HİZMETE ÖZEL

T.C.
KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI
KARA HARP OKULU KOMUTANLIĞI
ANKARA

TÜRK DEVRİM TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK

KARA HARP OKULU BASIMEVİ
ANKARA, 2008

HİZMETE ÖZEL

HİZMETE ÖZEL

T.C.
KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI
KARA HARP OKULU KOMUTANLIĞI
ANKARA

TÜRK DEVRİM TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK

Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb.Levent KUŞOĞLU
Öğ.Alb.Kadir Türker GEÇER
Öğ.Alb.Murat TAŞTAN
Öğ.Yb.Mustafa ÖZBEY
Öğ.Yzb.Ömer Faruk ARSLAN

KARA HARP OKULU BASIMEVİ
ANKARA, 2008

HİZMETE ÖZEL

T.C.
KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI
KARA HARP OKULU KOMUTANLIĞI
ANKARA

HRK :   AĞUSTOS 2008

KONU : Türk Devrim Tarihi ve ATATÜRKÇÜLÜK Ders Kitabı

BAŞEMİR

1. Kara Harp Okulunda ikinci ve üçüncü sınıflarda okutulmakta olan Türk Devrim Tarihi ve ATATÜRKÇÜLÜK dersinde kullanılmak üzere Türk Devrim Tarihi ve ATATÜRKÇÜLÜK ders kitabı yayımlanmıştır.

2. Türk Devrim Tarihi ve ATATÜRKÇÜLÜK ders kitabı, 2008-2009 eğitim öğretim yılından itibaren tüm ikinci ve üçüncü sınıflarda okutulacaktır.

3. Türk Devrim Tarihi ve ATATÜRKÇÜLÜK ders kitabının hazırlanma amacı, tarihi belge ve bilgilerin ışığında Harbiyelilerin Türk Devrim Tarihi'ni kavramalarını, Atatürkçü Düşünce Sistemi'ni bir yaşam biçimi haline getirmelerini sağlamaktır.

4. Kitabın hazırlanmasında özverili çalışmaları nedeniyle Yrd.Doç.Dr. Öğ.Kd.Alb.Levent KUŞOĞLU, Öğ.Alb.Kadir Türker GEÇER, Öğ.Alb.Murat TAŞTAN, Öğ.Yb.Mustafa ÖZBEY ve Öğ.Yzb.Ömer Faruk ARSLAN'a teşekkür ederim.

5. Hazırlanan bu kitap ile ilgili uygulama ve gelişmelerden doğan görüş ve öneriler, zamana bağlı kalmaksızın Okul Komutanlığına bildirilecektir.

Tevfik ÖZKILIÇ
Tümgeneral
Kara Harp Okulu Komutanı

DAĞITIM ÇİZELGESİ

KARARGAH BİRLİK VE KURUMLAR	MİKTAR	
	KARTON KAPAKLI	CİLTLİ
DEKAN	1	
İKMAL ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ	1956	
TEMEL BİLİMLER BÖLÜM BAŞKANLIĞI	1	
PLAN PROĞRAM ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ	2	
TARİH ÖĞRETİM ELEMANLARI	30	
KARA HARP OKULU KÜTÜPHANESİ	10	
HAREKAT EĞİTİM ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ	1	
TOPLAM	2000	

YAYIN GELİŞTİRME ÖNERİ ÇİZELGESİ

KİME :

KİMDEN :

TARİH :

.......BÖLÜM ....KISIM					
ADI	BASIM YERİ VE TARİHİ	SAYFA NO:	MADDE FIKRA VE BENT NO:	SATIR NO	YAPILACAK İŞLEM (İPTAL,İLAVE VEYA DEĞİŞİKLİK)

ÖNERİLEN ŞEKİL :

GEREKÇE :

ADI SOYADI :
RÜTBESİ :
İMZA :

NOT : Her öneri için ayrı bir form doldurulacaktır.

DEĞİŞİKLİK KAYIT ÇİZELGESİ

SIRA NO	DEĞİŞİKLİK EMRİNİN TARİH VE SAYISI	DEĞİŞİKLİĞİN İŞLENDİĞİ TARİH	DEĞİŞİKLİĞİN ÖZETİ	DEĞİŞİKLİĞİ İŞLEYENİN		
				RÜTBE VE SİCİLİ	ADI VE SOYADI	İMZASI

KİTAP KULLANMA KAYIT ÇİZELGESİ

Sıra No	Adı Soyadı	Numarası	Teslim Aldığı Tarih	İmzası

ÖNSÖZ

Ulu Önder Atatürk “Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.” veciz sözü ile Türk gençlerinin, geleceği şekillendirmek için ihtiyaç duydukları manevi gıdanın Türk tarihinden alınabileceğini ifade etmiştir.

Büyük Hun Hakanı Mete Han tarafından MÖ 209 yılında kurulan Türk Kara Kuvvetlerinin 1834 yılından itibaren subay kaynağını oluşturan, can vererek, kan akıtarak Türk tarihini şekillendiren şanlı yuva Harbiyenin bugünkü mirasçıları olan genç Harbiyeliler, en büyük Harbiyeli Atatürk'ün bu veciz sözünden ilham alarak tarihimizi en iyi biçimde öğrenmektedirler. Türk tarihinden almış oldukları feyiz ile atalarına layık olacak bir özveri içinde Cumhuriyetin ve onun temel niteliklerinin muhafızlığı görevlerini yerine getirmektedirler.

Harbiyelilerin bu kutsal görevlerini yerine getirmede en büyük rehberi Ulu Önder Atatürk ile onun ilke ve devrimleridir. Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen ve dünyada bir benzeri bulunmayan bağımsızlık mücadelesi ve bu mücadele sonrasında devrimleriyle gerçekleştirilen toplumsal dönüşüm hareketi ile esarete ve cehalete terk edilen toplumdan bir ulus ve modern bir ulus devlet yaratılmıştır. Türk Millî Mücadelesi bu anlamda bir “Kurtuluş” ve “Kuruluş” çabasıdır. Esaretten ve cehaletten “Kurtuluş”, çağdaş, evrensel değerlerle ulusal değerleri kaynaştıran modern bir devletin “Kuruluş” mücadelesidir.

Kurtuluş ve Kuruluş, çok büyük özverilerle birkaç neslin feda edilmesiyle elde edilmiştir. Bu özverili mücadele en anlamlı bir biçimde Harbiye marşının:

Yıldırımlar yaratan bir ırkın ahfadıyız

Tufanları gösteren, tarihlerin yadıyız

Kanla, irfanla kurduk biz bu Cumhuriyeti

Cehennemler kudursa, ölmez nigahbanıyız

dizelerinde vücut bulmakta ve Harbiyelilerin yüreğinde ve bükülmez bileğinde yaşamakta, yaşatılmaktadır.

Bu kitap, Harbiyelilerin yüreğinde yaşatılmakta olan bu değerlere bir nebze olsun katkıda bulunmak amacıyla Kara Harp Okulu Tarih Öğretim Elemanları tarafından hazırlanmıştır.

AÇIKLAMALAR-KISALTMALAR

Metin içinde, eser sahibinin yazdıklarından, kitabın yazarları tarafından özetleme ve değerlendirme biçiminde yapılan *alıntılar cümle veya paragraf sonunda dipnot vermek şeklinde yapılmıştır.*

Metin içinde aynen alıntılarda parantez içinde verilen ayrıntılar parantez (...) ile, metnin tümünde yazarlar tarafından verilen ayrıntılar ve açıklamalar köşeli parantez [...] ile verilmiştir.

Dipnotlarda bir önceki eser'in aynı sayfasından alıntı yapıldıysa [Aynı], bir önceki eserin farklı bir sayfasından alıntı yapıldıysa [Aynı; s.] şeklinde gösterilmiştir.

Bir kavram veya terim özellikle vurgulanmak isteniyorsa tırnak içinde ["...."] italik olarak, vurguya ağırlık vermek gerektiğinde tırkan içinde, italik ve koyu olarak gösterilmiştir.

Bir eserden aynen alıntı yapıldıysa tırnak ["......"] içinde italik olarak gösterilmiş, aynen yapılan alıntı içinde de tırmak varsa tek tırnak ["...'.....'...."] içinde italik olarak gösterilmiştir. gösterilmiştir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisinin elektronik versiyonundan yapılan makale alıntılarına sayfa numarası verilmemiştir.

AAM	:	Atatürk Araştırma Merkezi
AAMD	:	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ATASE	:	Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜSBF	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
Bkz.	:	Bakınız
c	:	Cilt
EU		Erkânı Harbiyei Umumiye
s	:	Sayfa
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
ty	:	Tarih Yok
YÖK	:	Yüksek Öğretim Kurumu

İÇİNDEKİLER

1. **OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE YAŞANAN SİYASİ VE ASKERÎ GELİŞMELER** **Sayfa**
   a. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ortaya Çıkan Siyasi Düşünce Akımları 1
      (1) Osmanlıcılık 1
      (2) İslamcılık 1
      (3) Türkçülük 2
      (4) Batıcılık 3
      (5) II.Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı 4
   b. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Askerî Gelişmeler 7
      (1) Trablusgarp Savaşı 7
      (2) Balkan Savaşları 9
         (a) Savaş Öncesi Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu 10
         (b) Savaş Öncesi Osmanlı Ordusunun Durumu 10
         (c) Birinci Balkan Savaşı 11
         (ç) İkinci Balkan Savaşı 13
         (d) Balkan Savaşları Sonucunda Yapılan Andlaşmalar 13

2. **BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI**
   a. Birinci Dünya Savaşının Nedenleri 16
      (1) Siyasi ve Askerî Nedenler 16
      (2) Sömürgecilik ve Ekonomik Yayılma 17
      (3) Endüstri Devrimi 17
      (4) Dinî ve Kültürel Yayılma 18
      (5) Milliyetçilik Fikri 18
   b. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi 18
   c. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler 21
      (1) Çanakkale Cephesi 21
      (2) Irak Cephesi 28
      (3) Doğu-Kafkas Cephesi 29
      (4) 1915 Olayları 32
      (5) Suriye-Filistin-Kanal Cephesi 37
      (6) Galiçya-Romanya-Makedonya Cephesi 39
   ç. Bolşevik İhtilali ve Brest Litovsk Barış Andlaşması 41
   d Birinci Dünya Savaşı Sona Ermesi ve Barış Andlaşmaları 41
      (1) Wilson İlkeleri 41
      (2) Versailles Barış Andlaşması 42
      (3) Saint Germain Barış Andlaşması 42
      (4) Neuilly Barış Andlaşması 43
      (5) Trianon Barış Andlaşması 43
      (6) Sevres barış Andlaşması 43
   e. Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Tasarıları 43
      (1) Grey-Venizelos Projesi 43
      (2) Mc Mahon-Şerif Hüseyin Anlaşması 44
      (4) Sykes-Picot Anlaşması ve Petrograd Protokolü 45
      (5) St.Jean de Maurienne Anlaşması 45
      (6) Paris Barış Konferansı 46
   f. Mondros Ateşkes Anlaşması ve Uygulaması 47

3. **TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI HAZIRLIK DÖNEMİ**
   a. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Dönemindeki Cemiyetler ile Yerel Kongreler 53
      (1) Millî Cemiyetler 53
         (a) Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi 53
         (b) İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti 53
         (c) İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti 53
         (ç) Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti 54
         (d) Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti 55
         (e) Kilikyalılar Cemiyeti 55

(f) Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 55
(g) Milli Kongre 56
(ğ) Kars Millî İslam Şûrası (Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti) 56
(h) Karakol Cemiyeti 57
(ı) Mim Mim Grubu (Müdâfaa-i Milliye / Müsellâh Müdâfaa-i Milliye Grubu) 57
(2) Millî Varlığa Düşman Cemiyetler 57
(a) İngiliz Muhibleri Cemiyeti 57
(b) Teali-i İslam Cemiyeti 58
(c) Kürt Teali Cemiyeti 59
(ç) Sulh ve Selamet-i Osmaniye Cemiyeti 59
(d) Anadolu Cemiyeti 60
(e) Yeşilordu Cemiyeti 60
(f) Wilson Prensipleri Cemiyeti 61
(3) Azınlıkların Kurdukları Cemiyetler 61
(a) Mavri Mira (Kara Kader) 61
(b) Rum Pontus Cemiyeti 62
(c) Amyna (Ethniki Amyna, Mikrasiatiki Amyna) 63
(ç) Taşnak Cemiyeti 64
(d) Hınçak Cemiyeti 64
(4) Yerel Kongreler 64
(a) Balıkesir Kongresi 65
(b) Alaşehir Kongresi 65
(c) Pozantı Kongresi 65
b. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Millî Uyanış 66
(1) Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Döneminde İstanbul'daki Faaliyetleri ve Ordu Müfettişi Olarak Samsun'a çıkışı 66
(2) Mustafa Kemal Paşa'ya Göre Anadolu'nun Durumu 72
(3) İzmir'in İşgali ve Türk Kurtuluş Savaşına Etkileri 74
(4) Genelgeler, Kongreler Dönemi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Millî 79
(a) Havza Genelgesi 79
(b) Amasya Genelgesi 80
(c) Erzurum Kongresi 82
(ç) Sivas Kongresi 86
(d) Ali Rıza Paşa Hükûmetinin Kurulması ve Amasya Görüşmesi 88
(e) Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelmesi 89
(f) Osmanlı Mebusan Meclisinin Toplanması ve Misak-ı Millî 90
(g) İstanbul'un İşgali ve Osmanlı Mebusan Meclisinin Feshi 92

4. **TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ SİYASİ, ASKERİ VE DİPLOMATİK GELİŞMELER**
a. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Genel Özellikleri 94
(1) TBMM'nin Açılışı 94
(2) TBMM'nin Özellikleri 95
(a) TBMM'nin Meşruluğu 95
(b) TBMM'nin Kurucu Meclis Özelliği 96
(c) TBMM'de Kuvvetler Birliği İlkesi ve Meclis Hükûmeti Sistemi 96
(ç) TBMM Mensubu Milletvekillerinin Anlayış Farklılıkları ve Siyasi Gruplar 97
(I) Millî Müdafa Grubu 98
(II) İstiklal Grubu 98
(III) Halk Zümresi 98
(IV) Islahat Grubu 98
(V) Tesanüt Grubu 98
(VI) Birinci Grup (Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu) 99
(VII) İkinci Grup (Müdafaa-i Hukuk İkinci Grubu) 99
b. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Döneminde Basın 100
(1) Basının İçinde Bulunduğu Durum 101
(2) Kurtuluş Savaşını Destekleyen Basın 102
(3) Kurtuluş Savaşına Karşıt Olan Basın 104
c. Mütareke ve Kurtuluş Savaşında İstihbarat Faaliyetleri 106
(1) Düşman İstihbaratı 106
(a) Siyasi İstihbarat Teşkilatı (Foreign Office) 106

(b) Askerî İstihbarat Teşkilatı (Gizli Hizmetler Grubu) 108
(c) Yunan İstihbaratı 109
(2) Türk İstihbaratı 110
(a) Teşkilatı Mahsusa 110
(b) Askerî Polis (Ayın Pe) Teşkilatı ve Tetkik Heyeti Amirlikleri 111
(c) Millî Müdafaa (Mim Mim) / Müsellâh Müdâfaa-i Milliye İstihbarat Grubu 113
ç. Kurtuluş Savaşı'nda İkmal Faaliyetleri 117
d. Kurtuluş Savaşı'nda Harbiye ve Harbiye Şehitleri 121
(1) Abidinpaşa Karışık Sınıf Zabit Namzetleri Talimgâhı 122
(2) Harbiye Şehitleri 125
e. Kurtuluş Savaşı'nda Ayaklanmalar 126
(1) Birinci ve İkinci Bozkır (Zeynelabidin) İsyanı 132
(2) Birinci ve İkinci Anzavur İsyanı 132
(3) Ali Batı İsyanı 133
(4) Birinci ve İkinci Konya İsyanı 133
(5) Kuvayı İnzibatiye (Halifelik Ordusu) Sorunu 134
(6) Düzce, Bolu, Hendek, Adapazarı İsyanı 134
(7) Yozgat Çapanoğlu İsyanı 135
(8) Cemil Çeto İsyanı 136
(9) Millî Aşireti İsyanı 136
(10) Koçgiri İsyanı 136
(11) Pontus Sorunu 137
(12) Çerkes Ethem İsyanı 140
(13) Demirci Mehmet Efe Sorunu 141
(14) TBMM'nin Aldığı Önlemler, İstiklal Mahkemelerinin Kurulması 142
f. Kurtuluş Savaşı'nda Muharebeler ve Diplomatik Gelişmeler 145
(1) Sevres Barış Andlaşması 145
(2) Doğu Cephesi :Ermenilerle Muharebe ve Gümrü Barış Andlaşması 145
(3) Güney Cephesi Muharebeleri 151
(4) Kuvayı Milliye Birliklerinin Muharebeleri 157
(5) Birinci İnönü Muharebesi ve Zaferi 160
(6) 1921 Anayasası'nın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) Kabulü ve Özellikleri 163
(7) Londra Konferansı 165
(8) Türkiye – Afganistan Andlaşması 167
(9) Moskova Andlaşması 168
(10) İkinci İnönü Muharebesi ve Zaferi 171
(11) Kütahya-Eskişehir Muharebeleri 173
(12) Başkomutanlık Kanunu 177
(13) Tekalif-i Milliye (Millî Yükümlülükler) Emirleri ve Ordunun Hazırlanması 179
(14) Sakarya Meydan Muharebesi ve Zaferi 181
(15) Kars Andlaşması 189
(16) Ankara Andlaşması 191
(17) Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi 192
(18) Mudanya Ateşkes Andlaşması 198
(19) Saltanatın Kaldırılması 199
(20) Türk Kurtuluş Savaşı ve Padişah Vahdettin 201
(21) Lozan Barış Andlaşması 215

5. CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELER VE DEVRİMLER
a. Cumhuriyet'in İlanı Öncesi Meydana Gelen Siyasi Olaylar 222
(1) İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması 222
(2) Halk Fırkası'nın Kurulması 222
(3) Ankara'nın Başkent Oluşu 224
b. Cumhuriyet'in İlanı 225
c. Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Siyasi Gelişmeler ve Siyasi Alanda Devrimler 227
(1) Halifeliğin Kaldırılması 227
(2) Şeri'ye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması 230
(3) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti Yerine Genelkurmay Başkanlığının Kurulması 231
(4) Tevhid-i Tedrisat Kanunu 231
(5) 1924 Anayasası'nın Kabulü 231

(6) Çok Partili Döneme Geçiş Denemesi ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 233
(7) Şeyh Sait İsyanı 235
(8) Mustafa Kemal Paşa'ya Suikast Girişimi 239
(9) Serbest Cumhuriyet Fırkası 241
(10) Menemen Olayı 243

6. ATATÜRK DEVRİMLERİ İLE ÇAĞDAŞ DEVLET VE TOPLUM YAPISININ KURULMASI
a. Hukuk Alanında Yapılan Devrimler 246
(1) Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü 246
(2) Çıkarılan Diğer Kanunlar 247
(3) Kadın Hakları 248
b. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Devrimler 253
(1) Tevhid-i Tedrisat Kanunu 254
(2) Medreselerin Kapatılması 256
(3) Yeni Türk Alfabesinin Kabulü 257
(4) Türk Tarih Tezi ve Türk Tarih Kurumunun Kuruluşu 262
(5) Dil Devrimi ve Türk Dil Kurumunun Kuruluşu 264
(6) Eğitim Alanındaki Diğer Gelişmeler 266
c. Sosyal Alanda Yapılan Devrimler 268
(1) Tarikatlar, Tekkeler, Zaviyeler ve Türbelerin Kapatılması 268
(2) Kılık Kıyafette Yapılan Devrimler 270
(3) Zaman, Hafta Tatili, Rakamlar, Ağırlık ve Uzunluk Ölçülerinde Değişiklik 271
(4) Soyadı Kanunu 273
ç. Ekonomi, Tarım, Ticaret, Sanayi, Bayındırlık ve Sağlık Alanında Yapılan Devrimler 274
(1) İzmir İktisat Kongresi ve Kararları 275
(2) Tarım Alanında Yapılan Devrimler 276
(3) Ticaret Alanında Yapılan Devrimler 278
(4) Sanayi Alanında Yapılan Devrimler 279
(5) Bayındırlık ve Ulaştırma Alanında Yapılan Devrimler 281
(6) Sağlık ve Sosyal Yardım Hizmetleri Alanında Yapılan Devrimler 282

7. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ SİYASETİ
a. Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyasetinin Temel İkeleri 284
b. Atatürk Dönemi Türk Dış Siyasi Gelişmeleri 284
(1) Nüfus Mübadelesi 284
(2) Yabancı Okullar Sorunu 290
(3) Irak Sınırı ve Musul Meselesi 291
(4) Milletler Cemiyetine Girişimiz 293
(5) Balkan Antantı 294
(6) Montrö Boğazlar Sözleşmesi 297
(7) Sâdâbâd Paktı 303
(8) Hatay'ın Anavatan'a Katılması 305

8. ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİ
a. Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Atatürk'ün Kişisel Özellikleri 309
b. Atatürk'ün Yetiştiği Ortam 309
c. Atatürk Nasıl Başardı? 311
ç. Atatürk'ün Üstün Kişilik ve Liderlik Özellikleri 311
d. Atatürk'ün Kendini Yetiştirmesi 314
e Atatürk'ün Analiz, Sentez ve Uygulama Yeteneği 316
f. Atatürkçü Düşünce Sistemi 316
(1) Cumhuriyetçilik 318
(2) Milliyetçilik 320
(3) Laiklik 323
(4) Halkçılık 326
(5) Devletçilik 327
(6) Devrimcilik 330
Kaynakça 335

DAĞITIM ÇİZELGESİ

KARARGAH BİRLİK VE KURUMLAR	MİKTAR	
	KARTON KAPAKLI	CİLTLİ
DEKAN	1	
İKMAL ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ	1956	
TEMEL BİLİMLER BÖLÜM BAŞKANLIĞI	1	
PLAN PROĞRAM ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ	2	
TARİH ÖĞRETİM ELEMANLARI	30	
KARA HARP OKULU KÜTÜPHANESİ	10	
HAREKAT EĞİTİM ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ	1	
TOPLAM	**2000**	

Levent KUŞOĞLU
Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb
Tarih Öğt. El.

Yavuz ÖZGÜLDÜR
Dr.Öğ.Kd.Alb.
Tem.Bil.Böl.Bşk.

ONAY

Mete SALT
Tuğgeneral
Dekan

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE YAŞANAN SİYASİ VE ASKERÎ GELİŞMELER

a. II. Meşrutiyet Döneminde Ortaya Çıkan Siyasi Düşünce Akımları

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine rastlamaktadır. 18'inci yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal sıkıntılar, devleti yıkılmanın eşiğine getirmiştir. Devletin yönetim sistemindeki aksaklıkların ortaya çıkması, dünyada meydana gelen hızlı değişimin takip edilememesi ve ayrıca Avrupa'da meydana gelen olaylar, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde barındırdığı etnik gruplarda ulus bilincini tetiklemiştir. Bu durum da, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin çözülmesini hızlandırmıştır. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Osmanlı aydınları *"Bu Devlet Nasıl Kurtulur?"* sorusunu gündeme getirerek, çözüm yolları üretmeye çalışmışlardır. Kurtuluş yolları arayarak konuyla ilgili teoriler üretmişlerdir. İşte bu teoriler, tarihimizde siyasi düşünce akımları olarak anılmaktadır.

(1) Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti'nin içinde yaşadığı sıkıntıları aşmak ve çöküşün önüne geçmek amacı ile bir grup aydın tarafından savunulan bir düşüncedir. Bu düşünceye göre Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan Türk, Arap, Çerkez, Arnavut, Ermeni, Yahudi, Bulgar ve Rumların hepsi etnik ve dinsel kimlik farkı gözetmeksizin "hep bir vatan evladı ve toprak kardeşi olarak" yaşamalıdır.[1] Kısaca, Osmanlı Devleti içindeki tüm etnik grupların üzerinde bir *"Osmanlılık"* duygusu oluşturulacak ve bu duyguya paralel olarak da bir *"Osmanlı milleti"* ortaya çıkacaktır. Böylece, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Müslim-Gayrimüslim halk, siyasi ve sosyal tüm haklara sahip olacak, aralarında da tam bir eşitlik meydana getirilecektir. Bunun sonucunda dinî ve fikri serbestlik sağlanarak bir *"Osmanlı Milleti"* oluşturulacaktır. Böylece devlet çökmekten kurtulacak ve sınırlarını muhafaza edebilecektir.[2]

Osmanlı milleti yaratmak siyaseti, ilk olarak II. Mahmut döneminde ortaya atılmıştır. II. Mahmut'un *"Ben tebaamın Müslüman olanını camide, Hıristiyan olanını kilisede, Yahudi olanını havrada görmek isterim. Aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi gerçek evladımdır."*[3] şeklindeki sözleri daha sonraki zamanlarda bir düşünce akımı hâline gelmiştir.

Bir düşünce akımı olarak ortaya konulan Osmanlıcılığın 1913 yılından sonra taraftarları azalmıştır. Balkan Savaşlarının ardından Birinci Dünya Savaşı sırasında Araplar da bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. Bununla birlikte Türk milliyetçiliğinin yükselen bir değer olarak ortaya çıkması üzerine Osmanlıcılık da etkisini yitirmiştir.[4]

(2) İslamcılık

İslamcılık düşüncesi, 19'uncu yüzyılın ortalarında, Osmanlı Devleti'nin uzak bölgelerinde ve Hindistan'da şekillenmiştir. Özellikle, 1870'lerden itibaren devletin merkezine doğru gittikçe güçlenen bir ideolojik düşünceye verilen isim olarak şekillenmiştir.[5] İslamcılık, II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nde en yaygın düşünce akımı olarak kendisini göstermiştir. Müslüman tebaa arasında zaten yaygın olan bu düşünce, II. Abdülhamit

---

[1] Tarık Zafer Tunaya; **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.96.
[2] Yusuf Akçura; **Üç Tarz-ı Siyaset**, Lotus Yayınları, Ankara, 2008, s.35-36.
[3] Tarık Zafer Tunaya; **Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Arba Yayınları, İstanbul, 1996, s.26-30.
[4] Şükrü Hanioğlu; **"Osmanlıcılık" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c.5, s.1389-1393.
[5] Şerif Mardin; **"İslamcılık" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.7, s.1936-1940.

tarafından hem iç hem de dış düşmanlara karşı devleti güçlendirmek için kullanılmıştır.[6] İslamcılık; dünyadaki ve Osmanlı Devleti topraklarındaki tüm Müslümanları etnik fark gözetmeksizin din çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Böylece *"Din ve millet birdir."* ilkesinden yola çıkarak tek bir toplum yaratmayı hedef almıştır.[7] Bu dönemde İslamcılar, aşırı muhafazakârlar ve ılımlılar olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Muhafazakarlara göre; *din ve şeriat her şeyin başıydı, yaşanan bütün olumsuzlukların nedeni dinden uzaklaşmaydı.* Ilımlı İslamcılara göre; *İslam'da reform yapılması gerekiyordu.* Bu kişiler Batı eğitiminden geçmiş aydınlardı. İslamcılık düşüncesini savunanlara göre siyasal ve toplumsal gelişim için Batı'ya gitmeye gerek yoktu. Çünkü İslam dini içerisinde siyasal ve toplumsal gelişmenin bütün unsurlarını bulmak mümkündü. Bilim ve teknoloji Batı'dan alınabilirdi, ancak devlet, hukuk, toplumsal gelenekler ve eğitimde İslam düşüncesi egemen olmalıydı.[8]

II. Abdülhamit'in İslamcı politikaları güçlendirmek amacı ile hacıları Mekke'ye götürmek için Şam-Medine arasında Hicaz Demir Yolu'nu yaptırmıştır.[9] Hatta II. Abdülhamit bu dönemde Endonezya'nın Cawa adasına siyasi temsilci tayin etmiş, İran, Türkistan, Çin, Hindistan ve Afrika'ya görevliler göndererek, bu düşüncenin yayılması için gayret etmiştir.[10]

Osmanlıcılık düşüncesi gibi İslamcılık düşüncesi de özellikle Arap isyanının çıkması sonucu etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Bu iki düşüncenin uygulanabilir olamamasının doğal bir sonucu olarak Türkçülük düşüncesi büyük bir ivme kazanmaya başlamıştır.

(3) Türkçülük

Türk ırkına dayalı bir Türk milleti yaratma düşüncesine dayanan Türkçülük akımı II. Abdülhamit döneminde bir düşünce hareketi olarak gelişmeye başlamıştır. Ancak bu düşünce akımı, Osmanlı Devlet yönetimi tarafından desteklenmediği için Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi, bir idari ve siyasi sistem önerememiştir. Bu nedenle başlangıçta Türkçülük hareketi bir siyasi partinin veya belirli bir grubun düşüncesi olarak da kendisini gösterememiştir. Diğer düşünce akımlarından farklı olarak az sayıda Türkçü aydın tarafından gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Bu aydınlar içerisinde siyasete girmemiş olan tarafsızlar olduğu gibi, İslamcılık ve Osmanlıcılık taraftarları da vardı.[11] Osmanlıcılık düşüncesi Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan tüm etnik unsurların din farkı gözetmeksizin eşit bir şekilde bir arada yaşaması gerekltğini savunmasına rağmen, azınlık milliyetçilerinin bu eşitliği kabul etmemeleri ve ayrıca Almanya ile İtalya'daki milliyetçi hareketlerin başarıya ulaşması, Osmanlı toprakları içerisindeki Müslüman olmayan grupların milliyetçi emelleri Türkçülük bilincinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.[12]

Türkçülere göre; "*Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren Türkler bir millet hâline gelmelidir. Bunun için de Türkler millî bir vicdana sahip kılınacaklar, milliyetlerini anlayacaklar, millî varlıklarını ve şahsiyetlerini kazanacaklardır.*" Bunun sonucu olarak da Türkler İslam âlemine yeniden kuvvetli bir unsur olarak girecekler ve Osmanlı Devleti'ni tekrar güçlü kılacaklardı. Ayrıca Osmanlı Devleti içerisindeki Türklere dil ve din unsurlarıyla bağlı, fakat ülke dışında yaşayan, milyonlarca Türk'le birleşme yolu aranacaktı. Böylece, onlar da millî bir vicdan kazanacaktı.[13] Buna bağlı olarak bu dönemde özellikle dilde, edebiyatta ve tarih alanında "*Türkçülük*" eğilimi hız kazanmıştır. İlk defa olarak Anadolu bir "*ana vatan*" anlamı kazanmaya başlamıştır. Bu düşünceyi savunan aydınlar yaptıkları yayınlarda Türkçülük ve ulusal kültürün korunması sorunlarına geniş olarak yer vermişlerdir.[14] Bu süreçte konu üzerinde hassasiyetle duran aydınlardan birisi olan Türk

---

6 Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları, İstanbul 1983, s.314-315.
7 Akçura, a.g.e., s.39.
8 Bernard Lewis; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 233.
9 Erik Jan Zürcher; **Modern Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.120-121.
10 Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2007, c.VIII, s.539-550.
11 Aynı; s.551.
12 Shaw; a.g.e., s.316-317. Ayrıca Bkz. Akçura; a.g.e., s.42-43.
13 Tunaya; a.g.e., 1996, s.86-87.
14 Bülent Tanör; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.135-136.

sosyoloğu Ziya Gökalp'in katkıları ile, Türkçülük düşüncesi bilimsel bir boyut kazanmıştır. Ziya Gökalp'e göre; *Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtarılabilmesinin birinci yolu Türkçü olunmasıdır. Bu kapsamda; dilde, güzel sanatlarda, ahlakta ve hukukta Türk kültürüne bağlanılması gerekmektedir. İkinci olarak İslam geleneklerinin devam ettirilmesi, üçüncü olarak da Batı uygarlığının benimsenmesi gerekmektedir.*[15]

Türkçülüğün, siyasi bir görüş hâline dönüşmesi, İttihat ve Terakki Partisi ile gerçekleşmiştir. Hatta bu Partinin yönetimi, kendilerinin *Türklüğün siyasal bir örgütü olduğu bilincini* yerleştirmeye çalışmıştır.[16] İttihat ve Terakki Partisi tarafından güçlü bir şekilde savunulan bu düşünce akımı; daha sonra Rusya'dan ve Türkistan'dan gelerek Osmanlı Devleti'ne sığınan bazı Türk aydınlarının etkisiyle Turancılık (Pantürkizm) bakış açısına da yönelmiştir. Bu düşünce Asya'da yaşayan tüm Türkleri, Osmanlı yönetimi altında birleştirmeyi hedef almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi sonrası başta Enver, Talat ve Cemal Paşa'lar olmak üzere bu düşünceyi savunan kişilerin, Osmanlı Devleti'ni terk etmeleri üzerine de Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, gerçek anlamda Türk milliyetçiliği düşüncesine dönüşmüştür.[17]

(4) Batıcılık

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma süreci, 18'inci yüzyılın başlarına kadar götürülebilirse de, asıl önemli adımlar 18'inci yüzyılın sonlarında III. Selim ve 19'uncu yüzyılın başlarında II. Mahmut dönemlerinde atılmıştır. Duraklama döneminde, Osmanlılar, kendi uygarlıklarını hâlâ Batı uygarlığı karşısında daha üstün gördüklerinden, Batı'yı bir model olarak izleme gereği duymamışlardır. Ancak 18'inci yüzyıldan itibaren Devletin gerilemeye başlamasıyla birlikte, asıl sorunun Batı'nın askerî alandaki üstünlüğü olduğu kanısı egemen hâle gelmiştir. Böylece Batı'nın askerî kurumlarının ve silah gücünün ülkede nasıl kurulacağı bir devlet sorunu hâlini almıştır. Batı ile farklı bir ilişki kuran ve Batı'nın bir ölçüde üstünlüğünü kabul eden bu düşünce, zamanla pek çok alanda Batılılaşma gereğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.[18]

Batıcılık, *"Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabalarıyla başlayan bir hareket olmakla birlikte, özel olarak II. Meşrutiyet sonrasında şekillenen bir düşünce hareketi"*dir. Batıcılık düşüncesi Batı'yı taklit etmekten ziyade Batılı olmak üzerine tasarlanmıştır.[19]

Bu düşünce akımının savunucularına göre; *Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun tek çaresi vardır; Devletin bu yüzyıl içerisindeki düşünce ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek çağdaş bir yapıya kavuşturulmasıdır.* Batıcılar, Batıyı tüm olumsuzluklarına rağmen Asya karşısında ekonomik ve sosyal açıdan ileride görmektedirler.[20] Bu nedenle yapılması gereken, Osmanlı Devleti'nin bütün varlığıyla Batı'ya yönelmesidir.

Batıcılar genelde iki gruba ayrılmışlardır. Bunlardan bir bölümüne "Kısmi Batıcılar", diğer bir bölümüne de Tam (Bütüncül) Batıcılar adı verilmiştir. Tam Batıcılar "İçtihad" dergisiyle düşüncelerini yaymaya çalışırlarken, Kısmi Batıcılar ise, "Serbest Fikir" dergisi aracılığı ile görüşlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır. Tam Batıcılara göre, Batı medeniyeti bir bütündür. Ancak bütünlüğü ile alınabilir, bu kesin bir karardır. Kısmi Batıcılara göre ise, Batı tamamen alınamaz. Kısmen alınabilir. Bölünerek alınabilir. Batıdan alınacak olan kısım ise onun tekniğidir."[21]

Osmanlı Devleti, 18'inci ve 19'uncu yüzyıllarda Batı karşısında özellikle askerî ve ekonomik alanda gerilemeye başlayınca içinde bulunduğu koşullardan kurtulmak için "Batılılaşma"yı çıkış yolu olarak görmüştür. Bunun çözüm yolu olarak da kurumsal düzeyde

---

[15] Ziya Gökalp; **Türkçülüğün Esasları**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1963, s.78-110.
[16] Sina Akşin; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı (Yenigün Haber Ajansı), c-1, İstanbul, 1997, s.98.
[17] Yusuf Hikmet Bayur; **Türk İnkılabı Tarihi**, TTK Yayınevi, Ankara, 1991, c.II, Kısım; IV, s.88-94. Ayrıca Bkz. Akçura; a.g.e., s.42-43. Ayrıca Bkz. Tunaya; a.g.e., 1996, s.88-90.
[18] Şerif Mardin; **"Batıcılık", Türk Modernleşmesi (Makaleler)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.11.
[19] Hanioğlu; a.g.m., s.1382.
[20] Tunaya; a.g.e., 1996, s.78-79.
[21] Aynı; s.150-151/174.

yapılacak değişikliklerle ve ordunun güçlendirilmesi ile sağlanabileceğini sanmıştır. Bu nedenle yapılan tüm değişiklikler "üstyapı" reformları ile sınırlı kalmıştır. Reform hareketleri toplumsal tabana indirilemediği için doğal olarak başarılı olamamıştır. Çünkü, reform talebi halkın değişme isteğinden değil, yönetimin kendini güçlendirme isteğinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de Batıcılık düşüncesi geniş kapsamlı olarak gündeme gelmiş olmasına rağmen Devletin yıkılmasını önleyememiştir. Bu yıkıntıdan ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Kurtuluş Savaşı vererek başarıya ulaşılmış, sonunda da yeni bir ulus devlet doğmuştur. [20]

(5) II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı

Birinci Meşrutiyet, 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmesine rağmen, Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane gösteren II. Abdülhamit tarafından 1878 yılında Mebusan Meclisinin kapatılması ile askıya alınmış ve Mutlakiyet yönetimine tekrar dönülmüştür.

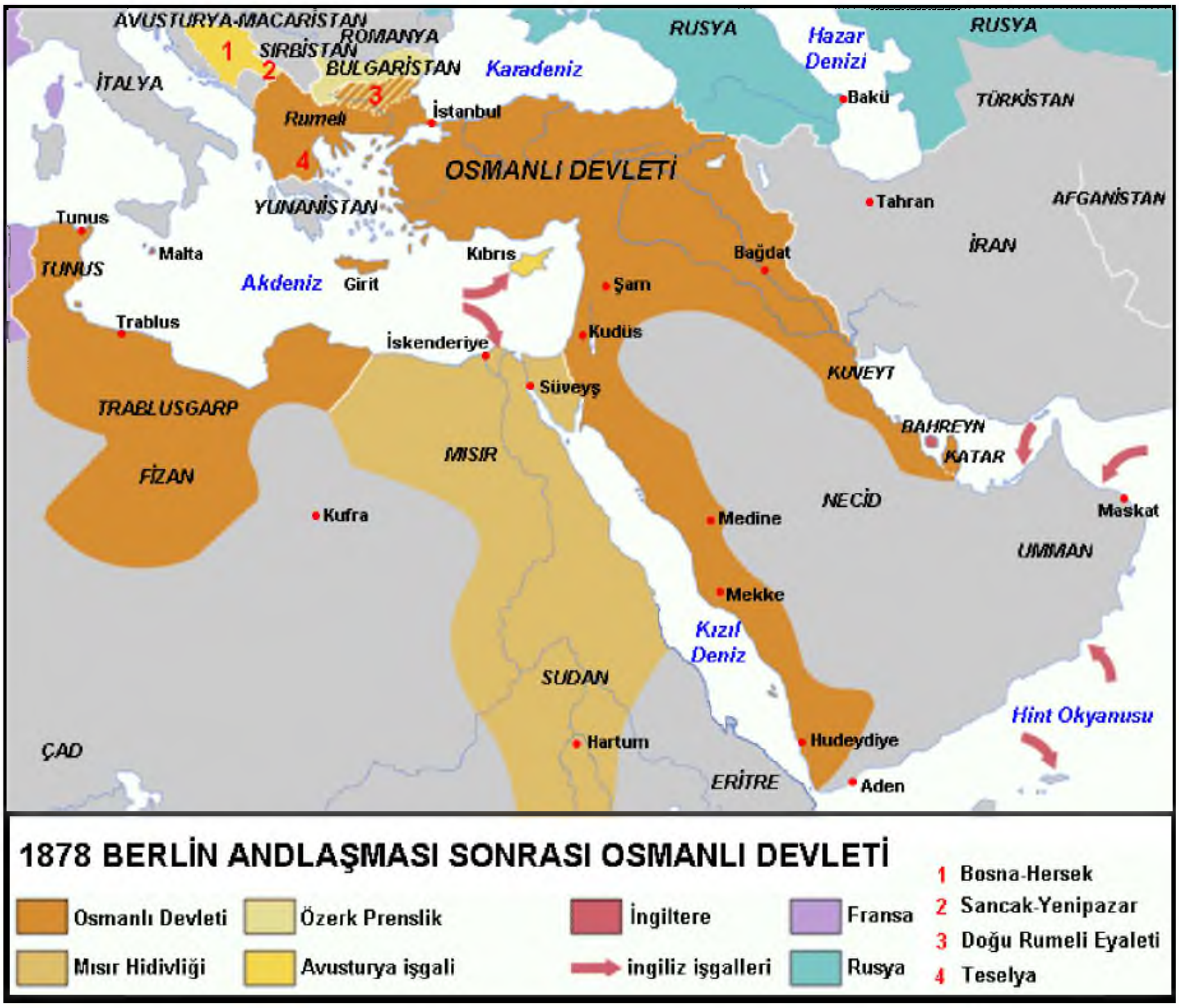

I.Meşrutiyet, sosyal alanda Tanzimat döneminden daha fazla ıslahat yapmamasına rağmen, milletin temsilcilerinin neler yapabilecekleri konusunda sonraki dönemlere yol gösterici olmuştur. I. Meşrutiyet'in sona ermesiyle birlikte 30 yıl süren II. Abdülhamit'in istibdat dönemi, aydın hareketinin gelişmesine engel olamamıştır.[22] II. Meşrutiyet'in tekrar doğuşunu hazırlayan en önemli gerekçe, II. Abdülhamit'e karşı yürütülen muhalefet hareketidir.[23] Osmanlı Devleti 1908 yılına gelindiğinde içte ve dışta çok zor bir durumdaydı. İstibdat yönetiminin getirdiği baskı ve şiddet, mahalli yöneticilerin keyfi tutumları, ezici vergiler

[22] Aynı; s.46.
[23] Tanör, a.g.e., 1992, s.132.

aydınları yeni arayışlara yönlendirmiştir. Özellikle Hükûmete karşı giderek artan tepki zaman içerisinde eyleme dönüşmüş ve Kolağası Niyazi Bey 400 kişilik çetesiyle Resne'de dağa çıkmıştır. Niyazi Bey halkı Hükûmete karşı ayaklanmaya davet ederek Padişaha telgraf çekmiş ve Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konarak Meclisin tekrar toplanmasını talep etmiştir.[24] İsyana Binbaşı Enver, Binbaşı Ali Fethi Beylerin de birlikleri ile katılması üzerine isyanın tüm ülkeye yayılacağından çekinen II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etmek ve Kanun-u Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır.[25]

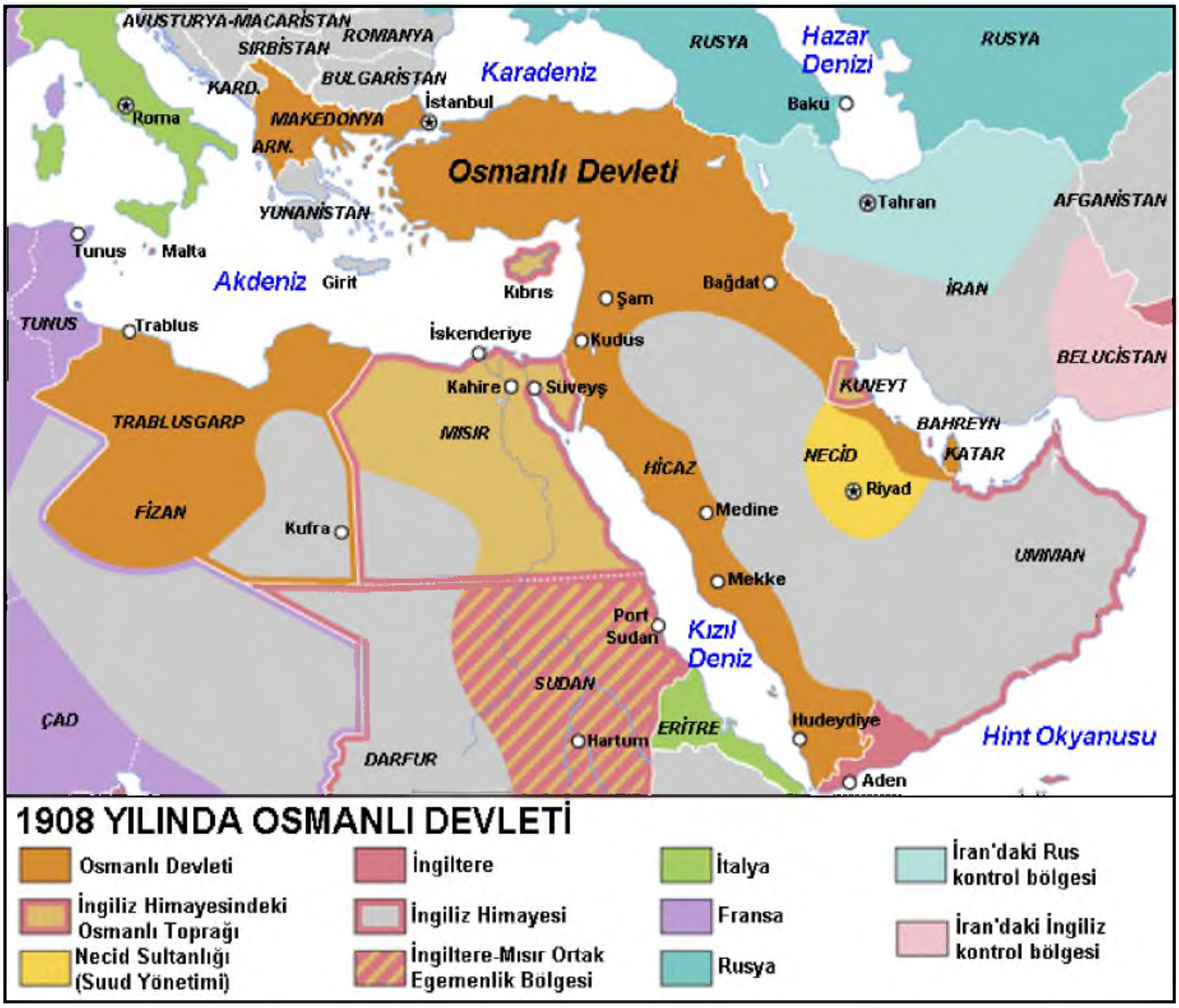

II.Meşrutiyet'in ilanını isteyen aydınlar Fransız Devrimi'nden aldıkları *"Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik"* gibi kavramların yanına *"Adalet"* kavramını ekleyerek halkın tümünü kucaklamayı amaç edinmişlerdir. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle yükselen bir güç olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyetinin birçok üyesi İstanbul'a gelmiş ve büyük bir siyasal güç oluşturmuştur. Cemiyet siyasal bir parti niteliğinde olmamasına ve iktidara da doğrudan geçmemesine rağmen etkili bir siyasi güç olmuş ve iktidarı denetimi altına almaya başlamıştır.[26]

İttihat ve Terakki Cemiyetinin Padişaha karşı yürüttüğü güçlü muhalefet sonucunu vermiş ve Meşrutiyet ilan ettirilmiştir. Bu andan itibaren İttihat ve Terakki ülkenin yönetiminde perde arkasında da olsa en güçlü otorite olarak ortaya çıkmış, ilk günden itibaren de kurdurduğu hükûmetlere müdahalelerde bulunarak bir bakıma gizli iktidar görevini

---

[24] Aynı; s.141.
[25] Niyazi Berkes; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s.394.
[26] Tanör; a.g.e., 1992, s.151.

üstlenmiştir.[27] Bu sırada ortaya çıkan *"Eski rejimin yüksek kademesinde bulunan memurlar, istibdat döneminin uygulayıcıları ve 'Mektepli' olarak adlandırılan subaylar karşısında kendilerinin silineceklerini hisseden 'Alaylı subaylar' Meşrutiyet hareketinden fazlasıyla ürkmüşlerdi."*[28] Bu arada medrese öğrencileri de askerlik görevinden muaf olma ayrıcalıklarının ellerinden alınmasından dolayı kızgınlık içindeydiler. Özgürlük rüzgârları sonucu ortaya çıkan ve o güne kadar görülmeyen kadın hareketleri de bu çevrelerde hoşnutsuzluk yaratmıştı. Diğer taraftan, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ve Girit'in Yunanistan'a bağlanması mevcut yönetime karşı olan muhalefeti şiddetlendirmiştir.[29] Sonuçta, İttihat ve Terakkiye karşı muhalif partiler kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan *"Fedekaranı Millet Cemiyeti"*, *"Osmanlı Ahrar Fırkası"*, *"Osmanlı Demokrat Fırkası"* ve özellikle kurucuları arasında Said-i Kürdi (Nursi)'nin bulunduğu liderliğini Derviş Vahdeti'nin yaptığı hoca ve şeyhlerin partisi olan *"İttihadı Muhammedi Fırkası"* en önemlileriydi. Demokrasi kültürü henüz oluşmadığı için bu durumdan faydalanmak isteyen gerici çevreler, özellikle camilerde yapılan gerici konuşmalarla halkı yönetime karşı kışkırtmışlardır.[30]

Ekim 1908 tarihinde Ramazan ayı olması nedeniyle meyhane ve tiyatroların kapatılması, fotoğraf çekiminin yasaklanması ve kadınların hareket özgürlüğünün kısıtlanması talepleri ile ortaya çıkan gerici çevreler, şiddetli gösteriler düzenlemişlerdir. Durumdan kendisine ders çıkaran İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeni rejimi korumak ve İstanbul'da düzeni sağlamak amacıyla Makedonya'dan İstanbul'a Avcı taburlarını getirmiştir. Bu süreçte özellikle iktidar yanlısı basın ile muhalif basın arasındaki mücadele de iyice sertleşmiştir. 6-7 Nisan 1909 gecesi, İttihat ve Terakkinin en büyük muhalif gazetesi *"Serbesti"*nin başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi gerginliği artırmıştır. 11-12 Nisan 1909 (Hicri 30 Mart 1325) gecesi İstanbul'da sözde *İslam'ın ve şeriatın geri gelmesi için* silahlı bir ayaklanma başlatılmıştır. Ayaklanmanın başlamasıyla Makedonya'dan getirilen Avcı taburunun askerleri esir alınmıştır. Daha sonra ayaklananlara alaylı subayların emrindeki askerler, softa (medrese öğrencileri) ve ulemanın da katılımlarıyla isyan büyümüştür. Bu çevrelerin en büyük talebi, şeriatın geri getirilmesi, Sadrazam, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının azledilmesi, İttihatçı milletvekillerinin İstanbul'dan uzaklaştırılması ve bazı İttihatçı subayların başka yerlere tayin edilmesi idi. Ayaklanma karşısında çaresiz kalan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. İttihatçı en az yirmi kadar subay öldürülmüş ve ittihatçıların çoğu kaçmak zorunda kalmıştır. Gericiler ve softalar geçici zaferlerini büyük bir coşkuyla kutlamışlardır.[31] Ayaklanmanın duyulması üzerine 14 Nisan 1909 tarihinde Selanik'te seferberlik ilan edilmiş ve gene burada bulunan 3'üncü Ordu, Mahmut Şevket Paşa komutasında ayaklanmayı bastırmak üzere İstanbul'a hareket etmiştir. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Ordu birliklerine gönüllüler de katılmış ve oluşan bu orduya "*Hareket Ordusu*" ismi verilmiştir. Bu Ordunun Kurmay Başkanlığı görevini Kolağası Mustafa Kemal Bey üstlenmiştir. Ordunun amaç ve görevlerinin neler olduğunu İstanbul halkına duyurmak üzere hazırlanan bildiri de Kurmay Başkanı Mustafa Kemal Bey tarafından kaleme alınmıştır.

Hareket Ordusu 24 Nisan günü fazla direnişle karşılaşmadan İstanbul'u kontrol altına almıştır. Ayaklanmanın çıkışında büyük rol oynayan Derviş Vahdeti ve çok sayıda yandaşı kurulan iki askerî mahkemede yargılanmış ve cezalandırılmışlardır. II. Abdülhamit tahtan indirilerek yerine kardeşi Mehmet Reşat, V. Mehmet unvanı ile tahta çıkarılmıştır.[32] Tüm bu gelişmelerden sonra yapılan Anayasa değişikliği ile Padişahın yetkilerinde kısıtlamaya gidilmiş, yasama ve yürütme organlarının yetkileri ise artırılmıştır. Bu süreç İttihat ve Terakki Partisinin ülkede egemen güç hâline gelmesine ortam hazırlamıştır.

[27] Rıfat Uçarol; **Siyasi Tarih** , Hak Yayınları, İstanbul, 1987, s.356-357.
[28] Tanör; a.g.e., 1992, s.151.
[29] Uçarol; a.g.e., s.363-364.
[30] Ergun Aybars; **Türkiye Cumhuriyeti tarihi I**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1986, s.37.
[31] Zürcher; a.g.e., 2001, s.143-144.
[32] Aybars; a.g.e., 1986, s.38. Ayrıca Bkz. Zürcher; a.g.e., 2001, s.146.

b. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Askeri Gelişmeler

(1) Trablusgarp Savaşı (1912-1913)

İtalya, Almanya gibi birliğini geç tamamlamış ve sömürge elde etme yarışında diğer sömürgeci devletlere göre çok geride kalmıştı. İtalyan halkının millî birlik ve kararlılık konusundaki zayıflığı, askerî gücünün yeterli olmaması sömürgecilikte geri kalmalarının en önemli sebebi idi. İngiltere ve Fransa gibi devletlerin geniş sömürgeler elde etmiş olmaları da İtalyanların hareket kabiliyetini kısıtlıyordu. İngiltere ile Fransa arasında sömürgecilik yarışı hızla sürerken, İtalya kendisine bu konuda İngiltere'yi müttefik olarak seçmiştir. 1881 yılında Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi üzerine Habeşistan'ı ele geçirmek için yaptığı girişimlerden sonuç alamayan İtalya bu sefer Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'a yönelmiştir.[33] İtalya, 28 Eylül 1911 tarihinde *"Trablusgarp'ı medeniyetin nimetlerinden yeterince yararlandıramadığı"* gerekçesi ile Osmanlı Hükûmetine 24 saatlik bir nota vermiştir. Bu nota ile Trablusgarp'ı işgal altına almaya karar verdiğini ortaya koymuş ve karşı konulmamasını istemiştir. Osmanlı Devleti, İtalya'nın öne sürdüğü bahaneleri reddetmiştir. Bunun üzerine İtalya, 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve 1 Ekim 1911 tarihinde de Trablusgarp şehrini bombardıman etmiştir.

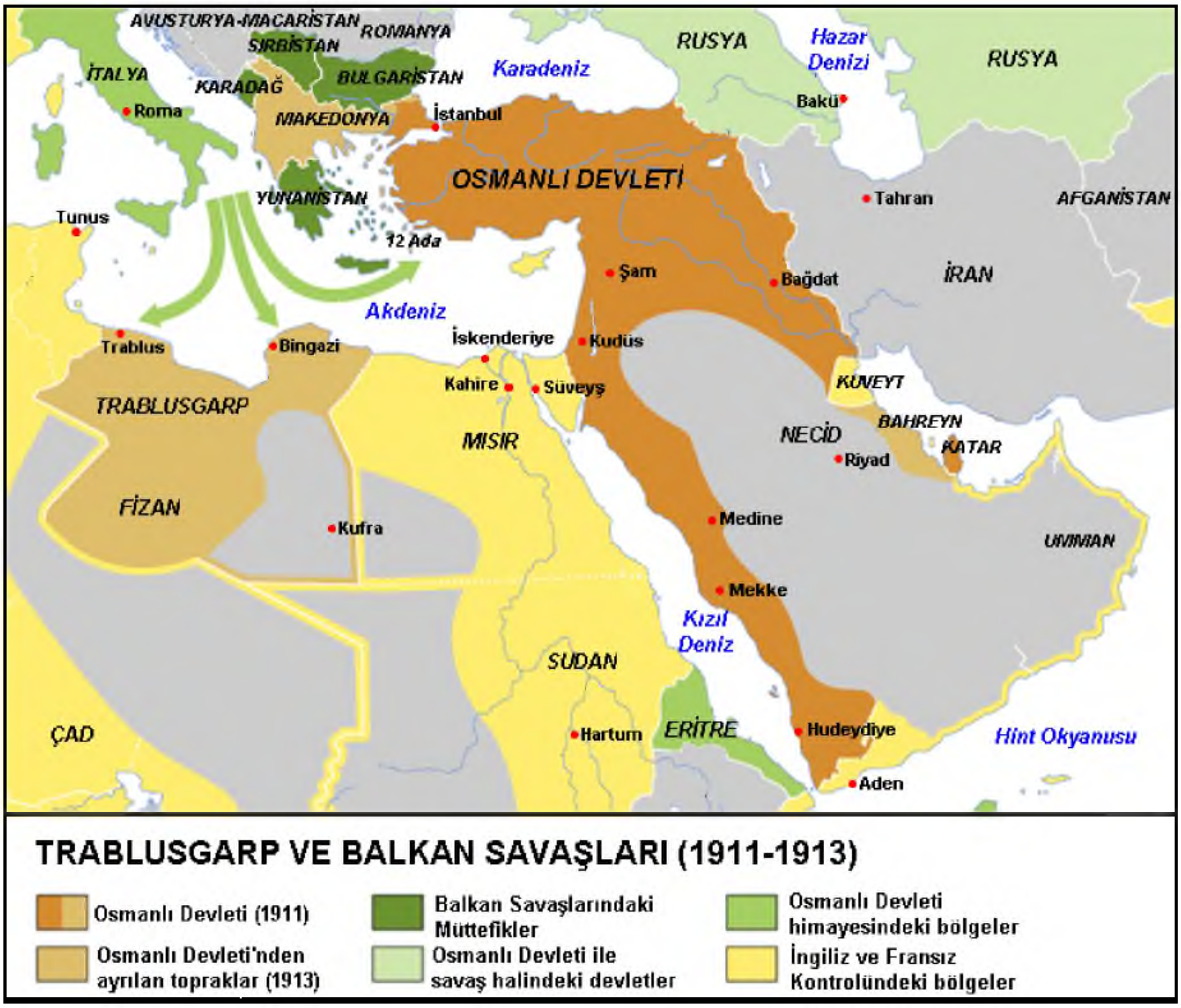

TRABLUSGARP VE BALKAN SAVAŞLARI (1911-1913)

İtalya daha sonra da 80.000 kişilik bir ordu ile Trablusgarp'ın sahil kesimine çıkarma yapmıştır. Osmanlı Devleti bu durumda denizaşırı bir kıtada ve elverişsiz şartlarla savaşa

[33] Hale Şıvgın; **Trablusgarp Savaşı 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri**, AAM Yayınları, Ankara, 1989, s.23-24.

girmek zorunda kalmıştır. Osmanlı donanmasının yetersiz olması ve Trablusgarp ile kara sınırının olmaması sebebi ile de bölgeye asker göndermesi mümkün olmamıştır.[34]

Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısında Trablusgarp'ı savunabilmek için genç subaylarını gönüllü ve gizli olarak Trablusgarp'a göndermiştir. Mısır üzerinden kimliklerini gizleyerek Trablusgarp'a ulaşan genç Türk subayları burada yerli halkı teşkilatlandırarak İtalyanlara karşı direnişi hazırlamışlardır. İstanbul'dan gelen Mustafa Kemal, Enver, Fethi ve Süleyman Askeri Bey gibi genç kurmay subaylar Trablusgarp, Bingazi ve Derne'de savunmayı düzenleyip idare etmişlerdir. Kolağası Mustafa Kemal, gazete muhabiri Şerif Bey kimliği ile Mısır üzerinden Bingazi'ye geçmiştir. Mustafa Kemal Tobruk muharebesinde ilk başarısını kazanmış, daha sonra da Derne'ye giderek buradaki kuvvetlerin komutanlığını yürütmüştür. Binbaşılığa terfi haberini de burada almıştır.[35]

Binbaşı Mustafa Kemal Bey Trablusgarp Savaşı'nda

İtalyanlar, genç Türk subaylarının teşkilatlandırarak idare ettiği yerli savaşçılar karşısında, bütün çabalarına rağmen, kıyı şeridinden içeri girememişlerdir. Trablusgarp'a hâkim olmakta zorlanan İtalyanlar, Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alarak, Osmanlı Devleti'ni baskı yapmaya çalışmıştır. Ayrıca 23 Nisan-17 Mayıs 1912 tarihleri arasında Oniki Ada'yı işgal ederek bu baskıyı daha da artırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı ile uğraşmasını fırsat bilen Balkan Devletleri, 7 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti topraklarına saldırarak Birinci Balkan Savaşı'nı başlatmıştır. İki savaşı birden kaldıracak gücü olmayan Osmanlı Devleti, İtalya ile 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi (Quchy) Andlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Uşi Andlaşması'na göre:

---

[34] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1970, c.1, s.29.

[35] Aynı; s.30.

1. Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'yi derhal boşaltacak ve Trablusgarp'a bağımsızlık verecekti.

2. Buna karşılık İtalya, savaş sırasında ele geçirdiği adaları Osmanlı Devleti'ne geri verecekti. Ancak, Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın adaları işgal etmesi tehlikesine karşı, İtalya'nın işgali geçici olarak sürecekti. (Ancak bu durum İtalyanlar tarafından hiçbir zaman yerine getirilmeyecek bir şart olarak kalmış, Balkan Savaşlarından sonra da Oniki Ada İtalyanlara bırakılmamıştır.)

3. Padişah aynı zamanda Halife olduğundan, Trablusgarp'da Naibüssultan [Padişah Temsilcisi] sıfatıyla bir temsilci bulunduracak, ancak bunun dinî görevleri dışında hiçbir siyasi yetkisi olmayacaktı.

4. İtalya, kapitülasyonların kaldırılması konusunda Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti.

18 Ekim 1912 tarihli Uşi Andlaşması ile Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını da kaybetmiş oluyordu. Ayrıca, Ege adalarının bir kısmına hâkim olması nedeni ile İtalya, Anadolu kıyılarına yerleşmiş bulunuyordu. Böylece İtalya, Akdeniz'deki güçler dengesinde yeri ve etkisi olan bir devlet konumuna da geliyordu.[36]

Trablusgarp Savaşı, dünyanın ilk ***Gayrinizami Harp*** örneklerinden biri olması açısından büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nin kayıplarıyla sonuçlanmış olmasına rağmen, başta Mustafa Kemal olmak üzere Harbiye mezunu pek çok genç subay, ilk deneyimlerini bu savaşta kazanmıştır. Bu genç subaylar, teşkilatçılık ile gayrinizami harp teknikleri konusunda edindikleri birikimlerini, Birinci Dünya Savaşı ve özellikle Türk Kurtuluş Savaşı'nda etkin bir biçimde kullanmışlardır.

(2) Balkan Savaşları (1912-1913)

Balkan sorunu 1878 tarihinde imzalanan Berlin Andlaşması ile şekillenmeye başlamıştır. Berlin Andlaşması'nın Balkanlar ile ilgili hükümleri zamanla kesinleşmiş, bu kapsamda Doğu Rumeli Bulgar Prensliğine bağlanmış (1865), Bosna-Hersek Avusturya İmparatorluğu'na katılmış ve Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Balkan eyaletlerinde düzeni sağlamak için giriştiği reform hareketleri de Balkan devletleri üzerinde büyük bir korkuya neden olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bölgede güçlenmesi Balkan Devletlerinin toprak elde etme yönündeki çabalarının engellenmesi anlamına geliyordu.[37] Balkan devletleri aralarındaki birçok anlaşmazlığa rağmen, üzerinde hemfikir oldukları tek şey, Osmanlıların Avrupa'dan atılması düşüncesiydi. Onları harekete geçmede engelleyen konulardan birisi, elde edilecek ganimetlerin paylaşılması, diğeri ise Osmanlı ordusundan duyulan korkuydu.[38]

1911-1912 yıllarına gelindiğinde Balkan Devletleri arasında ittifak andlaşmaları imzalanmaya başlanmıştır. 1911 yılının Mart ayında Sırbistan'ın girişimleriyle, Sırbistan ve Bulgaristan arasında bir ittifak anlaşması imzalandı. Anlaşma resmî olarak bir savunma özelliği taşımasına rağmen, gizli amacı Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan tasfiyesi idi. Bu iki devlet 13 Mart 1912 tarihinde tekrar bir *"Dostluk ve İttifak Anlaşması"* imzalayarak Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atma konusundaki kararlılıklarını pekiştirmişlerdir. Daha sonra 29 Mayıs 1912 tarihinde Sofya'da Bulgaristan ile Yunanistan arasında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın da nihai hedefi yine Osmanlı Devleti idi. Bu şekilde üç Balkan Devleti, aralarında yapmış oldukları bu anlaşmalar ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir Balkan birliğini gerçekleştirmiş oluyorlardı. Daha sonra bu ittifaka Ağustos 1912 tarihinde Karadağ da katılmıştır. Böylece birliğe katılan devletlerin sayısı dörde yükselmiştir. Birbirleri arasındaki

---

[36] Uçarol; a.g.e., s.375-377.
[37] Karal; a.g.e., 1996, s.287.
[38] Zürcher; a.g.e., 2001, s.157.

çekişmeleri ve huzursuzlukları bir tarafa bırakan Balkan Devletleri tüm güçleri ile Osmanlı Devleti'ne yüklenmeye başlamışlardır.[39]

(a) Savaş Öncesi Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Balkanlarda bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti'nde parti çekişmelerinin sebep olduğu bir iç karışıklık yaşanmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda meydana gelen bu gelişmelerden ve yapılan ittifaklardan tam anlamı ile haberi olmamıştır. Hükûmetin sorunları çözmede başarı gösterememesi ve Devletin birçok yerinde baş gösteren ayaklanmalar, Meclis dışında ve ordu içinde güçlü bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Trablusgarp sorunu iç politikadaki karışıklıkları daha da arttırmıştır. 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan ve bütün muhalifleri bünyesinde barındıran *"Hürriyet ve İtilaf Fırkası"* en büyük muhalefet partisi olarak İttihat ve Terakki Partisinin düşünceleri ile mücadeleye girişmiştir. Muhalefetin en büyük isteği İttihat ve Terakki düşüncesinin iktidardan uzaklaştırılması olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Hükûmet 18 Ocak 1912 tarihinde Meclisi feshetmek zorunda kalmıştır. Ordu içerisinde ise siyasi çekişmeler yaşanmaya başlamış, subaylar arasında gruplaşmalar meydana gelmiştir.[40] Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Hükûmet de istifa etmek zorunda kalmış ve yerine tarafsız *"Büyük Kabine"* diye bilinen Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti kurulmuştur. Büyük Kabinenin ilk icraatı hizmet başındaki bütün subayların politikaya karışmayacaklarına dair yemin ettirilmesi olmuştur. Bunu için de hepsinden *"Gizli ve açık hiçbir siyasi cemiyete dâhil olmayacağıma ve devletin iç ve dış işlerine hiçbir biçimde kesinlikle müdahale etmeyeceğime namusum üzerine yemin ederim."* şeklinde bir yazılı belge almıştır.[41]

Osmanlı Hükûmeti Balkanlardaki savaş hazırlıklarını görememiş ve hissedememiştir. Devlet Balkanlarda ıslahat yapılarak savaşın önleneceğini düşünüyordu, ancak yanılıyordu. Avrupalı devletlere bel bağlayan Osmanlı Devleti en küçük bir hazırlıkta bulunmadığı gibi, Rumeli'deki 70.000 kişilik bir kuvveti de terhis etmiştir.[42] Ayrıca Temmuz 1912 ayı içerisinde *"Düşmandan büyük bir tehlike umulmadığı, gerektiğinde rediflerin* [yedek asker] *çarçabuk silah altına alınabilmeleri mümkündür ve sağlanmıştır. Bu nedenle bu tümenlerin terhis edilerek tarımda çalıştırılmaları uygundur."* kararı aldırtarak kendi rediflerini de terhis etmiştir. Bunu, sırasıyla Çanakkale, Bursa, Bandırma rediflerinin terhisi takip etmiştir.[43] Bir devletin yanı başında meydana gelen askerî hareketliliği görememesi, meydana gelen olaylara bu kadar uzak oluşu, askerin büyük bir bölümünün terhis edilmesi Balkan Savaşlarının yenilgiyle sonuçlanmasını hazırlayan en büyük faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte yöneticilerin devlet yönetiminde gösterdiği zafiyetler de bu savaşın kaybedilişindeki bir başka faktördür. Sonuç olarak Osmanlı Devleti kendi iç sıkıntıları ile uğraşırken Balkanlardaki gelişmelerden haberi olmamış, gerekli önlemleri almamıştır. Balkan Devletleri ise tüm hazırlıklarını tamamlama yoluna gitmişlerdir.

(b) Savaş Öncesi Osmanlı Ordusunun Durumu

Osmanlı Silahlı Kuvvetleri yedi orduya bölünmüş durumdaydı. 1'inci Ordu İstanbul, 2'nci Ordu Edirne, 3'üncü Ordu Selanik, 4'üncü Ordu Erzincan, 5'inci Ordu Şam, 6'ncı Ordu Bağdat ve 7'nci Ordu Yemen'de bulunuyordu. Ayrıca Trablusgarp ve Mekke'de bağımsız tümenler de vardı. Subay mevcudu sefer ordusunun kadroları için çok yetersizdi. Yedek subaylık yeni kurulmuştu. Osmanlı Deniz Kuvvetleri ise yok denecek durumdaydı. Deniz kuvvetlerinin 10 biner tonluk üç zırhlısı vardı. Bunlardan Mesudiye zırhlısı savaşta kullanılamayacak durumdaydı. Hamidiye ve Mecidiye zırhlıları nispeten iyi durumda idi. İşe yarar hâlde sadece altı muhrip bulunuyordu. Elinde bulunan diğer dört küçük Harp gemisi ise amaca hizmet etmekten çok uzaktı. İstibdat döneminde bir subay, hiç kıtada bulunmadan Mareşalliğe kadar yükselebiliyordu. Yüksek komuta görevlerinde bulunmak sadık olmakla

---

[39] Uçarol; a.g.e., s.380-381.
[40] Aynı; s.383.
[41] Lewis; a.g.e., s.225.
[42] Fahri Belen; **Balkan Savaşı (1912-1913)**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, s.9.
[43] **Balkan Harbi (1912-1913)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.16-17.

doğru orantılıydı. Komutanların çoğu öğrencilik dönemindeki bilgilerle yetiniyor ve gelişmeleri takip etmiyordu. Ayrıca İstibdat döneminde hak etmeden devre arkadaşlarının çok önüne geçmiş olan yüksek rütbeli subayların, Meşrutiyet Döneminde *"Rütbelerin Tasfiyesi"* Kanunu ile hak ettikleri rütbeye indirilmesi birçok küskün subayın oluşmasına da neden olmuştur. Ayrıca ordu ve kolordu komutanlarının çoğu eski dönemde yetişmişlerdi. Tatbikat yapılmadığı için kurmay subayların bilgileri de teorik olmaktan öteye geçemiyordu. Alaydan yetişen subaylar arasında okuma yazma bilmeyenler bile vardı. Alaylı subayların ordudan tasfiye edilmesine başlanmış, ama bu reform gerçek anlamda tamamlanamamıştı. Tüm bunların yanında ordunun en önemli sorunu subayların politika ile uğraşmaları olmuştur. Bu durumda subayların gerçek görevlerini unutmalarına, silah arkadaşlığı dayanışmasının olumsuz yönde etkilenmesine ve ordunun disiplini zafiyete uğratmasına sebep olmuştur.[44]

(c) Birinci Balkan Savaşı

2 Ekim 1912 tarihinde Müttefik Balkan Devletleri (Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan) Makedonya'da geniş çaplı bir ıslahat yapılması konusunda Osmanlı Devleti'ne ültimatom vermişlerdir. Osmanlı Devleti ise bölgede ıslahat yapacağını kabul etmiş ancak, toprakları üzerindeki egemenlik haklarının sorgulanmasını kabul etmeyeceğini ve egemenlik haklarından kesinlikle taviz vermeyeceğini bildirmiştir. Sırplar bu cevabı bahane ederek Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve onları diğer müttefikleri takip etmiştir. Savaş başladığı sırada Osmanlı Devleti ordusunu ikiye ayırmış bulunuyordu. Ordulardan *"Doğu ordusu"* Trakya bölgesinde Bulgarlara karşı, *"Batı ordusu"* ise, Makedonya ve Arnavutluk'ta Yunan, Sırp ve Karadağlılara karşı savaşacaktı.[45]

[44] Belen; a.g.e., 1971, s.13-14.
[45] Zürcher; a.g.e., 2001, s.158.

Osmanlı ordusunun bir kolu hemen Filibe'ye hücum ederek, Edirne karşısındaki Bulgar ordusunu arkadan çevirmek istemiş; fakat yenilenerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bulgar kuvvetleri ancak Çatalca'da durdurulabilmiştir. "Batı ordusu" da Sırplar karşısında tutunamamıştır. Bundan sonra dört Balkan Devleti Makedonya'yı işgal etmiştir. Selanik'teki birliklerin komutanı *Tahsin Paşa*, şehri hiç savaşmadan Yunanlılara teslim etmiştir. Ordu depolarında bulunan hiç kullanılmamış binlerce silah ve mühimmat Yunan ordusunun eline geçmiştir. Bu silah ve mühimmat Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordusu tarafından kullanılmıştır. Sonuç olarak, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Balkan Devletleri bütün Rumeli'yi ellerine geçirmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin iç politikasını da olumsuz yönde etkilemiş ve büyük tepkilere neden olmuştur. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa zorlanarak istifa ettirilmiş, yerine Kamil Paşa Hükûmeti kurulmuştur. Ancak yaşanan bu durum savaşın seyrinde bir değişiklik yaratmamıştır. Osmanlı Devleti savaşın durdurulması için gerekli girişimlerde bulunmuş 28 Kasım 1912 tarihinde Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında Çatalca'da görüşmelere başlanmıştır. 3 Aralık 1912 tarihinde de ateşkes yapılmıştır. Fakat Yanya ve İşkodra savunmaları sürdüğünden Yunanistan bu ateşkese taraf olmamıştır. Dolayısıyla sadece Bulgarlar ile gerçekleştirilen bu ateşkese göre; Osmanlı Devleti, Bulgarların kuşatması altında bulunan Edirne'ye yardım göndermeyecek ve barış andlaşması, Londra'da toplanacak bir konferansta yapılacaktı. Balkan Devletleri ve Osmanlı Devleti arasında bu gelişmeler yaşanırken İtalya ve Avusturya'nın kışkırtmaları ile durumdan yararlanan Arnavutluk, 28 Kasım 1912 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Londra görüşmeleri 17 Aralık 1912 tarihinde *"Büyükelçiler Konferansı"* adı altında toplantılara başlamıştır. Konferansın birinci amacı Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasındaki sınır ve barış esaslarını saptamak, ikincisi ise Osmanlı Devleti'nden ele geçirilen toprakların paylaşımı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözümlemekti. Ancak konferansta herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti hâlâ Bulgarlar tarafından kuşatma altında bulunan, bir zamanlar Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış bulunan Müslüman Türk şehri olan Edirne'yi vermemekte direniyordu. Tam bu sırada İstanbul'da bir Enver Bey'in liderliğinde bir grup İttihatçı 23 Ocak 1913 tarihinde Babıali'ye bir baskın düzenlemiştir. Hükûmetin toplantı yaptığı sırada içeri giren baskıncılar Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurmuş ve Kamil Paşa'yı istifaya zorlamıştır. *"Babıali Baskını"* ile Mahmut Şevket Paşa başkanlığında yeni bir Hükûmet kurulmuştur. Fakat yapılan bu değişiklik de bir sonuç vermemiş, Balkan Devletleri tekrar saldırıya geçmişler, İşkodra Karadağlıların, Yanya Yunanlıların ve Edirne'de Bulgarların eline geçmiştir. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır.[46] Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Barış Andlaşması imzalanmıştır. Bu Andlaşmaya göre;

1. *Osmanlı Devleti'nin batı sınırı Midye-Enez hattı olacaktı.*
2. *Osmanlı Devleti, Arnavutluk ile Ege adalarının geleceğinin saptanmasını Avrupalı Devletlere bırakacaktı.*
3. *Yunanistan, Selanik, Güney Makedonya'yı ve Girit'i alacaktı.*
4. *Bulgaristan, Kavala, Dedeağaç ile beraber bütün Trakya'yı kendi sınırları içerisine alacaktı.*
5. *Sırbistan, Orta ve Güney Makedonya'ya sahip olacaktı.*[47]

Osmanlı Devleti bu andlaşma ile Midye-Enez sınırının batısında kalan tüm topraklarını kaybetmiş, Ege adalarının geleceğini Avrupalı devletlerin kararına bırakmakla Ege Denizi üzerindeki egemenliğini de kaybetmiştir. Yapılan bu andlaşma bölgeye huzur getirmemiş, Osmanlı mirasının paylaşımı Balkan devletlerini memnun etmemiş ve yeni bir bunalımın doğmasına neden olmuştur.

---

[46] Uçarol; a.g.e., s.392. Ayrıca Bkz. Zürcher; a.g.e., 2001, s.160.
[47] Aynı.

(ç) İkinci Balkan Savaşı

Birinci Balkan Savaşı'nın sonunda Balkan devletleri, Osmanlı Devleti'nden aldıkları yerler konusunda büyük anlaşmazlıklar yaşamaya başladı. Özellikle Bulgarların bu paylaşımdan en büyük parçayı aldığını ve büyük bir Bulgaristan kurulacağı yönünde korkuya kapılan Sırplar ve Yunanlılar, 29 Haziran 1913 tarihinde Bulgarlara karşı harekete geçtiler. Daha önce Bulgarlara bırakılan yerler, Sırplar ve Yunanlılar tarafından işgal edilmeye başlandı. Bu arada durumdan faydalanmak isteyen Romanya da Bulgaristan'ın Dobruca bölgesini işgal etmiştir. Yaşanan bu gelişmeleri fırsat bilen Türk ordusu, 21 Temmuz 1913 tarihinde Edirne'yi geri almıştır. Edirne'ye karşı yürütülen harekâtta Binbaşı Mustafa Kemal, Bolayır Kolordusu Kurmay Başkanı olarak görev yapmıştır.[48] Bulgarlar dört bir taraftan yapılan saldırılara dayanamayarak barış istemek zorunda kalmıştır.

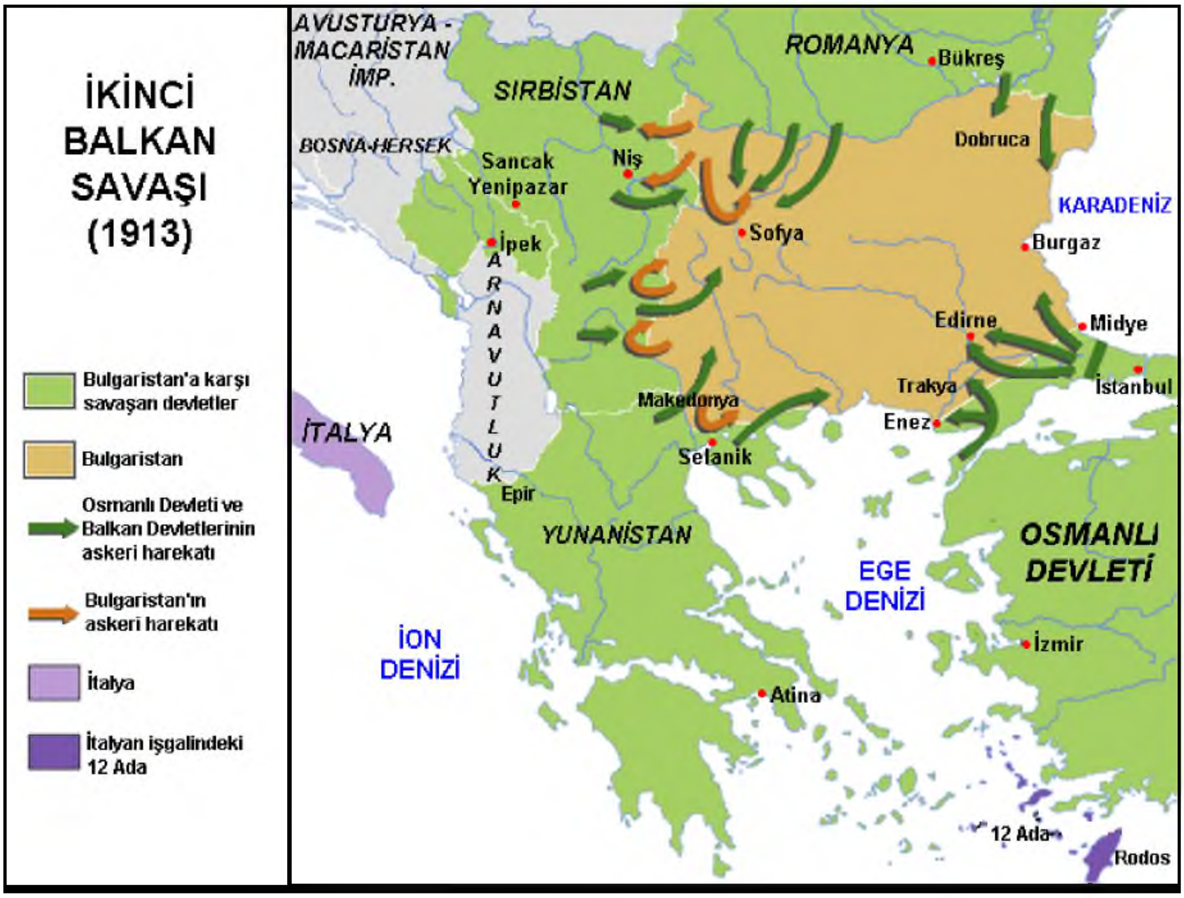

(d) Balkan Savaşları Sonucunda Yapılan Andlaşmalar

Balkan Savaşlarını sonuçlandıran ilk andlaşma Bulgaristan ile diğer Balkan devletleri arasında gerçekleşmiştir. 10 Ağustos 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Andlaşması'na göre;

1.Bulgarista; Silistre, Tutrakan ve Güney Dobruca'yı Romanya'ya vermiştir.

2.Yunanistan; Epir'in bütününü, Selanik, Drama, Kavala ile birlikte Güney Makedonya'nın büyük bir kısmını almıştır.

3.Sırbistan'a Manastır, İştip, Üsküp ve Priştine verilmiştir.

4.Karadağ, Plevne ve Cakova'yı almıştır.

---

[48] Cemal Akbay (Emekli Tuğgeneral); **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, c.1, s.31. Ayrıca Bkz. Belen; a.g.e., 1971, s.89.

5.Bulgaristan'a ise Makedonya'nın küçük bir bölümü ile Dedeağaç bırakılmıştır.[49]

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında ise, 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul Andlaşması imzalanmıştır. Bu Andlaşmaya göre; *Bulgaristan Kırklareli, Edirne ve Dimetoka'yı geri vermiş, Meriç Nehri Türk-Bulgar sınırını oluşturmuştur. Ayrıca Bulgaristan'da kalan Türklere, Bulgarlarla eşit haklara sahip kılınmış ve isteyenin dört yıl içerisinde Osmanlı topraklarına göç edebileceği kabul edilmiştir.*[50]

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında da, 14 Kasım 1913 tarihinde Atina Andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşma ile *Osmanlı Devleti Yunanistan'ın Balkanlarda ele geçirdiği topraklar ile Girit'in Yunanistan'a ait olduğunu resmen kabul etmiştir.*[51]

Ege adalarının geleceği ise Avrupalı Devletlerin kararına bırakılmıştır. Osmanlı Devleti bu devletlere Midilli ve Sakız gibi Anadolu'ya yakın adaları Yunanistan'a bırakmama kararında olduğunu bildirmiştir. Fakat 14 Şubat 1913 tarihinde Londra'da toplanan "Büyükelçiler Konferansı"nda Ege Adaları ile ilgili alınan kararlar Osmanlı Devleti'ne bildirilmiş; buna göre Meis Adası hariç, Oniki Ada İtalya'ya, Gökçeada ve Bozcaada dışındaki bütün Ege adaları da Yunanistan'a bırakılmıştır.[52]

Osmanlı Devleti ile son Balkan müttefiki Sırbistan arasında 13 Mart 1914 tarihinde İstanbul Andlaşması imzalanmıştır. Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında bir sınır kalmadığından, bu andlaşma daha çok Sırbistan'da kalan Türkler ve taşınmaz malların durumları konularını içermiştir.[53]

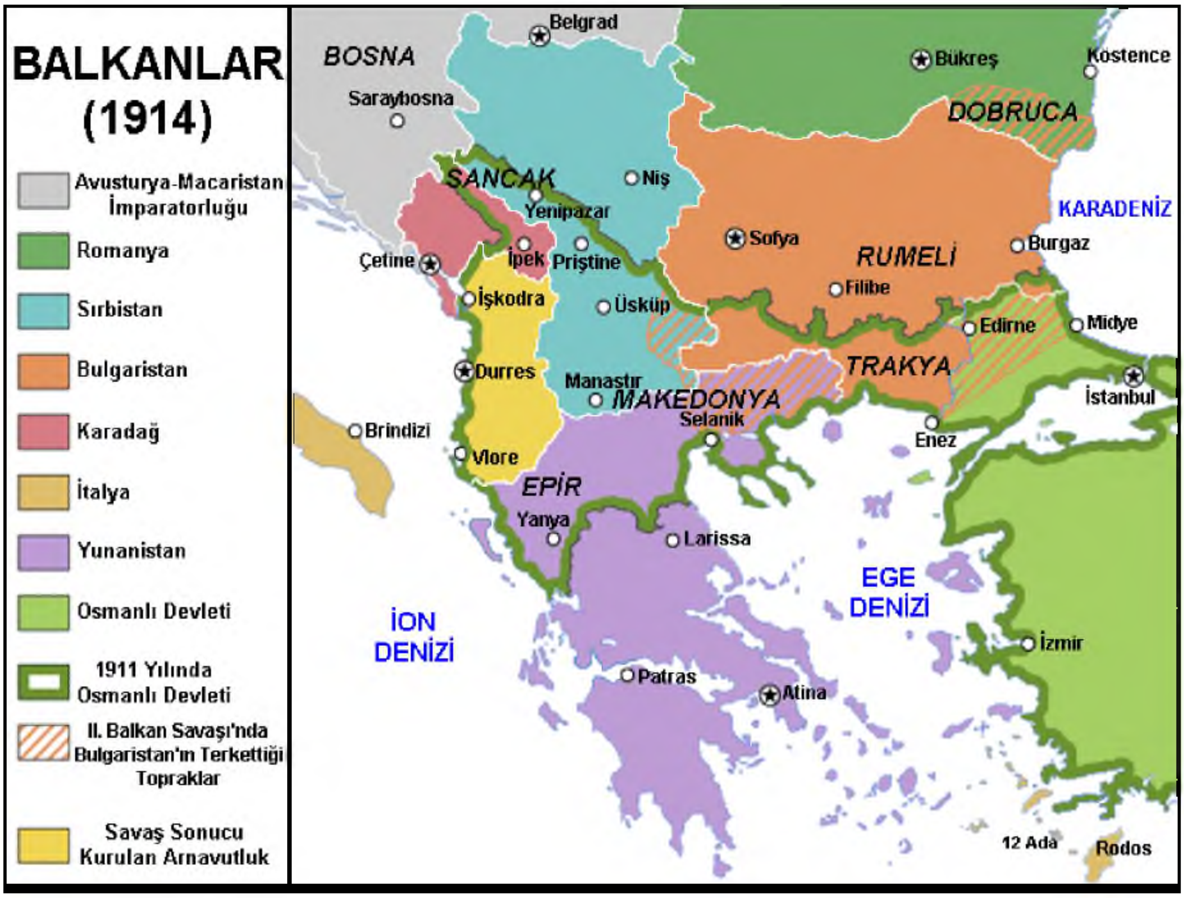

[49] Uçarol; a.g.e., s.443.
[50] Aynı.
[51] Aynı.
[52] Aynı; s.443-444.
[53] Aynı, s.444.

Balkan Savaşları sonucunda, devletin Avrupa'daki topraklarının, neredeyse tamamı elden çıkmış bulunuyordu. Yaklaşık dört milyon insanın yaşadığı 150 bin km^2 bir alan kaybedilmişti. Makedonya, Arnavutluk, Trakya gibi yaklaşık beş yüz yılı aşkın bir zamandır Türk toprağı olan bölgelerin elden çıkması üzüntü verici bir durumdur. Savaşların kaybedilmesindeki en önemli noktalar ise siyasi, askeri sevk idare hataları, ordunun siyasete karışması ve eğitim noksanlığıdır. Bununla birlikte Balkan Savaşları Balkanların haritasını yeniden şekillendirmiş, rekabet ve çatışmaları hızlandırmış, bu gelişmeler de Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında etkili olmuştur.[54]

Balkan Savaşları, özellikle ordu konusunda geleceğe yönelik çok önemli dersler çıkarmamıza sebep olmuştur. Orduda yapılacak olan reformların, ordunun savaş gücünü zaafa uğratacak bir biçimde bir anda değil, kademeli bir şekilde gerçekleştirilmesi, ordunun emir komuta zincirini bozacak girişimlerden kaçınılması ve özellikle ordunun ruhunu oluşturan subayların arasına siyasi düşünce farklılıklarından kaynaklanan ayrılıkların sokulmaması, bu derslerin en önemlileridir. Bu sebeple yüce önder Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden hemen sonra hem milletvekilliği hem de birlik komutanlığı yapan subayların bu iki görevden sadece birini tercih etmelerini isteyerek orduyu siyasetten çekmiştir. Cumhuriyet ordusu, her türlü siyasi çekişme ve uğraşının dışında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk milletinin çıkarlarının koruyuculuğu görevini üstlenmiştir.

---
[54] Zürcher, a.g.e., 2001, s.160. Ayrıca Bkz. Akbay; a.g.e., c.1, s.32.

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

a. Savaşın Nedenleri

(1) Siyasi ve Askerî Nedenler

Cihan Harbi ya da Harb-i Umumi diye bilinen Birinci Dünya Savaşı çağımızın kaderine yön vermiş bir savaştır. Balkanlardan Orta Asya'ya; Kafkaslardan kuzey Afrika'ya bugün sıcak bölge konumunu koruyan Orta Doğu sorunları, Birinci Dünya Savaşı ile biçimlenmiştir.[55] Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri, Fransız İhtilali ve çeyrek yüzyıl süren ihtilal savaşları ile sonraki yüzyıl içinde meydana gelen gelişmelere bağlanabilir. Fransız İhtilalinin ortaya çıkardığı yeni fikirler, uluslararası ilişkilere de yeni bir yön vermiştir. Bu yeni çerçevenin ana unsurlarını şu noktalarda toplamak mümkündür; Liberalizm hareketleri, sadece devlet sınırları içinde ortaya çıkan bir olay şeklinde kalmayıp, ilişkilerde yeni çatışma konuları meydana getirmiştir. Milliyetçilik hareketleri ise, Liberalizmden daha etkili olmuştur. İtalyan millî birliğinin kuruluşu ve bundan daha önemli olmak üzere Alman İmparatorluğunun ortaya çıkması, Avrupa dengesine yepyeni bir biçim vermekle kalmayıp, Balkanlardaki millî duyguları da kamçılamış ve 1870 yılından sonra Balkanlar, Avrupa diplomasisinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri olmuştur. 1908 Bosna-Hersek buhranı ve 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açan kıvılcım da Balkanlarda atılmıştır.[56]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupalı devletlerin durumları ve hedefleri savaşın çıkışında büyük bir rol oynamıştır. 1871 yılında millî birliğini tamamlamış olan Almanya, kısa zamanda sanayi ve ekonomi alanlarındada gelişmiştir. Bu gelişmişlikle güçlü bir kara ordusuna ve İngiltere ile rekabet edebilecek bir donanmaya sahip olmuştur. Savaşın sonraki dönemlerinde aktörlerinden biri olacak olan Amerika Birleşik Devletleri ise, güçlü bir ordusu bulunmamakla birlikte, sanayi ve üretim alanında çok güçlenmiştir. Fransa, dünyanın ikinci büyük kara ordusuna ve İngiltere'den sonra en fazla sömürgeye sahip olan devlet olarak ortaya çıkmıştır. 1905 yılında Japonya'ya yenilmiş olan Rusya, üçüncü büyük kara gücüne sahipti. Sanayi ve teknolojide Amerika, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın gerisinde olan Rusya ekonomik bakımdan da güçlü değildi. Japonya büyük bir hamle gerçekleştirmiş, Uzak Doğu'da Rusya'yı durdurmuş, Çin'e müdahaleye başlamış bu amaçla çok güçlü bir donanma ve ticaret filosu kurmuştu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, çöküş sürecine girmiş olup, sıkı sıkıya Almanya'nın dış ticaretine sarılmıştı. Almanya gibi millî birliğini geç kuran İtalya da sömürge edinmeye çalışıyordu. Çin; Batı ve Japon emperyalizminin baskısı altındaydı.[57]

Osmanlı Devleti ise, 1911-1914 yılları arasında ağır kayıplara uğrayarak, bir hayli küçülmüştü. Bilhassa Avrupa'daki topraklarını kaybetmiş olan devlet, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kars, Ardahan, Artvin dışında bugünkü Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Hicaz ve Yemen'den ibaret kalmıştı.

Almanya'nın her alanda İngiltere ile rekabete kalkışması İngiltere'nin de ne pahasına olursa olsun Almanya'yı ezmek istemesi savaşın temel sebeplerinden biri olmuştur. Bu durum da Avrupa'daki devletlerin bloklaşmasına yol açmıştır.

Almanya, birliğini kurduktan sonra giderek güçlenmiş ve Avrupa üstünlüğüne yönelik bir dış politika takip etmeye başlamıştır. Kendine müttefik aramaya başlamış, bu nedenle 1879 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ittifak yapmıştır. Bu ittifaka 1881 yılında Rusya da katılmıştır. Ancak Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında Balkanlarda yaşanan rekabetten dolayı bu ittifak yürümemiştir. Daha sonra Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında 1882 yılında "Üçlü İttifak" denilen bir blok oluşturulmuştur. 1888 yılına gelindiğinde Rusya ittifaktan ayrılmış, kendisine borç vermesi, silah satışı, karşılıklı yardım gibi bir dizi andlaşmadan sonra 1894 yılında Fransa ile ittifak

---

[55] David Fromkin; **Barışa Son Veren Barış**, Gençlik Yayınları, İstanbul,1994, s.81.
[56] Fahir Armaoğlu; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, Ankara, 1996, s.99.
[57] Uçarol; a.g.e., s. 459.

yapmıştır. Bu ittifaka 1904 yılında Fransa ile 1907 yılında da Rusya ile andlaşma imzalayan İngiltere'nin de katılmasıyla, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya üçlü ittifakına karşı İngiltere, Fransa ve Rusya Üçlü İtilaf Devletleri grubu kurulmuştur. Bu gruplaşma zaman içerisinde çekişmeyi artırarak Birinci Dünya Savaşı'na yol açmıştır.[58]

(2) Sömürgecilik ve Ekonomik Yayılma

1914 yılında Avrupa devletlerinin ekonomik ve siyasal üstünlüğü bütün dünyada doruğa erişmiş bulunuyordu. Avrupa devletleri o zamana kadar görülmemiş bir zenginlik içinde yaşadıkları gibi, dünya topraklarının yarısı ile dünya halklarının üçte biri bu devletlerin kurduğu sömürge imparatorluklarının içindeydi. Bu imparatorlukların en büyüğü, *"üzerinde güneş batmayan"* diye tanımlanan İngiliz İmparatorluğu idi. Mısır ve Sudan dâhil, Ümit Burnu'ndan Akdeniz kıyılarına kadar Afrika'nın hemen hemen bütün doğu yarısı ile batıda Nijerya ve Altın Sahili'ni; Hint yarımadasını ve Seylan'ı; Çin Hindi dışındaki Güneydoğu Asya ülkelerini, Yeni Zelanda ve Avusturalya ile Kanada'yı kapsıyordu. Britanya adalarının 140 katı olan bir yüzölçümüne ulaşıyordu. Fransız sömürge toprakları ise, Fransa'nın 20 katına ulaşılıyordu. İçine Kuzeybatı Afrika ülkeleriyle Büyük Sahra'nın güneyinde kalan geniş Afrika toprakları, Asya'da da Çin Hindi giriyordu. Afrika'nın orta kesimleri Belçika egemenliğindeydi. Hollanda'nın bile kendisinden kat kat büyük sömürge toprakları vardı. Afrika'nın paylaşılmasından Portekiz de pay almış, Angola ve Mozambik'İ ele geçirmiştir. İtalya'nın 19'uncu yüzyılın sonlarında Habeşistan'da giriştiği macera başarısızlıkla sonuçlanmış, fakat 1912 yılında Osmanlı Devleti'nden Trablusgarb'ı almıştı. Almanya ise, Afrika'da Togo, Kamerun ve Güneybatı Afrika'yı ele geçirdiği gibi, 1880'lerden sonra Uzak Doğu'da da yayılmaya başlayarak bazı Pasifik adalarını almıştı. Rus Çarlığı'nın genişlemesi ve yayılması öteki devletler gibi denizaşırı degil, Ural Dağları'nın doğusuna doğru olmuştur. Bu yayılma süreci sonucunda Ruslar, Türkistan'dan Mançurya'ya sınırları ile Sibirya'ya kadar, büyük Asya topraklarını sınırları içerisine almış bulunuyordu. Avrupa devletlerinin her biri doğrudan egemenlikleri altına aldıkları ülkelerde ekonomik kaynakları kullanma ve yönetim biçimini saptama ayrıcalığını kendi tekellerinde tuttukları gibi başkalarının bu buralara girmesini engellemişlerdir.[59]

(3) Endüstri Devrimi

İlk denizaşırı yolculuklarla başlayan sömürge yayılmalarından elde edilen zenginliklerin Avrupa'nın güçlenmesine büyük katkısı olmuştur. Fakat asıl güçlenme, 18'inci yüzyılın sonlarında başlayan ve özellikle 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında hızlanan endüstri devrimi sayesindedir. 18'inci yüzyılın sonlarına kadar, Batı Avrupa ülkelerindeki ekonomik hayat, önce tarıma, ondan sonra el sanatlarına ve ticarete dayanıyordu. Başlıca zenginlik kaynağı olan toprak büyük ölçüde asillerin ve kilisenin tekelindeydi. Böyle olunca, ekonomik gücün doğal bir sonucu olan siyasal güç de, gene büyük ölçüde, asillerin ve kilisenin elinde toplanıyordu. 18'inci yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa ülkelerinde iki önemli gelişme göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, bu ülkelerin ilk sömürge imparatorluklarını kurmaya başlamaları; ikincisi de, tarım alanlarındaki buluşlar sayesinde tarım üretiminde önemli artışlar olmasıdır. Bu iki gelişme Batı Avrupa'da o zamana kadar görülmemiş ölçüde sermayenin birikmesini; banka ve benzeri kredi kurumlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kurumlardan alınan bol ve ucuz kredi çeşitli bilimsel ve teknik buluşların, buharlı makinelerin üretime uygulanmasıyla birleşince, Avrupa ülkeleri daha bol ve ucuz üretime başlamışlardır. Bu süreç endüstri devrimini beraberinde getirmiştir. Dünya çapındaki bu endüstri devrimi sömürgeciliği de hızlandırmıştır. Bu hızlanma 1870-1914 yılları arasında büyük bir ivme kazanmıştır. Bu arada endüstri devrimi sonucunda endüstri burjuvazisi güçlenirken, asiller ile kilise giderek ekonomik ve siyasi güçlerini yitirmişlerdir. Kurulan fabrikaların çevresinde hızlı bir şehirleşme başlamış ve buna paralel olarak da nüfus artışı yaşanmıştır. Bunun sonunda da işçi sınıfı ortaya çıkmış ve işçi sorunları gündeme gelmeye başlamıştır.[60]

---

[58] **Atatürk İlkeleri ve inkılap Tarihi**, YÖK Komisyonu, c.I-1, Ankara,1990, s.42-44.
[59] Haluk Ülman; **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.19-20.
[60] Aynı; s.22-23.

(4) Dini ve Kültürel Yayılma

Avrupa devletlerinin dünya çapında görülen siyasal ve ekonomik yayılması, dinsel ve kültürel yayılma ile birlikte yürütülüyordu. Hatta çoğu yerde, dinsel ve kültürel yayılmanın siyasal ve ekonomik yayılmadan önce başladığı da görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Avrupalı Katolik ve Protestan misyonerler, yerli halkları Hıristiyanlaştırmak için Latin Amerika'nın, Afrika'nın, Orta Doğu'nun ve Uzak Doğu'nun en ücra köşelerine bile gitmişlerdi. Fransız, Alman ve İngiliz misyoner heyetleri, kendi dil ve kültürlerini benimsetmek için, dünyanın dört bir yanına yayılmışlardı. İngiliz kuruluşları daha çok sömürgelere yerleşen İngiliz çocuklarını eğitmekle uğraşırken, Fransız ve Almanlar zaten kendi anavatanları dışına yerleşmiş önemli ulusal toplulukları olmadığı için Latin Amerika için Orta Doğu'daki ve Uzak Doğu'daki yerel seçkinleri kazanmaya çalışıyorlardı.[61]

(5) Milliyetçilik Fikri

15'inci ve 16'ıncı yüzyıllarda Batı'da başlayan aydınlanma hareketi, insanın özgür düşünceye geçme çabalarını hızlandırmıştır. Bilim ve sanatta özgür olma düşüncesi aydın kesimin en büyük idealini oluşturmuştur. Bu süreç, özgür olma düşüncesi sadece belli kesimlere özgü kalmayıp tüm insanların hakkı olması gerektiği yaklaşımını doğurdu ve güçlendirdi. Aklın ve deneyin temel alınmasını, mucizenin reddedilmesini isteyen aydınlar, o güne kadar yaşadıkları dünya görüşüne ve devlet yönetimine karşı çıktılar. Bu yaklaşım, mutlakıyetçi devlet yapılarının terk edilmesi, insanlara özgürlük verilmesi, yasalar karşısında insanların eşit olması düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Avrupa'daki bu gelişmeler çeşitli siyasi ve sosyal olaylara yol açmıştır. Özellikle 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ile birlikte yayılan milliyetçilik fikri, topraklarında çeşitli grupları barındıran imparatorluklar üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Bu düzenin dayanaklarını; her vatandaşın özgür olduğu, yasalar karşısında eşit haklara sahip bulunduğu, milletin kendi kendisini yönetmesi yani demokratik bir düzen, bu düzenin temel yapısını belirleyen anayasaların yapılması, devletin laikleştirilmesi ve milliyetçi bir niteliğe büründürülmesi oluşturuyordu. Bununla birlikte Avrupa milletlerinin benimsediği kendi milletini üstün görme, üstün kılma politikası da hız kazanmıştır. Hatta yeryüzünün en kalabalık ırkı olan Sarı ırkı bile ikinci sınıf insan olarak görmüşlerdir.[62]

b. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Avusturya-Macaristan İmparatorluk veliahtı Arşidük Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürülmesi Avrupa devletlerini savaşın eşiğine getirmiştir. Osmanlı Devleti ise, bir taraftan Balkan Savaşı yenilgisinin üstüne yoğunlaşıp ordu ve donanmasının iyileştirmesi ile uğraşıyor, diğer taraftan iki bloka ayrılmış Avrupa'da kendisine yer bulabilmek için bir takım ittifak arayışlarında bulunuyordu.[63] Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalma gibi bir şansı yok denecek kadar azdı. Bu durum İttihat ve Terakki yönetimini ciddi biçimde endişelendiriyordu. Çünkü Rusya'nın Avrupa'nın batısındaki müttefikleriyle kara bağlantısı bulunmuyordu. Bir savaş sırasında İtilaf Devletleri, Rusya ile gerekli bağlantının sağlanması için Boğazların mutlaka açık olması gerektiğini biliyordu. Ayrıca her iki blokta yer alan devletler de çökmekte olan Osmanlı Devleti'nden pay alabilmeyi umuyorlardı. Eğer Osmanlı Devleti tarafsız kalırsa üstün gelen devletlerin talepleriyle karşı karşıya kalacaktı.[64] Osmanlı Devleti arayışlara ilk olarak İngiltere ile başlamış, Maliye Nazırı Cavit Bey, Ekim 1911 tarihinde İngiltere Denizcilik Bakanı Winston Churchill'e bir mektup yazarak ittifak talebinde bulunmuş, ancak bu talep kabul edilmemiştir.[65]

---

[61] Aynı
[62] **Atatürk İlkeleri ve inkılap Tarihi**, I-1, s.42-44.
[63] Armaoğlu; a.g.e., s.107.
[64] Şefik Ertem; **Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1992, s.63.
[65] Armaoğlu; a.g.e., s.107.

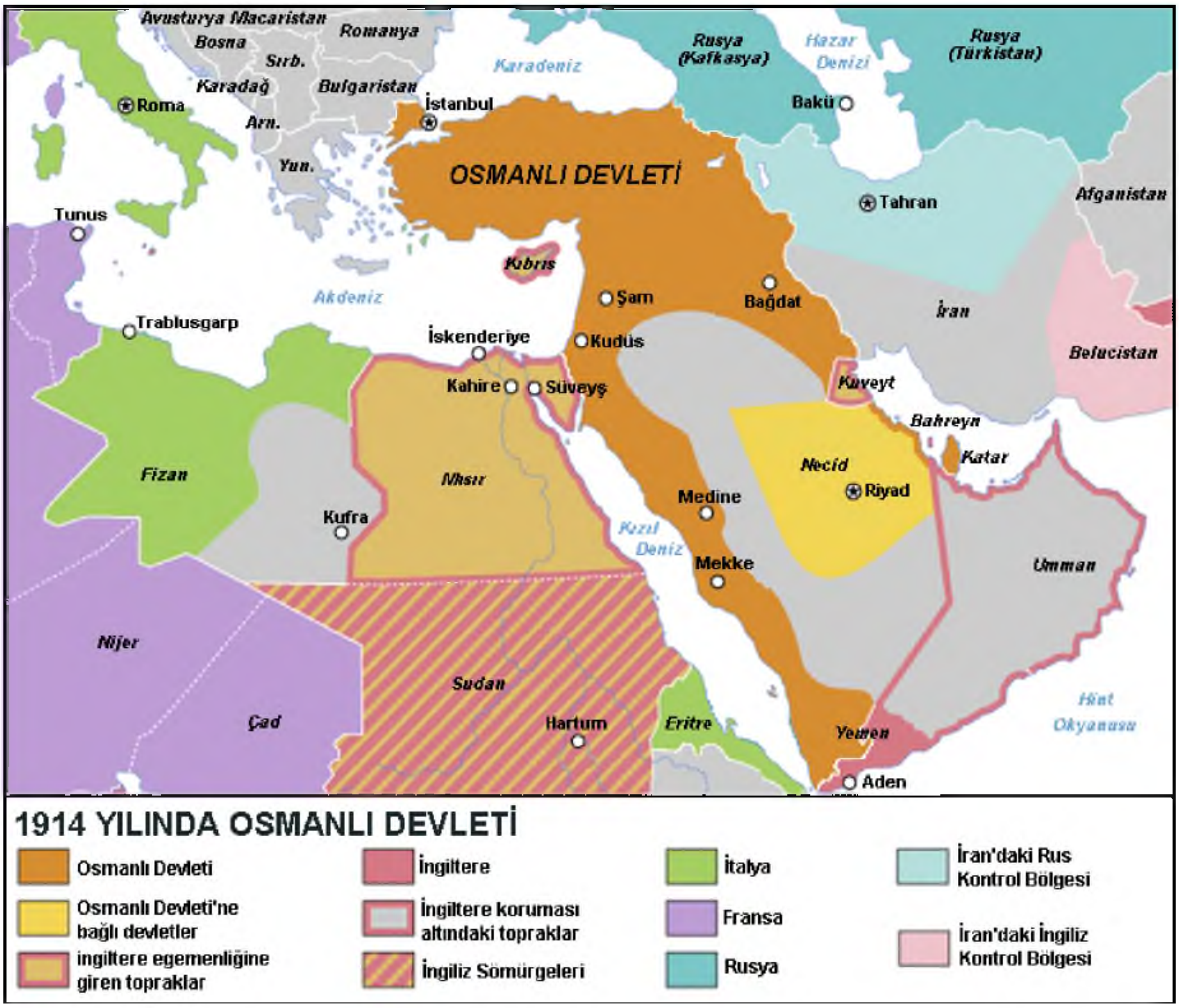

Cemal Paşa da bir ittifak konusunda Fransa ile görüşmüş, ancak Fransa da İngiltere gibi Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde olma gayreti ve Balkan Devletleri ile yapılacak bir ittifakın daha önemli olduğu düşüncesiyle bu teklife sıcak bakmamıştır.[66] İngiltere ve Fransa'dan olumsuz cevap alan Osmanlı Devleti, bunun doğal bir sonucu olarak Almanya'ya yakınlaşmaya başlamıştır. Hatta *"28 Temmuz 1914 tarihinde Enver Paşa Almanya Büyükelçisi Wangenheim'a açıkça Almanya ile savunma amaçlı bir ittifak"* [67] önermiştir. Osmanlı Hükûmeti içerisinde Harbiye Nazırı Enver Paşa, Sadrazam Sait Halim Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Meclis Reisi Halil Bey sıkı bir Alman taraftarıydılar.[68] *"Enver, Cemal, Talat takımı İslam dünyasını ayaklandırmak, Turan'ı kurtarmak ve buna benzer hayallerle savaşa katılmaya kararlı idiler. Anılan üçlerin en hırslı ve bilinçsizi Enver Paşa idi"*[69] Almanlar ise Türk ordusunun iyi donatılması ve yetenekli komutanlar ile kendisine yarar getirebileceğini düşünüyordu. Üstelik Halifelik makamını elinde bulunduran Osmanlı Devleti'nden yararlanarak, Orta Doğu'da hâkimiyet kurmanın hesaplarını da yapıyordu.[70] Özellikle İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile müttefik olması, Rusya'nın Boğazlar ile ilgili düşüncelerini iyi bilen Osmanlı Devleti'nin endişelerini iyice artırıyordu. Bütün bu gelişmeler sonucunda 2 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam Sait Halim Paşa ile Almanya Büyükelçisi Wangenheim arasında gizli olarak Osmanlı-Alman ittifakı imzalanmıştır. Bu ittifak anlaşmasına göre:

[66] Zürcher; a.g.e., 2001, s.164-165.
[67] Aynı; s.165.
[68] Armaoğlu; a.g.e., s.108.
[69] Hikmet Bayur; **XX.Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.83.
[70] Aybars; a.g.e., 1988, s.61.

"1. İki devlet, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta tam tarafsızlıklarını koruyacaklardı.

2. Eğer Rusya, Avusturya'ya savaş açarsa ve Almanya buna katılmak zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa girecekti.

3. Almanya, Osmanlı Devleti'ni bir tehdit altına düştüğünde ***gerekirse*** *silahla koruyacaktı.*

4. Savaş olursa, Almanya askerî heyetini Türkiye'nin emrine verecekti.

5. Anlaşma 31 Aralık 1918 tarihine kadar yürürlükte kalacak ve taraflardan birisi geçersizliğini ilan etmezse, beş yıl daha yürürlükte olacaktı."[71]

Burada ilginç olan nokta Almanya ile Rusya arasında anlaşmadan bir gün önce savaşın başlamış olması ve Osmanlı Hükûmetinin diğer üyelerinin haberi olmamasıdır. Savaşın başlamasıyla birlikte yapılan Türk-Alman ittifakından habersiz olan İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması için çaba harcamaya başlamışlardır. Eğer Osmanlı Devleti savaşa girerse, Boğazlar kapanacak, Ruslar yardım alamayacak ve cephe genişleyecekti.[72] Osmanlı Devleti de bunu fırsat bilerek kapitülasyonların kaldırılması, Ege adalarının geri verilmesi ve Mısır sorununun çözümlenmesini talep etmiştir. Ancak bu taleplerin hiçbiri başta İngiltere olmak üzere diğer devletler tarafından kabul edilmemiştir.[73] Ayrıca, Osmanlı Devleti 1911 yılında İngiltere'den iki zırhlı gemi siparişi vermişti. Parası peşin ödenen gemiler 1914 yılına hazır durumdaydı. Osmanlı heyeti gemileri almaya gittiğinde 1 Ağustos 1914 tarihinde Winston Churchill, gemilere İngiliz Hükûmeti adına el konduğunu bildirdi. Oysa İngiltere henüz savaşa girmemişti ve bunun hiçbir gerekçesi olamazdı. Osmanlı Devleti tarafından büyük bir tepkiyle karşılanan bu olay, Almanya'nın işine gelmiş ve bunu fırsat bilen Almanlar Akdeniz'deki Amiral Souchon komutasındaki Goeben ile Breslau zırhlılarından oluşan filosuna Çanakkale Boğazı'na hareket emri vermiştir. Çünkü bu gemiler Fransa'ya ait iki Cezayir limanını bombaladıktan sonra kaçmıştı. Bu gemilerin Boğazlardan geçişine Enver Paşa tarafından izin verilmiş, İngiltere'nin bu gemilerin iade talebi üzerine de gemiler, sözde küçük bir ücret karşılığında, Osmanlı Devleti tarafından satın alınarak Osmanlı donanmasına katılmıştır.[74] Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Doğu ve Batı Avrupa cephelerindeki yüklerini hafifletmek için Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesini istiyorlardı. Osmanlı Devleti ise, seferberliğini henüz tamamlamamıştı. Bulgaristan'ın savaşa girmesi ve Romanya'nın da tarafsızlığının sağlanması gerçekleşmediği sürece savaşa girmeyi istemiyordu. Oysa bu sırada, savaşa girmek için sabırsızlanan Enver Paşa kimsenin haberi olmadan Osmanlı Devleti'nin Genelkurmay Başkanı olan Alman Generali Bronzart Paşa ile hazırladığı savaş planını gizli olarak 21 Ekim 1914 tarihinde Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'ye yollamıştır. Bu plana göre; Osmanlı Donanması Amiral Souchon komutasında Rus donanmasını etkisiz hâle getirerek Karadeniz'deki üstünlüğün Osmanlı Devleti'ne geçmesini sağlayacaktı. Daha sonra da Padişah, İtilaf Devletleri'ne karşı Cihad ilan edecekti.[75] Enver Paşa, İstanbul'da bulunan Alman askerî heyeti ile vardığı mutabakat sonucu Almanya'dan satın alınarak Yavuz ve Midilli ismi verilen gemilere Karadeniz'e açılması için emir vermiştir. Aynı zamanda donanma komutanı olarak da atanan Alman Amiral Souchon Osmanlı donanmasını alarak 29-30 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'e çıkmış, Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını bombalamıştır. Bu olay üzerine de Osmanlı Devleti resmen Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.[76]

---

[71] Uçarol; a.g.e., s.407.
[72] Aybars; a.g.e., 1988, s.65.
[73] Uçarol; a.g.e., s.408.
[74] Zürcher; a.g.e., 2001, s. 167.
[75] Aybars; a.g.e., 1988, s.67.
[76] Armaoğlu; a.g.e., s. 110.

c. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler

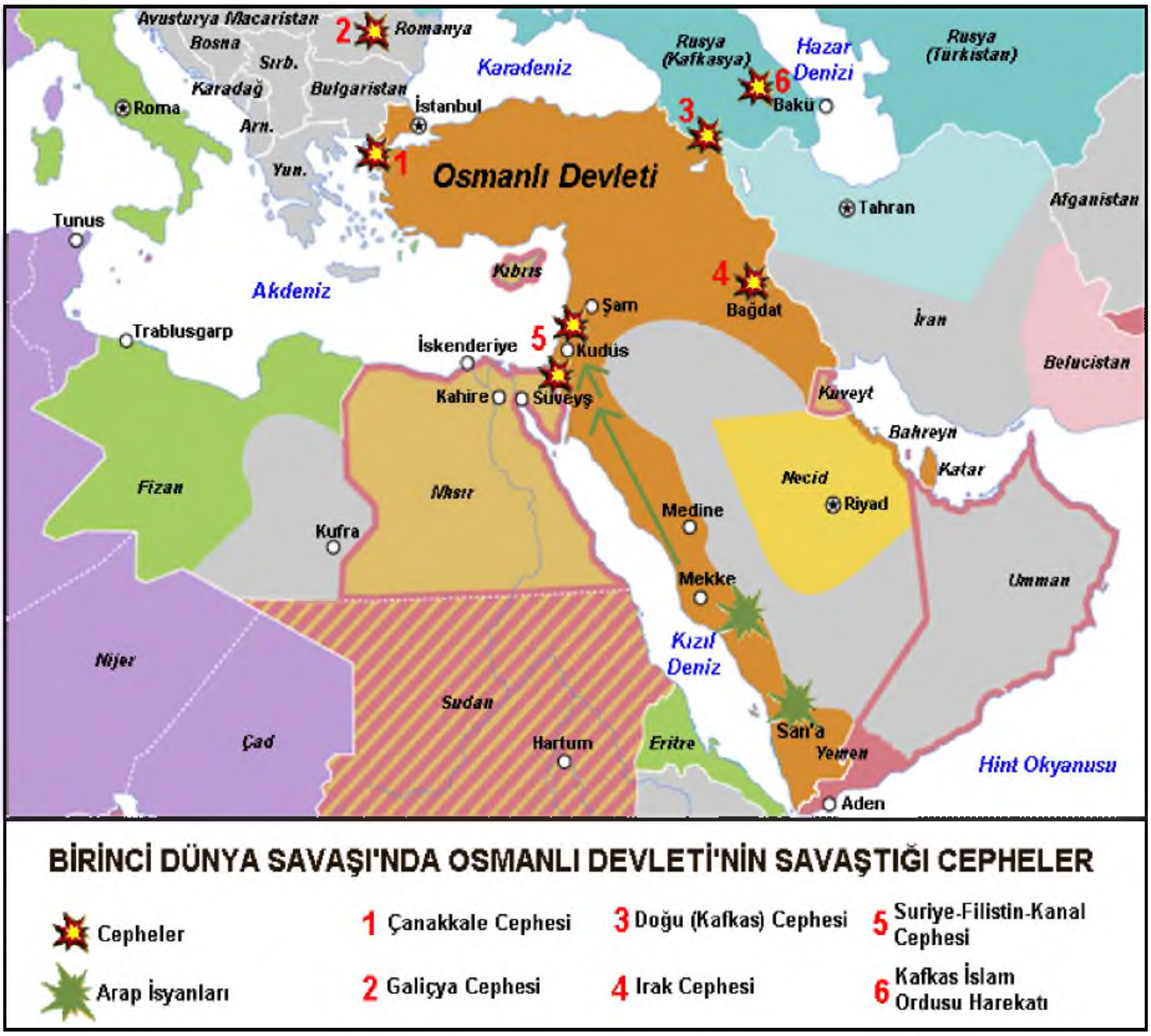

(1) Çanakkale Cephesi

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazları üzerindeki senaryoları 1914 yılı Ağustos ayından itibaren gündeme gelmiş, ancak Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı nedeniyle rafa kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşa İttifak Devletleri'nin yanında girerek, tarafsızlığını terk etmesi üzerine askerî bir harekâtla Boğazların ele geçirilmesi konusu ciddi olarak tekrar gündeme gelmiştir.[77]

İngiliz *"Yüksek Savunma Konseyi"*'nin 25 Kasım 1914 tarihinde yaptığı toplantıda Deniz Bakanı Winston Churchill yaptığı konuşmada şöyle diyordu;

> *"Güçlü donanmamızın desteği ile Çanakkale Boğazı ele geçirilebilir, İstanbul'a dayanacak donanma ile başta Sultanın sarayı olmak üzere tüm başkent yerle bir edilebilir. Ve yine inanıyorum ki, yenilmez armadamızın Topkapı açıklarında görünmesi bile, bu hasta adamın ellerini havaya kaldırıp teslim olması için yeter de artar bile. Bu sayede zor durumdaki Rusya'ya yardım elimizi uzatıp onu canlandırabiliriz; Bulgaristan, Romanya gibi tarafsız devletleri, hatta Almanya'nın yanında savaşa girmeyi düşünen İtalya'yı etkileyebiliriz... İnanın bana, Türklerin gırtlağı bu Boğazlardır. Onu demir bir elle şöyle bir sıkmak yeter. O büyük gibi görünen köhne İmparatorluk cansız kollarımıza yıkılır. Ve*

[77] Aynı; s.113.

şunu da unutmamalıyız ki, Çar ancak o Boğazlardan nefes alabilir. Rusya'ya başka türlü yardım edebilme imkânı da yoktur."[78]

Bu sözler Boğazlar üzerindeki İngilizlerin ve İtilaf Devletleri'nin amaçlarının ne kadar iddialı olduğunu açıkça göstermektedir. Çanakkale Cephesi'nin açılma nedenleri şu amaçları taşıyordu; Boğazlar ve İstanbul ele geçirilirse Osmanlı Devleti ve müttefikler tarafından açılmış olan bütün cepheler tasfiye edilecekti, Boğazların ele geçirilmesiyle, Rusya'ya gerekli olan silah ve malzeme sevkiyatı gerçekleşecekti, Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasıyla henüz savaşa katılmamış olan Balkan Devletleri İtilaf Devletleri'nin saflarında yer alabilecekti. İşte Çanakkale Cephesi bütün bu nedenlerden dolayı Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephesi konumuna gelmişti.[79] İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener, İngiliz donanmasının, kara ordusuna ihtiyaç duyulmaksızın Çanakkale Boğazı'nın geçebileceğini hesaplıyordu. Çanakkale Savaşı öncesinde Padişah ve Osmanlı Hükûmeti de İstanbul'un işgal edileceği endişesi içindeydi. Yaşanan tüm bu gelişmeler Osmanlı Hükûmetini ilave tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu önlemler içinde 28 Şubat 1915 tarihli iki karar dikkat çekicidir: "*Kararlardan birincisi İstanbul şehri bombardımana maruz kaldığı zaman şehrin muhtelif ihtiyaçları için sarf edilmek üzere, o sırada valilik görevini yürütecek olan polis genel müdürü emrine örtülü ödenekten 3.500 altın liranın verileceği; ikincisi de düşmanın Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi durumunda İstanbul'da Gayrimüslimlerin görevlerini bırakabileceklerinden telefon haberleşmesinin aksamaması için önlem olarak 2.000 altın liranın tahsisi ile ilgilidir.'*[80] Ayrıca, düşmanın Çanakkale'yi geçebileceği ihtimali üzerine, Hükûmetin İstanbul'dan Eskişehir'e taşınması konusunda da çalışmalara başlanılmıştır.[81] Askerî anlamda alınan tedbirlerden birisi de Çanakkale Boğaz Savunma Komutanlığına Alman Amiral Usedom getirilmiş, bir diğer Alman Amirali Merten de deniz harekatı ile ilgili işleri yürütmek üzere Çanakkale'de karargâhını kurmuştur. Bu arada Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı görevini de Cevat (Çobanlı) Paşa üstelenmiştir.[82] Zaten savaş Osmanlı Devleti'ni tehdit etmeye başladığı andan itibaren başkomutanlık Çanakkale'deki mevcut kuvvetleri takviye etme kararı almıştı. Bu kapsamda, Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolordunun Gelibolu'ya gönderilerek Çanakkale'de muhtemel çıkarmalara karşı görev almasına karar verilmiştir. Kolordunun komutanı Balkan Savaşı'nda Yanya savunması ile adını duyurmuş olan Mirliva (Tümgeneral) Esat (Bulkat) Paşa, Kolordunun Kurmay Başkanı ise, Kurmay Yarbay Fahrettin (Altay) Bey'di. 3'üncü Kolordu 19'uncu Tümenin başında ise, Kurmay Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) bulunuyordu.[83]

Çanakkale'deki mayın hatları da takviye edilmeye başlanmıştı. Daha önce Kasım 1914 tarihinde beş mayın hattı bulunurken 13 Mart 1915 tarihi itibarıyla mayın adedi 344'e, mayın hattı sayısı da 11'e yükseltilmiştir. Öte yandan İngiliz mayın tarama gemileri tarafından temizlendiği düşünülen sahalara da yeniden mayın dökülmesine başlanmıştır. Bu nedenle Cevat Paşa, Kepez ilerisindeki mayın hatlarında açılan gedikleri kapatmak için hazırlığa başlamıştır. 17/18 Mart 1915 gecesi görevli mayın komutanı Binbaşı Hafız Nazmi Bey'e harita üzerinde açıklamada bulunarak eldeki son mayınlardan 26 tanesini *"Nusrat"* mayın gemisi ile düşman gemilerinin Rumeli tabyalarını ateş altına almaya çalıştığı Karanlık Liman'a dökmesi emrini vermiştir. Sivrihisar torpidosu da 18 mayını sahilden bir kilometre açıktan Tekir deresi ile Domuzdere arasında denize dökmüştür.[84]

Çanakkale Savaşları, İngiliz ve Fransızlarla birlikte Anzaklar [ANZAC = Australia And New Zealand Army Corps = Avusturalya ve Yeni Zelanda Kolordusu][85], Sihler, Gurkalar, Sudanlı zenciler, Senegalli ve Faslı askerin içinde yer aldığı İtilaf Devletleri kuvvetlerinin 3

---

[78] İbrahim Artuç; **1915 Çanakkale Savaşı**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992, s.10.
[79] Armaoğlu; a.g.e., s.113.
[80] Yaşar Semiz; **"18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları"**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Güz 2004, sayı.14, s.228-229.
[81]Aynı; s.229.
[82] Artuç, a.g.e., 1992, s.62.
[83] Semiz ,a.g.m, s.229
[84] Artuç, a.g.e., 1992, s.62 Ayrıca Bkz. Semiz; a.g.m, s.233-234.
[85] Murat Taştan; **Tarih Sözlüğü**, Asil Yayınları, Ankara, 2007, s.25.

Kasım 1915 tarihinde Seddülbahir ve Kumkale istihkamlarını bombalamasıyla başlamıştır. Çeşitli dil, din ve ırklardan meydana gelmiş bu insanlar, kendilerinin olmayan bir savaşın içinde buluşmuşlardır.[86] Kesin sonuç almak isteyen İtilaf Devletleri, 19 Şubat 1915 tarihinden itibaren İngiliz-Fransız donanmalarına ait savaş gemileri ile denizden Çanakkale Boğazının her iki tarafında bulunan Türk tabyalarını bombalamaya başlamışlardır.[87] Bombalama 17 Mart'a kadar sürmüş, 18 Mart 1915 tarihinde ise İngiliz ve Fransızlara ait 18 savaş gemisi Akdeniz Filo Komutanı Amiral De Robeck komutasında iki hat hâlinde Boğaz'ı geçmek için harekete geçmiştir. Bir gece öncesi *"Nusrat"* mayın gemisinin döktüğü mayınlardan habersiz olan gemiler, Türk tabyalarının etkili atışları ve mayınlar nedeni ile yara almaya başlamışdır. Türk savunmasının altı saat 45 dakika süren büyük direnişiyle, akşama doğru müttefik donanması boğazı geçemeyeceğini anlayarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Müttefiklerin güçlü savaş gemilerinden **Bouvet**, ***Ocean, Irressistible*** batmış, ***Inflexible***, ***Gaulois, Suffren***, ***Agamemnon*** ağır yara alarak savaşmaz duruma gelmişti. Donanmasının yarısını bir anda kaybeden Müttefik güçleri büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlar ve denizden geçemeyecekleri Çanakkale'yi kara harekatı ile geçmek amacıyla plan değişikliğine gitmek zorunda kalmışlardır.[88]

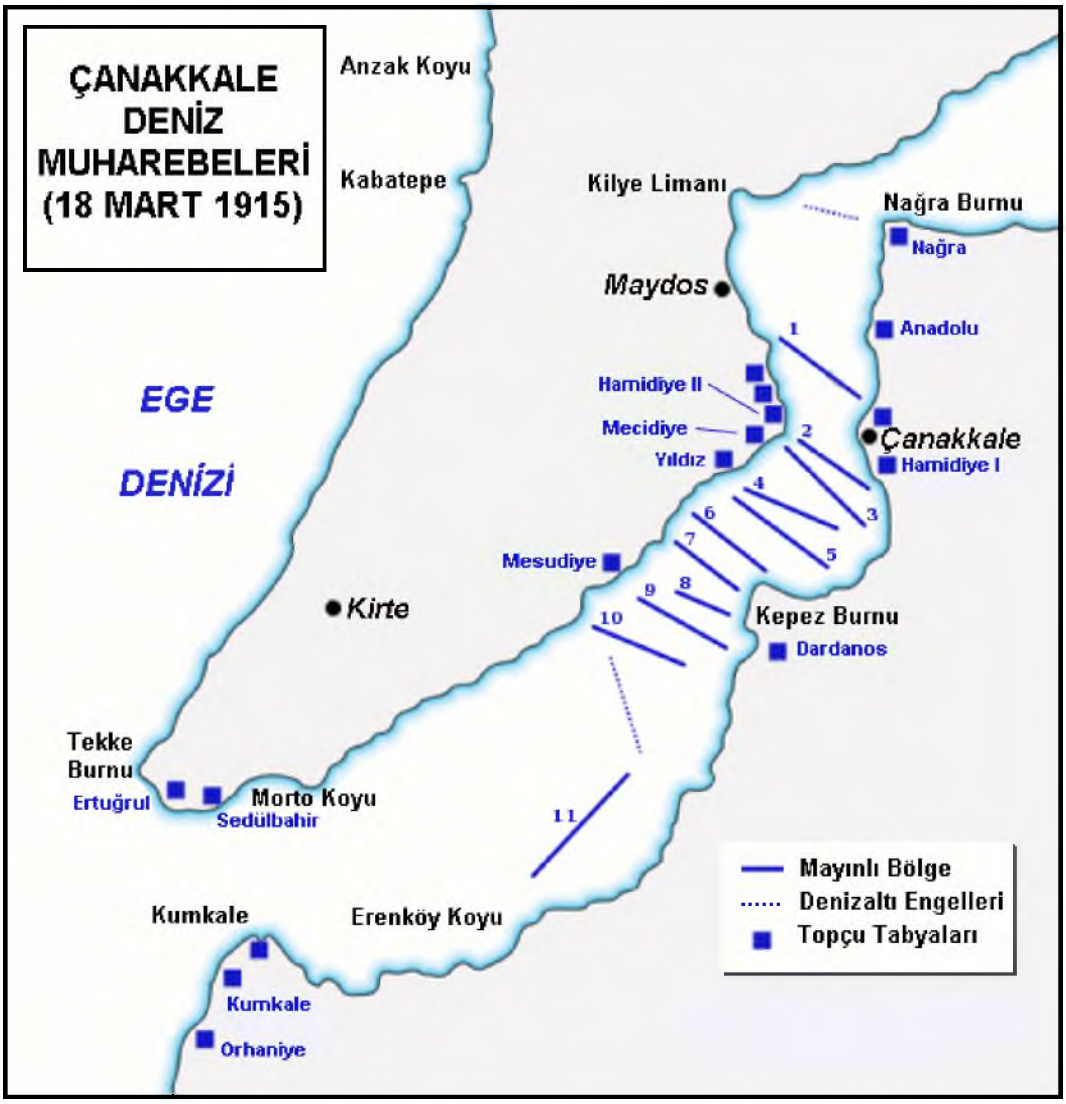

---

[86] Vahdet Keleşyılmaz; **"Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme"**, AAMD, Cilt XV, Sayı.43 (Mart 1999), s.78-79.

[87] Aybars; a.g.e., 1988.s.73. Ayrıca Bkz. Armaoğlu; a.g.e., s.113.

[88] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı**, V.Cilt, 1.nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.211. Ayrıca Bkz. Aybars; a.g.e., 1988, s.72.

18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi, Müttefik Donanması'nın kara gücü olmaksızın yalnız donanma gücü ile Çanakkale'yi geçerek İstanbul'a ulaşma girişimi, kendileri için yıllarca hazmedemeyecekleri bir felaketle sonuçlanmıştır. Ayrıca bu zafer Balkan Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı konusundaki görüşlerini de değiştirmiş, Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında savaşa girmesine, Yunanistan'ın ise savaşın son yılına kadar tarafsız kalmasına neden olmuştur. Eğer bu donanma Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi başarabilse idi, İstanbul İtilaf Devletlerinin eline geçecek Osmanlı Devleti saf dışı kalacak, dünya dengeleri İtilaf Devletleri lehine gelişme gösterecekti.

Denizden Boğazları geçemeyeceğini ve İstanbul'u ele geçiremeyeceğini anlayan İngiliz ve Fransızlar bu kez karadan bir taarruz planı üzerinde çalışmaya başlamışlardır. 18 Mart hezimetinin ertesi günü İngiliz Deniz Bakanı Churchill, Amiral De Robeck'e yeni bir deniz saldırısı için talimat göndermiştir, Amiral De Robeck bu mesajla tekrar bir hamle yapılabileceği konusunda Çanakkale İngiliz Başkomutanı Ian Hamilton'a bir rapor göndermiş ve deniz harekâtının gerekliliği hususunu ısrarla vurgulamıştır. Hamilton ise kara savaşlarının gerekliliği konusunda ısrar etmiştir.[89] Sonuçta İtilaf Devletleri kara harekâtı yapmaya, çıkarma noktası olarak da Gelibolu Yarımadası'nda karar kılmışlardır. Bu kapsamda ; ilk iş olarak kara kuvvetlerinin Mısır'da toplanmasına karar verilmişti. Daha sonra Mısır'dan getirilen kara birlikleri Nisan ayı başında Limni ve Gökçeada'ya yerleştirilmiştir. Burada 40.000 Fransız, 50.000 İngiliz askeri toplanmıştı.[90]

Bu gelişmeler üzerine de Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı Enver Paşa, Çanakkale'ye daha fazla kuvvet yığmak için çalışmalara başlamıştır. İstanbul'da bulunan 1'inci Ordu Komutanı Alman Mareşali Liman Von Sanders, Çanakkale'de kurulan 5'inci Ordu'nun başına getirilmiştir.[91] 5'inci Ordu iki kolordudan oluşmaktaydı. Bunlar 3'üncü ve 2'nci Kolordulardı. Daha sonra bunlara 15'inci Kolordu da eklenmiştir. 3'üncü Kolordu ise üç tümenden oluşuyordu. Kolordu Komutanı Esat Paşa, 7'nci Tümenin Komutanı Albay Halil, 9'uncu Tümenin Komutanı Albay Halil Sami, 19'uncu Tümenin Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey'dir. Mustafa Kemal Bey komutasında Eceabat'ta konuşlu bulunan 19'uncu Tümen, 5'inci Ordu'nun ihtiyatını oluşturuyordu. 15'inci Kolordu ise iki tümenden oluşuyordu. Kolordu Komutanı Alman Generali Weber Paşa idi. 3'üncü Tümenin Komutanı Alman Albay Nicolai, 11'inci Tümenin komutanı ise Albay Refet Bey idi. 2'nci Kolordu ise, 4'üncü ve 5'inci tümenler şeklinde teşkilatlanmıştı. Müttefik güçlerin kara kuvvetlerinin yerleştiği adalara Mısır'dan gelen kuvvetlere ek olarak Avrupa'dan getirilen İrlanda ve İngiliz birlikleri de katılmıştı.[92]

Tüm bu gelişmelerden sonra İtilaf Devletleri'nin güçleri ise şu şekilde tertiplenmiştir: 29'uncu İngiliz Tümeni İskenderiye'de, 15 gemi, 17.000 personel, 3.962 hayvan, Anzak Kolordusu İskenderiye'de 30 gemi, 25.700 personel, 6.920 hayvan, Anzak Kolordusu bir tugay Limni'de 5 gemi, 48.000 personel, 690 hayvan, Fransız Tümeni İskenderiye'de 22 gemi, 16.700 personel, 3.550 hayvan, Deniz Tümeni Portsait'te 12 gemi, 10.800 personel, 1.369 hayvan, toplam 84 gemi ile 75.000 personel, 16.481 hayvandan oluşuyordu. Bunlardan ayrı olarak 8.000 kişilik bir Hint tugayı İskenderiye'de ihtiyat gücü olarak beklemekteydi.[93] İtilaf Devletleri tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra kara harekâtına başlayarak 25 Nisanda Saros'a, 26 Nisanda Kumkale'ye, 27 Nisanda da Seddülbahir ve Tekeburnu arasına çıkarma yapmışlardır.

Bu arada 19'uncu Tümenin, emir gelene kadar Eceabat bölgesinde ihtiyatta kalması planlanmıştı. 8'inci Tümen komutanı Halil Sami Bey'den gelen rapordan bu sırada düşmanın **25 Nisan 1915** tarihi itibarıyla Arıburnu bölgesine çıkarma yaptığı anlaşılmıştı. Zaman hızla ilerliyor ve Mareşal Sanders'ten bir haber alınamıyordu. Mustafa Kemal Bey'in emrindeki

---

[89] Fikret Güneşen; **Çanakkale Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul,1986, s.97.
[90] Aybars; a.g.e., 1988, s. 74.
[91] Artuç; a.g.e., 1992, s.107.
[92] Mete Tunçoku; **Anzakların Kaleminden Mehmetçik**, AAM Yayınları, Ankara, 2000, s.16-17.
[93] İhsan Ilgar; **Çanakkale Savaşları 1915**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.58. Ayrıca Bkz. Güneşen, a.g.e., s.105. Ayrıca Bkz. Artuç; a.g.e., s.115.

19'uncu Tümen hangi bölgede ihtiyaç varsa buraya gönderilecekti. Şu anda Arıburnu bölgesi tehlikedeydi. Mustafa Kemal Bey tüm sorumluluğu üstüne almış ve beklemek yerine harekete geçmenin yerinde olacağına karar vererek emrindeki 57'nci Alayı derhâl harekete geçirmiştir.[94]

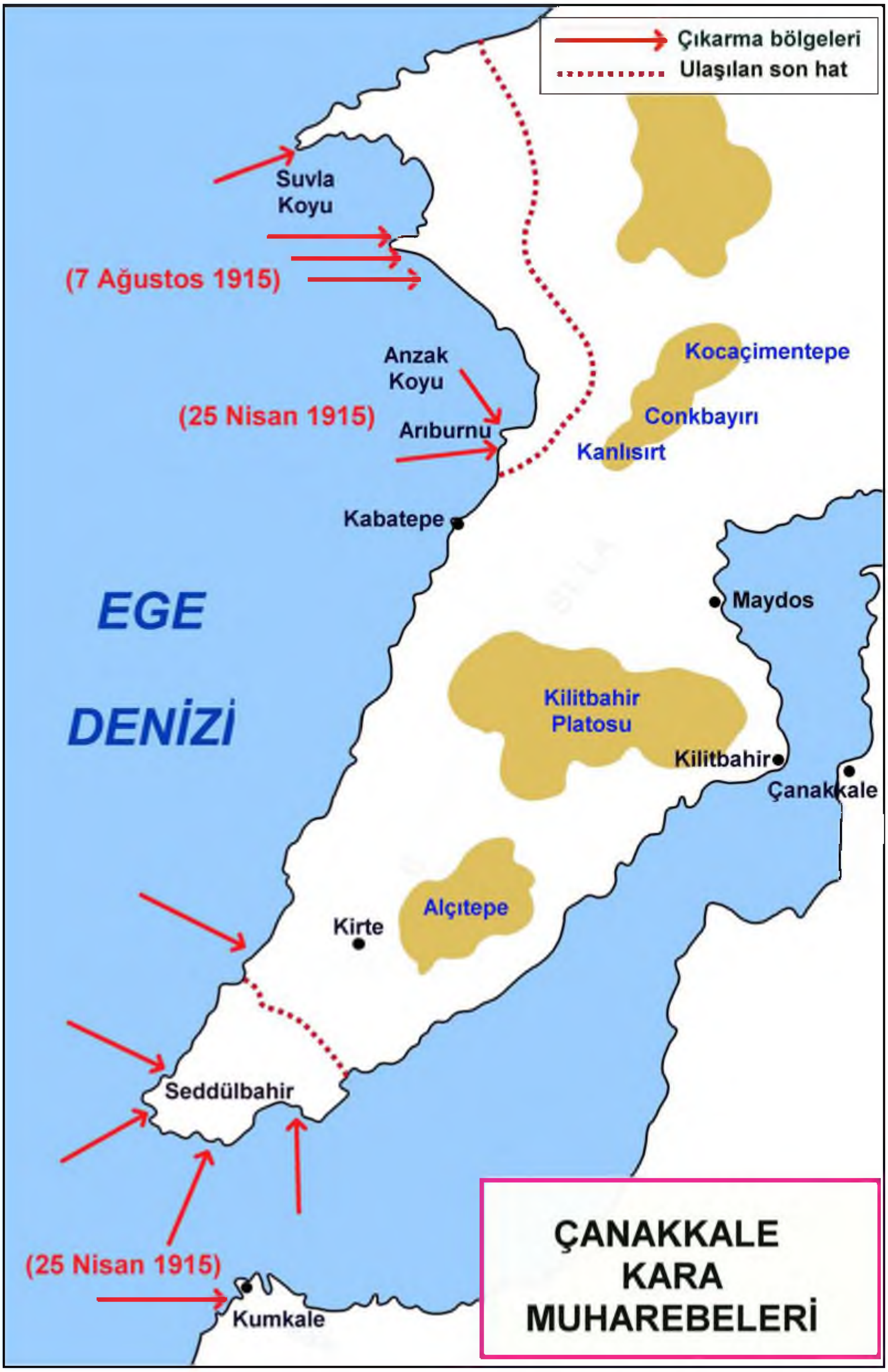

[94] Artuç; a.g.e., 1992, s.198.

Mustafa Kemal Bey, birliklere gönderilmek ve bir örneği de 9'uncu Tümene bildirilmek üzere altı maddelik şu emri not ettirmiştir: *"Düşmanın Arıburnu yakınındaki çıkarma girişimi öteki noktalardaki girişimlerden daha ciddidir. Süvari Bölüğü, 57'nci Alay, dağ bataryası ve sıhhiye müfrezesi Kocadere'nin batısındaki sırtlara hareket edecektir. Tümenin büyük bir kısmı ordugâhlarında harekete hazır bir hâlde bulunacaktır. Ben başlangıçta, düşmana doğru hareket eden müfreze ile birlikte bulunacağım. Tümen komuta yerinde kalan Tümen kurmayı ile irtibatta bulununuz. Komuta yeri, Bigalı Köyü'nün doğusundaki sırtta ve değirmenin yanındadır. Mustafa Kemal."*[95] Mustafa Kemal Bey birliğiyle beraber Kocaçimen Tepesi'ne ulaşmış, kuvvetlerinin büyük bir bölümünü dinlenmeye bırakarak kendisi Aptalbayır'a doğru ilerlemiştir. Bu sırada düşmanın önünden çekilmekte olan 27'nci Alayın 8'inci Bölüğüne rastlamış ve bu bölüğü süngü taktırarak yere yatırmıştır. Bunu gören ve Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan düşman kuvvetleri de yere yatmıştır. Saat 10.00 sıralarında 57'nci Alayı da düşmanın kuzey kanadına taarruz ettirmiştir. Mustafa Kemal Bey'in tarihin akışını değiştiren taarruz emri şu şekildedir: ***"Ben size taarruz emretmiyorum. Ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve komutanlar kaim olabilir."***[96] "Mustafa Kemal Bey'in bu emrini yerine getiren 57'nci Alayın tümü şehit olmuştur. Ancak düşmanının baskın niteliğinde olan Anafartalar bölgesindeki çıkartması da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İngiliz Harp Tarihi'ni kaleme alan General Oglander, Mustafa Kemal Bey'in bu girişimini şu sözlerle anlatmaktadır: ***"19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in 25 Nisan 1915'te Arıburnu bölgesindeki durumu derhâl kavramış olması ve inisiyatifini kullanarak 57'nci Alayla yapmış olduğu taarruz, Çanakkale Savaşı'nın sonucunu tayin etmiştir. Bir tümen komutanının kendi inisiyatifi ile giriştiği hareketler sonucu, bir savaşın ve hatta bir ulusun kaderini değiştirecek büyüklükte bir zafer kazandığı, tarihte pek az görülür"*** [97]

30 Nisan 1915 tarihinde 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa tarafından, Yarbay Mustafa Kemal Bey'e başarılarından dolayı bir belge gönderilmiş ve Mustafa Kemal Bey, *"Gümüş İmtiyaz Harp Madalyası"* ile ödüllendirilmiştir. Mustafa Kemal Bey'e gönderilen belgede yazılanlar şunlardır: *"Çaba dolu fedâkar hizmetlerinize bir mükafat olmak üzere Padişahın yüksek adına değerli varlığınıza bir Gümüş İmtiyaz Harp Madalyası gönderildi. Geceli gündüzlü süren muharebeleri başarılı olarak yöneten ve her an başka şekilde beliren fedâkarlıklarınızı bekler ve yürekten kutlarım."*[98] Mustafa Kemal Bey'in Tümeni doğrudan doğruya Ordu'ya bağlıydı. Ancak 50 km uzaklıktaki Bolayır bölgesinde bulunan Ordu Komutanı Mareşal Sanders ile bağlantı kurulamadığı için emir komutayı Esat Paşa almak zorunda kalmıştır. Böylece Mustafa Kemal Bey *"Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı"* görevine atanmıştır.[99]

Böylece İtilaf Devletlerinin 25 Nisan 1915 tarihinde bir baskınla Conkbayırı-Kocaçimentepe hattını ele geçirerek Gelibolu yarımadasını ortadan ikiye bölme planı Yarbay Mustafa Kemal Bey'in insiyatifi ele alarak yaptığı müdahale ile önlenmişti. Çıkarmanın baskın niteliğini kaybetmesi sonucu savaşa denge gelmiştir. Düşman büyük kayıplarına rağmen ancak kıyıda kazdığı mevzilerde tutunabilmiş ve dar bir kıyı şeridine hapsedilmiştir. Bu başarısından dolayı Mustafa Kemal Bey'in rütbesi 1 Haziran 1915 tarihinde albaylığa yükseltilmiştir.[100]

---

[95] Tunçoku, a.g.e., s.197-198.
[96] Aynı; s.199.
[97] Artuç; a.g.e., 1992, s.203-204.
[98] Cihat Akçakayalıoğlu; **Atatürk; Komutan, İnkilapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988, s,34.
[99] Artuç; a.g.e., 1992, s.205-206.
[100] **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.2.

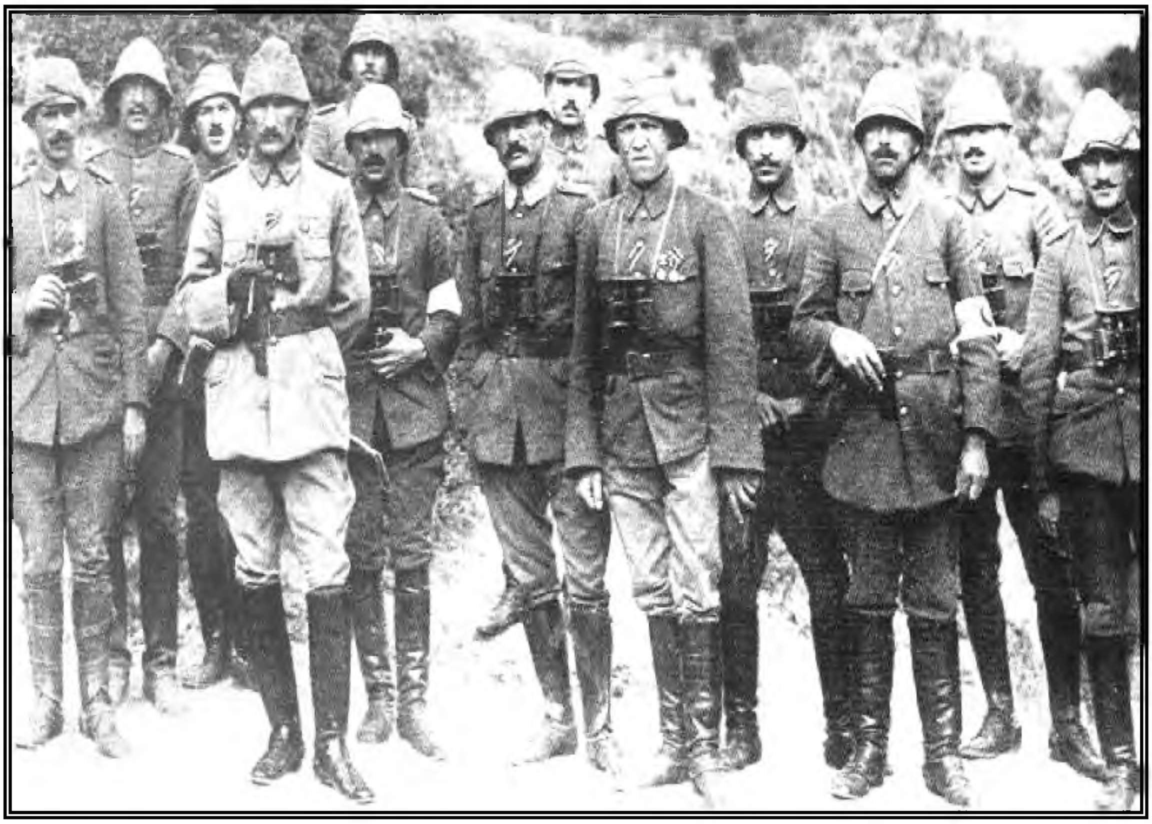

Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey birlik personeli ile

Ağustos ayına gelindiğinde İtilaf Devletleri ikinci bir taarruz dalgası ile Conkbayırı-Kocaçimentepe hattını ele geçirmek istemiştir. Bunun üzerine Anafartalar Grup Komutanlığı görevi ile bu bölgedeki tüm birliklerin komutasını üzerine alan Albay Mustafa Kemal Bey düşman taarruzuna karşı koymaya başlamıştır.[101] 9 Ağustos 1915 tarihinde Kocaçimentepe, Conkbayırı, Kanlısırt bölgelerinde çok şiddetli çarpışmalar yaşanmış ve bu çarpışmalar sonucunda Birinci Anafartalar Zaferi kazanılmıştır. 10 Ağustosta Conkbayırı Muharebeleri sırasında Albay Mustafa Kemal Bey'in göğsüne bir şarapnel parçası isabet etmiş, ancak göğsündeki saat O'nu korumuştur. 14-21 Ağustos tarihlerinde Kireçtepe, Aslantepe'deki çarpışmalardan sonra İkinci Anafartalar Zaferi kazanılmıştır. İtilaf Devletleri, bu muharebeler sırasında üç haftada 40.000 asker kayıp vermiştir.[102]

Bu başarısızlık üzerine İtilaf Devletleri kara muharebelerinde bir sonuç alamayacaklarını anlamışlar ve 19 Aralık 1915 tarihinden itibaren askerlerini geri çekmeye başlamışlardır. 1916 yılının ilk haftasından itibaren de Gelibolu Yarımadası'nı tümüyle boşaltmışlardır.[103]

Sekiz aydan fazla süren bu kanlı savaşta her iki taraf da ağır kayıplar vermiştir. Bu savaşta Türk ordusu yaklaşık 213.000, İtilaf Devletleri ise 252.000 kayıp vermiştir. İtilaf Devletlerinin, İstanbul'u ele geçirip Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak Rusya'ya gerekli olan silah ve malzeme sevkiyatını gerçekleştirme, Balkan devletlerinin kendi yanlarında savaşa girmesini sağlama, Almanya ve Avusturya'nın Balkanlardan etrafının sarılması gibi düşüncelerini içeren planları Çanakkale yenilgisi ile son bulmuştur.[104]

---

[101] Akçakayalıoğlu; a.g.e., s.51-52.

[102] Şeraffettin Turan, **Türk Devrim Tarihi (1.Kitap)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s.49. Ayrıca Bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.114. Ayrıca Bkz. Mustafa Turan, **"18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi"**, Türk Tarihçiliği ve Prof.Dr.Aydın Taneri Armağanı, Ankara, 1998., s.452-453.

[103] Armaoğlu, a.g.e., s.114. Ayrıca Bkz. Aybars; a.g.e., 1988, s.75.

[104] Aybars; a.g.e., 1988, s.76.

Çanakkale Muharebelerinde birçok komutan ve birlik canla başla savaşmış ve çok büyük özverilerde bulunmuştur. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün, durumu çok çabuk kavramak, çabuk karar vermek, kararını süratle uygulamak ve her türlü sorumluluğu olmaktan çekinmeme gibi büyük komutanlık özellikleri sayesinde, İtilaf Devletlerinin baskın niteliğindeki taarruzları anlamını yitirmiş ve siper savaşı ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra da Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milleti Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirerek Çanakkale Savaşı'ndan sonra büyük bir zafere daha imza atmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün 1934 yılında bu savaşa katılan İtilaf Devletleri askerleri için söylemiş olduğu *"Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar; Burada dost bir vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar; gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Bu topraklarda canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır"* [105] sözleri, O'nun ırk, dil, din ayrımı yapmadan evrensel değerlere ve insan sevgisine ne denli sahip bir lider olduğunun göstergesi olmuştur.

Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde İtilaf Devletlerinin uğradığı hezimet, tarihin akışını önemli ölçüde değiştirmiştir. Çanakkale Boğazı'nı geçerek Rusya'ya yardım edemedikleri için iç karışıklıklar içinde boğuşan Rusya'da 1917 yılında bir ihtilal olmuş ve Çarlık rejimi tarihe karışmıştır. Bu şekilde en güçlü müttefiklerinden birini kaybeden İtilaf Devletleri için çok daha zor bir dönem başlamıştır. Tüm bu gelişmeler savaşın en az iki yıl daha uzamasına neden olmuştur.

(2) Irak Cephesi

İngilizler tarafından açılan bu cephenin iki amacı bulunmaktaydı. Birincisi, bölgedeki Abadan petrollerini korumak; ikincisi ise, kuzeyde Ruslarla iş birliği yaparak Türklerin İran'ı ele geçirip Hindistan'ı tehdit etmesini önlemekti.[106] Cephe, İngilizlerin 6 Kasım 1914 tarihinde Şattülarap Nehri'nin [Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşerek Basra Körfezi'ne döküldüğü su yolu] hemen batısında bulunan Fav Kasabası'na çıkmasıyla açılmıştır. İngilizler kısa süre sonra sonra Basra'yı işgal ettiler. Buna karşılık ise, Osmanlı Devleti, İngilizleri Irak topraklarından atmak üzere bölge halkını teşkilatlandırmak amacıyla Kurmay Yarbay Süleyman Askerî Bey'i Irak ve havalisi komutanı olarak görevlendirmiştir.[107] Süleyman Askerî Bey Irak halkının göstereceği direnişe gereğinden fazla güvenmiştir. Başlangıçta başarılı olarak İngilizlerin eline geçen Ahvaz Kasabası'nı geri almıştır. Daha sonra da İngilizlerin faydalanacağı Abadan petrol boru hattını tahrip etmiştir. Ancak yerli halka olan güveninin getirdiği tedbirsizlik sonucu 17 Nisan 1915 tarihinde İngiliz ordusuyla Şuaybe civarında yaptığı savaşı kaybetmiştir. Bunu gurur meselesi hâline getiren Süleyman Askeri Bey intihar etmiştir.[108]

İngiliz komutanı General Townshend kumandasındaki bir İngiliz tümeni de savunması zayıf olan Kut'ül Amare'yi 25 Eylül 1915 tarihinde ele geçirmiştir. Kut'ül Amare'ye giren İngiliz komutanı General Townshend, daha sonra Bağdat'ı almak için kuzeye doğru harekete geçmiştir. 22 Kasım 1915 tarihinde Irak Ordusu Komutanı Nurettin Bey emrindeki Türk birlikleri, İngilizleri Selman-ı Pak'ta yenilgiye uğratmış ve İngilizleri Kut'ül Amare'ye geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Türk birliklerinin süratle kuşattığı Kut'ül Amare'de düşmanın hiçbir kaçış yolu kalmamıştı. Nurettin Bey'in teslim olması yönündeki teklifini İngiliz komutanı Townshend reddetmiştir. Nurettin Bey'in Ocak 1916 sonlarındaki taarruzlardan bir sonuç alamaması üzerine, Türk birliklerinin komutası Enver Paşa'nın amcası Albay Halil (Kut) Bey'e verilmiştir. General Townshend beş aylık kuşatma müddetince dört kez yarma hareketine girişmesine rağmen başarılı olamamıştır. Bu başarısızlık üzerine General Townshend,

[105] Artuç; a.g.e., 1992, s.388.
[106] Armaoğlu; a.g.e., s.112.
[107] Nasır Yüceer; **1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Kafkas Harekâtı**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.6.
[108] Philip D.Stoddard; **Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yayınları, İstanbul, 1993, s.107.

emrindeki İngiliz birlikleri ile birlikte 29 Nisan 1916 tarihinde teslim olmuştur. Bağdat'ı alarak prestijlerini yükseltmeyi düşünen İngilizler, tam bir hezimetle karşılaşmışlardır. Bu muharebe Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Zaferi'nden sonra kazandığı en büyük zafer olarak tarihteki yerini almıştır. Irak'ı kontrol etmek konusunda kararlı olan İngilizler gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra tekrar taarruza geçmişler, diğer cephelerde de sert çarpışmaların sürmesi nedeniyle takviye alamayan ordumuzu yenilgiye uğratmışlar ve 11 Mart 1917 tarihine Bağdat'ı almışlardır.[109]

Türk Ordusu Bağdat'tan çekilirken

(3) Doğu-Kafkas Cephesi

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde etkili olan Karadeniz'deki Rus limanlarının Türk donanmaları tarafından saldırıya uğraması üzerine Ruslar da buna karşılık vermek için doğudaki sınırlarımızı aşmışlardır. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ni açması ile sonuçlanmıştır.[110] Kafkas Cephesi Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda açtığı ilk cephedir. Bu cepheden Osmanlı Devleti'nin beklentileri ilk olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Ruslara bırakılmış olan Batum, Ardahan ve Kars'ın geri alınmasıdır. İkinci olarak bölge halklarını Rus egemenliğinden kurtarmaktır. Son olarak da Hazar Denizi dolaylarında bulunan ve Orta Asya'da yaşayan Türklerle temasa geçerek Pan-Turancılık planının gerçekleştirilmesidir.

Rusların amaçları ise, öncelikle Doğu Anadolu'yu istila ederek güneyde İskenderun üzerinden Akdeniz'e ulaşmak olan tarihi emeli gerçekleştirmektir. Bunun yanında Karadeniz'de Trabzon'u aldıktan sonra kıyı şeridinden İstanbul'u ele geçirmek ile Dicle Fırat havzasından Basra Körfezi'ne çıkmak düşünceleri de vardı. Birinci Dünya Savaşı başladığı

[109] Yüceer; a.g.e., s.8. Ayrıca Bkz. Aybars; a.g.e., 1988. s.72.
[110] Turan; a.g.e., 1991, s.46.

dönemde Rusların Kafkasya'da önemli herhangi bir gücü bulunmamaktaydı. Ruslarda Almanlar gibi savaşın kısa süreceğine inanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin savaşa gireceğinin duyulması üzerine Ruslar Kafkas ordusuna önem vermeye başlamıştır. Kafkas ordusunun görünürdeki komutanı Genel Vali Varantsov Doshkov'du. Ama gerçekteki komutanı Kafkas bölgesini iyi tanıyan Kurmay Başkanı General Yudiniç idi.[111] Bütün gücünü Alman cephesi'ne yoğunlaştırmış olan Rusya'nın Kafkaslarda yaklaşık olarak 100.000 piyadesi, 15.000 süvarisi ve 256 topu bulunmaktaydı. Ayrıca 4.000 Ermeni ve 2.000 Gürcü kuvvetiyle de desteklenmekteydi.

Doğu Cephesi'nde Bir Makineli Tüfek Birliği

Enver Paşa ise, iki katı bir kuvvet kullanarak Rusların üstesinden gelebileceğini düşünüyordu. Bu amaçla hazırladığı taarruz planları kabul edilmeyen 3'üncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa istifa etmiştir. Hasan İzzet Paşa, kış ortasında bütün yolların karla kaplı olduğu bir zamanda ve askerin yeterli donanımının olmadığı, hele hele yazlık giysisi ile taarruz etmesini asla kabul etmemiştir. Bunun üzerine Enver Paşa 3'üncü Ordu Komutanlığını da üzerine almıştır. 19 Aralık 1914 tarihinde taarruz emrini 150.000 kişilik bir güçle eksi 25 derecede, bir buçuk metre kar altında, ortalama iki üç bin metre yükseklikte ve kış ortasında vermiştir. Arazinin dağlık olması ve ancak patika yollarından ulaşımın sağlanabileceği de buna eklenirse taarruzun ne kadar zor şartlarda yapıldığı daha iyi anlaşılacaktır. Türk Ordusu Sarıkamış dolaylarında 22 Aralık 1914 tarihinde başlayan ve 15 Ocak 1915 tarihinde sona eren savaşlar sonunda Sarıkamış ve Ardahan'a girmeyi başarmıştır. Ancak o kadar büyük kayıplar vermiş ki kısa zaman sonra da geri çekilmek zorunda kalmıştır. Yiyecek ve barınma gibi en temel ihtiyaçların karşılanması için bile hazırlık yapılmadan başlanılan bu taarruzda Allahuekber dağlarını aşmaya çalışan Türk askerlerinin çoğu soğuk, açlık ve hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Toplam kayıp ise yaklaşık 78.000 askeri bulmuştu. Kafkas Cephesi'nde büyük umutlarla başlayan taarruz harekatı hüsranla sonuçlanmış; Enver Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı ile ilgili haberlere sansür koydurtması, olayın vahametinin büyüklüğünün öğrenilmesini engellemiştir. Böylece Kafkas Cephesi'nde üstünlüğü ele geçiren Ruslar, 1916 yılı başında tekrar saldırıya geçmişler; 15 Şubatta Erzurum, 3 Martta Bitlis ve daha sonra Muş, Trabzon, Bayburt ile Gümüşhane'yi almışlardır. Doğuda Rus işgali 1917 yılına kadar sürmüştür. Rusya'da 1917 yılında çıkan

[111] Karal; a.g.e., 1996, s.416-417.

ihtilalin yarattığı karışıklıktan yararlanan Türk ordusu Rusların eline geçen yerleri teker teker geri almıştır.[112]

Pan-Turanist düşüncelerden bir türlü kurtulamayan Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında Bolşevik İhtilali sonrasındaki gelişmelerden de yararlanarak kuracağı Kafkas İslâm Ordusu aracılığıyla Bakü'ye kadar ulaşabilmeyi hedeflemiştir. Enver Paşa, Kafkasya'daki bütün İslam unsurların durumunu yakından takip etmek ve onlara gereken yardımı temin etmek amacıyla, o sırada Trablusgarb'tan İstanbul'a izinli olarak gelen üvey kardeşi Nuri Bey (Killigil) ile Yarbay Şevket Bey'i Dağıstan'a göndermeyi tasarlamıştır. Aynı zamanda da Azerbaycan'da bir kolordu teşkiline karar vermiştir. Aslında Enver Paşa, daha 1918 yılının başından itibaren Kafkasya'da güvendiği arkadaşlarının sevk ve idaresinde özel bir ordu kurulması için faaliyette bulunuyordu. Bununla birlikte Kafkasya'da kurulması düşünülen ordunun Kafkaslarda gözü olan Alman ve İngilizlerin tepkisine yol açacağından çekinildiği için de kurulacak olan bu orduya *"Kafkas İslam Ordusu"* adı verilmiştir. Böylece bölgede Türk kuvvetlerinin bulunmadığı, aksine bu bölgedeki yerli ahali ve Türk unsurunun ortak bir ordu oluşturduğu izlenimi verilmek istenmiştir.[113]

"Bu fikrin gerçekleşmesinin zor ve zaman alacağı anlaşılmış ve 4 Haziran 1918 tarihinde Azerbaycan'la yapılan Dostluk Andlaşması'nın 4'üncü Maddesi gereğince, buraya Türk birlikleri sevk edilmişti. Bu kuvvetler ileride kurulması düşünülen Kafkas İslam Ordusunun çekirdeğini teşkil edecekti Bu ordunun esas alt yapısını ise 9'uncu Ordudan 5'inci Kafkas fırkası teşkil edecekti. Mevcudu 6.000 olan bu orduya kısa sürede 10-12 bin civarında Azeri gönüllü de katıldı. Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa ve maiyetindeki heyet, çetin yol şartlarına rağmen yolculuğuna devam ederek 9 Mayıs 1918 tarihinde Tebriz'e girdi. Heyet birkaç gün burada kalmak zorunda kaldı. Çünkü, Urmiye Gölü civarında Türk ve Ermeni kuvvetleri çatışma noktasına gelmişlerdi."[114] Nuri Paşa, Azerbaycan'a gelir gelmez karargâhını Gence şehrinde kurmuş, çeşitli bölgelere mülki ve asker işleri düzenlemek üzere birer subay göndermiş ve kısa zaman içerisinde kaza ile nahiyelerde güvenliği sağlamıştır.[115]

Türk ordusu Azerbaycan'a geldiği andan itibaren kendilerini sıcak savaşın içinde bulmuşlardır. Zira, Bolşevik–Taşnak birleşik kuvvetleri, Bakü'yü işgal etmekle kalmamış, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü de tehdit eder duruma gelmişlerdi. Nahçıvan dolaylarındaki Azeri Türkleri, Ermeni komutanı Antranik komutasındaki birlikler tarafından katlediliyordu.[116] Ayrıca, Bakü petrollerinde gözü olan İngilizler, bu konuda üstünlük sağlayabilmek amacıyla İran'da bulunan birliklerinin bir kısmını Hazar Denizi üzerinden Bakü'ye göndermişlerdi. Bakü'nün kurtarılması amacıyla Türk ordusu çeşitli cephelerde ve özellikle Bakü yakınlarında şiddetli çarpışmalar yapıyordu. Nihayet 14 Eylül 1918 tarihinde gece yarısı Türk taarruzuna daha fazla direnemeyen İngiliz birlikleri, Bakü şehrini terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Böylece Bolşevik–Taşnak kuvvetleri, büyük bel bağladıkları İngilizlerin kaçmasıyla yalnız kalmıştır. Daha sonra da 15 Eylül 1918 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehri tamamen Kafkas İslam Ordusunun eline geçmiştir. Bakü'nün ele geçirilmesiyle Kafkas İslam Ordusunun Gence'de bulunan karargahı Bakü'ye nakledilmiştir. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, 16 Eylül günü Bakü'ye girmiştir. 28 Mayıs'ta kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, gerçek bağımsızlığına ise, 15 Eylül günü kavuşmuştur. Türk ve Azeri askerlerin omuz omuza vererek gerçekleştirdiği mücadele sonucunda bölgedeki Türkler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Ancak 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasıyla Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan ve Kafkaslardan çekilmek zorunda kalmış ve Azerbaycan toprakları da tekrar Bolşeviklerin eline geçmiştir.[117]

---

[112] Aybars; a.g.e., 1988, s.46.
[113] Yüceer: a.g.e., s.42.
[114] **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Eylül-Ekim 2006, s.22.
[115] Yüceer; a.g.e., s.73.
[116] Aynı; s.73/101-102.
[117] Aynı; s.122-123.

Azerbaycan'ın dört bir yanı bu harekât sırasında şehit olmuş olan askerlerimizin şehitlikleri ile doludur. Azerbaycan Türkleri, kendi bağımsızlıkları uğruna şehit olan askerlerimizin mezarlarını büyük bir saygı ile korumakta ve ziyaret etmektedir. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün en güzel yerlerinden birinde bulunan ve Şehitler Hıyabanı [Şehitler Bahçesi] adı verilen şehitlikte, bu harekât sırasındaki Türk şehitleri için ayrı bir düzenleme yapılmış ve şehit düşmüş olan 1.130 askerlerimizin isimleri abideleştirilmiştir.

(4) 1915 Olayları

Ermeniler, gerek Büyük Selçuklu Devleti idaresinde, gerekse daha sonra Anadolu'da kurulan Mengücekoğulları, Saltukoğulları, Danişmendliler, Artukoğulları dönemi ve Anadolu Selçuklu Devleti yönetiminde olsun herhangi bir sorun ve memnuniyetsizlik yaşamadan varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Türklerin idaresinde bulunan diğer Gayrımüslimler gibi Ermeniler de inanç ve ibadetlerini rahatça yerine getirmişlerdir.[118] Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de devlet idaresi ile ilgili bir problem yaşamayan Ermeniler, Osman Bey Döneminde ilk dinî merkezlerini Kütahya'da kurmuşlardır. Bursa'nın fethinden sonra da dini merkezlerini buraya taşımışlardır. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Bursa'da bulunan Ermeni ruhani liderini İstanbul'a getirtmiş ve 1461 yılında Ermeni Patrikliği kurdurulmuştur. Yayımlanan bir fermanla da Ermenilere idari ve dinî imtiyazlar tanınmıştır.[119] Ayrıca diğer Gayrımüslim azınlıklar gibi birinci sınıf vatandaş muamelesi gören Ermeniler, Osmanlı Devlet idaresinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Örnek olarak Gabriel Noradukyan (Dışişleri Bakanı), Agop Kazazyan (Maliye Bakanı), Mareşal Garabet Artin Davut Paşa (Bayındırlık Bakanı) devlet idaresinde görev alan Ermenilerden sadece birkaçıdır. Sadece Bakanlık değil, 1876, 1908 ve 1914 Meclisinde de birçok Ermeni'nin milletvekili olarak görev yaptığını görmekteyiz.[120] Ancak, Osmanlı Devleti'nin çöküşe girmesiyle birlikte, bu durumdan faydalanmak isteyen Avrupalı devletlerin açık ve kapalı desteğiyle Ermeniler tüm bunları unutarak otonomi ve bağımsızlık talebiyle ortaya çıkmışlardır.[121] Yüzyıllardır Türk idaresi altında yaşayan Ermeniler, Avrupalı devletlerin ekonomik, siyasi ve dinî çıkarları nedeniyle tahrik edilmiş, Ermeniler de bunlara alet olmuştur. Bu gelişmelerin sonunda da *"Ermeni Sorunu"* suni bir mesele olarak ortaya çıkmıştır.[122]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Ermeni sorununun gelişiminde özel bir başlangıç olmuş ve 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Andlaşması'nın 16. maddesinde Ermeni Sorunu gündeme gelmiştir. Bu maddeye göre: *"Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları vilayetlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder."*[123] denilmektedir. Bu madde ile Ermeniler ilk kez bir andlaşmada yer almış ve Ermeni Sorunu uluslararası politikanın gündemine oturmuştur. Daha sonra Ayestefanos Andlaşması'nda yer alan bu madde İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanan Berlin Andlaşması'nda fazla bir değişikliğe uğramadan 61. madde olarak kabul edilmiş ve bu maddeye göre de *"Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'daki Ermeniler için ıslahat yapacak, asayişi sağlayacak ve bu konuda aldığı tedbirleri ara sıra ilgili devletlere bildirecektir. İlgili devletlerde tedbirlerin icrasına nezaret edeceklerdi."*[124] denilmiştir. Rusya ile İngiltere arasındaki bölgede üstünlük kurma mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve günden güne alevlenen Ermeni Sorunu Berlin Kongresi'nde alınan karardan sonra yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu destekten cesaretlenerek yararlanma yoluna giden Ermeniler harekete geçmişlerdir. Yurt içinde ve dışında çeşitli parti, dernek ve cemiyetler kurarak faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır.[125]

---

[118] Yusuf Halaçoğlu; **Ermeni Techiri ve Gerçekler (1914-1918),** TTK Basımevi, Ankara, 2001, s.3.
[119] İsmail Özçelik; **Ermeni Sorunu ve Gerçekler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s.36.
[120] M.Sadi Koçaş; **Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınları, İstanbul,1990, s.117-131.
[121] Salahi R.Sonyel; **Türk-Ermeni Çıkmazı (Barışma Ümitleri)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.42.
[122] Halaçoğlu; a.g.e., s.10.
[123] Recep Karakaya; **Ermeni Meselesi (Kronoloji ve Kaynakça)**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005, s.23.
[124] Karakaya; a.g.e., s.24. Ayrıca Bkz. Halaçoğlu; a.g.e., s.16.
[125] Azmi Süslü; **Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap)**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995, s.92.

Önceleri hayır işleri yürütmek amacıyla kurulan bu dernekler, kısa bir süre sonra Ermenistan kurma hayaliyle terör hareketlerinin yuvası hâline dönüşmüştür.[126] 1880 yılından itibaren ise Rus desteği ile Ermenistan'da kurulan dernekler Anadolu Ermenilerine silah göndermeye başlamışlardır. Ayrıca, 1881 yılında Erzurum'da kurulan *"Anavatan Müdafileri"* (Pashtpan Haireniats) cemiyetinin amacı da Ermenileri sözde saldırılardan korumak için silahlandırmaktı. İhtilalci siyasi kimliğiyle ortaya çıkan ilk yapılanma ise, Armenekan Partisi olup, amaçları ihtilal ile kendi kendilerini yönetme hakkının elde etmekti.[127] Bu terör örgütleri içinde en önemlileri olarak 1878 yılında Van'da kurulan Kara Haç Cemiyeti, 1887 yılında Cenevre'de Marksist Ermeniler tarafından kurulan ve amacı Anadolu'daki Ermenilerin siyasi ve millî bağımsızlığını sağlamak olan *"İhtilalci Hınçak Partisi"* ile 1890 yıllında Tiflis'te kurulan ve amacı, çeteler kurarak, silahlı mücadele ve isyanlarla hedefe ulaşmayı düşünen *"Ermeni İhtilal Federasyonu"* (Taşnaksutyun)'dur. Bu yapılanmaya 1891 yılında Hınçak Partisi de katılmış ancak bir yıl sonra anlaşmazlık nedeniyle ayrılmıştır. "Bu örgütler öncelikle İran, Avrupa ve Amerika gibi ülkelerde teşkilatlanmışlar, daha sonra da Osmanlı topraklarında gizli olarak yapılanmaya başlamışlardır. Armenekan Partisi İstanbul, Trabzon, Muş ve Bitlis'te; Hınçak Partisi de İstanbul, Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon'da şubeler açmış; Taşnaksutyun da İstanbul ve Doğu Anadolu şehirlerinde teşkilatlanmıştır."[128] Ermeniler teşkilatlanmalarını tamamladıktan sonra harekete geçerek isyanlar çıkarmışlar ve Avrupa'nın dikkatini buralara çekmeyi amaçlamışlardır.[129] "1890 yılındaki Erzurum isyanı, ondan sonra muhtelif yerlerde devam eden ve Avrupa'nın dikkatini Türkiye ve sözde Ermeni Sorunu'na çekmeye çalışan hareketlerin başıdır denilebilir".[130] "Bu olay, Avrupa'ya Ermenilerin katliamı şeklinde intikal etmiştir. Avrupa da bunu katliam olarak kabullendi. Böylece devam edecek olan Ermeni ayaklanmalarıyla ilgili katliam ithamlarının birincisi literatüre girmiş oldu."[131]

Hınçak Partisi yine aynı yıl içerisinde İstanbul'da Kumkapı'da bir gösteri organize etmiş, ancak istediği ilgiyi bulamamıştır.[132] Bu gösteriyi bizzat organize eden Cangülyan gösterinin amacını; *"Ermeni hadisesini dünyaya unutturmamak ve Erzurum İsyanı ile Musa Bey hadisesini genişletmek, Avrupalı elçilerin gözü önünde bir hareket yapmak, İstanbul'un daha kalabalık olan Ermeni nüfusunu hadiselerin içine sokmak, Sarayı tehdit etmiş olmak ve ihtilal fikrini halk arasına yaymak."*[133] olarak ifade etmiştir. Ermeni komitacılar 1892 yılında Van Valisine suikast teşebbüsünde bulunmuşlar, hemen akabinde de Amasya, Merzifon, Ankara, Çorum, Tokat, Yozgat ve Diyarbakır'da isyan çıkarmışlardır.[134] 1894 yılında Hınçak komitacısı Hamparsum Boyacıyan bu sefer Muş-Sason bölgesindeki insanları isyana teşvik etmiş, devlet güçlerinin olaya müdahale etmesiyle isyan bastırılmış; ancak isyanda birçok Müslüman katledilmiştir. Ermeniler ise kendi kayıplarını gündeme getirerek Avrupa Devletlerini kendi yanına çekmeyi amaçlamıştır.[135] Bu isyanla ilgili olarak *"New York Herald Gazetesi"*'nde yayımlanan makalede; *"Avrupalıların yaptıkları tahkikata göre, isyanın yabancı devletlerin teşvikiyle, Ermeniler tarafından çıkarıldığı, Müslümanların insafsızca gözleri oyularak, kulakları kesilerek, Hıristiyan olmaları için tazyik edilerek öldürüldükleri, buna mukabil Türklerin silahsız Ermenilere çok iyi muamele ettiği belirtilmiştir."*[136]

1895 yılında, Ermeniler Bab-ı Ali'ye baskın düzenlemek amacıyla yürüyüşe geçmişler, çıkan çatışmalar, Ermeniler tarafından Müslüman Türklerin Anadolu'da Hrıstiyan Ermenileri katlettikleri ve kılıçtan geçirdikleri şeklinde propaganda malzemesi olarak kullanılmaya

---

126 Halaçoğlu; a.g.e., s.16. Ayrıca Bkz. Süslü; a.g.e., s.92.
127 Kamuran Gürün; **Ermeni Dosyası**,TTK Yayınları, Ankara, 1985, s.128-129. Ayrıca Bkz. Halaçoğlu; a.g.e., s.16-17.
128 Halaçoğlu; a.g.e., s.17. Ayrıca Bkz. Gürün; a.g.e., s.130-133.
129 Karakaya; a.g.e., s. 27.
130 Koçaş; a.g.e., s.176.
131 Gürün; a.g.e., s. 142
132 Karakaya; a.g.e., s. 27.
133 Koçaş; a.g.e., s.176.
134 Halaçoğlu; a.g.e., s.19.
135 Gürün; a.g.e., s.147. Ayrıca Bkz. Koçaş; a.g.e., s.177.
136 Koçaş; a.g.e., s.178.

çalışılmıştır.[137] Aynı yıl içersinde Maraş'ın Zeytun (Süleymanlı) kazasında, Hınçak komitacıları, bölgedeki Ermenileri isyana teşvik etmişler, 5.000 kişi şehirdeki 50 subay ile 600 eri öldürmüşlerdir. Şehrin kuşatılması üzerine komitacılar tam ele geçirilmek üzereyken, Avrupalı devletlerin araya girmesi ile beş komitacının genel affı sağlanmış ve İngiltere'nin koruyuculuğu altında yurt dışına çıkarılmasına izin verilmiştir.[138] İsyanı organize eden komitacılardan biri olan Aghasi, günlüğünde buradaki katliamı şöyle anlatmaktadır: *"Kadınlar balta, tabanca, kama ve sopalarla kaçan Türk esirlerinin arkasından koşup bunların büyük bir kısmını öldürdüler, sadece 56'sı kendisini kurtarabildi. İsyanın başından sonuna kadar Türkler 13.000'i asker, gerisi başıbozuk olmak üzere 20.000 kişi kaybettiler, biz sadece 125 kişiyi kaybettik."*[139] İsyanların ardı arkası kesilmemiş, komitacılar bu sefer de 1896 yılında Van'da bir isyan tertiplemişler ve yine İngiltere başta olmak üzere diğer devletlerin araya girmesiyle komitacılar ceza almamışlardır.[140]

Ermeni komitacıların tertipleri o kadar ileri boyutlara ulaşmıştır ki; 21 Temmuz 1905 tarihinde II. Abdülhamit'e suikast düzenlemişlerdir. Padişah suikasttan yara almadan kurtulmuş, ancak halktan birçok kişi hayatını kaybetmiştir.[141] II. Meşrutiyet Döneminde, 31 Mart Vakası'nın ertesi günü Adana bölgesinde Ermeniler katliamlara girişmişler; fakat İttihat ve Terakki yönetimi Avrupa'yı karşısına almamak için buradaki Ermeni çetelerine dokunamamışlardır. Kurulan Divan-ı Harpte 47 Müslüman'a karşılık sadece bir Ermeni idama mahkûm edilmiştir.[142] "Bu olaylar da göstermiştir ki Ermeniler, II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamından faydalanarak, kendileri için özerk veya imkân olursa bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için faaliyetlerine eskisinden daha sıkı bir şekilde devam etmektedirler."[143]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Ermeni Komiteleri ve Patrikhane Osmanlı Devleti savaşa katılırsa izleyeceği politikayı saptamak için Galata'daki Ermeni Büyük Merkez Okulunda Rahip Gabriel Cevahirciyan başkanlığında bir araya gelmişlerdir. Burada Ermeniler *"Osmanlı Hükûmetine sadık kalmaları, askerî görevlerini yapmaları, dış etkilere kapılmamaları"*[144] kararı alınmıştır. Eğer Ermeniler bu kararlarını uygulayabilselerdi, tehcir ve katliam gibi bir iddia ile ortaya çıkmayacaklardı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle beraber Türkiye'deki Ermeni ileri gelenleri Rusya'ya geçmiş, burada askerî birliklerin kurulmasında görev almışlardır. Hatta Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Ermenilerin çoğu Rusya'ya geçerek gönüllü alaylarına yazılmışlardır.[145] Ayrıca, Erzurum'da toplanan Taşnaksutyun Kongresi, İtiihat ve Terakki Hükûmeti ile mücadele kararı almış, 1914 yılında Tiflis'te Rus Çarı tarafından kabul edilen *Eçmiyazin Katagikosu* Çar'a hitaben yaptığı konuşmada, *"Ermenilerin kurtuluşunun Türkiye'den ayrılarak ve Ruslar himayesinde kurulacak muhtar bir Ermenistan Devleti ile mümkün olabileceğini belirmiştir."*[146]

Kasım 1914 ayı içerisinde Osmanlı-Rus Savaşının başlamasıyla birlikte, Rus Orduları Türk topraklarına doğru harekete geçmiş, aynı anda Taşnaksutyun Partisi de Türkiye'ye karşı savaş ilanı kararı vermiştir. [147] Ruslar Osmanlı Ermenilerinden ve Kafkas Ermenilerinden oluşan çeteler oluşturmuş, hatta Osmanlı ordusundaki Ermeniler de firar ederek bu çetelere katılmışlardır. Rus Orduları önünde hareket eden Ermeni gönüllü alayları, Doğu Anadolu Bölgesi'nde geçtikleri İslam köylerini yağma etmişler, beşikteki çocuğa varıncaya kadar herkesi katletmişlerdi. Hatta bu vahşet o kadar ileri boyutlara ulaşmıştır ki Rus birliklerinin komutanları bile onları geriye çekmek ve geri hizmetlerde görevlendirmek zorunda

---

[137] Aybars; a.g.e., 1988, s.84.
[138] Karakaya; a.g.e., s.28-29.
[139] Gürün; a.g.e., s.160.
[140] Karakaya; a.g.e., s.29.
[141] Gürün; a.g.e., s.167. Ayrıca Bkz. Koçaş; a.g.e., s.182.
[142] Halaçoğlu; a.g.e., s.19.
[143] Karakaya; a.g.e., s.31.
[144] Koçaş; a.g.e., s. 218.
[145] Karakaya; a.g.e., s.37.
[146] Koçaş; a.g.e., s. 218.
[147] Karakaya; a.g.e., s.38.

kalmışlardır.[148] Savaş devam ederken çeşitli bölgelerde isyan çıkaran Ermenilerin, sonuçları açısından en etkili olanı Van İsyanı olmuştur. Buradaki Ermeni parti ve cemiyetleri, Ermenileri silahlandırma ve eğitme yoluna gitmiş; 17 Nisan 1915 tarihinde Van-Çatak'ta, 20 Nisanda ise Van merkezde büyük bir ayaklanma çıkarmışlar, Türk karakolları, evleri saldırıya uğramıştır. 17 Mayıs 1915 tarihinde Van ili Ruslarla birlikte Ermenilerin eline geçmiştir. Ermeniler şehir halkı ve çevre halktan yüzlerce kişiyi katletmişlerdir. Yaşanan bu durum Alman Büyükelçisi Wangenheim tarafından Alman Dışişleri Bakanlığına şöyle bildirilmiştir:[149] *"Van vilayetindeki Ermeniler ayaklanmışlar, Müslüman köylere ve kaleye saldırıya geçmişlerdir. Kaledeki Türk garnizonu 300 kayıp vermiş, günlerce süren sokak muharebeleri sonunda şehir asilerin eline geçmiştir. 17 Mayıs 1915 tarihinde de Van Ruslar tarafından işgal edilmiş, Ermeniler düşman tarafına geçmiş ve Müslümanları katle başlamışlardır. Bitlis istikametinde 80.000 Müslüman kaçmaya başlamıştır."* Ermenilerin gerçekleştirdiği bu olaylar nedeniyle, Tür askerinin ikmal kanalları kesilmiş, askere yiyecek ve cephane taşıyan kollar Ermeniler tarafından vurulmuştur. Bu olaylar nedeniyle Türk ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır.[150] Osmanlı Hükûmeti yaşanan bu katliamlar karşısında daha fazla dayanamamış, *"24 Nisan 1915'te vilayetlere ve mutasarrıflıklara acele ve gizli kaydı ile bir genelge göndermiştir. Bu genelgede, Ermeni komita merkezlerinin kapatılması, evraklarına el konulması ve komita ele başlarının tutuklanması bildirilmiştir."*[151] Bu kapsamda Ermeni komita üyesi olan 2.345 terörist İstanbul'da tutuklanmıştır.[152]

24 Nisan 1915'te alınan bir karardan sonra da Ermeni çetelerinin faaliyetleri ve katliamları hız kesmeden devam etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin daha ciddi kararlar almasına neden olmuştur. 2 Mayıs 1915 tarihinde Başkomutan Vekili Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderdiği yazıda; *"Van Gölü etrafında ve Van valiliğince belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır bir hâldedirler. Toplu hâlde bulunan Ermenilerin, buralardan çıkarılarak isyan yuvasının dağıtılması düşüncesindeyim. 3'üncü Ordu Komutanlığının verdiği bilgiye göre Ruslar 20 Nisan 1915 tarihinde kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir hâlde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır. Hem buna karşılık olmak ve hem yukarıda belirttiğim amacı sağlamak için, ya bu Ermenileri aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermek yahut bu Ermeni ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak [tehcir[153] etmek] gereklidir. Bu iki şekilden uygun olanının seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir mahzur yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine sınırlarımız içine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim."*[154]demiştir. Tehcirin başlangıcı olan bu yazı ile Enver Paşa, Ermenilerin isyan çıkaramayacak şekilde dağıtılmalarını talep etmektedir. 26 Mayıs 1915 tarihinde İçişleri Bakanlığından Sedaret Makamına gönderilen bir tezkereyle *"savaş bölgelerine yakın bölgelerde oturan Ermenilerin bir kısmı ordunun hareketlerini zorlaştırır davranışlarda bulunmakta, halka saldırılar yapmakta ve asilere yataklık etmekte olduklarından,Van, Bitlis, Erzurum vilayetleri ile, Adana, Mersin, Kozan, Cebel-i Bereket kazaları, Maraş'ın merkezi hariç, Maraş Mutasarrıflığı, Halep vilayetinde, İskenderun, Beylan, Antakya kazalarında yerleşik Ermenilerin yerleri değiştirilecektir. Bunlar*

---

[148] Sonyel; a.g.e., s.83.
[149] Halaçoğlu; a.g.e., s.39.
[150] Aynı; s.42.
[151] Aynı; s.44.
[152] Özçelik; a.g.e., s.194 Ayrıca Bkz. Halaçoğlu, a.g.e., s.44.
[153] Osmanlı tarih terminolojisinde geçen tehcir kelimesi, bugünkü tabirle tam olarak, ülke içinde bir yerden başka bir yere nakil anlamını taşıyan **"zorunlu göç"** karşılığında kullanılmıştır. Bu nedenle tehcirin anlamı, çoğu kimselerin ve özellikle Ermeni diasporasının kullandığı, yurt dışına çıkarma anlamındaki *"deportation"*la eşdeğer değildir (Bkz.Halaçoğlu; a.g.e., s.47). Soykırım (genocide), 9 Aralık 1948 tarihli **"Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi"'** nde şu şekilde tanımlanmıştır; **"Ulusal, ırksal ya da dinsel bir grubun, toptan veya bir bölümünü yok etme niyetiyle, bir grubun üyelerini öldürmek, Bir grubun üyelerine bedensel-ruhsal ağır zarar vermek, Bir grubun yaşamının fiziki çöküşünü sağlayacak ortamı hazırlamak. Bir grubun çocuk sahibi olmasını engellemek, Bir grubun çocuklarının zorla bir başka gruba verilmesini sağlamak."** Osmanlı Devleti'nin Ermenileri ihraç kararının ve uygulamasının, yukarıda tanımı yapılan *"soykırım"*a uymadığı açık bir gerçektir. (Bkz.;www.ttk.gov.tr./Ermeni Araştırmaları)
[154] Halaçoğlu; a.g.e., s.47.

Musul ve Zor Mutasarrıflıklarının, Van vilayetleriyle bitişik kuzey kısımlarına, Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna, Suriye vilayetinin doğusuna nakledileceklerdir."[155] hususları yer almıştır.

Başkomutanlık tarafından 26 Mayıs 1915 tarihinde de Dahiliye Nazırlığı'na gönderilen yazıda ise; ayrıca Ermenilerin göç ettirilirken "*Ermenilerin nüfusu gönderildiği yerlerdeki aşiret ve Müslüman sayısının % 10'unu geçmemesi, göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her birinin elli evden çok olmaması, Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa yakın yerlere ev yerleştirilmemeleri* "[156] hususlarına dikkat çekilmiştir.

Bu hassasiyetleri de göz önünde bulunduran Talat Paşa'nın Sadarete verdiği bir tezkere ile "*27 Mayıs 1915 tarihinde hazırlanan ve yürürlüğe konulan (Vakt-ı Seferde icraat-ı Hükûmete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında 'kanun* muvakkat' kabul edilerek yürürlüğe girmiştir." Kanun maddeleri ise şöyledir;

> "*1.Sefer vakti ordu, kolordu, fırka, kumandan veya vekilleri, mevki kumandanları, Hükûmetin emirlerine, asayiş ve memleket müdafaasına müteallik icraata muhalefet ve mukavemet görürlerse, hemen en şiddetli bir şekilde tedîbat yapmaya, tecavüz ve mukavemeti esasından imhaya mezun ve mecburdurlar.*
>
> *2.Aynı makamlar askerlik gereği veya casusluk veya ihanetini hissettikleri kasaba ahalisini tek tek veya toplu olarak diğer mahalleye sevk ve iskan ettirebilirler."* [157]

"Bu kanun, komutanlara, asayişi bozan, silahlı, saldırgan ve direnişçileri, tecavüz ve direnişleri sırasında imha etme; casusluk ve vatana ihanet eden köy ve kasaba halkını tek tek veya toplu hâlde başka yerlere sevk ve iskan etme yetkileri veriyordu."[158] Yer değiştirmenin ayrıntılarının yer aldığı Bakanlar Kurulu kararları 30 Mayıs 1915 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Buna göre; *"göç ettirileceklere göçmenler ödeneğinden, daha önceki mali durumlarına uygun emlak ve arazi verileceği, muhtaç olanlara yardım edileceği, alet, edevat ve tohumluk gibi üretime dönük faaliyetlerinde devletin kendilerine yardımcı olacağı, geride bıraktıkları taşınmaz mallarının kendilerine ulaştırılacağı, taşınmaz malların tesbit ve kıymetleri takdir edildikten sonra, buralara yerleştirilecek Müslüman göçmenlere tevzi edileceği, bu göçmenlerin ihtisasları dışında kalan zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla, dükkân, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerlerin, açık arttırma ile satılacağı veya kiraya verileceği ve bedellerinin sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarına emanet edileceği bu konuda talimatname hazırlanacağı"*[159] gibi tüm detaylara da yer verilmiştir. Göçün uygulanması konusunda ayrıca bir talimatname hazırlanmış, bu talimatnamenin 21. Maddesinde; *"göç edenlerin gerek kamplarda, gerek yolculuk esnasında bir saldırıya uğramaları hâlinde saldırganların derhal tevkif edileceği ve Divan-ı Harbe sevk edileceği", 22. Maddesinde ise; "göç edenlerden rüşvet veya hediye alanlar veya vaad yahut tehdid ile kadınları iğfal edenlerin, yahut onlarla gayrimeşru münasebet kuranların derhâl görevden alınacağı, Divan-ı Harbe sevk edilerek cezalandırılacakları"*[160] hususlarına yer verilmiştir. Hatta bu nedenle meydana gelen asayiş bozukluklarının önüne geçebilmek ve meydana gelen olumsuzlukları tespit maksadıyla Temyiz Mahkemesi ve Şurayı Devlet üyelerinden ve ceza mahkemeleri başkanlarından oluşan 4 kişilik bir heyet görevlendirilmiştir.[161]

Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta, yer değiştirme kararının tüm Ermenilere uygulanmamış olmasıdır. Bunlar hastalar, amalar ile Katolik ve Protestan Ermeniler, Osmanlı ordusunda askerlik yapanlar ve aileleri, hükûmet memurları, tüccarlar ve bazı vasıflı

---

155 Karakaya; a.g.e., s.43.
156 Gürün; a.g.e., s.213.
157 Aynı; s.214.
158 Aynı; s.215.
159 Halaçoğlu; a.g.e., s.51. Ayrıca Bkz. Gürün; a.g.e.,s .216-217. Ayrıca Bkz. Özçelik; a.g.e., s.196-197.
160 Gürün; a.g.e.,s .217.
161 Karakaya; a.g.e., s.47.

ve vasıfsız işçilerdi. Ayrıca, Osmanlı ordusundaki subaylar ile Osmanlı Bankasında merkez ve taşra teşkilatında çalışanlar ile bazı konsolosluklar da çalışanlar da muaf tutulanlar arasında yer alıyordu.[162] Sevk edilecek olan Ermeniler, yol kavşakları üzerinde bulunan Konya, Diyarbakır, Cizre, Birecik ve Halep gibi merkezlerde toplanmışlar, yol seçimlerinde tren ve nehir nakliye araçlarının bulunduğu yerler olmasına dikkat edilmiştir. Batı Anadolu'dan sevk edilenlerin tümü trenle sevke tabi tutulmuşlar, Cizre yolu ile sevk edilenler de tren ve *"Şahtur"* adı verilen nehir kayıklarıyla taşınmışlardır. Osmanlı Devleti savaş ortamı olmasına rağmen bu nakil işlemlerini büyük bir titizlikle uygulamıştır.[163] "Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward Natan, 30 Ağustos 1915 tarihinde Büyükelçi Hanry Morgenthau' a gönderdiği raporda; *"Tarsus'tan Adana'ya kadar bütün hat güzergâhının Ermenilerle dolu olduğunu ve Adana'dan itibaren bilet alarak trenle seyahat ettiklerini, kalabalık yüzünden sefalet çektikleri, çektikleri zahmete rağmen Hükûmetin bu işi son derece intizamlı bir şekilde idare etmekte olduğunu, şiddete ve intizamsızlığa yer verilmediğini, göçmenlere yeteri kadar bilet sağlandığını, muhtaç olanlara yardımda bulunulduğunu"*[164] belirtmiştir. Techir kapsamında Osmanlı arşiv kayıtlarına göre 9 haziran 1915 ile 21 Şubat 1916 tarihleri arasında tehcire tabi tutulan 438.758 kişiden 382.148'inin tehcir bölgesine ulaştığını göstermektedir. Aradaki 56.610 kişilik fark, belgelerden elde edilen bilgilere göre, 500 kişi Erzurum-Erzincan arasında; 2000 kişi Urfa-Halep arasındaki Meskene'de; 2000 kişi Mardin civarında eşkıya ve Arap aşiretleri saldırıları sonucu katledilmiş, yaklaşık 5000 ve belki de biraz daha fazla kişi de Dersim bölgesinden geçen kafilelere yapılan saldırılar sonucu öldürülmüştür. Ayrıca açlık, tifo, dizanteri gibi hastalıklardan da hayatını kaybeden insan sayısı 25-30.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca tehcir kapsamında bulunan Ermenilerin bir bölümünün de Rusya'ya, Batı Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya kaçırıldıkları bilinmektedir.[165] Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı Devleti tehcire tabi tutulan Ermenilerden isteyenlerin tekrar eski yerlerine dönmelerini sağlamak üzere 31 Aralık 1918 tarihinde bir kararname yayımlamıştır. Ancak ne kadar Ermeni'nin döndüğü hakkında sağlıklı rakamlar bulunmamakla birlikte, Kurtuluş Savaşı sırasındaki Ermenilerin işgal güçlerinin desteği ile geçmişe nazaran daha fazla oldukları bilinmektedir.[166]

(5) Suriye-Filistin-Kanal Cephesi

İngilizlerin 1 Kasım 1914 tarihinde Akabe'ye saldırmaları ile Sina Cephesi'nde ilk çatışmalar başlamıştır. Akabe Limanı'nı ele geçiren İngilizlerin asıl amacını ise Filistin, Suriye ve Arabistan Yarımadası'nı işgal etmek oluşturuyordu. İngilizlerin bu amacını gerçekleştirmelerini önlemek için İstanbul'da bulunan devrik Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa da, Mısır'a Osmanlı Devleti'nin düzenleyeceği bir harekâta Mısır halkının karşı çıkmayacağını belirterek Osmanlı Devleti'ni harekâta zorluyordu[167] Enver Paşa ise, yapılacak bu harekatın İslam birliğinin oluşturmasında önemli bir katkı sağlayacağını düşünüyor ve destekliyordu. Eğer Süveyş Kanalı ele geçirilirse İngilizlerin Hindistan'dan Avrupa cephelerine kuvvet sevkıyatının da önüne geçileceğinden, İngilizlerin Almanlar karşısındaki gücü de azalmış olacaktı.[168] Enver Paşa tarafından Kanal Harekâtını gerçekleştirme görevi Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya verilmiştir. 21 Kasım 1914 tarihinde Şam'a gelen Cemal Paşa karargâhını buraya kurmuş ve 25.000 asker ile 14 Ocak 1915 tarihinde de Kanal Harekâtına başlamıştır. Buna karşılık İngilizler kanalı savunmak için en modern silahları burada konuşlandırarak 35.000 asker ile savunmak için hazır bekliyorlardı.[169] 3 Şubat 1915 tarihinde başlayan taarruzda Türk birliklerinin bir kısmı Süveyş Kanalı'nın batısına geçmiş olmasına rağmen, tutunamamışlar ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Süveyş Kanalı'na yönelik

---

162 Sonyel; a.g.e., s.93.
163 Halaçoğlu; a.g.e., s.58.
164 Aynı
165 Aynı; s.77.
166 Aynı; s.86.
167 Shaw; a.g.e., s.383.
168 Yüceer; a.g.e., s.3.
169 Fahri Belen; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi (1915 Yılı Hareketleri)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.62. Ayrıca Bkz. Yüceer; a.g.e., s.3.

olarak 16 Temmuz 1916 tarihinde ikinci harekât Alman Albay Frierich Kress von Kressentein ile yardımcısı olan Binbaşı Franz von Papen tarafından gerçekleştirilmiş; ancak yine başarıya ulaşılamamıştır.[170] Mısır'ın tamamen kaybedildiğinin göstergesi olan bu olaydan sonra İngilizler karşı harekâta geçmişler ve Sina yarımadasını ele geçirerek Suriye sınırına dayanmışlardır. Bağdat ve Filistin'in İngilizlerin eline geçmesi Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir üzüntü yaratmış, buraların tekrar geri alınması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda görev, Irak'ta bulunan 6'ncı Ordu ile Suriye'de bulunan ve komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı 7'nci Ordulardan oluşan *"Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı"*na verilmişti. Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına Alman Mareşal von Falkenhein getirilmiş, 1917 yılına gelindiğinde Yıldırım Ordularına bağlı 14 tümenlik bir kuvvet oluşturulmuştu. Enver Paşa, Bağdat'ın geri alınması görevini de Yıldırım Orduları Grubuna vermişti.[171]

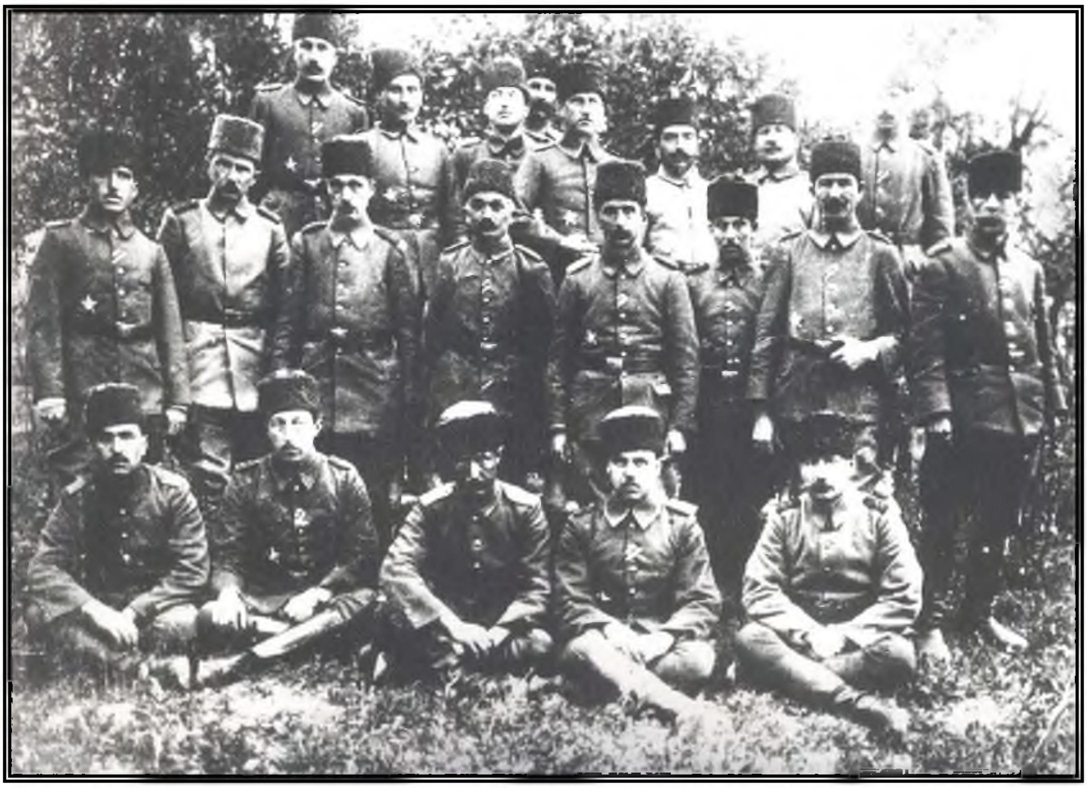

Filistin Cephesi'nde 3'üncü Kolordu Komuta Heyeti

Bu sırada, Suriye'de konuşlu 4'üncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, Filistin Cephesi'nin daha önemli olduğu ve desteklenmesi gerektiği ısrarlı görüşü Enver Paşa tarafından reddedilmiştir. Alman generallerin de Filistin Cephesi'nin yarılması durumunda Filistin ve Suriye'nin düşebileceği ve Bağdat'ın alınmasını imkânsızlaştıracağı yönündeki görüşleri üzerine Enver Paşa Bağdat'ı geri alma fikrinden vazgeçerek 7'nci Ordunun derhal Filistin Cephesi'ni takviye etmesini istemiştir.[172] Mısır İngiliz Orduları Komutanı Sir Archibald Murray Aralık 1916 tarihinde Filistin'e taarruza başlamıştır. Fakat 26 Mart 1917 tarihinde başarı sağlayamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Üstün kuvvetlere sahip olan Murray'ın başarısızlığı üzerine yerine İngiliz Mısır Orduları Komutanlığına Sir Edmund Allenby getirilmiş ve onun başlattığı taarruz, Emir Faysal'ın Arap halkı tarafından desteklenmiştir. Bu iş birliği ve Arapların ihaneti neticesinde Gazze ve Birus-Sebi şehirleri İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. İngilizler bu sefer Kudüs şehrine yönelmişler, 11 Aralık 1917 tarihinde de Kudüs'ü ele geçirmişlerdir.[173] Bu sırada Yıldırım Orduları Komutanı Mareşal Falkenhayn,

---

[170] Shaw; a.g.e., s. 383.
[171] Belen; a.g.e., 1964, s. 215-216.
[172] Şükrü Mahmut Nedim; **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.53-54.
[173] Belen; a.g.e., 1964, s. 152-153 Ayrıca Bkz. Nedim; a.g.e., s. 89-90.

Enver Paşa arasındaki görüş ayrılığı nedeniyle, Yıldırım Orduları Komutanlığından ayrılmıştır. Yerine Alman General Liman von Sanders geçmiştir.[174] 19 Eylül 1918 tarihinde Nablus'un da Arapların yardımıyla İngilizlerin eline geçmesi üzerine Türk birlikleri Şam'a çekilmek zorunda kalmışlardır. Şam'daki Arap asilerinde Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması sonucunda Türk birlikleri Şam'ı da boşaltmak zorunda kalmışlardır.[175] Daha sonra sırasıyla Halep, Humus, Trablus ve İskenderun şehirlerinde işgalcilerin eline geçmiş, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasıyla bu cephedeki çarpışmalar sona ermiştir. General Liman von Sanders Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak bölgeden ayrılmıştır.[176]

(6) Galiçya-Romanya-Makedonya Cephesi

Avrupa cephelerine Türk askerinin gönderilmesi konusu Türk ve Alman Genelkurmayının ortaklaşa çalışması sonucunda gündeme gelmiş, belirli bir hukuki çerçeveye oturtulmadan tamamen Enver Paşa'nın emirleri ile uygulamaya sokulmuştur. [177] Bu cephelerde Türk askerinin bulunmasındaki ana neden İttifak Devletlerine yardım etmektir.

(I) Galiçya Cephesi

Rusya'nın Nisan 1916 tarihinde Galiçya Cephesi'nde başlattığı taarruz Avusturya güçlerini zor durumda bırakmış, bunun üzerine Almanya bölgeye kuvvet göndermiştir. Bu kuvvet de yetmeyince Osmanlı Devleti 15'inci Türk Kolordusu, Kurmay Albay Yakup Şevki (Subaşı) komutasında 33.000 askerden oluşan bir güçle yardım sağlamıştır. Türk birliği, muharebelerde başarı ve kahramanlıklar göstermiştir.[178] Ancak Rus taarruzları sonucu Türk kuvvetleri de ağır kayıplar vermiş, Galiçya ve Bukovina Cephesi'nde Avusturyalılar geri çekilmek zorunda kalmıştır.[179] Türk birliğinin zayiatı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte şehit ve yaralı sayısının 15.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.[180] Buradaki en önemli ayrıntılardan biri de Albay Yakup Şevki komutasındaki Türk birliğinin Türk askerî tarihinde, ilk defa yurt dışında dost devletlerin komutasında görev yapmasıdır.[181]

(II) Romanya Cephesi

Romanya, savaşın başlamasından iki yıl sonra İtilaf Devletleri yanında 600.000 kişilik taze bir güçle savaşa girmiştir. Almanya bu kez de Romanya Cephesi için Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiş ve bu talep Enver Paşa tarafından kabul edilmiştir. 1916 yılı Eylül ayından itibaren Tuğgeneral Mustafa Hilmi Paşa komutasındaki iki tümenli 6'ncı Kolordu Romanya Cephesi'ne gönderilmiş, daha sonra da tümen adedi üçe çıkarılmıştır.[182] Türk kolordusu, 3'üncü Bulgar ordusu emrine girmiş, Dobruca harekâtının yükünü üstüne almıştır. 1917 yılı Mart ayında kolordunun zayiatı 17.000'e ulaşmıştı. Romanya'da görev yapan Türk birliğinin görev süresi iki tümen için yaklaşık bir buçuk yıl, üçüncü tümen için ise iki yıl sürmüştür. Rusya'nın savaştaki durumu belli olduktan sonra da Türk birliği kademeli olarak geri çekilmiştir.[183]

---

[174] Belen; a.g.e., 1964, s. 25-26. Ayrıca Bkz. Nedim; a.g.e., s.122.
[175] Belen; a.g.e., 1964, s.60-61 Ayrıca Bkz. Nedim; a.g.e., s.146. Ayrıca Bkz. Yüceer; a.g.e., s.7.
[176] Nedim; a.g.e., s. 160.
[177] Ertem; a.g.e., s.348.
[178] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri (Özet)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s.64.
[179] Armaoğlu; a.g.e., s.123.
[180] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri..., s.64
[181] Ertem; a.g.e., s.300.
[182] Aynı; s.90.
[183] Aynı; s.302-303.

Galiçya Cephesi'nde Türk Subaylarının Durum Değerlendirmesi

(III) Makedonya Cephesi

Enver Paşa Almanlarla 1916 yılının Eylül ayında yaptığı görüşmelerde istenirse Galiçya ve Romanya Cephesi dışındaki yerlere İttifak Devletleri Başkomutanlığı emrine yeni kuvvetler gönderebileceklerini belirtmiştir.[184] Bunun üzerine Almanlar Struma bölgesindeki Bulgar ordusu emrine bir tümen gönderilmesini talep etmişler. 25 Ekim 1916 tarihinde Enver Paşa'nın emri ile Yarbay Şükrü Naili Bey komutasındaki 12.000 kişiden oluşan 50'nci Türk Tümeni Makedonya Cephesi'nde görevlendirilmiş ve karargahı Drama'da bulunan 10'uncu Bulgar Tümeni emrine girmiştir. Enver Paşa Almanlardan gelen istek üzerine bu sefer de İstanbul'daki 46'ncı Piyade Tümeni ile 16'ncı Depo Alayını ve Struma bölgesinde hâlihazırda bulunan 50'nci Tümeni olmak üzere Tuğgeneral Abdülkerim Paşa komutasındaki 20'nci Kolordunun teşkil edilmesini emrini vermiştir. Böylece Makedonya Cephesi'nde gönderilen asker sayısı 29.000'e ulaşmıştır.[185] Zayiatlarla ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte Rumeli Müfrezesinden 1.300 civarında şehit verildiği bilgilerine ulaşılmıştır.[186] Bulgarların 30 Eylül 1918 tarihinde ateşkes anlaşması yapmasıyla bu bölgelerdeki tüm savaşlar da sona ermiştir.

Avrupa cephelerine gönderilen (Galiçya, Romanya, Makedonya) yaklaşık 101.000 kişilik Türk askeri üzerine düşen görevleri en üstün bir şekilde yerine getirmiş, bulundukları cephelerde en ön saflarda görevlerini icra etmişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak Alman harp tarihi yazarı Carl Mühlmann yazdıkları ile bunun doğruluğunu en iyi şekilde ifade etmektedir: *"Türk askerinin bu dört yıllık savaştaki fedakarlık ve kahramanlığını Avrupa milletlerinin askerleri ile kıyaslamak mümkün değildir. Bir Fransız, İngiliz, Alman ve Rus askerinin Mehmetçiğin içinde bulunduğu şartlara göğüs germesi düşünülemez. Türk milleti savaştan yenik çıkmış olmakla beraber ordusunun bu savaştaki cesaret, feragat ve kahramanlığı ile haklı olarak övünebilir."*[187]

---

[184] Aynı; s.344.
[185] Aynı; s.315.
[186] Aynı; s.362.
[187] Ertem,a.g.e., s.363

ç. Bolşevik İhtilali ve Brest Litovsk Barış Andlaşması

İtilaf Devletleri, rejim muhalifleri karşısında zor durumda olan Rusya'ya yardım için Çanakkale Cephesi'ni açmışlardı. Bu cephede yenilgiye uğramaları ve müttefikleri olan Rusya'ya yardım edememeleri nedeniyle Rusya'da 12 Mart 1917'de Bolşevik İhtilali patlak verdi. Bolşevikler, Çarlık rejimini ortadan kaldırarak Sovyet yönetimini oluşturdular. Sovyet yönetimi, Çarlık rejiminin yaptığı gizli anlaşmaları açıklamaya ve savaştan çekilmeye karar verdi. Bunun üzerine Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında 15 Aralık 1917'de ***Brest-Litovsk Ateşkes Anlaşması*** imzalandı. Bu anlaşma sonrası Sovyet-Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 18 Aralık 1917 tarihinde özel şartları içeren 14 maddelik ***Erzincan Ateşkes Anlaşması*** yapıldı. Bu anlaşmayla iki devlet arasındaki savaş durumu sona erdirilerek ateşkes sınırı tespit edildi. Bu ateşkes anlaşmaları sonrası kalıcı statüyü belirlemek amacıyla taraflar arasında barış görüşmelerine devam edildi. Bu görüşmeler sonrası Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti'nin de dahil olduğu İttifak Devletleri arasında 3 Mart 1918 tarihinde ***Brest-Litovsk Barış Andlaşması*** imzalandı. Bu Andlaşma'ya göre Kars, Ardahan ve Batum (Elviye-i Selase=Üç Vilayet) dahil olmak üzere Doğu illeri Rus birlikleri tarafından tamamen boşaltılarak Türk birliklerine teslim edilecek, Rus ordusu içinde yer alan Ermeniler derhal terhis edilerek ellerinden silahları alınacak, savaş esirleri karşılıklı olarak ülkelerine gönderilecekti.[188]

Brest Litovsk Barış Andlaşması ile Sovyet Rusya'nın savaştan çekilmesi savaşın genel gidişine çok fazla etkili olmamıştır. Ancak, Çarlık rejimi gibi Avrupa Devletleri ile uyumlu bir yönetim yerine Avrupalı Devletlerin rejimlerini tehdit eden Bolşevik Sovyet yönetiminin kurulması bu devletleri önemli bir biçimde endişeye sevk etmiştir.

Bolşevik İhtilali ile Türk milleti, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik bütün gizli anlaşmalarından haberdar olmuştur.

d. Birinci Dünya Savaşının Sona Ermesi ve Barış Andlaşmaları

(1) Wilson İlkeleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden dokuz ay önce Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Thomas Woodrow Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresinde açıklanmış olan bir barış programıdır. *14 Nokta Prensipleri* olarak ta anılan Wilson ilkeleri, dünyaya büyük bir yıkım getiren Birinci Dünya Savaşı sonrası bir daha buna benzer yıkımlar getirecek savaşların çıkmaması ve kalıcı bir dünya barışının sağlanabilmesi için uluslararası ilişkilerde hakkaniyet ilkesine dayalı bir düzenin kurulmasını öngörmüştür. Wilson ilkeleri şu şekildedir:

1.Uluslararasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi yönteminin uygulanması,

2.Kara suları dışındaki denizlerde gerek savaş zamanında, gerek barış zamanında gidiş-gelişin tam olarak serbestliği,

3.Barışı kabul eden ve onun sürekli olması için birleşen bütün milletler arasında iktisadi engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde eşit haklar tanınması,

4.Her milletin silahlarını kendi iç güvenliğini sağlayabileceği en aşağı bir miktar ve seviyeye indirmesi hususunda yeterli güvence alınması ve verilmesi,

5.Sömürgelere ait bütün konuların ilgili halkın istek ve çıkarları doğrultusunda hakkaniyet ilkesi çerçevesinde çözümlenmesi,

6.Rus topraklarının tamamen boşaltılması,

---

[188] Uçarol; a.g.e., s.473-478.

7.Bütün diğer milletlere uygulandığı gibi Belçika'nın bağımsızlığının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmaması, topraklarının tamamen boşaltılması,

8.Fransız topraklarının tamamen boşaltılması ve Alsace-Loraine bölgesi konusunda Fransa'ya yapılan haksızlığın giderilmesi,

9.İtalya sınırlarının açıkça anlaşılacak bir biçimde yeniden çizilmesi,

10.Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetiminde yaşayan milletlerin özerkliğe kavuşmaları ve serbest gelişimleri için olanak sağlanması,

11.Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması, işgal edilen toprakların onarımı, Sırbistan'a denize çıkış olanağı tanınması, Balkan milletleri arasındaki sorunların, kendi istek ve onayları doğrultusunda çözümlenmesi,

12.Osmanlı Devleti'nde Türklerin çoğunlukta olarak yaşadıkları bölgelere tam bir hükümranlık hakkı tanınması, şimdiye kadar Türk egemenliğinde yaşayan milletlere güvenlik içinde yaşama ve gelişme olanağının sağlanması ve güvence altına alınması, Çanakkale Boğazı'nın uluslararası bir güvence altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine açık olması,

13.Polonyalıların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde bağımsız bir Polonya devleti kurulması, denize çıkış olanağı sağlanması ve bağımsızlığının uluslararası güvence altına alınması,

14.Kesin sözleşmeler yapılarak, küçük büyük bütün devletlere eşit olarak siyasi bağımsızlık ve karşılıklı toprak bütünlüğü garantisi vermek amacıyla uluslar arasında bir ***Milletler Cemiyeti*** *kurulması.*[189]

Wilson İlkeleri'nin 12'nci maddesi Türklerin çoğunlukta yaşadığı bölgelerde Osmanlı Devleti'ne mutlak bir egemenlik hakkı tanınmasını öngörse de uygulamada bu durum gerçekleşmeyecek ve Türk yurdu İtilaf Devletleri tarafından parçalanmaya çalışılacaktır. Bu durum da Türk Kurtuluş Savaşı'nın fitilini ateşleyecektir.

Kalıcı bir dünya barışını sağlamak amacıyla iyi niyetle ortaya atılan Wilson İlkeleri, Birinci Dünya Savaşı'nın galibi İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından kendi çıkarları doğrultusunda uygulanacaktır. Yenilen devletlere imzalatılan ağır barış andlaşmaları galip devletlerin hırslarını kısa vadede tatmin edecektir. Ancak uzun vadede, bu andlaşmalar İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli sebebi olacaktır. Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Milletler Cemiyeti ise, İngiltere ve Fransa gibi güçlü devletlerin uluslararası politikalarını destekleyen bir örgüt olarak kısa bir süre sonra önemini yitirecektir.

(2) Versailles Barış Andlaşması

29 Haziran 1919 tarihinde Alman ve İtilaf Devletleri temsilcileri arasında Fransa'nın Versailles Sarayı'nda imzalanmıştır. Andlaşma'ya göre; Almanya topraklarının bir kısmını Belçika, Fransa, Hollanda ve Polonya'ya bırakıyordu. Ayrıca denizaşırı sömürgelerinden vazgeçiyor, ordusu 100.000 kişiye indiriliyor, 36 savaş gemisine müttefikler el koyuyor ve denizaltı ile uçak gemisi yapma hakkı elinden alınıyordu. Savaş tazminatı olarak da İtilaf Devletleri'ne 61 milyar Mark ödemek zorunda bırakılıyordu.[190]

(3) Saint Germain Barış Andlaşması

10 Eylül 1919 tarihinde Avusturya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanmıştır. Andlaşma'ya göre: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalanarak nüfusu 50 milyondan 7 milyona düşüyordu. Macaristan ve Çekoslovakya bağımsız devlet oluyor, Galiçya Polonya'ya, Balkanlardaki Slav bölgeleri Yugoslavya'ya, Bukovina Romanya'ya, Tirol'un bir kısmı İtalya'ya veriliyordu. Ordusu ise 30.000 kişi ile sınırlandırılıyordu.[191]

---

[189] Fethi Tevetoğlu; **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.151-153.
[190] Fahri Belen; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.19.
[191] Aynı

(4) Neuilly Barış Andlaşması

27 Kasım 1919 tarihinde Bulgaristan ile İtilaf Devletleri temsilcileri arasında imzalanmıştır. Andlaşma'ya göre; Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Gümülcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a ve bir kısım toprağı Sırbistan'a veriyordu. Ordusu 25.000 kişiye indiriliyor ve İtilaf Devletlerine savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılıyordu.[192]

(5) Trianon Barış Andlaşması

4 Haziran 1919 tarihinde Macaristan ile İtilaf Devletleri temsilcileri arasında imzalanmıştır. Andlaşma'ya göre; topraklarının ve nüfusunun üçte ikisini kaybediyor, deniz ve hava kuvvetleri kaldırılıyor, ordusu 35.000 kişi ile sınırlanıyordu.[193]

(6) Sevres Barış Andlaşması

İstanbul Hükûmetinin temsilcileri ile İtilaf Devletleri arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmıştır. İtilaf Devletlerinin toprak paylaşımı konusunda aralarında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle imzalanması gecikmiştir. Sevr Barış Andlaşması, ***Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Tasarıları***, ***Mondros Ateşkes Anlaşması ve Uygulaması*** konuları incelendikten sonra kronolojik sıra içinde ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

e. Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Tasarıları

(1) Grey-Venizelos Projesi

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İngiltere ile Yunanistan tarafından geliştirilmiş olan bir tasarıdır. 23 Ocak 1915 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Francis Elliot aracılığı ile Yunan Başbakanı Elefteros Venizelos'a, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında savaşı girmesi karşılığı olarak İzmir'in ve Batı Anadolu'nun kendilerine verileceği taahhüdünde bulunmuştur. Yunan Megali İdea'sının yılmaz savunucusu olan Venizelos 30 Ocak 1915 tarihinde Kral Konstantin'e yazdığı mektupta; *"Sir Edward Grey'in öğütlediği gibi, Yunanistan'a Anadolu'da verilecek imtiyazların, Bulgaristan yararına bazı özverilerde bulunmayı kabul etmemiz hâlinde, Balkan Savaşlarından galip çıkarak iki kat büyüyen Yunanistan'a, aynı büyüklükte ve daha az zengin olmayan bir Yunanistan'ın eklenmesini sağlayacak kadar geniş olacağı kanısındayım."* demektedir. Bu sözleri, İngilizlerin teklifini büyük bir hararetle desteklediğini göstermektedir.[194] Yapılan teklifin özeti şuydu: Henüz savaşa girmemiş olan Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri safında savaşa girmesini sağlamak için Balkan Savaşları sonrası Yunan egemenliğine girmiş olan Drama ve Kavala Bulgaristan'a bırakılacak, Yunanistan savaşa girmenin, Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Devletleri safında savaşmanın ve bazı topraklarından vazgeçmenin karşılığı olarak İzmir ve Batı Anadolu'yu alacaktı.[195]

Venizelos bu projenin askerî boyutunu incelemek için Yunan Genelkurmay Başkan Vekili İoannis Metaxas'tan bir rapor istedi. Metaxas, Anadolu'ya düzenlenecek bir askerî harekâtı nüfus, sosyolojik ve topoğrafik yapı açısından bütün yönleri ile inceledikten sonra 31 Ocak 1915 tarihinde Venizelos'a bir rapor şeklinde sunmuştur. Bu rapor, Anadolu'ya düzenlenecek bir askerî harekâtın kalıcı başarılar elde edemeyeceğini, bu maceranın sadece bir felaket getireceğini ve sonunda Yunanistan'ın ve Anadolu Rumlarının mahvolmasına sebep olacağını bildirmiştir. Duygulara kapılmayan, gerçekçi bu değerlendirmeler, başta Venizelos olmak üzere Megali İdea rüyaları görenler tarafından nefretle karşılandı. Metaxas, "budalalık" olarak nitelendirdiği bu harekâtın sorumluluğunu üstlenmektense istifa etmeyi tercih etti. Savaşa girme taraflısı olan Venizelos 2 Mart 1915 tarihinde Kral Konstantin'e bu konuda bir muhtıra verdi. Ancak Konstantin, Metaxas raporu nedeni ile savaşa girilmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Venizelos 6 Mart 1915 tarihinde başbakanlıktan istifa etti. Kral

---

[192] Aynı; s.20.
[193] Aynı
[194] Michael Llevellyn Smith; **Yunan Düşü**, Ayraç yayınevi, Ankara, 2002, s.59.
[195] Yorgos L. Spridonos; **Harp ve Hürriyetler**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, basılmamış çeviri, s.21-22.

Konstantin, 1917 Haziranına kadar savaş karşıtı politikasını sürdürdüyse de İtilaf Devletlerinin baskısı üzerine Yunanistan'ı terk ederek Paris'e sürgüne gitmek zorunda kaldı.[196]

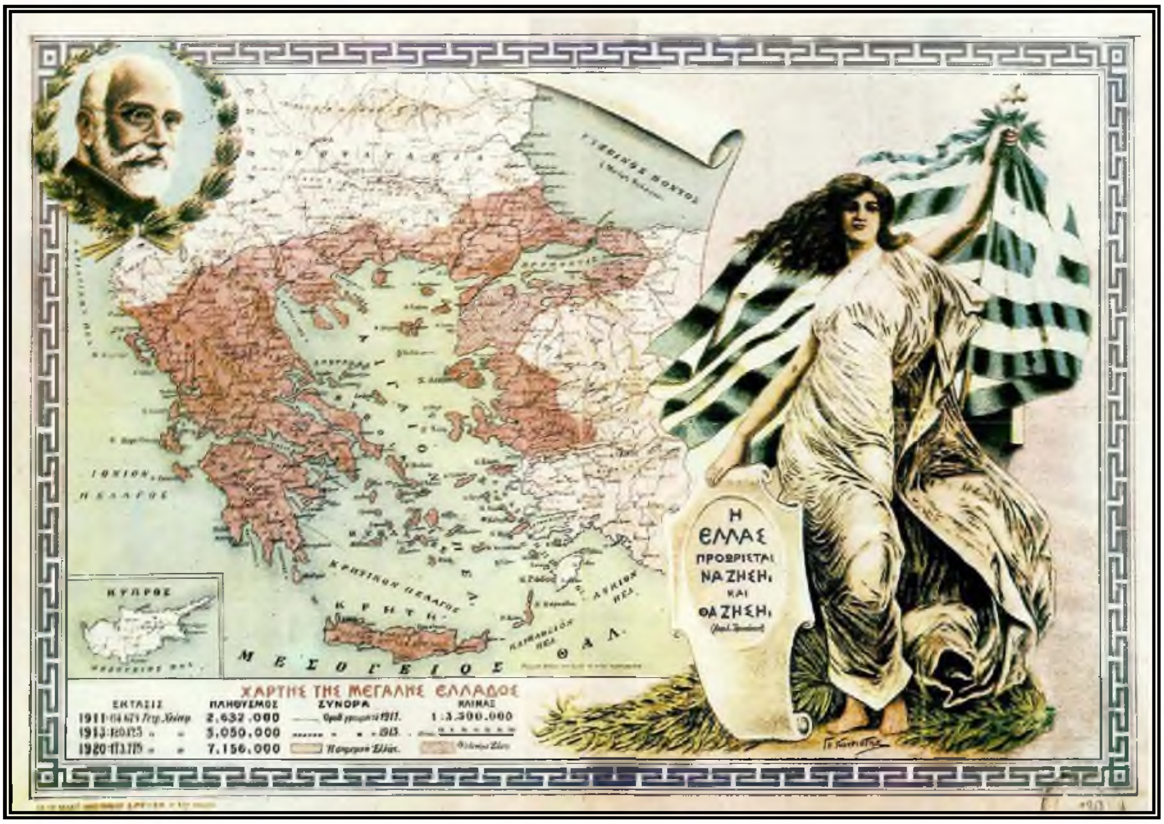

Yunan Başbakanı Venizelos'un Büyük Yunanistan Projesi

Venizelos, İtilaf Devletleri safında savaşa girmeye karşı olan Kral Konstantin ile 22 ay süren bir mücadele sonucu başarılı olarak, 4 Ağustos 1917 tarihinde İtilaf Devletlerinin bir müttefiki olarak Yunanistan'ı Birinci Dünya Savaşı'na sokacaktır. Yunan kuvvetlerinden dokuz tümen, artık İttifak Devletlerinin safında savaşa girmiş olan Bulgaristan'la Makedonya'da savaşacak, iki tümende Avusturya-Macaristan kuvvetleri ile savaşmak üzere Ukrayna'ya gönderilecektir.[197]

Birinci Dünya Savaşı'nda, İtilaf Devletlerinin her istediğini yapan ve bu uğurda Yunanistan'ı savaşa sokan Venizelos, savaşın bitiminde Kasım 1919 tarihinde Barış Konferansı'na katılmak üzere Paris'e hareket etmiş ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin önlerine, İzmir ve Batı Anadolu ile ilgili taahhütlerini koyarak istediklerini almıştır.

(2) Mc Mahon-Şerif Hüseyin Anlaşması (Ocak 1916)

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk günlerde Osmanlı Devleti'nin Almanlara yakınlaştığını gören İngiltere, Osmanlı Devleti'ni arkadan vurmak için bütün Arap alemini Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmanın arayışları içine girmiştir. Bunun için Mekke Emiri Şerif Hüseyin'le görüşmelere başlamıştır. Şerif Hüseyin'in kendi yönetiminde Hicaz'ın bağımsızlığının tanınması ve Halifeliğin Osmanlı Hanedanından alınarak kendine verilmesi isteklerini ileri sürmesi üzerine İngiltere gerçekleşmesi güç ön koşullar içeren bu girişimden vazgeçmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Almanya safında yer alması ve savaşın her geçen gün şiddetlenmesi üzerine İngiltere, Şerif Hüseyin'le yeniden görüşmelere başlamıştır.

---

[196] Alexander Anastasius Pallis; **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.30-37.

[197] Spridonos; a.g.e., s.30-32.

Bu sefer de Şerif Hüseyin, bütün Arap yarımadası, Suriye ve Irak'ı içine alacak büyük bir Arap devleti kurularak kendisinin de bu Arap devletinin başına geçirilmesi talebinde bulunmuştur. İngiltere'nin Kahire'deki Yüksek Komiseri Henry Mc Mahon ile Şerif Hüseyin arasında 1915 yılında başlayan görüşmeler 1916 yılı Ocak ayında anlaşmayla sonuçlandı. İngiltere, Lübnan hariç Şerif Hüseyin'in bütün isteklerini kabul etti.[198] Bu anlaşma sonrası Araplar isyan ederek Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere safında savaşa başlamışlardır.

(3) Sykes-Picot Anlaşması (16 Mayıs 1916) ve Petrograd Protokolü

İngiltere'nin, Şerif Hüseyin'le yaptığı müzakereler konusunda 1915 yılı Kasım ayında Fransa'ya da bilgi vermesi üzerine Fransa, Orta Doğu'nun paylaşılmasında kendisine de pay istedi. İngiltere ile Fransa arasında yapılan görüşmeler sonrası 9 ve 16 Mayıs 1916 tarihlerinde karşılıklı verilen notalarla anlaşma sağlandı. İngiliz ve Fransız temsilcileri 1916 yılı Mart ayında Rusya'ya giderek Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'la görüşerek anlaşma ile ilgili Rusya'nın da onayını **(Petrograd Protokolü)** aldılar. Bu anlaşmaya göre, Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını Rusya'ya ait olacak, Suriye'de Akka'dan başlayarak kuzeye doğru Beyrut dâhil bütün kıyı bölgesi, Adana ve Mersin ile çevresi Fransa'ya verilecek, Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat havzası İngiltere'ye ait olacaktı. Geri kalan bölgede bir Arap Devletler Federasyonu kurulacaktı. Bu Arap Devleti'nin Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransız, güney kısmı ise İngiliz Nüfuz bölgesi olacaktı. İskenderun'a serbest liman, Filistin'e de uluslararası bölge statüsü verilecekti. Bu anlaşmayla İngiltere, Şerif Hüseyin'e isyan karşılığı taahhüt ettiği bağımsız büyük Arap Devleti uygulamasından vazgeçiyor ve Fransa'yla beraber Orta Doğu'yu paylaşıyordu. İngiltere diğer taraftan Necid Emiri İbni Suud ile de görüşmeler yapmış ve Aralık 1915 tarihinde yapılan anlaşmayla Arap yarımadasında Necid toprakları ile Kuveyt hariç Basra körfezinin güney kıyılarında İbni Suud'un bağımsızlık ve egemenliğini tanımıştır. Bu anlaşma Fransa adına Georges Picot, İngiltere adına ise Sir Mark Sykes arasında yapıldığı için Sykes-Picot Anlaşması olarak adlandırılmaktadır.[199]

(4) Saint Jean de Maurienne Anlaşması (19 Nisan 1917)

Sykes-Picot Anlaşması ve Petrograd Protokolü ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik yapılan anlaşmadan İtalya haberdar edilmemişti. Ancak bu anlaşmayı daha sonra öğrenen İtalya müttefikliğin bir gereği olarak Osmanlı Devleti topraklarından kendisine de pay istedi. İtalya'nın ısrarları üzerine, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 19 Nisan 1917 tarihinde Fransız Alplerindeki küçük bir dağ köyü olan Saint Jean de Maurienne'de yapılan görüşmeler sonrası anlaşma sağlandı. Bu sırada Rusya'da Bolşevik İhtilali çıktığı için Rus temsilcisi bu görüşmelere katılamamıştır. Anlaşmaya göre, İtalya Sykes-Picot Anlaşması'nda İngiltere ile Fransa'nın toprak paylaşımını kabul ediyor, buna karşılık İtalya da Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgelerini alıyordu. İtalya Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest limana sahip olacak; İzmir'de İngiltere ve Fransa'ya birer serbest liman verecekti. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi Rusya'nın onayına bağlı kılınmış, ancak ihtilal nedeniyle Rus Hükûmeti anlaşmayı onaylayamamıştır. Bu durum savaş sonrası yapılacak olan barış andlaşmalarının şekillendiği görüşmelerde İngiltere ve Fransa ile İtalya'nın arasını açacaktır.[200] Özellikle Paris Barış Konferansı'nda Saint Jean de Maurienne Anlaşması'na göre İtalya'ya bırakılan İzmir ve çevresinin, İngilizlerin baskısı ve Fransa'nın onayı ile Yunanistan'a verilmesi sonucu İtalya, İngilizlerin Yunanistan'ı kullanarak uygulamaya çalıştıkları Türkiye politikasını, her fırsatta baltalamaya çalışacaklardır.

[198] Armaoğlu; a.g.e., s.125.
[199] Aynı; s.126.
[200] Aynı; s.135-136.

Sykes-Picot (9 Mayıs 1916) ve Saint Jean De Maurianne (19 Nisan 1917) Antlaşmalarına Göre Osmanlı Devleti

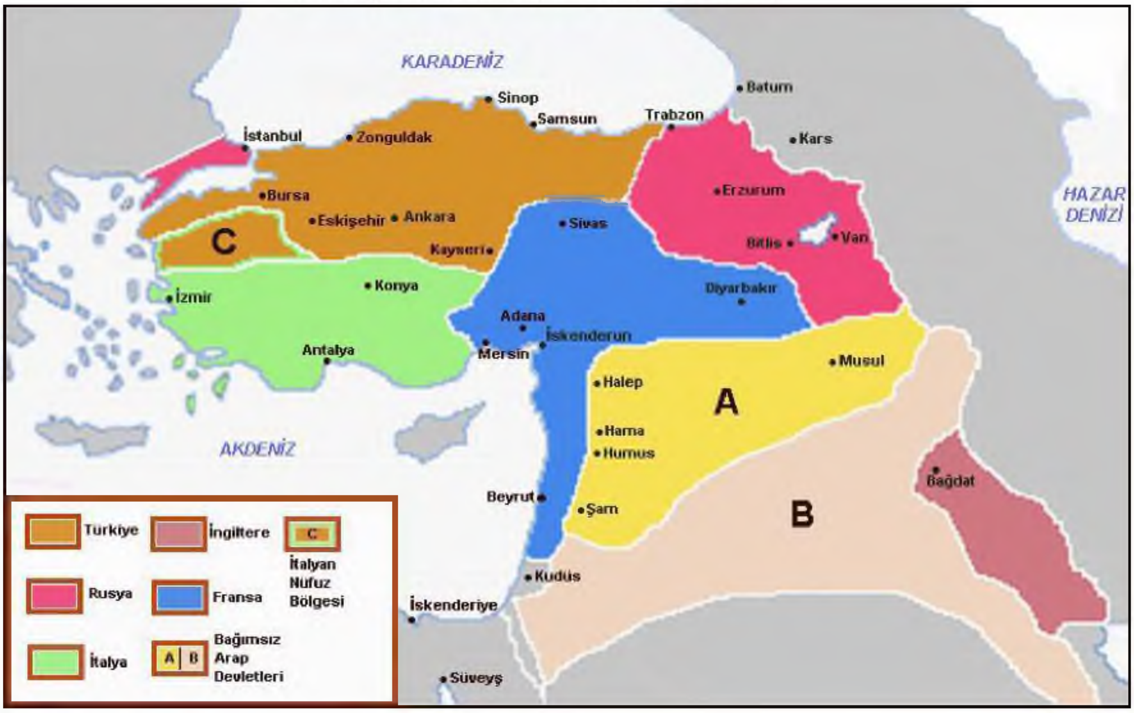

(5) Paris Barış Konferansı

"Yunanlılar, Doğu Akdeniz'in müstakbel milletidir. Akıllı ve çok hareketli olarak, barbar Türklere karşı Hıristiyan Medeniyeti'ni temsil etmektedirler. Şimdi 5-6 milyon nüfusa sahiptirler. Düşünüldüğü gibi genişlerlerse 50 yılda 20 milyon olurlar. Çok iyi denizci olduklarından, deniz kuvveti teşkil edeceklerdir. İngiliz Konfederasyonunun birliğini temin eden büyük yolun ilk muhafızları olacaklardır."[201]

İngiliz Başbakanı Lloyd George

"Yunan Başbakanı Venizelos, Paris Konferansı'na suya atlayan ördekler gibi sevinerek gitti."[202]

Yunan Ordusunun İkmal Şube Müdürü Albay Yorgos L. Spridonos

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden iki ay sonra İtilaf Devletleri, savaş sonrası kalıcı statüyü belirleyecek barış andlaşmalarının imzalanması öncesi, bu andlaşmaların hangi esaslara göre yapılacağını belirlemek amacıyla 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te bir araya gelmişlerdir. İtilaf Devletleri ile birlikte 32 devletin katıldığı Paris Barış Konferansı'nın ana yönlendiricileri ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan ***Dörtler Konseyi*** olmuştur.[203]

İtilaf Devletleri, bu Konferansta, Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalamaya yönelik daha önce yapmış oldukları anlaşmaları tekrar gözden geçirerek son şeklini vermişlerdir. İngiltere, Fransa ve İtalya, Sevr Andlaşması'na esas teşkil edecek son paylaşımı yapmışlar, Ermenilere verilecek olan toprakları belirleme yetkisini de ABD Başkanı Wilson'a vermişlerdir.[204]

Vahdettin, Paris Barış Konferansı görüşmelerine katılmak üzere Damat Ferit Paşa başkanlığında bir heyet görevlendirmiştir. Fakat İtilaf Devletleri, Damat Ferit'in önerilerine 25 Haziran tarihinde hakaret içeren bir cevap vererek ve hazırladıkları barış andlaşması metnini

---

[201] Spridonos; a.g.e., s.59-60.
[202] Aynı; 48.
[203] Belen; a.g.e., 1983, s.19.
[204] Baytok, Taner; **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s.31-53.

eline tutuşturarak 3 Temmuz tarihinde Paris'ten adeta kovmuşlardır.[205] İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni yok edecek bir uzlaşmaya varmışlardı.

Bu uzlaşmanın en önemli konularından birini Yunanistan'a verilecek topraklar oluşturuluyordu. İngiltere Başbakanı Lloyd George, İzmir, Batı Anadolu ve Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi düşüncesindeydi. Oysa İzmir ve havalisi St. Jean de Maurienne Anlaşması ile İtalyanlara bırakılmıştı. Ancak İtalyanların savaş içindeki etkisizliği ve Yunanlıların Makedonya ve Ukrayna cephelerine asker göndermesi, paylaşımın yeniden yapılmasını gerektiriyordu. Lloyd George, diğer devletler üzerindeki etkisini kullanarak bu yeni paylaşımı kabul ettirdi. Bunun üzerine 12 Mayıs 1918 tarihinde İzmir ve havalisi ile Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi kabul edildi. Böylece daha savaşın başında hazırlanmış olan Grey-Venizelos Projesi fiilen uygulamaya kondu.[206]

Paris Barış Konferansı, yaklaşık yedi ay sürmüş, çetin pazarlıklar yapılmış ve yenilen devletlerin nasıl parçalanarak paylaşılacağı netleştirilmiştir. Bu kapsamda Paris Barış Konferansı'nın Osmanlı Devleti açısından sonucu; Sevr Barış Andlaşması olmuştur. Konferans'ta Ermenilere verilecek toprakların bizzat ABD Başkanı Wilson tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Konferans'ın aldığı en önemli kararlardan biri de Milletler Cemiyeti'nin kurulması olmuştur. Ancak uluslararası barışı sağlamak amacıyla kurulan bu cemiyet bir düre sonra güçlü devletlerin isteklerini yerine getiren bir araca dönüşmüştür.

f. Mondros Ateşkes Anlaşması ve Uygulaması

"Gece, en karanlık ve ebedi göründüğü zaman gün ışığı en yakındır."[207]

Halide Edip Adıvar

15 Eylül 1918 tarihinde İtilaf Devletleri'nin Makedonya Cephesi'nde giriştikleri taarruzun başarıyla sonuçlanması ve Bulgar Cephesi'nin yarılması sonucu Bulgaristan'ın çok ağır ateşkes şartlarını kabul etmesi, Birinci Dünya Savaşı'nda sonun başlangıcı olmuştur. Osmanlı Devleti Filistin'de, Almanya Batı Cephesi'nde ve Avusturya ise İtalyanlarla giriştiği savaşta direnişlerinin sonuna gelmişlerdi. Avusturya 4 Ekim 1918 tarihinde İsviçre, Almanya, 5 Ekim 1918 tarihinde İsveç, Osmanlı Devleti de 5 Ekim 1918 tarihinde İspanya aracılığı ile ateşkes teklifinde bulundular. Osmanlı Devleti 12 Ekim'de İsviçre aracılığı ile teklifini yineledi ancak cevap alamadı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti elinde esir olarak bulunan İngiliz General Townshend, Çanakkale Boğazı önündeki İngiliz Donanma Komutanı Amiral Arthur Caltrophe'a aracı olarak gönderilerek 18 Ekim'de bir teklif daha yapıldı. Amiral Caltrophe, 23 Ekim'de İstanbul Hükûmetine gönderdiği telgrafta kendisinin İngiliz Hükûmeti tarafından ateşkes imzalamaya yetkili kılındığını bildirdi. Hükûmet Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey, Reşat Hikmet ve Sadullah Beyleri ateşkesi imzalayacak heyet olarak görevlendirdi. Heyet 26 Ekim'de Limni adasının Mondros limanına vararak 27 Ekim tarihinde İngilizlerin Agamemnon zırhlısında Amiral Caltrophe ile görüşmelere başladı ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandı.[208]

Osmanlı Devletini fiilen ortadan kaldıran ve Sevr Andlaşması ile Türk'ün yok edilmesi projesine dayanak teşkil eden ateşkes anlaşmasının maddeleri şu şekildeydi:

---

[205] Lütfü Simavi; **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006, s.339.
[206] Smith; a.g.e., s.59/120.
[207] Halide Edip Adıvar; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Çan Yayınları, İstanbul, 1962, s.27.
[208] Belen; a.g.e., 1983, s.7-10.

Mondros Ateşkes Anlaşması[209]

(Armistice Convention)

(30 Ekim 1918)

1.Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişi sağlanacak; Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerini Müttefiklerce işgal edilecek.

2.Türk sularındaki tüm mayın tarlalarının, torpido kovanlarının ve öteki engellerin yerleri gösterilecek ve bunların taranması ya da kaldırılması için, istemde bulunulunca yardım edilecek.

3.Karadeniz'deki mayınlara ilişkin eldeki tüm bilgiler Müttefik Devletlere verilecek.

4.Müttefik savaş tutsakları ve gözaltında bulundurulan ya da tutsak olan Ermenilerin tümü İstanbul'da toplanarak, hiçbir koşula bağlı olmaksızın, Müttefiklere teslim edilmesi sağlanacak.

5.Sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askerî birliklerin dışında, Türk ordusunun gecikmeksizin terhis edilmesi (Birliklerin insan gücü ve konuşu, daha sonra, Müttefiklerce Türk Hükûmetine danışılarak saptanacaktır).

6.Türk kara sularında ya da Türkiye'nin işgalindeki sularda bulunan tüm savaş gemilerinin teslim edilmesi; Türk karasularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek belirli küçük gemiler dışında, anılan gemilerin gösterilecek Türk limanında ya da limanlarında gözetim altına alınması sağlanacaktır.

7.Müttefikler, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaklardır.

8.Türk işgali altında bulunan tüm limanlar ve barınakların Müttefik gemilerince özgürce kullanılacak ve düşman tarafından kullanılmayacaktır. Özdeş koşullar, ticaret ve Ordunun terhisi amaçları için Türk sularında bulunan Türk ticaret gemilerine de uygulanacaktır.

9.Müttefik Devletler, tüm Türk limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı olanaklarından yararlanacaktır.

10.Toros tünel sistemi Müttefiklerce işgal edilecektir.

11.Kuzey-batı İran'daki Türk Birlikleri'nin gecikmeksizin savaş öncesi sınırların gerisine çekilmesi için daha önce verilmiş bulunan buyruk yerine getirilecektir. Kafkasların bir bölgesinin Türk Birliklerince boşaltılması daha önce buyurulmuş bulunmaktadır; bu bölümün geri kalan bölümünün boşaltılmasına, oradaki durum Müttefiklerce incelendikten sonra, gerek görülürse, girişilecektir.

12.Türk makamlarının haberleşmeleri dışında, tüm telsiz telgraf ve kablo istasyonları Müttefiklerce denetim altına alınacaktır.

13.Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin her türlü gereçlerin yok edilmesi önlenecektir.

14.Ülkenin gereksinimleri karşılandıktan sonra, Müttefiklere, Türk kaynaklarından kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylıkları gösterilecek, bu maddelerden hiçbiri ihraç edilmeyecektir.

---

[209] İsmail Soysal; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, c.1, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.12-14.

15.Kafkasya demiryollarının şu sırada Türk denetimi altında bulunan bölümlerini de kapsamak üzere, tüm demir yollarında, halkın gereksinimleri gereği gibi göz önünde tutulmak koşuluyla, Müttefik makamlarının bunları tümüyle diledikleri gibi kullanabilmeleri amacıyla, Müttefik Denetleme görevlileri yerleştirilecektir. Bu hüküm Batum'un Müttefiklerce işgalini de kapsar. Türkiye, Bakû'nün Müttefiklerce işgaline hiçbir biçimde karşı çıkmayacaktır.

16.Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta tüm Türk garnizonlarının en yakın Müttefik komutanına teslim olmaları sağlanacak ve 5'inci Maddede öngörülen düzenin korunması için gerekenler dışında, tüm birlikler Kilikya [Çukurova]*'dan çekilecektir.*

17.Trablus ve Bingazi'deki tüm Türk subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaklardır. Bunlar teslim olma buyruğuna uymazlarsa, Türkiye, bu subaylara ikmal gönderilmemesini ve kendileriyle haberleşmenin kesilmesini sağlamayı yükümlenir.

18.Mısrata'yı da kapsamak üzere, Trablus ve Bingazi'de işgal edilen tüm limanların en yakın Müttefik garnizonuna teslimi.

19.Denizci, asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılması; uzak bölgelerdekilerin de olanaklı en erken bir tarihte çıkartılması sağlanacaktır.

20.Beşinci Madde uyarınca terhis edilecek Türk ordusunun, taşıtlarıyla birlikte, araç ve gereçlerinin, silahlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda Müttefiklerce verilebilecek buyruklar yerine getirilecektir.

21.Müttefiklerin çıkarlarını korumak için Türk Donatım (İaşe) Bakanlığına bir Müttefik temsilcisinin atanması ve bu temsilciye, bu amacın gerektirdiği tüm bilgilerin verilmesi sağlanacaktır.

22.Türk tutsakları, Müttefik Devletler buyruğunda tutulacaktır. Askerlik çağı dışındaki Türk sivil tutsakların salıverilmesi konusu göz önünde bulundurulacaktır.

23.Türkiye, Merkez Devletleri (Almanya, Avusturya) ile tüm ilişkilerini kesecektir.

24.Altı Ermeni İlinde (Vilâyât-ı Sitte = [Erzurum, Van, Harput (Elazığ), Diyarbakır, Sivas ve Bitlis]*) karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.*

25.Müttefiklerle Türkiye arasında düşmanca eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü, yerel saatle öğleden başlamak üzere duracaktır.

Limni'de Mondros Limanı'nda İngiltere Krallığının Agamemnon Savaş Gemisinde, 30 Ekim 1918'de, iki örnek olarak imzalanmıştır.

Arthur Caltrophe	*Hüseyin Rauf*
	Reşad Hikmet
	Sadullah

Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları tamamen ortadan kaldırılıyor, Devlet; siyasi, askeri, hukuki ve ekonomik olarak tam anlamıyla İtilaf Devletleri'nin vesayeti altına giriyordu. Ordu terhis ediliyor, silah ve mühimmat başta olmak üzere bütün askerî malzeme teslim ediliyor; Türk milleti, Ermeni ve Rum çeteler karşısında direnç gücünden yoksun bırakılıyordu. Bütün ulaşım hatları, demir yolları, boğazlar, limanlar, posta ve telgraf haberleşme sistemi, yer altı ve yer üstü ekonomik kaynaklar İtilaf Devletleri'ne teslim ediliyor,

özellikle 7'nci madde hükümleri doğrultusunda ülkenin herhangi bir bölgesinin kolayca işgal edilebilmesinin yolu açılıyordu.

Ateşkes anlaşması hükümlerine göre yapılacak işgallerden önce 1-2 Kasım 1918 gecesi İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelenlerinden Enver, Talat ve Cemal Paşalar ve cemiyetin beş üyesi bir Alman torpidosu tarafından İstanbul'dan alınarak Sivastapol'a kaçırıldı.[210] Böylece işgal güçlerince savaş suçlusu olarak yargılanarak cezalandırılmaktan kurtulmuş oldular.

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası İtilaf Devletleri İstanbul'a birer siyasi temsilci gönderdiler. Bunun yanında İstanbul fiilen işgal edilmeye başlandı. İtilaf Devletleri'nin savaş gemileri Dolmabahçe Sarayı'nın önünde demirleyerek toplarını saraya doğru çevirdi. 8 Ocak 1919 tarihinde General Franchet d'Esperey, İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin komutanı olarak İstanbul'a geldi. Müttefik meslektaşları ve azınlıklar tarafından şatafatlı bir törenle karşılandı. Fatih edasıyla bindiği beyaz atıyla Beyoğlu'nu azınlıkların ve levantenlerin alkışları arasında baştan başa geçti. General d'Esperey'in komutasında İngiltere adına Amiral Arthur Caltrophe, Fransa adına Amiral Amet, İtalya adına Kont Carlo Sforza ve Amerika Birleşik Devletleri adına Amiral Lambert Bristol, kendi işgal birliklerinin komutanlığını yapıyordu. [211]

İtilaf Devletleri'nin İşgal Kuvvetleri Komutanı General Franchet d'Esperey İstanbul'da

İşgal güçlerinin isteği ile oluşturulan Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harp, savaş suçlusu oldukları gerekçesi ile pek çok asker, bakan, milletvekili, büyükelçi, gazeteci, binlerce yurtsever aydını tutuklayarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsetti.[212] Bunların bir kısmı daha sonra Damat Ferit Paşa'nın yalısında İngilizlerle yapılan özel bir görüşme sonrası gene Damat Ferit'in isteği ile Malta Adası'ndaki İngiliz garnizonuna sürgün edildi.[213] Bu dönemde

[210] Belen; a.g.e., 1983, s.14.
[211] Bilge Criss; **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.95-96.
[212] Hüsamettin Ertürk (Haz: Samih Nafiz Tansu); **İki Devrin Perde Arkası**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1954, s.364-370.
[213] Mustafa Razi Yalkın (Haz: Serpil Sürmeli); **Bir Türk Casusunun Mütareke Hatıraları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2007, s.145-146.

Vahdettin, işgal güçleri ile iyi geçinerek tacının ve tahtının çıkarlarını garanti altına alma derdine düşmüştü. Bu nedenle, savaş suçlusu olarak kabul edilen kişilerin tutuklanmaları, yargılanmaları, sürgün ve idamlarına neden olan mahkemenin kurulmasına ilişkin kararname bizzat Vahdettin tarafından imzalanmıştır. Hatta, işgal güçlerinin Hanedan ailesinin ikamet ettiği bazı kasır ve köşklerin boşaltılarak işgal güçlerine devredilmesine ilişkin talepleri de gecikmeksizin yerine getirmiştir.[214]

7 Kasım'da İşgal güçlerinde bir emir komuta değişikliği yapılarak İstanbul'daki İşgal Orduları Müttefik Komutanlığı görevine General Harrington getirildi. İstanbul'daki işgal güçleri arasında yeni bir yönetim sistemi oluşturuldu. Buna göre, her devletin Müttefik Yüksek Komiserleri (Müttefik ülkelerin sivil hükûmet yöneticileri)'nin yanı sıra General Harrington'un başında bulunduğu ***Müttefik İşgal Kuvvetleri Askeri Komutanlığı*** emrinde ***Generaller Yönetim Komitesi***, ve yine bu komutanlığa bağlı olarak ***Silahsızlanma, Denizcilik ve Boğazlar, Jandarma, Polis, El Koyma, Sansür, Sağlık*** ve ***Selamlama Komisyonları*** oluşturuldu. İngilizlere bağlı *Polis Komisyonu* emrinde Türk Polisi, İstihbarat, Mahkemeler, Konsolosluk Mahkemeleri ile istihbarat ve sorgulama işlerinde kullanılan Kumkapı, Galata Kulesi, Arapyan Hanı, Sansaryan Hanı, Kroker Oteli ve Şahin Paşa Oteli hapis, sorgulama ve işkence merkezleri bulunuyordu. Bu merkezlerde, Millî Mücadeleyi destekleyen pek çok kişi işkenceye yatırılıyor ve sorgulanıyordu. Basın üzerinde yoğun bir baskı ve kontrol sistemi kurulmuştu. Gazeteler baskı öncesi kopyalarını Sansür Komisyonu'na gönderiyor ve bu komisyondan onay almadan gazete basılamıyordu. İstanbul'un çıkış merkezleri olan limanlar ve demir yolu istasyonlarında oluşturulan pasaport ve kontrol merkezleri ile İstanbul'a giriş ve çıkış çok sıkı denetim altına alındı. İstanbul'daki pek çok Rum ve Ermeni, İngilizler tarafından işe alınarak İngiliz üniforması ile görev yapmaya başladılar. Bunlar İngiliz Komutanlığı tarafından görünüşte kamu güvenliği, ancak gerçekte istihbarat işlerinde kullanılmaya başlandı. Sokaklar İngiliz üniformalı Rum ve Ermenilerle doluydu. Müttefikler tarafından alınan kararla Türk subay ve erlerinin rütbe farkı gözetmeksizin müttefik subay ve erlerini selamlaması emredilmişti. Türk subay ve erlerinin onurunu kırmaya ve sindirmeye yönelik bu selamlama uygulamasından kaçınanlar, halk arasında azarlanıyor, hakaret ve küçültücü davranışlarla karşılanıyordu. Bu müttefik askerlerinin arasında yerli Rum ve Ermenilerin de bulunması daha da alçaltıcı oluyordu.[215] Bu hakaretler yalnız halka yapılmakla kalmıyordu. İstanbul'a gelen İngiliz General Allenby ile görüşmek üzere yanına giden Hariciye Nazırı Reşit Paşa, Alenby tarafından makamından kovuluyordu. Gene General Allenby, Sadrazam Tevfik Paşa'yı ayağına çağırarak ve kendilerine göre savaş suçlusu olarak kabul edilen kişilerle ilgili olarak: *"Eğer Hükûmetiniz şiddetli icraat göstermezse hakkınızda verilecek hüküm pek vahim olacaktır."* sözleriyle tehditler savuruyordu.[216]

Vahdettin ve Hükûmet üyeleri korkularından işgal güçleri ile iş birliği yapsalar da, işgal güçlerinin sindirme politikası beklentilerinin tam tersi bir sonuç verdi. İstanbul'daki pek çok Türk subayı bu alçaltıcı hareketler karşısında derhal Anadolu'ya geçme kararı verdiler. Rahmi Apak, *"Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları"* adlı eserinde, esaretten dönerken karşılaştığı bir olayı şu şekilde aktarıyor:

> *"Bizi Malta'dan İstanbul'a getiren İngiliz vapuru 1920 yılının Ocak ayında Galata rıhtımına yanaşmıştı. Bütün esirler bir an önce vatan toprağına ayak basmak, hürriyete kavuşmak için dışarı çıkmaya acele ediyorlardı. Bu esnada, vapurun rıhtıma yanaşması ile birlikte, İngiliz subayının yanında vapura binmiş ve İngiliz elbisesi taşıyan İstanbullu genç bir Ermeni, esir arkadaşlarımızdan birine: 'Ulen neye acele ediyorsun?' diye bağırdıktan sonra suratına şiddetli bir şamar attı. Dikkat ettim, etraftaki yüzlerce Türk esiri bu şamarı kendi suratlarına yemişler gibi irkildiler. Ben şahsen, bu şamarın, kendi yüzümden bir ateş çıkarır gibi olduğunu duydum. 'Eyvah, biz esir kaldığımız düşman memleketinde bile*

---

[214] Ali Fuat Türkgeldi; **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1949, s.189-192.
[215] Criss; a.g.e., s.104-116.
[216] Türkgeldi; a.g.e., s.202.

böyle hakaretler görmedik. Biz bu vatanda nasıl yaşayabiliriz?' diye düşündüm ve titredim. Halbuki birçok arkadaşlar gibi ben de, Trakya'daki kasabama çekilerek kendime yeni bir hayat kurmak fikrinde idim. Bu düşüncemin sakat olduğunu derhal anladım ve orada, İngiliz vapurunun içinde, dışarı çıkmak için ayakta beklediğim zamanda, derhal Anadolu'ya geçip tekrar silaha sarılmak kararını verdim."[217]

Rahmi Apak, *"İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu"* adlı eserinde, esaret dönüşü bir piyade yüzbaşısının, bir un değirmenine ortak olduğunu, ancak bir gün değirmeni basan İngiliz üniforması giymiş Rum ve Ermenilerin, un çuvalları arasında silah ve mühimmat aramak bahanesi ile bütün çuvalları parçalayarak sermayelerini yok etmeleri üzerine *"Hayatımızı, şerefimizi kurtarmak ve öç almak için hemen Anadolu'ya geçerek Millî Harekât Cephesi'ne katıldık."* dediğini anlatmaktadır. Rahmi Apak, bir başka olayda da yine esaretten dönen bir piyade binbaşısının, biriktirdiği bir miktar para ile iki adet at arabası satın alarak taşımacılığa başladığını, ancak bir gece evini ve ahırını basan bir İngiliz çavuşu ve İngiliz üniforması giymiş Ermeni'nin kendisini tutuklayarak karakola götürdüğünü, ertesi gün karakoldan çıkıp eve geldiğinde ise bu kişiler tarafından at ve arabalarının çalınmış olduğunu ve bunun üzerine binbaşının *"Bizi Anadolu paklar, belki inşallah biz de Anadolu'yu paklarız deyip gizlice bir vapura binip çoluk çocuk İnebolu'ya çıktık."* dediğini anlatmaktadır.[218]

Halide Edip Adıvar, *"Türk'ün Ateşle İmtihanı"* adlı eserinde, bir gün tramvaya binmek için sıra beklerken, bir Rum kadının sıra beklemeksizin Tramvaya binmeye kalkışması üzerine çıkan tartışmada, Rum biletçinin bir Türk kadınını saçlarından sürüklemesi üzerine, subay olduğunu tahmin ettiği bir adamın silahla müdahale ederek Rum biletçinin elinden kadını kurtardığını ve sonra kalabalığa karışarak kaybolduğunu, vapurda, trende ve tramvaylarda yerli Rum ve Ermenilerce yapılan buna benzer hakaretlerin millî ruhun canlanmasında büyük rol oynadığını ifade etmektedir.[219]

Nemrut (Kürt) Mustafa Paşa Divan-ı Harbinin dehşet saçan mahkemesinin 10 Nisan 1919 tarihinde Yozgat Mutasarrıf Vekili ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'i, görevi esnasında, Ermeni Tehciri sırasında, göç ettirilen Ermenileri katletmek gibi düzmece bir suçlamayla idama mahkûm etmesi ve bu idamın aynı gün Bayezit Meydanı'nda infaz edilmesi, İstanbul'da bardağı taşıran son damla oldu. Tıbbiyeli öğrencilerin önderliğinde Bayezit Meydanı'nda toplanan binlerce kişi, Kemal Bey'in naaşını Bayezit, Cağaloğlu, Sirkeci yoluyla vapurlarla Kadıköy'e getirdi, evinin önünde yapılan kısa bir törenden sonra Kuşdili Mezarlığı'nda toprağa verildi.[220] Bu büyük tepki, İngilizlerin aklını başına getirdi. Bundan sonra gözdağı amaçlı yargılamalar ve idamlar durduruldu.

İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun dört bir yanının işgal edilmesi, halkın tepkisini arttırdı. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgal edilmesi, yurdun dört bir yanında mitinglerle protesto edildi. Bu kapsamda işgal altındaki İstanbul'da 20 Mayıs'ta Üsküdar'da, 22 Mayıs'ta Kadıköy'de, 23 ve 30 Mayıs'ta ise Sultanahmet'te Mitingler düzenlenerek işgaller protesto edildi.[221]

On yıl savaşlarla boğuşan Türk milleti, büyük bir yılgınlık ve bezginlik içindeyken, işgallerin başlamasıyla, işgal güçlerinin ve yerli azınlıkların Türk milletinin haysiyetini ve gururunu ayaklar altına alan hakaretleri uyuyan aslanı uyandırdı; milleti canlandırdı. Özünde yer alan direniş gücünü ve cevherini ortaya çıkardı. Yurdun dört bir yanında Müdafaai Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin kurulması sonucunu doğurdu.

---

[217] Rahmi Apak; **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.190.
[218] Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s.43-46.
[219] Adıvar; a.g.e., s.12.
[220] Ertürk; a.g.e., s.297-301.
[221] Criss; a.g.e., s.163.

3. TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI HAZIRLIK DÖNEMİ

a. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Dönemindeki Cemiyetler ile Yerel Kongreler

(1) Millî Cemiyetler

(a) Trakya-Paşaeli Müdafaai Heyeti Osmaniyesi

2 Aralık 1918 tarihinde Edirne'de kurulmuştur. Trakya'nın Yunan egemenliğine girmesine direnmek amacını gütmüştür. Mustafa Kemal Paşa, cemiyetle ilgili şu bilgileri vermektedir:

> *"Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden bazıları ile daha İstanbul'da iken görüşmüştüm. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin çökeceğini çok kuvvetli bir ihtimal olarak görüyorlardı. Osmanlı vatanının parçalanma tehlikesi karşısında, Trakya'yı, mümkün olursa, buna Batı Trakya'yı da ekleyerek ve bir bütün olarak İslam ve Türk topluluğu hâlinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu amacı gerçekleştirmek üzere o gün için akıllarına gelen tek çare, İngiltere'nin, bu mümkün olmazsa, Fransa'nın yardımını sağlamaktı. Bu maksatla bazı yabancı devlet adamları ile temas kurma ve görüşme imkânları da aramışlardı. Amaçlarının bir Trakya Cumhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu."*[222]

Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çatalca ve Gelibolu'da teşkilatını tamamlayarak Sivas Kongresi sırasında Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetine, Meclisin açılmasından sonra da TBMM Hükûmetine bağlı olarak çalışmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne ve onun kapatılmasından sonra da TBMM'ye milletvekili göndermiştir. Cemiyetin yayın organı olarak *"Yeni Edirne"* ve *"Ahali"* gazeteleri yayımlanmıştır.[223]

(b) İzmir Müdafaai Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti

2 Aralık 1918 tarihinde, Moralızade Halit ve Nail Beyler tarafından kurulmuştur. İzmir'in Yunanlılara verilmesini engellemek, Türk nüfusun çoğunlukta olduğunu propaganda yoluyla dünya kamuoyuna duyurmak ve bu konudaki yanlı kanaatleri ortadan kaldırmak amacını gütmüştür. 2-19 Mart 1919 tarihinde İzmir'de bir *"Müdafaai Hukuk Kongresi"* toplayarak İtilaf Devletleri'ne bir bildiri ile başvurmuş, işgale karşı gerekirse silahlı direnişe geçileceğini ilan etmiştir. Cemiyet, faaliyetlerinde Vali Nurettin Paşa'dan büyük destek görmüş, ancak İtilaf Devletleri'nin etkisi ile Nurettin Paşa'nın görevden alınarak Kambur İzzet'in valiliğe getirilmesinden sonra, valilikten yoğun baskı görmüştür.[224]

(c) İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti

İzmir Türk Ocağında *"Müdafaai Vatan"* adıyla kurulan cemiyet, İzmir'in işgalinden bir gün önce adını *"Redd-i İlhak"* olarak değiştirmiştir. İzmir'in işgal tehlikesine karşı yayımladığı bildirilerle halkı işgallere karşı uyarmış ve bilinçlendirmiştir. İzmir'in işgalini telgraflarla her yere haber vererek büyük bir kamuoyu oluşmasına yardımcı olmuş ve millî bilincin uyanmasına büyük katkı sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Nutku'nda Redd-i İlhak Cemiyetini şu sözlerle anlatıyor:

> *"İzmir'in işgal edileceği konusunda Mayısın on üçünden beri açıktan belirtiler görmüş olan İzmir'deki bazı genç vatanseverler, ayın 14/15' inci gecesi, kendi aralarında bu acıklı durumla ilgili görüşmeler yapmışlar; bir oldubittiye geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin, ilhakla sonuçlanmasına engel olma kararında birleşerek, Redd-i İlhak ilkesini ortaya atmışlardır. Aynı gece, bu ilkenin yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere İzmir'de Yahudi Maşatlığı* [mezarlığı]*'na toplanabilen halk tarafından bir gösteri toplantısı yapılmışsa da, ertesi gün*

---

[222] Atatürk, Mustafa Kemal (Haz:Zeynep Korkmaz); Nutuk, AAM Yayınları, Ankara, 2006,s.2-3.
[223] Aybars; a.g.e., 1986, s.127-128
[224] Aybars; a.g.e., 1986, s.128.

sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle, bu teşebbüsten beklendiği ölçüde sonuç alınamamıştır.'[225]

Redd-i İlhak Cemiyetinin İzmir'in işgali konusunda halkı bilinçlendirmek amacıyla yayımladığı beyanname şöyledir:

"EY BEDBAHT TÜRK...

Wilson prensipleri unvanı insaniyetkâranesi altında senin hakkın gasp ve namusun hetkediliyor [parçalanıyor].

Buralarda Rumun çok olduğu ve Türklerin Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunana verildi.

ŞİMDİ SANA SORUYORUZ...

RUM SENDEN DAHA MI ÇOKTUR?...

YUNAN HÂKİMİYETİNİ KABULE TARAFTAR MISIN?

Artık kendini göster: Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüz binlerle toplan ve ekseriyetini orada bütün dünyaya göster.

İLAN VE İSBAT ET...

Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok. Fakat Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kitlei kahire vardır.

Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsran ve nikbet fayda vermez! Binlerle, yüz binlerle, maşatlığa koş ve heyeti milliyenin emrine itaat et.

İlhakı Red Heyeti Milliyesi

Tarihi İntişarı: 14/15 1335 Çarşamba/Perşembe'[226]

İzmir'i işgal eden Yunanlılar, burada kurulmuş olan İzmir Müdafaai Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ve İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti üyelerini sıkı takibe almışlar ve cemiyetleri İzmir'de çalışamaz hâle getirmişlerdir. Cemiyet Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti bünyesine katılmıştır.

(ç) Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaai Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Cemiyet, Mondros Ateşkes Anlaşması hükümleri ve Paris Barış Konferansı görüşmeleri sonrası Erzurum, Van, Harput (Elazığ), Diyarbakır, Sivas ve Bitlis'in Ermenilere verileceğinin ortaya çıkması ve Damat Ferit Paşa'nın teslimiyetçi bir politika izlemesi üzerine, bu girişimlere engel olacak mücadeleyi gerçekleştirmek amacıyla Süleyman Nafiz Bey tarafından İstanbul'da kuruldu. 10 Mart 1919 tarihinde de Cevat Bey tarafından Cemiyetin Erzurum şubesi açıldı.[227]

Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımıyla Cemiyetin amacı şuydu:

"Doğu illerinde oturan bütün halkın dinî ve siyasi haklarının serbestçe kullanılmasını sağlayacak meşru yollara başvurmak, bu illerdeki Müslüman halkın tarihî ve millî haklarını gerektiğinde medeniyet dünyası karşısında savunmak, Doğu illerinde yapılan zulüm ve cinayetlerin sebepleri ile bunları işleyenler ve sebep olanlar hakkında tarafsız soruşturma yapılarak suçluların süratle cezalandırılmalarını istemek. Yerli halk ile azınlıklar arasındaki anlaşmazlığın giderilmesine ve eskiden olduğu gibi iyi ilişkilerin sağlamlaştırılmasına gayret etmek, savaş durumunun Doğu illerinde yarattığı

[225] **Nutuk,** s.2.
[226] Haydar Rüştü Öktem (Haz: Zeki Arıkan); **Mütareke ve İşgal Anıları**, TTK yayınları, Ankara, 1991, s.33-34.
[227] Aybars; a.g.e., 1986, s.130.

yıkım ve yoksulluğa, Hükûmet nezdinde teşebbüslerde bulunarak elden geldiğince çare aramaktan ibaretti... Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaai Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin kuruluşuna yol açan asıl sebep ve düşünce, Doğu illerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin gerçekleşmesinin de Doğu illeri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine ve tarihî haklar bakımından onlara öncelik tanınmasına çalışanların, ilmî ve tarihî belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmalarına ve bir de Müslüman halkın Ermenileri topluca öldüren barbarlar olduğu iftirasının bir gerçekmiş gibi kabulüne bağlı olduğu düşüncesi ağır basıyor."[228]

Erzurum şubesinin çalışmaları sonrası cemiyet, kesinlikle göç etmemek, derhal ilmî, iktisadî ve dinî bakımlardan teşkilatlanmak, saldırıya uğrayacak doğu illerinin her köşesini savunmada birleşmek kararlarını alarak uygulamaya koymuştur.

Cemiyetin düşüncelerini kamuoyuna duyurmak amacıyla Erzurum'da *"Albayrak"* gazetesi yayınlanmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve millî direnişi organize etmeye başlaması ile Sivas Kongresi sonrası cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetine katılmıştır.

(d) Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Karadeniz bölgesinde Rumların bir Pontus Rum Devleti kurmak amacıyla silahlı çeteler oluşturarak halka saldırmaya başlamaları üzerine, Trabzon ve çevresini kapsayacak şekilde 12 Şubat 1919 tarihinde *"Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"* kurulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyetinin eski üyeleri tarafından kurulan Cemiyet kısa sürede Trabzon ve çevresinde taraftarlarını arttırmıştır. Erzurum Kongresi'nin toplanmasında etkili rol oynamıştır.[229]

(e) Kilikyalılar Cemiyeti

21 Aralık 1918 tarihinde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın girişimleri ile İstanbul'da kurulmuştur. Kuruluş amacı, Adana Vilayeti ve Çukurova halkının nüfusunun % 90'ının Türk olduğu ve Ermenilere verilemeyeceği gerçeğini benimsetmek için ülke içinde ve dışında her türlü girişim ve çalışmalarda bulunmaktır.[230]

Cemiyet, Mersin'den başlayarak Adana, Antakya, Maraş ve Antep'i çalışma alanı olarak ilan etmiştir. Basının da desteği ile bölgeye yönelik nüfus istatistikleri yayımlayarak, Wilson Prensipleri gereği bu bölgenin Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamış, İtilaf Devletleri ve Amerika'ya bu konuda başvurularda bulunmuştur. Anadolu'da Millî Mücadelenin başlamasıyla Mustafa Kemal Paşa ile sürekli irtibat hâlinde bulunmuş, Erzurum ve Sivas Kongresi sonrası Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti kapsamına alınmış ve faaliyetlerini, Çukurova'da kurulmuş Kuvayı Milliye birliklerini para, silah, mühimmat ve teçhizat açısından desteklemek konusunda yoğunlaştırmıştır.[231]

(f) Anadolu kadınları Müdafaai Vatan Cemiyeti

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit, Samiye Tevfik, Şefika Kemal, Emine Rauf ve arkadaşları tarafından 9 Aralık 1919 tarihinde Sivas'ta kurulmuştur. Cemiyet 16 kadından oluşan bir idare heyeti oluşturmuş, Anadolu'nun pek çok şehrinde şubeler açarak Millî Orduya yardım kampanyaları düzenlemiştir.[232] Millî Mücadele'deki faaliyetleri arasında zaman zaman Padişah'a, Sadrazam'a, Dahiliye Nazırı'na ve bazı kuruluşlara telgraflar çekerek yurdumuza ve milletimize karşı yapılan haksızlıkların düzeltilmesi amacıyla gerekli

---

[228] Nutuk, s.3-4.
[229] Aybars; a.g.e., 1986, s.130-131.
[230] Aynı; s.129.
[231] İzzet Öztoprak; **Adana ve Çevresinde Müdafaai Hukuk Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 22, Cilt: VIII, Kasım 1991.
[232] Bekir Sıtkı Baykal; "**Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaai Vatan Cemiyeti"**, AAMD, Sayı 1, Cilt: I, Kasım 1984.

girişimlerde bulunulmasını istemiş, bu arada yabancı devlet başkanlarına, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine de protestolar göndermiştir. Bu protesto telgraflarından biri şöyledir:

Dersaadet [İstanbul]***'te İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya Devletlerinin Siyasi Temsilciliklerine***[233]

Adana vilayetimizin Kilis kasabasındaki Fransız işgal kuvvetleri kumandanının bölge halkına hitaben yayımladığı beyannamenin elimize geçen bir suretini aynen bilgilerinize arz ediyoruz:

1.Ne için taşıdığını bile tahkike lüzum görmeksizin üzerinde silah bulunan bir adamın sorgusuz sualsiz kurşuna dizilmesi.

2.Bir kargaşalık durumunda öldürülecek veyahut yaralanacak bir Fransız neferine karşılık, yerliden iki adamın kurşuna dizilmesi ve bunların da kura ile seçimi.

3. Osmanlı Hükûmeti memurlarının idare haklarının elinden alınması.

4.Sokakların mitralyöz, bomba ve gazlı obüslerle süpürülmesi zorlayıcı tedbirler Orta Çağda bile örneği görülmemiş vahşetlere benzer şeyler olduğu gibi bugüne kadar Afrika içlerindeki vahşilere bile tatbik edilmemiş bir insanlık dışı muamele olmasına ve asırlardan beri şanlı bir tarihe, köklü bir medeniyete sahip olan Müslümanlara karşı şu yolda muamele edilmesi, Müslümanların Afrika vahşilerinden de aşağı tutulmakta olduğu fikrini hasıl etmekte bulunmasından dolayı batı medeniyetinin henüz bizim vakıf olmadığımız yeni bir işgal yöntemi ve idaresi bundan ibaretse, bu durumun bütün dünyaya ilanını rica ve aksi halde Avrupa ve Amerika'nın hür ve medeni tanıdığımız milletleri nezdinde bahsi geçen beyannameyi şiddetle protesto ederiz.

24 Kânun-ı evvel 335 [Aralık 1919]

Yetkili Kâtibi
Şefika Kemal

Anadolu Kadınları Müdafaai Vatan Cemiyeti
Birinci Reisi Melek Reşit

Mustafa Kemal Paşa tarafından desteklenen cemiyet, başlangıçta Temsil Heyeti ile, daha sonra TBMM ile sürekli irtibat hâlinde bulunmuş ve yaptığı faaliyetlere ilişkin bilgi vermiştir.

(g) Millî Kongre

Göz doktoru Esat Paşa tarafından 29 Kasım 1919 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Yaklaşık 51 adet yüksekokul ve kuruluştan meydana gelen bir federasyondur.[234] Sultanahmet ve Kadıköy Mitingleri başta olmak üzere İstanbul'da pek çok toplantı düzenleyerek millî bilincin uyanmasında etkili olmuştur. Ermeni ve Rum Propagandalarına engel olabilmek amacıyla broşür ve beyannameler hazırlayarak halka dağıtmıştır.

(ğ) Kars Millî İslam Şûrası (Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti)

Mondros Ateşkes Andlaşması'nın imzalanması sonrası Türk orduları, 1914 sınırlarına çekilerek Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum)'yi boşaltınca, bölge halkı kendi aralarında örgütlenerek 5 Kasım 1918'de Kars Milli İslam Şûrası'nı oluşturmuştur. 30 Kasım 1918 tarihinde Kars'ta toplanan büyük kongrede, bir hükûmet kurulmuş, 17-18 Ocak 1919 tarihinde bu hükûmet, *"Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkate-i Milliyesi" (Güneybatı Kafkas Geçici Millî Hükûmeti)* adını almıştır. 18 maddelik bir anayasa hazırlamış ve 12 üyeli bir hükûmet ile 131 üyeli bir meclis oluşturulmuştur. 25 Mart 1919 tarihinde Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkate-i Milliyesi, tam bağımsızlığını ilan ederek *"Cenûb-i Garbî*

[233] Baykal; a.g.e., 1985.
[234] Aybars; a.g.e., 1986, s.131.

Kafkas Cumhuriyeti" adını almış ve Cihangiroğlu İbrahim Bey Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fakat bölgeyi Türklere bırakmak istemeyen İngilizler, 12 Nisan 1919 tarihinde Meclisi basmış, cumhurbaşkanı Cihangiroğlu İbrahim Bey başta olmak üzere sekiz kişiyi tutuklayarak Malta'ya sürmüştür. Daha sonra da bu bölgeyi Ermeniler ile Gürcüler arasında paylaştırmıştır.[235]

(h) Karakol Cemiyeti

Karakol, Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde Sadrazam Talat Paşa'nın direktifleri, Kara Vasıf ve Kara Kemal Beylerin girişimleri ile İttihatçılar tarafından İstanbul'da kurulmuş olan gizli bir cemiyettir. Cemiyetin kurucuları ve büyük bir kesimi subaylardan oluşmakla beraber kaymakam, tabip, diş hekimi, öğretmen, mavnacı, arabacı, hamal, gümrük, posta, telgraf memuru ile polis gibi her meslek grubundan üyeleri olmuştur. Cemiyet, işgal güçleri ile iş birlikçilerin her türlü faaliyetlerinin istihbaratını yapmış, bunlara karşı önlemler geliştirmiş ve uygulamış, bu istihbarat bilgilerini Anadolu'ya bildirmiş, işgalci güçler tarafından tutuklanma durumunda olan yurtseverleri kurduğu teşkilat aracılığı ile ya kara ya da deniz yoluyla Anadolu'ya göndermiş, İstanbul'daki depolarda işgal güçlerinin denetiminde bulunan ve Millî ordunun ihtiyaç duyduğu silah, mühimmat ve her türlü teçhizatı bu depolardan temin ederek Anadolu'ya kaçırmıştır. Kasım 1918 tarihinde kurulan Karakol Cemiyeti Nisan 1920 tarihinde ***Müsellâh Müdâfaa-i Milliye Teşkilatı** (Mim Mim)'*na katılmış ve bu tarihten itibaren "Mim Mim" Grubu içinde faaliyet göstermiştir.[236]

(ı) "Mim Mim" Grubu (Müdâfaa-i Milliye / Müsellâh Müdâfaa-i Milliye İstihbarat Grubu)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa'nın direktifleri ile kurulmuş istihbarat teşkilatı olan ***Teşkilat-ı Mahsusa***nın en önemli elemanlarından biri olan Albay Hüsamettin (Ertürk) tarafından kurulmuş olan bir istihbarat teşkilatıdır. Fevzi (Çakmak) Paşa, İstanbul'dan Millî Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçmeden önce Hüsamettin Bey'le görüşerek İstanbul'da bir istihbarat teşkilatı kurmak üzere hazırlıklara başlamasını ve kendisinden emir beklemesini istemiştir.[237] Hüsamettin Bey hemen gerekli hazırlıklara ve çalışmalara başlamıştır. Fevzi Paşa'nın Ankara'ya giderek Genelkurmay Başkanlığı görevine geçmesinden bir süre sonra Ankara'ya çağrılmış ve gerekli görüşmelerden sonra Ankara Genelkurmayı İstihbarat Şubesine bağlı olarak Hüsamettin Bey'in emrinde müstakil olarak çalışan, merkezi Ankara'da ***Müdâfaa-i Milliye (Mim Mim) Grubu*** ile bu gruba bağlı olarak İstanbul'da faaliyet gösteren ***Müsellâh*** [Silahlı] ***Müdâfaa-i Milliye İstihbarat Grubu*** adıyla teşkilatını kurmuştur.[238] İstanbul'daki teşkilatın başında bulunan İstanbul Merkez Komutanı Albay Esat Bey'in emrinde pek çok asker ve polis istihbaratçının yanı sıra, istihbarat elde eden ve İstanbul'dan Anadolu'ya silah, personel kaçırılmasında kilit rol oynayan çulhacılar, dokumacılar, mavnacılar, gümrük hamalları, arabacılar, bahçıvanlar, motorcular, sandalcılar, mobilyacılar, Kapalıçarşı ve Mısırçarşısı esnafı, tulumbacılar ve sakalar cemiyetleri ile bu cemiyetlerin üyeleri bulunmaktadır.[239] Gerek ***Karakol*** gerekse ***Mim Mim Grubu*** hakkında *"Kurtuluş Savaşı'nda İstihbarat"* başlıklı bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

(2) Millî Varlığa Düşman Cemiyetler

(a) İngiliz Muhipleri Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiliz Hükûmeti tarafından, Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik olarak İstanbul'da İngiliz menfaatlerine hizmet edecek, istihbarat ve propaganda faaliyetlerinde bulunacak ve İngiltere lehinde bir kamuoyu oluşturmak amacıyla İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği tercümanı Mr.Ryan'ı görevlendirmiştir. Şurayı Devlet üyelerinden ***İngiliz ajanı Sait Molla*** bu cemiyeti kurmak

---

[235] Ahmet Ender Gökdemir; "**Milli Mücadele'de Elviye-i Selase**", AAMD, Sayı 19, Cilt: VII, Kasım 1990.
[236] Tevetoğlu; a.g.e., s.3-20.
[237] Ertürk; a.g.e., s.462.
[238] Aynı; s.485.
[239] Aynı; 1999, s.484.

üzere çalışmaya başlamış ve yanına topladığı İngiliz iş birlikçileri ile 20 Mayıs 1919 tarihinde "Türkiye İngiliz Muhipleri Cemiyeti" adıyla cemiyeti resmen kurmuştur.[240]

İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile ilgili Mustafa Kemal Paşa şu bilgileri veriyor:

> *"İstanbul'da önemli sayılabilecek kuruluşlardan biri İngiliz Muhipleri Cemiyeti idi. Bu addan, İngilizlere dost olanların kurduğu bir cemiyet anlaşılmasın. Bence, bu cemiyeti kuranlar kendi şahıslarını ve kendi çıkarlarını gözetenler ile, kendi çıkarlarının korunma çaresini Lloyd George hükûmeti aracılığı ile İngiliz himayesini sağlamakta arayanlardır. Bu zavallıların, İngiliz Devleti'nin Osmanlı Devleti'ni bir bütün olarak korumak ve himaye etmek isteğinde olup olamayacağını bir defa olsun dikkate alıp almadıkları, üzerinde düşünülmeye değer. Bu cemiyete girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve Halîfe-i Rûy-i Zemîn ünvanını taşıyan* ***Vahdettin**, **Damat Ferit Paşa**, **Dâhiliye Nazırı olan Ali Kemal**, **Âdil** ve **Mehmet Ali Beyler** ile **Sait Molla*** *bulunuyordu. Cemiyette* ***Rahip Frew*** *gibi İngiliz milletinden bazı macera heveslileri de vardı. Yapılan işlemlerden ve gösterilen faaliyetlerden anlaşıldığına göre, cemiyetin başkanı Rahip Frew idi. Bu cemiyetin iki yönü ve iki ayrı niteliği vardı. Biri açık yönü ve usulüne uygun teşebbüslerle İngiliz himayesini sağlama amacına yönelmiş olan niteliği idi. Öteki de gizli yönüydü. Asıl faaliyet bu gizli yöndeydi.* ***Memleket içinde örgütlenerek isyan ve ihtilal çıkarmak, millî şuuru felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak*** *gibi haince teşebbüsler, derneğin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi."*[241]

Cemiyet, Sait Molla'nın dinsel kimliğinden yararlanarak, Türk insanın samimi din duygularını istismar etmeyi ve İngiliz çıkarları doğrultusunda kamuoyunu yönlendirmeyi amaçlamıştır. **İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin baş casusu ve cemiyetin gizli başkanı Rahip Frew da Müslüman din adamı kimliğine bürünerek bu faaliyetlere aktif olarak katılmıştır.**[242]

Kendi siyasi geleceğini İngiliz politikasına uymakta gören Vahdettin de Cemiyetin bir üyesi olarak yıkıcı faaliyetleri desteklemiştir. 15 Temmuz 1919 tarihinde The Morning Post gazetesine verdiği demeçte, ***"Babam Abdülmecid İngiltere'nin dostu ve müttefiki idi. Ben de İngiltere'ye daima hayranlık besledim ve dost bir siyasetin destekleyicisi oldum."***[243] ifadesi Vahdettin'in Cemiyet ile olan bağlantısının köklerini açıklamaktadır.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti, **Kuvayı İnzibatiye (Halifelik Ordusu)**, **Anzavur İsyanı**, **Konya İsyanı** başta olmak üzere **Adapazarı**, **Bozkır**, **İzmit**, **Balıkesir**, **Bolu**, **Bursa**, **Karacabey**, **Geyve**, **Manyas**, **Değirmendere** ve **Trabzon** isyan ve irtica hareketlerinin ana tertipçisi olmuştur.[244]

Sakarya Zaferi ile Anadolu'daki İngiliz hesaplarının tersine dönmeye başlaması üzerine, Ekim 1921 tarihinden itibaren Cemiyet çözülme sürecine girmiş, Büyük Taarruz sonrası Cemiyet üyelerinin büyük bir kısmı yurt dışına kaçmış, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ise ibret alınacak bir ihanet örneği olarak tarihe karışmıştır.

(b) Teali-i İslam Cemiyeti

Kurucuları: ***İskilipli Mehmet Atıf, Konyalı Abdullah Atıf, Bergamalı Mehmet Zeki, Erzincanlı Hasan, İstanbullu Şerafettin, Manisalı Hayrettin, Kayserili Şemsettin, Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi ve Tahirülmevlevi Bey***'dir.[245]

---

[240] Cengiz Dönmez; **Millî Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, AAM Yayınları, Ankara, 1999, s.59-61.
[241] **Nutuk**, s.5.
[242] Dönmez; a.g.e., 1999, s.63.
[243] Dönmez; a.g.e., 1999, s.130.
[244] Dönmez; a.g.e., 1999, s.155-156.
[245] http://www.tbmm.gov.tr/partiler/partiler.htm

Teali İslam Cemiyeti; İskilipli Atıf Hoca tarafından, 19 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Önceleri ***Cemiyet-i Müderrisin*** adıyla kurulan cemiyet daha sonra bu adı almıştır. Cemiyetin amacı; nizamnamesinde de ifade edildiği gibi, hilafetçi bir anlayışla bütün Müslümanlar arasında birlik ve kardeşliği sağlayarak, Halifenin etrafında toplanılmasını temin etmektir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin dinî esaslara bağlı kalınarak kurtarılabileceğini savunmuş, dolayısıyla, Saltanat ve Hilafetin güçlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Cemiyet kendisini, din ve devlet ayrılığına taraftar olmayan, ilmî, ahlaki ve sosyal yollarla siyasi hayata yön vermek gayesinde olan ve fırkalar üstü bir konumda bulunan teşekkül olarak görmüştür. Cemiyet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın paralelinde, ona bağlı bir yan kuruluş gibi çalışmıştır. Siyasi hayattaki bu yerinin doğal sonucu olarak da, İttihatçı ve Müdafaai Hukukçuların düşmanı olmuşlardır. Özellikle İttihatçılara düşman gözüyle bakan cemiyet, Kuvayı Milliye taraftarlarını da onların devamı olarak görmüştür. Cemiyet mensupları, gerek Kuvayı Milliye taraftarlarına duyduğu düşmanlıktan, gerekse, Millî Mücadele'nin, kendilerinin Saltanat ve Hilafeti güçlendirerek kurtuluşa ulaşmak düşüncesine uymaması nedeniyle, bu hareketin karşısında yer almıştır.[246] Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla bu cemiyet de etkinliğini yitirmiştir.

(c) Kürt Teali Cemiyeti

Kürt Teali Cemiyeti; 1918 yılında İstanbul'da, Osmanlı Ayan Meclisi üyesi Seyyid Abdülkadir tarafından kurulmuştur. Merkezi İstanbul olan bu cemiyet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Diyarbakır, Elazığ, Dersim gibi çeşitli yerlerinde şubeler açmıştır. Cemiyetin amacı; Wilson İlkelerinin Kürtlere de uygulanmasını sağlayarak, bu bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır. Bu noktada, Millî Mücadele hareketiyle ters düşen cemiyet, İngilizlerin de tesirinde kalarak, Kürtçülük propagandası yapmaya başlamış, ***Jin*** ve ***Kürdistan*** adlı dergilerle bu fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngiliz Muhipleri cemiyetiyle kader birliği etmiş olan cemiyet, millî hareket karşısında oluşturulan muhalefet grubunun en faal olanlarındandır. Hatta, Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceği söylentileri çıktığında, Şark-i Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, kendisine iş birliği teklif ettiği zaman, iş birliğine yanaşmayarak, Ermenilerle beraber çalışmakta bir sakınca görmemiştir. 22 Mart 1919 tarihinde barış konferansına Kürdistan'la ilgili bir muhtıra veren cemiyetin delegesi Şerif Paşa, "***Osmanlı Devleti, yeni bir cerrahi ameliyeye maruz kalarak, kendisinden vatanım olan Kürdistan'ın ayrılmasını görmeğe mahkûmdur"*** demişti. Ancak, asırlarca Türklerle birlikte yaşamış, dili, dini, kültürü, yaşadığı coğrafyası bir olan Kürt halkı, olup bitenin farkına varmış ve büyük çoğunluğu, bu çeşit, ayrılıkçı cemiyetlere itibar etmemiştir. Dolayısıyla, Kürt Teali Cemiyeti de, Millî Mücadele'nin zafere doğru ilerlemesine paralel olarak kaybolup gitmiştir.[247]

(ç) Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası

Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası; 14 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Fırkanın amacı; programında da ifade edildiği gibi, Padişahın etrafında toplanılmasını sağlamak suretiyle birlik oluşturmaktır. Devletin içinde bulunduğu zor durumdan ancak bu şekilde kurtulabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle, Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele'nin karşısında yer almıştır. Fırkanın, meşrutiyet ve demokrasi ilkelerine dayanarak başladığı siyasi hayatında, çalışmalarının itici gücünü İttihat ve Terakki düşmanlığı oluşturmuştur. Dolayısıyla faaliyetlerini, İttihatçılara düşman olan ***Hürriyet ve İtilaf Fırkası'***yla iş birliği içerisinde sürdürmüştür. Bu çerçevede, zaman zaman iki fırkanın Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetleri de paralel gerçekleşmiştir.[248]

Fırka zaman içerisinde, parlamento içinde kurulmuş bir siyasi parti olmadığı ve 1919 seçimlerinde siyasi tabanı çöktüğü için, İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın feshi üzerine terkedilmiş duruma düşmüştür.

---

[246] Cengiz Dönmez; "**Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler**, Yeni Türkiye Dergisi, Türkoloji ve Türk Tarihi Özel Sayısı II, Mart – Nisan 2002, Yıl 8, Sayı 44, Ankara, 2002.
[247] Dönmez; a.g.m.
[248] Aynı

(d) Anadolu Cemiyeti

Yunan işgalinin başladığı dönemden itibaren Yunanlılarla beraber çalışan bir grup iş birlikçi tarafından 1921 yılı Aralık ayı başlarında kurulan bir cemiyettir. Amaçları: Yunanistan'la birlikte Ankara Hükûmetine karşı bir ***Batı Anadolu Muhtar Hükûmeti*** kurmak olan Anadolu Cemiyeti bu doğrultuda İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği ile irtibata geçmiş ve 11 Aralık 1921 tarihinde yazılı olarak amaçlarını ve taleplerini Yunan Yüksek Komiserine bildirmişlerdir. Buna göre; Yunan işgali altındaki bölgelerde Padişah Vahdettin'e bağlı Batı Anadolu Muhtar Hükûmeti kurulacaktır. Bu amaçla, bölgede seçimler yapılarak bir meclis oluşturulacak, bu meclis Yunanistan ile bir barış andlaşması imzalayacaktır. Meclis, kanunlar çıkaracak, vergi toplayacak, adliye, polis ve diğer idari kurumların yanı sıra bir ordu kurulmasına da öncülük edecektir. Bu ordu Türkçe bilen Yunanlı subaylar tarafından eğitildikten sonra TBMM ordularıyla savaşarak onları etkisiz hâle getirerek Anadolu toprakları üzerinde Padişah Vahdettin'in egemenliğini yeniden kuracaktır. Teklif 27 Aralık 1921 tarihinde Atina'da Yunan Hükûmeti'ne sunulmuş, Yunan Hükûmeti prensip olarak bu girişimleri desteklemiş hatta İngilizlere de bu konuda bilgi vermiştir.[249]

İş birlikçi hainlerin vatana ihanet konusundaki çabalarının ulaşabileceği sınırları belirtmesi açısından Anadolu Cemiyeti ve bu cemiyetin yaptığı planlar ibret vericidir. Böyle kapsamlı bir girişimden Padişah Vahdettin'in ve İstanbul Hükûmeti'nin haberinin olmaması mümkün değildir. Aynı tarihlerde Yunanlıların da Batı Anadolu'da bir İyonya devleti kurma çabaları (Bkz.AMYNA) ve bu iki planın birbirine benzerlikleri dikkate alındığında İstanbul, Atina ve Londra arasında Mustafa Kemal Paşa'yı ve TBMM'yi etkisiz hâle getirmek için yoğun çabalar sürdürüldüğü sonucuna varılabilir.

(e) Yeşilordu Cemiyeti

TBMM'nin açılmasından bir süre sonra Haziran-Temmuz 1920 tarihinde Ankara'da kurulmuş olan sosyalist eğilimli olup Bolşevik ihtilalinden ilham alan bir cemiyettir. Kurucusu Denizli milletvekili Hakkı Behiç Beydir. Mustafa Kemal Paşa, Cemiyetin resmen kurulmasını başlangıçta uygun bulmuştur. Batı emperyalizminin kurbanı olan Türkiye'de, sosyalist söylemleri nedeniyle bazı milletvekilleri arasında bir umut olarak algılanmıştır. Kurucularından Yunus Nadi Bey Cemiyetin kuruluş amacını ***Bolşeviklerden yardım alma*** olarak ifade etmektedir.[250] Cemiyetin üyeleri arasında milletvekilleri Şeyh Servet Efendi, Muhiddin Baha, Hüsrev Sami, Eyüp Sabri, Nazım, Mahmut Celal (Bayar), Hacı Şükrü, Çerkes Ethem ile kardeşleri Tevfik ve Reşit, İbrahim Süreyya, Dr. Mustafa, Hamdi ve Dr. Adnan (Adıvar) yer almaktaydı. Yeşilordu tüzüğünde yer alan ***"Avrupa'ya karşı durarak, Asya'da ahlaklı bir yaşayış sağlamak, doğunun saf ve temiz ahlâkını korumak amacıyla kurulan temiz birliğe Yeşilordu"*** adı verildiği bildiriliyordu. Yeşilordu, sermayeye, sömürüye, Avrupa emperyalizmine karşıydı. Bayrağında ***"Asya Asyalılarındır."*** yazıyordu. Cemiyet Çerkes Ethem'in desteği ile Eskişehir'de yayın organı olarak ***Seyyare-i Yeni Dünya*** adıyla bir gazete çıkarıyordu. [251]

Yeşilordu Cemiyetinin faaliyetlerinin Millî Mücadele'ye zarar vermeye başlaması üzerine üyelerinden bazıları Mustafa Kemal Paşa'nın uyarıları üzerine cemiyetle olan bağlarını kesmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserinde bu cemiyetle ilgili şu değerlendirmeleri yapıyor: *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin kuruluşundan sonra, Ankara'da, Yeşilordu adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Yeşilordu teşkilatının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri teşebbüse geçerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu teşebbüslerinden söz etmişlerdi... Faaliyete geçmiş olan teşkilat, yalnızca millî müfrezeler oluşturmak gibi sınırlı bir alandan çıkmış ve çok genel bir amaca da yönelmiş... Bu gizli dernek hakkında araştırmalar yaptım. Bu derneğin nitelik bakımından*

---

[249] Bilal N. Şimşir; **Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1972, s.349-355.
[250] Tevetoğlu; a.g.e., s.198-222.
[251] Belen; a.g.e., 1983, s.231.

zararlı bir şekil aldığı görüşüne vardım. Hemen kapatılması gerektiğini düşündüm. Bu konuda tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim. Onlar da gereğini yerine getirdiler.'[252] Mustafa Kemal Paşa'nın bu girişimine rağmen cemiyetin bazı üyeleri faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

Yeşilordu Cemiyetinin faaliyetleri bozgunculuk düzeyine çıkınca üyeleri İstiklal Mahkemesine sevk edilip cezaya çarptırılmış ve 9 Mayıs 1921 tarihinde Yeşilordu Cemiyeti mahkeme kararı ile kapatılmıştır.[253]

(f) Wilson Prensipleri Cemiyeti[254]

Wilson Prensipleri Cemiyeti, 4 Aralık 1918 tarihinde gazeteci, yazar, doktor, avukat gibi meslek gruplarına mensup aydınlar tarafından kurulmuştur. Amacı, Amerikan Mandası altına girerek bu ülkenin destek ve yardımlarıyla ayakta kalmaktır. İngiliz emperyalizminin, Türk yurduna yönelik planlarını bu yöntemle önlemeye çalışmıştır. Wilson Prensiplerinin 12'nci maddesinde yer alan, her milletin çoğunlukta bulunduğu bölgede kendi kaderini tayin hakkına sahip olması (Self Determination) esası, Halide Edip (Adıvar) Hanımı böyle bir cemiyet kurma düşüncesine yöneltmiştir. Cemiyet özellikle basın yoluyla Amerika lehinde kamuoyu oluşturmaya ve Amerikan mandasını benimsetmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda 5 Aralık 1918 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a bir mektup yazarak Türkiye'nin Amerikan mandasına girmesini talep etmişlerdir.[255]

Cemiyetin önde gelen üyelerinden Halide Edip Hanım, Sivas Kongresi öncesinde, 21 Ağustos 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazarak, Türkiye'nin neden Amerikan mandasına geçmesi gerektiğini, biraz da akıl verir bir tarzda, uzun uzadıya açıklamıştır.[256] Ancak aynı Halide Edip, Sultanahmet Mitingi'ndeki konuşması nedeniyle İngilizler tarafından tutuklanacağını öğrenince, İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmiş ve eşi Adnan (Adıvar) Bey'le birlikte Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için çalışmıştır.[257] Millî Mücadele'nin ilerleyen aşamalarında, Amerikan mandası düşüncesi önemini kaybetmeye başlamış ve Wilson Prensipleri cemiyeti de önemini yitirmiştir.

(3) Azınlıkların Kurdukları Cemiyetler

(a) Mavri Mira (Kara Kader)

Mavri Mira Cemiyeti; 1919 yılında, on iki Rum cemiyetinin kendi aralarında birleşerek yeni bir cemiyet kurmaları suretiyle ortaya çıkmıştır. Cemiyet, Yunan Hükûmeti, Rum Patrikhanesi ve din adamlarının büyük desteği sonucu kurulmuştur. Mavri Mira Cemiyetinin amacı; ***Megali İdea*** fikri doğrultusunda, İnebolu'dan Muğla'ya çekilecek bir çizginin batısında kalan, İstanbul, Trakya ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı için gerekli zemini hazırlamaktır. Bu çerçevede, adı geçen bölgelerde Rum gençlerinden silahlı çeteler oluşturarak, Türk halkının üzerine saldırtan cemiyet, özellikle Ege ve Marmara kıyıları ile Kırklareli dolaylarında yoğun faaliyet göstermiştir. Mavri Mira'ya bağlı Rum çeteleri, başta İstanbul olmak üzere Çeşme, Urla, Söke, Ayvalık ve birçok yerleşim merkezinde, Türk köylerini basarak katliam, baskı, hırsızlık gibi akla gelebilecek her türlü insanlık dışı davranışlarda bulunmuşlardır. Doğrudan doğruya Venizelos'tan direktif alarak, Rusya'dan göç ettirilen Rumlara, ilaç ve insani malzeme adı altında, silah ve cephane dağıtan cemiyet, ***Yunan Kızılhaçı***, ***Göçmenler Komisyonu*** ve ***Ermeni Patrikhanesi*** gibi kuruluşlarla sıkı iş birliği içinde çalışmıştır. [258]

[252] **Nutuk**, s.319-322.
[253] Tevetoğlu; a.g.e., s.198-222.
[254] Cemiyetin ileri gelenleri,başta Halide Edip (Adıvar) olmak üzere, süreç içinde Amerikan mandası düşüncesinin zayıflamasıyla Millî Mücadele hareketi içinde yer almışlardır.
[255] Dönmez; a.g.m.
[256] **Nutuk**; s.66-68.
[257] Adıvar; a.g.e. (Eserde ayrıntılı olarak incelenebilir)
[258] Dönmez; a.g.m.

Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Ağustos 1919 tarihinde tüm kolordu komutanları, vali ve mutasarrıflara gönderdiği genelge, Mavri Mira'nın faaliyetlerini ortaya koymaktadır:

Çok gizli tutulacaktır

Erzurum, 22/8/1919

GENELGE[259]

Elde edilen pek güvenilir belge ve bilgilere göre, İstanbul Rum Patrikhanesinde Mavri Mira adında bir kurul oluşturulmuştur. Bunun başkanı Patrik Vekili Droteos, üyeleri: Atinegora, İnoz Metropolidi, Yunan Kaymakamı Giritli Katehakis, Katelopolos, Dipasimas, Ayinpa, Polimitis, Siyari adlı kimselerdir.

Kurul doğrudan doğruya Venizelos'tan talimat alıyor. Rumların ve Yunan Hükûmetinin paraca yardımlarıyla pek büyük bir malvarlığına ulaşmıştır.

Görevi, Osmanlı illerinde çeteler oluşturmak ve yönetmek, gösteriler (düzenlemek) ve propaganda yapmaktır. Yunan Kızılhaçı da bu Mavri Mira kuruluna bağlıdır. Görevi görünüşte göçmenleri görüp gözetmek gibi insanca bir ad altında çete kurmak, ayaklanma düzenlemek gibi hazırlıklara girişmektir. Böylece sağlık araç ve gereçleri adı altında silah ve cephane gibi (harp) araç ve gereçleri Osmanlı ülkesine sokmaktır. Üstelik resmi göçmenler komisyonu da Mavri Mira kuruluna bağlıdır.

İstanbul Patrikliği ve Yunan Konsolosluğu silah ve cephane deposu durumuna sokulmuştur. Kiliseler de tapınma yerinden çok askerî depolar gibi kullanılmaktadır.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyeti tarafından satın alınmıştır.

Rum okulları, daha önce bizim yapmaya koyulduğumuz ve şimdi tam işe yarayacak iken ne acıdır ki, bıraktığımız izci teşkilatları, tamamen Mavri Mira Heyeti'nce yönetilmektedir. İstanbul, Bursa, Bandırma, Kırklareli (Kırkkilise), Tekirdağ ve bunlara bağlı yerlerde izci teşkilatları tamamlanmıştır. İzciler yalnız çocuklar değildir. Bu teşkilatta yirmi yaşından yukarı gençler de vardır. Anadolu'da, Samsun ve Trabzon cephane dağıtım merkezleridir. Elverişli bir halde, bir Yunan yelkenlisi silah ve cephane yüklü olarak bu yerlerde (yığınak bölgesi olarak) bulundurulacaktır. Ermeni hazırlığı da Rum hazırlığı gibidir.

Mustafa Kemal

(b) Rum Pontus Cemiyeti

Antik Çağda Karadeniz'e verilen bir isim olan ***Pont-Euxien***[260] ***(Pontus)*** adı genellikle Doğu Karadeniz sahilleri için kullanılmakla beraber, tarif ettiği alan zaman zaman değişiklik göstermiştir. Yeşilırmak, Kızılırmak ve Kelkit havzası Pontus sayıldığı gibi, bu alan daha da genişleyerek, doğuda Kafkasya'dan bütün Karadeniz kıyıları boyunca Sinop ötesine kadar yayılmıştır. Yakın devirlerde ise bu bölge Samsun ve Trabzon sahiliyle geri bölgelerinden ibaret sayılmıştır. Bu bölgede tarihî Pontus Krallığı da MÖ 301 yılında Pers menşeli Mithridates Sülalesi tarafından kurulmuştur. Pont devleti olarak da bilinen bu devlet yaşadığı çağda (MÖ 301-63) Doğuda Roma İmparatorluğunun rakibi olabilecek bir güce erişmiştir.

[259] Mustafa Kemal Atatürk (Haz:İsmet Gönülal); **Nutuk**, c.III, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s.1.
[260] N. Fahri Taş; "**Millî Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması**", AAMD, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996.

Ancak MÖ 66 yılında Roma orduları tarafından üç parçaya bölünen bu krallık MÖ 63 yılında da ortadan kaldırılmıştır.[261]

1204 yılında gerçekleşen IV. Haçlı Seferi sırasında Latin orduları İstanbul'u işgal etmiştir. Bizans İmparatorluk ailesi iki kol halinde Anadolu'ya geçerek bir bölümü İznik Rum İmparatorluğunu, diğer bir bölümü de Trabzon Rum Pontus İmparatorluğunu kurmuştur. İznik kolu yarım yüzyıl sonra İstanbul'a dönerken, Trabzon kolu yerinde kalmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Anadolu birliğini sağlama yolunda çalışan Fatih Sultan Mehmet, 1461 yılında Trabzon Rum Pontus İmparatorluğuna son vermiştir. Bölge halkı Türklerin adil yönetimi altında yüzyıllar boyu huzur içerisinde ve kültürel varlıklarını da devam ettirerek yaşamıştır.

Yunan Megali İdea düşüncesinin Anadolu Rumlarını da etkisi altına alması üzerine tarihteki Pontus devletini yeniden canlandırmak düşüncesi çerçevesinde Karadeniz Bölgesinde yaşayan Rumlar, Merzifon Amerikan Kolejinde 1904 yılında ***Pontus Cemiyeti***'ni kurmuşlardır. Cemiyetin merkezi İstanbul'da olmakla beraber asıl faaliyet alanını merkezi Samsun olmak üzere, Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve Erzincan'ın bir kısmı olarak belirlenmiştir. Bu bölgede bir devlet kurma amacına ulaşabilmek için, Türklere karşı silahlı bir mücadeleye girişilmesi gereği üzerinde duran cemiyet, çeşitli yerlerde Rum gençlerinden Pontus çeteleri oluşturmuştur. Oluşturulan çeteler vasıtasıyla da, sözü edilen şehirler ile onlara bağlı köy ve kasabalarda, Batı Anadolu'daki Rum çetelerinin eylemlerine benzer, çeşitli katliam ve zulüm hareketlerine girişmiştir. Bu çerçevede, sadece 1921 yılı içerisinde, Samsun, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Vezirköprü, Ladik, Havza, Tokat ve Erbaa civarında 1641 kişi öldürülmüş, 923 kişi de yaralanmıştır. Cemiyet, doğrudan Yunan Hükûmetinden aldığı direktiflerin yanında, özellikle ***Fener Rum Patrikhanesi***, ***Merzifon Amerikan Koleji***, 1908 tarihinde kurulan ***Müdafaai Meşruta*** adlı ihtilal teşkilatı, gerektiğinde kendilerine destek vermeyenlere ölüm cezası bile verebilen ***Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti*** ve Trabzon civarında oldukça yoğun faaliyet içerisinde bulunan, ***Rum Metropolitliği*** ile iş birliği içinde çalışmıştır.[262]

(c) Amyna (Ethniki Amyna, Mikrasiatiki Amyna)

1920 yılı başlarında Yunanistan'da yapılan seçimlerde Venizelos büyük bir yenilgiye uğramış ve iktidardan ayrılarak Paris'e sürgüne gitmiştir. Sürgünde bulunan Yunan Kralı Konstantin ülkesine dönerek iktidarı yeniden ele geçirmiştir. Bu iktidar değişimi üzerine Ege'deki Yunan ordusundan Venizelos yanlısı dördü general, 150'ye yakın subay kaçarak İstanbul'a gelmişler ve burada ***AMYNA (Millî Müdafaa)*** adlı bir örgüt kurmuşlardır.[263] Bu örgüt daha sonra İzmir'de ve Selanik'te gizli, Londra'da ise açık örgütlenerek çalışmalara başlamıştır. Örgütün ana hedefi Venizelos'u yeniden iş başına getirmekti. Yunan ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilmesi ve Afyon-Eskişehir hattına çekilmesi üzerine Amyna etkinliğini daha da arttırarak İzmir'de ***"Mikrasiatiki Amyna" (Küçük Asya Millî Müdafaa Örgütü)*** adı ile faaliyetlerini daha da yaygınlaştırmıştır.[264] Bu tarihten itibaren örgüt Batı Anadolu'da bağımsız bir ***"İyonya"*** veya bir diğer adıyla ***"Batı Anadolu Devleti"*** kurmak ve bu amaçla Batı Anadolu Rumlarını örgütleme çalışmalarına da başlamıştır. Amyna, bu çalışmalarında Yunan Hükûmeti ile iş birliği içinde olan Türklerin kurduğu ***"Anadolu Cemiyeti"*** ile birlikte hareket etmiştir. Örgütün gayretleri sonucu Yunanistan'ın İzmir Valisi Stergiadis, 30 Temmuz 1922 tarihinde düzenlenen bir törenle "*İyonya*" devletinin kuruluşunu ilan etmiş; ancak 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Türk Genel Taarruzu, bütün hesapları altüst etmiştir. Kurulmaya çalışılan "*İyonya Devleti*" Türk ordusunun süngüsüyle tarihe karışmıştır.[265]

---

[261] Yusuf Sarınay; "**Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası**", AAMD, Sayı 31, Cilt: XI, Mart 1995.
[262] Dönmez; a.g.m.
[263] Smith; a.g.e., s.252.
[264] Aynı; s.342.
[265] Alptekin Müderrisoğlu; "**Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İONYA**", AAMD, Sayı 27, Cilt: IX, Temmuz-Kasım 1993.

(ç) Taşnak Cemiyeti

Taşnaksütyun (Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği) Cemiyeti; 1890 yılında Ruslar tarafından Ermenilere Tiflis'te kurdurulmuştur. İhtilalci ve şiddet yanlısı bir yapıdadır. Bu cemiyetin amacı; kuzeyde Hazar Denizinden güneyde Antalya'ya ve batıda Sinop'un batısına kadar uzanan geniş topraklara sahip Birleşik Ermenistan devletini kurmaktır. Bunu gerçekleştirmek için de 1892 yılında yapılan toplantıda, Türkiye'deki Ermenilerin silahlandırılması, silahlı eğitim yaptırılması, ileri gelen Türk devlet adamlarına suikastlar tertiplenmesi ve büyük bir silahlı ayaklanma için hazırlıklar yapılması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusundaki faaliyetlerin her aşamasında, en gaddar bir biçimde yer alan cemiyet, kurdurduğu çeteler aracılığı ile akla gelebilecek her hareketin içinde bulunmuştur. Bu çerçevede, 21 Temmuz 1905 tarihinde Padişah II. Abdülhamit'e bombalı bir suikast tertiplenmiş, Padişah, cuma selamlığı uzadığı için bombanın erken patlaması sebebiyle şans eseri kurtulmuştu. Cemiyet, Türklere karşı tam bir soykırım faaliyeti gerçekleştirirken, sadece bununla yetinmeyip, dünya kamuoyunu kendi haklılıklarına da inandırmaya çalışmıştır. Bu maksatla, Doğu Anadolu'yla ilgili asılsız nüfus istatistikleri yayımlamaktan, hayali olaylar ve yalanlarla donatılmış eserler neşretmeye ve isteklerinin yerine getirilmesi için, Paris ve Londra'ya muhtıralar vermeye kadar, her türlü faaliyetin içinde yer almıştır.[266]

(d) Hınçak Cemiyeti

Hınçak Cemiyeti; 1877 yılında İsviçre'de, Kafkasyalı Nazarbek ve karısı tarafından bir komite olarak kurulmuştur. İdeolojik olarak sosyalist ve merkeziyetçi bir yapıdadır. Hınçak Cemiyetinin amacı; önceleri Van, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Sivas ve Trabzon vilayetlerinde muhtar bir idare kurmak iken, daha sonra bu merkezi Revan [Erivan] olacak şekilde büyük bir Ermenistan devleti kurmak ve sözü edilen şehirleri de bu devletin sınırları içine katmak olarak değişmiştir. İzmir, İstanbul ve Halep gibi şehirlerde şubeler açan cemiyet, ilk etapta amacına ulaşabilmek için, Ermenilerin teşkilatlanmalarını ve silahlı çeteleri vasıtasıyla ihtilaller yapmaları gerektiğini lüzumlu görmüştür. Bu maksatla, Ermeni halkını harekete geçirmeye çalışmış ve 1913 yılında Köstence'de gerçekleştirilen kongrede; Türkiye Ermenilerinin kendi istek ve amaçlarını gerçekleştirmek için yasal yollara uymak zorunda olmadıklarını beyan etmiştir. Daha sonra, diğer azınlık unsurlarda görüldüğü gibi, silahlı çeteler oluşturarak Türk halkına karşı saldırıya geçmiştir. Bu çerçevede, Türklere karşı yukarıda sözünü ettiğimiz insanlık dışı katliam hareketlerini gerçekleştirmiştir.[267]

(4) Yerel Kongreler

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası Türk yurdunun işgal edilmeye başlanması üzerine Trakya ve Anadolu'da halk tarafından birçok kongreler toplanmıştır. Bu kongrelerde, galip devletler tarafından Türk milletine yapılan haksızlıklar dile getirilmiş, *"Müdafaai Hukuk"* anlayışı içinde Avrupa devletlerinin temsilciliklerine ve gazetelerine telgraflar çekilerek mevcut durum anlatılmış, haksızlıklar protesto edilmiş ve kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yerel kongreler şu şekilde sıralanabilir:

Kars İslam Şûrası, Birinci Kars Kongresi, Kars İslam Şûrası Büyük Kongresi, Birinci Ardahan Kongresi, İkinci Ardahan Kongresi, Büyük Kars Kongresi, İzmir Büyük Kongresi, Birinci Balıkesir Kongresi, Erzurum Kongresi, İkinci Balıkesir Kongresi, Birinci Nazilli Kongresi, Alaşehir Kongresi, Muğla Kongresi, Sivas Kongresi, Üçüncü Balıkesir Kongresi, İkinci Nazilli Kongresi, Üçüncü Nazilli Kongresi, Birinci Edirne Kongresi, Sivas İçin Muğla Kongresi, Dördüncü Balıkesir Kongresi, İkinci Edirne Kongresi, Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi, Beşinci Balıkesir Kongresi, Lüleburgaz Kongresi, Üçüncü Edirne Kongresi, Afyon Kongresi, Birinci Pozantı Kongresi ve İkinci Pozantı Konresi.[268]

---

[266] Dönmez; a.g.m.
[267] Aynı
[268] Bülent Tanör; **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66-67.

Bu kongreler arasında, Kuvayı Milliye'nin örgütlenmesi için özel öneme sahip üç yerel kongre; Balıkesir, Alaşehir ve Pozantı Kongreleridir.

(a) Balıkesir Kongresi

Batı Anadolu'da Yunan işgallerinin başlaması üzerine 26-30 Temmuz 1919 tarihlerinde Balıkesir'de Hacım Muhittin (Çarıklı) Bey'in başkanlığında toplandı. Kongre'ye, Balıkesir'in ileri gelenleri ile Batı Anadolu Kuvayı Milliyecileri katıldı. Kongrenin amacı; Yunan saldırıları karşısında direniş güçlerini birleştirmek ve alınacak önlemleri saptamaktı. Kongre sonucu alınan kararlar 29 madde olarak belirlendi. Bu kararlar; Yunan saldırıları sürdüğü müddetçe seferberliğin devam etmesi ve herkesin askerlik yükümlülüklerini yerine getirmesidir. Ayrıca Yunan ordusu Anadolu'dan çıkarılana kadar direnişin sürdürülmesi,[269] Kuvayı Milliyeye destek olmak amacıyla ilçelerde levazım, maliye ve menzil teşkilatlarının oluşturulmasıdır. Bu teşkilatlar aracılığıyla Kuvayı Milliye birliklerinin her türlü ihtiyacının karşılanması, oluşturulacak Kuvayı Milliye birliklerinin başında o bölge eşrafından birinin bulunması, halkın elindeki silahların toplanarak direniş amaçlı olarak kullanılması ve her ne surette olursa olsun başta İzmir olmak üzere Yunan işgali altında bulunan bölgelere yiyecek maddesi satılmaması olarak sıralanabilir.[270]

Temmuz 1919 ve Mart 1920 sürecinde beş kez toplanan Balıkesir Kongresi, Batı Anadolu Kuvayı Milliyesinin örgütlenmesinde önemli bir rol oynamış, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin kurulması üzerine bu cemiyet çatısı altında faaliyet göstermiştir.

(b) Alaşehir Kongresi

16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında Hacım Muhittin Bey'in çabalarıyla Alaşehir'de toplandı. Halkı Yunan işgaline karşı direnmek için mücadeleye çağırdı. İstanbul Hükûmetinin uygulamalarına karşı tavır aldı ve kendi bölgesinde Kuvayı Milliye birlikleri oluşturarak bu birliklerin desteklenmesi için çalıştı.[271] Alaşehir Kongresi'nde; millî bir genel seferberlik ilan edildi ve Kuvayı Milliye birliklerine asker alma işlemlerinin nasıl olacağı belirlendi. Yunanlılarla savaş esnasında şehit olanların dul ve yetimlerine yardım yapılması benimsendi. Ayrıca seferberlik ve Kuvayı Milliye birliklerine destek olunması için Alaşehir, Denizli ve Nazilli'de yönetim merkezleri ve menzil teşkilatları kurulmasına karar verildi.[272]

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri sonrası Batı Cephesi kurulmuş, Sivas Kongresi sonrası Batı Cephesi Komutanlığı görevine atanan Ali Fuat Paşa'nın ihtiyaç duyduğu halk desteği sağlanmış, oluşturulan Kuvayı Milliye birlikleri ile Yunan ordusuna karşı etkili bir mücadele başlatılmıştır.

(c) Pozantı Kongresi

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması sonrası, Çukurova'da Fransız işgaline karşı mücadelenin devam ettiği dönemde, bu mücadeleye destek olmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa, 5 Ağustos 1920 tarihinde Pozantı'ya gelerek Pozantı Kongresi'ni toplamıştır. Kongreye Adana, Mersin, Kozan ve Osmaniye milletvekillerinin yanı sıra Kuvayı Milliye Müfreze Komutanları, askeri ve mülki yöneticiler ile bölgenin ileri gelenleri katıldı. Kongre üyeleri, direnişlerini sürdürmek üzere nelere ihtiyaçları olduğunu bizzat Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'ya ilettiler. Hemen verilen emirler ile ihtiyaçlar giderilmesi konusunda çalışmalara başlandı. Pozantı, vilayet yapılarak Güney Cephesi'ndeki Kuvayı Milliyenin merkezi hâline getirildi. Kongre sonunda bir beyanname yayınlanarak, bölge halkının haklarının elde edildiği güne kadar mücadelenin devam edeceği ilan edildi.[273]

---

[269] Aybars; a.g.e., 1986, s.174.
[270] Murat Köylü; **Kurtuluş'un Gölgedeki Kahramanları**, Fark Yayınları, Ankara, 2007, s.31-32.
[271] Aybars; a.g.e., 1986, s.174-175.
[272] Köylü; a.g.e., s.34-35.
[273] Süleyman Hatipoğlu; **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1989, s.59-73.

b. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Millî Uyanış

(1) Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Döneminde İstanbul'daki Faaliyetleri ve Ordu Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı

7'nci Ordu Komutanlığı göreviyle Suriye'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması sonrası, 31 Ekim'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına atanır. Ancak artık her şey bitmiş ve Osmanlı Devleti yenilgiyi kabul etmiştir. 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grubu lağvedilir. Mustafa Kemal Paşa, bu durum karşısında İstanbul'a hareket eder.[274]

13 Kasım 1918 Çarşamba günü İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, limanı dolduran dev düşman zırhlılarını görünce "***Geldikleri gibi giderler!***"[275] diyerek bu duruma ilk tepkisini dile getirmiştir.

İstanbul'da vatanın kurtuluşu için çalışabilmek amacıyla öncelikle kabineye Harbiye Nazırı olarak girmek düşüncesindedir. Bunun için eski sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa ile bir görüşme yapar ve bunun için Paşa'dan gayret göstereceğine dair söz alır.[276] Bir yandan siyasi anlamda bu şekilde mücadele verirken diğer yandan gerek asker, gerek sivil pek çok arkadaşıyla görüşmeler yaparak düşüncelerini olgunlaştırmaya çalışır.

Mirliva Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa bu döneme ilişkin görüşlerini şu şekilde nakletmektedir: ***"Temaslarımda devam ediyordum. İçlerinden bir kısmında saf bir vatanseverlik hissinin coşkunluğundan başka, ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hâlâ hasis politikacılık menfaatlerinden başka düşündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim: Münasip bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, Türk milletine felaketi haber vermek!"***[277]

---

[274] Sadi Borak; **Ata ve İstanbul**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983, s.80-81.
[275] Cevat Abbas Gürer; **Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin tarihinden Birkaç Yaprak**, İstanbul, 1939, Halk Basımevi, s.166.
[276] Borak; a.g.e., s.82.
[277] Falih Rıfkı Atay; **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.95.

Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa'nın vatanın kurtuluşuna yönelik düşüncelerini yansıtan en önemli olaylardan biri, ***4 Şubat 1919*** tarihinde Alemdar gazetesinin yazarlarından Refii Cevat (Ulunay) ile Şişli'deki evinde yaptığı bir görüşmedir. Bu görüşmede mevcut durum hakkında sorulan sorulara cevaplar verdikten sonra Mustafa Kemal Paşa ile Refii Cevat arasında şöyle bir konuşma geçer.

"Sorularımı bitirip veda etmek üzere ayağa kalktığımda dedi ki:

- Biraz daha oturunuz lütfen.

Oturdum. Şöyle bir konuşma geçti aramızda:

- Soracağınız sorular bitti mi?

- Bitti Paşam.

- Bu vatan, içine düştüğü bu felaketten nasıl kurtarılır, istiklaline nasıl kavuşturulur? diye bir soru sormanızı beklerdim.

- Af buyurunuz Paşa hazretleri, bugün içinde bulunduğumuz bu şartlardan bu vatanın kurtulmasını en uzak ihtimalle dahi mümkün görmediğim için böyle bir soru sormadım.

- Siz gene de böyle bir soru sormuş olunuz, ben de cevabımı vereyim, fakat yazmamak şartıyla.

- Zatıalinizi dinliyorum Paşa hazretleri.

- Bakınız Cevat Beyefendi, sizin imkânsız gördüğünüz kurtuluş yolları vardır. ***Bugün herhangi bir teşkilatçı Anadolu'ya geçer de milleti silahlı bir direnişe hazırlarsa bu yurt kurtarılabilir."***

Heyecanlanmıştım. Birinci Dünya Savaşı süresince gücümüzü öylesine tüketmiştik ki elimizde hiçbir şey kalmamıştı. Harplerden sağ kalanların ise ayakta duracak halleri yoktu.

- Nasıl olur Paşam! diye yerimden fırladım. Paşa sakindi :

- Aklınızdan geçenleri tahmin ediyorum. dedi; *doğrudur. Görünüş tamamen aleyhimizde. Ama düşmanlarımız olan bu büyük devletlerin bir de içyüzleri var.*

- Nasıl Paşam.

- Anlatayım. Siz sanıyor musunuz ki, savaşı kazanmakla müttefikler aralarındaki bütün sorunları çözmüşlerdir. Aralarındaki asıl rekabet şimdi başlayacaktır. Asırlarca birbirleriyle boğuşan Fransızlarla İngilizleri ortak düşman tehlikesi birleştirdi. Şimdi o eski rekabet bıraktıkları yerden tekrar başlayacaktır. İtalya'nın da başı dertte. onlar da her an bir iç karışıklık yaşayabilirler. Sonuçta, Anadolu'da başlayacak bir millî direnişle hiçbiri mücadele edecek durumda değildir. Böyle bir mücadelenin tam sırasıdır.

- Paşam, millî direniş, güzel. Ama neyle? Hangi askerle, hangi silahla, hangi parayla? Maalesef Paşam, kupkuru bir çölden farksız oldu bu güzel vatanımız.

- Öyle görünür Refii Cevat Bey, öyle görünür. Ama ***çölden bir hayat çıkarmak lazımdır. Çöl sanılan bu alemde saklı ve kuvvetli hayat vardır. O, Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilattır. Bu teşkilat organize edilebilirse vatan da millet de kurtulur."***[278]

Mustafa Kemal Paşa, 4 Şubat 1919 tarihi itibarıyla kararını vermiştir; Anadolu'ya geçmek, milletin içinde saklı olan direniş cevherini ortaya çıkarmak ve bu direnişi gerçekleştirmek lazımdır. Tek kurtuluş yolu budur.

---

[278] Aynı; s.116-118.

Ancak böyle bir düşünceyi uygulamaya geçirmek üzere Anadolu'ya geçmek için bir fırsata ihtiyaç vardır. O fırsat İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne verdikleri bir nota ile ortaya çıkacaktır.

Karadeniz bölgesinde bir Rum Pontus devleti kurmayı hayal eden Rumlar, oluşturdukları çetelerle Türk köylerine saldırıda bulunuyorlar ve halkı sindirerek amaçlarına ulaşmak için uygun zemini hazırlamaya çalışıyorlardı. Rum saldırılarından bunalan halk, İstanbul Hükûmetinden medet umuyor, ama kendi derdine düşmüş olan İstanbul Hükûmeti halkın bu mağduriyetini gidermeye yönelik hiçbir çaba göstermiyordu. Bunun üzerine halkın içinden çıkmış olan ***Topal Osman Ağa*** ve ***İpsiz Recep*** gibi Kuvayı Milliye önderleri oluşturdukları müfrezelerle Rum çetelerine karşı mücadeleye girişmişlerdi.

Türklerin katledilmelerine seyirci kalan İtilaf Devletleri, Kuvayı Milliyenin Rum çetelerine karşı giriştikleri mücadeleyi Hrıstiyanların katledilmesi olarak algılamışlar ve İstanbul Hükûmetine ***bölgedeki asayişsizliğin giderilmesini, aksi takdirde Karadeniz bölgesinin işgal edileceğini*** bir nota ile bildirmişlerdir.

Bunun üzerine Damat Ferit Hükûmeti bölgeye İtilaf Devletleri'nin isteklerini yerine getirecek bir komutan gönderilmesine karar verecektir.

Gönderilecek komutanda aranan başlıca nitelikler şunlardır:

1. Verilecek olan görev Ordu Komutanlığı düzeyinde olduğu için, bu komutanın daha önceden ordu komutanlığı yapmış olması,

2. Görev anlamında kendini ispatlamış, komutanlık ve liderlik özelliklerine sahip, dirayetli bir kişi olması,

3. Vahdettin'in tabiri ile ***"Bulaşık"***[279] yani İttihat ve Terakki Partisi üyesi olmaması ve İttihatçılarla herhangi bir ilişiğinin bulunmaması.

Aranan komutandaki bütün nitelikler Mustafa Kemal Paşa'yı ön plana çıkarmıştır. Paşa ordu, hatta ordular grubu komutanlığı yapmıştır. Görev anlamında ***Anafartalar Kahramanı*** unvanını alacak şekilde Çanakkale Cephesinde, Doğu Cephesi'nde ve Suriye Cephesinde başarılar göstermiştir. İttihat ve Terakki Partisinden çok önce istifa etmiştir. Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanlarla ve Enver Paşa ile olan anlaşmazlıkları, çatışmaları herkes tarafından bilinmektedir.

Bunlara ek olarak bu sırada meydana gelen bir olay daha, Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevle İstanbul'dan gönderilmesini çabuklaştıracaktır. Paşa bu sırada arkadaşı Salih Fansa'nın Şişli'deki evinde kalmaktadır. Bir gün Salih Bey'in evine Vahdettin'in yeğenlerinden Muhibe Hanım gelerek bir istekte bulunacaktır. ***Muhibe Hanım, Vahdettin'in küçük kızı Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal Paşa ile evlendirmek için Fansa ailesinden aracılık yapmalarını istemektedir***. Akşam Paşa geldiğinde konu kendisine açılacaktır. Cevabı, ***"Sabiha Sultan buraya gelsinler, görüşelim."*** olacaktır.[280] Değil Padişah kızı, halktan bir kız için bile imkânsız olan bu istek, Vahdettin'in kızıyla evlenme teklifini Paşa'nın nazikçe reddetmesi anlamına gelmektedir. Böyle bir kişinin Vahdettin açısından İstanbul'dan uzaklaştırılması son derece doğal ve gereklidir. Vahdettin'in kız kardeşi ile evli olan Damat Ferit açısından da Mustafa Kemal Paşa'nın bir an evvel İstanbul'dan uzaklaştırılması gereklidir. Mustafa Kemal Paşa, bir şekilde bu düşüncesinden vazgeçip Sabiha Sultan ile evlenirse, mevcut nitelikleri ile Damat Ferit için çok zorlu bir rakip olarak ortaya çıkacaktır. Kısacası Mustafa Kemal Paşa'yı ordu müfettişi olarak göndermek isteyen herkesin kendine göre haklı gerekçeleri vardır. Mustafa Kemal Paşa'nın ifadeleriyle kendisi için verilen karar şudur: ***"Mustafa Kemal'e emniyet edilemez! Mustafa Kemal İstanbul'da birtakım menfi telkinler, belki hazırlıklar yapıyor. Bu adamı İstanbul'dan uzaklaştırmak lazımdır.***

[279] İsmail Hakkı Okday; **Yanya'dan Ankara'ya**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1975, s.370.
[280] Yılmaz Çetiner; **Son Padişah Vahideddin**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s.66-67.

Mustafa Kemal'i Anadolu dağlarına atmalı ve orada çürütmeli! Nihayet bu karar üzerine mutabık kalmışlar."[281]

Bunun üzerine Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı makamına davet eder. İşgal Kuvvetlerinin Karadeniz bölgesindeki karışıklıklara ilişkin hazırlayıp hükûmete sunduğu dosyayı uzatır ve Paşa'nın incelemesini ister. Dosyanın incelenmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya bu iddiaları araştırmak üzere kendisini görevlendirmek istediklerini bildirerek bu konudaki görüşünü sorar. Mustafa Kemal Paşa'nın memnuniyetle kabul etmesi üzerine Şakir Paşa, Harbiye Nezareti Müsteşarı Kazım Paşa ile gerekli görev talimatını hazırlamalarını emreder. Mustafa Kemal Paşa ile Müsteşar Kazım Paşa göreve yönelik talimatı birlikte hazırlarlar. Kazım Paşa talimatı imzalatmak için Harbiye Nazırının yanına girer ve bir süre sonra bir elinde talimat metni diğer elinde Nazırın imza mührü olmak üzere dışarı çıkar. Nazır, talimattaki mevcut yetkileri çok kapsamlı bulduğu için imzalamaktan çekinmiş, imza yerine geçen mührü Kazım Paşa'ya vererek mühürlemesini istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Paşa talimata bir madde daha ekleyerek mühürlerler. Mustafa Kemal Paşa artık Anadolu'ya geçmeye hazırdır.[282] Ancak Vahdettin ve Damat Ferit'in başkanlığındaki İstanbul Hükûmeti açısından ***"Mustafa Kemal Paşa'ya verilen geniş yetkiler bir millî mücadele açması için değildir. O, iç asayişi düzenleyecek yani müttefiklerin uydurdukları Rumlara baskıyı kaldıracak, silahları toplatacak, kongrelerin kurulmalarını, halka silah dağıtılmasını, millî kuruluşların ordu ile ilişki kurmalarını önleyecekti."***[283]

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak atandığı göreve ait talimat şu ifadeleri içermektedir:

"DOKUZUNCU ORDU KITALARI MÜFETTİŞLİĞİNE

VERİLECEK TALİMAT SURETİDİR

Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişliğine ait görevler yalnız askerî olmayıp, müfettişliğin kapsadığı bölge dahilinde aynı zamanda mülkidir.

1.Bu müşterek görevler şunlardır:

Bölgede iç güvenliğin sağlanarak yerleştirilmesi ve bu asayişsizliğin ortaya çıkış sebeplerinin tesbiti

Bölgede, ötede beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silah ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak, uygun yerlerde toplanması ve muhafaza altına alınması.

Çeşitli yerlerde birtakım komitelerin bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları ve ordunun resmî olmayan bir şekilde bunları koruduğu ileri sürülüyor. Böyle komiteler mevcut olup, asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa, kesinlikle men edilerek, bu çeşit bağımsız komitelerin de kaldırılması.

2.Bunun için :

İki tümenli olan üçüncü ve dört tümenli olan on beşinci kolordular, müfettişlik emrine verilmiştir. Bu kolordular, harekat ve güvenlik hususlarını doğrudan doğruya müfettişlikle, günlük işleri, yani özlük işleri, asker ve mühimmat gibi hususlarda ise geçmişte olduğu gibi Harbiye Nezareti ile haberleşeceklerdir.

Tümen veyahut bölge kumandanlığına, yahut özel bir göreve atanacak subayların atanma ve yer değiştirmeleri, Müfettişliğin onayı veya isteği ile

---

[281] Aynı; s.109.

[282] Aynı; s.109-113.

[283] Belen; a.g.e., 1983, s.67.

olacaktır. Bununla beraber Müfettişliğin lüzum ve yarar görerek diğer hususlarda da verdiği talimatı Kolordu Kumandanlıkları olduğu gibi uygulayacaklardır. Özellikle sağlık konuları çok önemlidir. Bu yoldaki inceleme ve uygulamaların halka da yaygınlaştırılması gerekir.

Müfettişlik bölgesi Trabzon, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik (Samsun) bağımsız livalarını içine aldığından Müfettişliğin yukarıda sayılan görevleri yerine getirebilmesi için vereceği bütün talimatı bu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3.Müfettişlik sınırına komşu vilayetler ve bağımsız livalar, (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu) vilayetleriyle Kolordu Kumandanlıkları da, Müfettişliğin görevini yerine getirmesi sırasında doğrudan yapacakları başvuruları dikkate alacaklardır.

4.Müfettişliğin askeri konularda başvuracağı makam, Harbiye Nezareti olmakla beraber, diğer konular için ilgili makamlarla haberleşecek ve bu haberleşmeden Harbiye Nezaretine de bilgi verecektir.

7 Mayıs 1919

Harbiye Nazırı

ŞAKİR"[284]

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN

DOKUZUNCU ORDU MÜFETTİŞLİĞİ'NE ATAMA TALİMATININ ASLI

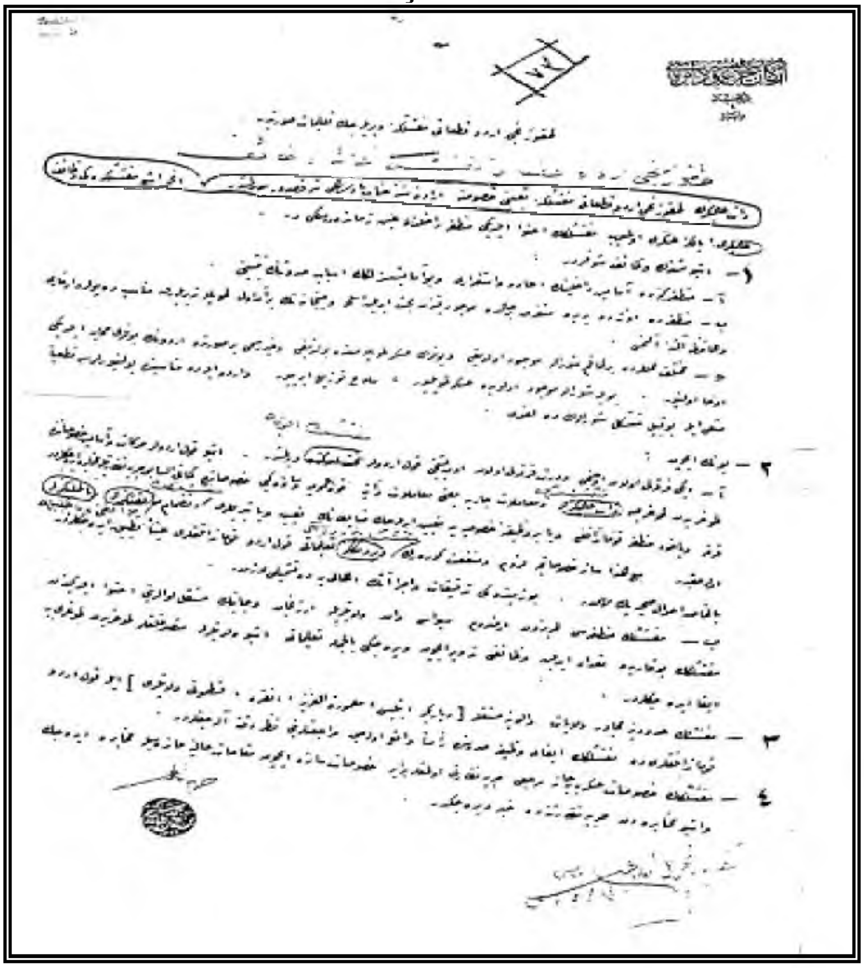

[284] **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, s.248.

Ordu Müfettişliğine görevlendirme emrini alan Mustafa Kemal Paşa, 14 Mayıs 1919 gecesi Sadrazam Damat Ferit Paşa ile evinde, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat (Çobanlı) Paşa'nın da katıldığı bir akşam yemeği yerler. Bu yemekte Ferit Paşa, görev ve sorumluluk bölgesi ile ilgili bazı sorular sorar. Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa'nın da yardımlarıyla Ferit Paşa'ya kendi görevi ile ilgili olarak Ferit Paşa'nın duymak istediği şeyleri söyler. Bu konuşmadan memnun olan Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan görev için İstanbul'dan ayrılmadan önce Padişahı ziyaret etmesini ister.[285]

Mustafa Kemal Paşa, 15 Mayıs 1919 tarihinde, Vahdettin'le Yıldız Sarayı'nda yapmış olduğu görüşmeyi şöyle nakleder:

"Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdettin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında, dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: birbirine muvazi hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerden başlarımızı sağa sola çevirmek kâfi idi. Vahdettin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

- Paşa Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir, (elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve devam etti) tarihe geçmiştir.

O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum:

- Bunları unutun, dedi asıl şimdi yapacağınız hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin![286]

Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdettin benimle samimî mi konuşuyor? O Vahdettin ki ecnebi hükûmetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu, Bütün yaptıklarına pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli addettim. Kendisine basit cevaplar verdim:

- Hakkımdaki teveccüh ve itimada arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz."

Söylerken kafamdaki muammayı da halletmeye çalışıyordum. Çok iyi anladığım, veliahtlığında, padişahlığında bütün his ve fikirlerini, temayüllerini, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asil bir hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lazımdır, istersem bunu yapabilirmişim. Nasıl hemen hüküm veririm: Vahdettin demek istiyordu ki hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların şikayet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirsem, memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri tedib edersem[287]*, Vahdettin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım."*[288]

---

[285] Borak; a.g.e., s.143-144.

[286] Cumhuriyet karşıtı birtakım çevreler bu ifadeden; Mustafa Kemal Paşa'nın vatanın kurtuluşu için bizzat Vahdettin tarafından görevlendirildiği sonucunu çıkarmaktadırlar. Unutulmamalıdır ki bu görüşme bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından nakledilmektedir. Bir metinden sadece bir cümleyi çıkararak değerlendirmeler yapmak, diğer ifadeleri görmezden gelmek bilimsel bir yaklaşımdan uzak, kötü niyetli ve tarihsel gerçekleri çarpıtmak anlamına gelmektedir. Vahdettin'in Türk Milli Mücadelesi'ni desteklediğine yönelik tek bir belge mevcut değildir. Kendisiyle en yakın çalışan Başkatibi (Genel Sekreteri) Ali Fuat Türkgeldi "Görüp İşittiklerim" ve Başmabeyincisi (Protokol Müdürü) Lütfü Simavi Bey "Osmanlı Sarayının Son Günleri" adlı eserlerinde bu konuda tek bir cümle dahi sarf etmemektedirler. Tarih belgeye dayalı bir bilim disiplinidir. Belgeye dayalı olmayan birtakım değerlendirmeler, hiçbir geçerliliği olamayan dedikodular olmaya mahkûmdur.

[287] Edeplendirmek, isyanı bastırmak.

[288] Atay; a.g.e., s.124-125.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a yolculuk için hazırlıklar yaptığı bu dönemde yola çıkacağı Bandırma Vapuru'nun İngilizler tarafından batırılacağına yönelik bir haber alır. Haberin kaynağı Vahdettin'in de damadı olan Binbaşı İsmail Hakkı'dır.[289] Bir aile toplantısı sırasında İstanbul'daki İngiliz istihbaratının başında bulunan Yüzbaşı Bennett'in, alkolün de verdiği etki ile söylediği ***"Hükûmet, Mustafa Kemal Paşa adında genç bir Türk generalini, Umumî Müfettiş olarak Anadolu'ya göndermeye karar vermiş. Paşa da bir Türk vapuruyla Samsun'a gitmek üzere yola çıkacakmış, amma Mustafa Kemal Paşa asla Samsun'a ulaşamayacak..."***[290] sözleri Binbaşı İsmail Hakkı Bey tarafından Bandırma Vapuru'nun batırılacağı şeklinde yorumlanmış ve bu haber ivedi olarak Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilerek Paşa'nın temkinli davranması sağlanmış ve muhtemel bir facianın önüne geçilmiştir.

Sonuçta Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1919 tarihinde karargâhı ile birlikte İstanbul'dan yola çıkmış, İngiliz tehdidine karşı normal rota yerine kıyılardan giden Bandırma Vapuru kaptanı, Paşa ve karargâhını 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ulaştırmıştır. Böylece Türk tarihinde, artık milletin kendi kaderini kendisinin tayin edeceği yeni bir dönem başlamıştır.

(2) Mustafa Kemal Paşa'ya Göre Anadolu'nun Durumu

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta, 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktığı gün Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu, aydınlar arasında düşünülen kurtuluş yollarını ve kendi kararını şu sözlerle ifade etmiştir:

> *"1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir: Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir bir durumda. Milleti ve memleketi Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki Hükûmet âciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma razı.*
>
> *Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...*
>
> *Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine karşı maddi ve manevi saldırıya geçmişler. Onu yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve Halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte. Felaketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, bulundukları çevreye ve alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta... Ordu, ismi var cismi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, Birinci Dünya Savaşı'nın bunca çile ve güçlükleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında beyinleri bir çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...*

---

[289] Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı (Okday), Sadrazamlık da yapmış olan Tevfik Paşa'nın oğludur. Vahdettin'in büyük kızı Ulviye Sultan'la evlendirilmiş ve Ulviye Sultan'dan bir de kızı olmuştur. Bu dönemde Yıldız Sarayı'nda askerî danışmanlık görevi yapmaktadır. Ancak Millî Mücadele'nin ilerleyen sürecinde Türk ordusunun şerefli bir subayı olarak daha fazla İstanbul'da kalamayacak, eşine, babası Tevfik Paşa'ya ve kayınpederi Vahdettin'e haber vermeksizin Anadolu'ya geçecektir. Yurdun kurtuluşu için kan ve can veren Türk ordusuna katılarak vatan hizmetini yerine getirecektir. İsmail Hakkı Bey'in Anadolu'ya geçmesi Vahdettin'i çok sinirlendirecek ve Onu, kızı Ulviye Sultan'dan boşatacaktır.

[290] Arı İnan; **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.52-58.

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Bu kararın dayandığı en güçlü muhakeme ve mantık şuydu: Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, istiklalden yoksun bir millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülemez.

Yabancı bir devletin koruyup kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki, Türk'ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!...

O halde, ya istiklal ya ölüm!

İşte, gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktır. Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranacağını farz edelim. Ne olacaktı? Esirlik!

Peki efendim. Öteki kararlara boyun eğme durumunda sonuç bunun aynı değil miydi?

Şu farkla ki, istiklali için ölümü göze alan bir millet, insanlık haysiyet ve şerefinin gereği olan bütün fedakârlığı yapmakla teselli bulur ve hiç şüphesiz, esirlik zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete bakarak dost ve düşman gözündeki yeri bambaşka olur.

Sonra, ***Osmanlı hânedan ve saltanatının devam ettirilmesine çalışmak, elbette Türk milletine karşı en büyük kötülüğü işlemekti. Çünkü, millet her türlü fedakârlığı göze alarak istiklalini kazanmış olsa da, saltanat sürüp gittiği takdirde, bu istiklale kazanılmış gözüyle bakılamazdı. Artık, vatan ve milletle hiçbir vicdan ve fikir bağlantısı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve milletin istiklal ve haysiyetinin koruyucusu mevkiinde bulundurulmasına nasıl göz yumulabilirdi?***

Halifeliğin durumuna gelince, ilim ve tekniğin nurlara boğduğu gerçek medeniyet dünyasında gülünç sayılmaktan başka bir yanı kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlayabilmek için daha milletin alışkın olmadığı bazı konulara dokunmak gerekiyordu. Ortaya atılmasında, kamuoyu bakımından büyük sakıncalar doğuracağı sanılan hususların dile getirilmesinde kaçınılmaz bir zaruret vardı.

Osmanlı Hükûmetine, Osmanlı Padişahına ve Müslümanların Halifesine baş kaldırmak, bütün milleti ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu.

Uygulamayı safhalara ayırmak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe varma.

Türk ata yurduna ve Türk'ün istiklaline saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silahla karşı koymak ve onlarla çarpışmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gerek ve zaruretlerini daha ilk gününde açığa vurup ifade etmek, elbette isabetli olamazdı.

Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur.

Eğer dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık silsilesi ile gözden geçirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel doğrultunun, ilk kararın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Burada, zihinlerde yer etmiş olması ihtimali bulunan bazı kararsızlık düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için, bir gerçeği hep birlikte gözden geçirmeliyiz.

Yapılan Millî Mücadele dıştan gelen saldırıya karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef olarak kabul ettiğine göre, bu Millî Mücadele'nin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü döneme kadar millî İrade rejiminin bütün ilke ve gereklerini yerine getirmesi tabiî ve kaçınılmaz bir tarihî akış idi.

Bu kaçınılmaz tarihî akışı gelenekten gelen alışkanlığı ile hemen sezmiş olan hükümdar ailesi, ilk andan başlayarak Millî Mücadele'nin amansız düşmanı kesildi.

Bu kaçınılmaz tarihî akışı daha başlangıçta ben de görmüş ve sezmiştim. Ancak, sonuna kadar devam etmiş olan bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleri ile açığa vurup ifade etmedik.

Gelecekteki ihtimaller üzerinde fazla konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddi mücadeleye hayalî bir macera niteliği verdirebilirdi.

Dış tehlikenin yakın etkilerini derinden duyanlar arasında, geleneklerine, düşünce kabiliyetlerine ve ruh yapılarına aykırı olan muhtemel değişmelerden ürkeceklerin ilk anda direnme güçlerini harekete geçirebilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak doğru yol buydu.

Ben de bu yolda yürüdüm. Ancak, bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kimselerden bazıları ile aramızda zaman zaman görüşler, davranışlar veya yapılan çalışmalardaki uygulamalar bakımından temel veya ikinci derecede birtakım anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve hattâ ayrılmaların da sebebi ve açıklayıcısı olmuştur.

Millî Mücadele'ye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh kabiliyetlerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir.'[291]

(3) İzmir'in İşgali ve Türk Kurtuluş Savaşına Etkileri

"İzmir'in Yunanlılara verilmesi Yunanistan'ı ölüme götürecek bir adımdır."[292]

Winston Churchill

"20.000 Yunanlı, harp filosunun desteği altında İzmir'e çıktı ve Türklere büyük katliam yaptı."[293]

Winston Churchill

"Tanrının yardımı bizimle olmaksızın, mukadder akıbete doğru, baht işi diyerek, yürümeye başlıyoruz."[294]

Yunan Ordusu İkmal Şube Müdürü Albay Yorgos L. Spridonos

---

[291] **Nutuk**; s.11.
[292] Pallis; a.g.e., s.38.
[293] Spridonos; a.g.e., s. 52.
[294] Aynı; s.60.

İzmir ve Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesi fikri aslında 1915 yılında ortaya çıkmıştır. İngiltere Başbakanı Lloyd George, 23 Ocak 1915 tarihinde Yunanistan Başbakanı Venizelos'a gönderdiği bir mektupta İtilaf Devletleri safında savaşı girilmesi karşılığı olarak Yunanistan'a İzmir ve Batı Anadolu'yu önermiştir. Megali İdea'nın iflah olmaz savunucusu olan Venizelos tarafından bu teklif geri çevrilemez bir fırsat olarak algılanmıştır. Venizelos bu mektubu alır almaz o dönemde Yunanistan Genelkurmay Başkanlığına vekâlet eden Albay Metaxas'tan Batı Anadolu'ya yapılacak olası bir harekat için görüş istemiştir. Albay Metaxas 13 ve 19 Ocak 1915 tarihlerinde arasında Venizelos'la birçok gizli görüşme yapmış ve hazırladığı raporları 27 ve 31 Ocak 1915 tarihlerinde iki nota hâlinde hükûmete iletmiştir. Bu raporlarda Anadolu nüfus yapısı, kültürel yapı ile topoğrafik açıdan incelenmiş ve istila niteliğinde Anadolu'ya yapılacak askeri bir harekatın Yunanistan'a bir felaket getireceği ve sonunda Yunanistan'ın ve Anadolu Rumlarının mahvına neden olacağını belirtmiştir.[295] Ancak Venizelos bu uyarıları dikkate almayarak Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin safında Birinci Dünya Savaşı'na dahil etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde mağlup devletlerle imzalanacak barış andlaşmalarını şekillendirmek amacıyla 1919 yılı başlarında Paris Konferansı'nı toplayan İtilaf Devletleri, 12 Mayıs 1919 günü Lloyd George'un yoğun çabaları sonucu İzmir ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini kararlaştırdılar.[296] Yunanlılar hemen işgal hazırlıklarına başladı. İzmir'in işgal edileceği İzmirliler tarafından da haber alınmıştı. İzmir Valisi Kambur İzzet ise, böyle bir işgalin kesinlikle olmayacağı ve herkesin işiyle gücüyle uğraşması gerektiğini tavsiye eden bir tebliğ yayınlamıştı.[297] Ancak Kambur İzzet'in bu tebliğine rağmen 15 Mayıs 1919 günü Yunanlılar İzmir'i işgale başladılar.

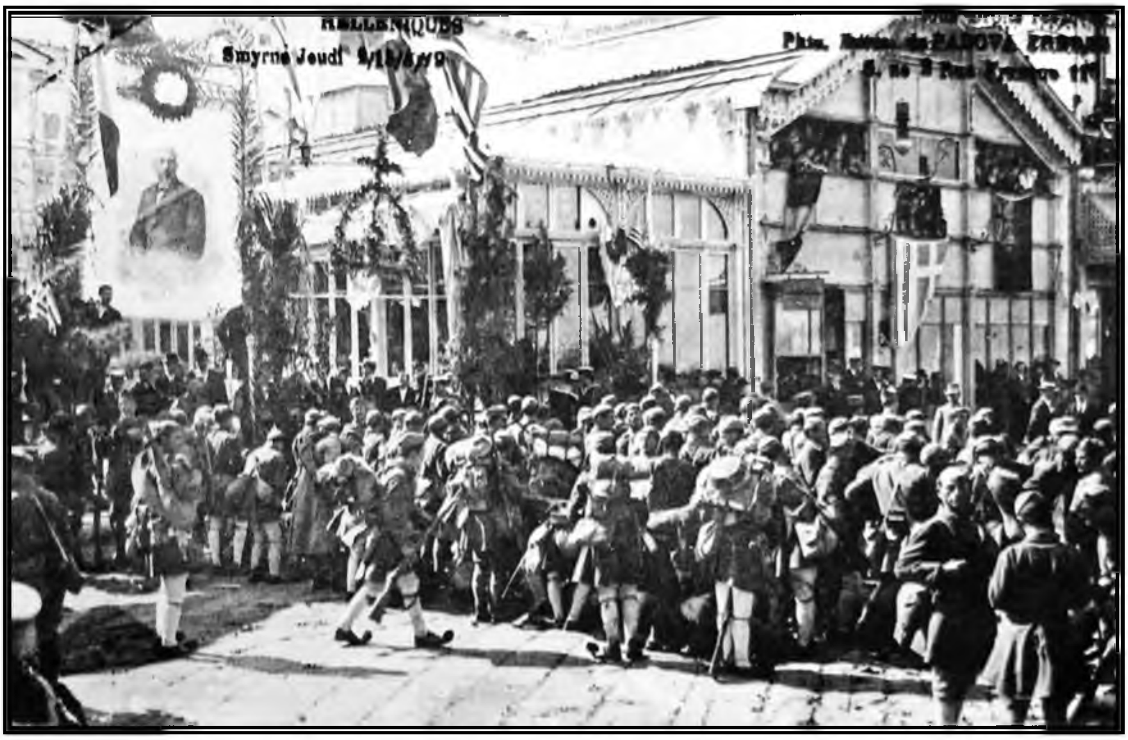

Yunan Ordusu'nun İzmir'i İşgali

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini İngiliz diplomat ve tarihçi Michael Llewellyn Smith şu sözlerle anlatıyor:

> *"15 Mayıs günü hava açık ve güzeldi. Binlerce Rum, Kordon'da toplanmış çene çalıyordu. Mavi beyaz Yunan bayrakları Kordon'da sallanıyor, Kordon*

---

[295] Pallis; a.g.e., s.30-33.
[296] Smith; a.g.e., s.120.
[297] Aybars; a.g.e., 1986, s.140. Ayrıca Bkz. Öktem; a.g.e., s.73.

boyundaki evlerde dalgalanıyordu. İzmir Rumları için bu, çok önemli bir olay, bir düşün gerçekleşmesiydi. Hiç kimsenin işgalin kalıcı olacağından kuşkusu yoktu. İlk sabah güneşi altında dalgalanan bayraklarla ortalığı bir bayram havası kaplamıştı. Yunan askerlerinden oluşan küçük bir birlik, çıkarma noktalarını korumak için önceden karaya çıkmış, ama kalabalığı geride tutmayı başaramamıştı. Yaklaşmaktaki gemilerin ilk işareti ufuktaki birkaç duman bulutu oldu. Saat yedide nakliye gemileri körfezin girişinde göründüler. Yarım saat sonra Patris gemisi kordona yaklaşıyordu. Geminin kaptan köprüsünde bir boru sesi duyuldu. Vapurlar düdüklerini öttürmeye başladılar.

Yunan birlikleri karaya çıkmaya başladıklarında Başpiskopos Hrisostomos kutsamak için öne fırladı. Gemilerden ilk çıkan askerler silah çattılar ve Kordon'da hora teptiler. Kalabalık bunları alkışladı ve gözyaşı döktü. Saat dokuz buçukta işgal ordusunu oluşturan Birinci Tümen'in üç alayı da karaya çıkmıştı.

Bir gün önce Müttefik Devletlere bağlı birlikler karaya çıkmıştı ama, şimdi karada tek komuta Yunanlılardaydı. 4 ve 5'inci Piyade Alayları, kentin kuzey ve doğusunu işgal etmek için yürüyüşe geçtiler. Verilen emirlerdeki karışıklık yüzünden, Karantina'nın güneyinde karaya çıkarak kenti işgal için mahalle arasından ilerleyecek olan 38'inci Efzun Alayı, tam Kordon'un ortasında karaya ayak bastı. Bu nedenle de belirtilen yere ulaşabilmek için heyecanla kalabalığın önünden geçerek güneye doğru yürümek zorunda kaldı. Bu yol, birliği, Hükûmet Konağı'nın ve düzenli Türk birliklerinin kapatılmış olduğu kışlanın önünden geçmek zorunda bıraktı. Saat ona doğru yanları sıra yürüyen ve peşlerinden gelen çılgına dönmüş Rumlarla birlikte 38'inci Efzun Alayı, Kordon boyunca yürüyüşe geçti. Alay kışlayı geçer geçmez de biri ateş açtı.

Kargaşa baş gösterdi. Konak meydanındaki bahçede bulunan Yunan birlikleri birden yaylım ateşe başladılar, kışladaki Türk subayları teslim oluncaya kadar yarım saat süreyle kışlayı kurşun yağmuruna tuttular.

Türkler, teslim olduklarını göstermek için elleri havada kışladan çıkmaya koyuldular. Ateş başladığı sırada Whittall and Co'ya ait yazıhanenin balkonunda bulunan Donald Whittall, sayıları az olan tarafsız gözlemcilerden biriydi. 'Tutsak Türkler çok hırpalanmış itilip kakılmışlardı', diye yazacaktı. Yunanlılar, kışladaki ve çevre binalardaki bütün Türkleri bir araya topladıktan sonra, Konak meydanından Kordon boyunca yürüttüler ve cezaevi olarak kullanılan Patris gemisine götürdüler.

Whittall, yazıhanesinden çıkmış Alayın peşine takılmıştı. Yolun bir yerinde disiplin kalmadı. Whittall'un tahminine göre ***otuz kadar tutsak boğazlandı****. Canavarlıkların büyük bölümü Alayın peşinden giden sivil Rumların eseriydi. Ama, Yunan askerlerine de baskı yapmak gerekmiş ve tutsakları öldürmemeleri için subayların zor kullanmaları gerekmişti.*

Savaş gemilerinin güvertelerindeki Müttefik subayları, Türklerin, elleri başlarında ve Yunan askerleri tarafından ***süngülenerek*** *yürütüldüklerini seyrediyorlardı. Bazıları yere düşürülmüş,* ***süngülenmiş*** *ya da* ***öldürülmüş****, üzerlerindeki değerli eşyalar soyularak alındıktan sonra denize fırlatılmıştı. İngiliz Deniz Kuvvetlerine bağlı Adventure gemisinin komutanı, bir Türk subayının elleri başında yürürken gruptan ayrıldığını görmüştü.* ***Bir Yunan askeri, dipçiğiyle bu subayın başına vurmuştu. Türk ayağa kalkınca tekrar kafasına vurulmuş ve süngülenmişti. Sonunda da başı uçurulmuştu.*** *Adventure gemisinin yanında kordona bağlı olan bir Türk savaş gemisini Yunan birlikleri sarmış, ateşe vererek tayfalardan ikisini ağır yaralamışlardı. Tutsaklar 'Çok yaşa Venizelos!' ve 'Çok yaşa Yunanistan!' diye bağırmaya zorlanmışlardı. Sonunda da bütün tutsaklar Patris gemisine kapatılmışlardı.*

Kentin başka yerlerinde de düzen bozulmuştu. Bir çok Türk eline silah geçirmişti. Hepsi de Rum olmayan birtakım siviller, düzensizlikten faydalanarak Türk evlerini talan etmişlerdi. Bir takım Rumlar bir Türk deri atelyesinden binlerce İngiliz lirası değerinde deri alıp götürmüşlerdi. Rastgele geçmekte olan bir Yunan devriyesi bunlara engel olmak istemişti ama devriye ayrılınca onlar yine yağmayı sürdürmüşlerdi. Ertesi gün de düzen sağlanamamıştı. Amerikan Kız Kolejinde bulunan Amerikalı tanıklar, çevrelerindeki bütün Türk evlerinin talan edildiğine yakından tanık olmuşlardı.

İlk gün Türkler 200-400, Yunanlılar ve Rumlar öldürülen iki Efzun askeriyle birlikte 100 kadar ölü ve yaralı vermişlerdi. Uzun süre geçmeden adam öldürmeler ve yağmalar kentin her yanını sarıp civar köylere kadar yayılmıştı.

Bu yürekler acısı olaylar, sadece Yunanlıların disiplinsizliklerinden ve kışkırtıcı ulusal duyguların gemi azıya almasından değil, aynı zamanda Yunan işgalinin niteliği konusunda Müttefik Devletlerin ikiyüzlü davranmış olmalarından da ileri gelmişti. Amaç gerçekten barışı korumak ve kıyımı önlemekse, işgalin biçimsel olarak değil, gerçekten Müttefik Devletlerce yapılması gerekirdi. Hem Venizelos, hem de Paris'te bulunan Müttefik politikacılar ve askeri danışmanlar, her biri kendi yönünden, Yunanlıların 15 Mayıs günü diledikleri gibi davranmaları konusunda diretmişlerdi. Asker bulunan yerlerin işgal edilmesi simgesel bir davranış olmaktan ileri gitmemişti. Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki yüksek rütbeli bir deniz subayının, kentin 14 Mayıs günü İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan birlikleri tarafından gerçekten işgal edilmesi, 15 Mayıs günü de Yunanlılara devredilmesi hakkındaki önerisi geri çevrilmişti.

Yunanlılar da kendi yönlerinden gereken önlemleri almamışlardı. İşgal, adamlarının gözlerinin yaşına bakmadan kendini kabul ettirecek bir üne ya da iradeye sahip olmayan bir albayın eline bırakılmıştı. Yunan Yüksek Komiseri altı gün sonra gelmiş ve çıkarmanın bir ay sonrasına kadar İzmir'e bir Yunan generali ayak basmamıştı. Bu arada Yunanlılar, İzmir'den dağılarak Aydın, Ayvalık ve öteki önemli taşra kentlerini işgal edip yerlerini sağlamlaştırmışlardı. İşgalin genişlemesiyle, Yunanlıların kıyım ve taşkınlığa girişmeleri bekleniyordu. ***Aydın, Yunanlılar tarafından 27 Mayıs günü işgal edilmiş, korkunç görüntüler ve olaylardan sonra 29-30 Mayıs günleri boşaltılmış, 4 Temmuzda tekrar işgal edilmişti. Kent tüten bir yıkıntı hâlinde bırakılmıştı, üçte ikisi yerle birdi.***"[298]

İzmir'in işgali tüm yurtta büyük bir tepkiyle karşılandı. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgi ve acıları içinde kaderine razı olmuş gibi görünen Türk milleti, yerli Rumların coşkun gösterileri ve türlü şımarıklıklarla İzmir'in ardından Batı Anadolu'yu da işgale başlayan Yunan ordusu karşısında, kendi mücadele azmi ile kurtuluştan başka bir çare olmadığını anladı. Yurdun dört bir yanında gösteriler düzenlendi ve İtilaf Devletleri başkentlerine protesto telgrafları çekildi. İstanbul'da dükkânlar, beş gün süre ile kepenklerini kapadı. Erzurum ve Kütahya'da mitingler düzenlenerek işgal protesto edildi. 18 Mayıs'ta yaklaşık dört bin Darülfünun öğrencisi, 19 Mayıs 1919 günü Türk Ocağı ve bütün öğrenci kuruluşları, Fatih Belediye binası önünde binlerce kişinin katıldığı bir gösteri yaptı. 22 Mayıs'ta Kadıköy'de, 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te düzenlenen mitinglerle işgaller lanetlendi. Sultanahmet mitinginde pek çok konuşmacının yanı sıra Halide Edip Hanım, yaptığı konuşma ile halkın düşüncelerine tercüman oldu. Halide Edip halka şöyle sesleniyordu:

"Kardeşler, vatandaşlar,

Yedi yüz yılın şerefi göğe yükselen bu minarelerin tepesinden Osmanlı tarihinin yeni faciasını seyrediyor, bu meydanlardan çok zaman alay hâlinde geçmiş olan büyük atalarımızın ruhuna hitabediyor, başımı bu görünmeyen ve

[298] Smith; a.g.e., s.132-135.

yenilmez ruhlara kaldırarak diyorum ki: Ben İslamiyetin bedbaht bir kızıyım ve bugünün talihsiz fakat aynı derecede kahraman devrinin anasıyım. Atalarımızın ruhları önünde eğiliyor, onlara bugünün yeni Türkiyesi adına hitabediyorum ki, silahsız olan bu günkü milletin kalbi de onlarınki gibi yenilmez kudrettedir; Allah'a ve haklarımıza iman ediyoruz.

Kardeşler, evlatlar, size dünyanın verdiği hükmü dinleyiniz: Avrupalı İtilaf devletlerinin tecavüz siyaseti bazen hıyanetle ve daima haksız olarak Türkiye'ye çevrilmiştir. Eğer ayda ve yıldızlarda da Türk'le Müslüman bulunduğunu söyleseler oralara da istila orduları gönderirlerdi. Nihayet hilâli parçalamak için ellerine bir fırsat geçmiştir. Bu kararlarına karşı bizi tutacak hiçbir garplı kudret yoktur. Bu meselede bu insani olmayan karara katılmayanlar da aynı derecede belki daha da mesuldürler. Onların hepsi insan haklarını ve millet haklarını müdafaa için bir mahkeme kurmuşlar, fakat orada yenilenlerin parçalanması hükmünü vermişlerdir. ***Türklere günahkâr diyen bu kimselerin kendileri o kadar günahkârdırlar ki, okyanusun suları onları temizleyemez.***

Bir gün gelecektir ki, daha büyük bir mahkeme, milletleri tabiî haklarından mahrum bırakanları mahkûm edecektir. O mahkeme bugün bizim aleyhimizde olan devletlerin fertlerinden teşekkül edecektir. Çünkü, her ferdin içinde ezelî bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getirenler de bu fertlerdir.

Kardeşler, evlatlar, beni dinleyiniz. Sizin iki dostunuz vardır: Müslümanlar ve haklarınız için seslerini bir gün yükseltecek olan medenî milletlerin fertleri. Birincisi bu gün sizinle beraberdir. İkincilerse, bizim şaşmaz olan gayretimizin hakkını er geç anlayacak olan fertlerdir. ***Hükûmetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir.*** *Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün çok uzak değildir. O gün geldiği zaman bayraklarınızı alınız, bu maksat için canlarını veren kardeşlerimizi ziyaret ediniz. Şimdi yemin edin ve benimle beraber tekrarlayın:*

Yüreğimizdeki mukaddes heyecan milletlerin hakları ilan edilinceye kadar devam edecektir." [299]

Halide Edip (Adıvar) Sultanahmet Mitingi'nde Konuşma Yaparken

[299] Adıvar; a.g.e., s.29-33.

İzmir'in işgali Anadolu'da yanacak olan Millî Mücadele ateşini yakan ilk kıvılcım oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Şubat 1919 tarihinde Gazeteci Refii Cevat'a söylediği ***"Çöl sanılan bu âlemde saklı ve kuvvetli hayat vardır. O, Türk milletidir. Eksik olan şey, teşkilattır. Bu teşkilat organize edilebilirse vatan da millet de kurtulur"***[300] sözleri gerçek anlamını bulmaya başlamıştı. Saklı ve kuvvetli hayat olan millet artık harekete geçmişti. Eksik olan teşkilat ise İzmir'in işgal acılarının ve protestoların devam ettiği 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa tarafından tamamlanacaktı.

(4) Genelgeler, Kongreler Dönemi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Millî

(a) Havza Genelgesi (28 Mayıs 1919)

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı andan itibaren İstanbul'da Alemdar gazetesi yazarı Refii Cevat'a bahsettiği teşkilatı kurmak için yoğun çaba içine girmiştir. Öncelikle Kolordu Komutanlarına çektiği telgraflarla işgallere karşı direnilmesini, Millî Teşkilat kurulmasını ve kendi bölgelerinde işgal güçlerine direnen Kuvayı Milliye birliklerine destek verilmesini istemiştir.[301] Ardından 25 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'dan ayrılarak Havza'ya geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İzmir, Aydın ve Manisa'nın işgali üzerine 28 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'daki tüm sivil ve asker yöneticilere şu genelgeyi yayımlamıştır:

HAVZA GENELGESİ

(28 Mayıs 1919)

> *"İzmir'in ve maalesef bunun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir. Yaşayışımızda ve millî bağımsızlığımızda gedikler açan işgal ve ilhak gibi olaylar, bütün millete kan ağlatmaktadır. Izdıraplar dindirilemiyor. Sindirilmesi ve katlanılması mümkün olmayan bu duruma derhal son verilmesinin bütün medeni milletlerle büyük devletlerin adalet ve nüfuzundan sabırsızlıkla beklendiğini göstermek maksadıyla, önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli illere göre, pazartesi başlayıp çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere,* ***büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulması, bunun bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması****, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâbıâli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi, yabancıların bulunduğu yerlerde yabancılar da etki altına alınmakla birlikte, düzenlenen millî gösterilerde terbiye ve ağırbaşlılığın titizlikle korunması, Hrıstiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zaruridir. Yüksek şahsiyetinizin bu konularda duyarlı ve etkili bulunmaları dolayısıyla işin iyi idare edileceğine ve başarıya ulaşacağına bendenizin tam bir güveni vardır. Sonuçtan haberdar buyurulmasını rica ederim"*[302]

Tarihlerimizde ***Havza Genelgesi*** olarak adlandırılan bu genelge ile Mustafa Kemal Paşa, işgal güçlerinin ve Vahdettin ile İstanbul Hükûmetinin isteklerinin aksine millî iradeyi boğmak yerine şahlandırmak çabalarına doğrudan başlamıştır.

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, başlangıçta tepki çekmemek için yapılacak mücadelenin ***Müdafaai Hukuk*** ana ruhuna uygun olarak barışçı bir şekilde protesto mitingleri düzenlemek ve ilgili ülke başkentlerine uyarıda bulunmak amacı güdülmüştür. Bu uyarıların dikkate alınmayacağının bilinmesine rağmen, karşı tarafın eline koz vermemek için bu şekilde bir hareket tarzı benimsenmiştir. Havza Genelgesi, amacın daha net ifade edileceği Amasya Genelgesi'ne kadar millî uyanışın gerçekleşmesine önemli katkı sağlamıştır.

[300] Borak; a.g.e., s.117.
[301] **Nutuk**; s.11-15.
[302] Aynı; s.16.

Ancak Havza Genelgesi ve bu kapsamda yapılan çalışmalar İngilizlerin hemen dikkatini çekmiş ve 8 Haziran 1919 tarihinde İngilizlerin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Arthur Calthorpe, İstanbul Hükûmetine şu notayı vermiştir:

"Hariciye Nazırına

Ekselansları,

1.Samsun sancağından bazı kötü niyetli şahısların kargaşaya sebep olduklarına dair rahatsız edici haberler aldığımı zât-ı âlînizin bilgisine sunmaktan şeref duyuyorum.

2.Mustafa Kemal Paşa'nın bu harekette başrolü oynadığı bildirilmektedir.

3.Bu bakımdan Karadeniz Kuvve-i Askeriyesi başkumandanı tarafından Osmanlı Harbiye Nezaretine Mustafa Kemal'in görevden alınması talimatı gönderilmiştir.

4.Zât-ı âlînizin dikkatini, dahilde özellikle ırkçı ve dinî mahiyet kazanan kargaşalardan doğacak çok vahim sonuçlar üzerine çekmek istiyorum.

5.Bu sebeple ilgili bütün sivil görevlilere, görevli oldukları bölgelerde herhangi bir sorun çıktığı takdirde şahsi olarak sorumlu tutulacakları hususunda derhal talimat verilmesini talep ediyorum.

6.Ayrıca Samsun bölgesindeki durumdan yakinen bilgilendirilmek istiyorum.

Saygılar

Yüksek Komiser Calthorpe"[303]

Bu notadan da anlaşılmaktadır ki İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerini yakından takip etmektedir. Yaptıkları değerlendirmeler sonucu Mustafa Kemal Paşa'nın millî bilinci uyandırmaya yönelik teşkilatlandırma çabaları İngilizleri oldukça endişelendirmiştir.

Bu nota, son derece nazik ifadeler içermekle beraber içeriğinde yer alan buyurgan tavır, İstanbul Hükûmetinin acizliğini de ortaya çıkarmaktadır. Nitekim İstanbul Hükûmeti, İngilizlerin istekleri doğrultusunda hemen harekete geçmiş ve aynı gün Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri çağırmıştır. Millî teşkilatın kurulmasının daha başında olan Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezaretinin bu çağrısına uymamış ve kendi ifadesi ile ***"asi"*** duruma düşmüştür.[304]

(b) Amasya Genelgesi (21-22 Haziran 1919)

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919 tarihinde Amasya'ya gelmiş ve şehrin ileri gelenleri ile coşkun bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Paşa'nın Amasya'daki ilk işi bir Müdafaai Hukuk Cemiyeti kurmak ve Amasyalıları örgütlü bir mücadelenin içine katmak olmuştur. Kurulacak cemiyetler ve yapılacak mitinglerle Türk milletinin haklı sesinin dünyaya duyurması, teşkilatlanmanın ilk adımı olması açısından büyük önem taşıyordu. 19 Haziran'da Ankara'da 20'nci Kolordu Komutanı olan Ali Fuat Paşa ve Bahriye eski Nazırı Rauf (Orbay) Bey'de çalışmalara katılmak üzere Amasya'ya gelmişti. Yapılan bu çalışmalara Trakya'dan Cafer Tayyar Paşa, Erzurum'dan Kâzım Karabekir Paşa ve Konya'dan Mersinli Cemal Paşa da şifre telgraflar aracılığı ile katılıyorlardı. [305] Bu çalışmaların sonucu 21/22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Genelgesi yayımlandı. Genelge şu ifadeleri içeriyordu:

---

[303] **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, s.29/282.
[304] **Nutuk**; s.20-21.
[305] Mehmet Evsile; "**Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri"**, AAMD, Sayı 40, Cilt: XIV, Mart 1998.

"AMASYA GENELGESİ

(21-22 Haziran 1919)

1.Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.

2.İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.

3.Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4.Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak ***millî bir heyetin varlığı zarurîdir.***

5.Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.

6.Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış seçilmiş üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.

7.Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.

8.Doğu illeri adına, ***23 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır.*** *O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas genel kongresine katılmak üzere hareket ederler."*[306]

Amasya Genelgesi bir ***"İhtilal Bildirgesi"***dir. ***Millî Mücadele***'nin ve ***Anadolu İhtilali***'nin artık başladığını, çok kararlı ifadelerle duyurmuştur.[307] Amasya Genelgesi kararlarının gizli tutulması bildirilmişse de, böyle önemli bir belgenin gizli tutulması mümkün olmamış ve başta İstanbul Hükûmeti ve İtilaf Devletleri olmak üzere herkes tarafından kısa bir süre sonra duyulmuştur.

Amasya Genelgesi bir "İhtilal Bildirgesi" olarak Anadolu İhtilali'nin hangi esaslar çerçevesinde yapılacağını da vurgulamıştır. Bu ihtilalin ***gerekçesini, amacını*** ve ***yöntemini*** açıklamıştır.

Vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının tehlikede olması, gerekçeyi oluşturmaktadır. Dolayısıyla amaç, vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının sağlanmasıdır.

Yöntem ise millet azmine ve millet kararlılığına dayalı olarak, iş göremez hâle gelmiş olan İstanbul Hükûmeti yerine, Anadolu'nun baskı ve kontrolden uzak bir bölgesinde, milletin özgür iradesiyle millî bir heyet (Millî Hükûmet=İhtilal Hükûmeti) kurmaktır. Bunların gerçekleştirilmesi ve millet iradesinin, milletin sorunlarını çözmede devreye girebilmesi için önce Erzurum'da bölgesel, sonra da Sivas'ta millî kongreler toplamak ve oluşturulacak olan ***İhtilal Hükûmeti***'ne milletin temsilcileri aracılığıyla meşruiyet kazandırmaktır.

Amasya Genelgesi bu içeriği ile, gerçekleştirilecek ihtilal sonrasında kurulacak olan sistemin milletin azmine, milletin kararlılığına yani ***millî egemenliğe*** dayalı bir yapı olacağının da ilk ipucunu vermiştir. Nitekim Erzurum ve Sivas Kongreleri ile bu durum daha da netleştirilecek, TBMM'nin açılmasıyla da çok daha belirgin bir biçimde vurgulanacaktır.

Amasya Genelgesi ile "Her ne kadar padişah doğrudan hedef alınmamış ise de, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde oluşan ve örgütlenen ***ulusal irade***,

---

[306] **Nutuk**; s.21-22.
[307] Sabahattin Selek; **Anadolu İhtilali**, c.1, Kastaş yayınları, İstanbul, 1987, s.263.

yüzyılların dinî ve geleneksel Osmanlı iradesini yok sayıyordu. Bir yandan düşman işgaline karşı başlayan bu örgütleniş, diğer yönden ulusal egemenliği sağlamak için padişah ve onun temsil ettiği değerlere karşı da yapılıyordu. Bu nedenle ***'millî bağımsızlık'*** ve ***'millî egemenlik'*** iç içe birbiriyle bütünleşmiş bir biçimde başlıyordu."[308]

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki çalışmaları ve Harbiye Nezaretinin İstanbul'a geri dön emrine uymaması, İstanbul Hükûmetini ciddi bir biçimde rahatsız etmiştir. 23 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in[309] yayımladığı genelge ile Mustafa Kemal Paşa'nın kötülüklerinden bahsedilerek, emirlerine uyulmaması konusunda gözdağı verilmeye de çalışılmıştır. Bu genelgenin içeriği şu şekildedir:

DAHİLİYE NAZIRI ALİ KEMAL TARAFINDAN YAYINLANAN GENELGE

(23 Haziran 1919)

"Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla birlikte günün siyasetini pek bilmediği için, olağanüstü sayılacak vatanseverlik ve gayretine rağmen, yeni görevinde asla başarılı olamadı. ***İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin istek ve ısrarıyla görevden alındı;*** *bundan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok açığa vurdu. Redd-i İlhak Cemiyetleri gibi, Balıkesir ve Aydın dolaylarında Müslüman halkı boş yere kırdırmaktan ve bu fırsattan yararlanarak halkı haraca kesmekten başka iş görmeyen emirsiz, saygısız ve kanunsuz olarak kurulan bazı heyetler için öteden beri çektiği telgraflarla siyasi hatasını idari yönden de artırdı. Kendisinin İstanbul'a getirilmesi Harbiye Nezareti ile ilgili bir iştir. Ancak, Dahiliye Nezaretinin size kesin emri, artık o zatın görevden alınmış olduğunu bilmek, kendisi ile hiçbir resmî işleme girişmemek, hükûmet işleri ile ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir. Bu genelgeye uygun hareket etmekle ne gibi sorumlulukların giderilmiş olacağını takdir buyuracağınızdan eminim. Ayrıca, bu önemli ve tehlikeli günlerde memur, halk, her Osmanlıya düşen en büyük görev,* ***barış konferansınca geleceğimiz üzerinde karar verilirken ve beş yıldır yaptığımız deliliklerin hesapları görülürken****, artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, akıllıca ve tedbirlice davranışları benimsemek, parti, mezhep, ırk ayrılıklarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını koruyarak, medeni dünyanın gözünde bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?"*[310]

Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri iş birlikçiler tarafından bu şekilde tepki görürüken, Paşa 25 Haziran'da Amasya'dan ayrılarak, doğu illeri ilgilendiren kongreye katılmak üzere Erzurum'a hareket etmiştir.

(c) Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919)

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a varacaktır. 15'nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ve Vali Münir Bey kendisini karşılamasından sonra, Doğu İlleri Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyeleriyle birlikte kongre çalışmalarına başlayacaklardır.

Bu arada İstanbul Hükûmeti ile sürtüşme de son noktasına varacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu konuda vardığı sonucu şu ifadelerle açıklıyor: *"...Görev, resmî makam ve üniformaya sığınarak, el altından yürütülebilecek türden değildir. Bu tarz bir dereceye kadar sürdürülebilir. Fakat, artık o devir geçmiştir. Açıkça ortaya çıkmak ve milletin hakları adına gür sesle bağırmak ve bütün milleti bu sese ortak etmek lazımdır."*[311] Nitekim 8/9 Temmuz

[308] Aybars; a.g.e., 1986, s.164.
[309] Ali Kemal, İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi ve Peyamı Sabah gazetesinin başyazarıdır. Millî Mücadele boyunca aleyhtar bir tavır takınmış, millî birliği bozucu yazılarıyla İngiliz çıkarlarına hizmet etmiştir. Millî Mücadele sonrasında İstanbul'da tutuklanarak trenle Ankara'ya getirilirken İzmit'te halk tarafından linç edilmiştir.
[310] **Nutuk**; s.25.
[311] Aynı; s.31.

1919 gecesi sarayla yapılan bir dizi telgraf görüşmesinde Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a dönmeye ikna etmeye çalışır. Hatta başka görevler verileceği vaadinde bile bulunur.[312] Mustafa Kemal Paşa, bu görüşme sonucu ikna edilemeyince, Vahdettin'in kendisini görevden aldığına dair şu emri iletilir:

"İradei Seniyye

Mehmet Vahidüddin

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmiştir.

Bu Padişah buyruğunu yürütmeye Harbiye Nâzırı görevlidir.

9 Şevval 37 ve 8 Temmuz 35 [1919]"[313]

Bu emirle Mustafa Kemal Paşa, 3'üncü Ordu Müfettişliği görevinden alınmıştır. Bu telgraf üzerine Paşa, Harbiye Nezaretine ve Vahdettin'e çektiği telgraflarla 3'üncü Ordu Müfettişliği ve bunun yanı sıra askerlik mesleğinden de istifa ettiğini bildirmiştir. Saray, O'nu görevden almış, O ise hem görevden hem de çocuk yaşlarda çok severek girdiği askerlik mesleğinden de istifa etmiştir.[314] Daha sonra da yayımladığı bir genelge ile bu durum ordulara ve millete duyurulmuştur. Bu genelge şöyledir:

> *"Kutsal vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni emellerine av etmemek için açılan millî cihat uğrunda milletle beraber serbestçe çalışmaya resmî sıfatım ve askerlik görevim artık engel olmaya başladı. Bu kutsal amaç için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım üzerine söz verdiğim için âşığı olduğum yüksek yüce askerlik mesleğine bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra kutsal milî amaçlarımız için her türlü fedâkârlıkla çalışmak üzere milletin sinesinde bir fert sıfatıyla bulunmakta olduğumu ilan ve arz ederim."*[315]
>
> *Mustafa Kemal*

Genelgede de belirtildiği gibi artık O, milletin sinesinde bir ferttir. Ancak hem Türk milleti, hem de bu kutsal amaç uğrunda mücadele etmeye söz vermiş olan asker ve sivil yöneticiler Mustafa Kemal Paşa'yı bir lider olarak kabul etmişler ve emirlerine uymayı da bir görev saymışlardır. İstanbul Hükûmetinin bilmediği ve anlamadığı bir şey vardır; Mustafa Kemal Paşa üzerindeki üniforma ve kendisine verilen yetkilere dayanarak liderlik yapmamaktadır. Türk milleti, O'nda kendisini bağımsızlığa taşıyacak kudreti gördüğü için O bir liderdir.

Nitekim, Mustafa Kemal Paşa mücadelesine kaldığı yerden devam etmiştir. Bu çalışmalar sonucu Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 tarihinde toplanmıştır. Kongreye, Erzurum'dan 23, Trabzon'dan 16, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3 ve Van'dan 2 olmak üzere toplam 54 delege katılmıştır. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin'den seçilen delegeler, İstanbul Hükûmeti'nin maşası Elazığ Valisi Ali Galip'in baskı ve tehditleri nedeniyle kongreye gelememişlerdir. Kongre ilk oturumunda Mustafa Kemal Paşa'yı Kongre Başkanı olarak seçmiştir.[316]

---

[312] **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, s.50.
[313] Aynı; s.51.
[314] **Nutuk**; s.33.
[315] **Atatürk'ün Tamam, Telgraf ve Beyannameleri**, AAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 58.
[316] Selek; a.g.e., s.276.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi Öncesinde

Kongrede büyük Ermenistan hayali doğrultusunda doğu illerinin emperyalist emeller uğrunda kurban edilmemesi için bu tarz girişimlere kesinlikle karşı konulması, asla göç edilmemesi, manda veya her ne isim altında olursa olsun tam bağımsızlıktan başka bir uygulama tarzının kabul edilmemesi konusunda görüş birliğine varılmıştır. Kongre 14 gün süren yoğun çalışmalarını 7 Ağustos 1919 tarihinde şu kararları alarak tamamlanmıştır:

"ERZURUM KONGRESİ KARARLARI

(7 Ağustos 1919)

1.Millî sınırlar içinde vatan bir bütündür. Onun çeşitli kısımları birbirinden ayrılamaz.

2.Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı, Osmanlı Devletinin dağılması hâlinde millet birlikte müdafaa ve mukavemet edecektir.

3.Vatanın ve bağımsızlığın muhafaza ve teminine İstanbul'daki Hükûmet muktedir olamadığı takdirde maksadın temini için geçici bir hükûmet oluşturulacaktır. Bu hükûmet Millî kongrece seçilecektir. Kongre toplanmış değil ise bu seçimi Temsil Heyeti yapacaktır.

4.Kuvayı Milliye'yi etken ve Millî İradeyi egemen kılmak esastır.

5.Hristiyan unsurlara siyasi egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozucu ayrıcalıklar verilemez.

6.Manda ve himaye kabul olunamaz.

7.Millî Meclisin derhal toplanması ve hükûmet çalışmalarının Meclisin denetimine konulması için çalışılacaktır."[317]

Bu maddeleri irdelersek, Birinci maddede Wilson İlkeleri doğrultusunda Türklerin çoğunlukta yaşadıkları topraklar ***"millî sınırlar"*** olarak adlandırılmış ve ayrılık kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Yabancı devletlerin işgalleri karşısında Osmanlı Devleti'nin dağılması hâlinde millet silahlı güç kullanımı da dahil olmak üzere her türlü yöntemle kendi haklarını savunacaktır. Vatanın bağımsızlığının sağlanmasında İstanbul Hükûmeti'nin görev

[317] Belen; a.g.e., 1983, s.99-100.

yapamaz hâle gelmesi durumunda Millî Kongrece yani Sivas Kongresi tarafından Anadolu'da millî bir hükûmet kurulacak ve milletin geleceğini belirleme doğrultusunda çalışmalar yapacaktır. Eğer kongre toplantı hâlinde değilse kongre adına söz söylemeye yetkilendirilmiş olan dokuz kişilik Temsil Heyeti, hükûmet kurma işini millet adına gerçekleştirecektir. Millî kuvvetleri etken hâle getirmek ve milletin iradesini egemen kılmak milletin ve devletin kurtuluşunu gerçekleştirmek açısından önemlidir. Bu mücadelenin her aşamasında ihtiyaç duyulacak olan meşruiyet kaynağı milletin iradesidir. Hıristiyan unsurlara siyasi ve sosyal dengemizi bozacak kapitülasyon benzeri ayrıcalıklar tanınamaz. Sömürgeciliğin bir başka biçimi olan manda ve himaye yönetimi binlerce yıl bağımsız yaşamış olan Türk milleti için asla kabul edilemez. Temel hareket noktası tam bağımsızlıktır. Millî İrade'nin ortaya konması, milletin istek ve arzularının yönetime aktif olarak yansıtılması amacıyla etki ve baskı altında kalmayacak bir yerde, yani Anadolu'da millî bir meclisin toplanması için hemen seçimler yapılmalıdır. Devletin yönetimi milletin seçtiği temsilciler eliyle bu meclis tarafından millet adına yürütülmelidir. Erzurum Kongresi'nde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında dokuz kişilik bir Temsil Heyeti (Heyet-i Temsiliye) seçilmiştir. Bu Temsil Heyeti millet adına karar vermeye ve bu kararları uygulamaya yetkili bir organ hâline getirilmiştir.

Erzurum Kongresi bölgesel nitelikte bir kongre olmasına rağmen aldığı kararlar tüm yurdu ilgilendirmektedir. Amaç tam bağımsız bir Türk devletini gerçekleştirmektir. Erzurum Kongresi kararları adeta daha sonra kabul edilecek olan Misak-ı Millî kararlarının bir provası niteliğindedir.

Özellikle *"Millî İradeyi egemen kılmak esastır."* ifadesi yapılacak olan mücadele sonrasında kurulacak olan siyasi sistemin ne olacağı konusunda en önemli dayanak noktasıdır. **Millî İrade**, ifadesinin karşılığı, **Millî Egemenlik** ilkesine dayanan **Cumhuriyettir**. Erzurum Kongresi kararlarıyla oluşturulmak istenen siyasi yapı, adı telaffuz edilmese de Cumhuriyet rejimidir. Bu anlamda Amasya Genelgesi ile başlayan süreç Erzurum Kongresi'nde geliştirilerek devam ettirilmiştir. Erzurum Kongresi kararlarında yer alan ***"Millî iradeyi egemen kılmak esastır."*** ifadesinin Cumhuriyeti tarif ettiğinin en önemli delili Mustafa Kemal Paşa ile Mazhar Müfit Kansu arasında Erzurum Kongresi sırasında yapılan bir görüşmedir. Mazhar Müfit Kansu, bu görüşmeyi şu şekilde aktarıyor:

> *"O, hatıra defterime ve günü gününe her olayı not edişime hem memnun olur, hem de bazen şaka yapmaktan kendisini alıkoyamazdı.*
>
> *- Hafızalarımız zayıfladığı zaman Mazhar Müfit'in defteri çok işimize yarayacak, derdi. Defteri getirdiğimi görünce, sigarasını birkaç nefes üst üste çektikten sonra :*
>
> *- Amma bu defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar gizli kalacak. Bir ben, bir Süreyya, Bir de sen bileceksin, dedi. Şartım bu ...*
>
> *Süreyya da, ben de :*
>
> *- Buna emin olabilirsiniz Paşam ... dedik.*
>
> *Paşa bundan sonra :*
>
> *- Öyle ise önce tarih koy !... dedi.*
>
> *Koydum: 7-8 Temmuz 1919. Sabaha karşı. Tarihi sayfanın üzerine yazdığımı görünce :*
>
> *- Pekala... yaz diyerek devam etti :*
>
> *- Zaferden sonra hükûmet şekli Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sorunuz nedeniyle söylemiştim. Bu bir.*
>
> *İki : Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken yapılacaktır.*
>
> *Üç : Tesettür (örtünme) kalkacaktır.*

Dört : Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.

Bu anda gayri ihtiyari kalem elimden düştü. Yüzüne baktım. O da benim yüzüme baktı. Bu, gözlerin bir takılışta birbirine çok şey anlatan konuşuşuydu.

Paşa ile zaman zaman senli benli konuşmaktan çekinmezdim.

- Neden durakladın? Deyince :

- Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var dedim, gülerek :

- Bunu zaman gösterir. Sen yaz dedi. Yazmaya devam ettim.

- Beş : Latin harfleri kabul edilecek.

- Paşam yeter, dedim ve biraz da hayal ile uğraşmaktan bıkmış bir insan edası ile :

- Cumhuriyetin ilanını başaralım da gerisi yeter diyerek, defterimi kapadım ve koltuğumun altına sıkıştırdım. İnanmayan bir adam tavrı ile :

- Paşam sabah oldu. Siz oturmaya devam edeceksiniz, hoşça kalın diyerek yanından ayrıldım. Gerçekten de gün ağarmıştı. Süreyya da benimle beraber odadan çıktı. Fakat burada ve bu anda olayların beni nasıl yanıltıp ve Mustafa Kemal'i doğruladığını daha doğrusu Mustafa Kemal'in beni nasıl bir cümle ile mahcup ettiğini itiraf etmeliyim.

Çankaya'da akşam yemeklerinde birkaç defa :

- Bu Mazhar Müfit yok mu kendisine Erzurum'da tesettür kalkacak, şapka giyilecek, Latin harfleri kabul edilecek dediğim ve bunları not etmesini söylediğim zaman defterini koltuğunun altına almış ve bana hayalperest olduğumu söylemişti."[318]

Bu anı bize Mustafa Kemal Paşa'nın çağdaş bir devlet ve toplum yapısını uygulayabilmek için çok önceden fikrî hazırlık yaptığını ve gelişen tarihsel süreç içinde bunları bir bir uygulamaya geçirdiğini çok net bir biçimde göstermektedir. Erzurum Kongresi kararlarında yer alan *"Millî iradeyi egemen kılmak esastır."* ifadesi böylesi büyük bir idealin önemli bir adımını oluşturmuştur.

(ç) Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustosta Erzurum'dan ayrılmış ve eşkiya tehdidi altında güç ve tehlikeli bir yolculuk sonucu 2 Eylülde Sivas'a varmıştır. Sivas halkı şehrin çok uzağında O'nu parlak gösterilerle karşılamış ve şehir merkezine kadar eşlik etmiştir.[319] Bu karşılama ve kabul, Vahdettin ve İstanbul Hükûmeti'nin görevden alarak etkisiz hâle getirmeye çalıştıkları Mustafa Kemal'i ve kendisini gerçek kurtuluşa götürecek liderin arkasından gitmeye hazır olan Türk milletinin sağduyusunu anlamaktan ne kadar uzak olduklarının bir göstergesi olmuştur.

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas Lisesinde toplandı. Kongreye İstanbul, Afyonkarahisar, Tokat, Samsun, Denizli, Erzurum, Erzincan, Bursa, Eskişehir, Kastamonu, Çorum, Nevşehir, Hakkari, Saruhan ve Niğde illerinden gelen 31 delege katılmıştı.[320] Kongreye Trakya'dan ve işgal altındaki birçok bölgeden işgalci güçlerin baskıları nedeniyle temsilci gelememiştir.[321] Ancak temsilci gönderen vilayetlerin coğrafi dağılımına bakıldığında bu kongrenin Türkiye'yi temsil ettiği, dolayısıyla millî bir kongre olduğu sonucuna varılır.

Sivas Kongresi'nde görüşülen konuların en önemlisi manda meselesi olmuştur. Kongre'ye gelen üyelerden bir kısmı Amerikan mandasının benimsenmesi taraftarıdır. Bunlar

---

[318] Muzaffer Erendil; **İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988, s.29-30.
[319] **Nutuk**; s.58-59.
[320] Selek; a.g.e., s.289-290.
[321] Ramazan Tosun; "**Millî Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi**", AAMD, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996.

arasında Rauf (Orbay) Bey, Refet (Bele), Kara Vasıf Bey, İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Bey gibi önemli isimler sayılabilir. Kongre öncesinde de 10 Ağustos 1919 tarihinde Halide Edip (Adıvar) Hanım, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektubunda uzun uzadıya neden Amerikan mandasını benimsemek zorunda olduğumuzu açıklamaya çalışmıştır.[322]

Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Sivas Kongresi'nde

Sivas Kongresi, her konunun ayrıntılı olarak görüşülüp tartışıldığı son derece demokratik bir ortam içinde gerçekleşmiştir. Görüşler, karşıt görüşler ortaya konmuş, milletin ve devletin kurtuluşu için gerekli olan en gerçekçi çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır. Varılan sonuçlar kongre kararları şeklinde, millî iradenin en güzel örneklerinden biri olarak tüm dünyaya ilan edilmiştir.

Sivas Kongresi'nde kabul edilen kararları ve gerçekleştirilen uygulamaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1.Erzurum Kongresi kararları aynen kabul edilerek bölgesel bir kongrede alınan kararlar tüm Türkiye'yi kapsayan ve ***Millî Kongre*** *niteliğinde olan Sivas Kongresi tarafından tüm yurt için geçerli kılınmıştır.*

2.Manda ve himaye kesinlikle reddedilerek, ***Tam Bağımsızlık İlkesi*** *ve bununla bağlantılı olarak* ***Ya İstiklal, Ya Ölüm Parolası*** *benimsenmiştir.*

3.Erzurum Kongresi'nde kurulan ve kongre adına karar vermeye yetkili kılınan Temsil Heyeti (Heyet-i Temsiliye) uygulaması, Sivas Kongresi'nde aynı işlevle ve üye sayısı 16[323] kişiye çıkarılarak devam ettirilmiştir. Bir hükûmet gibi çalışan Temsil Heyeti'nin başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa da hükûmet başkanı gibi çalışmaya başlamıştır.

---

[322] **Nutuk**; s.66-79.
[323] Belen; a.g.e., 1983, s.115.

*4.İstanbul Hükûmetinin otoritesi reddedilmiş, İstanbul ile irtibat kesilmiş, Kongre ve daha sonra Temsil Heyeti eliyle egemenlik yetkisi bizzat kullanılmıştır. TBMM'nin açılması ile uygulanacak olan "**Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.**" anlayışı doğrultusunda çok önemli bir adım atılmıştır.*

*5.Egemenliği, dolayısıyla **"yürütme"** gücünü bizzat kullanmanın bir örneği olarak Sivas Kongresi'nce Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, bütün Kuvayı Milliyeyi kapsamak kaydıyla **Umum Kuvayı Milliye Komutanlığı**na (Batı Cephesi Komutanlığı) atanmıştır.*

*6.Bütün yerel direniş örgütleri ve Müdafaai Hukuk kuruluşları, **Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti** adı altında birleştirilmiş ve yerel cemiyetler bu çatının altında il temsilciliği gibi çalışmaya başlamıştır. Böylelikle, Millî Mücadele çok daha örgütlü bir hâle gelmiştir.*

*7.Anadolu'da başlayan bu kutsal mücadelenin sesini tüm dünyaya duyurmak amacıyla kongre kararıyla **İrade-i Milliye**[324] adıyla bir gazete yayımlanmaya başlanmıştır.*[325]

Sivas Kongresi sonunda, Havza Genelgesi ile başlayan Türk Kurtuluş Mücadelesinin temel esaslarını belirleme çabası büyük ölçüde tamamlanmıştır. Anadolu'da gerçekleştirilecek olan mücadelenin Amasya Genelgesi'nde belirlenen amacı, gerekçesi ve yöntemi tüm Türkiye için geçerli kılınmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilecek olan Misak-ı Millî esasları büyük ölçüde netleşmiştir. Misak-ı Millî kararları ile Erzurum ve Sivas Kongresi kararları karşılaştırıldığında faklı ifadelerle aynı amacın benimsendiği görülür. Bu temel amaç millet iradesine dayalı bağımsız yeni bir Türk devletinin kurulmasıdır.

(d) Ali Rıza Paşa Hükûmetinin Kurulması ve Amasya Görüşmesi (20-22 Ekim 1919)

İstanbul'daki Damat Ferit Hükûmetinin her türlü engelleme çabalarına rağmen Havza ve Amasya Genelgeleri, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin gerçekleşmesiyle, ülkenin geleceğini belirleme inisiyatifi tamamen Anadolu Hareketi ve Temsil Heyetinin eline geçmiştir. Türk milleti, tamamen teslimiyetçi bir tavır sergileyen İstanbul'u gözden çıkarmış, milletin içinde bulunduğu durumu doğru algılayan, milletin duygu ve düşüncelerine tercüman olan Mustafa Kemal Paşa'yı ve onun yönetimindeki Temsil Heyetini gerçek yöneticileri olarak kabul etmiştir.

Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak Damat Ferit Hükûmeti daha fazla dayanamamış ve 2 Ekim 1919 tarihinde istifa etmiştir. Damat Ferit'in istifası üzerine Vahdettin, Ali Rıza Paşa'yı yeni hükûmeti kurmakla görevlendirmiş ve böylelikle yeni hükûmet kurulmuştur.[326]

Yeni hükûmet, ilk olarak Anadolu'da kaybetmiş oldukları otoriteyi yeniden sağlayabilmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti ile ilişkiye geçmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmetinden özetle şu taleplerde bulunmuştur:

1.Hükûmet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen kararları benimsemelidir.

2.Meclisin toplanıp millet adına karar vermeye başlamasına kadar işgalci devletlere hiçbir bağlayıcı taahhütte bulunulmamalıdır.

3.Gelecekte imzalanacak olan barış konferansına gönderilecek temsilciler, Temsil Heyetinin onayından sonra seçilmelidir.

---

[324] Hüseyin Yıldırım; **İrade-i Milliye Gazetesi**, AAMD, Sayı 23, Cilt: VIII, Mart 1992. (İrade-i Milliye gazetesi, 14 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta yayın hayatına başlamış, Temsil Heyeti'nin Sivas'ta bulunduğu süre içinde 19 sayı çıkmış, 10 Ocak 1920 tarihinde Ankara'da Hakimiyet-i Milliye gazetesinin yayınlanmaya başlamasıyla önemini yitirmeye başlamıştır. İrade-i Milliye gazetesi 1922 yılı sonuna kadar yayınlanmaya devam etmiş daha sonra kapanmıştır.)

[325] Aybars; a.g.e., 1986, s.181.

[326] **Nutuk**; s.133-134.

4.Hükûmet, Temsil Heyetinin önderliğini yaptığı Millî Hareket'in tamamen meşru olduğunu bir bildiri ile ilan etmelidir.

5.Anadolu'daki görevlerinden azledilen vatansever asker ve sivil memurlar görevlerine iade edilmeli, yeni azil ve görevlendirmelerde Temsil Heyeti'nin onayı alınmalıdır.[327]

Buna karşılık İstanbul Hükûmeti de Temsil Heyetinden özetle İstanbul Hükûmetinin otoritesini sarsmaya yönelik girişimlerde bulunulmamasını istemiştir. Sonuç olarak ortak bir uzlaşma zemini oluşmuştur.

Bunun üzerine yeni Hükûmetin Bahriye Nazırı Salih Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere 20 Ekim 1919 tarihinde Amasya'ya gelmiştir. 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonucu şu esaslar üzerinde uzlaşılarak bir tutanak hâlinde tespit edilmiştir:

1.Türklerin çoğunlukta bulundukları vatan toprakları ayrılık kabul etmez bir bütündür. Batı Anadolu ve Doğu Trakya tartışmasız bir biçimde vatan toprağıdır ve başka devletlere verilmesi kabul edilemez.

2.Müslüman olmayan unsurlara siyasi egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez. Bu anlayıştan yapılacak en ufak bir fedakârlık bağımsızlığımızı esaslı şekilde zarara uğratacaktır.

3.Bağımsızlığımızı zedeleyecek ve ülke maliyesini yabancıların kontrolü altına sokacak bir şekilde, yabancı bir devlete ekonomik ayrıcalıklar tanınamaz.

4.Sivas Kongresi kararları üzerinde, toplanacak olan Mebusan Meclisince kabul edilmesi koşuluyla uzlaşılmıştır.

5.Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Türk milletinin meşru temsilcisi olarak İstanbul Hükûmetince tanınacaktır.

6.Barış konferansına gönderilecek olan temsilcilerin seçimi sırasında Temsil Heyeti'nin görüş ve onayı alınacaktır.

7.İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle oluşturulacak olan Millî Meclisin Anadolu'da, işgal tehlikesinden uzak bir yerde toplanması gereklidir.[328]

Tarih kitaplarımızda, Amasya Görüşmesi (Amasya Mülakatı) olarak adlandırılan bu toplantı sonucu alınan kararlarla, İstanbul Hükûmeti Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılmış olan ***Anadolu İhtilali***'ni resmen tanımış oluyordu. Buna ek olarak milletin temsilcilerinin almış olduğu Erzurum ve Sivas Kongre kararlarını kabul ederek, Türk milletinin vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığı için meşru bir mücadele yaptığını da benimsemiş oluyordu.

(e) Temsil Heyetinin Ankara'ya Gelmesi

Mustafa Kemal Paşa ve Temsil heyeti, 18 Aralık 1919 Perşembe günü Sivas'tan Ankara'ya hareket etti. 19 Aralık günü akşamı Kayseri'nin on kilometre dışında büyük bir halk kitlesi tarafından karşılandı. İki gün Kayserililerin misafiri olan heyet 21 Aralık'ta yine coşkulu bir törenle uğurlandı. 24 Aralıkta Kırşehir'de yine büyük bir halk kitlesi ile karşılandı ve şerefine fener alayları düzenlendi. 26 Aralık gecesi Ankara'nın Beynam köyünde misafir kaldıktan sonra ertesi gün, 27 Aralık 1919 tarihinde öğleden sonra Ankara'ya vardı. Dikmen sırtlarında Ankara Valisi Yahya Galip Bey, Müftü Rıfat Efendi, Ankara'nın ileri gelenleri ve büyük bir halk kitlesi tarafından coşkuyla karşılandı. Ankara'nın Seğmenleri, bu kutlu misafirlere, davul zurna eşliğinde yöresel oyunlarını oynayarak hoş geldiniz, dediler. Bu çoşku vilayet binasına kadar devam etti. Bu arada Ankara'da bulunan İngiliz ve Fransız irtibat birliklerinin subay ve erleri misafirlerin gelişi için yapılan törenleri şaşkınlıkla izliyordu. 27

[327] Selek; a.g.e., c.1, s.310-311.
[328] **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, s.67-69.

Aralık 1919 tarihinden itibaren, bu küçük Anadolu şehri "Millî Mücadele" adı verilen soylu bir direnişin merkezi ve bu direnişin sonucu elde edilen Cumhuriyetin başkenti oldu.[329]

(f) Osmanlı Mebusan Meclisinin Toplanması ve Misak-ı Millî

"İnsaf ve merhamet dilenmekle millet işleri, devlet işleri görülemez. İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk milleti, Türkiye'nin gelecekteki çocukları, bunu bir an akıllarından çıkarmamalıdırlar."

Kemal Atatürk[330]

Amasya Görüşmeleri sonrasında Meclis seçimlerine ilişkin çalışmalara başlanacaktır. Salih Paşa, görüşmeler sırasında Meclisin İstanbul dışında, Anadolu'da toplanmasını İstanbul Hükûmetine kabul ettirmek için elinden geleni yapacağını aksi takdirde istifa edeceğini bildirmiştir.[331] Ancak İstanbul'a döndükten sonra Hükûmet anayasa gereği Meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanmasının mümkün olamayacağı görüşü ile bu konuda direnmiş, Salih Paşa ise bu konuda verdiği sözü yerine getirmeyerek istifa etmemiştir.

İstanbul Hükûmetinin, Meclisin ancak İstanbul'da toplanabileceğine ilişkin kararı üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Komutanlarını Sivas'ta yapılacak bir toplantıya davet etmiştir. Kolordu komutanları veya onların görevlendirdikleri temsilcilerle 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında durum değerlendirmesi yapılmış ve bunun sonucunda, sakınca ve tehlikelerine rağmen, memleketi bir bunalıma sürüklemekten sakınıldığı için Meclisin İstanbul'da toplanması zorunluluğu kabul edilmiştir. Ayrıca Millî Meclisin toplanıp kararlarını baskı altında kalmaksızın alabileceği bir ortam ortaya çıkana kadar Temsil Heyetinin çalışmalarına devam etmesi kararlaştırılmıştır. Seçilecek olan milletvekillerinin İstanbul'a gitmeden önce belli merkezlerde toplanarak Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin temel ilkelerinin bir kez daha kendilerine anlatılması ve bu konuda bir direktif verilmesi kararı benimsenmiştir.[332]

Vahdettin seçilen milletvekillerinin hemen tamamının Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti mensupları olmasından ciddi biçimde rahatsızlık duymuş, alabilecekleri bir kararla kendi çıkarlarını zor duruma sokabileceklerini hissetmiştir. Bunun için milletvekillerinden bazılarını istifaya zorlayarak, kendisini destekleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu kişileri seçtirerek Mebusan Meclisini yönlendirmek istemiştir. Bu görüşünü Başkâtibi Ali Fuat Bey'e açmıştır. Ancak Ali Fuat Bey'in seçimlerin yapılmış olduğu ve bu tarz bir müdahalenin uygun olmayacağını belirtmesi üzerine de bu düşüncesinden vazgeçmiştir.[333]

Mustafa Kemal Paşa, yapılan seçimler sonucu Osmanlı Mebusan Meclisine seçilen milletvekillerinden Ankara'ya gelenlerle bir toplantı yaparak, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların içeriği ve anlamı hakkında kendilerine bilgi vermiştir. İstanbul Meclisine katılmalarından sonra milletin haklı sesini yansıtmak amacıyla onlardan ***Müdafaai Hukuk Grubu*** adı altında örgütlenmelerini istemiştir. Çalışmaların bu grubun ortak düşünceleri doğrultusunda yönlendirmelerini tavsiye etmiştir.[334] Ancak bu milletvekilleri İstanbul'a gittikten sonra bu isimde bir grup oluşturmanın gereksiz bir gerginlik yaratacağı düşüncesi ile Müdafaai Hukuk Grubu yerine ***Felah-ı Vatan Grubu***'nu kurmuşlardır.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920 tarihinde ilk toplantısını yaparak çalışmalara başlamıştır. Meclisi oluşturan 140 milletvekilinin büyük bir çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyesiydi.[335] Vahdettin, bu milletvekillerinin oluşturduğu meclisi benimsemediğini, hastalık bahanesiyle Meclisin açılışına gelmeyerek gösterdi.[336] Bu milletvekillerinin oluşturduğu Felah-ı Vatan Grubu, 22 Ocak 1920 tarihinde gizli bir toplantı

[329] Belen; a.g.e., 1983, s.141-142.
[330] **Nutuk**; s.243.
[331] Aynı; s.171.
[332] Aynı; s.186-191.
[333] Türkgeldi; a.g.e., s.274.
[334] **Nutuk**; s.247.
[335] Criss; a.g.e., s.29.
[336] Türkgeldi; a.g.e., s.275.

yapmış ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas'ta hazırlanan ***Misak-ı Millî*** üzerinde gerekli çalışmaları yaparak metne son şeklini vermiştir. Mebusan Meclisi 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda bu metni ***Misak-ı Millî*** adıyla kabul etmiş ve 17 Şubat 1920 tarihinde de bu kararını ilan etmiştir.[337] Kabul edilen Misak-ı Millî, şu kararları içeriyordu:

"***MİSAK-I MİLLÎ***

(28 Ocak 1920)

1.Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de ateşkes anlaşması imzalandığı tarihte düşman ordularının işgali altında bulunan Arap memleketlerinin durumunun, halkın serbestçe verecekleri oya göre belirlenmesi gereklidir. Bu ateşkes sınırları içinde Türk ve İslam çoğunluğu bulunan kısımların tümü, hiçbir şekilde ayrılık kabul etmez bir bütündür.

2.Halkın oyu ile ana vatana katılmış olan üç sancakta [Elviye-yi Selase: Kars, Ardahan, Batum] *gerekirse halkın oyuna başvurulmasını kabul ederiz.*

3.Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumunun saptanması da halkın etki altında kalmadan verecekleri oya uygun olmalıdır.

4.Hilafet merkezi ve Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü zedelenmeden korunmuş olmalıdır. Bu esas kabul edilmek şartıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda bizimle diğer bütün ilgili devletlerin, birlikte verecekleri karar geçerlidir.

5.İtilaf Devletleriyle düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılmış olan anlaşma esasları dairesinde azınlıkların hakları, komşu memleketlerdeki Müslüman halkın aynı haklardan yararlanmaları şartıyla tarafımızdan kabul ve temin edilecektir.

6. Ulusal ve ekonomik gelişmemiz imkân dairesine girmek, daha ileri ve düzenli bir şekilde iş görmede başarılı olabilmek için her devlet gibi bizim de gelişmemizin sağlanmas temelinde bağımsız ve tam bir özgürlüğe sahip olmamız var olma esasımızdır. Bu sebeple siyasi, adli, mali gelişmemize engel olan kayıtlara karşıyız. Hissemize düşecek borçlarımızım ödenmesi şartları da bu esasa aykırı olmayacaktır."[338]

Misak-ı Millî metni incelendiğinde, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongre kararlarının daha da belirginleştirilmiş bir biçimde ortaya koyan hükümleri içerdiği görülür. Buna göre Misak-ı Millî, Wilson İlkeleri'nde ortaya konan kendi kaderini belirleme hakkı (Self Determination) doğrultusunda Türklerin çoğunlukta yaşadıkları toprakları Türk yurdu olarak kabul etmiş, bunun ayrılık kabul etmez ve tartışılamaz olduğunu hükme bağlamıştır. Bu çerçevede Kars, Ardahan, Batum ve Batı Trakya'da gerekirse halk oyuna (Plebisit) başvurularak, halkın kendi kaderini tayin etme hakkını kullanabileceği belirtilmiştir.

İstanbul, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın güvenliğinin sağlanması sonrası kesinlikle Türk egemenliğinde kalması istenmiştir. Bundan taviz verilemeyeceği, bu ön koşulun kabul edilmesi sonrası uluslararası kurallar çerçevesinde deniz ticareti ve boğazlardan geçiş kurallarının ilgili ülkelerle görüşülerek belli bir esasa bağlanabileceği kabul edilmiştir.

Kendi yurdumuzda egemenliğimize saygı duyulması ve bu çerçevede karşılıklılık ilkesi esaslarına göre komşu ülkelerde Müslüman halka hangi haklar tanınıyorsa, Türkiye'de de azınlıklara aynı hakların tanınacağı, bunun dışında egemenliğimizi zedeleyecek ve iç işlerimize karışılmasına imkân sağlayacak ayrıcalıkların tanınamayacağı vurgulanmıştır.

---

[337] Aybars; a.g.e., 1986, s.191-192.
[338] Aynı; s.192.

Bunun dışında ülkenin ekonomik, dolayısıyla siyasi bağımsızlığını ortadan kaldırmaya imkân sağlayacak adli ve mali ayrıcalıkların, yani kapitülasyonların kesinlikle kabul edilmeyeceği açıkça belirtilmiştir.

Misak-ı Millî'nin kabulü anısına bastırılan "Yadigâr-ı Misak-ı Millî" tablosu

Bu hükümler çerçevesinde Misak-ı Millî, ***"Tam Bağımsızlık"*** ilkesi esas alınarak Türk milletinin kendi öz yurdunun sınırlarını çizen ve bu yurtta özgür ve bağımsız yaşayabilmesi için razı olabileceği asgari hakları net bir biçimde ortaya koyan tarihî bir belgedir. Bu belge, Türk Kurtuluş Savaşı için bir yol haritası ve Türk milleti için bir ideal olmuştur.

(f) İstanbul'un İşgali ve Osmanlı Mebusan Meclisinin Feshi

İşgal güçlerinin Osmanlı Mebusan Meclisinin açılmasına engel olmamalarının sebebi, kontrol altında tuttukları Vahdettin'in ve İstanbul Hükûmetinin etkisi ile meclisi denetim altına alabilmektir. Bu denetim sayesinde de isteklerini kendi çıkarları doğrultusunda uygulayabilmekti. Böylelikle Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılmış olan Anadolu Hareketini etkisiz hâle getirmeyi umuyorlardı.

Ancak Misak-ı Millî'nin yayımlanması bütün planlarını alt üst etti. Dört yıl süren bir savaş sonrası Osmanlı Devleti'ni dize getirmişlerdi. Ancak şimdi bu devletin meclisi millî sınırlar adıyla kendi tasarladıkları sınırların çok ötesinde sınırlar çiziyor ve savaş öncesinde bile var olan başta kapitülasyonlar olmak üzere birçok sınırlamanın kaldırılmasını talep ediyordu. Müttefiklere göre kabul edilemez olan bu ilkeler, İstanbul'un resmen işgal edilmesinin en önemli sebebi olmuştur.

26-27 Şubat 1920 gecesi Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey'in emrindeki Kuvayı Milliyecilerle Gelibolu'daki Akbaş cephaneliğini basarak burada bulunan silah ve mühimmatı, nöbetçi Fransız askerleri ile beraber Anadolu'ya kaçırması, işgal güçlerini çileden çıkarmıştır. Baskılar üzerine Ali Rıza Paşa Hükûmeti 3 Mart'ta istifa etmiş ve yeni Hükûmet Salih Paşa

tarafından kurulmuştur. İngiliz Başbakanı Lloyd George, Adana bölgesinde 20.000 Ermeni'nin Türkler tarafından katledildiğine dair yalan haberi bahane ederek İstanbul'un işgalini istemiştir. 16 Mart 1920 tarihinde de İstanbul'un işgali resmen başlamıştır.[339] İşgal gece yarısından itibaren başlamış, sabah saat 10'a kadar işgali planlanan devlet dairelerinin ve askerî binaların büyük çoğunluğu denetim altına alınmıştır. Önceden adresleri belirlenen pek çok kişi evlerinden alınarak götürülmüştür. Şehzadebaşı'nda Kafkas Tümeni Karargâhı olarak kullanılan Mızıka Karakolu, İngiliz birlikleri tarafından basılmış, askerlerimiz yataklarında süngülenmiş ve beş askerimiz şehit olurken 12 askerimiz de yaralanmıştır.[340]

Bundan sonra, İngiliz askerleri tarafından Mebusan Meclisi basılmış ve Rauf (Orbay) Bey başta olmak üzere 85 milletvekili ile pek çok Türk aydını tutuklanarak Malta Adası'na sürgüne gönderilmiştir. Bu tutuklamalarda İstanbul'da örgütlenmiş olan Ermeni Taşnak Cemiyetinin 300 elemanı İngiliz birliklerine bizzat yardım etmiştir.[341]

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Mebusan Meclisi, 18 Mart 1920 tarihinde son oturumunu yapmış, Sinop milletvekili Dr.Rıza Nur Bey ve 16 arkadaşının verdiği, Meclisin görev yapmasına imkân kalmadığı için çalışmalarının ertelenmesine ilişkin karar tasarısı oy birliği ile kabul edilmiştir.[342] Meclis çalışmalarının ertelenmesi üzerine Vahdettin, 11 Nisan 1920 tarihinde yayımladığı İrade ile Mebusan Meclisini feshederek millî iradenin İstanbul'daki yansıması olan Mebusan Meclisini söndürmüştür.[343]

Böylece Türk milletinin geleceği çok önemli bir dönemde, son derece güç şartlar altında çalışan ve Misak-ı Millî gibi tarihimizin anıt belgelerinden birini kabul eden bu kahraman Meclis tarih sahnesinden çekilmiştir.

İşgal kuvvetleri İstanbul sokaklarında

339 Aybars; a.g.e., 1986, s.195.
340 Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, İstanbul 1992, s.404-410.
341 John Godolphine Bennett (Çev:Çiçek Öztek); **Tanık**, Bir Arayışın Hikayesi, YK Yayınları, İstanbul, 1999, s.56.
342 Samet Ağaoğlu, **Kuvayi Milliye Ruhu**, Baha Matbaası, İstanbul,1987, s.37-39.
343 Selek; a.g.e., c.1, s.338.

4. Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi Siyasi, Askerî ve Diplomatik Gelişmeler

a. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Genel Özellikleri

(1) TBMM'nin Açılışı

16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'un resmen işgal edilmesi ve Son Osmanlı Mebusan Meclisinin çalışamaz duruma gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına ilk girişimlere başlayarak işgal haberini aynı gün kolordu komutanları ile valilere telgrafla bildirmiştir.[344] Ayrıca İstanbul ile her türlü telgraf haberleşmesi yasaklanmış, izinsiz olarak; İstanbul'a telgraf çekenler, düşman tebliğlerini Anadolu'ya kabul eden ve yayanlar, Anadolu dâhilindeki görüşmeleri İstanbul'a verenlerin casus olarak kabul edilecekleri ve derhâl yargılanarak cezalandırılacakları da ifade edilmiştir.[345]

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından 17 Mart 1920 tarihinde kolordu komutanları ve valilere çekilen yeni bir şifreli telgrafta; Ankara'da on beş gün içinde bir "***Meclis-i Müessisan***" (Kurucu Meclis) toplanacağı, bu meclis üyelerinin medeni cesaret ve fikrî kabiliyet sahibi, yirmi beş yaşından büyük, kötü şöhret sahibi olmayan kişiler arasından, livalar esas tutulmak üzere, her livadan beş üye seçilmek suretiyle oluşturulacağı ve seçimlere Gayrimüslimlerin katılamayacağı bildirilmiştir.[346] Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Mart 1920 tarihinde gönderilen tamimde, İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelebilen son Osmanlı Mebusan Meclisi mensubu milletvekillerinin de açılacak olan meclisin doğal üyeleri olacağı bildirilmiştir.[347]

Meclisin oluşturulmasına yönelik seçimler, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin gayretleri ile kolordu komutanları ve valilerin gözetiminde, Müdafaai Hukuk Heyetleri, belediye meclis üyeleri ve milletçe başka ne kadar seçilmiş heyet varsa hepsinin katılımıyla yapılmıştır.[348] 22 Nisan 1920 tarihinde yapılan özel bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine Meclisin adının "***Türkiye Büyük Millet Meclisi***" olması da kabul edilmiştir.[349]

TBMM'nin açılışı (23 Nisan 1920)

[344] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, sayı.13, E.U. Basımevi, Ankara, 1955, Vesika No.329.
[345] Kazım Karabekir; **İstiklal Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul, 1990, s.496.
[346] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; sayı.22, E.U. Basımevi , Ankara, 1958, Vesika No.567.
[347] Aynı; Sayı.13, Vesika No.337.
[348] İsmail Arar; **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969, s.35.
[349] Adıvar; a.g.e. s.115.

TBMM'nin açılışı 23 Nisan 1920 tarihinde Meclisin en yaşlı üyesi olan Sinop milletvekili Şerif Bey'in başkanlığında Ankara'ya gelebilen 120 milletvekilinin katılımıyla yapılmıştır. 24 Nisan tarihinde Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu durumu açıklayan konuşma yapmıştır. Daha sonra yapılan Meclis Başkanlığı seçimlerinde, Mustafa Kemal Paşa Başkan seçilmiştir. [350]

(2) TBMM'nin Özellikleri

23 Nisan 1920 tarihinde kurulan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, kuruluş amacı, yapılanması, milletvekilleri ve millete yaptığı hizmetler anlamında Türk tarihinde çok ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın gerçek anlamda anlaşılabilmesi için bu meclisin özelliklerinin ve çalışma biçiminin çok iyi kavranılması gerekmektedir.

(a) TBMM'nin Meşruluğu

TBMM dönemini anlayabilmemiz için öncelikle TBMM'nin siyasi ve hukuki meşruiyeti üzerinde durmamız ve meşruiyetten ne anlamamız gerektiğini Mustafa Kemal Paşa'nın tespitleriyle değerlendirmemiz gerekir. Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılması öncesi bir sohbet sırasında Yunus Nadi Bey'in *"Her kerameti Meclisten beklemek niyetinde miyiz?"* şeklindeki sorusuna şu cevabı vermiştir: *"Ben bilakis her kerameti Meclisten bekleyenlerdenim. Nadi Bey, bir devre yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak millî kararlara istinad etmekle, milletin temayülatı umumiyesine tercüman olmakla hasıldır. Milletimiz çok büyüktür, hiç korkmayalım. Bence Meclis nazariye değil, hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür. Evvela Meclis, sonra ordu Nadi Bey. Çünkü ordu yüz binlerce insan, milyonlarca* servet ve *sâmân demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulü meydana çıkarabilir ve bir kere bu hâle geldikten sonra milletin hayat ve mevcudiyetine zıd olan mezâlim ve tazyikatın kâffesini bertaraf etmeye muktedir olmak salâhiyetini yalnız nazariye olarak değil, fiilen de kazanmış oluruz."*[351] Bu değerlendirmeden yola çıkarak meşruiyeti dar anlamda, millet isteğine ve kararlarına dayanarak milletin geleceğinde söz sahibi olma olarak tanımlayabiliriz. Geniş anlamda ise bu ifadenin karşılığı cumhuriyettir, demokrasidir. Meşruiyet; milletin kararına ve onayına dayandığına göre, Anadolu'da kurulan ve milletin düşüncelerini temsil eden tüm cemiyetler, TBMM'nin açılışı için çalışmışlardır. Meclisin açılmasından sonra askerî ve mülki bütün yöneticilerle Geyve Boğazı'nın güneyindeki tüm Anadolu'nun TBMM'nin yönetimine girmesi Meclisin meşruiyetinin göstergesidir. TBMM, siyaseten meşru bir kurumdur. Meclisi oluşturan milletvekilleri, halkın oyuyla seçilmiş ve gene halkın geleceğini oluşturacak kararlar almaya halk tarafından yetkili kılınmışlardır. Millet iradesinin yönetime yansımasının başka bir biçimi yoktur.

Hukuki olarak meşruiyeti ele alırsak; Osmanlı Devleti anayasası olan Kanun-u Esasi, yasama görevini yerine getirmek için ***Meclis-i Umumî*** adıyla bir meclis öngörmüştür.[352] Oysa halkın iradesi ile seçilen meclis, işgal güçleri tarafından çalışamaz hâle getirildiği için görüşmeleri tatil etmiş ve Padişah tarafından 11 Nisan 1920 tarihinde feshedilmiştir.[353] 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM, Kanun-u Esasî açısından feshedilen meclisin yerine açılan meşru ve yeni bir meclistir. Kaldı ki TBMM'yi oluşturan milletvekilleri İmparatorluk Mebusan Kanunu esaslarına göre seçilmişlerdir.[354] Dolayısıyla TBMM, hukuki olarak da meşrudur.

Nitekim Meclisin meşruiyeti bir süre sonra İstanbul Hükûmeti tarafından da kabul edilecektir. Londra Konferansı öncesi Sadrazam Tevfik Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına çekilen telgraf reddedilecek ve gerekçe olarak millet adına söz söylemeye yetkili tek merciin TBMM olduğu ifade edilecektir. Bunun üzerine Tevfik Paşa, bir sonraki

[350] **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre I, c.1, s.38.
[351] Yunus Nadi ; **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.98-100.
[352] Server Tanilli; **Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1980, s.4.
[353] Selek; a.g.e., s.338.
[354] Karabekir; a.g.e., s.517-518.

telgrafını *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti"* adına gönderecektir.[355] Yine Tevfik Paşa Londra Konferansı sırasında, sözü ***millet adına konuşmaya yetkili*** olarak nitelendirdiği TBMM Murahhas Heyetine bırakacaktır.[356]

(b) TBMM'nin Kurucu Meclis Özelliği

Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Mart 1920 tarihinde kolordu komutanları ve valilere gönderdiği telgrafta Ankara'da on beş gün içerisinde bir "***Meclis-i Müessisan***" (kurucu meclis) toplanacağı bildirilmiştir.

Bilindiği üzere kurucu meclisler ihtilaller sonrasında oluşturulan ve yeni rejimi şekillendirici çalışmalar yapan olağanüstü yetkilerle donatılmış olan meclislerdir. Bu anlamda, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, çıkardığı kanunlar, meclis genel kurul kararları ve yaptığı çalışmalar itibarıyla kuşkuya yer vermeyecek biçimde bir kurucu meclistir.[357]

Bunun en önemli örneği 20 Ocak 1921 tarihinde Meclis tarafından kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. 1921 Anayasası olarak anılan bu kanunun ilk üç maddesi şöyledir:

Madde 1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli halkın kendi kendini yönetmesi esasına dayanır.

Madde 2. Yürütme ve yasama yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisine aittir.

Madde 3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır.[358]

Bu üç madde incelendiğinde şu sonuca varılmaktadır: Anadolu'da yeni bir devlet kurulmuştur. Bu devletin adı, ***Türkiye Devleti***'dir.[359] Bu devletin yönetim biçimi egemenliğin hiçbir sınırlama olmaksızın millete ait olduğu ve halkın kendi kendini yönettiği, yasama, yürütme yetkilerinin (İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıyla yargı yetkisinin de) meclise ait olduğu bir sistemdir. 24 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nın hiçbir maddesinde Saltanat ve Hilafet makamlarıyla bunlara ait yetkilerden söz edilmemektedir.

Birinci TBMM'nin en önemli özelliği gerektiğinde rejimi değiştirebilecek yetkilerle donatılmış olmasıdır. Rejimi değiştirebilecek yetkilerle donatılan meclisler de dünya tarihinde kurucu meclis özelliği kazanmıştır.[360]

(c) TBMM'de Kuvvetler Birliği İlkesi ve Meclis Hükûmeti Sistemi

TBMM'nin açılmasından kısa bir süre sonra 2 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen "***Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun***" (Hükûmetin Seçilmesi Hakkında Kanun) ile hükûmet üyelerinin her birinin, aday olan üyeler arasından salt çoğunlukla seçilmesi, bunların da kendi aralarından birini başkan seçmesi hükmü getirilmiştir.[361] 1921 Anayasası'na göre yürütme yetkisi Meclise aitti. Meclis, hükûmet etme işini fiilen yerine getiremediği için kendi üyeleri arasından seçimle hükûmeti oluşturuyor ve yürütme işlevini bu heyet aracılığı ile yerine getiriyordu. Hükûmet varlığını meclis dışı bir organdan veya anayasadan değil, doğrudan doğruya meclis iradesinden alıyordu. Bakanların seçilme yetkisi meclise ait olduğu gibi görevlerinden alınmalarında da tek yetkili yine meclisti.[362]

---

[355] **TBMM zabıt Ceridesi**, Devre I, c.7, s.411.
[356] Aynı, c.8, s.450.
[357] Kemal Zeki Gencosman; **İhtilâl Meclisi**, Hür Yayınları, İstanbul, 1980, s.260.
[358] **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre I, c.7, s.339. Ayrıca Bkz. **Düstur**; 3.Tertip, c.1, s.199.
[359] 1876 tarihli Kanun-u Esasi'ye göre Osmanlı Devleti'nin resmi adı **"Devlet-i Osmaniye"**dir. (Tanilli; a.g.e., s.3, 20-25.
[360] Ergun Özbudun; "**TBMM Hükûmetinin Hukuki Niteliği"**, AAMD, sayı 2, Ankara, 1985, s.483.
[361] **Düstur**; 3.Tertip, c.1, s.123.
[362] Özbudun; a.g.m., s.486.

Hükûmet üyeleri hükûmete karşı değil meclise karşı sorumluydu. Yani hükûmet, bir bakıma, Meclisin bir çeşit memurlar heyeti durumunda idi.

Meclis Hükûmeti Sistemi adı verilen bu yöntem ***Kuvvetler Birliği*** esası çerçevesinde Meclisin yürütme yetkisine de bizzat sahip olmasının doğal bir sonucuydu. Bakanların bizzat meclise karşı sorumlu olmaları uygulamada bazı zorluklarla karşılaşılmasına yol açsa da, meclisin hükûmet üyeleri üzerindeki yoğun denetimi, yapılan çalışmaların çok daha verimli ve doğru olması sonucunu da beraberinde getiriyordu.

(ç) TBMM Mensubu Milletvekillerinin Anlayış Farklılıkları ve Siyasi Gruplar

TBMM'yi oluşturan milletvekillerinin halkı ne oranda temsil ettiği incelenmesi gereken bir başka husustur. Bunun en etkili yolu milletvekillerinin mesleki dağılımlarının incelenmesidir. TBMM'nin 50'nci Yıl Dönümü Albümü'nde Birinci Mecliste görev yapan 378 milletvekilinin isimleri, seçim bölgeleri, yaşları ve meslekleri yer almaktadır.[363] Sadi Irmak, mesleklerini tespit edebildiği 361 milletvekilini on gruba ayırarak incelemiştir. Buna göre Mecliste 69 ilmiye (din adamı) sınıfı mensubu, 58 asker, 29 eğitimci, 27 iktisatçı, 37 diplomat, 50 hukukçu, 62 memur, 39 ziraatçı, 18 tıbbiye mensubu ve 2 teknisyen mevcuttur.[364] Bu dağılım değerlendirildiğinde milletvekillerinin gerçekten halkı temsil ettikleri sonucuna varılabilir. Bu meslek gruplarındaki milletvekillerinin ülkenin dört bir yanındaki değişik seçim bölgelerinden seçilerek geldikleri de dikkate alınmalıdır.

Vatanın kurtuluşu amacıyla bir araya gelen milletvekilleri bu ortak ve vazgeçilmez amacın dışında Meclis çalışmalarında kendi görüş ve prensiplerinin de savunucusu olmuşlardır. Bu nedenle TBMM bir tezatlar Meclisidir. Samet Ağaoğlu, bu tezadı şu satırlarla ifade etmektedir: *"Okul ve medrese çarpışması vardı. Yenilik ve muhafazakârlık tartışması vardı. Cumhuriyet ve saltanatçılık tartışması vardı. Türkçülük ve Osmanlılık çarpışması, ırkçılık ve ümmetçilik çarpışması vardı."*[365]

Meclis içinde çeşitli düşüncelere mensup milletvekilleri aynı zamanda değişik fırka ve cemiyetlere de üye idiler. Bunlar; İttihat ve Terakkî Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Çiftçiler Cemiyeti, Millî Türk Fırkası, Türkiye Mesaî Fırkası, Millî Ahrar-Ahalî İktisat Fırkası ile çeşitli Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri idi.[366] Fakat değişik düşüncelere sahip olmaları, değişik fırka ve cemiyetlere üye olmaları vatanın kurtuluşu için çalışmalarına engel teşkil etmiyordu. Büyük bir çoğunluğu millî egemenlik düşüncesinin savunucusu idi. Ancak, millî egemenliği kimi cumhuriyet, kimi Bolşeviklik kimi de meşruti düzen olarak algılıyor ve bu düşünceler doğrultusunda ona sahip çıkıyordu. Doğal olarak bu düşünceler Meclis içindeki çalışmalara da yansıyordu.

Tezatlar meclisi olmasına rağmen bu tezatlar Meclisin düşünce zenginliği olarak algılanmalıdır. Bu düşünce zenginliğine ek olarak fırkacılık denen ve parti disiplini anlayışıyla milletvekillerinin kendi iradelerini ifade etmelerine engel olan sınırlayıcı bir etken olmadığı için bu düşünceler Meclis ortamında serbestçe tartışılmış, zaman zaman kavgalar çıkmış zaman zaman Meclis çalışmaları kilitlenmiş, ancak millet adına en iyi sonucu verecek kararlara ulaşılmıştır.

Bu düşünce zenginliği, anlayış ve amaç farklılıkları zaman içinde birbirine yakın olan milletvekillerinin bir araya gelerek bazı gruplar oluşturmalarını ve yasama faaliyetinde birlikte hareket etmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu gruplar; ***Tesanüt Grubu***, ***İstiklal Grubu***, ***Müdafaai Hukuk Zümresi***, ***Halk Zümresi***, ***Islahat Grubu, Müdafaai Hukuk Birinci Grubu ve Müdafaai Hukuk İkinci Grubu***dur.[367]

---

363 Nurettin Can Gülekli-Rıza Onaran; **TBMM'nin 50. Yıldönümü (1920-1970)**, MEB yayınları, İstanbul, 1973, s.30-38.
364 Sadi Irmak; **Atatürk ve Meclis**, AAMD, sayı.8, Ankara, 1987, s.265-270.
365 Ağaoğlu; a.g.e., s.51.
366 Tarık Zafer Tunaya; "**Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri**", İ.Ü.Hukuk Fakültesi Mecmuası, c.XXIII, sayı.3-4, İstanbul, 1958, s.240.
367 **Nutuk**, s.404.

Meclis içinde yer alan milletvekillerinin farklı düşünceleri, anlayış ve amaç faklılıkları daima Meclis çalışmalarına yansıdığı gibi bu iki grubun düşünceleri, programları ve iç tüzükleri doğrultusunda birbirleriyle yapmış oldukları mücadele TBMM'de müthiş bir demokratik ortamın doğmasına neden olmuştur.

Meclis içinde zamanla oluşmuş olan gruplar ve temel özellikleri şöyledir:

(I) Millî Müdafaa Grubu (Müdafaai Hukuk Zümresi)

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin düşüncelerini temsil eden bu grup, bünyesinde çok çeşitli düşünceleri barındırıyordu.[368] Mecliste Müdafaai Hukuk Birinci ve İkinci Gruplarının oluşmasından sonra bu iki grup arasında dağılmışlardır.

(II) İstiklal Grubu

Mustafa Kemal Paşa'nın gayrıresmî grubu idi. Gençler, yeni fikirliler ve devrimcilerden oluşuyordu.[369] Aralarında, liberallerden devlet sosyalizmine taraftar olanlara kadar çok geniş bir düşünce yelpazesi mevcuttu.[370] Bu grubun üyelerinin hemen tamamı Mustafa Kemal Paşa tarafından daha sonra oluşturulacak olan Müdafaai Hukuk Birinci Grubuna katılmışlardır.

(III) Halk Zümresi

İttihatçıların büyük bir kısmının üye oldukları sol eğilimli bir gruptur. Rusya'da bulunan Enver Paşa'nın etkisiyle ***Komünist Fırkası***, ***Halk İştirakiyun Fırkası*** ve ***Yeşilordu Cemiyeti*** ile ilişkileri vardı.[371] Halk Zümresi, özellikle Yeşilordu Cemiyetinin tasfiye edilmesinden sonra bir bütünlük kazanmıştır.[372] Üyeleri arasında, Eyüp Sabri Bey, Adnan Adıvar, Şeyh Servet Efendi, Hakkı Behiç Bey ve Yunus Nadi Bey yer almaktadır.[373] Halk Zümresinin en önemli faaliyeti, bir hükûmet programı olarak hazırlayıp Meclise sunduğu ***Halkçılık Programı***dır. Bu program uzun görüşmeler ve bazı değişikliklerle 20 Ocak 1921 tarihinde ***Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*** (1921 Anayasası) olarak kabul edilmiştir.

(IV) Islahat Grubu

Osmanlı reformcuları ve bazı İttihatçıların oluşturduğu muhafazakâr eğilimli bir gruptur.[374] Genel olarak Osmanlı Devleti'nin teşkilat ve kurumlarında günün gereği olan bazı yeniliklerin yapılması görüşünü savunuyorlardı.[375]

(V) Tesanüt Grubu

Genellikle İttihatçılar tarafından oluşturulmuş bir gruptu. Ulus Meydanı'nda kiraladıkları bir dükkânı kahvehane hâline getirip, adını ***tesanüt*** koydukları için grup bu isimle anılmaktaydı.[376] Başkanları Yusuf İzzet Paşa olan Tesânüt Grubunun tespit edilebilen üyeleri; Çorum Milletvekili Ferit, Antalya Milletvekili İsmail Suphi Soysallı, Dersim Milletvekili Mustafa, Sivas Milletvekili Rasim, Kastamonu Milletvekilleri Dr. Suat ve Abdülkadir, Maraş Milletvekili Tahsin, Sinop Milletvekili Şevket ve Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Beylerdir.[377]

Mecliste milletvekili seçimlerinde mesleki temsil esasının getirilmesi için çalışmalarda bulunmuşlardır.[378] Bilinen tek faaliyetleri budur.

---

[368] Ağaoğlu; a.g.e., s.59.
[369] Damar Arıkoğlu; **Hatıralarım**, Tan Matbaası, İstanbul, 1961, s.232.
[370] Ağaoğlu; a.g.e., s.59.
[371] Selek; a.g.e., c.2, s. 607.
[372] Cemal Şener; **Çerkes Ethem Olayı**, Ant yayınları, İstanbul, 1990, s.86.
[373] Eric Jan Zürcher (Çev: N. Salihoğlu); **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s. 244.
[374] Selek; a.g.e., c.2, s.620.
[375] Ağaoğlu; a.g.e., s.59.
[376] Enver Behnan Şapolyo; **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967, s.119.
[377] Kılıç Ali; **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel yayınları, İstanbul 1955.81.
[378] Ağaoğlu; a.g.e., s.58.

Yukarıda saydığımız çok değişik gruplarda yer almalarına rağmen genel anlamda bir sınıflama yapacak olursak TBMM üyesi milletvekillerini ***yenilikçi*** ve ***muhafazakâr*** olmak üzere iki ana gruba ayırabiliriz. Daha sonraları ortaya çıkan gruplara göre bir sınıflandırma yapacak olsak da, genel olarak Yenilikçiler Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Müdafaai Hukuk Birinci Grubunda, Muhafazakârlar ise Müdafaai Hukuk İkinci Grubunda yer almışlardır.

(VI) Birinci Grup (Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu)

Meclis içinde oluşmuş olan gruplar, zaman içinde Meclis çalışmalarında bazı aksaklık ve gecikmelerin ortaya çıkmasına neden olmaya başlamıştır. Özellikle İkinci İnönü Zaferi'nden sonra muhafazakârlar, siyasi iktidar mücadelesine başlamıştır. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa ve Yenilikçi Gruba mensup arkadaşlarını Bolşeviklikle, Cumhuriyetçilikle, Saltanat ve Hilafet düşmanlığı ile suçlamışlardır.[379] Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, kendi düşüncelerine yakın olan milletvekilleriyle gruplar hâlinde görüşmeler yaparak fikir alışverişinde bulunmuş, milletvekillerinden oluşturacağı gruba üye olmalarını istemiş ve üye olmak istemeyenlerin düşüncelerinde serbest olacaklarını bildirmiştir.[380]

Bu kapsamda kurulan Müdafaai Hukuk Grubu ilk toplantısını 10 Mayıs 1921 tarihinde yapmış, grup çalışmaları sonucu bir ***Ana Program*** (***Madde-i Esasiye***) ve ***İç Tüzük*** (***Nizamnamei Dâhilî***) hazırlanarak kabul edilmiştir.[381] 11 Mayıs 1921 tarihinde yapılan ikinci toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 16 kişilik bir İdare Heyeti oluşturulmuştur. Grup, başlangıçta 133 üyeden oluşmakla beraber süreç içinde üye sayısı artmıştır.[382]

Müdafaai Hukuk Grubunun ana programında yer alan iki madde, grubun kuruluş amacını da ortaya koymaktadır:

1.Misak-ı Millî doğrultusunda zaferin kazanılması ve barışın sağlanması için, milletin maddi ve manevi kuvvetlerini gerekli hedeflere yönlendirmek.

2.Devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde oluşturmak için gerekli çalışmaları yapmak.[383]

Ana programda yer alan bu iki maddeden de anlaşılacağı gibi Müdafaai Hukuk Grubunun amacı vatanın düşmandan kurtarılmasının yanı sıra çağdaş temellere dayanan bir devlet ve toplum yapısını da oluşturmaktır. Bu amaçlara ulaşmak için Meclis içinde örgütlü bir mücadele yapmışlar, Başkomutanlık Kanunu ve Saltanatın kaldırılması gibi pek çok önemli kararın alınmasında ve kanunların çıkarılmasında büyük bir rol oynamışlardır. Ankara'da yayımlanmakta olan ***Hâkimiyet-i Milliye*** gazetesi bu grubun yayın organı olarak çalışmıştır.

Mecliste muhalif durumda bulunan milletvekilleri, bu grubun kurulmasına ve özellikle Müdafaai Hukuk Grubu adını taşımasına tepki göstermişlerdir. Bu milletvekilleri kendilerinin de Müdafaai Hukuk Cemiyeti kökenli olduklarını ileri sürerek itiraz etmişlerdir. Bir süre sonra bu milletvekilleri Meclis içinde kendi gruplarını kurmuşlardır. Bu tarihten itibaren Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan grup, "***Müdafaai Hukuk Birinci Grubu***", muhalifler tarafından kurulan grup ise "***Müdafaai Hukuk İkinci Grubu***" ya da kısa adlarıyla ***Birinci Grup*** ve ***İkinci Grup*** olarak anılmaya başlanmıştır.

(VII) İkinci Grup (Müdafaai Hukuk İkinci Grubu)

Müdafaai Hukuk Grubunun kurulmasına Meclis içindeki muhalif milletvekilleri büyük tepki göstermişlerdi. Tepkilerinin görünüşteki nedeni grup adı olarak "Müdafaai Hukuk" ifadesinin kullanılmasıdır. Bu milletvekilleri kendilerinin de Müdafaai Hukukçu olduklarını ifade etmişler ve tepki göstermişlerdir. Tepkilerin ana nedeni ise grup ana programında yer alan *"Devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde oluşturmak için*

---

[379] Hikmet Bila; **CHP Tarihi 1919-1979**, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979, s.43.
[380] Arar; a.g.e., s.38. Ayrıca Bkz. Arıkoğlu; a.g.e., s.225.
[381] **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Mayıs 1921.
[382] Selek; a.g.e. c.2, s.623-624.
[383] **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Mayıs 1921.

gerekli çalışmaları yapmak" ifadesidir. Bu milletvekillerine göre TBMM'nin amacı, yurdu düşman işgalinden kurtarmaktır. Oysa bu ifade ile yeni bir devlet ve toplum yapısının kurulmaya çalışıldığını sezmişlerdir.[384] Çünkü 24 maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesinde Saltanat ve Hilafetten söz edilmemektedir. Devletin ve milletin teşkilatı, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre kurulursa, yeni yapıda ne Saltanat ne de Hilafet makamları yer almayacaktır. Bu tür bir rejimin adı da ***Cumhuriyet***'tir.

Oysa bu milletvekilleri cumhuriyet rejiminin kurulmasına karşıdır. Onlara göre, zaferin kazanılmasından sonra 1908 Anayasasına göre yapılandırılmış olan devlet teşkilatı, yani ***Meşruti Monarşik*** yapı devam etmelidir.

Bu muhalif milletvekilleri tarafından, Mustafa Kemal Paşa ve grubuyla etkin bir biçimde mücadele etmek amacıyla 1921 yılı Kasım ayı sonlarıyla Aralık ayı ortalarında Mecliste yeni bir grup kurulacaktır.[385] Kendileri de Müdafaai Hukuk Cemiyetleri tarafından seçilerek Meclise katıldıkları için gruplarına ***Müdafaai Hukuk İkinci Grubu*** adını vermişlerdir.[386]

İkinci Grup, 16 Temmuz 1922'de üç maddelik kısa bir program ve 16 maddelik bir ***İç Tüzük*** (***Nizamnamei Dâhilî***) kabul etmiştir. İç tüzükte yer alan "Aşırı tutuculuğu hoş görmemek, yenilik adı altında millî ahlaka aykırı taklit düşüncelerle mücadele etmek, dinin gelişmeye engel olmayacağı düşüncesinden hareketle gelişmeyi halkın dinî ve millî ihtiyaçları çerçevesinde sağlamak"[387] ifadesinden İkinci Grubun muhafazakar yapıda ve Cumhuriyet karşıtı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim meclis içinde yaptıkları muhalefet de bunu doğrulamaktadır.

İkinci Grup üyesi veya Meclis çalışmalarında İkinci Grupla birlikte hareket eden 125 milletvekili bulunmaktadır.[388] İkinci Grup 18 Ocak 1922 tarihinden itibaren ***Tan*** adıyla bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Bu gazetenin ilk sayısında yer alan ***Yolumuz*** isimli başyazı Grubun kuruluş amaçlarını açıklamaktadır.[389]

TBMM, 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararını almış[390] haziran sonlarında başlayan ve 24 Temmuz 1923 tarihinde tamamlanan seçimler sonucu Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Birinci Grubunun adayları tüm yurtta yapılan seçimleri kazanmıştır. Bu seçimlerde İkinci Grup üyesi hiçbir milletvekili yeni meclise girememiştir.[391]

Seçilemeyen milletvekillerinden bazıları 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında yer almıştır. Savundukları düşünce itibarıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İkinci Grubun bir devamı niteliğindedir.[392]

b. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Döneminde Basın

Basın, toplumsal yaşamda yer aldığı günden itibaren, toplumları yönlendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu nedenledir ki dördüncü kuvvet olarak adlandırılmıştır.

Basın, elinde bulundurduğu bu büyük güç nedeniyle zaman zaman toplumların siyasal, toplumsal ya da moral güç açısından zayıflatılmasında veya toplumsal direncin güçlendirilmesinde de kullanılmış ya da kullanılmaya çalışılmıştır.

Millî Mücadele sürecinde de basının toplum üzerindeki bu etki ve gücünden, gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse işgal güçleri ile bu güçlerin yandaşları olabildiğince yararlanma yoluna gitmişlerdir.

---

[384] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c.10, s.296.
[385] Arıkoğlu; a.g.e., s.272.
[386] Arar; a.g.e., s.40.
[387] Mete Tunçay; **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınları, İstanbul, 1989, s.551.
[388] Tarık Zafer Tunaya; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952, s.538-539.
[389] Tan, 18 Ocak 1922.
[390] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c.28, s.293.
[391] Kılıç Ali; **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.124.
[392] Selek; a.g.e., c.2, s.746.

(1) Basının İçinde Bulunduğu Durum

Mütareke ve Millî Mücadele yıllarında Türk basını, ana hatlarıyla ikiye bölünmüş bir görüntü sergilemiştir. Karşıt basın tarafından Anadolu'daki millî hareketi destekleyenler, Osmanlı Devleti'ni batırmakla suçlanmış ve İttihatçı olarak gösterilmiştir. Anadolu'daki millî basın ise vatansever Türk çocuklarının oluşturduğu birer ideal topluluğu oluşturmuştur. Bu fedakâr insanlar her türlü yokluk içinde Türk ulusunu uyarmaya, birleşmeye ve düşmana karşı koymaya davet etmişlerdir.[393]

Mütareke yıllarında basın; çok acı ve çetin günler geçirmiş, İtilaf Devletleri karargâhının basın ile ilgili bürosundan her gün gazetelere direktifler, tehditler yağdırılmış, gazete ve dergilerin yazıları sansür edilmişti. Bu basın kuruluşları, sansürü protesto etmek için sansür edilen yazıların yer alacağı sütünları boş bırakarak baskıya girmişlerdir. Bu yıllarda gazeteciler için doğruyu yazabilmek, okuyucular için de doğruyu öğrenebilmek hiç de kolay olmamıştır.[394]

Türk Kurtuluş Savaşı'na verdiği destek nedeniyle baskı altında bunalmış olmasına rağmen İstanbul halkına umut ışığı saçan gazete ve dergilerle, Anadolu'da düşmana karşı başlatılan Millî Mücadeleyi bir ayaklanma olarak gösteren gazeteler arasındaki çatışma, Mütareke Devrindeki yazıların ağırlık merkezi olmuştur.

Bu dönemdeki karşıt basın, Kuvayı Milliyeyi zayıflatmak ve halk önünde küçültmek için adi ve alçakça hücumlardan çekinmemiş, buna karşılık milliyetçiler, gazetelerinin kapatılmasına meydan vermemek için ağırbaşlı davranmak, çok kere saldırgan yazıları cevapsız bırakmak zorunda kalmışlardır.[395]

Millî Mücadele'nin özellikle ilk yıllarında Anadolu harekâtını destekleyen İstanbul basını, işgal altındaki bir şehirde çok güç şartlar altında görev yapmıştır. Zira bu yıllarda, İtilaf Devletlerinin baskı ve kontrolü, İstanbul Hükûmetinin basına uyguladığı sansür, gazetelerin serbest ve bağımsız hareketini önlemiş, onları birçok engellerle karşı karşıya bırakmıştır. Ebetteki bu şartlar altında Millî Mücadele'den, Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmek çoğu zaman mümkün olamamıştır. Örneğin ağır sansür nedeniyle hiçbir İstanbul gazetesi, Erzurum Kongresi'nden söz edememiştir[396].

İşte bu olumsuz ortam nedeniyle, Millî Mücadele süresince ulusal direnişi zayıflatmak isteyen bir kısım İstanbul basını ile bazı yabancı gazetelerin Anadolu'ya girişi liman ve istasyonlarda bulunan Türk istihbarat elemanları tarafından engellenmiştir.

Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükûmetinin basına karşı yaklaşımı incelendiğinde, gazetecilere her yönden değer verildiği görülmektedir.[397] Bu olumlu yaklaşımın temel nedeni, Mustafa Kemal Paşa'nın basının kuvvet ve kudretine olan inancıdır.[398]

Öğrenim yıllarından itibaren basına önem veren Mustafa Kemal Paşa, millet uğrundaki hizmetlerinde de elbette dördüncü kuvveti ihmal etmemiştir. Sivas'ta ***"İradei Milliye"*** gazetesini çıkarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın basına ilgisi Ankara'ya gelince de devam etmiş ve çıkardığı ***"Hâkimiyet-i Milliye"*** gazetesinin yayım ve içeriğinin oluşturulmasında etkin rol oynayarak basına verdiği önemi göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın basına olumlu yöndeki yaklaşımı, kendi şahsına şiddetli saldırılarda bulunan ve Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey tarafından çıkarılan, İkinci Grubun yayın organı olan Tan gazetesinin yazılarına hoşgörü göstermesi, Cumhuriyet döneminde

---

[393] K.Zeki Gencosman-N. Ahmet Banoğlu; **Atatürk Ansiklopedisi**, C.5, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1971, s.110.

[394] F.Hüsrev Tökin; **Basın Ansiklopedisi**, Kulen Matbaası, İstanbul, 1963, s.30.

[395] A.Sırrı Levent; **"Mütareke ve Milli Mücadele'de Gazetecilik ve Gazeteler"**, Ulus Gazetesi, 9 Şubat 1961

[396] Baykal, Hülya; **"Milli Mücadele'de Basın"**, AAMD, Sayı 11, Cilt IV, Mart 1988, s.472.

[397] Şapolyo; a.g.e., s.141.

[398] N. Ahmet Banoğlu; **Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1960, s.95.

ise, çıkan gerici ayaklanmalar üzerine kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'nun basına tesir etmemesi için gösterdiği özenden açıkça anlaşılmaktadır.[399]

حاكميت مليه

Hakimiyet-i Milliye gazetesi

(2) Kurtuluş Savaşı'nı Destekleyen Basın

Mütareke ve Millî Mücadele sürecinde ülkemizin farklı şehirlerinde yayımlarını sürdüren; Tasvir-i Efkâr, Vakit, İkdam, Akşam, İleri, Yenigün, Anadolu'da Yenigün, İzmir'e Doğru, Açıksöz, Yeni Adana, Albayrak, Anadolu, Babalık, İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, Öğüt, Dertli, Işık, Emel, Ahali, İstikbal ve Şarkın Sesi gibi gazeteler ulusal direniş ve bu direnişin lideri Mustafa Kemal Paşa'yı bütün güçleriyle desteklemiştir.

Basın üzerinde sıkı denetimin egemen olduğu 1919–1921 yılları arasında Tasvir-i Efkâr, İkdam, Akşam gibi gazeteler başta olmak üzere Millî Mücadele'nin yanında yer alan birçok gazete, sansüre takılan sürekli boş sütunlarına rağmen yine de Anadolu Harekâtı ve Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmekten, Millî Mücadele'ye ait haberleri yayımlamaktan çekinmemişlerdir.

Bütün gücü ile Millî Mücadele'nin yanında yer alan gazetelere ilişkin aşağıda örneklerine yer verilen gazete haberleri değerlendirildiğinde, kutsal vatan topraklarının düşman işgalinden kurtarılmasında vatansever Türk basını ve bu basınının özverili yazarlarının ne kadar önemli bir rol üstlenmiş oldukları açıkça görülmektedir.

14 Temmuz 1919 tarihli Albayrak : *"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin istifanamesi bir azim ve iman vesikasıdır. Millette, henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam delildir. Anafartalar'da millî şerefi, tarihin bugünkü kuşaktan beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi yücelten ve yükselten bu muhterem komutanı, bugün de Millî Mücadele'nin başında görmek mesut bir görüntüdür."*

13 Eylül 1921 tarihli Yeni Adana : *"Gazi Paşa! Ölüm kasırgalarından kurtardığın bu millet senin kurtarıcı, büyük Gazi adını nesilden nesile, tarihten tarihe, en muazzez, kutsi bir yadigâr olarak nakledecektir. Sen bu milleti ne kadar seviyorsan, bu millet de seni sanki bir tek insanmış gibi, aynı his, aynı aşkla seviyor. Bu, insanlar için ne büyük ve ne eşsiz mükâfat."*

15 Temmuz 1919 tarihli Açıksöz : *"Uyan ey Anadolu ahalisi, uyan! Uyku devresi çoktan geçmiştir!"*

19 Mart 1920 tarihli Açıksöz : *"Bu toprağın üstünde zilletle yaşamaktansa, aynı toprağın altına şerefle girmekten çekinmeyeceğimizi uygarlık âlemine ve yüksek milletimize bir defa daha bildiririz!"*

---
[399] Aynı; s.134.

2 Eylül 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye : *"Dünya tarihinde böyle bir hıyanetin benzeri olmadığından İstanbul'daki vatansız alayının tarih karşısındaki sorumluluğu pek ağırdır. Hürriyet ve istiklali için mücadeleye girmiş olan millet bu lekeyi kanıyla temizlemeyi, bir namus borcu tanımaktadır. Çünkü tarihimiz bu hıyanetle kirletilemez."*

26 Ağustos 1922 tarihli Akşam: *"Dünden beri Kocaeli mıntıkasında ordumuz mühim askerî hareketlere başlamıştır. Allah ordumuzla beraberdir."*

29 Ağustos 1922 tarihli Akşam : *"Türk ordusunun mukavemeti Yunanistan'ın değil, büyük devletlerin bile takatini bitirmiştir."*

27 Ağustos 1922 tarihli Akşam : *"Sakarya Harbi esnasında Müdafaai Milliye Vekâletinin en yüksek makamlarından birini işgal eden bir zattan şu fıkrayı işittim: "Yunan taarruzu üzerine silah altına yeni bir sınıf çağırdık. Ahz-ı asker* [askerlik şubesi] *daireleri orduya insan yetiştirmek için her tarafta faaliyete geçti. Bir sabah odamın önünde koridorda yanıma girmek isteyen bir kadının avazını duydum. Kapı açıldı, yaşlıca bir kadın oğlunun elinden tutmuş, ağlayarak masama yaklaştı: 'Yavrum sana iyi bir adam dediler, kime gittimse seni salık verdi, benim derdime bir çare bulacaksın!' Mukaddimesiyle söze başladı. Elinde ahz-ı askerden çıkarttığı bir sicil vesikası vardı. Bu sicil varakasına göre kadının kocası Yemen'de, bir oğlu Balkan Harbi'nde, iki oğlu Harbi Umumî'de şehit düşmüş. Beraber getirdiği genç, son çocuğu imiş. 'Ölenlerin yetimleri benim başıma kaldı, hepsine ben bakıyorum. Ziyanı yok, bunu da size vereyim, bu da millete kurban olsun. Fakat bana biraz müsaade veriniz. Hizmeti kaldıralım, tek yetimlerle ben aç kalmayım, sonra oğlumu getirip kendi elimle size teslim edeyim; diyordu. Bu kadının hikâyesi beni ve yanımdakileri ağlattı. Çocuğa iki ay kadar izin verdik ve harplerde bu kadın gibi kâfi derecede, kurban veren ailelerdeki son çocukların, askerliklerini kendi civarlarında yapmalarına dair bir kanun çıkarttık. Bu ordunun milletin bağrından nasıl kopmuş olduğunu görmek isteyenler bir defa Anadolu'yu ziyaret etsinler. Bugünkü cephede hiçbir Türk neferinin gözü arkada değildir. İşte zaferi kazanan ruh..."* (Falih Rıfkı)

28 Ağustos1922 tarihli Tevhid-i Efkâr: *Amerikalı bir gazeteciden nakledilen haberde, "Benim Anadolu'da en ziyade nazarı dikkatimi celbeden cihet halkın kuvvai maneviyesinin yüksekliği olmuştur. Anadolu'ya gitmeden önce Anadolu halkının artık harpten bıktığını ve harbin bir an evvel sona ermesini dört gözle beklediğini birçok defalar işitmiştim ve okumuştum. Hâlbuki Anadolu'ya gelince hakikat karşımda belirdi. Ecnebi haber alma vasıtalarının kötülüğünü ve bu rivayetlerin yanlış olduğunu hemen anladım. Her sınıf halkın maneviyatını pek yüksek buldum. Hiçbir ev, bir kulübe ve hiçbir köşe yoktu ki oraya Mustafa Kemal Paşa'nın resmi asılmış olmasın. Paşa Türklerin millî kahramanıdır. Halk ona bir kurtarıcı gözü ile bakmaktadır. Zannetmem ki Türk tarihinde Mustafa Kemal Paşa kadar şöhret ve muvaffakiyet ve halk tarafından teveccüh ve muhabbet kazanmış diğer bir hükûmet adamı bulunmuş olsun."*

5 Ocak 1921 tarihli Öğüt: Karşıt basına ilişkin bir makalede, *"Baştan aşağıya İngilizlere, Fransızlara hatta Yunanlılara dalkavukçuluk, yardakçılık yapıyorlar. Akılları sıra İstanbul Hükûmeti namına propaganda yapıyorlar. Bilhassa bunlardan yarısı hissiz, vatansız, menfaatperest..."*

3 Mart 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye: *"Emperyalist istila ve ilhak politikası takip eden haris bir sermayedaran kitlesiyle buna müstenit sergüzeştçi hükûmetlerine karşı mücadele verilmeli..."*

Yukarıda çok az bir kısmına yer verilen dönemin gazetelerindeki haber ve makaleler, sansürün yıkıcı baskısına karşı gösterilen ulusal direnişin basındaki örnekleri olmuştur. Özellikle İstanbul basını bu yolda büyük mücadele vermiş ve ülkenin içinde bulunduğu bu kara günlerde basın çok defa dördüncü kuvvet olmaktan çıkarak birinci kuvvet olmuştur.

(3) Kurtuluş Savaşı'na Karşıt Olan Basın

Millî Mücadele sürecinde vatansever basının yanında Millî Mücadele'nin ruhunu kavrayamadığı için işgal güçleri ve İstanbul Hükûmeti ile birlikte hareket eden Peyam-ı Sabah, İstanbul, Alemdar, Islahat ve İrşat (Gâvurcu İrşat) gibi iş birlikçi basın ve yayın organları da faaliyetlerini aralıksız olarak sürdürmüşlerdir.

Aşağıda çok az bir bölümüne yer verilen karşıt basın ve yayım organlarında yer alan gazete haberleri incelendiğinde, Millî Mücadele'nin gerçekleştiği koşullar çok daha iyi anlaşılacaktır.

15 Temmuz 1920 tarihli Alemdar: *"Anadolu Kuvayı Milliyesi behemehal bu işte muvaffak olacağına inandığından dolayı bu kepazelikte devam ediyor."* (Rıza Tevfik)

6 Temmuz 1920 tarihli Alemdar: *"Yazdık, şimdi de yazıyoruz, yine de yazacağız. Harekât-ı milliye gayri millî ve gayri vatani bir hilekârlıktan, bir maskaralıktan başka bir şey değildir. Dünyayı velveleye boğanlar, şöyle kıracağız, böyle keseceğiz, öyle asacağız diye ortalığı karıştıran ve bir çorbaya çevirenlerin yine kendi dindaşlarımızı, yine öz kardeşlerimizi, kırıp dökmekten, asıp kesmekten başka bir hünerleri yoktur."*

18 Ağustos 1920 tarihli Alemdar: *"Anadolu artık Mustafa Kemal kuvvetlerinin zulmüne tahammül edemiyor. Mustafa Kemal ve taraftarlarında memlekete ait bir sevgi bulmak imkânı yoktur. Eğer olmuş olsaydı, şimdiye kadar yaptıkları delice hareketlerle memleketi sürükledikleri hasis felaketi anlarlar, takdir ederler ve kendiliklerinden vazgeçerlerdi. Onlar bir kere çapulculuğun lezzetini, zevkini tatmışlardır. Bu lezzetten, bu zevkten nefislerini mahrum edemezler. Onlar hangi hükûmet zamanında olursa olsun, soymakla, çalmakla, çırpmakla yaşayabileceklerini anlamışlar ve takdir eylemişlerdir. Hükûmete geçtikleri zaman, resmen hırsızlık ederler, dağlarda eşkiyalık yaparlar."* (Refii Cevat)

14 Temmuz 1919 tarihli Alemdar: *"İslam kilidinin anahtarını, İngiltere'nin güvenilir eline teslim etmekte İslam âlemi için hiçbir tehlike yoktur."*

7 Ağustos 1919 tarihli Sabah: *"İngiltere en büyük İslam devletidir."*

14 Ağustos 1919 Tarihli Alemdar. *"Dünyanın en adil, en namuslu, en haşmetli devleti olan İngiltere..."* (Refii Cevat)

31 Ağustos 1919 tarihli Peyam: *"İstiklal diye bağıranlar kötü niyetlidir"*

8 Ocak 1920 tarihli Peyam-ı Sabah: *"Anadolu'da ne yaptığını bilmeyen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hareketine öncelikle son verilmesi gerekir..."* (Ali Kemal)

3 Şubat 1920 tarihli Peyam-ı Sabah: *"Fenalığın kaynağı Kuvayı Milliye..."* (Ali Kemal)

7 Mart 1920 tarihli Peyam-ı Sabah: *"Dost bir devletin (İngiltere) aleyhinde bulunan Mustafa Kemal cezalandırılmalı..."* (Ali Kemal)

16 Mart 1920 tarihli Alemdar: *"Hükûmet Kuvayı Milliye adı altına sığınan bu haydutların kafasına bir yumruk indiremiyor."* (Refii Cevat)

23 Mart 1920 tarihli Alemdar: *"Tek çarenin galiplerle uyuşmak ve anlaşmak olacağı bu kafasızlarca ne zaman anlaşılacak?"* (Refii Cevat)

4 Nisan 1920 tarihli Alemdar: *"Millî teşkilatı yok etmek, millet için var olma meselesidir. Dâhildeki müslümanlar bilmelidir ki o alçaklara karşı çıkanlar, dine, halifeye, millete, unutulmaz hizmetlerde bulunmuş olacaklardır."* (Refii Cevat)

9 Nisan 1920 tarihli Peyamı-ı sabah: *"Ciddi bir hükûmet, Kuvayı Milliye denen o serserilerin hakkından gelir."* (Ali Kemal)

23 Nisan 1920 tarihli Peyamı-ı Sabah: *"Düşmanlar, Teşkilat-ı Milliyeden bin kere daha iyidir."* (Ali Kemal)

1 Mayıs 1920 tarihli Peyamı-ı Sabah: *"Millî hareket boşa gitmeye mahkûmdur."* (Sait Molla'nın demeci)

28 Mayıs 1920 tarihli Peyamı-ı Sabah: *"Büyük Millet Meclisi küçük heriflerin eseridir."* (Ali Kemal)

11 Temmuz 1920 tarihli Alemdar: *"Mustafa Kemal tarihe şüphesiz nam bırakacak fakat siyasi deliler arasında...Anadolu direnişi bir blöftür. Avrupa medeniyeti, Anadolu'yu bu zararlı haşarattan temizleyecektir."* (RızaTevfik)

13 Ağustos 1920 tarihli Te'min *: "Dün öğleden sonra saat beşte, (Yunanlı) Genel Vali Beyefendi Hazretleri, Yunanlı generaller, askerî ve mülki ileri gelenler ve Metropolit Efendi Hazretleri, Selimiye Camiini şereflendirmişler ve Müftü Hilmi Efendi ve yanındakiler tarafından karşılanmışlardır. Hürriyet ve adaletin saygıdeğer temsilcisi olan Başvekil Venizelos hazretlerinin sağlığı için Müftü Efendi tarafından güzel bir dua okunmuş ve hazır bulunanlar şükran duygularını belirterek duaya katılmışlardır."* (Mustafa Neyir)

4 Eylül 1920 tarihli İrşat : *"Mustafa Kemal son devrin Kabakçı Mustafa'sıdır..."* (Ömer Fevzi)

8 Eylül 1920 tarihli Alemdar: *"...Yunanistan, kısa zamanda Mustafa Kemal kuvveti denilen çapulcuları tamamen tenkil edecektir (tepeleyecektir)."* (Refii Cevat)

20 Aralık 1920 tarihli Ferda : *"Kuvayı Milliye adı altında meydana atılmış soyguncularda bir varlık hissedenlere diyorum ki Millici; çeteci, soyguncu ve yağmacı demektir."* (Şahap Azmi)

19 Ağustos 1921 tarihli Peyam-ı Sabah: *"Mustafa Kemal, bu türedi, zamanı münasip buldu, hükûmeti ele aldı, gaddar bir idare kurdu... İlk hamlede muvaffak oldu gibi göründü... Bu hayal ile kâinata meydan okuduk. Şimdi Yunanlılar Ankara kapılarına dayandılar... Mustafa Kemal'e barınacak yer kalmayacak. O hiçbir yerde dikiş tutturamaz."* (Ali Kemal).[400]

Millî Mücadele karşıtı iş birlikçi basının yayımları; olağanüstü koşulların yaşandığı bir dönemde aynı hedefe yönelmesi zorunlu olan ulusal güçlerin bölünmesi ve parçalanmasına, ulusal mücadelenin temsilcilerine karşı duyulan güvenin zedelenmesine ve propaganda yoluyla toplumda bağımsızlık ve ulusal bilinç duygusunun yok edilmesine yönelik olmuştur.

Karşıt basın organlarında yer alan bu tür haberler, Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde Anadolu'da ortaya çıkan birçok isyanların da temel nedenlerindendir. Bu ayaklanmalarda Alemdar gazetesi gibi karşıt basının parmağı olduğu ve bu tür isyanlar yoluyla Millî Mücadele'nin baltalanmak istendiği görülmüştür.[401]

Kurtuluş Savaşı sırasında, işgalcilerin kiraladıkları kalemler arasında bulunan Sait Molla, Refii Cevat (Ulunay) ve Refik Halit (Karay) gibi gazetecilerin dışındaki diğer gazeteciler elbette bağımsızlık ve bunu sağlamak için verilen Millî Mücadele'den yana olmuş ve hiçbiri kiralık ve satılık olmamıştır. Bu namuslu ve şerefli kalemler, her türlü zorluğa rağmen, Millî Mücadele'yi yürekten ve gönüllü olarak desteklemişlerdir.[402]

Millî Mücadele Dönemi basını genel olarak değerlendirildiğinde; nasıl ki işgal güçleri ile Türk ordusu bütün güçleri ile bir mücadele içine girmişse, Millî Mücadele'nin yanında yer alan basın da kalemleriyle aynı mücadeleyi vermiş ve başarıya ulaşmıştır.

---

[400] Turgut Özakman; **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 368-373.
[401] **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.86-143
[402] Tahsin Uzer; **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Basımevi, Ankara, 1979, s. 307.

c. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nda İstihbarat Faaliyetleri

(1) Düşman İstihbaratı

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası İstanbul'u ve Anadolu'nun dört bir tarafını askerî açıdan kontrol altına almaya çalışan İtilaf Devletleri, başta İngilizler olmak üzere kendi istihbarat teşkilatlarıyla da amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Mütareke ve Türk Kurtuluş Savaşı Döneminde Sevr Andlaşması çerçevesinde Türkiye topraklarını parçalanmış bir sömürge hâline getirmek en önemli amaçları olmuştur. Bu uğurda kendi emperyalist emelleri için Yunanlılarla iş birliği yapan en önemli devlet İngiltere olduğu için, bu çıkarlarını gerçekleştirmek için en fazla istihbarat çalışması yapanlar da İngilizler olmuştur.

İngilizler istihbarat faaliyetlerini iki koldan yürütmüşlerdir. Bunlardan birincisi İstanbul'daki İngiliz siyasi temsilcisine bağlı olarak çalışan Siyasi İstihbarat Teşkilatı (Foreing Office [İngiliz Dışişleri Bakanlığı]), ikincisi ise İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığına bağlı olarak çalışan Askeri İstihbarat Teşkilatı (Gizli Hizmetler Grubu)dır.[403]

(a) Siyasi İstihbarat Teşkilatı (Foreign Office)

İngilizlerin, Foreing Office tarafından yönetilen geniş siyasi istihbarat ağının Türkiye ayağını oluşturmuştur. Siyasi istihbaratın Türkiye ayağını İngiliz Sefaretinin baştercümanı olan Andrew Ryan idare ediyordu. Anglikan papazı Robert Frew ise Türkiye'deki iş birlikçi Türk ve başka millet uyruğunda olan ajanlarla irtibatı sağlıyordu. İngiliz siyasi istihbaratına Türkiye'deki kurumsal destek ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti tarafından veriliyordu. İngiliz ajanları bu iki kurum çatısı altında rahatça örgütleniyor ve iş birlikçi kesimden destek sağlıyorlardı. Hatta bu hizmetlerinin karşılığı olarak İngiliz sefareti, İngiliz Muhipleri Cemiyetine ayda 500 lira ödenek bile tahsis etmişti.[404] Zaten Cemiyetin kuruluş amacı da İngilizlerin faaliyetlerine örtülü destek sağlamaktı.

İngiliz siyasi istihbaratının İstanbul'daki en tehlikeli ajanı bir dönem Damat Ferit Hükûmetinin Adalet Bakanlığı müsteşarlığını da yapan Sait Molla idi. Din adamı kisvesi altında tamamen İngiliz çıkarları için çalışan bir iş birlikçi ajandı. Papaz Frew ile doğrudan temas hâlinde idi. Teklifsiz bir biçimde Yıldız Sarayı'na gelerek Vahdettin'le görüşebilecek kadar nüfuz sahibi idi. Hatta İngiliz iş birlikçiliğinden aldığı cesaretle Vahdettin'e *"Saltanat ve Hanedanın, millet ve memleketin kurtuluşunu ancak İngiliz himayesinde görüyorum. Beni Sadaret* [Sadrazamlık] *makamına getirirseniz bu himayeyi sağlarım. Anadolu'daki millî hareketleri tamamiyle cezalandırırım. Bunu size taahhüt ediyorum."* şeklinde tehditkâr ifadeler bile kullanmıştı. İngiliz, iş birlikçiliğinde o kadar ileri gitmiştir ki Damat Ferit ve Ali Kemal başta olmak üzere diğer tescilli iş birlikçiler onun, kendilerini gölgeleyen, parlayan yıldızını söndürmek için çareler aramaya başlamışlardır.[405] Atatürk, Büyük Nutku'nda, Sait Molla'nın Papaz Frew'a yazdığı 12 adet mektubu bizlere sunarak ihanetin ulaşabileceği noktayı gözlerimizin önüne sermiştir.[406]

İngilizlerin kendi istihbarat teşkilatları bünyesindeki ajanlara ek olarak Sait Molla'nın çabaları ve İngiliz parasıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarından oluşan *"Hususi Türk Polis İdaresi"* adıyla bir casusluk şebekesi kurulmuş ve 40 civarında iş birlikçi, İngilizler tarafından maaşa bağlanarak istihbarat toplamak amacıyla İstanbul'a dağılmıştır.[407]

Bütün bunların yanında Vahdettin'in direktifleriyle Yıldız Sarayı'nda gizli bir istihbarat teşkilatı kurulmuştu. Değişik yollardan saraya gelen ve İngilizlerin haberdar olması gereken bilgi ve belgeler Albay Refik adındaki bir saray görevlisi tarafından bizzat İngilizlere ulaştırılıyordu.[408]

---

[403] John Godolphine Bennett (Haz: Nezih Uzel); **Atatürk'e Nasıl Vize Verdim**, Selis Yayınları, İstanbul, 2008, s.117.
[404] Yalkın; a.g.e., s.60.
[405] Aynı, s.60-61.
[406] **Nutuk**; s.201-206.
[407] Yalkın; a.g.e., s.65-67.
[408] Aynı, s.117-118.

İngiliz siyasi istihbaratının Anadolu ayağı İngiliz gizli yazışmalarında geçen ismiyle Kara Jumbo (Black Jumbo) olarak anılıyordu.[409] Kara Jumbo çok etkili bir teşkilata sahipti. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'in 22 Mayısta Dişişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirdiğine göre, TBMM'de hazır bulunan bir ajan 6 Mayıs 1920 tarihinde verdiği bir raporda TBMM'nin açılmasından sonra oluşturulan yönetim ve bu yönetimi oluşturan kişiler hakkında ayrıntılı değerlendirmeleri içeren bir rapor sunabiliyordu.[410]

İngiliz ajanlarından biri, verdiği raporda Mustafa Kemal Paşa ve çeşitli bakanlarla görüşmeler yaptığını belirtiyor ve Paşanın karargâhında çalışan kişiler hakkında ayrıntılı bilgiler aktarıyordu.[411]

9 Ocak 1922 tarihindeki bir İngiliz istihbarat raporunda İtalya adına Ankara'ya anlaşma yapmak üzere gelen Cavaliere Tuozzi adındaki bir İtalyan diplomatın Ankara'dan ayrılmasından sonra konu ile ilgili TBMM'nin gizli oturumunda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in yaptığı konuşmayı İngiliz istihbaratına aynen kelimesi kelimesine bildiriyor, bu rapor İstanbul'daki siyasi istihbarat merkezinin yorumları eşliğinde Londra'ya gönderiliyordu.[412] İngiliz siyasi istihbaratının TBMM'nin gizli oturumlarına kadar sızabilmesi dikkat çekicidir.

1922 yılı Şubat ayında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyet, barış görüşmelerinde bulunmak için Paris'e gitmeden önce İstanbul'a uğramıştı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'a 7 Mart'ta gönderdiği gizli bir yazıdan anlaşıldığına göre, Vahdettin, Yusuf Kemal Bey Kurulu üyelerinden, özel kâtip Kemal Bey'in, kayınpederinin evinde bulunan valizini, kâtibin iki günlük yokluğundan yararlanarak ajanlarına açtırıyor; içindeki altı gizli belgenin kopyalarını çıkarttırarak, belgelerin yine valize yerleştirmesini buyuruyor; kopyaları, 6 Mart günü, emektar bir mabeyincisiyle, İngiltere Yüksek Komiserliği baştercümanı ve İngiliz siyasi istihbaratının şefi Andrew Ryan'a gönderiyordu.[413]

İngiliz siyasi istihbaratının en cüretli operasyonlarından biri Mustafa Sagir olayıdır. Mustafa Sagir, küçük yaştan itibaren ingilizler tarafından ajan olarak yetiştirilmiş Hintli bir Müslümandır. Uzun süre Mısır'da hizmet etmiş, Türk Millî Mücadelesi'nin en kritik günlerinde "Hint Müslümanlarının Temsilcisi" görünümünde önce İstanbul'a gelmiş, burada güya İngiliz istihbaratı onun peşine düşmüş, daha sonra bir yolunu bularak Anadolu'ya geçmiştir. İngiliz siyasi istihbaratı tarafından Mustafa Sagir'e verilen görev kendi açıklamalarıyla şöyledir: *"İngilizler beni tabanca ile Millî Hükûmeti ortadan kaldırmaya memur ettiler. Maksadım Mustafa Kemal'i vurmaktı".* Ancak Mustafa Sagir'in bir İngiliz ajanı olduğu Mim Mim Grubu tarafından istihbar edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya kadar gelen Mustafa Sagir ile görüşmüş ve ardından her türlü hareketinin izlenmesi konusunda emir vermiştir. Bu incelemelerde Mustafa Sagir'in, İstanbul'a gönderdiği mektupların satır aralarına yazıyı gizleyen bir madde ile istihbarat bilgileri yazdığı tespit edilmiş, Mustafa Sagir tutuklanmış, İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanarak idam edilmiştir.[414]

İngiliz siyasi istihbaratının bir diğer girişimi ise Pontus Cemiyeti mensubu üç Rum aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimidir. Samsun'dan İstanbul'a, oradan trenle Ankara'ya tüccar kılığında gelen üç Rum, Askerî Polis Teşkilatı mensupları tarafından Ankara garında yapılan incelemede yakalanmış, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak idam edilmiştir.[415]

---

[409] Şimşir; a.g.e., s.452-473.
[410] Salahi R.Sonyel; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s.79.
[411] Aynı, s.228-229.
[412] Aynı, s.231.
[413] Aynı, s.239.
[414] Kılıç Ali; **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Sel yayınları, İstanbul, 1955, s.79-87. Ayrıca Bkz.Yalkın; a.g.e., s.239-249. Ayrıca Bkz.Bennett; a.g.e., 2008, s.153. Ayrıca Bkz. Ertürk; a.g.e., s.264-292.
[415] Feridun Kandemir; **Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast**, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955, s.9-20.

Yıldız Sarayı ve Vahdettin de dâhil olmak üzere TBMM'nin gizli oturumlardaki görüşmelerini bile haber alabilen Kara Jumbo en önemli istihbaratını yapamamış ve dört yıl süren başarılı istihbarat faaliyetlerini hüsranla sonuçlandırmıştır. Kara Jumbo, Türk ordusunun 26 Ağustos 1922 sabahı taarruza geçeceğini haber alamamış, İngiliz çıkarlarının bekçiliğini yapan Yunanlılara gerekli bilgiyi verememiştir. Mustafa Kemal Paşa ve ordumuzun komutanları baskın niteliğinde bir taarruz gerçekleştirmek için Afyon bölgesine çok önemli yığınak yapmışlar, ancak bunu istihbarata karşı koyma anlamında örnek bir gizlilik içinde gerçekleştirmişlerdir. 26 Ağustos sabahı Yunan ordusu hiç beklemediği bir taarruzla baskına uğramış ve İngiliz istihbaratı bunu ancak yedi gün sonra 1 Eylül 1922 tarihinde haber alabilmiştir.[416]

(b) Askerî İstihbarat Teşkilatı (Gizli Hizmetler Grubu)

İngiliz Askerî İstihbarat şebekesi İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığına bağlı *"Gizli Hizmetler Grubu"* adıyla faaliyet gösteriyordu. Grubun başında yarbay rütbesinde bir Grup Müdürü ve ona bağlı olarak çalışan yüzbaşı rütbesinde Birinci ve İkinci Şube Müdürleri bulunuyordu. Grubun Birinci Şubesi, Anadolu'daki Türk kuvvetlerinin cephelerdeki yığınakları, teçhizat ve hareketleri hakkında bilgi topluyordu. Grubun İkinci Şubesi ise, İstanbul'dan millî orduya silah, cephane, teçhizat, levazımat ile subay ve asker gönderen, bilgi toplayan gizli gruplarla mücadele ediyordu. Grubun merkezi, Beyoğlu'nda büyük postane yanındaki Kroker Oteli, şubesi ise Galata'da Stavropulos Hanı idi. Grup sorumluluğunda olan İstanbul limanının denetimi Ermeni asıllı İngiliz vatandaşı Pandikyan'a, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'na kadar uzanan kesimin denetimi ise yine Ermeni asıllı İngiliz vatandaşı Agopyan'a verilmişti.[417]

Grubun en aktif şubesi İstanbul'dan sorumlu olan ve Yüzbaşı John Godolphine Bennett'in emrinde faaliyet gösteren İkinci Şube idi.[418] Bennett, çok iyi Türkçe konuştuğu için Vahdettin de dahil olmak üzere pek çok devlet adamı ile İngilizler arasındaki görüşmelerde tercüman olarak görev yapmış, bir ara Ege Bölgesi'ne geçerek araziyi ve bu arazi üzerinde yer alan muhtemel Kuvayı Milliye birliklerinin sayısını belirten bir harita hazırlamıştır. Bu haritanın çok gerçekçi olması üzerine de Gizli Hizmetler Grubunun İkinci Şubesinin başına getirilmiştir.[419] Bennett, bu göreviyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyor: *"Türk siyasetinin tam göbeğindeydim. Her türlü gizli bilgi bana veriliyor, en yüksek düzey devlet atamaları için bana danışılıyordu. O günden beri Türkiye'de mütareke yılları üzerine pek çok kitap yazılmıştır; benim ismimse uğursuz, güvenilmez bir figür olarak geçer. Yine de en değerli tasvirim bir Amerikan gazetesinde çıkmıştı; gazetenin Türkiye'deki muhabiri benden 'kötü şöhretli faal İngiliz hafiyesi' diye söz ediyordu."*[420] Bennett, gerçekten de tehlikeli simalardan biriydi. İstanbul'da Ermeni ve Rum azınlıklar başta olmak üzere, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngiliz Muhipleri Cemiyetinin iş birlikçilerinden oluşan geniş bir casusluk ağı kurmuştu ve pek çok kişiyi maaşa bağlamıştı. Bu ajanlar her gün İstanbul'un çok değişik yerlerinde bulunan kahvehane ve gazinolara dağılıyorlar, subaylar başta olmak üzere ahbaplık kurdukları kişilerden topladıkları bilgileri günü gününe İngilizlere iletiyorlardı.[421] Sait Molla'nın İngiliz parasıyla kurduğu *"Hususi Türk Polis İdaresi"* adındaki iş birlikçiler, Bennett'in İkinci Şubesi'ne de hizmetlerini sunuyorlardı.

Alınan istihbarat sonucu İngiliz polisince tutuklananlar Kroker Oteli'nin bodrum katındaki İkinci Şube zindanlarına atılır, burada her türlü işkence yöntemi kullanılarak konuşturulmaya çalışılırdı. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali sırasında başta 85 milletvekili olmak üzere İstanbul'un dört bir köşesinde daha önceden tespit edilmiş olan sayısı belirsiz

---

[416] Şimşir; a.g.e., s.452-473.
[417] Yalkın; a.g.e., s.3-4.
[418] Bennett; a.g.e., 2008, s.115.
[419] Aynı, s.135.
[420] Bennett; a.g.e., 1999, s.61.
[421] Yalkın; a.g.e., s.37/159.

birçok vatanseverin tutuklanması ve Kroker Oteli'nde işkenceden geçirildikten sonra Malta'ya sürgün edilmeleri de İkinci Şube'nin işiydi.[422]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığının en büyük sorunu, İstanbul'da çok iyi teşkilatlanmış olan gizli grupların, şehrin değişik bölgelerinde bulunan askerî depolardaki silah, mühimmat ve malzemeleri değişik yöntemlerle motorlara ve mavnalara yükleyerek İzmit, Karamürsel veya Karadeniz limanlarına kaçırmalarıydı. Depoları, Haliç'i, Marmara'yı ve İstanbul Boğazı'nı sürekli denetim altında tutuyorlar, ancak yine de depoların boşaltılmasına engel olamıyorlardı.

Bu sorunu çözme işi de Gizli Hizmetler Grubunun İkinci Şubesi'ne verilmiş, gizli gruplarla, Bennett'in iş birlikçi ajanları arasında amansız bir mücadele başlamıştır. Ele geçenler Kroker Oteli zindanlarına atılmış, işkencelerden geçirilmiş, pek çok vatansever bu işkencelerde can vermiştir. Ancak yine de silah kaçırma işlerine engel olunamamıştır.[423]

İstanbul'daki gizli gruplardan Felah, Muaveneti Bahriye ve Güneş, Bennett'in zulümlerine karşılık vermek için kendisine bir suikast düzenlenmesini kararlaştırmış, bunun için Maslak yolu üzerinde hazırlık yapılmıştır. Bennett'in otomobili geçerken yaylım ateşine tutulmuş, ağır yaralanarak hastaneye kaldırılmıştır. Dizinden aldığı yara nedeniyle de topal kalmıştır.[424] Bu olaydan sonra İngilizlerin Gizli Hizmetler Grubu, İstanbul'un işgal kuvvetleri tarafından boşaltılmasına kadar geçen sürede faaliyetlerinde daha ölçülü davranmaya başlamıştır. Lozan Barış Andlaşması'nın imzalanması sonrası İngiliz İşgal güçlerinin faaliyetleriyle beraber askerî istihbarat da son bulmuştur.

(c) Yunan İstihbaratı

Türk Kurtuluş Savaşı Döneminde Yunan istihbaratı, ağırlıklı olarak askerî konularda istihbarat toplamak şeklinde olmuştur. Bu amaçla Anadolu ordusu İstihbarat Şubesi kurulmuş ve başına istihbarat eğitimi almamış bir piyade yüzbaşı verilmiştir. Bu yüzbaşı son derece karmaşık olan istihbarat toplama işini yeterince yerine getirememiş, azınlıklar aracılığıyla kendi önüne kadar gelen istihbarat fırsatlarını değerlendirememiş, sadece karargâh subaylığı yapmıştır.[425] Nitekim Türk ve Yunan orduları arasında yapılan muharebelere, Yunan istihbaratı kendisine çok yakın olan muharebe alanlarında Türk ordusunun konuşlanması hakkında hiçbir bilgi elde edememiştir.[426] Uçak filoları ile yapılan hava keşifleri de, daha sonra örnek verileceği biçimde Türk kuvvetlerinin aldatmaları sonucu Yunan birliklerinin zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla hava keşifleri de güvenilir bir istihbarat bilgisi oluşturamamıştır.[427]

İstanbul'da bulunan Yunan siyasi temsilciliği, buradaki istihbarat faaliyetlerini yürütmüş, bu faaliyetlere Patrikhane, Mavri Mira ve Pontus Cemiyetleri de destek sağlamıştır. Aynı zamanda İngiliz istihbaratı ile Yunan istihbaratı arasında sürekli bir bağlantı kurulmuş, İngilizler gerekli gördükleri istihbaratı Yunanlılara vermişlerdir.[428] Nitekim, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında Yunanlı komutanlar Türk ordusunun konumu ile ilgili en ufak bir cephe istihbaratı yapamazken, 7 Ağustos 1921 tarihinde İstanbul'daki Yunan askerî temsilcisi Tümgeneral Kuçis, tarafından gönderilen şifreli telgrafta, hangi Türk birliğinin, nerede ve hangi mevcutla, hangi mevzilerde bulunduğunun çok ayrıntılı bir biçimde ifade edilmiştir. Yine değişik zamanlarda gene Kuçis tarafından gönderilen telgraflarda Çukurova'dan üç tümenin Batı Cephesi'ne kaydırıldığı, Karadeniz limanlarına çok büyük miktarda silah ve malzeme aktığı ve Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın Mustafa

---

[422] Bennet; a.g.e., 1999, s.56. Ayrıca Bkz. Ertürk; a.g.e., s.260.
[423] Yalkın; a.g.e., s.104-111.
[424] Ertürk; a.g.e., s.263-264.
[425] Mihail L.Roda; **Yunanistan Küçük Asya'da**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, basılmamış çeviri, s.154.
[426] Viktor Dusmanis; **Küçük Asya Seferi'nin İç Yüzü**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, basılmamış çeviri, s.112.
[427] Spridonos; a.g.e., s. 164.
[428] Yalkın; a.g.e., s.19/128.

Kemal Paşa'ya çektiği telgrafın içeriğinin birebir bildirilmesi, İngiliz istihbaratının Yunan istihbaratına nasıl yardımcı olduğunun en açık delilini oluşturmaktadır.[429] Bütün bu desteğe rağmen Yunan istihbaratı, orduya destek olabilecek bir bilgi akışını sağlayamamış bu nedenle Yunan ordusu âdeta kör kalmıştır.

(2) Türk İstihbaratı

(a) Teşkilatı Mahsusa

II. Abdülhamit döneminde rejim muhaliflerinin saraya jurnal edilmesi için kurulan Hafiye sistemini saymazsak, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda kurulan ilk istihbarat sistemi *Teşkilatı Mahsusa* (Özel Örgüt=Özel Kuvvetler) olarak sayılabilir.

Teşkilatı Mahsusanın esin kaynağı, 1911 Trablusgarb Savaşı'nda kurulan, Fedai Zabitan Grubu'dur. Bu Grup, Trablusgarb Savaşı için gönüllü olan subaylar tarafından kurulmuş, Derne, Tobruk ve Bingazi'de yerel halkla birlikte gerçekleştirdiği örgütlenme ile Trablusgarb'ta İtalyan işgaline karşı büyük başarılar elde etmiştir.[430]

Teşkilatı Mahsusa, 1913-1914 yıllarında Enver Paşa tarafından Batılı tarzda kurulmuş olan bir istihbarat ve operasyon örgütü, bir vurucu güçtür. Amacı, Osmanlı Devleti ve çevre coğrafyadan istihbarat elde etmek, bunlara karşı önlem almak, özellikle Birinci Dünya Savaşı sürecinde düşman istihbaratına karşı koymak, düşmanın işgali muhtemel olan bölgelerde yerel halkla iş birliği içinde direniş güçleri oluşturmaktır. Aynı zamanda işgal edilmiş bölgelerde karşı propaganda ve değişik faaliyetlerle düşmanı zor durumda da bırakmaktır.[431]

Teşkilatı Mahsusa, kısa süre içinde büyük gelişme göstermiş, personel mevcudu 1916 yılında, pek çok görev kuvveti, şubeler, küçük birimler ve hücrelerden oluşan yapısıyla 30.000'i aşmıştır. Bu kişiler arasında başta subay, astsubay, erler olmak üzere, doktor, mühendis, gazeteci, politikacı ve değişik görev alanlarında çalışan devlet memurları yer alıyordu. Teşkilatın kendisine ait geniş bir bütçesi de bulunuyordu.[432]

Teşkilatın başkanı Kurmay Binbaşı Süleyman Askeri Bey'dir. Önemli üyeleri arasında Halil Bey (Halil Kut Paşa), Nuri Bey (Nuri Killigil Paşa), Kuşçubaşı Eşref (Eşref Sencer Kuşçubaşı), Hüsamettin Bey (Hüsamettin Ertürk), Kara Kemal, Kara Vasıf, Bahaettin Şakir, İsmail Canbulat, Çerkes Ethem ve ağabeyi Reşid, Ohrili Eyüp Sabri sayılabilir.[433] Ancak, orduda görev yapmış olan subayların hemen tamamı, görevleri gereği Teşkilatı Mahsusanın operasyonlarına bir şekilde katılmışlar veya destek vermişlerdir.

Teşkilatı Mahsusa, Birinci Dünya Savaşı'nda, Süveyş Kanal Seferi, Irak Harekâtı ve Kutülamare Muharebeleri, Azerbaycan-Dağıstan Harekatı, İran-Afganistan faaliyetleri, Batı Trakya, Arnavutluk ve Trablusgarb ihtilal hareketlerinde fiilen görev almıştır.[434]

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine Enver Paşa'nın emriyle adını *"Umum Âlemi İslâm İhtilâl Teşkilatı"* olarak değiştirmiş, daha sonra Vahdettin'in emirleriyle lağvedilmiştir. Resmî olarak lağvedilmiş görünen Teşkilatı Mahsusa gerçekte bir süre suskun kalmış, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla teşkilat başka isimler altında Mustafa Kemal Paşa'nın emri altına girmiştir.[435]

(b) Askerî Polis (Ayın Pe) Teşkilatı ve Tetkik Heyeti Amirlikleri

Türk Kurtuluş Savaşı'nda Türk istihbaratı iki şekilde teşkilatlanmıştır: Bunlardan birincisi İstanbul dışında Tüm Anadolu'yu kapsayan ve Fevzi Paşa'nın emirleriyle Temmuz 1920 tarihinde kurulan, Genelkurmay Başkanlığı Gizli İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı

[429] Dusmanis; a.g.e., s.107/126/135.
[430] Stoddard; a.g.e., s.130.
[431] Ertürk; a.g.e., s.2.
[432] Stoddard; a.g.e., s.52-53.
[433] Ertürk; a.g.e., s.110-114.
[434] Aynı, s.110-120.
[435] Aynı, s.176-178.

İsmail Hakkı Bey'in emrinde çalışan Askeri Polis (Ayın Pe/ AP) Teşkilatı,[436] ikincisi ise Teşkilatı Mahsusacı Süvari Yarbayı Hüsamettin (Ertürk) Bey tarafından oluşturulan ve doğrudan Fevzi Paşa'ya bağlı olarak merkezi Ankara'da olmakla beraber çalışma alanı İstanbul olan Müsellah Millî Müdafaa (Mim Mim) Grubudur.[437]

Askerî Polis Teşkilatı, çalışma alanı Anadolu olmak üzere, istihbarat toplamak, düşman istihbaratına karşı koymak, düşman propagandacısı ve bozguncuların faaliyetlerini önlemek, karşı propaganda ve psikolojik harekatla düşmanı yıpratmak, hırpalamak, sahillerden ve sınırlardan Anadolu'ya giren şahısların giriş kontrollerini yapmak, güvenilir kişilere giriş vizesi vermek, şüpheli şahısları takip etmek, tespit edilen casus, bozguncu ve kışkırtıcıları tutuklayarak yargılanmak üzere mahkemelere sevk etmek gibi çok önemli bir görevleri yerine getirmek amacıyla kurulmuştu.[438] Teşkilatın içinde subay ve polisler başta olmak üzere yapılacak olan görevin özelliğine göre her kesimden güvenilir kişiler çalışıyordu.

Teşkilatın çalışma alanı olan Anadolu, Batı Cephesi, Güney Cephesi ve Doğu Cephesi olmak üzere üç cepheye ayrılmıştı. Bu cepheler kendi içinde bölgelere, kısımlara ve irtibat subaylıklarına ayrılmıştı.[439] Bu geniş istihbarat ağı düşmanın her türlü faaliyetini anında haber alarak Ankara'ya bildiriyordu.

İstanbul veya başka bir yerden limanları kullanarak Anadolu'ya giriş yapılabilmesi için öncelikle İstanbul'da bulunan gizli gruplardan (Karakol, Hamza, Yavuz veya Felah) mühürlü seyahat belgesi almak gerekiyordu.[440] Bu seyahat belgesine sahip olanlar, İstanbul istihbaratının onayından geçmiş kabul ediliyor ve fazla zorluk çıkarmadan Anadolu'ya girişlerine izin veriliyordu. Bu belgeye sahip olmayanlar uzun bir gözaltı süresi yaşadıktan ve kendilerinin güvenilir kişi olduğuna kanaat getirildikten sonra Anadolu'ya giriş yapabiliyordu. İstanbul'da faaliyet gösteren Mim Mim Grubu, zaman zaman Askeri Polis Teşkilatına destek olmak amacıyla özellikle yolcu trafiğinin yoğun olduğu Karadeniz, Antalya ve Mersin limanlarına İstanbul'da uzun süre çalışmış ve casuslarla bozguncuları kolayca tanıyabilecek tecrübeli ajanlarını görevlendirmiş ve denetimlerin daha güveni yapılmasını sağlamıştır.[441] Demir yolu ve kara yolu ile giriş yapacak olanlar da belli kontrol noktalarında aynı uygulamalarla karşılaşıyordu. İstanbul istihbaratının belirlediği İngiliz casusları, kışkırtıcılar, bozguncular anında Anadolu'ya bildiriliyor ve alınan önlemler sayesinde büyük bir kısmı limanlarda ve kontrol noktalarında yakalanıyordu.[442]

Askerî Polis Teşkilatı elemanları her türlü koşulda istihbarat, istihbarata karşı koyma, propaganda ve psikolojik harekat faaliyetlerini yürütmüştür. Ancak bir süre sonra gizliliğe fazla uymamaları nedeni ile faaliyetlerinin ve elemanlarının bazılarının açığa çıkması üzerine 7 Nisan 1921 tarihinde Askerî Polis Teşkilatı lağvedilerek yerine daha etkin bir şekilde çalışacak olan Tetkik Heyeti Amirlikleri kurulmuştur. Bu durum, Askerî Polis Teşkilatının gerçek anlamda lağvedilmesi değil, faaliyetlerini daha gizli ve daha etkin bir şekilde gerçekleştirmesi için alınan bir önlem olmuştur.[443]

Müttefiklerle görüşmelerde bulunmak üzere Paris'te bulunan Yunan Başbakanı Venizelos'a iki Yunan subayı tarafından düzenlenen suikast sonrası Venizelos'un yaralanması Hakimiyeti Milliye gazetesinde yayımlanan bir makale ile ayrıntılı olarak irdelenmiş, Yunan siyasi yaşamında Venizelosçu-Kralcı ayrımı açık ve net biçimde ortaya konmuştur. Askerî Polis Teşkilatı tarafından Hakimiyeti Milliye'de yayımlanan bu makale ve

---

[436] Hamit Pehlivanlı; **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.13.
[437] Ertürk; a.g.e., s.473-475.
[438] Pehlivanlı; a.g.e., s.9-12.
[439] Aynı, s.25-38.
[440] Ertürk; a.g.e., s.502-503.
[441] Aynı, s.468.
[442] Yalkın; a.g.e., s.139. Ayrıca Bkz. Ertürk; a.g.e., s.503.
[443] Pehlivanlı; a.g.e., s.181.

suikastin temsili resmi İzmir'deki Türk gazeteleri tarafından yayımlandığı gibi broşür şeklinde basılarak Yunan ordu birliklerine kadar ulaştırılmıştır.[444]

Askerî Polis Teşkilatının etkili istihbaratı hakkında Yunan Anadolu Ordusunda İkmal Şube Müdürü olarak görev yapan Albay Yorgos L.Spridonos, *"Harp ve Hürriyetler"* isimli eserinde, İzmir'deki Yunan Genel Karargâhından verilen bir emrin kopyasının, bir baskın sonrası Pehlivan adlı Türk çete reisinin atının terkisindeki çantada, Batı Cephesi'ne gönderilecek bir istihbarat raporunun içinde bulunduğunu, bunun ise Yunan Genel Karargahında bir Türk casusunun bulunduğuna delil olduğunu ifade etmektedir.[445]

Albay Spridonos, anılarının bir başka bölümünde Türk İstiklal Harbi adlı kitaptan alıntı yaparak 12 Temmuz 1921 tarihinde Kral Konstantin'in de katılımıyla Kütahya'da yapılan harp meclisinde konuşulanların, başka bir kitapta yazmamasına rağmen, Türkler tarafından kelimesi kelimesine biliniyor olması üzerine *"Müzakerelerin yapıldığı salonda mutlaka Kemalist Kurmayın bir gözcüsü mevcuttu."* diyerek Başkomutan Genaral Papoulas'ın da bu konuda kendisiyle aynı kanaatte olduğunu vurgulamaktadır.[446]

Yunanlıların güçlü hava filoları ile yaptığı hava keşifleri de istedikleri istihbaratı sağlamıyor ya da Türk birliklerinin yanıltma hareketleri felaketlerine neden oluyordu. Nitekim Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında Yunan hava keşfi raporunda İnönü'den Eskişehir'e giden büyük bir Türk birliği olduğu rapor edilmişti. Bu rapor üzerine zayıflayan İnönü mevzilerine taarruz eden Yunan 3'üncü Tümeni büyük kayıplar vererek bozguna uğramış ve geri çekilmek zorunda kalmıştı. İstihbarat raporunu hazırlayan pilot, Türk aldatmasının kurbanı olmuştu. Türk birliği gerçekte Eskişehir'den takviye amacıyla İnönü'ye gidiyordu. Birlik, Yunan uçağının geldiğini görünce birlik komutanının emriyle tam ters istikamete dönmüş ve sanki İnönü'yü terk ediyor görüntüsü vermişti.[447]

Anadolu'daki Türk İstihbarat Teşkilatı karşı propaganda ve psikolojik harekatı da çok etkili bir biçimde uyguluyordu. Bunu gerçekleştirmek için Eskişehir, Balıkesir, Uşak, Bursa, Denizli ve Söke'de matbaalar kurulmuştu. Bu matbaalarda Yunan ordusunun yaptığı mezalimi anlatan kitaplar ve amaca hizmet edecek yerli ve yabancı gazeteler basılarak parasız olarak halka dağıtılıyordu.[448] Bu konuda General Trikopis anılarında şu bilgileri veriyor: *"Askerlerin arasında görülen memnuniyetsizlik, Yunanistan'daki Bolşevik propagandası tarafından da kışkırtılıyordu; bunlar askerlere mektuplar gönderiyor ve asker arasına girmesi yasak olan Atina'da yayımlanmış Rizospastis adındaki gazete, Türkler tarafından, uçaktan atılmak, Türk devriyeleri tarafından geceleyin bizim tel örgülerimize kadar sokulmak suretiyle paketler hâlinde bırakılarak cephedeki askerlerin arasına sokuluyordu. Aynı şekillerle, Kemalist propaganda, cephedeki Yunan askerlerinin maneviyatını bozmak maksadıyla askerî makaleleri ihtiva eden Konstantinopoleos adlı gazete de askerlerimizin arasına sokuluyordu."*[449]

Aynı konuda Albay Spridonos şu değerlendirmelerde bulunuyor: *"İstanbul'da Yunan dili ile çıkan gazeteler* [Venizelos yanlısı Kral karşıtı], *Yunan Kralına küfürlü kelimeler kullanarak hitap etmiş ve bu gazeteleri Yunanlı İhtiyat Muhariplere* [Yedek Asker] *de göndermişlerdi. Kemalist Genelkurmayı, bu gazeteleri uçakla olsun, keşif kolları ile tel örgülere kadar sokularak olsun Yunanlı muhariplere attırmıştı. Yunan Komünist Partisi yıkıcı propagandalarla askerler üzerinde etkili oluyordu. Asker mektupları komutanları tarafından incelendiğinde ailelerinin sefil hâllerini gösteren fotoğraflara rastlıyorlardı. Ayrıca bu mektuplarda 'Yunanlılığın izi dahi olmayan Afyon denilen memlekette ne bekliyorsun? Yetim kalmış aileni düşün. Silahlarını, yuvalarını savunan Türklere değil, seni on yıldır muharebe*

[444] Roda; a.g.e., s.75.
[445] Spridonos; a.g.e., s.138-139.
[446] Aynı, s.165.
[447] Aynı, s.164.
[448] Roda; a.g.e., s.75.
[449] General Trikupis (Çev: Ahmet Angın); **General Trikupis'in Hâtıraları**, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi yayınları, İstanbul, 1967, s.85-86.

edesin diye zorlayanlara çevir,!' gibi ifadeleri içeren yıkıcı propaganda broşürleri de bulunuyordu."[450]

Türk istihbaratının en ilginç ve başarılı istihbarat faaliyetlerinden biri *"İngiliz Kemal"* lakabıyla bilinen Türk casusunun çalışmalarıdır.

İngiliz Kemal (Ahmet Esat Tomruk), Galatasaray Lisesi ve İngiltere'deki Navy College'i bitirmiştir. İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Rumca bilmektedir. Sarı saçlı, mavi gözlü ve görünüm olarak tam bir İngiliz'i andırmaktadır. İngilizceyi birçok aksanıyla konuşabiliyordu. Bu özelliklerinden ötürü Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilatı Mahsusada çeşitli görevler yapmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerine Anadolu'ya geçmiş ve Genelkurmay İstihbarat Şubesinde görevlendirilmiştir. Bu görevi esnasında Albay Kazım (Özalp) Bey'in emriyle Amerikalı gazeteci Mr.Duri kimliği ile o sırada isyan hâlindeki Ahmet Aznavurla bir röportaj yapmış, edindiği bilgileri Batı Cephesi Komutanlığına ulaştırmıştır. Daha sonra Amerikan Şikago Tribün gazetesi muhabiri Herri Williy kimliği ile Rodos adası üzerinden İzmir'e giriş yapmış, Yunan subaylarıyla yakın dostluklar kurarak güven oluşturmuştur. Yunan Anadolu orduları Başkomutanı General Papoulas'tan gazeteci kimliği ile randevu istemiş ve onunla ayrıntılı bir görüşme yapmıştır. Papoulas'tan aldığı özel izinle Yunan Cephesi'ndeki askerî birlikleri tek tek gezmiş, Yunan kuvvetleriyle ilgili fotoğraf ve filmler çekmiş, elde ettiği belge ve bilgileri en kısa süre içinde Batı Cephesi Komutanlığına ulaştırmıştır.[451]

Türk İstihbaratçısı İngiliz Kemal

(c) Millî Müdafaa (Mim Mim) / Müsellâh Müdâfaa-i Milliye İstihbarat Grubu

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Enver Paşa başta olmak üzere İttihad Terakki Partisi ileri gelenleri yurt dışına çıkmaları üzerine Teşkilatı Mahsusanın o dönemdeki başkanı Hüsamettin (Ertürk) Bey, Enver Paşa'nın emriyle teşkilatın ismini *"Umum Âlemi İslâm İhtilâl Teşkilatı"* olarak değiştirdiğini, daha sonra da Vahdettin'in emriyle lağvedildiğini belirtmiştik. Aslında teşkilat lağvolmamış sadece uykuya çekilmiştir. Mütareke döneminde eski teşkilat mensuplarının Kara Vasıf ve Kara Kemal Beyler, yurdu terk ederken Talat Paşa'dan aldıkları talimatla ***"Karakol"*** adında gizli bir teşkilat kurmuştur. Karakol, İstanbul'da kurulan ilk gizli teşkilatlardan biridir. Karakol, kısa bir süre içinde Anadolu'ya silah ve personel kaçıran etkili bir örgüt hâline gelmiştir.[452] Ancak zamanla Kara Vasıf Bey'in Enver Paşa taraftarı bir çizgi izlemesi,[453] gizliliğe yeterince uymamaları, ünlü İngiliz casusu Mustafa Sagir'in casus

[450] Spridonos; a.g.e., s.234-236.

[451] Ahmet Esat Tomruk (Haz: Zekeriya Türkmen); **İngiliz Kemal, Millî Mücadele Dönemi Hatıraları**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, 2000, s.3-6/62/79-80.

[452] Ertürk; a.g.e., s.217.

[453] **Nutuk**, s.50-52.

olduğunu anlamayarak Anadolu'ya girmesine izin vermeleri[454] ve nihayet Kara Vasıf Bey'in İstanbul'un işgaliyle tutuklanarak Malta'ya sürülmesi üzerine Karakol teşkilatı etkisini yitirmiş, üyeleri başta Mim Mim olmak üzere diğer gruplarda faaliyet göstermeye başlamıştır.

Karakol'dan sonra İstanbul'da kurulan en etkili teşkilat Müsellah Millî Müdafaa İstihbarat Grubu, kısa adıyla Mim Mim Grubudur. Bu grubun kurulmasına yönelik ilk düşünce Mustafa Kemal Paşa'ya aittir. Paşa, ordu müfettişi olarak Anadolu'ya geçmeden önce Teşkilatı Mahsusacı Hüsamettin Bey'le Pera Palas otelinde bir görüşme yapmış ve Teşkilatı Mahsusanın mevcut personel altyapısından yararlanma konusunda görüş almıştır.[455] Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden bir süre sonra Fevzi Paşa da İstanbul'da hiçbir şey yapılamayacağına kanaat getirerek Ankara'ya gitmeye karar vermiş, Hüsamettin Bey'le görüşerek yeni bir istihbarat örgütü kurma çalışmalarına başlaması ve kendisinden talimat beklemesini söylemiştir. Bunun üzerine Hüsamettin Bey, Teşkilatı Mahsusa omurgasından Mim Mim Grubu'nu kurma çalışmalarına başlamıştır.[456] Bir süre sonra Fevzi Paşa'nın emriyle Ankara'ya giden Hüsamettin Bey, onun talimatıyla istihbarat teşkilatını harekete geçirmiştir. Grup, Ankara'da doğrudan Fevzi Paşa'ya bağlı olarak Hüsamettin Bey'in emrinde ***"Millî Müdafaa Grubu"*** ve bu merkeze bağlı olarak İstanbul'da Merkez Komutanı olarak bulunan süvari Albayı Esat Bey'in emrinde ***"Müsellâh Müdâfaai Milliye İstihbarat Grubu"*** isimleriyle yapılandırılmıştır.[457]

Grup gizli olarak kurulmuş Topkapı, Şehremini, Eyüp Sultan, Kasımpaşa, Beyazıt, Aksaray, Bakırköy, Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Anadoluhisarı, Beykoz, Kavak, Sarıyer, Büyükdere, Beşiktaş, Galata ve Kadıköy merkezleriyle bunlara bağlı irtibat noktalarında faaliyet yürütmüştür.[458]

Mim Mim Grubuyla büyük bir uyum içinde aynı amaç için çalışan küçüklü büyüklü başka gruplar da vardı. Bunlar; Sebatı Millî Grubu, Yıldırım Grubu, Vefa Grubu, Güneş Grubu, Ay Grubu[459], Molteke, Beşler Grubu, Ferhad Grubu, Kerîmî Grubu, Hamza Grubu, Mücahid Grubu, Muharip Grubu, Berzenci Grubu, Namık Grubu, İmalatı Harbiye Grubu[460] Felah Grubu, Yavuz Grubu, Muaveneti Bahriye Grubu[461] olarak sıralanabilir.

Mim Mim Grubu kendisiyle beraber çalışan gruplarla beraber başlıca iki ana faaliyet alanında çalışmıştır. Birincisi istihbarat toplamak, düşman istihbaratına karşı koymak, düşmanın elde ettiği istihbaratı değişik yöntemlerle etkisiz ve anlamsız hâle getirmektir. İkincisi ise Anadolu'da yürütülmekte olan Türk Kurtuluş Savaşı için İstanbul'daki ordu depolarından silah, mühimmat ve malzeme kaçırmaktı. Bu ikinci görevle beraber, Türk Kurtuluş Savaşı'na katılmak için Anadolu'ya geçmek isteyen kişileri araştırmak, güvenilir olanlara seyahat belgeleri vermek ve silah sevkiyatında kullanılan yollar ve araçlarla bu kişileri Anadolu'ya geçirme işi de yapılıyordu.

Mim Mim Grubu, bu faaliyetleri yürütürken sürekli olarak Ankara ile telgraf irtibatında bulunuyor, alınan emirler doğrultusunda çalışılıyordu. Bu irtibatı sağlamak için gizli bazı telgraf hatları oluşturulmuştu. Bunlardan biri İstanbul Posta ve Telgraf Müdür Muavini İhsan Cemal Bey'in evine çekilmiş gizli telgraf hattıydı.[462] Bir diğer gizli telgraf hattı da Sirkeci'deki büyük postanenin arka taraflarındaki küçük bir odada kurulmuştu. Bu hatların başında sürekli nöbetçi personel bulunur ve günün her saatinde Ankara ile haberleşme sağlanırdı.[463]

---

[454] Ertürk; a.g.e., s.502-503.
[455] Aynı, s.230.
[456] Aynı, s.227/462.
[457] Aynı; s.473-475.
[458] Aynı; s.220.
[459] Aynı; s.498.
[460] Pehlivanlı; a.g.e., s.3-6.
[461] Ertürk; a.g.e., s.262.
[462] Yalkın; a.g.e., s.69.
[463] Kemal Koçer (Emekli Korgeneral); **Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul (İşgal Senelerinde M.M. Grupunun Gizli Faaliyeti)**, Vakit Basımevi, İstanbul, 1946,, s.65.

Mim Mim Grubu İstanbul ve çevresinde çok etkili bir istihbarat teşkilatı kurmuştu. Hemen her makam, görev ve bölgede bulunan Mim Mim ajanları, elde ettikleri istihbaratı teşkilat başkanı Albay Esad Bey'e ulaştırıyor, burada değerlendirildikten sonra İstanbul'da yapılacak bir şey varsa yapılıyor, istihbarat Ankara'yı ilgilendiriyorsa gizli telgraf hatlarıyla ya da kurye kullanmak yoluyla Ankara'da Hüsamettin Bey'e, dolayısıyla Fevzi ve Mustafa Kemal Paşalara ulaştırılıyordu.

Mim Mim Grubu, Yıldız Sarayı'ndaki her türlü gelişmeyi de haber alabiliyordu. Hanedan mensubu V.Murad'ın kızı Fehime Sultan, Millî Mücadele'ye gönülden inanmıştı. Fehime Sultan, Saray'da yapılan bütün toplantıları, İngilizlerle ve iş birlikçileri ile yapılan görüşmeleri, her konuda Saray'a gelen ve İngilizlere bildirilen istihbaratı, Saray'da görev yapan teşkilat mensubu subaylar aracılığıyla Mim Mim Grubuna bildiriyordu.[464] Yıldız Sarayı'nda Mim Mim Grubu adına görev yapan subaylardan biri olan "Çopur" lakaplı Neşet Bey de, Saray'dan elde ettiği her türlü istihbaratı, İstanbul'daki İstihbarat örgütleri ile paylaşarak Anadolu'ya bildiriyordu.[465] Edinilen bu bilgiler doğrultusunda hemen karşı önlemler de alınıyordu.

Hemen her türlü fesadın merkezi konumunda olan Damat Ferit'in Baltalimanı'ndaki köşkü de Mim Mim Grubu'nun avucunun içindeydi. Grup ajanlarından Serezli Galip Vardar, Damat Ferit'in sır katibinin [Gizli görüşmeleri kaydeden katip] kızı ile istihbarat toplamak amacıyla gönül ilişkisi kurmuş, zamanla genç kızı Mim Mim'in bir ajanı hâline getirmişti. Babasının köşkte tuttuğu notları temize çeken genç kız, bunların bir kopyasını da Galip Bey aracılığıyla Mim Mim'e ulaştırıyordu.[466]

İngilizler her türlü istihbaratı toplamaya çalışırken onların eline gelen bu bilgiler bir taraftan da Mim Mim'in eline ulaşıyordu. İngilizlerin Gizli Hizmetler Grubunda tercüman olarak çalışan Mehmet Ali Bey eline gelen tüm evrakların bir kopyasını Mim Mim'e ulaştırıyordu.[467] Diğer taraftan daha önce bahsettiğimiz İngiliz Gizli Hizmetler Grubunun İstanbul limanını denetim altında tutan teşkilatının başında bulunan Ermeni asıllı İngiliz vatandaşı Pandikyan da kendi isteği ile Mim Mim Grubuna dâhil olmuş ve eline gelen her türlü istihbaratı Mim Mim'e ulaştırmıştır.[468] Pandikyan, İngiliz birliklerinin silah, mühimmat ve konuşunu, İstanbul'daki Türk istihbaratı ile ilgili olarak İngilizlerin eline ulaşan bilgileri, İngiliz istihbaratının yapacağı tutuklama ve operasyonları önceden haber vererek pek çok insanın hayatını kurtarmıştır. Ayrıca liman kontrollerinden sorumlu olduğu için Anadolu'ya her türlü silah ve malzeme kaçırılmasına da yardımcı olmuştur.

Pandikyan Efendi'nin de desteği ile Mim Mim ajanlarından "***Mim Sıfır***" kod adı ile çalışan Mustafa Razi (Yalkın), Galata'da Lloyd hanında bulunan İngiliz Pasaport Dairesine görevli olarak sızmış, burada çalışırken pasaport dosyaları arasında İngilizler tarafından Anadolu'ya gönderilmek üzere görevlendirilen üç yüzden fazla casusun kimlik bilgileri ve fotoğraflarına ulaşmış, bu belgeleri derhâl Mim Mim Başkanı Albay Esad Bey aracılığı ile Anadolu'ya ulaştırmıştır.[469] Bu bilgileri elde eden Askerî Polis Teşkilatı da limanlar ve ulaşım noktalarında bu İngiliz ajanlarını tek tek toplamıştır.

Başta Beyoğlu'ndaki Kroker Oteli olmak üzere İngiliz istihbaratının görev yaptığı bütün binalar, ayakkabı boyacısı, simitçi ve daha pek çok farklı görünümde ajan tarafından sürekli olarak izlenmiş, bu binaların çöpleri her akşam teşkilatın ajanları tarafından itinayla araştırılmış ve Millî Mücadele'yi önemli ölçüde etkileyecek pek çok istihbarat bilgisi çöpten çıkmıştır.[470]

Mim Mim ve onunla bağlantılı olarak çalışan diğer grupların bir diğer önemli görevi de Anadolu'ya personel, silah, mühimmat ve teçhizat kaçırma işi olmuştur.

---

464 Yalkın; a.g.e., s.192.
465 Okday; a.g.e. s.373.
466 Ertürk; a.g.e, s.396-401.
467 Yalkın; a.g.e., s.8-12.
468 Ertürk; a.g.e., s.241. Ayrıca Bkz. Yalkın; a.g.e., s.16-17.
469 Yalkın; a.g.e., s.139.
470 Aynı, s.13-14.

İstanbul'dan Anadolu'ya silah, personel kaçırılmasında kilit rol oynayan çulhacılar, dokumacılar, mavnacılar, gümrük hamalları, arabacılar, bahçıvanlar, motorcular, sandalcılar, mobilyacılar, Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı esnafı, tulumbacılar ve sakalar cemiyetleri ile bu cemiyetlerin üyeleri Mim Mim Grubunun aktif üyeleri olarak Millî Mücadele boyunca gece gündüz çalışmışlar ve büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.[471]

Anadolu'ya geçecek olan personel ilgili gruplarca bir güvenlik soruşturmasına tabi tutulur, temiz çıkarlarsa varacakları liman ve kontrol noktasında Askerî Polis Teşkilatının elemanlarına gösterilmek üzere kendilerine Felah ya da Hamza Grubunun mühürlediği seyahat belgeleri verilirdi. Sonra da gene bu gruplarca koordineli olarak kara ya da deniz yoluyla Anadolu'ya ulaştırılırlardı.[472]

Mütareke ve Millî Mücadele dönemlerinde kurulan Gizli Gruplar'ın mühürleri[473]

Deniz yolu kullanıldığında genellikle Fransız veya İtalyan gemilerinden ücreti karşılığı yararlanılırdı. İngilizlerin Yunanlılar aracılığı ile Anadolu'da uyguladığı emperyalist politikayı kendi çıkarları açısından zararlı gören Fransız ve İtalyanlar, bu politikayı baltalamak için özellikle ulaştırma konusunda bizim teşkilatımıza destek olmuşlardır. İngiliz ve Yunan istihbaratı bir geminin içinde Anadolu'ya gitmek üzere Türk subaylarının, silah ve malzeme

[471] Ertürk ; a.g.e., s.484.
[472] Aynı, s.502-503.
[473] İlter, Erdal; **Millî İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, MİT Basımevi, Ankara, 2002. (http://www.mit.gov.tr)

olduğunun tespitini yapıyor, ancak geminin İtalyan ya da Fransız bandıralı olması nedeniyle gemiye dokunamıyorlardı.[474] Özellikle İstanbul'da faaliyet gösteren Fransız *"La Fransez"* nakliyat şirketi[475] ve bu şirketin müdürü Kalçi[476] şirkete ait gemilerle Mim Mim Grubuna büyük destek olmuştur.

İstanbul'daki gruplar Tapa Fabrikası, Zeytinburnu, Karaağaç, Sultanahmet, Saraçhane ambarlarıyla Gülhane'deki levazım ambarlarında bulunan malzemeler ile İstanbul'da Türk ordusunun işine yarayabilecek her türlü malzeme, bu depoların iskelelerinden ve başka küçük iskelelerden gizlice motorlara yükledikten ya doğrudan Karamürsel ve İzmit limanlarına naklediliyor[477] ya da, motor ve römorkörler limanda bulunan Lâdil, Jan, Ümit[478] vapurları başta olmak üzere Türk, İtalyan ve Fransız gemilerine yükleniyor, buradan başta İnebolu olmak üzere Karadeniz limanlarına ulaştırılıyordu.

Silah ve mühimmat kaçırmada kullanılan motorlar hakkında düşmanın bilgi edindiği istihbaratı alınırsa, motor bir gecede boyanıyor, ismi değiştiriliyor ve ertesi gün bambaşka bir şekle sokulmuş hâlde dikkat çekmeden görevine devam ediyordu.[479]

Eğer İngiliz istihbaratı bir silah sevkiyatından haberdar olursa, sevkiyattan vazgeçilerek ve yanlış istihbarat yağdırılarak, istihbaratı veren hakkında İngiliz makamlarının itimadı ciddi bir biçimde sarsılıyor, İngiliz istihbaratçıları komutanlarının gözünde gülünç duruma düşürülüyordu.[480]

Mavnacılar Cemiyeti Anadolu'ya yapılan kaçakçılıkta en önemli görevlerden birini yapmış, Anadolu'ya silah ve malzeme kaçıran teşkilatlara bütün imkânlarıyla yardım etmiştir. Mim Mim Grubu çalışmaları sırasında takipçilere bir fişek bile yakalatmamıştı. Takip altında olduklarını anlayan mavnalar yakalanacaklarını anladıkları anda cephaneyi denize dökmüşler ve İngilizlerin eline geçmesine izin vermemişlerdir. İstanbul'daki ambarlar ağzına kadar silah, mühimmat ve malzeme doluydu. Büyük Taarruz başladığı zaman bu ambarda hiçbir şey kalmamıştı. Bu ambarla Anadolu ordusunu beslemişti.[481]

ç. Kurtuluş Savaşında İkmal Faaliyetleri

Anadolu'da Türk Millî Mücadelesinin başlamasıyla beraber, oluşturulan Düzenli Ordu birliklerinin ikmali en önemli sorunlardan birini oluşturmuştur. Kurulmaya başlanan birlikler, başta silah ve mühimmat olmak üzere her türlü ikmal malzemesine ihtiyaç duyuyordu. Bu İkmal malzemelerinin temini için başlıca şu kaynaklara başvuruluyordu:

1.İşgal edilmemiş bölgelerdeki askerî birliklerin elinde bulunan malzemeler,

2.Başta İstanbul olmak üzere işgal bölgelerindeki depolarda yer alan ve gizli faaliyet gösteren gruplarca Anadolu'ya kaçırılan malzemeler,

3.Sovyet Rusya'dan gelen yardımlar,

4.Savaş durumu sona erdikten sonra İtalya, Fransa ve diğer kaynaklardan satın alınan malzemeler,

5.Ankara başta olmak üzere Anadolu'nun değişik noktalarında kurulan İmalat-ı Harbiye Atelyelerinde üretilen malzemeler,

6.Fransız ordusunun boşalttığı güney vilayetlerimizde bu ordunun geri kaçıramadığı malzemelerle, Yunan ordusu ile yapılan muharebelerde bu ordudan ele geçirilen malzemeler.

---

[474] Roda; a.g.e., s.153-154.
[475] Ertürk ; a.g.e., s.511.
[476] Koçer; a.g.e., s.238.
[477] Aynı., s.163/182-184.
[478] Koçer; a.g.e., s.182/185/187.
[479] Aynı; 136.
[480] Yalkın; a.g.e., s.104-111.
[481] Koçer; a.g.e., s.160-162.

Bu malzemelerin temin edilmesi yanı sıra, cephede bulunan birliklere ulaştırılması da önemli sorunlardan biriydi. Bu sorunun giderilebilmesi için her ordu bölgesini besleyen geri bölge *"Menzil Bölgesi"* olarak adlandırılmış ve Ordu Komutanlıkları bünyesinde birer *"Menzil Komutanlığı"* kurulmuştu. Başlangıç noktasından (demir yolu istasyonu, liman vb.) cephede bulunan kolordulara kadar uzanan belirli yollar üzerinde ortalama 22 km mesafede menzil noktaları kurulmuştu. Bu noktalar arasında her türlü taşıma aracı kullanılarak malzeme sevki yapılıyor ve cephedeki birliklere kadar ulaştırılıyordu.[482]

Savaş hâlinde olunmasına rağmen, İstanbul'dan silah kaçırma işi çok muntazam ve kurallara uygun bir biçimde işliyordu. Başta Mim Mim Grubu olmak üzere, İstanbul'daki gruplar Tapa Fabrikası, Zeytinburnu, Karaağaç, Sultanahmet, Saraçhane ambarlarıyla Gülhane'deki levazım ambarlarında bulunan malzemeleri gizlice motorlara yükledikten sonra gayet düzgünce kayıtlar tutarak makbuz karşılığı malzemeyi Anadolu limanlarına teslim edecek ekibe veriyor, onlar da bu malzemeyi makbuz karşılığı liman komutanlıklarına teslim edip aldıkları makbuzu İstanbul'daki gizli teşkilata ulaştırarak, zimmetlerinden düşüyor ve sorumluluklarını yerine getiriyorlardı.[483]

İstanbul'daki depolardan kaçırılan silah, mühimmat ve teçhizat küçük motor ve römorkörlerle limanda bulunan Lâdil, Jan, Ümit[484] vapurları başta olmak üzere Türk, İtalyan ve Fransız gemilerine yükleniyor, buradan ya Karamürsel limanına ve oradan Kara yoluyla cepheye, ya da İnebolu'ya ulaştırılarak ***"İstiklal Yolu"*** aracılığı ile Ankara'ya ve oradan cepheye ulaştırılıyordu. Sovyet Rusya'dan yardım olarak alınan silah, mühimmat ve teçhizat ise Tuapse, Novorosisk[485] limanlarından, Aydın Reis ve Preveze gambotlarıyla, Şahin vapuru, Gazal, Rüsumat römorkörleri ve Karadeniz'de Yunanlılardan savaş ganimeti olarak ele geçirilen Batum (Petrus), Trabzon (Enosis) ve Samsun (Urania) vapurlarına[486] yüklenerek İnebolu başta olmak üzere güvenlik durumuna göre Trabzon, Samsun, Sinop ve Karadeniz Ereğlisi limanlarına boşaltılıyordu.

Denizden yapılacak nakliyatın sistemli bir şekilde işletilebilmesi için Fevzi Paşa'nın emirleriyle Millî Müdafaa Vekâleti bünyesinde 10 Temmuz 1920 tarihinde Umur-u Bahriye Müdürlüğü (Denizcilik İşleri Müdürlüğü) kurulmuştu. Bu Müdürlüğün emrinde; Trabzon, Karadeniz Ereğlisi, Amasya, Samsun, İzmit, Fethiye, İzmir, ve İstanbul Deniz Nakliyat Komutanlıkları oluşturulmuş ve bunlara bağlı pek çok küçük limanda da Liman Reislikleri ve Yükleme Boşaltma Komutanlıkları kurulmuştu. [487] Bu teşkilat, İstanbul'dan malzeme kaçıran gruplar, Rusya limanlarından gelen yardımlar ve başka kaynaklardan temin edilen silah ve malzemenin Anadolu'ya nakli amacıyla faaliyet göstermiştir. İstanbul'daki nakliyat işini düzene sokmak için 1921 yılı başlarında, Haliç'te Komodor olarak görev yapan Yarbay Mehmet Nazmi Bey'in girişimleri ile *"Muavenet-i Bahriye Grubu"* (Denizcilik Yardım Grubu) adıyla gizli bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu Grup, Yarbay Mehmet Nazmi Bey'in, donanmaya ait bazı gemileri gizlice görevlendirmesi ile, Mim Mim ve diğer Gruplarca Anadolu'ya kaçırılacak malzemenin deniz nakliyatını, daha güvenilir ve sistemli bir biçimde gerçekleştirmiştir.[488]

İnebolu; silah, mühimmat, teçhizat ve personel taşıma yolunun Anadolu'daki en önemli başlangıç noktasıydı. İnebolu'dan başlayan, Küre dağlarını aştıktan sonra Ankara'ya ulaşan yola *"İstiklal Yolu"* adı verilmişti. Taşıma, deve, katır ve kağnı olmak üzere üç tür kafile ile

---

[482] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, 4'üncü cilt, 1'inci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.218-219.
[483] Koçer; a.g.e., s.163/182-184.
[484] Aynı; s.182/185/187.
[485] Nurettin Peker; **İstiklal Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekatı**, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s.335.
[486] Erol Mütercimler; **Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek – Kuva-yı Milliye Donanması**, Yaprak Yayınları, İstanbul, 2004, s.188/204/244.
[487] **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.51/53/64.
[488] Aynı; s.67.

yapılıyordu. Erkeklerin çoğu askerde olduğu için taşıma, kadın ve askerlik çağına gelmemiş çocuklar tarafından 40-50 araçlık kafilelerle yapılıyordu.[489]

İnebolu Kayıkçılar Loncası, İstiklâl Madalyası töreninde

İnebolu limanına silah, mühimmat ve personel yüklü bir gemi geldiğinde İnebolu Kayıkçılar Loncası, kayıklarıyla geminin etrafını sarar, gemiyle gelen malzemeyi kayıklarına yükleyerek limana ulaştırırdı. Şehrin ileri gelenleri, tellal çıkartarak halktan yardım ister, gücü yeten İnebolulular limana inerek kayıklarla getirilen malzemeyi İnebolu'da depo olarak kullanılan binalara taşırlardı.[490] Bu uygulama diğer Karadeniz limanlarında da aynı şekilde gerçekleştirilirdi.

Bu taşıma işine bizzat şahit olmuş olan Nurettin Peker, küçücük çocukların bile bu faaliyetlerde nasıl özveri ile çalıştıklarını şu sözlerle anlatıyor:

> *"Bir kişinin taşıyamayacağı kadar ağır olan cephane sandıkları, askerler, zabitler tarafından kırılıyor, içinden çıkan çinko kutular içinde üç-beş kiloluk cephaneyi daha ilkokul çağına girmemiş dört-beş yaşındaki çocuklar bile alıyor, taşıyorlardı. Fakat taşıyacakları yer iki kilometreden fazlaca; kan, ter içinde yorulmuşlar, oturmuşlar. Peki ne yapalım? Yollarda bunlara acıyan analar, babalar, büyükler ellerinden almak, kendi yüklerine katmak istiyorlarsa da, çocuklar ağlıyorlar. Biz taşıyacağız diye vermiyorlar. Bu inat hangi hissin tesirindendir! Yine vermiyorlar. Yorgun, argın yine yürüyorlar, taşıyorlar. Keşke, anasından kahraman doğmuş bu deniz çocuklarının gelecek nesillere destan olan bu hâllerini filme alacak bu günün makineleri o gün olsaydı. Şairlerimiz yol boylarında, kayık başlarında bulunsaydı."*[491]

[489] Köylü; a.g.e., s.144-145.
[490] Peker; a.g.e., s.328-329.
[491] Aynı; s.337.

İnebolu limanı kullanılarak yapılan bu ikmal faaliyetlerine bir türlü engel olamayan Yunan ordusu, 9 Haziran 1921 Perşembe günü bayram sabahı Kılkış zırhlısı ve Panter muhribini İnebolu'ya göndermiş, cezalandırmak amacıyla İnebolu şehrini bombardıman etmişler ve pek çok sivil insanın ölümüne ve yaralanmasına sebep oluşlardır. Şehir, ellerindeki eski topları kullanarak Yunan gemileriyle kahramanca savaşmıştır.[492]

İstanbul ile mektup haberleşmeleri de Karadeniz limanları, özellikle İnebolu Limanı üzerinden yapılıyordu. Gerek istanbul'da çıkan gazeteler, gerek dünyada yayınlanan gazete ve dergiler kurulan teşkilat sayesinde bu limanlara uğrayan gemilerden alınarak derleniyor ve Ankara'ya ulaştırılıyordu. Bunların arasında özellikle yıkıcı yayınlar yapan muhalif gazetelerin ve İstanbul Hükûmetinin yayımladığı idam ferman ve fetvası gibi zararlı beyannamelerin Anadolu'ya girişi, bu limanlarda alınan önlemler sayesinde engelleniyordu.[493]

Yük geldiğinin haber alınması üzerine İnebolu, Kastamonu köylerinden kadınların ve çocukların kullandığı yüzlerce araba ve kağnı İnebolu'ya akarak, buradan yüzlerce kiloluk yüklerini aldıktan sonra İnebolu, Kastamonu, Ankara hattını kullanarak yüklerini Batı Cephesi'ne ulaştırıyordu.[494] İnebolu-Kastamonu-Ankara hattında, Kastamonu'da ve Çankırı'da kurulan Depo Alaylarının çalışmaları doğrultusunda, köy muhtarları halkı seferber eder, cephane bir menzilden diğerine taşınır, o menzilde başka bir kafile diğer bir menzile kadar taşımak üzere yükü devralır, yükünü devreden ise kendi menziline, yük yoksa köyüne dönerdi. Bu taşıma esnasında asıl görevi yapanlar, Kastamonulu Şerife Bacı gibi yanındaki örtüleri yağan kardan korumak için cephanenin üstüne örten, kendisi korunaksız kaldığı için donarak şehit olan kahraman Türk analarıydı.

Kağnı ile cephane nakli

[492] Aynı; s.340-341.
[493] Aynı; s.164.
[494] Aynı; s.351/396.

Erzurum Mebusu Durak Bey de bizzat gözlemlediği İnebolu'daki faaliyetleri şu sözlerle ifade ediyordu:

"Dumanlı Küre Dağlarından İnebolu'ya ilerliyordum. Kadınlardan mürekkep bir hamiyet kafilesinin kasabaya çıkaran yokuşa tırmandığını gördüm. Bu annelerin, kardeşlerin oğulları ve kocaları da cephede savaşıyorlardı. Kucaklarında çocuğu olanlar da vardı. Kışın soğuk bir gününde 45 kilo mermi sandığını sırtında bir günlük mesafeye götürmek, hiçbir sıkıntısını göstermemek! Bu ancak Türk kadınının yurtseverliğinden beklenebilirdi. O, bu sandık muhteviyatının ne olduğunu, nereye ve ne için gittiğini biliyordu. Biliyordu ki mukaddes toprağın korunması buna bağlıdır. Kafileler uzayıp gidiyordu, içlerinde erkek yok gibi idi. Çünkü erkekler harp devam ederken evde değil, cephede idiler...Türk eri ile kadını arasında mertlik davasında ne fark olabilirdi!."[495]

Türk Millî Mücadelesinin başlangıcından itibaren seferber olan Türk milleti, her konuda olduğu gibi ikmal konusunda da ordusuna her türlü desteği vermiştir. Tekalif-i Milliye Emirleri'yle bir kat çamaşır, bir çift çorap, bir çift çarıkla ordusunu desteklediği gibi, zaten son derece kıt kaynaklardan temin edilen, silah, mühimmat ve ordunun işine yarayacak her türlü malzemeyi kadın, çocuk, ihtiyar demeden, karda, kışta kilometrelerce taşıyarak ordusunun savaş gücünü arttırmış ve zaferin elde edilmesinde büyük bir rol oynamıştır.

d. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Döneminde Harbiye

Gelenekleri ile Türk ordusu, tarihin en eski çağlarından itibaren Türk milletinin oluşturduğu ve olgunlaştırdığı teşkilatlardan biri olmuştur. Bunun içindir ki Asya Hun İmparatorluğu'nun Hükümdarı Mete'nin ilk ordu teşkilatını kurduğu MÖ 209 tarihi, Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak olarak kabul edilmektedir.

Tarih boyunca Türk milleti, güçlü devlet teşkilatı ve ona bağlı olarak yapılandırılan ordu teşkilatı ile pek çok coğrafyada güçlü devletler kurmuş ve dünya tarihine yön vermiştir. Türk devlet ve ordu teşkilatının en güçlü sonuçlarından biri de 622 yıl varlığını sürdürmüş olan Osmanlı Devleti'dir.

Güçlü bir devlet geleneği ile etkili bir toprak yönetim sistemine bağlı olarak kurulan dirlik sistemi esaslarına göre düzenlenmiş Osmanlı ordusu, Osmanlı Devleti'nin üç kıtada hüküm sürmesini sağlamıştır.

Bu güçlü teşkilatın geliştirilmesi anlamında atılan en önemli adımlardan biri, 1834 yılında Mekteb-i Harbiyenin kurulması ve çağın gereklerine uyum gösteren askerî liderlerin yetiştirilmeye başlanmasıdır. Bu tarihten itibaren Harbiye, Türk milletinin ve devletinin geleceğini şekillendirecek, çağdaş medeniyetlere ulaştıracak kadroları yetiştirmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren ve Cumhuriyet'i kuran kadroların çok büyük bir kısmını, Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Harbiyeliler oluşturmuştur.

Gazeteci Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey, Mektebi Harbiye'nin kuruluşunun yüzüncü yılı vesilesiyle 30 Ağustos 1934 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayımladığı incelemesinde Mekteb-i Harbiye'nin tarihi işlevini şu satırlarla dile getirmektedir:

"Umumî Harbin hitamından sonra muharip bütün milletler gibi Türkiye de pek yorgun ve bitap düşmüştü. Mütareke bizi bu hâlde bulmakla beraber güya galip devletlerin üzerimize çullanmaları ile silahlarımızdan tecrit olunarak daha perişan bir vaziyete düşürülmüştük. Nihayet hayatımıza suikast eden kararlara karşı bütün milletçe isyan etmeye kalkıştığımız zaman elde silah yok, fakat ortada yarım yamalak olsa da bir ordu kadrosu vardı. Bu kadro iskeletinin şahıs noktalarını zabitlerimiz teşkil ediyorlardı. Umumî harpte binler ve binlercesi ölen zabitlerimizin arda kalanları. İşte bu kadro bize Harbiye Mektebinin yadigârı idi, ona istinat edecektir ki, millî orduyu yeniden teşkil ettik ve bu millî ordu ile millî

---

[495] Koçer; a.g.e., s.195-196.

kurtuluş neticesine varmaya muvaffak olduk. En sonları en parlakları olmak üzere Harbiye Mektebi'nin yüz senelik hayatı bu memleketin hayatında destanlar teşkil edecek safhalar arz ederek devam etmiştir. Nitekim, gene bu mektep sayesindedir ki, bugün Türk ordusu daima daha fazla olmakta devam eden muazzam bir kudretin sahibi bulunmaktadır. Bizi Cumhuriyet rejimine götüren idrak ve irfanın bile bilhassa Harbiye Mektebinden doğmuş ve oradan kuvvet almış olduğunu iddia etmekte hata yoktur.

Rejim milletindir, ona şüphe yok. Harbiyemizin çocukları da bu milletin çocuklarıdır, bu da çok malûm bir hakikattir.

Cumhuriyet ordusu gündelik siyasetle uğraşmayan, fakat millî halâs ve beka şartlarının ancak yeni rejimde olduğunu bilen, kendi işi ile gücü ile meşgul heybetli bir kudrettir Harbiye Mektebi, bu mütekasif kuvvete daima yeni cereyanlar ve yeni elemanlar akıtan çok feyizli bir pınardır. Yüzüncü yıl dönümü münasebeti ile önünde hürmetle eğildiğimiz bu şanlı müessesemizin, bundan sonra memlekete daha büyük ve daha şerefli hizmetler görüp gideceğinde bizim zerre kadar şüphemiz yoktur."[496]

1834 tarihinden itibaren yetiştirdiği kadrolarla Türk ordusunun subay ihtiyacını karşılayan Harbiye, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul'a gelen işgal güçlerinin hedefi olmuş, sürekli hırpalanmış ve âdeta intikam duygularının hedefi hâline gelmiştir.

13 Aralık 1918 tarihinde İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Wilson Pangaltı'da bulunan Harp Okuluna bizzat gelerek, binanın dört gün içerisinde boşaltılmasını istemiştir. Bunun üzerine pek çok araç, gereç ve malzeme okulda bırakılarak Sarıyer Amele Taburunun bulunduğu bir binaya sığınılmıştır. Daha sonra Harbiye Öğrenci Alayının bir kısmı Kuleli Kışlası'na bir kısmı ise Bostancı Kışlası'na yerleştirilmiştir. İngilizlerin Bostancı ve Kuleli Kışlalarının boşaltılmasını istemeleri üzerine buradaki öğrenciler 20 Aralık 1919 tarihinde Halıcıoğlu'ndaki Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Topçu Harp Okulu) Kışlası'na nakledilmişlerdir. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali üzerine İngilizler Halıcıoğlu Kışlası'nı da işgal etmiş ve Harbiye bir kez daha taşınarak Kağıthane'de Sünnet Köprüsü yakınlarında kurulan bir çadırlı ordugâha yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu taşınma sırasında Kuleli ve Harbiye öğrencilerinin büyük bir kısmı Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçmişlerdir. Geriye kalan öğrenciler önce Maçka Kışlası'na, 12 Eylül 1921 tarihinde Maçka Kışlası'nın da İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine Zeytinburnu Kışlası'na taşınmışlardır. Etkinliği tamamen ortadan kaldırılan İstanbul Harbiyesi Ekim 1922 tarihinde de lağvedilmiştir.[497]

(1) Abidinpaşa Karışık Sınıf Zabit Namzetleri Talimgâhı

İstanbul'da bulunan Harbiye Mektebinin, işgal güçleri tarafından etkisiz hâle getirilmeye çalışılması üzerine TBMM Hükûmeti ve buna bağlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Ankara Genelkurmayı), Ankara Cebeci'de, Abidinpaşa Köşkü civarındaki barakalarda 1 Temmuz 1920 tarihinde ***Sınıf-ı Muhtelife Zabit Namzetleri Talimgâhı***'nı (***Karışık Sınıflar Subay Adayları Talimgâhı***) açmıştır.

Talimgâh kısa sürede millî ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuştur. Öğrenim süresi bir yıl olup üç devreye ayrılmıştı. Talimgâhın ilk öğrencileri yedek subay öğrencileri ile Harbiye ve Kuleli'nin değişik sınıflarından kaçarak Ankara'ya gelmiş öğrencilerden oluşuyordu. Daha önce Anadolu'ya geçen öğrencilerin eğitimlerini tamamlayacakları bir okul olmadığı için kimi birliklere, kimi ise çete reislerinin yanlarına verilmişlerdi. Ancak Talimgâhın açılmasıyla dağınık durumdaki bu gençler bir okul çatısı altında toplanabilmişlerdi.

---

[496] Ali Güler; "**Milli Mücadele'de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü Sınıf-ı Muhtelife Zabit Namzetleri Talimgahı**", AAMD, Sayı 53, Cilt: XVIII, Temmuz 2002.

[497] İsrafil Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu; **Kara Harp Okulu Tarihi**, KHO Matbaası, Ankara, 1991, s.68-72.

Talimgâh üç devre üzerinden teşkil olunmuştu. Birinci Devreye Harbiyeden, İkinci Devreye Kuleli'nin üçüncü sınıfından, Üçüncü Devreye ise Kuleli'nin alt sınıflarından gelen öğrenciler alınmıştır. İstanbul'dan ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen öğrencilerle beslenen talimgâh ilk mezunlarını Ekim 1920 tarihinde verdi. Talimgâh, Piyade ve Süvari sınıflarında subay mezun ediyordu. Topçu sınıfına ayrılanlar, Ekim 1921 tarihinde Konya'da açılan ***Topçu Zabit Namzetleri Talimgâhı***'na gönderiliyordu. Daha sonra Topçu sınıfına ayrılan öğrenciler de Abidinpaşa Talimgâhına yerleştirildiler.

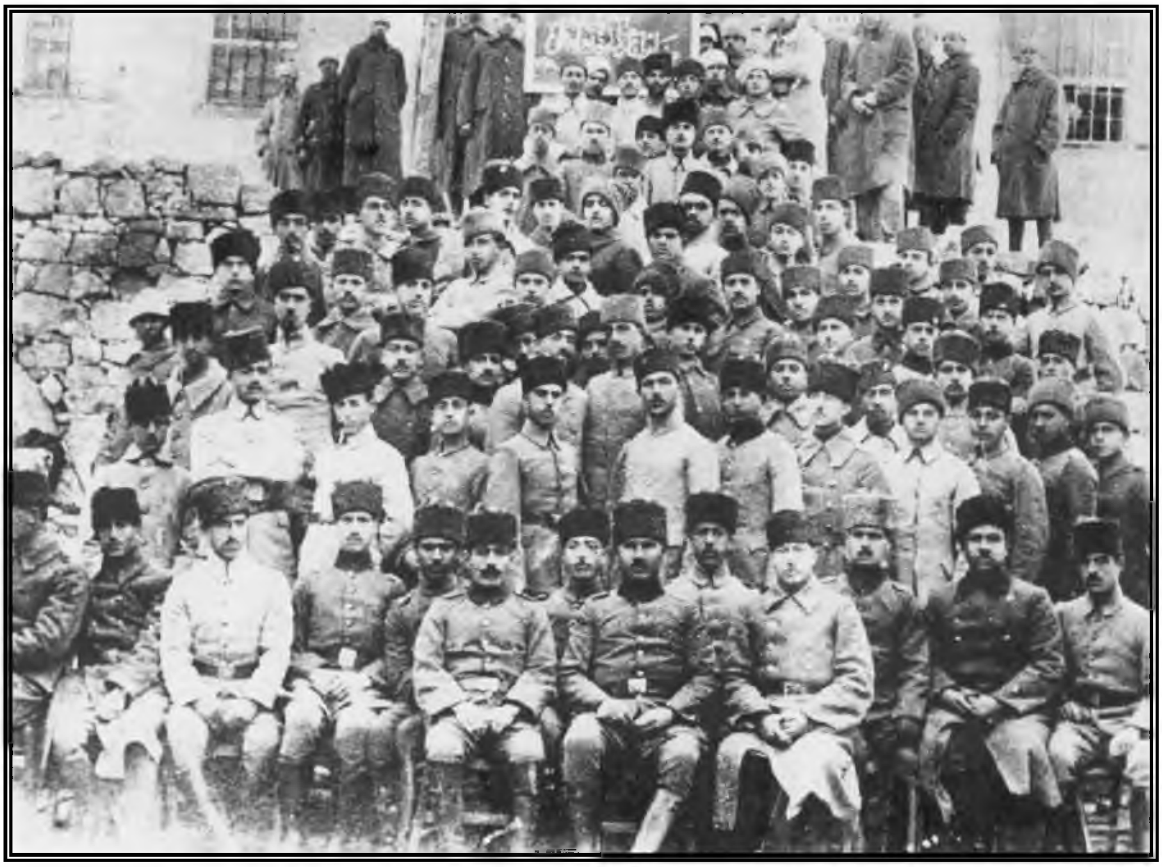

Ankara Abidinpaşa'daki Kurtuluş Savaşı Harbiyesinde bir grup Harbiyeli

Müdafaai Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti[498] (Genelkurmay Bakanlığı) millî orduya subay yetiştirmek gibi büyük bir görev üstlenmiş olan Abidinpaşa Talimgâhı ile çok yakından ilgilenmişlerdir. Nitekim Fevzi (Çakmak) Paşa, 28 Aralık 1920 tarihinde Talimgâhı denetlemiş ve verdiği emirle şu eksiklikleri tespit ettiğini bildirmiştir:

1.Öğrenciye hiç elbise verilmemiş, kaputları vücutlarına uydurulamamıştır. Yatakları da perişan bir durumdadır. Bunun için öğrencilere hemen elbise dağıtılmalı, okula iki terzi nefer tahsisi ile bir dikiş makinesi verilmelidir. Kaputlar öğrencilerin vücutlarına uydurulmalıdır.

2.Bundan başka öğrenciye birer manevra kayışı ile portatif kazma ve kürek verilmelidir.

3.Öğrencilerin koğuşları ile okula tahsis edilen barakanın eksik kiremitleri tamamlanmalıdır.

---

498 Bu dönemde Genelkurmay, Hükûmet içinde bir Bakanlık olarak faaliyet gösteriyordu.

Fevzi Paşa'nın bu emrinde Talimgâh için "***Mekteb-i Harbiye***" ifadesini kullanması, 1920 yılında bu Talimgâhın, İstanbul'da çalışamaz hâle getirilen okulun yerine kurulmuş olan Harbiye Mektebi olarak kabul edildiğini göstermektedir.[499]

Mustafa Kemal Paşa da bu okula büyük önem vermiş, 1 Kasım 1920 tarihinde Abidinpaşa Talimgâhının diploma törenine katılmış ve mezunlara hitaben şu konuşmayı yapmıştır:

Efendiler!

Batının hiçbir zaman bağışlayamayacağımız zalimleri, memleketimiz Türkiye'yi parçalamak, bu topraklarda yaşayan milletimizin onurunu, bağımsızlığını çiğnemek için verdikleri yüzyıllık kararı en sonunda uygulamaya koyarken milletimiz bugün dünyaya yayılan inkılaplar ve ihtilaller içinde varlığını koruma gereğinin bilincindedir. Bu düşünce, memleketimizin ve milletimizin gerçekten değerli olduğunu, bütün insanlık dünyasına hakkıyla kabul ettirmelidir. Millet, kendilerine yapılan bütün ve kötü girişimler karşısında gerçek varlığıyla ayağa kalktı ve bunun sonucu olarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi oluştu. Elbette hainlerden söz etmek istemem. Fakat düşünceme göre bütün milletimizin bireyleri bu durumun (Meclisin kuruluşu) kuvvetlenmesi ve başarısı için bütün varlıklarını ortaya koymuşlardır.

Bunun en değerli ve en belirgin örneği, varlıklarıyla bu askerî kurumun kurulmasını gerektiren gençlerdir. Gerçekten bu gençler burada fedakârlığın maddi bir örneğini oluşturmuşlardır. Bundan dolayı hareketlerinin övülmesi ve kutlanması gerekir.

Efendiler!

Milletimizin ve onun yönetimini üzerine almış olan Büyük Millet Meclisinin, büyük savaşta mutlaka başarılı olacağına eminim. Bu konuların sağlanması için gereken sebepler ve araçlar vardır. Burada yalnız şunu belirtmek isterim, ordu, milletin ve milletin amaçlarının tek dayanağıdır. Ordunun kendisine verilen bu yüce görevi hakkıyla başarabilmesi için gereken özelliklerin birincisi, demir gibi bir sağlamlıktır.

Orduda sağlamlığın tek görünen aracı aydın, kahraman ve fedakâr subaylardır. Bu gün ordumuzun subayları, saydığım özelliklere bütünüyle sahiptir. Fakat buna bir şey eklemek gerekir ki, içinde bulunduğu şu olağanüstü durum ve şartların heyecanlarıyla ve amaçlarıyla yetişecek olan genç subaylarımız bize bağımsızlık için daha güçlü ümitler vereceklerdir.

İşte bugün bu basit ve gösterişsiz törenle Büyük Millet Meclisi adına büyük bir ödüle hazır bulunuyoruz. Ordumuz bugünün şartlarına ve özelliklerine hâkim genç subaylarına sahip olacak ve ordu bu genç subaylarla övünecektir.

Bu subayları Büyük Millet Meclisine çalışmalarıyla takdim eden Okul Müdürü ve çalışma arkadaşlarını Büyük Millet Meclisi adına kutlarım.[500]

Abidinpaşa Harbiyesi, Türk Kurtuluş Savaşı'nda millî ordunun ihtiyaç duyduğu genç subayları yetiştirmiş ve vatan uğrunda hizmet vermek üzere kıtalara göndermiştir. Bu subaylar özellikle Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'da büyük hizmetler görmüşler, vatanın kurtuluşuna katkı sağlamışlar ve büyük bir kısmı da, büyük zaferin kazanılması uğrunda şehit düşmüşlerdir. Abidinpaşa Harbiyesi, *"Sınıf-ı Muhtelife Zabit Namzetleri Talimgâhı"*, Şanlı Harbiyenin, şanlı tarihinin, şanlı bir sayfasını oluşturmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlandırılmasından sonra Abidinpaşa Harbiyesi, 1 Nisan 1923 tarihinde resmen *"Mekteb-i Harbiye"* adını almış, 17 Eylül 1923 tarihinde

---

[499] Kurtcephe-Balcıoğlu; a.g.e., s.72-81.
[500] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.160-161.

Ankara'dan İstanbul'a nakledilerek Pangaltı'daki tarihi binasına yerleşmiş ve 23 Eylül 1936 tarihinde Ankara'ya taşınana kadar bu binada eğitim ve öğretimine devam etmiştir. 23 Eylül 1936 tarihinde büyük bir törenle ve gözyaşları içinde Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kalbi olan Ankara'ya uğurlanan Harbiye, 25 Eylül 1936 tarihinden itibaren Türk milletinin şanlı tarihine yeni sayfalar eklemek üzere günümüzdeki kışlasına yerleşmiştir.

(2) Kurtuluş Savaşında Harbiye Şehitleri

"27 Ağustosta 2'nci Tümenimiz Akçaşar'da düşmanın demir yolu muhafızlarıyla muharebeye tutuştu. Çarpışma sırasında genç Teğmen Bayramiçli Lütfü Osman şehit oldu, Teğmen Süreyya ağır bir şekilde yaralandı. Bu gençler son zamanlarda Kuleli Lisesinden kaçarak Ankara'ya gelen ve orada kısa zamanda yetiştirilen fedakârlardandı"[501]

Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa

Kutsal vatan görevini yerine getirmek amacıyla yetiştirilen Harbiye mezunu subaylar, bu kutsal görevleri sırasında canlarını feda etmişler ve şehit olarak "Bayrakları Bayrak yapan üstündeki kandır. Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır." dizelerinde belirtildiği gibi bu toprakları vatan yapmışlardır.

Bu anlamda arşiv belgelerinden temin edilen bilgiler ışığında isimleri ve sayıları tespit edilebilen en eski kayıtlar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar uzanmaktadır. Bu çerçevede hazırlanan ***Kara Harp Okulu Mezunu Şehit Subaylar Albümü'***ne göre 2006 yılına kadar değişik muharebelerde verilen şehit sayıları şu şekildedir:

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) : 292

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı (Dömeke Harbi) : 22

Trablusgarp Savaşı : 14

Balkan Savaşı : 56

Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi : 884

Doğu-Kafkas Cephesi : 514

Sina-Filistin-Kanal Cephesi : 264

Irak Cephesi : 256

Galiçya (Romanya) Cephesi : 119 (Birinci Dünya savaşı toplam şehit sayısı :2037)

Türk Kurtuluş Savaşı : 602

Kore Savaşı : 35

Kıbrıs Barış Harekâtı : 20

İç Güvenlik Harekâtı ve Görevi[502] : 713.[503]

Türk Kurtuluş savaşı boyunca değişik muharebelerde verilen Harbiye mezunu subay şehit sayısı toplamı ise 602'dir. Şehitlerimizin rütbelere göre dağılımı ise şu şekildedir.

Albay : 4

Yarbay : 14

Binbaşı : 55

Yüzbaşı : 164

Üsteğmen : 236

---

[501] Fahrettin Altay (Haz:Taylan Sorgun); **İmparatorluktan Cumhuriyete**, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2004, s.276. (Fahrettin Altay'ın aynı içerikli anıları daha önce İnsel yayınları tarafından 1970 yılında ,"10 Yıl Savaş ve Sonrası" adıyla yayımlanmıştır.)

[502] Cumhuriyet Dönemi Boyunca (10 Nisan 2006 tarihine kadar)

[503] **Kara Harp Okulu Mezunu Şehit Subaylar Albümü**, KHO Matbaası, Ankara, 2006.

Teğmen : 82

Yedek Subay : 47

Bu dağılım incelendiğinde Üsteğmen ve Yüzbaşı rütbesindeki şehit sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Doğal olarak bölük ve takım Komutanı olarak görev yapan bu subayların muharebeler esnasında asıl muharebe alanında bulunmaları nedeni ile bu rütbelerde şehit sayıları daha fazladır. Dikkat çekici olan binbaşı, yarbay ve albay rütbelerinde de önemli sayıda şehit olmasıdır. Türk Kurtuluş Savaşı'nda, binbaşıların Alay Komutanı, yarbayların Tümen Komutanı, albayların Tümen ve Kolordu Komutanı olarak görev yaptıklarını göz önünde bulundurursak muharebelerin çok zor şartlar altında gerçekleştiği, bu komutanların ateş hattına çok yakın görev yaptıkları ve büyük cesaret ve özveri ile dövüştükleri sonucuna varabiliriz.

Şehit subayların memleketlerini göz önünde bulundurursak; Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti hudutlarında yer alan şehirlere ek olarak, Drama, Halep, Hama, Mekke, Şumnu, Vodina, Yemen, San'a, Filorin, Musul, Kerkük, Bingazi, Trablusgarp, Derne, Selanik, Dimetoka, Ruscuk, Yanya, Kırcaali, Üsküp, Bosna, Ohri, İşkodra, Manastır, Alasonya, Bağdat, Nasıriye, Tebriz, Ahıska, Dağıstan, Girit gibi İmparatorluk coğrafyasından pek çok Türk subayının şehitlerimiz arasında yer aldığı görülür.[504]

Vatana hizmet uğrunda verilen şehitlerimiz isimleri, Kara Harp Okulunun Türk tarihindeki yerinin ve Türk milletine hizmetlerinin sembolleştiği bir mekân olarak Kara Harp Okulu Karargâh binası girişindeki Şehitler Kapısında ve Harbiyeli Şehitler Anıtı'nda ebedîleşmiştir. Kara Harp Okulunun gururu, onuru, bu vatanın ve milletin sonsuza dek yaşayacağının teminatı; Şehitler Kapısı ile Harbiyeli Şehitler Anıtı'nda yücelen ve abideleşen şehitlerimizin ruhlarıdır. Aziz şehitlerimizin ruhları, Harbiyelilerin en önemli manevi gıda kaynağı olarak, şanlı yuvanın sinesinde, Harbiyelilerin bükülmez bileklerinde ve kocaman yüreklerinde yaşamaktadır.

e. Kurtuluş Savaşında İç İsyanlar

> ***"Efendiler, 1919 yılı içinde, millî teşebbüslerimize karşı başlayan iç isyanlar, süratle memleketin her tarafına yayıldı. Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmastı, Karacabey, Biga ve dolaylarında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; İmranlı, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağnazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu."***
>
> ***Kemal Atatürk***[505]

Son Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanması ve Misak-ı Millî'nin kabulü ile 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edilmiştir. Bu süreçte 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da TBMM'nin açılması ile Kongreler Döneminde başlayan örgütlenme faaliyetleri en sonunda millet iradesine dayanan meclisin açılması ile sonuçlanmıştır. Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla iş birlikçi İstanbul Hükûmetinin Anadolu üzerindeki otoritesi büyük ölçüde sarsılmıştır. Ankara'daki yapılanmanın kayıtsız şartsız millet egemenliğine dayalı yeni bir siyasi sisteme doğru gittiğini gören Vahdettin ve Damat Ferit, İngilizlerin de desteği ile TBMM'nin Anadolu halkı üzerindeki otoritesini kırmak, bu mücadeleyi doğduğu yerde boğmak için kutsal din duygularını istismar ederek halkı isyana teşvik etmek yolunu seçmişlerdir. Vahdettin bizzat kendisinin imzaladığı idam fermanı ile Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını idama mahkûm etmiş, gene İngilizlerin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un direktifi ve Vahdettin'in emri ile[506] Şeyhülislam Dürrizade Abdullah tarafından hazırlanan idam fetvası ile Millî Mücadele'ye katılan herkes dinden çıkmış olarak kabul

[504] Aynı
[505] **Nutuk**; s.303.
[506] Bennett; a.g.e., 2008, s.124.

edilmiş, öldürülmeleri farz kılınmıştır. Bu idam ferman ve fetvası ile karşı fetvanın günümüz Türkçesi karşılığı ve orijinal belgeleri şu şekildedir:

Mustafa Kemal Paşa ve Arkadaşları Hakkında Verilen İdam Fermanı

PADİŞAH BUYRUĞU

Mehmet Vahidüddin

(ONAY)

Kuvayı Milliye adı altında çıkardıkları fitne ve fesatla, anayasaya aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, bunun aksine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek şehirleri yakıp yıkmaya kalkışmak suretiyle iç güvenliği bozanların tertipçisi oldukları iddiasıyla haklarında dava açılan, Üçüncü Ordu Müfettişliğinden alınarak askerlik mesleğinden çıkartılmış bulunan Selanikli Mustafa Kemal Efendi, Eski Yirmi Yedinci Fırka kumandanı miralaylıktan emekli İstanbullu Kara Vasıf Bey, Eski Yirminci Kolordu Kumandanı Mirliva Salacaklı Fuat Paşa ile Eski Vaşington elçisi ve Ankara milletvekili Midillili Alfred Rüstem ve Sıhhiye Eski Müdürü İstanbullu Doktor Adnan Bey ile Üniversite Batı Edebiyatı Eski Öğretmeni Halide Edip Hanım'ın, ayrıntıları 11 Mayıs 1336 (1920) tarihli ve 20 numaralı karar tutanağında yazılı olduğu üzere, Mülkiye Ceza Kanunu'nun kırk beşinci maddesinin birinci fıkrası delaletiyle elli beşinci maddesinin dördüncü fıkrası ve elli altıncı maddesi uyarınca, sahip oldukları askerî ve mülki rütbe ve nişanlarla, her türlü resmî unvanlarının kaldırılmasına ve ***idamlarına****, hâlen firarda bulunmaları dolayısıyla kanun hükümleri gereğince mallarının haczedilerek, usulüne göre idare ettirilmesine dair İstanbul bir numaralı sıkıyönetim mahkemesi tarafından gıyaben verilen hüküm ve karar, ele geçirildiklerinde tekrar yargılanmak üzere tasdik edilmiştir.*

Bu Padişah Buyruğu'nu yürütmeye Harbiye Nazırı görevlidir.

24 Mayıs 1336 (1920)

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili

DAMAT FERİT[507]

[507] **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.83/197, Belge-87.

Mustafa Kemal Paşa Ve Arkadaşları Hakkında Verilen İdam Fermanı

(Belge)

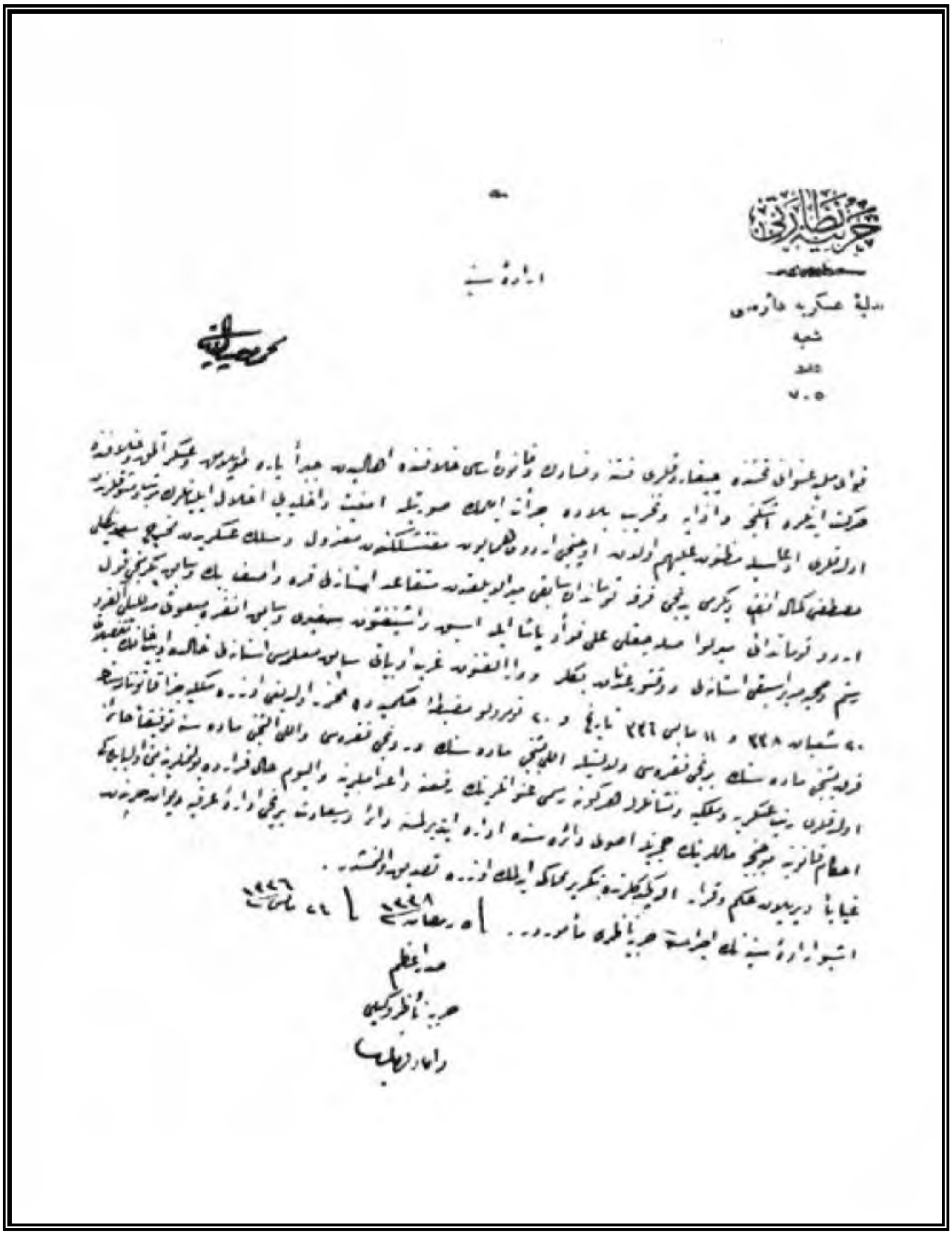

Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele’ye Katılanlar Hakkında Verilen İdam Fetvası

Dünyanın düzenini sağlayan ve kainat gününe kadar İslamın varlığını sağlayacak olan Halife Hazretlerinin yönetimi altında bulunan İslam beldelerinde bazı kötü niyetli insanlar, anlaşarak ve birleşerek ve kendilerine başkan seçerek Padişahın sadık tebaasını uydurdukları yalanlarla aldatarak ve Padişahın emirlerine aykırı olarak, isyan ederek, asker toplayarak, görünüşte askerlere yiyecek ve teçhizat temin etmek için, gerçekte maddi çıkar sağlamak amacıyla,

dini emirlere aykırı olarak bazı vergiler koyarak kulların mallarını ve eşyasını gasp ederek, çapul ve yağma ile halka zulmederek ve Osmanlı ülkesinin bazı kasaba ve beldelerine saldırarak, yıkarak ve tahrip ederek Padişahın nice masum kullarını katlederek ve kanlarını akıtarak ve Halife tarafından görevlendirilmiş ve ona sadık nice sivil ve asker memur ile din görevlilerini makamlarından zorla azlederek ve kendi yandaşlarını bu görevlere getirerek ve Hilafet merkezi olan İstanbul ile her türlü ulaşım, nakil ve haberleşme yollarını keserek ve Devletin gönderdiği emirlerin uygulanmasını engelleyerek ve Devlet merkezini memleketin diğer bölgelerinden ayırarak ve Hilafet makamının gücünü zayıflatmaya çalışarak, Halifenin emirlerini dinlemeyerek Yüce İslam Hilafetine isyan ederek, Osmanlı Devleti'nin dirlik ve düzenini ve memleketin asayişini bozmak amacıyla çok değişik yalan ve uydurmalarla halkı isyana teşvik eden, bozguncu oldukları açık ve kesin olan bu bozguncu reislerinin ve yandaşlarının dağılmaları hakkında Padişah tarafından verilen emirleri dinlemeyerek, inat ve fesatlarında ısrar ederler ise, bozgunculukları ve kötülükleri kesin olup ***İslamın yüce kuralları gereğince öldürülmeleri meşru ve farz*** *olur mu?*

Bildirilsin.

Cevap : Allah bilir ki olur.

Şeyhülislam Dürrizade Esseyid Abdullah

Bu suretle, Yüce İslam hilafetinin yetkilerini elinde bulunduran Müslümanların adaletli imamı Halifemiz Sultan Vahidüddin Han (Hazretlerinin) etrafında toplanıp savaşmak amacıyla gönderilmiş olan yüce emre uymak ve bu isyancılarla savaşmak vacip olur mu?

Bildirilsin.

Cevap : Allah bilir ki olur.

Şeyhülislam Dürrizade Esseyid Abdullah

Bu suretle, Yüce İslam Halifesi tarafından isyancılarla savaşmak için görevlendirilmiş olan askerler savaşmaz ve firar ederlerse büyük günah ve suç işlemiş olup dünyada şiddetli cezayı ve ahirette büyük azabı (cehennemi) hak etmiş olurlar mı?

Bildirilsin.

Cevap : Allah bilir ki olurlar.

Şeyhülislam Dürrizade Esseyid Abdullah

Bu suretle, isyancılarla savaşma hakkında verilmiş olan Padişahın yüce emrine uymayan bütün Müslümanlar suç işlemiş olup, şiddetli cezayı hak etmiş olurlar mı?

Bildirilsin.

Cevap : Allah bilir ki olurlar.

Şeyhülislam Dürrizade Esseyid Abdullah"

***Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'ye Katılanlar Hakkında Verilen İdam Fetvası*[508]**

(Belge)

فتاوای شریفه صورتی

الجواب

الله تعالی اعلم اولورلر

Bu ferman ve fetvanın etkisini ortadan kaldırmak için Ankara müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi'nin yayınladığı karşı fetva ise söyledir:

> *Dünyanın düzeninin sebebi olan Müslümanların Halifesi (Allah onun azametini ve hilafetini kıyamet gününe kadar uzatsın) Hazretlerinin Hilafet makamı ve Saltanat merkezi olan İstanbul, Halifenin rızası hilafına olarak, Müslümanların düşmanları olan devletler tarafından fiilen işgal edilerek İslam askerleri silahlarından soyulup bazıları haksız yere öldürülerek, Hilafet merkezinin korunmasını üstlenen, bütün istihkamlar, kaleler diğer harp vasıtalarını zapt ve resîi muameleleri yürütme ve Müslüman askerleri teçhize memur olan Bab-ı Ali ve Harbiye Nezaretine el konularak, Halifeyi, milletin hakiki faydalarını temin edecek tedbirler almasından fiilen yasaklama, sıkıyönetim ilanı, Divan-ı Harpler teşkil ederek İngiliz kanunlarına uygun olarak muhakeme ve cezalandırma suretiyle Halifenin hükmetme hakkına müdahale ve yine Halifenin arzusu hilafına olarak Osmanlı memleketinin bir parçası olan İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa havalisine düşmanlar tarafından tecavüz edilerek,*

508 Aybars; a.g.e., 1986.

gayrimüslim vatandaşlar ile iş birliği hâlinde Müslümanları öldürüp, mallarını soygun ve yağma edip, namuslarına tecavüz ederek mukaddesatlarını tahkir ettikleri takdirde yukarıda açıklandığı gibi harekete maruz kalan ve esir olan gayretlerini sarf etmek bütün Müslümanlara farz olur mu?

Cevabı budur : Allah en iyisini bilir, OLUR (Düşman saldırdığı zaman onunla savaşmak herkese farzdır. Bu durumda kadının kocasının izniyle, kölenin de efendisinin izniyle savaşması gerekir. "Kenz ve Bezzaziye adlı eserlerde" Eğer bir Müslüman kadın doğuda baskına uğrarsa batıdakilerin onu esaretten kurtarmaları gerekir. "Bahru'r Raik adlı eserde").

Bu şekilde hilafetin meşru haklarını, gasbedilen gücünü geri almak ve tecavüze maruz kalan memleketleri düşmandan temizlemek için cihat edip savaşan Müslümanlar dinen bağî (devlete isyan etmiş) olurlar mı?

Cevabı budur : Allah en iyisini bilir. OLMAZLAR (isyancı diye gerçek imama itaati haksız olarak tanımayan Müslüman gruba denir. "Mecmeu'l-Enhur adlı eserde').

Yukarıda yazıldığı şekilde Hilafetin gasbedilen haklarını geri almak için, düşmanlara karşı açılan savaşta vefat edenler şehit, hayatta kalanlar gazi olurlar mı?

Cevabı budur : Allah en iyisini bilir. OLURLAR (Şehit şunlardır : Düşman, isyancılar ve yol kesiciler tarafından öldürülenler veya ellerinde belirli bir işaretle savaş meydanında bulunanlar, bir Müslümanın bir başka Müslümanı dinen öldürmesi gerekmeyen bir konu dolayısıyla zulmen öldürdüğü takdirde öldürülen, aynı şekilde zımminin yine dinen öldürülmesi gerekmeyen bir konu sebebiyle bir başkasını öldürdüğü takdirde öldürülen şehittir.("Zeylei adlı eserde")

Bu şekilde cihat edip dinî görevlerini yerine getiren Müslümanlara karşı düşman tarafından Müslümanlar arasında silah kullanıp adam öldüren kişiler en büyük günahı işlemiş ve fesat çıkarmış olurlar mı?

Cevabı Budur : Allah en iyisini bilir. OLURLAR. (Allahü Taala şöyle buyurmuştur: "Fitne adam öldürmeden daha kötüdür. Bundan dolayı da fesatçılar fitneye başvurur" "Fethül Kadir adlı eserde").

Düşman devletlerin zorlaması ve kandırması sonucu verilen hak ve hakikat ile bağdaşmayan fetvalara Müslümanların bağlanmaları ve dinen ona göre hareket etmeleri doğru olur mu?

Cevabı budur : Allah en iyisini bilir. OLMAZ. (Zorlama rızayı yok eder! "Velvaliceyh adlı eserde').

16 Nisan 1336 (1920)

Mehmet Rıfat (Börekçi)

Ankara Müftüsü"[509]

Halkın kutsal din duygularını istismar eden bu idam ferman ve fetvalarının yayımlanmasıyla ve İngiliz Muhipleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası başta olmak üzere İngilizlerin denetim ve kontrolünde olan cemiyetlerin çabalarıyla halkımız kışkırtılmış, Anadolu'nun dört bir yanında isyanlar çıkmıştır. Yabancı devletlerin çıkarları için kardeşi kardeşe kırdırtan bu isyanların çıkış gerekçeleri, söylemleri, uyguladıkları yöntem ve teknikler Türk milleti için her dönemde ibret alınması gereken hususlardır.

---

[509] **Türk Kurtuluş Savaşı** (Haz: Mehmet Özel); Ankara Ticaret Odası Yayınları, Beşinci Baskı, c.II, Ankara, ty.

(1) Birinci ve İkinci Bozkır (Zeynelabidin) İsyanı (27 Eylül-4 Ekim 1919 / 20 Ekim-4 Kasım 1919)

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Ordu Müfettişi olarak gönderildiği dönemde, Konya'ya da Mersinli Cemal Paşa Ordu Müfettişi olarak gönderilmiştir. Mersinli Cemal Paşa, başlangıçtan itibaren bu bölgede Millî Mücadele için çalışanlara destek vermiş bir komutandı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesinin istendiği Temmuz 1920 tarihinde Mersinli Cemal Paşa'ya da aynı emir verilmiş ve Paşa bu emir üzerine izinli olarak Konya'dan ayrılarak İstanbul'a gitmiştir.[510]

Mersinli Cemal Paşa'nın Konya'dan ayrılması üzerine Damat Ferit Paşa ile yakın ilişki içinde bulunan Konya Valisi Cemal Bey, Kuvayı Milliye aleyhinde propagandaya başlayarak Konya ve çevresinde etkili oldu. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı harekete geçerek hapishanedeki eşkıya ve katilleri serbest bırakıp silahlandırarak bölgede dehşet ve korku yarattı. Vali Cemal Bey, Damat Ferit Hükûmetinin emirlerini harfiyen uygulayarak, yönetimi altındaki silahlı güçlerin de etkisi ile Konya halkını Millî Mücadele aleyhinde kışkırtarak tehlikeli bir durum yarattı. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye, Albay Refet Bey'i bu hareketi bastırmak üzere görevlendirdi. Bu haberin Konya'da duyulması üzerine Vali Cemal, İstanbul'a kaçtı. Vali Cemal Bey'in yıkıcı propagandaları ve İstanbul'daki İngiliz İstihbarat ajanı Papaz Frew'un ile iş birliği yapan Zeynelabidin ve arkadaşlarının kışkırtmalarıyla Birinci Bozkır İsyanı başladı. İsyancılar Bozkır'ı basarak, askerlik şubesini işgal ettiler, buradaki silah ve mühimmatı ele geçirdiler. Yağma, çapul ve cinayetlerle büyük zararlar verdiler. Konya'ya gönderilen nasihat heyetinin görüşmeleri olumlu sonuç verince asiler 4 Ekimde dağıldılar. Buna benzer isyanlara meydan vermemek için Temsil Heyeti, Afyon'da bulunan Yarbay Arif Bey'in emrindeki kuvvetleri Seydişehir'e kaydırarak Konya'nın Bozkır üzerinden tehdit edilmesine engel olmaya çalıştı. Bu durumu öğrenen Zeynelabidin ve yandaşları Bozkır'ı tekrar işgal ederek ikinci kez isyan ettiler. Üzerlerine gönderilen Millî Kuvvetler, 4 Kasım 1919 tarihinde isyanı bastırdı. Ancak, İngiliz İstihbaratının ve İstanbul Hükûmetinin kışkırtmaları yüzünden Konya havalisinde tam bir güvenlik sağlanamadı.[511]

Bozkır İsyanlarının bastırılmasından sonra İsyancıların sert bir şekilde cezalandırılmamaları, daha sonra, İstanbul'daki tertipçiler tarafından bu bölgede karışıklıklar çıkarılması için başka bozguncuların da gönderilmesine neden olmuştur. Bozkır İsyanları, büyük çaplı isyanlar olmamasına rağmen Kuvayı Milliyeyi yok etmeye azmetmiş Damat Ferit ve Hürriyet İtilaf Fırkasının, İngiliz İstihbaratının desteği ile neler yapabileceklerinin bir göstergesi olması ve çıkarılacak diğer isyanlar için bir model oluşturması açısından önemlidir.[512]

(2) Birinci ve İkinci Anzavur İsyanı (1 Ekim - 25 Kasım 1919 / 16 Şubat -16 Nisan 1920)

Cahil, alaylı bir Jandarma Binbaşısı emeklisi olan Ahmet Anzavur, İstanbul Hükûmeti tarafından Millî Mücadele'ye darbe vurmak amacıyla 23 Nisan 1919 tarihinde İzmit Mutasarrıflığına, 8 Nisan 1920 tarihinde ise Karesi (Balıkesir Havalisi) Mutasarrıflığına getirilmiştir. Boğazlardaki üstünlüğünü korumak isteyen ve Kuvayı Milliye örgütlenmesinden çekinen İngilizlerin kışkırtması, İngiltere'nin güdümündeki Damat Ferit Paşa'nın teşvikleri sonucu, Anzavur, Adapazarı ve Balıkesir havalisinde faaliyet göstererek özellikle Gönen ve Manyas'ta Millî Mücadele aleyhine çalışmalarda bulunmuş ve kuvvetler toplamıştır. Balıkesir ve Alaşehir kongrelerini dağıtmak tehdidinde bulunmuş, 15 Kasım 1919 tarihinden itibaren 61'inci Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) ve Çerkes Ethem Müfrezelerinin ortak harekâtı sonucu Birinci Anzavur İsyanı bastırılmış, Ahmet Anzavur da Biga'ya kaçmak zorunda kalmıştır.[513]

---

[510] **Nutuk**; s.34.

[511] Aybars; a.g.e., 1986, s.211-212.

[512] Taha Niyazi Karaca; "**Milli Mücadele'de Bozkır İsyanları**", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, Yıl:2004/1.

[513] Orhan Hülagü; **Anzavur İsyanı**, AAMD, Sayı 40, Cilt: XIV, Mart 1998.

Fransız birliklerinin kontrolünde bulunan Gelibolu'daki Akbaş Cephaneliği'nin Edremit Kaymakamı Hamdi Bey ve müfrezesi tarafından basılarak silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasından sonra Biga havalisinde Hamdi Bey tarafından büyük ölçüde bir Kuvayı Milliye birliği oluşturulmasına başlanmıştır. Bu bölgede İstanbul Hükûmetinin etkisi ve İngilizlerin para yardımlarıyla oluşturulmuş olan çeteler, Hamdi Bey'in kuvvetlerine baskın yapmışlar, bunun üzerine Hamdi Bey, Akbaş cephaneliğinden kaçırılarak Yenice'de depolanmış bulunan silah ve cephaneyi asilerin eline geçmemesi için havaya uçurmuştur. Asiler, Hamdi Bey'i şehit ederek karşılığında İngilizlerden 5.000 İngiliz lirası mükafaat almışlardır. Bir süre sonra bu isyanın yönetimini Ahmet Anzavur devralmış İstanbul Hükûmetinin ve İngilizlerin para ve silah desteği ile Bandırma, Karacabey, Gönen ve Balya'da yönetime hâkim olmuştur. 8-14 Nisan 1920 tarihinde Balıkesir'e gelen Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet Efe müfrezeleri 15 Nisanda Balıkesir'den hareketle takibe başlamış ve 16 Nisan tarihinde Anzavur kuvvetlerini hezimete uğratarak İkinci Anzavur İsyanını bastırmıştır.[514] Ahmet Anzavur, önce Karabiga'ya ardından da deniz yoluyla İstanbul'a kaçmıştır. Daha sonra 1921 yılı başlarında tekrar Karabiga'ya gelerek Millî Mücadele aleyhindeki çalışmalarına devam etmiş ancak 15 Nisan 1921 tarihinde Karabiga'da Kuvayı Milliye Müfrezeleri tarafından yakalanmış ve ortadan kaldırılmıştır.[515]

(3) Ali Batı İsyanı (11 Mayıs – 18 Ağustos 1919)

Midyat güneyinde yaşayan aşiretlerden birinin reisi olan Ali Batı, İngilizlerin desteği ve Padişahın izniyle hareket ettiği propagandası ile bağımsız bir Kürdistan kurmak üzere isyan etmiş, isyanı haber alan Mardin'deki 5'inci Tümenden gönderilen birliklerle isyanı bastırılmış ve Ali Batı ölü olarak ele geçirilmiştir.[516]

(4) Birinci ve İkinci Konya İsyanı (5 Mayıs 1920 / 2 Ekim – 15 Kasım 1920)

Konya'daki ilk isyan girişimi 5 Mayıs 1920 tarihinde olmuştur. Konya'da Millî Mücadele karşıtı bir oluşum tespit edilince elebaşıları tutuklanmaya başlamış, bu kişilerin halkı kışkırtması sonucu isyan edenler ellerinde silahlarla Konya dışından gelenlerin de katılımıyla toplanmaya başlamışlardır. Fakat askerî birliklerin etkin mücadelesiyle asiler dağıtılmış, isyana önayak olanlar da tutuklanmıştır.[517]

Bozkır İsyanı'nın da tertipçisi olan Delibaş Mehmet, etrafına topladığı beş yüz kadar asker kaçağı ile 2/3 Ekim 1920 gecesi Çumra'yı basarak 3 Ekimde Konya'ya girmiş, bir süre sonra isyan Konya'nın tümüne yayılma eğilimi göstermiştir. Bunun üzerine, Albay Refet Bey, TBMM tarafından isyanı bastırmak üzere görevlendirilmiştir.[518] Konya Valisi Haydar Bey ve Komutan Avni Bey ellerinde bulunan az sayıda asker ve jandarma ile Alâettin Tepesi'nde asilere karşı kahramanca direnmişler ancak asilerin sayıca üstün olmaları sebebiyle esir düşmüşlerdir. Beyşehir ve Akşehir'de de askerî birliklere karşı hareketler olmuş, isyan, Ilgın ve Karaman ilçelerine de yayılmıştır. Afyon ve Kütahya'dan Derviş Bey komutasındaki kuvvetler Konya'ya sevk edilmişler, Konya kuzeyinde Meydan İstasyonunda isyancılarla karşılaşmışlardır. Ankara'dan Albay Refet Bey komutasında gönderilen bir süvari alayı ile Adana'dan gönderilen kuvvetler Derviş Bey'in komutasındaki kuvvetlerle birleşerek asilerin üzerine harekete geçmişler ve yapılan çatışmalar sonrası, 6 Ekim 1920 tarihinde Konya'yı asilerin elinden kurtarmışlardır. Konya'dan kaçan asiler, Koçhisar, Akseki, Bozkır ve Manavgat istikametine çekilmişlerdir. Bazı asilerin Afyon-Konya arasında bulunan Kadınhan ve Ilgın'ı işgal etmesi üzerine, Batı Cephesi birliklerinden bir kısmı Yarbay Osman Bey komutasında üzerlerine sevk edilmiştir. Kadınhan, Çekil, Yalvaç ve Karaman asilerin elinden kurtarılmıştır. Konya'daki birlikler hareketine devam ederek Bozkır, Seydişehir ve Beyşehir'i isyancılardan temizlenmiştir. İsyanın elebaşısı olan Delibaş Mehmet, Mersin'e kaçarak

[514] Belen; a.g.e., 1983, s.195-196.
[515] Hülagü; a.g.m.
[516] Aybars; a.g.e., 1986, s.213-214.
[517] **Nutuk**; s.308.
[518] Belen; a.g.e., 1983, s.223.

Fransızlara sığınmıştır.[519] Buradan İstanbul'a geçen Delibaş Mehmet, yeni emirler alıp daha sonra Yunanlıların silah ve cephane yardımıyla tekrar Konya'ya döndüyse de takip müfrezelerinin sıkıştırması sonucu Hükûmetten af elde etmek ümidine kapılan yandaşları tarafından başı kesilerek öldürülmüştür.[520] Konya İsyanı sonrası, Konya İstiklal Mahkemesi geniş çaplı yargılamalar yapmış, halkın dinî duygularını istismar ederek isyana kışkırtan elebaşlarından 33 kişiyi idam cezasına çarptırmıştır.[521]

(5) Kuvayı İnzibatiye (Halifelik Ordusu) Sorunu (18 Nisan 1920-25 Ağustos 1920)

Millî Mücadele'yi doğuş aşamasındayken boğmak isteyen Damat Ferit Paşa'nın en önemli girişimlerinden biri, İzmit'te Süleyman Şefik Paşa komutasında oluşturduğu ***Kuvayı İnzibatiye*** ya da bir diğer adıyla *"**Halifelik Ordusu**"*dur.[522] Bu ordunun kurulması 8 Nisan 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa ile İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck arasında yapılan görüşmede kararlaştırılmıştır. Kuvayı Milliyenin yok edilmesi için İngiliz kuvvetlerinin desteğini isteyen Damat Ferit'e, De Robeck, İngiliz kuvvetlerinin harekata fiilen katılamayacağını ancak kurulacak olan bir kuvvete yardım yapabileceklerini bildirdi. Bunun üzerine İngilizlerden alınan 1.250.850 liralık yardımla bu kuvvetin oluşturulmasına başlandı.[523]

Damat Ferit Paşa Hükûmeti İngilizlerin teşvik ve yardımıyla, 18 Nisan 1920 tarihinde çıkarılan bir Karaname ile *"**Kuvayı Milliye adını taşıyan eşkiyayı bastırmak için**"* Kuvayı İnzibatiye adı verilen orduyu kurmaya başladı. Bu orduyu kurmakla görevlendirilen Süleyman Şefik Paşa İzmit'e gelerek limanda demirli bulunan Yavuz Zırhlısı'nda karargâhını kurdu. Kurulacak orduda subaylara 60, erlere ise 50 lira maaş verilecekti. Yapılan çalışmalar sonrası gerek subay gerek er temininde güçlük yaşanıp gecikmeler olunca Damat Ferit Paşa tarafından Ahmet Anzavur devreye sokuldu. Anzavur Süleyman Şefik Paşa'dan aldığı para yardımı sayesinde oluşturduğu yaklaşık bin kişilik bir silahlı güçle Adapazarı istikametine doğru İzmit'ten ayrıldı. 10 Mayısta Adapazarı'nı, 13 Mayısta Kandıra'yı işgal etti. Amacı Geyve Boğazı'nı geçerek Eskişehir istikametine doğru ilerlemekti. Geyve Boğazı'nda Ali Fuat Paşa'nın karargâhı ile 30 kişilik bir istihkâm kıtası, 16-17 Mayıs tarihinde Anzavur'un gerçekleştirdiği taarruzu durdurdu. Anzavur Kuvvetlerine yeni oluşturulan Kuvayı İnzibatiye birliklerinin de katılmasına rağmen, Ali Fuat Paşa kuvvetlerine yardıma gelen Kuvayı Milliye müfrezelerinin de desteği ile bu kuvvetler dağıtıldı. Anzavur, yaralı bir şekilde Adapazarı'na sığındı.Yeniden oluşturulan Kuvayı İnzibatiye Tümeni 15 Haziran günü, İzmit'in doğusundaki millî kuvvetlere karşı bir taarruza kalktıysa da bozguna uğrayarak İzmit'in batısındaki İngiliz Kuvvetlerin bulunduğu hatta kadar geri çekildi. Kuvayı İnzibatiye Tümenindeki subay ve erlerin büyük bir kısmı millî kuvvetlere katıldı. İngiliz birliklerine sığınanların silahları alınarak İngilizler tarafından vapurlarla deniz yoluyla Büyük Çekmece'ye intikal ettirildi. Kuvayı İnzibatiye ya da halkı kandırabilmek amacıyla kendilerine takılan isimle Halifelik Ordusu 25 Ağustos 1920 tarihinde İngilizlerin isteği üzerine lağvedildi.[524]

(6) Düzce, Bolu, Hendek, Adapazarı İsyanı (13 Nisan-23 Eylül 1920)

Düzce yöresi İstanbul'un olumsuz propagandalarına çok açık bir bölgeydi. Buradaki yöneticilerin İstanbul yanlısı tutumları, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında Vahdettin tarafından verilen idam fermanı ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın, Kuvayı Milliyecilerin kâfir olduğu ve katledilmelerinin dinen farz olduğuna yönelik fetvası, bu propagandalara büyük bir güç kazandırıyordu. Bozguncular Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah olmak istediği iddiasında da bulunuyordu.[525]

---

[519] **Nutuk**; s.336-337.
[520] Altay; a.g.e., s.221.
[521] Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s.165.
[522] **Nutuk**; s.305. Ergun Aybars; **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s.206
[523] Aybars; a.g.e., 1986, s.218-219.
[524] Belen; a.g.e., 1983, s.201-204.
[525] Aybars; a.g.e., 1986, s.217.

Bu olumsuz propagandalar sonucu, 13 Nisan 1920 tarihinde Abaza ve Çerkeslerden oluşan 4000 kişilik bir grup Düzce'yi basıp, hapishaneleri boşaltarak isyan ettiler. Düzce'de bulunan süvari müfrezesinin silahlarına el koyarak, hükûmet memurları ve subayları hapsettiler. İsyan Beypazarı, Adapazarı ve Hendek bölgesine de yayıldı. TBMM, isyanı bastırmak üzere Geyve'de Yarbay Mahmut Bey komutasında bulunan 24'üncü Tümeni, asiler üzerine gönderdi. Ancak bu Tümen 23 Nisan 1920 tarihinde Hendek-Düzce yolu üzerinde asiler tarafından pusuya düşürüldü. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey ilk ateş sırasında şehit edildi. Tümen muharebe edemeden esir edildi ve ağırlıkları yağmalandı. İzmit Mutasarrıfı Çerkes İbrahim, İstanbul'dan Adapazarı'na gelerek halka Padişahın selamını getirdiğini bildirdi ve 150 lira maaşla gönüllü toplamaya başladı.[526] İsyancılar her geçen gün güçlenerek Geyve boğazındaki birliklerimize saldırılarda bulunmaya başladılar. Bunun üzerine TBMM, Ali Fuat Paşa komutasında, Salihli ve Balıkesir'de bulunan Çerkes Ethem Müfrezesi ile Binbaşı Nazım Bey Müfrezesi, Yarbay Arif Bey Müfrezesi ve Binbaşı İbrahim Bey Müfrezesini isyanı bastırmakla görevlendirdi. Albay Refet Bey de birlikleriyle Ankara, Beypazarı, Bolu istikametinde görevlendirildi.[527]

Birliklerin hareketiyle 25 Nisanda Beypazarı, 2 Mayısta Göynük alındı. Bu arada Ahmet Anzavur'un Geyve'ye yaptığı taarruz püskürtüldü. 23 Mayısta Sapanca ve Adapazarı, 25 Mayısta Hendek, 26 Mayısta Düzce, 31 Mayısta da Bolu ve Gerede millî kuvvetlerin denetimine girerek isyan bastırıldı. Birinci Düzce İsyanı'nı bastıran kuvvetlerin bir kısmının Yozgat ayaklanmasını bastırmak üzere görevlendirilerek Düzce'den ayrılmaları üzerine İngiliz ve Yunan desteği ile İstanbul Hükûmetinin kışkırtmaları sonucu İkinci Düzce İsyanı patlak verdi. 300 kişilik bir asi grubu Düzce'yi işgal ederek halkı Kuvayı Milliye aleyhinde kışkırttılar. İsyanı bastırmakla görevlendirilen millî kuvvetler 27 Ağustosta asileri bozguna uğratarak 23 Eylüle kadar süren uğraşıyla da isyanı bastırdılar.[528] Bu çok geniş alana yayılmış olan isyan, işgal güçlerinin, Vahdettin'in, Damat Ferit ve İstanbul Hükûmetinin, fermanlarla, fetvalarla, casus ve bozguncularla halk üzerinde ne kadar etkin olabildiğinin ibret verici bir örneği olmuştur.

(7) Yozgat Çapanoğlu İsyanı (15 Mayıs-27 Ağustos 1920)

TBMM'nin açılmasından kısa bir süre sonra Ankara'yı ve Meclisi önemli ölçüde tehdit eden Yozgat Çapanoğlu isyanı patlak vermiştir. Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey, İstanbul Hükûmeti ile iş birliği içinde, Allah'tan, Padişahtan ve onların kanunlarından başka bir şey tanımayacağını, Ankara'da meclis açılmasının Padişahın arzusuna ve kanunlarına aykırı olduğunu ilan ederek ve halkın din duygularını da istismar ederek isyanı başlatmıştı. Yozgat'ın ünlü ailelerinden Çapanoğulları isyanın en büyük kışkırtıcısı ve önderiydi.[529] Ankara'da bu isyanı önleyecek bir askerî birlik yoktu. Bu isyanın genişlemesiyle Ankara ve TBMM büyük bir tehdit altında kaldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Antep Kuvayı Milliyesini kurmakla görevlendirdiği Kılıç Ali Bey'i Ankara'ya çağırdı. Kılıç Ali Bey, emrindeki 70 kişilik bir müfreze ile Ankara'ya geldi ve hemen isyancıların üzerine sevk edildi.[530] Bir taburla takviye edilen Kılıç Ali Bey, Akdağmadeni'nden ileri geçemedi. Ardından asilerin baskınına uğrayarak Boğazlıyan'a geri çekildi. Daha sonra Yozgat'ta isyan hazırlıkları içinde olan Çapanoğullarını etkisiz hâle getirmek üzere Kılıç Ali Bey komutasındaki birlikler Yozgat'a sevk edildi. Yozgat'ta sıkıyönetim ilan edildi. Çapanoğlu ailesinin ileri gelenleri göz hapsine alındı. Ancak bu aileden Celâl ve Salih Yozgat'tan kaçtılar. Yanlarına azılı eşkiyalardan Aynacıoğulları'nı ve Deli Ömer'i de alarak isyanı genişlettiler. 13 Haziran'da 600 kişilik bir kuvvetle Yozgat'ı bastılar. Askeri depolardaki silah ve mühimmatı yağma ederek

---

[526] İstanbul Hükûmetinin adamı olarak gelen Çerkes İbrahim, gönüllülere 150 Lira maaş verirken TBMM'de görev yapan milletvekilleri 100 Lira maaş almaktadır.
[527] **Nutuk**; s.304-305.
[528] Aybars; a.g.e., 1986, s.217-220.
[529] Aynı; s.221.
[530] Kılıç Ali; Kılıç **Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.39.

hapishanelerdeki tutukluları serbest bıraktılar. İsyan, Sivas, Tokat ve Çorum'a kadar yayıldı.[531]

İsyanın büyüyüp, alanının genişlemesi üzerine elinde bu isyanı bastıracak kuvvet bulunmayan Mustafa Kemal Paşa, Çerkes Ethem'i müfrezesiyle beraber Ankara'ya çağırarak isyanı bastırma görevini kendisine vermiştir.[532] Ethem, 70 subay, 2100 er, 8 makineli tüfek ve 5 toptan oluşan müfrezesiyle Ankara'ya gelmiş ve 20 Haziran günü Ankara'dan hareketle, 23 Haziranda Yozgat'a ulaşmıştır. Yozgat'ta Ermenilerin de yer aldığı asi kuvvetlerle yapılan çarpışmalarda isyan bastırılmış, elebaşlarından 12 kişi yargılanarak asılmıştır. Ardından Alaca'da bulunan isyancıların üzerine harekata girişilmiş, 25 ve 27 Haziran tarihlerindeki çarpışmalar sonucu asiler büyük bir bozguna uğrayarak dağılmış, yakalananlar sert şekilde cezalandırılmıştır. Yozgat ve havalisinde isyancıları temizlemeye yönelik askerî harekât aralık ayına kadar devam etmiştir.[533]

(8) Cemil Çeto İsyanı (Mayıs - 7 Haziran 1920)

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası İtilaf Devletlerinin de desteği ve ***Kürt Teali Cemiyetinin*** kışkırtmalarıyla, Anadolu'da Kürdistan devleti kurmaya yönelik bölücü çabalar yoğunlaşmıştır. 1920 Mayıs ayında Hıdranlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa, Garzan çevresinde Kürt Teali Cemiyetinin beyannamelerini dağıtarak, İtilaf Devletlerinin, Kuvayı Milliyeyi yok ederek bir Kürdistan devleti kuracağını, bunun için hazırlıklı olunması gerektiği propagandalarına başlamıştı. Hüseyin Paşa ile birlikte hareket eden Bahtiyar Aşireti Reisi Cemil Çeto, diğer Kürt aşiretlerini de kışkırtarak bölücülük faaliyetlerine başladı. Bu bölücü, faaliyetlerin haber alınması üzerine üzerlerine gönderilen Millî Kuvvetler Çemil Çeto İsyanı'nı bastırdı. Cemil Çeto ve dört oğlu 7 Haziran 1920 tarihinde teslim oldu.[534]

(9) Millî Aşireti İsyanı (Haziran - Ağustos 1920)

İngiliz ve Fransızların kışkırtmasıyla çıkan bir diğer bölücü Kürtçü isyan da Millî Aşireti isyanıdır. Millî Aşireti Reisleri olan Mahmut ve İsmail Beyler, Fransızların Urfa'yı almak için yaptıkları ikinci taarruzla eş zamanlı olarak isyan ederek Siverek üzerine harekete geçmiştir. İsyanın öğrenilmesi üzerine Kuvayı Milliye destekli 5'inci Tümen, asiler üzerine askerî harekâta girişmiş ve 19 Haziranda asileri bozguna uğratarak kaçmak zorunda bırakmıştır. Asiler bir süre düşman bölgesinde hazırlandıktan sonra 24 Ağustosta 3000 atlı ve develi, 1000 civarında piyade kuvveti ile tekrar topraklarımıza girerek, dağınık hâlde bulunan müfrezelerimizi yenmiş ve 26 Ağustosta Viranşehir'i işgal etmişlerdir. 5'inci Tümenin Siverek, Urfa, Resulayn ve Diyarbakır'da bulunan birlikleri on beş gün içinde hazırlanarak asilere karşı harekâta girişmişler ve bozguna uğratarak yeniden güneye, çöle kaçmaya mecbur bırakmışlardır.[535]

(10) Koçgiri İsyanı (14 Şubat – 17 Haziran 1921)

Tunceli ve Erzincan bölgesinde 40.000 kişilik Koçgiri Aşireti Reisi Haydar Bey, ***Kürt Teali Cemiyeti*** üyesi olarak bu cemiyetin bir şubesini kendi bölgesinde açmıştı. Koçgiri Aşireti, İngiliz ve Fransız kışkırtmasıyla bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla Şubat 1921 tarihinde isyan etti. İsyancılar bölge halkı üzerinde yılgınlık yaratmak amacıyla kendilerine katılmayan köyler halkına karşı katliama girişti. Aşiret Reisi Haydar Bey ve yandaşları, Hükûmete bir nota vererek bölgeye bir Kürt vali atanması isteğinde bulunup, aksi takdirde isyanın Erzincan, Van, Diyarbakır ve Erzurum'a yayılacağı tehdidinde bulundular. TBMM Hükûmeti, 10 Mart 1921 tarihinde bölgede sıkıyönetim ilan ederek Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'yı tam yetki ile isyanı bastırmakla görevlendirdi. Merkez ordusu, Topal Osman Ağa emrindeki Giresun Alayı desteği ile 11 Nisan 1921 tarihinde isyancılar

---

[531] Belen; a.g.e., 1983, s.206.
[532] Çerkes Etem (Haz: Cemal Kutay); **Çerkes Etem Hadisesi "Kendi Anılarıyla"**, Türkiye Ticaret Matbaası, İstanbul, 1955, s.75.
[533] Belen; a.g.e., 1983, s.206-208.
[534] Aybars; a.g.e., 1986, s.223.
[535] **Nutuk**; s.307-308.

üzerine askerî harekâta başladı. 23-27 Nisan tarihleri arasında bölge büyük ölçüde isyancılardan temizlendi. 17 Haziranda isyan tamamen bastırılarak elebaşları yakalandı. İkinci İnönü Muharebesi'nin yapıldığı bir dönemde patlak veren Koçgiri İsyanı, İngiliz ve Fransızların, Millî Mücadeleyi boğmak için nasıl planlı bir şekilde çalıştıklarının bir başka örneğini olmuştur.

(11) Pontus Sorunu

"Pontus veya Pont Euxim, eski Yunanlıların Karadeniz'e verdikleri bir isimdir. Pontus adı genellikle Doğu Karadeniz sahilleri için kullanılmakla beraber, tarif ettiği alan zaman zaman değişiklik göstermiştir. Yeşilırmak, Kızılırmak ve Kelkit havzası Pontus sayıldığı gibi, bu alan daha da genişleyerek, Doğu'da Kafkasya'dan bütün Karadeniz kıyıları boyunca Sinop ötesine kadar yayılmıştır. Yakın devirlerde ise bu bölge Samsun ve Trabzon sahiliyle geri bölgelerinden ibaret sayılmıştır"[536] Pontus sorunu ifadesi, Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslimlere tanıdığı haklardan da faydalanarak İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD desteği ile Yunan ***Megali İdea***'sının bir uzantısı olarak ***Doğu Karadeniz Bölgesinde bir Rum Devletinin kurulması*** için başvurulan her türlü faaliyeti tanımlamaktadır.[537]

Pontus sorununun başlangıcı ve gelişmesini Atatürk, Büyük Nutuk'ta şu sözlerle anlatmaktadır:

> *"Saygıdeğer Efendiler, genel konuşmamın başında bir Pontus meselesinden söz etmiştim. Bu mesele belgeleriyle herkesçe bilinmektedir. Ancak, bizi de çok uğraştırdığından, burada, onunla ilgili bazı noktalara dokunacağım.*
>
> *1840 yılından beri; yani üç çeyrek yüzyıldan beri, Anadolu'nun Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar uzanan Karadeniz bölgesinde, eski Yunanlılığın diriltilmesi için çalışan bir Rum topluluğu vardı.*
>
> *Amerikalı Rum göçmenlerden Rahip Klematios adında biri, ilk Pontus toplantı yerini şimdi halkın «Manastır» dediği bir tepede İnebolu'da kurmuştu. Bu teşkilata bağlı olanlar, zaman zaman birbirinden ayrı eşkıya çeteleri kurarak faaliyet gösteriyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında da, dışarıdan gönderilip dağıtılan silah, cephâne, bomba ve makineli tüfeklerle, Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri sanki bir silah deposu durumuna gelmişti.*
>
> *Ateşkes Anlaşmasından sonra, bütün Rumlar Yunanlılık millî davası ile her tarafta şımardığı gibi, **Ethniki Hetairia** (Etniki Eterya) Cemiyetinin propagandacıları ile **Merzifon'daki Amerikan kuruluşlarının manevî destekleri ile** eğitilip yetiştirilen, maddi bakımdan da yabancı hükûmetlerin silahlarıyla güçlendirilip cesaret verilen bu bölgedeki Rumlar da, bağımsız bir Pontus hükûmeti kurma emeline düştü.*
>
> *Bu maksatla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler; Amasya, Samsun ve dolayları Rum Metropolit'i Yermanos'un idaresinde düzenli bir programla çalışmaya başladılar. Bir yandan da, Samsun'daki Rum komitecilerinin başkanı olan Reji Fabrikası Müdürü Tokomanidis, İç Anadolu ile haberleşme sağlamaya çalışıyordu.*
>
> *Bazı yabancı hükûmetler, Pontus hükûmetinin kurulması için yardımcı olacaklarına söz verdiler. Samsun ve dolaylarındaki Rum nüfusunu arttırmak için de, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo edilen silahlarla donatarak, sahillerimize çıkarmaya başladılar.*

[536] Sarınay; a.g.m.
[537] Pehlivanlı; a.g.m.

Çetecilik etmek üzere, sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rum'u Sohum'da Haralambos adında bir adamın başına topladılar. Batum'da toplananların da Haralambos'un etrafında toplananlara katılmaları sağlanıyordu.

Bunlar, memleketimiz içinde, Samsun'daki bazı yabancı devlet temsilcileri tarafından korunuyor ve silahlandırılıyordu. Kıyılarımıza çıkan bu çeteler, 'göçmenleri besleme' maskesi altında, yabancı hükûmetler tarafından yedirilip giydiriliyordu. Yabancıların Kızılhaç heyetleri arasında gelen subayların da örgüt kurmak, çetelerin askerî öğretim ve eğitimi ile uğraşmak ve gelecekteki Pontus hükûmetinin temelini atmakla görevlendirildikleri anlaşılıyordu.

*4 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'da '**Pontus'** adıyla yayımlanmaya başlayan bir gazetenin başmakalesinde '**Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulmasına çalışmak maksadıyla yayınlandığı**' ilân edilmişti.*

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her yerde ve özellikle Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un küstahça davranışları Rumların düşünce ve emellerini açığa vurdu. Bafra ve Çarşamba dolaylarındaki yerli Rumlar, sık sık kiliselerde toplanıyor, örgütlenmelerini ve donatımlarını artırıyorlardı.

*23 Ekim 1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmişti. Venizelos, İstanbul'un merkez olarak kabul edilme konusunun daha sonraki bir tarihe ertelenerek, bunun yerine Pontus hükûmeti kurulması düşüncesini ortaya atmış ve **İstanbul Patrikhanesi**ne buna göre talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbul'da gizli bir Yunan polis teşkilatı kurmakla görevlendirilen Albay Alexandros Zimbrakakis tarafından Pontus jandarma teşkilatını düzene sokmak üzere Eiffel (Eyfel) adlı Yunan torpidosuyla, bir subaylar heyeti de gönderilmişti.*

Türkiye'de bu türlü işler olurken Batum'da da 18 Aralık 1919'da Pontus Rum Hükûmeti adıyla bir hükûmet kurulmuş ve teşkilatlanmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da, Karadeniz, Kafkas ve Güney Rusya Rumları tarafından Pontus meselesi ile ilgili bir kongre toplandı

Bu kongrenin raporu üyelerden biri vasıtasıyla İstanbul'da Rum Patrikliğine gönderildi. Pontusçular 1920 yılının sonlarına doğru çalışmalarını büsbütün artırarak iyiden iyiye ortaya çıktılar. Bizi, ciddi tedbir almaya mecbur ettiler.

Dağlarda kurulan Pontus teşkilatı şöyleydi:

a) Birtakım çetebaşlarının emrinde silahlı ve savaşçı kuvvetler,

b) Bunların beslenmesine hizmet eden üretici Pontus halkı,

c) Yönetim ve güvenlik kuvvetleri ile şehirlerden ve köylerden yiyecek sağlamakla görevli ulaştırma kolları.

*Çetelerin çalışma bölgeleri birbirinden ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının kuvveti başlangıçta 6000 - 7000 silahlı idi. Daha sonra her taraftan katılanlarla 25.000'e yaklaştı. Bu kuvvet yeterli küçük birliklere ayrılarak; çeşitli yerlerde barınıyordu. **Pontus çetelerinin bütün işleri, İslam köylerini yakmak, Müslüman halka karşı akıl ve hayale sığmaz zulümler yapmak, cinayetler işlemek gibi kan içici bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi.***

Biz, Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk halkını dikkat ve uyanıklığa davet ettik. Doğabilecek tehlikelere karşı tedbirler almaya başladık.

Merkezi Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolordu, yalnız, çeşitli bölgelerde gözüken çeteleri takip ve ortadan kaldırmakla uğraştı. Trabzon bölgesinde dolaşan Köroğlu adındaki Rum çetesiyle, Eftalidi çetesi ve öteki çeteler, merkezi

Erzurum'da bulunan 15'inci Kolordu tarafından takip edilerek ortadan kaldırılıyordu. Bir taraftan da Pontus eşkıyasının dönüp dolaştığı yerlerde, halk silahlandırılarak millî teşkilat kuruldu.[538]

Pontus Rum Çeteleri Karadeniz Bölgesi'nde yaptıkları zulüm ve katliam yetmiyormuş gibi Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya bile suikast girişiminde bulunmuşlardır. Samsun'dan, İstanbul yoluyla trenle gelen üç Rum çeteci Ankara garında polis müdürünün dikkati sayesinde yakalanmış ve yapılan sorgulamada Pontusçu olduklarını ve Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemek ve cephanelikleri havaya uçurmak için geldiklerini itiraf etmişlerdir.[539]

Pontus sorunun büyümesi ve İstanbul Hükûmetinin Türk halkın Rum çeteler tarafından katledilmesine seyirci kalması üzerine halk kendi içinden çıkardığı Topal Osman Ağa Müfrezesi, Erzurum Millî Müfrezesi ve Çarşamba Müfrezesi gibi Kuvayı Milliye birlikleri oluşturarak Pontusçu çetelerle mücadeleye başlamışlar, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ile Sivas'taki 3'üncü Kolordu ve Erzurum'daki 15'inci Kolordu birlikleri de mücadeleye katılmışlardır.[540]

Pontus Rum çeteleri ile mücadele eden Topal Osman Ağa ve müfreze elemanları

TBMM Hükûmeti Pontusçu çetelerle etkin mücadele için Sivas'taki 3'üncü Kolorduyu ***Merkez Ordusu*** adıyla yeniden teşkilatlandırarak Anadolu merkezinde asayişi sağlamak amacıyla görevlendirmiştir. TBMM Hükûmeti Pontus ayaklanmasını çözmek için hukuk içinde kalarak hareket etmiş, toplu cezalandırmalar yerine Amasya İstiklal Mahkemesini kurarak yakalanan isyancıların mahkeme sonucu cezalandırılmalarını sağlamıştır. Bu kapsamda ***Amasya İstiklal Mahkemesi'nin çalışmaları sonucu 17 Ağustos-10 Ekim 1921 tarihleri arasında 3'ü Müslüman, 174'ü Rum olmak üzere 177 kişiye ölüm cezası verilmiş, 74 kişi gıyabında ölüm cezasına çarptırılmış, 10 kişi ise kürek cezası almıştır.***[541]

Oluşturulan Merkez Ordusunun çalışmalarıyla, Karadeniz bölgesinde asayişi sağlamak için bu bölgede yaşayan Rumların bir kısmı, iç bölgelere göç ettirilerek savaş alanından uzaklaştırılmıştır.[542] Bu kapsamda TBMM Hükûmetinin aldığı etkin tedbirlerle Karadeniz Bölgesini ateşe ve kana boğan Pontus sorunu çözümlenmiştir.

---

538 **Nutuk**; s.424-426.
539 Kandemir; a.g.e., s.8-20.
540 Pehlivanlı; a.g.m.
541 Aybars; a.g.e., 1975, s.173.
542 Pehlivanlı; a.g.m. (Mustafa Balcıoğlu; "**Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki**", OTAM, Sayı: 4, Ankara 1993, s. 91'den naklen)

(12) Çerkes Ethem İsyanı (28 Aralık 1919 - 22 Ocak 1920)

Çerkes Ethem, Balıkesir'e bağlı Emreköy'de 1886 yılında doğmuştur. Kafkasya göçmeni Ali Bey'in beş oğlunun en küçüğüdür. Ağabeyleri Reşit ve Tevfik Beyler Harbiye mezunu piyade subayıdır. Ethem ise süvari astsubayıdır. Bu üç kardeş Birinci Dünya Savaşı'nda Kuşçubaşı Eşref Bey tarafından Osmanlı Devleti'nin gizli servisi niteliğindeki ***Teşkilat-ı Mahsusa***'ya alınmıştır. Bu dönemde Rauf (Orbay) Bey'in liderlik ettiği İran-Afganistan seferine katılmışlar ve gayrinizami harp yöntemlerini öğrenmişlerdir. İzmir'in işgali ile Batı Anadolu'da Kuvayı Milliyeyi kurma çalışmalarında görev alan Rauf Bey, daha önceden tanıdığı Ethem ve ağabeyleri ile görüşerek onları Millî Mücadele çatısı altında Kuvayı Milliye Müfrezeleri kurmaya ikna etmiştir. Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler, Kuşçubaşı Eşref Bey'in İzmir'deki çiftliğinde sakladığı silah, malzeme ve para ile ilk müfrezelerini kurarak düşmanla mücadele etmeye başlamışlardır.[543]

Millî Mücadele'nin başlangıcında, Mondros Ateşkes Anlaşması gereği yapılan terhisler nedeniyle düzenli ordu birliklerinin sayısının az olması, Ethem ve kardeşlerinin kurduğu müfrezeler benzeri Kuvayı Milliye birlikleri, düşman ilerleyişini yavaşlatmak ve durdurmak açısından önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu kapsamda Çerkes Ethem, kendini "***Umum Kuvayı Seyyare Kumandanı***" ilan ederek bu mücadelede müfrezesiyle yer almıştır.

Çerkes Ethem, Anzavur, Düzce, Bolu ve Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında müfrezesiyle birlikte büyük yararlılıklar göstermiş ve şöhreti artmıştır. Yozgat Çapanoğlu İsyanı sırasında, Çerkes Ethem Müfrezesi Ankara'ya gelmiş, halkın coşkun tezahüratı ile karşılanmıştır. Halkın ve milletvekillerinin yoğun ilgisi, daha sonra kendisini vazgeçilmez sanma hatasına sürüklemiştir. Yozgat'a hareket eden müfreze, isyanı bastırmıştır. Yozgat'tan, isyancılarla iş birliği içinde olduğu iddiası ila Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in idam edilmek üzere Yozgat'a gönderilmesini istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu isyanla ilgisi bulunmayan Yahya Galip Bey'i göndermemiştir. Buna çok sinirlenen Çerkes Ethem yanındakilere "***Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanı'nı Meclis önünde asacağım***" tarzında haddini aşan sözler söylemiştir. Ankara'ya döndüğünde bu ifadesinden ötürü biraz sıkılmış görünse de daha sonraki hareketleri birlik ve beraberliği tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır.[544]

Batı Cephesi Komutanı olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın 9 Kasım 1920 tarihinde Moskova Büyükelçiliğine atanması ile bu göreve Albay İsmet (İnönü) Bey getirilmiştir. Albay İsmet Bey, Yunanlıların düzenli ordu birlikleriyle etkili mücadele yapılabilmesi için düzenli orduya geçiş çalışmalarını hızlandırmış bu amaçla yeni teşkilat oluşturmuştur. Bu çalışmalar Kuvayı Milliye Birliklerinde ve özellikle Çerkes Ethem müfrezesinde rahatsızlık yaratmıştır.

Çerkes Ethem anılarında, Mecliste milletvekili olarak bulunan ağabeyi Reşit Bey'in Düzenli Ordu kurulması hakkında "***Nizamî kuvvetler mi? Onlar isyan sahasında toplarını bırakıp caddelerde gezerler...***" şeklinde olumsuz propaganda yaptığını itiraf etmiştir.[545] Bu tavırla bağlantılı olarak, Çerkes Ethem Ankara'da bulunduğu sırada bir gün, rahatsız olduğu için istasyon binasındaki ikametgâhında yatmakta olan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret bahanesiyle gelmiş ve Paşa'ya suikast düzenlemek istemiştir. Ancak muhafız birlikleri komutanı İsmail Hakkı Bey'in binayı kuşatması üzerine amacına ulaşamamış ve bir süre Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kaldıktan sonra binadan ayrılmıştır. Bu olaydan sonra bir kez de Çerkes Ethem'in müfreze komutanlarından Küçük Ethem, bir grup müfreze elemanıyla Taşhan'dan istasyon binasına gitmekte olan Mustafa Kemal Paşa'nın otomobilini durdurmaya çalışmış ancak şoförün hızlanarak otomobili bu kişilerin üzerine sürmesi sonucu muhtemelen burada düzenlenecek suikast girişimi de engellenmiştir.[546]

---

[543] Şener; a.g.e., s.26-33.
[544] **Nutuk**; s.320-321
[545] Çerkes Etem a.g.e., s.94.
[546] Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul,1955, s.43-48.

Bu tarzdaki olumsuz davranışlar, propagandalar ve komutanlarla yaşanan uyumsuzluklar rahatsızlık yaratmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa ve TBMM, Millî Mücadele'ye emekleri geçmiş olan Çerkes Ethem müfrezelerini bir anda gözden çıkarmamış, uzlaşma yoluyla anlaşmazlıklar giderilmeye çalışılmıştır.

Batı Cephesi birliklerinin yeniden teşkilatlandırılması çerçevesinde Ethem ve birliklerine *"**Birinci Kuvayı Seyyare**"* adı verilmesine rağmen, Ethem kendini *"**Umum Kuvayı Seyyare Kumandanı**"* olarak nitelendirmiş ve Batı Cephesi Komutanlığının emirlerini dinlememeye başlamıştır.[547]

Uzlaşma çabaları doğrultusunda, Ethem ve ailesine yakınlığı ile bilinen Yusuf İzzet Paşa, Ethem'le görüşmüş ve kendisini düzenli ordu kuruluşuna itiraz etmemesi, gerekçelerini de anlatarak ikna etmeye çalışmıştır.[548] Mustafa Kemal Paşa ise Ankara'daki Çerkes Ethem'i de yanına alarak sorunlara çözüm bulmak amacıyla Batı Cephesi'ne hareket etmiştir. Ancak Ethem Eskişehir-Bilecik arasında bir istasyonda gizlice trenden inmiş ve birliklerinin başına geçmiştir.[549] Bundan sonra Çerkes Ethem ile Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiş ve Ethem, cephe karargâhının verdiği hiçbir emre uymamaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki rahatsızlığını şu sözlerle ifade ediyor: "***Ethem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar, onların emirlerine uymuyorlar. Bakanlıkları ve hükûmeti tanımıyorlar. Yalnız, sözde, bana itaat ediyorlar ve Meclisi de kendi isteklerine göre harekete geçireceklerini umuyorlar***."[550]

Bu gelişmeler üzerine TBMM, Celal (Bayar) Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey ve Vehbi Bey'den kurulu bir nasihat heyeti oluşturarak 24 Aralık 1919 tarihinde Çerkes Ethem'le görüşmek üzere Kütahya'ya göndermiştir.[551] Ancak bu heyetin görüşmelerinin de sonuçsuz kalması üzerine Mustafa Kemal Paşa Ethem ve kardeşlerine karşı askeri harekât emrini vermiştir. Birlikler 29 Aralıkta Kütahya'yı alarak Ethem kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. 22 Ocak 1920 tarihine kadar süren harekat sonucu Ethem kuvvetlerinin büyük bir kısmı esir edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Nutuk'ta "***Türkiye Büyük Millet Meclisinin şuurlu ordusu, kendisini, Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetini küçük görecek kadar beyinsizlik ve budalaca gurur gösteren bu âsilere hak ettikleri yola getirme sillesini vurmak için, önüne geçilmez bir hiddet ve şiddetle hareket ediyordu.***"[552] şeklinde açıkladığı bu askerî harekat sonrası Çerkes Ethem, ağabeyleri Tevfik ve Reşit'le birlikte 50 yandaşı Susurluk'taki Yunan birliklerine sığınmışlardır.

Çerkes Ethem, Yunanlılara teslim olduktan sonra İzmir'e götürülmüş, oradan Atina yoluyla Berlin'e geçmiş, buradaki İttihatçılar aracılığıyla Afganistan'da bulunan Enver Paşa ile irtibata geçerek birlikte çalışmak istemiş, ancak bu isteğin gerçekleşmemesi üzerine Mısır yoluyla Ürdün'e giderek yaşamının geri kalan bölümünü burada geçirmiştir. Millî Mücadele sonrası yayınlanan 150'likler sürgün listesinde Çerkes Ethem'in de adı yer almış, Cumhuriyetin 10'uncu yıl dönümü nedeniyle çıkarılan genel af kanunu ile affedilmesine rağmen Türkiye'ye dönmemiş, 1948 yılında Ürdün'de vefat etmiştir.[553]

(13) Demirci Mehmet Efe Sorunu

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Demirci Mehmet Efe 11 Haziran 1919 tarihinde 200 kişilik çetesiyle millî kuvvetlere katılmış ve Aydın Cephesi'nde Yunanlılara karşı başarılı mücadeleler vermiş bir Kuvayı Milliye lideridir. Yunanlılarla yaptığı başarılı mücadenin yanı sıra başta Konya İsyanı olmak üzere iç isyanların bastırılmasında da önemli görevler üstlenmiştir. Aydın-Denizli çizgisinde Çine, Umurlu, Nazilli, Köşk ve Sarayköy bölgesinin savunması da Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey komutasındaki 57'nci Tümen ve

---

[547] **Nutuk**; 349.
[548] Çerkes Etem; a.g.e., s.95-100.
[549] **Nutuk**; s.355-357.
[550] Aynı; s.362.
[551] Aynı; s.366.
[552] Aynı; s.370-372.
[553] Şener; a.g.e., s.96.

Demirci Mehmet Efe müfrezeleri tarafından yerine getirilmiştir. Yunan saldırılarında içten yıkıcı harekette bulunmamaları için Denizli Rumlarının iç bölgelere gönderilmesi esnasında bu işle görevlendirilen Demirci'nin adamlarından Sökeli Ali Efe ve birkaç kızanının öldürülmeleri üzerine bu duruma çok sinirlenen Demirci Mehmet Efe Müfrezesiyle birlikte Denizli'ye gelmiş ve olaya karışanları idam etmiştir.[554] Buna benzer davranışları eleştirilebilir olsa da zalimliği ve yarattığı kordu, Batı Cephesi'nde bozguncu faaliyetlerin önlenmesinde önemli katkı sağlamıştır.

Düzenli orduya geçiş döneminde Batı Cephesi Güney Bölümü Komutanlığına atanan Albay Refet Bey, bütün Kuvayı Milliye birliklerinin düzenli ordu teşkilatı içine alınması çerçevesinde, 22-23 Kasım 1920 tarihinde 57'inci Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'e çektiği şifreli telgrafta, artık milis kuvvetlerine ihtiyaç kalmadığı, bunların işini artık düzenli ordu birliklerinin yapacağı, Kuvayı Milliye birliklerinin her türlü sıfat ve teşkilatlarıyla lağvedildiği, bu birliklerin ordu teşkilatında atlı takip birlikleri olarak kullanılacağı ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendi emrinde çalışmak üzere Konya'ya gelmesini bildirmiştir.[555] Bu emrin alınmasından sonra o sıralarda TBMM Hükûmeti ile arası açılmış olan Çerkes Ethem'le, Demirci Mehmet Efe'nin gizlice haberleştiğinin bilgisinin edinilmesi üzerine, birlikte ortak bir harekete girişecekleri endişesi ortaya çıkmış[556] ve bunun üzerine Albay Refet Bey emrinde bir süvari ve topçu kuvveti, Demirci Mehmet Efe üzerine gönderilmiştir. Bu sırada silahlı olarak dağa çıkmış olan Demirci Mehmet Efe, üzerine gelen kuvvetle çatışmaya girmeden, karşılık vermeden yanındaki beş on kişi ile Tefenni istikametine çekilmiş, birlikleri ise Isparta'nın köylerine dağılmıştır. Yunanlılar, Demirci Mehmet Efe'yi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmış ve onu ikna etmek için köyüne kadar bir müfreze göndermişlerse de Millî Mücadele'ye inanmış olan Efe bu talepleri reddetmiştir.[557] Demirci Mehmet Efe, Millî Mücadele'ye olan katkıları, olumsuz davranışlarının isyan boyutuna ulaşmaması sebebiyle Hükûmet tarafından affedilmiş ve yaşamını köyünde sürdürmüştür.[558]

(14) TBMM'nin Aldığı Önlemler, İstiklal Mahkemelerinin Kurulması ve Çalışma Esasları

1921 Anayasası'nda yasama ve yürütmenin Meclise ait olduğu belirtilmiştir. Yargıya ilişkin herhangi bir hüküm olmamasına rağmen Meclis, bölünmez, parçalanmaz, tek bir egemenlik anlayışı dolayısıyla bu parçalanmaz egemenliğin bir unsuru olarak yargı yetkisini de kendinde görüyordu. *"Bu Meclis, yalnız kuramsal olarak ve bir egemenlik anlayışıyla değil, pratik nedenlerle ve yargılama fonksiyonuna tam olarak sahip olabilmek için de yargı gücünü kendisinde görmüş, bu pratik nedenlerle, onu kendinde varsaymaktan öteye giderek, bizzat kullanmıştır".*[559]

Millî Mücadele'nin başlarında Anadolu'da tam bir karmaşa hâkimdi. Devlet otoritesi tamamen kaybolmuştu. Merkezî otoritenin olmaması sivil yöneticileri aciz duruma düşürüyordu. Ekonomik hayat yıkılmış, üretim düşmüş, ekonomik çöküntü, sosyal çöküntüyü de beraberinde getirmişti. Karadeniz'de Rum, Doğu Anadolu ve Adana, Tarsus civarında Ermeni çeteleri terör estiriyordu. İşgal nedeniyle batıdan doğuya göç başlamıştı.[560] Eşkiyalık, bozgunculuk ve casusluk almış başını yürüyordu. Yıkıcı propagandalar halkın kurtuluşa inancını sarsıyor, yurdun dört bir yanında İtilaf Devletlerinin ve İstanbul Hükûmetinin kışkırtmalarıyla isyanlar patlak veriyordu. Bu dönemde bidayet ve istinaf mahkemeleri görev yapıyordu. Ancak bunlar normal zamanların mahkemeleriydi. Çalışmaları kendilerine verilmiş olan yetkilerle sınırlıydı. İtiraz, temyiz gibi normal dönemin uygulamaları kararların alınmasını

---

[554] Süreyya Örgeevren; **Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.55-58.
[555] M.Şefik Aker; **57'nci Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.511.
[556] **Nutuk**; s.363., Ayrıca bkz. Aker; a.g.e., s.515.
[557] Aker; a.g.e., s.511.
[558] **Nutuk**; s.363
[559] Nurşen Mazıcı; **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, Dilmen Kitabevi, İstanbul, 1984, s.17.
[560] Aybars; a.g.e., 1975, s.20-21.

yavaşlatıyordu. Bu durum davaların hızını azaltıyor ve cezaların ibret yönünü yok ediyordu.[561]

Bu mahkemeler dışında askerî idareciler ve milis kumandanları tarafından kurulan harp divanları, asker kaçakları, bozguncu, casus ve eşkiyalara keyfi cezalar veriyordu. Bazen bu cezalar çok ağır olabiliyordu. Suçluların, harp divanlarında cezalandırılmaları askerî otorite düşüncesini yaratıyordu. TBMM Anadolu ihtilalinin eseri olup, halkın meşru temsilcileri tarafından kurulmuştu. Bu nedenle cezaların Meclis otoritesine bağlı kuruluşlara verilmesi gerekiyordu.[562]

Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası askerlik yükümlülüğünü kaldırmıştı ki bu karar insanların askere gitmemesi, silah altında olanların da kaçması sonucunu doğruyordu. *"Kaçak olaylarının en büyük etkenlerinden birisi de kaçaklara ceza verilememesi, kaçak olayına ilgisiz kalınması ve neden olanların sorumsuzluğuydu. Ceza kanununun bu suçlarla ilgili hükümleri oldukça hafifti. Asker cephede ölmektense birkaç ay, hatta birkaç sene hapis yatmayı tercih ettiğinden kaçak olayı önlenemiyordu... Kaçak olayları savaşın kaderini etkileyecek, hatta sonucunu saptayacak kadar çoktu".*[563]

Olağanüstü zamanlarda, olağanüstü önlemlere başvurma zorunluluğu vardı. Olağanüstü yetkilerle donatılmış olan TBMM, tamamen Meclis denetiminde mahkemeler kurulmasını zorunlu gördü. İstiklal Mahkemeleri bu zorunluluğun ürünüdür. TBMM ülkedeki her türlü asayiş bozucu olayı önlemek amacıyla 29 Nisan 1920 tarihinde ***Hıyanet-i Vataniye Kanunu***'nu kabul etti. Bu kanuna göre TBMM'nin meşruluğuna sözle, yazıyla ya da fiilen muhalefet edenler ***vatan haini*** olarak yargılanacak, vaaz ve konuşmalarında halkı vatana ihanet suçuna teşvik edenler geçici kürek [ağır iş cezası] cezasıyla cezalandırılacak, bu faaliyetleri sonucu olay çıkarsa idam edileceklerdi. Kanun bu suçları işleyenlerin Bidayet Mahkemelerince yargılanacakları hükmünü getiriyordu.[564]

Bu kanun uygulamaya konulmuş, ancak Bidayet Mahkemelerinin kanunun amacına ulaşmasında yetersiz kaldığı gözlemlenmişti. Bunun üzerine, yapılan çalışmalar sonucu 11 Eylül 1920 tarihinde ***"Firariler Hakkında Kanun"*** kabul edildi. Bu kanuna göre hükûmetin teklifi ve TBMM'nin onayıyla ***"İstiklal Mahkemeleri"*** oluşturulacaktı. Bu mahkemelerde görev yapmak üzere TBMM üyeleri arasından oy çokluğuyla üç milletvekili seçilecek ve içlerinden biri mahkeme başkanı olacaktı. Mahkemelerin kararları kesin olup, infazından askeri ve sivil bütün devlet memurları sorumluydu. İstiklal Mahkemelerinin emir ve kararlarını uygulamayanlar, uygulamada ihmal gösterenler aynı mahkeme tarafından yargılanacaktı.[565]

Firariler Hakkında Kanun çerçevesinde 18 Eylül 1920 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) İsmet Bey, hükûmet adına, on dört mıntıkada İstiklal Mahkemesi kurulmasına ilişkin teklifi Meclise sunmuş, bunlardan özellikle yedisinin acilen kurulması gerektiğini bildirmiştir. Aynı gün yapılan oylamayla bu yedi İstiklal Mahkemesinin (Kastamonu, Eskişehir, Konya, Isparta, Ankara, Kayseri ve Sivas) oluşturulmasına karar verilmiş, mahkeme üyeleri seçilmiş[566] ve görev yerlerine gönderilmiştir.

31 Temmuz 1922 tarihinde kabul edilen ***İstiklâl Mehakimi Kanunu*** ile gizli oyla seçilen üç mahkeme üyesine bir savcı ve bir yedek üye seçilerek eklenmesi kararlaştırılmıştır. Kanunda cezaların derhal infaz edileceği, idam cezalarının ise TBMM tarafından incelenip onaylanmasından sonra infaz edileceği hükme bağlanmıştır.

İstiklâl Mahkemelerini ilgilendiren olayların ilk tahkikatı hükûmetçe yapılarak dosya mahkemeye gönderiliyor, mahkeme heyeti tarafından gerekli inceleme yapılıp, noksanlar tamamlandıktan sonra yargılama başlıyordu. ***Yargılama kesinlikle halka açık olarak***

---

561 Aynı; s.55.
562 Aynı; s.53.
563 Aynı; s.40.
564 **Düstür**, 3 ncü tertip, c.1, s.4-5.
565 Aynı; s.61.
566 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c.4, s.176-179.

yapılıyor[567] ve mahkeme tarafından verilen hüküm derhal infaz ediliyordu. Mahkemeler, TBMM'ye bağlıydı. Yargı yetkisini Meclis adına kullanıyorlardı. Yargı usulü basit, açık ve çabuktu. Kararlarını hukukun üstünlüğü ilkesine dayanarak vicdani kanaatlerine göre veriyorlar ve bu kararlarından dolayı sorumlu tutulamıyorlardı. Bu kadar geniş yetkilerine rağmen haklarında yeterli delil bulunamayan sanıklar berat edebiliyordu. Mahkemeler kendi mıntıkalarındaki yargılamalar hakkında İçişleri Bakanlığına ve Meclise rapor sunuyorlardı. Böylelikle mahkemelerin uygulamaları hakkında Meclis sürekli olarak bilgilendiriliyordu.[568] İstiklal Mahkemelerine kasten şikayette bulunanların aynı mahkeme tarafından isnat ettikleri suçla yargılanmaları hükmü, haksız ithamlarda bulunabilecek şahısları ürkütüyor ve nedensiz yere yargılamanın önüne geçilmiş oluyordu.[569]

İstiklal Mahkemelerinin ilgi alanına giren başlıca suçlar şunlardır; ***askerden firar, vatana ihanet, ayaklanma, casusluk, bozgunculuk ve aleyhte propaganda, soygunculuk, görevini kötüye kullanma, halka eziyet ve baskı, asker ailesine saldırı, Tekalif-i Milliye'den mal kaçırmak, cinayet, düşman işgalinden yararlanıp kanunsuz hareketlerde bulunmak, düşmana yardım ve iş birliği, düşman ordusuna katılmak***.[570] Bu suçlar dışında kalan suçlarla Bidayet ve İstinaf Mahkemeleri ilgileniyordu.

Yargılanan şahıslara verilen cezalar ise genelde şu şekilde sıralanabilir: ***Asılarak veya kurşuna dizilerek idam, kalebent, kürek, ağır hapis, sürgün, dayak, zararı ödetme, görevden uzaklaştırma, halk ve asker önünde teşhir, Millî Mücadele'nin sonuna kadar gözaltına alma, mal ve mülküne el koyma, evini yıkma, asker kaçağı yerine en yakınını askere alma, köy ve mahalleden ağır para cezası alma***.[571]

İstiklâl Mahkemeleri çalışma süreleri içinde hiç kimseye ayrıcalıklı davranmamıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında eşkiyalık yapan bir çete uzun uğraşılardan sonra yakalanmış, ancak muhafazalarından sorumlu yüzbaşının ihmali nedeniyle kaçmayı başarmışlardır. Ankara İstiklal Mahkemesi üyesi Kılıç Ali Bey'in akrabası olan bu yüzbaşı aynı mahkeme tarafından yargılanmış ve askerlikten tart edilerek on beş sene hapis cezasına çarptırılmıştır.[572]

Maraş milletvekillerinden Tahsin Bey'in bir cinayet olayıyla ilgisi nedeniyle Meclisten dokunulmazlığın kaldırılması istenmiş ve ardından, yargılanarak hapis cezasına çarptırılmıştır.[573]

Anadolu'daki bazı tutukluların Ankara'ya gönderilmesi konusunda gönderilen emir, bir vali tarafından aksatılmış ve bunun üzerine vali yargılanmak üzere Ankara'ya çağrılmış ve yargılanarak bir maaşının kesilmesi hükmüne varılmıştı.[574]

Bu denli dikkatli ve hassas çalışan İstiklâl Mahkemelerinin kararlarıyla üç sene içinde vatana ihanet, casusluk ve bozgunculuk suçlarından ***1.054 kişi idam edildi***. 2.696 kişinin idamları askerden yeniden kaçmaları hâlinde uygulanmak üzere şartlı olarak affedildi. 243 kişiye gıyabında idam cezası verildi. Diğer suçlardan ise 1.786 kişi kalebent ve kürek cezasına çarptırıldı. 11.744 kişi beraat ederken 41.768 kişi ise genellikle dayak olmak üzere çeşitli hafif cezalara çarptırıldı.[575]

İstiklal Mahkemelerinin Bolşevik İhtilali'nin kapalı, gizli ve terörist *ÇEKA*'larına benzetenler olmuştur. Oysa, ÇEKA'lar hiçbir kanuna bağlı olmadan, ellerinde silahlarıyla gezen ve rejim muhalifi olanları yargılamasız anında kurşuna dizen, hiçbir hukuk sistemiyle bağdaşmayan uygulamalar yapan çetelerdir. Fransız İhtilal Mahkemeleri, İstiklal

---

[567] Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.13.
[568] Hamdi Namık Gör, **İstiklal Mucizesi**, Ege Matbaası, Ankara, 1956, s.28.
[569] Aybars; a.g.e., 1975, s.206.
[570] Aybars; a.g.e., 1975, s.200.
[571] Kılıç Ali; **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.13-15.
[572] Aynı; s.22.
[573] Aynı; s.23.
[574] Aynı; s.44.
[575] Aybars; a.g.e., 1975, s.228.

Mahkemeleriyle karşılaştırılırsa, bu mahkemelerin tam anlamıyla terör estirdiği, 1793 yılında sadece Paris'te 2.774 kişi olmak üzere tüm Fransa'da 17.000 kişiyi idam ettirdiği görülür. Hüküm giymeden idam edilenlerle bu sayı 40.000'e çıkar. Oysa, üç sene boyunca İstiklal Mahkemeleri tarafından vatana ihanet, casusluk ve bozgunculuk suçlarından 1.054 kişi idam edilmiştir ki bunların büyük bir çoğunluğu Rum ve Ermeni çete üyeleridir. Bu rakamlar İstiklal Mahkemelerinin adaletli çalışmalarını açıkça ortaya koymaktadır.[576]

Ankara 1 Numaralı İstiklal Mahkemesi üyesi Kılıç Ali Bey: *"**İstiklal Mahkemeleri'nin adilane faaliyeti, kurt ruhu taşıyanlara bir koyun sükûneti, koyun gibi yaşayanlara bir aslan masumiyeti vermişti... Bilhassa milletin hayat ve hürriyetini yıkmak, mefkuresini sarsmak, maddi ve manevi kuvvetlerini kırmak kastinde olan hainler, asiler, mürtecilerle siyasi caniyane maksatlara cesaret eden ve alet olanların amansız bir adalet divanı**"*[577] diyerek İstiklal Mahkemelerinin Millî Mücadele açısından önemini vurgulamaktadır.

İstiklal Mahkemeleri, var olmakla yok olmak arasındaki bir mücadelede var olmak isteyen bir milletin temsilcilerinin zorunluluktan dolayı kurduğu kurumlardır. Ateşlerin içinden geçildiği bir dönemde Türk milletinin var olmasını, kendi yurdunda özgür ve bağımsız yaşamasını sağlamaya katkıda bulunan en önemli unsurlardan biri olmuştur. İstiklal Mahkemelerinde görev yapan üyelerin bu kutsal zaferin kazanılmasında en az cephede savaşan Mehmetçik kadar payı vardır.

f. Kurtuluş Savaşı'nda Muharebeler ve Diplomatik Gelişmeler

(1) Sevr Barış Andlaşması (10 Ağustos 1920)

"Türk Hükûmetine tavsiyem; şu anda barış şartları tespit edilmiş olduğuna göre, ilacı mümkün olduğu kadar çabuk yutmaktır." [578]

Lord Curzon'un İstanbul'daki Siyasi Temsilci Amiral De Robeck'e çektiği telgraf.

"Genç insanların, tüm gelecekte savaşı imkânsız kılmak için savaşa katılmalarından sonra, yaşlı insanlar, tüm gelecekte barışı imkânsızlaştıracak bir barış yapmaya kendilerini adadılar." [579]

Aubrey P.Edgcumber

Sevr Andlaşması'nın esasları, İtilaf Devletlerinin 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo'da düzenlemiş oldukları konferansta tespit edilmiştir. Bu konferansta İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne ve Türk halkına kabul ettirecekleri konuları ayrıntılı bir şekilde görüştüler. Osmanlı saltanatı ve Padişahın durumu, İzmir ve Trakya, Boğazlar, bağımsız Ermenistan, Kürtlere verilecek bölge ve statüsü, kapitülasyonlar ve mali meseleler olmak üzere pek çok konu görüşülerek karara bağlandı. Osmanlı Devleti'nin önüne konacak andlaşma metni şekillendirildi. Ermenistan sınırları konusunda karar birliğine varılamayınca, bu sınırın belirlenmesi yetkisi Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a bırakıldı. Wilson, imzalanacak andlaşmaya esas olmak üzere, Giresun'un doğusundan, Erzincan'ın batısından geçen, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'yu içine alan ve hiçbir geçerli gerekçeye dayanmayan bir harita belirledi.[580]

11 Mayıs 1920 tarihinde Paris'e çağırılan Türk heyetinin başkanı Tevfik Paşa'ya San Remo'da esasları belirlenen andlaşma metni verildi ve Osmanlı Devleti'nin cevabı için 25 Haziran tarihine kadar süre tanındı. Damat Ferit Paşa, Osmanlı Devleti'nin karşı tekliflerini 28 Haziran ve 8 Temmuz tarihlerinde İtilaf Devletlerine bildirdi. Ferit Paşa'nın teklifinde: Genel olarak Türklerin çoğunlukta bulundukları bölgelerin Osmanlı Devleti sınırları içinde bırakılmasını, savaş zararlarını ödemeyi, savaş suçlularını cezalandırmayı, bir miktar toprağı Ermenilere vermeyi, Kürtlere özerklik tanımayı kabul ediyordu. Bu teklif karşısında İtilaf

---

[576] Aybars; a.g.e., 1975, s.227-228.
[577] Kılıç Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s..9-10.
[578] Baytok; a.g.e., s.133.
[579] Criss; a.g.e., s.13.
[580] Belen; a.g.e., 1983, s.176-178.

Devletleri 17 Temmuz 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom verdiler. Bu ültimatomda: Osmanlı Devleti'nin savaşa girerek, savaşın iki yıl uzamasına neden olduğu, sekiz yüz bin Ermeni'nin öldürüldüğü, iki yüz bin Rum'un göçmen duruma düşürüldüğü belirtildikten sonra İzmir ve Trakya'nın Osmanlı egemenliğinden alınarak Yunanistan'a verileceği, Osmanlı Devleti'ne verdikleri esaslar çerçevesinde andlaşma imzalanmazsa, Türklerin ve Osmanlı Hanedanının İstanbul'dan tamamen çıkarılacağı belirtiliyordu.[581]

Bu ültimatom üzerine Vahdettin 22 Temmuz 1920 tarihinde üst düzey görev yapmış devlet adamlarından oluşan 43 kişilik Saltanat Şûrasını Yıldız Sarayı'nda topladı. Damat Ferid Paşa'nın konuya ilişkin açıklamalarından ve yapılan değerlendirmelerden sonra Vahdettin Sevr Andlaşması'nın imzalanmasını kabul edenlerin ayağa kalkmasını istedi. Korgeneral Rıza Paşa hariç 42 kişi ayağa kalkarak Andlaşma'nın imzalanmasına onay verdi. Hadi Paşa, Filozof Rıza Tevfik ve Bern Elçisi Reşad Halis'ten oluşan üç kişilik bir heyet görevlendirilerek Paris'e gönderildi. Bu heyet, 10 Ağustos 1920 tarihinde Serv Barış Andlaşması'nı imzaladı.[582]

Sevr Andlaşması'nı imzalayan Damat Ferit ve heyet üyeleri

Sevr Barış Andlaşması'na göre;

1.Yunanistan ile sınır; Doğu Trakya'da Çatalca Büyükçekmece hattı, Batı Anadolu'da ise Kuşadası, Aydın, Söke, Selçuk, Ödemiş, Manisa, Alaşehir, Kırkağaç, Akhisar'ı içine alacak biçimde İzmir Sancağı olacaktı. Türkiye ayrıca Bozcaada ve Gökçeada'yı da Yunanistan'a terk edecekti. Osmanlı Devleti'nin bu topraklar üzerinde egemenlik hakkı olmayacaktı.

2.Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde denize çıkışı da sağlayacak bir biçimde ABD Başkanı Wilson'un hakemliğinde sınırlarının belirleneceği bağımsız bir Ermeni yurdu oluşturulacak, bu bölge topraklarının bir kısmı ya da tamamının Ermenistan ile birleşmesi söz konusu olursa, Osmanlı Devleti bu topraklar üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçecekti.

3.Fırat'ın doğusunda, Osmanlı Devleti sınırları içinde oluşturulacak Ermeni yurdunun güneyinde, Suriye ve Irak sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün olduğu bölgelerde, Andlaşma'nın imzalanmasından itibaren altı ay içinde İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükûmetlerinin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon tarafından, Kürtlere verilecek özerkliğin esasları belirlenecekti. Andlaşma'nın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, özerk Kürt bölgesinde yerleşik halk, Türkiye'den bağımsız olmak için Milletler Cemiyetine

[581] Aynı; s.209-211.
[582] Aynı; s.211-212.

başvururlarsa ve Milletler Cemiyeti bu nüfusun bağımsızlığı yürütebilecek olduğu görüşüne vararak, bölgenin bağımsızlının sağlanması kararına varırsa, Osmanlı Devleti, bu karara uyacak ve bölge üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçecekti.

4.Bu sınırlar dışındaki sınırlar, İtilaf Devletleri tarafından oluşturulacak özel bir komisyonca belirlenecekti. Bu kapsamda belirlenen sınırlarda ise ayrıca, İngiliz, Fransız ve İtalyan nüfuz bölgeleri oluşturulmuştur.

5.Padişahı korumak için 700 kişilik ve iç güvenliği sağlamak için 50 bin kişilik jandarma dışında Türk ordusu tamamen terhis edilecek, ağır silahları olan muharip birlik bulunduramayacak, gümrük ve polis kuvvetleri dışında deniz ve hava kuvvetleri olmayacak, hafif silahları olan 15 adet devriye gemisi dışında gemi ve denizaltı edinemeyecektir. Zorunlu askerlik hizmeti kaldırılacaktır.

6.Andlaşma koşullarına uyulduğu müddetçe, İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalacak. Marmara Denizi ve Boğazların yönetimi için özel bir bütçesi, bayrağı ve teşkilatı olan uluslararası bir ***"Boğazlar Komisyonu"*** kurulacaktır. Komisyonun güvenliği işgal güçleri tarafından sağlanacak, Komisyon üyeleri diplomatik hak ve dokunulmazlıklardan yararlanacak, kendi polis gücünü oluşturup vergi ve harç belirleyerek bunları toplama hakkına sahip olacaktı. Boğazlar Komisyonu'nun kararlarına uymayanlar İtilaf Devletleri'nin konsolosluk mahkemelerinde yargılanacaktı.

7.Osmanlı Devleti, kendi sınırları içinde yaşayan azınlıkların yaşamlarını ve özgürlüklerini, soy, dil, din yada mezhep ayrımı gözetmeksizin garanti altına alacaktı. Osmanlı Hükûmeti, azınlıkların nüfusuna orantılı olarak yönetimde temsil edilmelerini sağlayan bir seçim kanunu hazırlayarak İtilaf Devletlerinin onayına sunacaktı. Azınlıkların kurdukları dinsel ve sosyal vakıflarla, ilk, orta ve yüksek öğretim kurumları devlet tarafından denetlenecek, bu kurumlara devlet ve belediye bütçesinden pay ayrılacaktı.

8.Osmanlı Devleti'nin maliyesi, İtilaf Devletleri tarafından kurulacak olan ***"Maliye Komisyonu"***nun yönetimi altında olacak, Osmanlı Hükûmeti bu komisyona danışman

statüsünde bir üye verecekti. Bu komisyon ülkenin bütün ekonomik kaynaklarını kontrol altında tutacak, ülke bütçesini ve bu bütçenin harcanmasını denetleyecekti. Giderleri bütçeden karşılanacak olan bu komisyon, para basılmasını, iç ve dış borç alımı ve ödemesini de kontrol altında tutacaktı.

9.Birinci Dünya Savaşı başında askıya alınan kapitülasyonlar çok daha ağır ve yaygın bir biçimde uygulanmaya devam edecekti.

10.İthalat vergileri, İtilaf Devletlerinin lehine yeniden düzenlenecek ve uygulamaya konacaktı.

11.Osmanlı Devletinin karaları ve karasuları İtilaf Devletlerinin hava ve deniz araçları için kısıtlamasız olarak açılacaktı. İtilaf Devletleri'nin belirleyeceği bölgelere bir yıl içinde yeni hava alanları yapılacaktı.

12. İtilaf Devletlerinin vatandaşları ile bunların malları, gemileri ülke içinde Osmanlı vatandaşları ile eşit ve aynı haklara sahip olacaktı.

13.Osmanlı Devleti, savaş suçu işlemiş olanları İtilaf Devletlerine teslim etmeyi ve bu kişilerin İtilaf Devletleri'nin askeri mahkemelerinde yargılanmalarını kabul edecekti. Ayrıca İtilaf Devletleri vatandaşlarına karşı işlenen suçların faailleri, bu devletlerin askerî mahkemelerinde yargılanacaktı.

14.Osmanlı Devleti'nin kanunlarının tamamı, Andlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay sonra bu Andlaşma'yla uyumlu hâle getirilecekti.[583]

Türk vatanını parçalayan ve milleti gerçek anlamda esarete mahkûm eden 432 maddeden oluşan Sevr Barış Andlaşması'nın imzalanması bütün yurtta çok büyük tepkilere neden olmuştur. 19 Ağustos 1920 tarihinde TBMM'de yapılan bir oylamayla 22 Temmuz'da Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şurasında Andlaşma'nın imzalanmasına onay verenlerin ve Paris'te Andlaşma'yı imzalayanların vatana ihanet suçundan gıyaplarında İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanması oy birliği ile kabul edilmiştir.[584]

TBMM, 7 Haziran 1920 tarihinde kabul ettiği bir kanunla; İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükûmeti'nce imzalanacak her türlü anlaşmayı yok hükmünde saymıştır.[585] Bu kapsamda Sevr Barış Andlaşması TBMM tarafından hukuken ve siyaseten ***"yok hükmünde"*** olarak kabul edilmiş ve uluslararası anlamda yapılan her türlü görüşmede Misak-ı Millî'de belirtilen esaslar çerçevesinde hareket edilmiştir. Bundan sonra imzalanan uluslararası anlaşmalarda Sevr Andlaşması'nı reddetmek bir ön koşul olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır.

(2) Doğu Cephesi : Ermenilerle Muharebe ve Gümrü Barış Andlaşması

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondos Ateşkes Anlaşması'nın 11'inci maddesi, Türk ordusunun Kafkasya'da, Azerbaycan arazisinde ve İran'daki birliklerinin, 1878 sonrası sınırlarına geri çekilmesi hükmünü getirmiştir. Bu kapsamda bu bölgedeki birliklerimiz geri çekilerek bağlı oldukları 9'uncu ordu lağvedilmiş ve yerine Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa emrinde 15'inci Kolordu oluşturulmuştur.[586]

Brest-Litovsk Ateşkes Anlaşması sonrası Rus ordusunun Kafkasya'yı terk etmesi üzerine, Erivan merkezli olarak kurulan Ermenistan Devleti, İngilizlerin desteği, Rus ordusundan kalan silah ve malzemeyle oluşturdukları ordu ile Kafkasya'da Azerbaycan ve Doğu Anadolu arazisinde tarihsel emellerini gerçekleştirmek üzere harekete geçmişlerdir. Türk ordusunun Kafkasya'yı boşaltması üzerine Nahçıvan, Şerur, Zengezur ve Şuşa'da katliamlara girişmişler ve binlerce insanı öldürerek 113 köyü yakmışlardır. Ardından Gümrü,

---

[583] Turgut Özbay; **Lozan'dan Sevr'e Türkiye**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s.67-71.
[584] **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre I, Cilt:3, s.333.
[585] Aynı; Cilt:2, s.126-132.
[586] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.405.

Arpaçay, Aras Nehri kıyıları ile Iğdır'ı da işgal ederek katliamlarını sürdürmüşlerdir. 19 Haziran 1920 tarihinden itibaren de Oltu istikametinde taarruza geçmişlerdir.[587]

Bölgede yaşayan halk Nahçıvan, Şuşa ve Oltu'da Şura adı verilen geçici hükûmet ve cemiyetler kurarak bu saldırılara karşı direnmeye çalışmışlardı. Bu saldırıların artması ve Türk sınırlarının Ermeniler tarafından tehdit edilmeye başlaması üzerine TBMM, 6 Haziran 1920 tarihinde Ermenilere taarruz edilmesine karar verdi. Gerekli hazırlıkların yapılmasından sonra 27 Eylülde Sarıkamış istikametinde Ermeni kuvvetlerine karşı taarruza başlanarak bu kuvvetler geri atılarak Sarıkamış alındı. 14 Ekimde Ermeniler bütün cephe boyunca taarruza geçtilerse de başarısız olarak geri çekilmek zorunda kaldılar. 28 Ekimde başlatılan Türk taarruzu ile 8 Kasımda Şahtahtı, 11 Kasımda Iğdır geri alındı. Ermeni kuvvetleri Şahnalar, Arpaçay ve Aralık doğusunda Cacur ve Gulgat'a kadar perişan bir biçimde çekilmek zorunda kaldılar. Bu ağır mağlubiyetler sonucu Ermeni Hükûmeti, 17 Kasım 1920 tarihinde TBMM'nin bütün şartlarını kabul etmesi üzerine ateşkes yapıldı.[588] Daha sonra 2 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan ile imzalanan Gümrü Barış Andlaşması hükümleri şunlardır:

Gümrü (Alexandropol) Barış Andlaşması[589]

(Türkiye-Ermenistan Barış Andlaşması)

(2 Aralık 1920)

1.Türkiye ile Ermenistan arasındaki savaş durumuna son verilmiştir.

2.Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır, aşağı Karasu'nun döküldüğü yerden başlayarak, Aras Irmağı Kekai kuzeyine kadar Arpaçayı, daha sonra Karahan Deresi – Tiğnis batısı – Büyük Kımlı doğusu – Kızıltaş – Büyük Akbaba Dağı çizgisinden oluşur. (Günümüz sınırları)

3.Bu andlaşma uyarınca, İkinci maddede belirlenen sınırlar içinde kalan Türkiye toprakları, Türkiye'nin tarihsel, etnik ve hukuksal ilişkisi inkar edilemez bir biçimde Türk toprağıdır.

4.Ermenistan Hükûmeti, iç güvenliği sağlamaya yönelik olarak hafif silahlı jandarma birlikleri ve ülkeyi savunmaya yönelik 1.500 askerden kurulu savunma birlikleri dışında hiçbir askerî yapılanmaya gidemez. Ermenistan'da zorunlu askerlik hizmeti olmayacaktır.

5.Andlaşma sonrası Erivan'a yerleşecek olan Türkiye'nin siyasal temsilcisi, andlaşma hükümlerinin uygulanması konusunda denetleme ve soruşturma yapma yetkisine sahiptir.

6.Birinci Dünya Savaşı sırasında yabancı güçlere katılarak savaşmış olanlar dışında topraklarından göç edenler bir yıl içinde eski yurtlarına geri dönebilirler.

7.TBMM Hükûmeti, savaştan doğan zararları nedeniyle Ermenistan'dan savaş tazminatı almayacaktır. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle her iki tarafta ortaya çıkan zararlar karşılıklı olarak talep edilmeyecektir.

8.Ermenistan Hükûmeti, TBMM Hükûmeti tarafından kesinlikle reddedilmiş olan Sevr Andlaşması'nı hükümsüz sayacak ve bu çerçevede yabancı devletler nezdindeki faaliyetlere son verecektir. Ermenistan, herhangi bir devletle yapılmış ve Türkiye'nin çıkarlarına zararlı hükümleri geçersiz sayacaktır.

9.Ermenistan Hükûmeti, kendi topraklarında yaşayan Müslümanların her türlü dinsel ve kültürel haklarını koruyacak, halkın özgürce seçeceği yerel müftüler tarafından belirlenecek Baş Müftü'nün memurluk görevinin Türk Hükûmeti tarafından onaylanmasını kabul edecektir.

---

[587] Aynı; s.404-405.
[588] Belen; a.g.e., 1983, s.241-252.
[589] Soysal; a.g.e., c.1, s.19-26.

10.Ermenistan Hükûmeti, kendi topraklarından Azerbaycan ve Gürcistan ile yapılacak her türlü transit ticari geçişi engellemeyecek ve bu ticaret nedeniyle vergi almayacaktır. Türkiye Hükûmeti, emperyalist güçlerce yapılacak gizli silah sevkiyatını ve her türlü gizli faaliyet için Ermenistan'a gelebilecek kişileri araştırmak üzere bu ülke topraklarındaki ulaşım yollarını denetim ve gözetim altında bulunduracak, sızmaları önleyecektir.

11.TBMM Hükûmeti, kendi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek saldırılara karşı, Ermenistan içinde geçici olarak askerî önlemler alabilecektir.

12.Bu andlaşma hükümlerinin Ermenistan tarafından yerine getirilmesinden sonra, Türk ordusunun işgal ettiği topraklar boşaltılacak ve Ermeni savaş tutsakları geri verilecektir.

Kazım Karabekir	*Aleksander Hatisiyan*
Hâmid	*Avram Gülhandaniyan*
Süleyman Necati	*İstepan Gordaniyan*

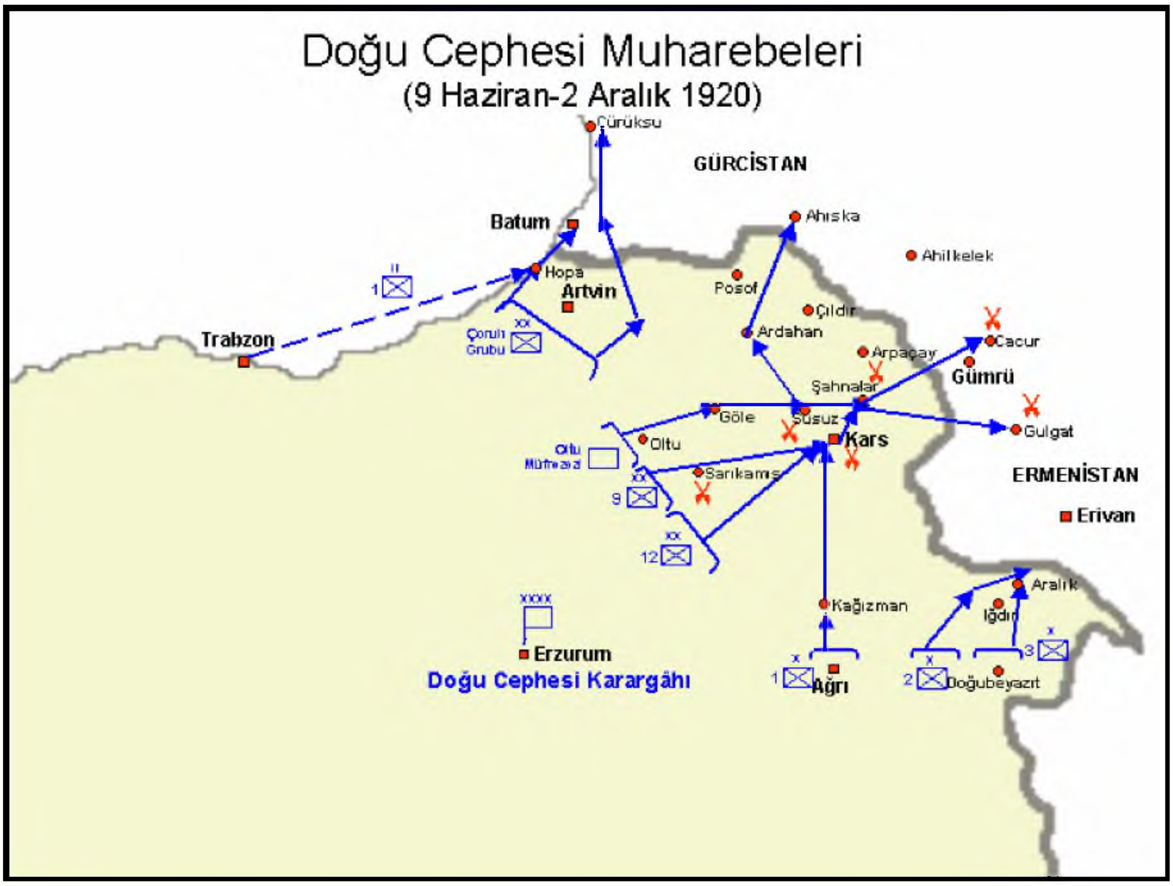

Gümrü Barış Andlaşması, TBMM Hükûmetinin imzaladığı ilk uluslararası andlaşma olması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu andlaşma ile TBMM'nin hukuki varlığı yabancı bir devlet tarafından resmen tanınmıştır. Bu devletin İngiliz emperyalizminin oyuncağı olan Ermenistan olması ayrı bir öneme sahiptir.

Türk Millî Mücadelesinin başlangıcından itibaren ana amaç olarak kabul edilmiş olan ***"Tam Bağımsızlık"*** ilkesi, ilk kez bir başka devlete resmen kabul ettirilmiştir. Türk vatanını parçalamaya yönelik olarak hazırlanmış olan Sevr Barış Andlaşması, imzalanmasından yaklaşık dört ay sonra Ermeniler tarafından reddedilmiştir.

Bu andlaşmayla, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ile kaybedilmiş olan Artvin, Posof, Savşat, Çıldır, Kars, Iğdır, Tuzluca, Sarıkamış ve Oltu yeniden ana vatan topraklarına katılmıştır. Ayrıca doğu sınırlarımızda savaş hâli sona ermiş, Doğu Cephesi'ndeki bazı birlikler Yunan ordusu ile mücadele etmek amacıyla Batı Cephesi'ne nakledilmiştir.

(3) Güney Cephesi Muharebeleri

"Fransız ordusu bir ay müddetle Antep'i kuşattı. Antep kendisini şiddetle müdafaa etti. Bir ay içinde Fransızlar şu kanaate vardılar ki, Türk askerleri çok yiğittirler, bir karış toprak için bile dövüşürler."

Fransız Başbakanı Briand
21 Şubat 1921
(Londra'da Saint James Sarayı'ndaki toplantıda Venizelos'a yapılan uyarı)[590]

İtilaf Devletleri kendi çıkarları gereği Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası güney illerimizi işgale başladılar. İstanbul Hükumeti'ne yapılan baskılar sonucu bu bölgede bulunan birliklerimiz Torosların kuzeyine çekilmişti. Bu fırsattan yararlanan Fransızlar, silahlandırarak kendi üniformalarını giydirdikleri Ermenilerin de yardımıyla Adana, Kozan, Osmaniye, Tarsus, Mersin ve Pozantı'yı işgal ettiler. İngilizler de; Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal altına aldılar. Fakat bir süre sonra İngiltere ile Fransa arasında yapılan anlaşma gereği bu bölgeleri Fransız ordusunun işgaline bıraktılar. Böylece Fransızlar, Adana'nın kuzeybatısındaki Toros geçitlerinden, Fırat Nehri doğusuna kadar uzanan geniş bir alanı işgal altına almış oldular.[591]

Bu işgaller ve halka yapılan zulüm karşısında İstanbul Hükûmeti gerekeni yapmayınca, bölge halkı oluşturmuş oldukları Kuvayı Milliye Birlikleri ile Fransızlarla ve Fransız ordusunda yer alan Ermenilerle, kendi yurtlarını kurtarabilmek için büyük bir mücadeleye giriştiler.

(a) Antep Cephesi

İngilizler, 17 Aralık 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Andlaşması gereği Antep'i işgal edip şehrin ileri gelenlerini tutuklayarak Mısır'a sürgün ettiler. Halkın elindeki silahları toplayarak Ermenilere dağıtmaya başladılar. İngiliz desteği ile hareket eden Ermenilerin taşkınlıklara ve halka zulmetmeleri üzerine Antep'te büyük bir gerginlik ortaya çıktı. Halk silahlarını teslim etmeyerek Ermenilere ve İngiliz birliklerine direnmeye başladı. Fransız Başbakanı Clemenceau ile İngiliz Başbakanı Lloyd George arasında 15 Eylül 1919 tarihinde yapılan anlaşma gereğince Musul ve civarının tek başına İngilizlere terk edilmesi karşılığında İngilizler, Güneydoğu Anadolu'daki işgal bölgelerini Fransız birliklerine terk etmeye başladı. 29 Ekim 1919 tarihinden itibaren, İngiliz birliklerinin boşalttığı Kilis, Antep, Maraş ve Urfa Fransız işgal kuvvetlerine terk edildi. Bu kapsamda Fransızlar 29 Ekim'de 2.000 kişilik bir kuvvetle Ermenilerin sevinç gösterileri arasında Antep'e girdi.[592]

Antep'i işgal eden Fransızların Ermenilerle iş birliği içinde halka zulmetmesi ve silahtan arındırmaya çalışması üzerine Antepliler Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Antep şubesini kurarak Kuvayı Milliye birlikleri oluşturmaya başladılar. Bu birliklerin başına Şahin Bey ve Arslan Bey geçerek direnişi başlattı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Yüzbaşı Kılıç Ali Bey komutasında bir askeri müfrezeyi Antep'e göndererek bu direnişe destek sağladı.[593]

Gerginliğin artması üzerine Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Gouraud bir beyanname yayınlayarak asayişin sağlanması için titiz davranılacağını açıklamıştır. Buna rağmen 5 Kasım 1919 tarihinde Akyol Camii üzerine çekilen Türk bayrağının Ermeniler tarafından indirilmesi gerginliği daha da arttırmıştır. 21 Ocak 1920 tarihinde 12 yaşındaki oğluyla caddede yürümekte olan bir Türk kadınına sarhoş Fransız askerlerince sarkıntılık edilmesi üzerine de eline aldığı taşları askerlere atan çocuğun süngü ile şehit edilmesi Antep halkını galeyana getirmiştir. Şahin Bey, emrindeki Kuvayı Milliye birlikleri ile Antep'teki Fransız birliklerine yardım edilmesini engellemek amacıyla şehre giren yolları kontrol altına

---

[590] Ali Fuat Cebesoy; **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.420.
[591] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.406.
[592] Ergünöz Akçora; "**Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri**", AAMD, Sayı 31, Cilt:XI, Mart 1995.
[593] **Nutuk**; s.310.

alarak direnişi başlattı. Şehir içinde Fransız kuvvetlerine karşı direniş sürerken 24 Martta Kilis'ten yardım amacıyla gönderilen 6.000 kişilik bir Fransız birliği Şahin Bey kuvvetleri tarafından pusu ile engellenmiştir. 26 Martta 2.500 kişi ile takviye edilen Fransızların yaptığı ikinci girişim de başarısızlığa uğradı. 28 Mart tarihinde yapılan Fransız taarruzunda Şahin Bey, Elmalı köprüsünü savunurken köprü üzerinde bir mermi ile yaralanmış, ardından Fransız askerlerinin süngüleri ile şehit edilmiştir. Bu haberi alan Anteplilerin direnç gücü daha da artmış ve şehre yardıma gelen Kılıç Ali Bey Balaban mevkiinde bir Fransız birliğini pusuya düşürerek büyük zaiyat verdirmiştir. 1 Nisanda bütün Antep halkı şehir içinde ve dışındaki Fransız birliklerine karşı topyekün mücadeleye başladı. Antep içindeki Fransız birliklerine yardım etmek amacıyla 15 Nisan 1920 tarihinde Albay Normand ve komutasında gönderilen birlikler Antep'i kuşattılar. Şehrin sadece birkaç mahallesi Kuvayı Milliye birliklerinin kontrolündeydi. Bu bölgeler Fransız topçusunun ateşi ile büyük hasar gördü ancak direniş kırılamadı. Antep'in bu soylu direnişi çevreden gelen yardımlarla destekleniyordu. 19 Nisan'da Halfeti ve Birecik'ten, 25 Ağustosta Malatya'dan yardıma gelen Kuvayı Milliye birlikleri halkın direniş gücüne önemli katkı sağladı. 24 Mayıstaki gelişigüzel Fransız bombardımanı yüzlerce insanın ölümü ve yaralanmasına neden oldu. 9-10 Eylül tarihlerinde Fransızların yoğun bombardımanı şehri büyük ölçüde tahrip etti. Eylül 1920 ile Şubat 1921 tarihleri arasında şehirde gıda maddesi sıkıntısı nedeniyle açlık baş göstermesine rağmen direniş inatla sürdürüldü. 6 Şubat 1921 tarihinde TBMM tarafından bu şanlı direnişi sürdüren Antep'e 93 sayılı kanunla ***"Gazi"*** unvanı verildi. Gaziantep, direnişini 9 Şubat 1921 tarihine kadar sürdürmüş, silah ve mühimmat yokluğu ile açlık yüzünden bu tarihte Fransızlar şehirde kısmen de olsa kontrolü sağlamışlardır. Fransızların saldırıları sırasında 8.000 bina yakılıp yıkılmış, 7.000 şehit verilmiş ve bir o kadar da insan yaralanmıştır.[594]

Antep savunmasında esir alınan Fransız subay ve erleri

Antep'in Fransız ordusu tarafından kuşatılması yaklaşık 10 ay sürmüş, bu süre içinde Antep halkı büyük yokluklar ve açlık çekerek şanlı direnişini sürdürmüştür. Bu mücadelesiyle *"Gazi"* ünvanını almış ve vatan toprağının korunmasının ne demek olduğunu Fransızlarla birlikte tüm dünyaya göstermiştir. Fransızların 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması'nı

---

[594] Akçora; a.g.m.

imzalayarak Anadolu'daki macerasına son vermesinde Antep direnişinin büyük katkısı olmuştur. Bu anlaşmanın imzalanması sonrası Fransız birlikleri 25 Aralık 1921 tarihinde büyük kayıplar vererek 10 ayda zor alabildikleri Antep'i terk etmişlerdir.

(b) Maraş Cephesi

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası Maraş 22 Şubat – 1 Kasım 1919 tarihleri arasında İngiliz kuvvetleri tarafından İngilizlerin çekilmesinden sonra da 29 Ekim 1919 ile 11 Şubat 1920 tarihleri arasında Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildi.[595] Bu işgaller üzerine Elbistan'da Maraş Müdafaai Hukuk Cemiyeti kurularak çalışmalarına başladı.

İngiliz gizli belgelerine göre 1 Kasım 1919 tarihinde Maraş'ı işgal eden 18.000 kişilik Fransız kuvvetlerinin üçte ikisi Fransız ordusuna alınmış ve bu ordunun üniformasını taşıyan Ermenilerden oluşuyordu.[596] İşgal kuvvetleri Ermenilerin coşkun gösterileri arasında Maraş'a girmişti. Maraşlılar başlangıçta bu işgale tepki vermemişlerdi. Bunun verdiği cesaretle hareket eden Fransızlar, Ermenilerin halka yaptığı eziyete seyirci kalıyorlardı.

İşgalin ikinci günü olan 30 Ekim 1919 günü Fransız askerleri arasında bulunan Ermeni lejyonerlerinin Uzunoluk Hamamı'ndan çıkan Türk kadınlarının çarşaf ve peçelerini açarak tacizde bulunmaları üzerine asıl ismi Ali olup Sütçü İmam lakabı ile anılan bir Maraşlı, tabancası ile Ermeni lejyonerini kafasından vurarak öldürmüştür. Daha sonra da izini kaybettirerek Maraş köylerinde gizlenmiştir. Bu olay Maraş'ta ilk gerginliği başlatmıştır.[597]

Bu olaydan bir süre sonra ***"Bayrak Olayı"*** meydana gelmiş ve bardağı taşıran son damla olmuştur. Maraş'ın önde gelen Ermenilerinden Hırlakyan, kendi konağında Fransız işgal güçleri komutanı Yüzbaşı Andre onuruna bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafette Andre'nin, Hırlakyan'ın kızı Helene'yi dansa kaldırmak istemesi üzerine Helene esaret altında yaşayan bir insan olarak Maraş kalesinde Türk bayrağı dalgalandığı müddetçe dans edemeyeceğini söylemiştir. Yüzbaşı Andre, ertesi gün bayrağı indirteceğine dair söz vermiştir.[598]

Fransız Yüzbaşısı Andre, 30 Kasım 1919 tarihinde kale burcunda ve resmî dairelerde bulunan Türk bayraklarının indirterek yerine Fransız bayraklarını astırmıştır. Bunun üzerine Ulu Cami'de toplanan Maraşlılar kale burcundaki Fransız bayrağını indirmişler ve Hükûmet binasından getirilen Türk bayrağını yeniden kaleye çekmişlerdir. Fransız birlikleri bu olaya önderlik edenleri halkı isyana teşvik etmek suçuyla tutukladılar. Bu tutuklamaların halkı sindirmek yerine daha da coşturması üzerine Maraş'a gelen Fransız General Querette halkın önde gelenleriyle görüşme yaptı. Mutasarrıf vekili ve birkaç kişi hariç tutukluların büyük bir kısmı serbest bırakıldı. Ancak bu da gerginliği ortadan kaldırmadı. Maraş halkı ve Maraş'taki Ermeniler her an çatışma çıkması ihtimaline karşı hazırlıklı bekliyorlardı. Fransızlarla yapılan görüşmeler sonucu tutukluların geri kalanlarının serbest bırakılmaması üzerine bu gergin bekleyiş 21 Ocak 1920 günü silahlı çatışmaya dönüştü.[599]

Halk, Arslan Bey, Dr.Mustafa Bey, Yörük Selim ve Evliya Efendi liderliğinde içinde Ermeni lejyonerlerin de yer aldığı Fransız birliklerine karşı silahlı direnişe geçti.[600]

Yerli Ermeniler de Fransız birlikleri ile beraber halka saldırdı. Buna karşılık halk, planlı ve kararlı bir tavırla direnmeye ve Fransızlarla Ermenilere ağır zaiyatlar verdirmeye başladı. Fransızların Maraş'ın çevresindeki hakim mevkilere makineli tüfek ve top yerleştirerek şehri sürekli ateş altına almaları üzerine sokakları kullanamayan Kuvayı Milliye birlikleri evlerin duvarlarına delikler açarak ve evden eve geçerek, gece gündüz savaşarak bölge bölge düşman mevzileri ele geçirdi. Maraşlılar, ele geçirilmesi çok güç olan kendi evlerini ve mahallelerini ateşe vererek düşmana büyük zaiyat verdirdiler. Fransızlar hiç ummadıkları bir biçimde Kuvayı Milliye birlikleri ve kadınlı erkekli halkla savaşmaya başladı. Maraşlıların,

[595] Ahmet Eyicil; "**Maraş Savunması"**, AAMD, Sayı 61, Cilt:XXI, Mart 2005.
[596] Erol Ulubelen**; İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, 217.
[597] Eyicil; a.g.m.
[598] Cengiz Gönen; **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, lazer yayınları, Ankara, 2005, s.108-109.
[599] Eyicil; a.g.m.
[600] Gönen; a.g.e., s.8-9.

düşmanı imha etmek için büyük bir özveriyle evlerini bile yakarak mücadele etmesi Fransız askerlerin moral gücünü yok etti. Fransız Generali Querette'nin ateşkes teklifine, Fransız askerlerinin kayıtsız şartsız silah ve mühimmatı teslim etmeleri ve Maraş'tan kesin bir biçimde ayrılmaları şartıyla cevap verildi. Fransızlar bu teklife Türklerin bulunduğu mahalleleri ağır bombardıman altına alarak cevap verdiler. Fransızların bu saldırıları Maraşlıların cesaret ve direnç gücünü daha da arttırdı. Maraş'ta silahlı çatışma devam ederken Mustafa Kemal Paşa tarafından Maraş direnişine destek olmak için gönderilen Yüzbaşı Kılıç Ali Bey, 400 kişilik müfrezesi ile 25 Ocak 1920 tarihinde Maraş'a gelerek düşmanla mücadeleye başladı. 80 kişilik bir Fransız birliğini imha etti. Daha fazla dayanamayacaklarını anlayan Fransızlar 10 Şubat 1920 tarihinde bir kez daha ateşkes teklif ettiler. Maraşlılar adına Dr.Mustafa Bey ile Fransızlar arasında yapılan görüşme sonrası Fransızlar Maraş'ı terk etmeyi kabul ettiler. Ancak Fransızlar ateşkes şartlarına uymayarak Maraş'ı 48 saat bombardıman ettikten sonra şehirden ayrılmaya başladılar. 11 Şubat günü de bu boşaltma işlemi tamamlandı.[601]

Fransızlar bu geri çekilme esnasında Türk birlikleri tarafından takip edilmemek için kendi ordularının da yer alan 1.500 kişilik bir Ermeni birliğine geri çekilmeyi haber bile vermediler. Fransız ordusunun çekildiğinden haberleri olmayan Ermenilerin Maraş'a taarruzu karşısında yapılan karşı taarruzla Fransız lejyoneri 1.500 Ermeni, kuvvetlerimiz tarafından imha edildi.[602]

استقلال مدالیه‌سی

TBMM tarafından Maraş'a verilen İstiklal Madalyası ve beratı

Maraş savunması, Ermenilerle desteklenmiş olan Fransız ordusunun tam bir hezimetiyle sonuçlanmıştır. Millî Mücadele'nin başlangıç aşamasında Türk milletinin esaret üzerine kurulu bir çözümü kabul etmeyeceğinin bir delili olarak, işgal altındaki bütün bölgeler için önemli bir örnek oluşturmuştur. Maraş'a gösterdiği bu kahramanlıklardan dolayı TBMM tarafından 5 Nisan 1925 tarihinde bizzat cephede savaşanlara verilen ***"Kırmızı şeritli İstiklal Madalyası"***, 12 Şubat 1973 tarihinde de şehre ***"Kahramanlık"*** ünvanı verilerek, adı ***"Kahramanmaraş"*** olarak değiştirilmiştir.[603]

---

601 Eyicil; a.g.m.

602 Ulubelen; a.g.e., s.217. (Bu bilgi 28 Şubat 1920 tarihinde Londra'da Dışişleri Bakanlığı'nda Müttefik devletlerin temsilcilerinin katılımıyla yapılan toplantıda İngiliz Başbakanı Llloyd George tarafından bizzat verilmiştir.)

603 Gönen; a.g.e., s.11.

(c) Urfa Cephesi

Urfa şehri 24 Mart 1919 tarihinde İngilizlerin; 30 Ekim 1919 tarihinde de Fransızların işgali ile karşılaştı. Bu sırada Antep'te de çatışmalar da başlamıştı. Urfa'da ise 29 Aralık 1919 tarihinde Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş), Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle düşmanı Urfa'dan atmak için Ocak 1920 tarihinde direnişi başlatmıştır. Harekâtın son hazırlıklarını Diyarbakır'dan yürüten Yüzbaşı Ali Saip Bey 3.000 kişilik bir kuvvet hazırlayarak 7 Şubat 1920 tarihinde Urfa'daki Fransız komutanlığına bir ültimatom vermiştir. Şehrin 24 saat içinde terk edilmesini istemiş ve birliklerini Karaköprü'ye getirmiştir. 9 Şubat günü beklenmedik bir şekilde Urfa'da çatışmalar başladı. Ermenilerin de desteklediği 560 kişilik Fransız birliği Gureba Hastahanesi'ni kuşattı.[604]

Urfa'da direnişe hazırlanan bir grup savaşçı

Namık takma adıyla direnişi organize eden Yüzbaşı Ali Saip Bey, emrindeki birliklerle Fransız kuvvetlerine karşı yoğun bir muharebeye girişti. Türk birliklerinin özverili mücadelesi Fransız kuvvetlerinin bütün direnç gücünü kırdı. Fransızlar 10 Nisan 1920 tarihinde 250 ölü ve 163 yaralı vererek Urfa'yı terk ettiler. Maraş yenilgisinden sonra Urfa'da da uğradıkları hezimet Fransızları ciddi bir biçimde sarstı. Fransızlar daha sonra Urfa'yı yeniden ele geçirmek istedilerse de 13'üncü Kolordunun savunma önlemleri nedeniyle bu girişimlerinden vaz geçmek zorunda kaldılar.[605]

(ç) Adana Cephesi

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası 17 Aralık 1918 tarihinde çoğu Ermeni lejyonerlerden oluşan Fransız kuvvetleri Adana'yı işgal etti. Fransız ve Ermenilerden oluşan kuvvetlerin 11 Aralık 1918 tarihinde Dörtyol'u işgali ve halka zulmetmeye başlaması üzerine Karaköse köylüleri yollara barikatlar kurarak bu kuvvetlere karşı silahlı direnişe geçti. Bu direniş, ilk silahlı karşı koyma olarak Millî Mücadele'nin de başlangıcı sayılabilir.[606]

Fransızlar 9 Ocak 1919 tarihinde işgal altına aldıkları Adana'da Albay Bremond'u Genel Vali olarak tayin ettiler. Albay Bremond, Adana'da Türk devlet otoritesini tamamen ortadan kaldırmak için Adana'dan İstanbul'a gidecekleri Fransızlardan yol tezkeresi almaya zorlamış, Adana mahkemelerinin temyiz yeri olarak Beyrut mahkemelerini göstermiş, eğitim dilini Fransızcaya çevirmiş ve Türklerden zorla alınan silahları Ermenilere dağıtmaya başlamıştır. 21 Aralık 1918 tarihinde kurulan Kilikyalılar Cemiyeti ise, Fransız işgaline karşı ilk örgütlü

---

[604] Akçora; a.g.m.
[605] Aybars; a.g.e., 1986, s.255-256.
[606] Belen; a.g.e., 1983, s.155.

mücadeleyi yapmaya başlamış ve çeşitli makamlar ile İstanbul gazetelerine protesto telgrafları göndermiştir. Cemiyet, Topçu Binbaşısı Kemal Bey'i Kilikya Kuvayı Milliye Komutanlığına getirmiştir.[607] Adana ve havalisinde teşkilatlanan Kuvayı Milliye önderleri içinde, Tufan Bey takma adıyla Yüzbaşı Osman Bey, Saim Bey, müfrezelerle birlikte bir çok çatışmaya katılan Osmaniyeli Rahime Hanım, Paşa lakaplı Köylü Hasan, Yüzbaşı Ali Ratıp, Derviş ve Emin Ağa gibi kahramanlar sayılabilir.[608]

Adana ve havalisini işgal eden Fransızlar, orduları içinde yer alan Ermeni lejyonerleri ve yerli Ermenilerin desteği ile Adana halkına zulmetmeye başladılar. Yağma, cinayet ve tecavüzlerle halkın üzerinde büyük bir korku yarattılar. Türk bayrakları yırtılarak Fransız bayrakları çekildi. Halkın üzerindeki baskıyı arttırmak amacıyla Polis Müdürlüğü görevine bir Ermeni getirildi. Bunun üzerine 1919 yılı Temmuz ayında Adana halkının bir kısmı şehri terk ederek Toroslara sığındı. Fransız ve Ermenilerin bu saldırıları karşısında teşkilatlanan Kuvayı Milliye birlikleri, bu kuvvetlerle mücadeleye başladı. Gülek Boğazı'nı elde tutmak için Binbaşı Menil komutasında gönderilen birlikler Pozantı'da kuşatıldı. 19 Mayıs 1920 tarihinde kuşatma altındaki birliklere takviye olarak gönderilen 5.000 kişilik Fransız kuvveti küçük bir grup Kuvayı Milliyeci tarafından bozguna uğratıldı. Takviye alamayacağını anlayan Binbaşı Menil Kuvvetleri, bir yarma hareketiyle kuşatma altından kurtulduysa da Sünedir Boğazı'nda köylüler tarafından pusuya düşürüldüler. Çok büyük bir askerî güç zannettikleri bir avuç köylüye teslim oldular.[609]

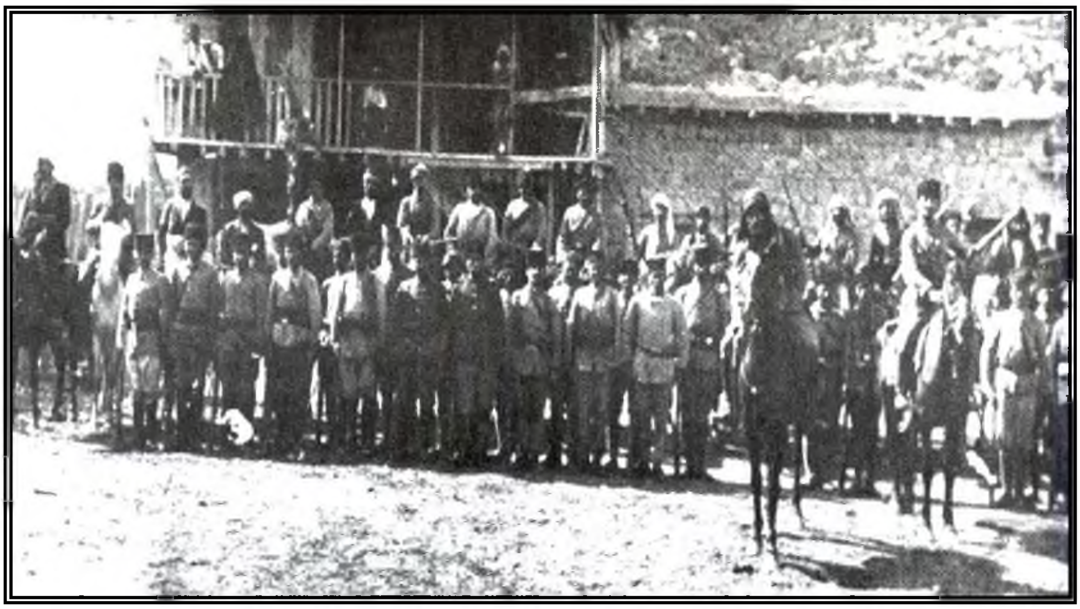

Pozantı'daki Fransız taarruzunu kıran Türk müfrezesi

Urfa, Antep ve Maraş'ta uğranılan hezimet sonrası Fransızlar ve onların kışkırttığı Ermeniler büyük bir umutsuzluk içinde her gün sertleşen bir biçimde Adana halkı ve Kuvayı Milliyesiyle mücadele etmeye devam ettiler.

Güney Cephesi muharebeleri sonrası Fransızlar Türk yurdunda tutunamayacaklarını anlayarak Urfa, Antep ve Maraş'ta bulunan bütün birliklerini Suriye'ye çekmişlerdir. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'yla Güney Cephesi'ndeki savaş durumu sona ermiş, sınır belirlenerek Fransız kuvvetleri tamamen bu sınırın güneyine çekilmiştir. İskenderun (Hatay), her ne kadar sınırlarımız içinde yer almasa da Ankara Anlaşmasıyla sağlanan özel statü, daha sonra İskenderun Sancağı'nın ana vatana katılması sonucunu doğurmuştur.

[607] İzzet Öztoprak; "**Adana ve Çevresinde Müdafaai Hukuk Çalışmaları**", AAMD, Sayı 22, Cilt: VIII, Kasım1991
[608] Arıkoğlu; a.g.e., s.124-127.
[609] Aybars; a.g.e., 1986, s.255-257.

Bu muharebeler sonrası Fransızlar, Türklerin anayurdunda bir çıkar elde edemeyeceklerini anlamışlar, imzalanan Ankara Anlaşması'yla İngilizlerin ve onların Anadolu'daki uzantısı olan Yunanlıların Anadolu politikalarını desteklememişlerdir. Bunun yanı sıra para karşılığı da olsa Türk ordusuna silah satarak kısıtlı ikmal olanaklarımızı çeşitlendirmişlerdir.

Güney Cephesi muharebelerinin sona ermesiyle burada mücadele eden birliklerimizin bir kısmı Batı Cephesi'ne kaydırılmış ve buradaki birliklerimizin takviyesi sağlanmıştır.

(4) Kuvayı Milliye Birliklerinin Muharebeleri

"Ya devlet başa ya kuzgun leşe"

Türk Deyişi

"Kuvayı Milliye, namuslu bir insanın yastığının altındaki tabancaya benzer. Namusunu koruması için, herhangi bir ümidi kalmadığı zamanda hiç değilse intihara yarar."[610]

Kemal Atatürk

"Kuvayı Milliye" ifadesi dar anlamda Türk yurdunu işgal eden düşman güçlere karşı direnen halk tarafından oluşturulmuş milis güçlerini tanımlamaktadır. Geniş anlamda ise Türk Kurtuluş Savaşı'nın temel felsefesini içeren ve bu mücadelede fiilen görev almış ya da gönülden destekleyen herkesi kapsayan, bu özelliğinden ötürü de Türk milleti için anlam derinliği olan bir ifadedir. Bu ifade ilk kez Aydın ve havalisinde görev yapan 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik Aker'in 19 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine çektiği şifreli tegrafta kullanılmış ve daha sonra herkes tarafından benimsenmiştir.[611]

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması sonrası Türk yurdunun işgal edilmeye başlanmasıyla birlikte Kuvayı Milliye ortaya çıkmıştır. Kuvayı Milliye, Türk milletinin başta vatan olmak üzere dokunulmazlarına dokunulduğu anda harekete geçen direnç gücünün, mücadele azminin, silahlı direniş ile somutlaşmış bir biçimidir. Güney illerimizde Fransızların, Ermeni lejyonerleri ile yaptığı işgal, Karadeniz bölgesinde Pontusçu Rum çetelerinin yaptığı katliam, Batı Anadolu'da İtilaf Devletlerinin izniyle İzmir başta olmak üzere Ege bölgesinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Kuvayı Milliye'yi doğurmuştur.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal eden Yunanlılara karşı ilk kurşunun atılması ile Kuvayı Milliye hareketi başlamıştır. İzmir'in işgalini öğrenen 800 kadar yerli Rum'un Urla'da Türk köylerine saldırması, halkı öldürüp mallarını yağmalamaya başlamasıyla Urla'da bulunan 173'üncü Alay Komutanı Yarbay Kazım Bey, yanında bulunan 18 er ve birkaç jandarmayla Rum çetelerinin saldırılarını püskürttü. Bu direnişi Ayvalık'ta 172'nci Alay Komutanı olarak bulunan Albay Ali (Çetinkaya) Bey'in oluşturduğu Kuvayı Milliye müfrezesinin direnişi izlemiştir.[612]

Yunanlıların İzmir'e çıkmaları sonrası Aydın ve Manisa istikametlerine doğru işgali genişletmeleri üzerine hızla teşkilatlanan Kuvayı Milliye birlikleri, bu işgallere karşı şiddetle direnmişlerdir. Aydın'ın Yunan birlikleri tarafından işgal edilmesi üzerine 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker), Yörük Ali Efe ve Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in oluşturduğu Kuvayı Milliye birliği, 29 Haziran 1919 tarihinde Yunan kuvvetlerini önüne katıp sürerek Aydın'ı geri almıştır.[613] Aydın'daki Yunan birliğinin uğradığı hezimet Yunanlıları, başta Başbakanları Venizelos olmak üzere, şaşkına çevirmiş ve itibarlarını kurtarmak için acele olarak takviye birlikler göndererek karşı taarruza geçmişlerdir. Büyük bir güç dengesizliği karşısında bir süre direnen Kuvayı Milliye birlikleri ise çekilmek zorunda kalmıştır. Bu direnişin yanı sıra Birgi ve Papazlı'ya yapılan baskınlar, Yunanlıların, işgalin çok kolay olmayacağını anlamalarına yol açmış, ciddi bir biçimde yeniden teşkilatlanmak ve Kuvayı Milliye'yi önemsemek zorunda bırakmıştır.[614]

---

[610] Hadi Besleyici; **Atamız Atatürk**, Serbest Matbaası, İstanbul, 1980, s.103-104.
[611] Aker; a.g.e., s.254-255. Ayrıca Bkz. Belen; a.g.e., 1983, s.62/77.
[612] Kadir Kasalak; **"Kuvayı Milliyenin Askeri Açıdan Etüdü"**, AAMD, Sayı 42, Cilt: XIV, Kasım 1998.
[613] Yücel Özkaya; **"Kuvayı Milliye"** AAMD, Sayı 24, Cilt: VIII, Temmuz 1992.
[614] Spridonos; a.g.e., s. 66-67.

İşgal sırasında Yunanlıların Türk halkına yaptığı katliamın Batı kamuoyunda duyulması üzerine İtilaf Devletleri'nin temsilcilerinden Amiral Bristol, General Binust, General Hair ve General Dalolio'dan oluşan bir heyet bölgede inceleme yaparak 47 maddeden oluşan bir sonuç raporu hazırlamış ve işgal sırasında Yunan ordusunun ve yerli Rumların yaptığı katliam sonucu Türk milletinin yerel milis direniş güçlerinin oluşarak işgallere karşı direnişe geçtiği tespitinde bulunmuştur.[615]

Bu gelişme üzerine İtilaf Devletleri, Yunan işgal bölgesini belirlemek amacıyla İngiliz Generali Milne'i görevlendirmiş. General Milne, tespit ettiği sınır çizgisini bir raporla o sırada Paris'te bulunan İtilaf Devletleri Başbakanlarına bildirmiş ve onların kararıyla Aralık 1919 tarihinde ***"Milne Hattı"*** adıyla kesinleşmiştir. Milne Hattı; Ayvalığın kuzeyinden başlayarak, Madra dağına kadar uzanır, Akmaztepe'den güneye yönelerek, Akhisar'ın 25 km batısından, Manisa'nın 15 km güneyinden geçerek, Marmara Gölü güneyinde Kestelli'ye, buradan Salihli batısında Sart, Ödemiş doğusunda Bucak, Bademiye bölgelerinden geçerek, Aydın'ın doğusuna, oradan da Menderes nehrini takip ettikten sonra, Selçuk istikametinde kuzeye döner, Uzunluğu, 350 kilometredir.[616] İtilaf Devletleri, Yunan birliklerini koruyabilmek için Türk birliklerinin Milne Hattı'nın 3 km doğusuna çekilmesini İstanbul Hükûmetinden istemiştir.[617] Milne Hattı, Yunan ordusunun işgal bölgesini belirleyen bir sınır gibi görünse bile bir süre sonra uygulamada, Yunanlıları Kuvayı Milliye'den korumak amacını güden bir sınır olacak, ancak Kuvayı Milliye birliklerini önleyemeyecektir.

İşgallerin başlamasıyla İstanbul Hükûmetinden umudunu kesen Türk milleti başta Antep, Urfa, Maraş, Adana, Pozantı, Silifke, Trakya, Kırşehir, Keskin, Beypazarı, Maden, Ankara, Boğazlıyan, Konya Koçhisar, Çorum, Eğridir, Kadınhanı, Akşehir, Seydişehir, Beyşehir,

615 Roda; a.g.e., s.98-106.
616 Belen; a.g.e., 1983, s.85.
617 Mustafa Turan; **"İstiklal Harbi'nde 'Milne Hattı'"**, AAMD, Sayı 21, Cilt: VII, Temmuz 1991

Kayseri, İncesu, Develi, Sivas, Eskişehir, Aksaray, Bolu, Mudurnu, Gerede, Hendek, Akyazı, Abana, Bursa, Balıkesir, Aydın, Afyonkarahisar, Kütahya, Denizli, Manisa, Nazilli, Salihli, Alaşehir, Ödemiş, Soma, Akhisar, Ayvalık, Burhaniye, Bergama, Edremit, Erzurum, Diyarbakır olmak üzere daha nice il ve ilçelerde Kuvayı Milliye teşkilatları kurulmuştur. Bu Kuvayı Milliye birlikleri ve liderlerinden başlıcaları şunlardır: Kütahya, Salihli, Afyon, Bilecik bölgesinde Çerkes Ethem'in Kuvayı Seyyaresi, Kütahya, Balıkesir, Demirci Bölgesinde Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem (Akıncı) Bey'in Demirci Akıncı Müfrezeleri, Uşak'ta İbrahim Bey'in Uşak Hücum Taburu, Aydın'da Yörük Ali Efe, Denizli-Aydın bölgesinde Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve Demirci Mehmet Efe, Manisa Bozdağ Bölgesinde Edip Bey, Alaşehir'de Ömer Lütfü Bey, Ayvalık'ta Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey, Balıkesir, Edremit, Burhaniye Bölgesinde Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Bey, Bursa'da Mümtaz Şükrü Bey, Soma'da Hulusi Bey, Akhisar'da Ethem (Askerî) Bey, Alaşehir'de Mustafa Bey, Ödemiş'te Mustafa ve Mestan Bey, Kocaeli-Bursa bölgesinde Kara Fatma ve kadınlar müfrezesi. Karadeniz bölgesinde Topal Osman Ağa Müfrezeleri, Doğu Marmara'da İpsiz Recep müfrezesi. Bu birlik ve müfrezelerin yanı sıra büyüklü küçüklü bir çok Kuvayı Milliye oluşumu bu mücadeleye destek vermiştir.[618]

Kuvayı Milliye teşkilatlarını dikkatle izleyen İngilizler, Yüzbaşı Bennett'i bu teşkilatlar hakkında istihbarat toplamakla görevlendirmişlerdir. Buradaki başarılı istihbarat çalışması nedeniyle daha sonra İstanbul'daki istihbarat birimi olan *"Gizli Hizmetler Grubu"* nun başına getirilen Yüzbaşı Bennet'in[619] raporuna göre; Bergama, Soma, Akhisar, Salihli, Ödemiş, Aydın, yörelerinde faaliyet gösteren Kuvayı Milliye kuvvetlerinin sayısı 33.000 ile 34.000 arasındadır. Buralarda ayrıca 22.000 kadar yedek kuvvet vardır. Raporda, Balıkesir yöresi hariç kuvvet sayısı: Bergama'da 500-600, Soma'da 1.200, Akhisar'da 4.000, Salihli'de 2.600, Ödemiş'te 2.800, Aydın ve Nazilli'de 18.000, Aydın sınırında 17.000 ve Alaşehir civarında ise 5.400 olarak belirtilmekteydi.[620]

Kuvayı Milliye, askerî ve bilimsel anlamda bir gerilla[621] teşkilatı idi. Milis teşkilatı gibi görünse bile Kolordu ve Tümen komutanlarının emrinde belli hedefler çerçevesinde hareket ediyorlardı. Müfrezelerin büyük bir kısmı muvazzaf veya emekli subaylar tarafından oluşturuluyordu. Subaylar tarafından kurulmayan Kuvayı Milliye müfrezelerine, Üsteğmen veya Yüzbaşı rütbesinde bir subay bulunuyor ve harekâtlarını organize ediyordu.[622] Gayrinizami harp yöntemleri ile savaşıyordu. Hemen tamamı atlı birliklerden oluşuyordu. Çok çabuk hareket ediyor, düşmanı hiç beklemediği noktada avlıyor, yeterli zararı verdikten sonra hızla geri çekiliyordu. Düşman depolarını basıyor, demiryolu-karayolu ulaşımını ve ikmalini engelliyor, işgallere karşı direniyor ve koruma görevi yapıyordu. Halka eziyet eden, yağma ve çapul hareketlerine girişen Yunan birlikleri özellikle hedef olarak seçiliyordu. Bu şekilde hareket eden Yunan birlik komutanları da, Kuvayı Milliye'nin hedefi olacağının bilinciyle hareket ediyordu.[623]

Çok değişik bölgelerde kurulan Müdafaai Hukuk Cemiyetleri, Kuvayı Milliye birliklerinin her türlü ikmal hizmetlerini yerine getiriyor çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.[624] Zaman zaman Kuvayı Milliye müfreze komutanlarına halk *"iane"* adı altında para yardımı da yapıyordu.[625]

Kuvayı Milliye Birlikleri, düzenli ordu birliklerinin tam olarak kurulmadığı dönemde özellikle iç isyanların bastırılmasında büyük rol oynamıştır. Aynı zamanda Yunan ilerleyişini ciddi biçimde engellemiştir. Özellikle Aydın Muharebesi'nde Yunan birliklerinin 29 Haziran

---

[618] Özkaya; a.g.m.
[619] Bennett; a.g.e., 2008, s.135.
[620] Özkaya; a.g.m.
[621] Kasalak; a.g.m.
[622] Aker; a.g.e., s.238.
[623] İbrahim Ethem Akıncı; **Demirci Akıncıları**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.133.
[624] Özkaya; a.g.m.
[625] Şadiye Tutsak; **"İzmir'in İşgalinden Sonra Uşak'ta Kuvayı Milliyenin Oluşumu"**, AAMD, Sayı 59, Cilt: XX, Temmuz 2004.

1919 tarihinde Aydın'dan sürülüp çıkarılması, Yunanlılar üzerinde çok ciddi etki yapmış, hatta Aydın'da yenilen birliklerin komutanı Albay Shinas, İzmir'de bulunan Yunan Askerî Mahkemesi tarafından yargılanarak ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.[626]

Kuvayı Milliye birliklerinin en cüretli hareketlerinden biri Akbaş Cephaneliği baskınıdır. Bölgelerinde Kuvayı Milliye müfrezeleri oluşturan Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Bey, Kuvayı Milliye birliklerinin silah ihtiyacını karşılamak ve düşman kontrolünde olan silah ve mühimmatı elde etmek için Gelibolu Eceabat'ta Fransız birliklerinin kontrolü altında bulunan Akbaş Cephaneliğini, 22-27 Ocak 1920 gecesi 30 civarında Kuvayı Milliye askeri ile basmışlar, İtilaf Devletlerince Bolşeviklere karşı savaşan Rus Vrangel ordusuna verilmesi planlanan 8.000 Rus tüfeği, 40 Rus ağır makineli tüfeği ve 5.000 sandık cephane ile muhabere ve istikam malzemesini altı Fransız askeri de dahil olmak üzere Anadolu yakasına kaçırmışlardır.[627]

Çok büyük kahramanlıklar göstererek yurdun savunmasız kaldığı bir dönemde milletin içinden çıkan ve yine millete önemli hizmetlerde bulunan Kuvayı Milliye, düzenli ordunun kurulmaya başlanmasıyla ordunun bünyesine alınmaya başlandı. *"Grup ve müfrezelerden millî bölükler, bölüklerden millî taburlar ve taburlardan millî alaylar teşkil edilmiş, bütün Kuvayı Milliye askerî teşkilata tâbi tutulmuş ve nizamiye, yedek ve milis subaylarının komutası altında bulundurulmuştu. Yalnız zeybek reislerinin zeybekleri zorunlu olarak bağımsız kalmışlar, bununla beraber bunlardan düşmana karşı pusu, baskın işlerinde yararlanıldığı gibi özellikle inzibat işlerinde ve icra kuvveti boyutunda da kendilerinden istifade edilmiştir. Bunlar, muharebe zamanında da muharebeye katılmıştır."*[628]

(5) Birinci İnönü Muharebesi [629] ve Zaferi (6-11 Ocak 1921)

"Türklerin ne denli az uygar oldukları hayret uyandırıcı... Bir kez daha yok olup, çıktıkları Asya'nın göbeğine dönmeleri zamanı çoktan gelmiştir." [630]

Yunan Kralı Konstantin

Yunanlıların 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkarak Batı Anadolu'yu işgale başlamaları üzerine bu bölgede bulunan askeri birlikler ve yeni oluşturulan Kuvayı Milliye Birlikleri ile bu işgale karşı ilk direniş başlatılmıştı.

1920 yılı başlarında Yunanistan'da düzenlenen genel seçimlerde Batı Anadolu'yu işgal düşüncesinin öncüsü Başbakan Venizelos'un siyasi partisi seçimlerden yenilgiyle çıktı. Yeni Hükûmeti Gunaris kurdu. Bu durum karşısında Venizelos Paris'e sürgüne giderken Birinci Dünya Savaşı sonrası sürgüne gönderilen Kral Konstantin Yunanistan'a geri dönerek Kral olarak yeniden Yunanistan'ın başına geçti. Kral Konstantin ve Başbakan Gunaris, Venizelos'un Anadolu'yu işgal projesini kendi ifedeleri ile *"Küçük Asya Seferi"*'ni kaldığı yerden devam ettirdiler. Hem Yunan kamuoyu hem de bunca zamandır kendilerine destek veren İngiltere'nin güvenini kazanmak zorundaydılar.[631]

Bu dönemi askeri açıdan değerlendirecek olursak: Yunan ordusu Bursa-Uşak Çizgisine kadar ilerlemiş olmasına rağmen millî kuvvetleri tatamiyle yok edememiş ve Ankara Hükûmetine boyun eğdirerek Sevr Andlaşması'nı kabul ettirememişti. Yapılacak bir taarruzla hem millî kuvvetler tamamıyla yok edilebilir hem de Sevr Andlaşması'nın hükümlerini reddeden TBMM Hükûmeti saf dışı bırakılarak tamamen mecalsiz bırakılmış olan Türk

---

[626] Aker; a.g.e., s.201.
[627] Adnan Sofuoğlu; **"Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları"**, AAMD, Sayı 26, Cilt: IX, Mart 1993. Ayrıca Bkz. Osman Akandere; "Dramalı Rıza Bey ve Kuzey Batı Anadolu Kuvayı Milliye Mücadelesindeki Hizmetleri", AAMD, Sayı 57, Cilt: XIX, Kasım 2003.
[628] Aker; a.g.e., s.239.
[629] Yunanlılar İnönü Muharebelerine bu bölgede bulunan Afşin Köyü'nün adından esinlenerek **"Avgin Savaşı"** adını vermektedirler. (Bkz. Trikupis; a.g.e., s. 69.)
[630] Smith; a.g.e., s.327.
[631] Aynı; s.233-237.

milletine Sevr uygulatılabilirdi. Ayrıca bu sırada TBMM Hükûmetine karşı isyan eden Çerkes Ethem ile iş birliğine gidilerek harekat daha da kolaylaştırılabilirdi. [632]

Yunan taarruzunun ana hedefi önemli bir stratejik nokta olan Eskişehir'i ele geçirmekti. Anadolu demir yollarının düğüm noktası olan Eskişehir'in alınmasıyla Türk ordusunun en önemli ulaşım merkezi ve ikmal tesisleri Yunan ordusunun denetimine geçecek, bu sayede Anadolu'nun içlerine yönelecek muhtemel bir Yunan taarruzunda önemli bir üstünlük elde edileceği gibi Batı Anadolu'daki Yunan işgaline karşı Anadolu'nun iç bölgelerinden gelebilecek bir saldırıya karşı da önlem alınmış olacaktı.

Sivas Kongresi'nde Batı Cephesi Komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa, Moskova Büyükelçisi olarak görevlendirildikten sonra Kasım 1920 tarihinde Batı Cephesi iki bölüme ayrılarak güney bölümüne Albay Refet, kuzey bölümüne ise Albay İsmet Bey atanmıştı. Eskişehir'den İsmet Bey, Afyon'dan Refet Bey komutasındaki birliklerimiz, 30 Aralık 1920 tarihinde isyan eden Ethem müfrezelerinin üzerine Kütahya istikametine doğru harekete geçtiler. Ethem, muharebeyi kabul etmeyerek Simav ve Emet istikametine doğru geri çekildi. 6 Ocak 1921 tarihinde Yunan ordusunun taarruza geçtiğinin haber alınması üzerine İsmet Bey İnönü, Refet Bey ise Dumlu Mevzisini tutmak üzere harekete geçtiler. Birinci İnönü Muharebesi'ndeki Türk Kuvvetlerinin gücü; 8.500 personel, 5.500 tüfek, 47 makineli tüfek ve 28 top'tan ibaret idi. Buna karşılık Yunan kuvvetleri ise; 16.250 personel, 270 hafif, 120 ağır makineli tüfek ve 72 topa sahipti.[633] Bu sayısal değerlerden de anlaşılacağı gibi Yunan ordusu personel, silah, mühimmat ve teçhizat açısından büyük bir üstünlüğe sahipti.

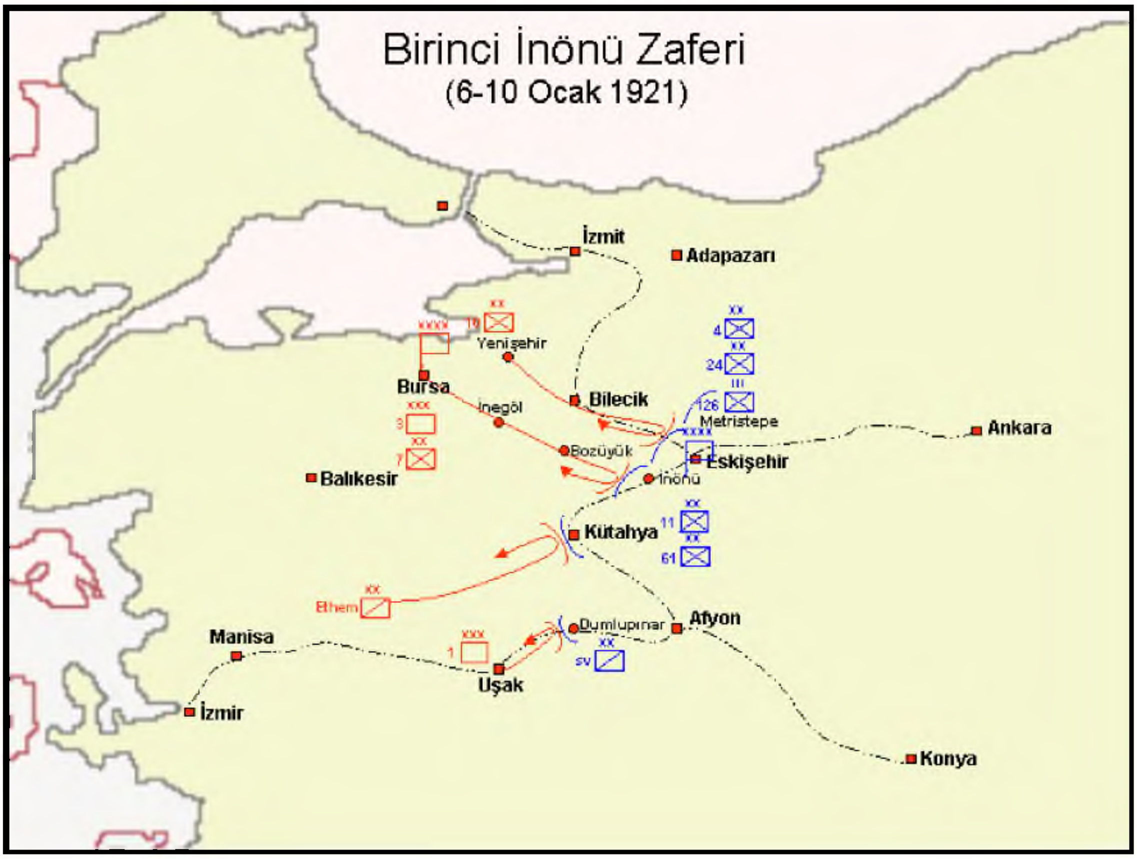

Yunan 3'üncü Kolordusu 6 Ocak 1922 tarihinde Bursa-Yenişehir-Bilecik ve Bursa-İnegöl-Bozüyük hattından Eskişehir istikametine taarruza başladılar. Bu bölgede bırakılan Türk örtme ve emniyet birliklerini muharebelerle geri atarak 9 Ocak'ta İnönü mevziilerine taarruza başladılar. Uşaktaki Yunan 1'inci Kolordusu ise Dumlupınar-Afyon istikametine

[632] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923, s.424-425.
[633] Belen; a.g.e., 1983, s.274-277.

doğru harekete geçtiyse de Türk birlikleri ile temasa geçemedi. Esasen bu birliklerin görevi, kuzeyde Eskişehir istikametinde yapılmakta olan Yunan taarruzunu gizlemeye yönelik gösteriş hareketleriydi.[634] İnönü mevziinde üstün Yunan kuvvetleri ile çok sert muharebeler oldu. Türk mevziileri Yunanlıların alışık olmadığı bir biçimde büyük bir direniş gösterdi. Kuvayı Milliye birlikleri ile muharebe etmeye alışmış olan Yunan kuvvetleri bu çok sert direniş karşısında bocalamaya başladılar. İnönü kuzeyinde bulunan Poyra'ya kadar yer yer Türk mevziilerinin içine giren Yunan birlikleri olmasına rağmen bu hareketin takviye birlikleri ile desteklenememesi, Yunan taarruz gücünün kırılması ve sert Türk direnişinin çözülememesi üzerine Yunan birlikleri açısından imha edilme tehlikesi baş gösterdi. Bunun üzerine Yunan orduları başkomutanı General Anastasios Papoulas 11 Ocak tarihinde Yunan ordusunun derhal eski mevzilerine geri çekilmesi emrini vermiştir. 12 Ocak tarihinden itibaren Türk süvari birliklerinin takibi altında adeta kaçarcasına geri çekilmişlerdir.[635]

Böylece Yunanlılar Anadolu'ya ayak bastıkları tarihten itibaren ilk kez Düzenli Türk ordusu ile karşılaşmışlar ve bu birliklerin mevziilerini terk etmeyen sert direnişi karşısında Eskişehir'i ele geçirme amaçlarına ulaşamadan geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yunan Generali Trikupis, inatçı, kararlı ve sert Türk direnişi hakkında *"Türkler, çok defa cephaneleri olmadığı için el bombası ve süngüye başvurmuşlardır."*[636] değerlendirmesini yaparak Birinci İnönü muharebesindeki direnişimizi ve ordumuzun şartlar ne kadar ağır olursa olsun amacına ulaşmadaki kararlılığını takdir etmiştir.

Birinci İnönü Muharebelerinin Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanmasıyla TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa gönderdiği bir telgrafla Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'i ve Türk ordusunu şu ifadelerle kutlamıştır:

> *"İnönü Meydan Muharebesinde Batı Cephesi kuvvetlerinin, uğurlu ve üstün kumandanız altında kazandıkları kesin üstünlükten dolayı size ve kahraman ordumuzun bütün kumandanlarıyla subay ve erlerine Büyük Millet Meclisinin kalpten tebriklerini takdim eder ve bu başarının kutsal topraklarımızın düşman istilasından tamamıyla kurtaracak olan kesin zafere bir hayırlı başlangıç olmasını bağışlayıcı Allah'tan diler ve işbu tebriklerin bütün Batı ordusu erleri ile subaylarına bildirilmesini rica ederim."*[637]

Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa

[634] Selahattin Selışık; **Türk İstiklal Savaşında Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.13.
[635] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.426-431.
[636] Trikupis; a.g.e., s.67.
[637] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s.388.

Bu zafer sonrası Türk milletinin savaş gücünün tükenmediği, kendinden çok güçlü ve modern silahlarla donatılmış olan orduları yenebileceği tüm dünyaya kanıtlanmıştır. Halkın, düzenli orduya ve TBMM'ye olan güveni artmış, savaşın kazanılacağına olan inanç yükselmiştir. İsyanların da bir bir bastırılmasıyla TBMM'nin otoritesi ve devlet mekanizması güçlenmiş, vergi toplama ve asker alma işleri kolaylaşmıştır.

Birinci İnönü Zaferi, başta İngilizler olmak üzere Yunanlıların Anadolu harekâtına destek veren ülkeler arasında büyük bir şaşkınlık yaratmış, Yunan ordusunun bu harekatı başarıyla sonuçlandıramayacağına ilişkin ilk şüpheler belirmeye başlamış ve durumun ne olduğunun anlaşılabilmesi için zaman kazanmak amacıyla acele bir biçimde Londra Konferansı düzenlenmiştir. Fransa ve İtalya, Sevr Andlaşması'nın Türklere kabul ettirilebilmesi için kısmen destekledikleri İngilizlerin Yunanlılar eliyle Anadolu'da uygulamaya koyduğu politikayı kuşkuyla karşılamaya başlamışlardır. Fransa ve İtalya'da, bu politikadan bağımsız politikalar uygulama düşüncesi yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu muharebeler öncesinde Moskova'ya gitmiş olan TBMM temsilcileri Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur Bey ile Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın, Sovyetler birliği ile yaptıkları görüşmelerde elleri güçlenmiş, 16 Mart 1921 tarihinde TBMM Hükûmeti ve Sovyetler Birliği arasında Moskova Andlaşması imzalanmıştır.

Bu muharebelerde savaşmış olan olan Yüzbaşı Şevki Yazman, *"Birinci İnönü zaferinin kazanıldığı gün artık çetelik, başıbozukluk tarihe karıştı ve Cumhuriyet ordusunun hakiki temeli o gün kuruldu."*[638] sözleriyle bu zaferin önemini bir başka açıdan vurgulamaktadır.

Bu zaferin mimarı olan Batı Cephesi Komutanı Miralay (Albay) İsmet Bey, TBMM tarafından 1 Mart 1921 tarihinde Mirliva (Tümgeneral) rütbesine terfi ettirilmiştir.[639]

(6) 1921 Anayasası'nın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) Kabulü ve Özellikleri (20 Ocak 1921)

19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılmış olan Türk Millî Mücadelesi'nin, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılmasıyla Millî İrade iktidara getirilmiştir. Başlangıçtan itibaren siyasi ve hukuki meşruiyet içinde bir mücadele yürütmeyi bir yöntem olarak benimsemiş olan Mustafa Kemal Paşa, 1921 Anayasası'nın hazırlanmasını ve kabul edilmesini sağlayarak bu doğrultudaki çalışmalarını sürdürmüştür. Milletin mücadelesini, millet desteği ve onayı ile yine milletin meclisinin aldığı kararlar ve çıkardığı kanunlarla yapmıştır.

18 Eylül 1920 tarihinde Meclise "***Halkçılık Programı***" adıyla bir Hükûmet Programı olarak sunulan 31 maddelik metin[640] yaklaşık dört aylık ayrıntılı bir çalışmanın sonunda, Ankara merkezli olarak Anadolu'da oluşturulmuş sistemin temel esaslarının ortaya koyan bir anayasa olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmiştir.[641] Yirmi dört maddelik (Yirmi üç madde ve bir madde-i münferide) 1921 Anayasası'nın esasa ilişkin ilk dokuz maddesi şu şekildedir:

TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU[642]

(20 Ocak 1921)

MADDE 1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın bizzat ve bilfiil kendi kendini yönetmesi esasına dayanır.

MADDE 2. Yürütme ve yasama gücü milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplanır ve gerçekleşir.

---

[638] M. Şevki Yazman; **Anadolu'nun İşgali**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999, s.125.
[639] Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, s.216.
[640] **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre I, c.2, s.179-181.
[641] Aynı; Devre I, c.7, s.339.
[642] **Düstur**; Üçüncü Tertip, Cilt 1, s.196-199.

MADDE 3. Türkiye Devleti, Büyük Milleti Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır.

MADDE 4. Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca seçilen üyelerden oluşur.

MADDE 5. Büyük Millet Meclisinin seçimi iki yılda, bir kere olur. Milletvekilleri iki yıl için seçilir ve tekrar seçilebilme hakkına da sahiptir. Önceki milletvekilleri yeni seçilen milletvekilleri göreve başlayana kadar görevlerine devam ederler. Yeni seçim yapılmasına olanak bulunmadığı durumlarda seçimler en fazla bir yıl geciktirilebilir. Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekilleri, kendisini seçen ilin temsilcisi değil tüm milletin temsilcisidir.

MADDE 6. Büyük Millet Meclisi genel kurulu Kasım ayı başında davete gerek kalmaksızın toplanır.

MADDE 7. Dini hükümlerin uygulanması, kanunların yapılması, değiştirilmesi, iptali, uluslararası andlaşmaların onayı, barış yapılması ve savaş ilanı gibi temel kararları alma yetkisi Büyük Millet Meclisine aittir. Kanunlar ve tüzükler düzenlenirken zamanın gereklerini uygun olan din ve hukuk hükümleriyle toplumun genel alışkanlıkları temel alınır. Hükûmetin [Bakanlar Kurulu] *görev ve sorumlulukları özel kanun ile düzenlenir.*

MADDE 8. Büyük Millet Meclisi, Bakanlıkları kendi seçtiği bakanlarca yönetir. Yürütme gücüne de sahip olan Meclis, bu kapsamda, Bakanlara yol gösterici nitelikte talimat verir ve gerektiğinde bunları değiştirir.

MADDE 9. Büyük Millet Meclisi genel kurulu tarafından seçilen Reis, bir seçim dönemi boyunca Büyük Millet Meclisi Reisi görevini yürütür. Meclis Reisi sıfatıyla, Meclis adına imza atmaya, Hükûmetin kararlarını onaylamaya yetkilidir. Hükûmet, kendi içinden birini Başkan [Heyet-i Vekile Reisi] *olarak seçer. Büyük Millet Meclisi Reisi, Hükûmetin de doğal reisidir.*

1921 Anayasası'nı analiz edecek olursak; birinci maddede egemenlik kayıtsız ve şartsız millete verilmiş ve yönetim biçimi olarak halkın kendi kendini yönetmesi esası getirilmiştir ki böyle bir yönetim biçiminin adı ancak ***Cumhuriyettir***. Nitekim 24 maddelik Anayasanın hiçbir maddesinde Saltanat ve Hilafetten bahsedilmemiştir.

Anayasa'nın ikinci maddesinde yasama ve yürütme gücünün TBMM'ye ait olduğu vurgulanmıştır. Yürütme gücünün Meclise ait olarak kabul edilmesi ile ***Kuvvetler Birliği*** uygulamasına geçilmiştir. Bu çerçevede kullanılan yürütme gücü ***Meclis Hükûmeti Sistemi*** olarak adlandırılır.[643] Bu sistemde kabine sisteminden farklı olarak Bakanlar tek tek Meclis tarafından seçilir, görevleriyle ilgili konularda Meclise karşı sorumlu olur ve gene Meclis tarafından görevden alınır. Hükûmet, TBMM'nin bir "***memurlar heyeti***"[644] olarak görev yapar. 1921 Anayasası'nda yargıyla ilgili hüküm bulunmamakla beraber İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasıyla ve üyelerinin TBMM tarafından kendi üyeleri arasından seçilmesi ile Meclis Yargı gücünü de bizzat kullanmaya başlamıştır. Kısaca Birinci TBMM, yasama, yürütme ve yargı erklerini elinde toplamış, çok hızlı karar alıp hayata geçirebilmek için ***Kuvvetler Birliği*** ilkesini uygulamıştır.

Anayasanın üçüncü maddesinde ***Türkiye Devleti*** ifadesi yer almıştır. Anayasaların ilk maddelerinin devleti tanımlayan maddeler olduğu gerçeğinden yola çıkarak değerlendirme yapacak olursak, 1876 Anayasası'na göre Osmanlı Devleti'nin resmî adı ***Devlet-i Osmaniye***[645]dir. Bu durumda 1921 Anayasası ile yeni bir devlet, ***Türkiye Devleti*** kurulmuştur. ***Türkiye*** ve ***Devleti*** kelimelerinin arasına Anayasa'nın birinci maddesinde yer alan "***Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın bizzat ve bilfiil kendi kendini yönetmesi esasına dayanır.***" ifadesini koyup, bu ifadenin de ***Cumhuriyet*** karşılığı

---

[643] Ergun Özbudun; **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s.6-7.
[644] Adıvar; a.g.e., s.113.
[645] Tanilli; a.g.e., s.3.

olduğunu farz ve kabul edersek, karşımıza ***Türkiye Cumhuriyeti Devleti*** ifadesi çıkar. Özetle 20 Ocak 1921 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Ancak millî birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulan bir ortamda bu açıkça ifade edilememiştir. Ancak 23 Nisan 1920 tarihinde meclisin açılması ile başlayan ve Meclisin seçim kararı alarak tatil olduğu 1 Nisan 1923 tarihine kadar geçen süreç bütün uygulamalarıyla, tam anlamıyla bir ***Türkiye Büyük Millet Meclisi Cumhuriyeti***[646] dönemi olmuştur. Atatürk, "***Devlet idaresini cumhuriyetten söz etmeksizin millî hâkimiyet ilkeleri çerçevesinde her an cumhuriyete doğru yürüyen rejim etrafında yoğunlaştırmaya çalışıyorduk***."[647] sözüyle bu yargıyı doğrulamaktadır.

1921 Anayasası, İstanbul'daki rejimi yok sayması ve Anadolu'da Millî Egemenlik İlkesi çerçevesinde yeni bir rejim oluşturması açısından bir ***"İhtilal Anayasası"***dır. Bu Anayasa ile, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele'nin, sadece ***Kurtuluş***'u değil, yeni bir devlet ve toplum yapısı amaçlayan toplumsal dönüşüm hareketini yani ***Kuruluş***'u da amaçladığı ve bu doğrultuda aşama aşama yeni bir yapıya doğru gidildiği görülür.

(7) Londra Konferansı (27 Şubat – 12 Mart 1921)

> ***"Kaba saba bir adam olan Bekir Sami'nin elini sıkmak mecburiyetinde kaldım. Siz Majestelerinin hizmetinde, karşılaşmak zorunda kaldığım insanlar arasında seçme yapma hakkımın olmadığını düşündüğümü itiraf etmek isterim."***[648]
>
> ***Dimitrios Gounaris'ten Kral Konstantin'e***

10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükûmeti temsilcilerine imzalatılan Sevr Barış Andlaşması sonrası yaşanan bazı siyasi, askerî ve diplomatik gelişmeler, 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan Londra Konferansı'nı zorunlu kılmıştı.

TBMM ordularının Doğu Cephesi'nde giriştikleri askerî harekât, Ermeni kuvvetlerinin hezimeti ve 2 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Barış Andlaşması ile sonuçlanmıştı. Bu Andlaşma ile Sevr Andlaşması'nın en önemli maddelerinden biri olan Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurma hükmü tarihe karışmıştı. Yunan ordusunun, 6-10 Ocak 1921 tarihinde başlattıkları taarruz hezimetle sonuçlanmış ve Türk ordusu, Birinci İnönü Muharebesi'nde parlak bir zafer kazanmıştı. Bu askerî zaferler TBMM'nin Türk milleti üzerindeki otoritesini, güvenini arttırmıştı. Anadolu'yu baştanbaşa yakıp kavuran iç isyan tehlikesinin büyük ölçüde giderilmesi, bu otoriteyi daha da etkinleştirmişti. TBMM Hükûmetinin bu başarıları; Sovyetler Birliği ile olan diplomatik ilişkinin gelişmesine katkı sağlamış, Moskova ile Ankara arasında diplomatik ilişki kurulmuş ve Ali Fuat Paşa, Moskova'ya büyükelçi olarak gönderilmişti. Ayrıca, anlaşma yapmak üzere Yusuf Kemal (Tengirşenk) başkanlığında bir heyet Moskova'da bulunuyordu. Bunlara ek olarak 14 Kasım 1920 tarihinde Yunanistan'da genel seçimler yapılmış, Venizelosçular kaybetmiş, Kralcılar iktidara gelmişti. Venizelos Paris'e sürgüne gitmiş ve Konstantin yeni hükûmet tarafından Yunanistan'a çağırılarak yeniden Kral olmuştu. Kısacası altı aylık bir süre içinde çok önemli değişiklikler olmuş ve İtilaf Devletleri tarafından Sevr Andlaşması ile oluşturulmaya çalışılan rejimin eskisi gibi sürdürülme olanağı kalmamıştı.

Bu durum üzerine İtilaf devletlerinin temsilcileri 25 Ocak 1921 tarihinde Paris'te yaptıkları bir toplantıda; Türk ve Yunan heyetlerini Londra'da düzenlenecek bir konferansa davet etmek ve mevcut durumu görüşmek kararını almışlardır. Bu karar ve davet, 26 Ocak 1921 tarihinde Atina ve İstanbul Hükûmetlerine bildirildi. TBMM Hükûmeti temsilcilerini, İstanbul Hükûmeti davet edecekti.[649] Bunun üzerine Sadrazam Tevfik Paşa, 27 Ocak 1921 Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta Londra'da toplanacak konferansa davet edildiklerini, TBMM

---

[646] Kadir Türker Geçer; "**TBMM Cumhuriyeti**", Atatürk Haftası Armağanı Dergisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 10 Kasım 2005.

[647] **Nutuk**; s.567.

[648] Smith; a.g.e., s.281. (Dimitrios Gounaris Londra Konferansı sırasında Yunan Hükûmetinde Savunma Bakanıdır. 8 Nisan 1921'den itibaren Başbakan olmuştur.)

[649] İzzet Öztoprak; "**Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı**", AAMD, Sayı 33, Cilt: XI, Kasım 1995.

temsilcilerinin konferansa katılmak için ivedi olarak İstanbul'a gönderilmesini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya 28 Ocakta çektiği telgrafta şu cevabı vermiştir:

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne[650]

Millî iradeye dayanarak Türkiye'nin mukadderatını elinde tutan meşru ve müstakil tek hâkim kuvvet, Ankara'da sürekli olarak toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye ile ilgili bütün meselelerin çözümünde ve her türlü dış ilişkilerde başvurulacak tek yer, yalnız bu Meclisin hükûmetidir. İstanbul'daki herhangi bir hey'etin, hiçbir bakımdan meşru ve hukuki bir durumu yoktur. Bundan dolayı, böyle bir hey'etin kendine hükûmet adını vermiş olması, milletin hâkimiyet haklarına açıkça aykırıdır ve bu ad altında memleket ve milletin hayatı ile ilgili konularda, dışarıya karşı kendini muhatap göstermesi uygun görülemez. Heyetinize düşen vatan ve vicdan görevi, derhal gerçeğe ve duruma uyarak, millet ve memleket adına meşru ve muhatap hükûmetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilan etmektir. Millet ve memleketimiz adına meşru yetkiye sahip hükûmetin Ankara'da olduğunun İtilaf Devletlerince anlaşılmış olduğu şüphesiz bulunduğu halde, adı geçen devletlerin bu görüşlerini açıkça belirtmekte gecikmeleri, İstanbul'da aracı bir hey'etin varlığının kendileri için yararlı olabileceğini sanmaktan ileri gelmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, barış ve güvenliği büyük bir ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız millî haklarının tanınmasını istemekten ibaret olunan şartlarını defalarca ilan etmiş; bu hakların onaylanması hâlinde, teklif edilecek görüşmeleri kabule hazır olduğunu bildirmiştir. İtilaf Devletleri, Londra'da toplayacakları konferansta, Doğu mes'elesini hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmeye karar vermişlerse, davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine doğrudan doğruya yapmalıdırlar. Yukarıdaki şartlara uygun olarak yapılacak davetin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından iyi karşılanacağını tekrar bildiririz. Saat 00.30.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafıyla, TBMM'nin halkın tek ve gerçek temsilcisi olduğunu, İtilaf Devletleri'nin muhatabının yalnızca TBMM olabileceğini, dolayısıyla davetin, TBMM adına yapılması durumunda dikkate alınabileceğini açıkça ortaya koyuyordu.

Bu arada Meclis, yapılacak muhtemel bir davet karşısında hazır bulunmak için Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet oluşturarak İstanbul'a gönderdi.[651] Bu heyet, TBMM'nin isteği doğrultusunda bizzat İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza tarafından resmen davet edildikten sonra Londra'ya hareket etti.[652] TBMM heyeti ile birlikte Londra Konferansı'na İstanbul Hükûmeti adına Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet katıldı. Böylece Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükûmetinin askerî alanda kazandığı başarıları mükemmel bir taktikle diplomatik bir başarıya dönüştürmüş ve TBMM'nin, İtilaf Devletleri tarafından resmen tanınmasını sağlamıştır.

İtilaf Devletleri, TBMM Heyeti ile İstanbul Hükûmeti temsilcileri arasında ikilik yaratmak, mevcut duruma göre Sevr Andlaşması'nı biraz yumuşatarak kabul ettirmek beklentisi içinde olacaktır. TBMM Hükûmetinin Londra Konferansı'ndan sonuç almak gibi bir beklentisi yoktur. Amaç; Misak-ı Millî'yi dünya kamuoyuna anlatabilmektir. 27 Şubat – 12 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri tarafından Türk heyetinin önüne konan hususlar Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımıyla şöyledir:

---

[650] **Nutuk**; s.378.
[651] İzzet Öztoprak; "**Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı**", AAMD, Sayı 33, Cilt: XI, Kasım 1995.
[652] **Nutuk**; s.392.

"Bizim delege heyetimize verilen projede, Sévres Andlaşması hükümlerinde yapılacak değişikliklerle ilgili şu noktalar vardı: Bize bırakılan jandarma ve özel birliklerin sayısını bir parça artırmak. Memleketimizde kalacak yabancı subayların sayısını biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerine konmuş bulunan sınırlamaları biraz hafifletmek. Bayındırlık işleri ile ilgili imtiyaz verme hakkımız üzerine konmuş sınırlamaları da biraz hafifletmek. Bundan başka, adli kapitülasyonlar, yabancı postaları, Kürdistan... ile ilgili olarak Sévres tasarısında değişiklikler yapılmasını ümit ettirecek bazı belirsiz vaatler. Bu teklifler projesinde, Ermenistan sınırlarının tespiti işi, Milletler Cemiyetinin göndereceği bir komisyona bırakılmakta idi. Sözde İzmir ili bize geri verilecekti. Fakat İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak, İzmir ilinin güvenlik işleri, İtilaf Devletleri subayları tarafından idare edilecek, bu ildeki jandarma kuvveti, nüfus oranına göre çeşitli unsurlardan kurulacak, şehre Milletler Cemiyeti tarafından bir Hristiyan vali tayin edilecek, İzmir ili Türkiye'ye gelirinin çoğalmasıyla artacak bir yıllık vergi ödeyecekti. İzmir ili için teklif edilen bu çözüm şekli, beş yıl sonra, taraflardan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyetince değiştirilebilecekti."[653]

Bu tekliflerin hemen tamamı, Misak-ı Millî hükümleri ile hiçbir biçimde bağdaşmıyordu. İtilaf Devletleri'nin niyeti kalıcı bir barış sağlamak değil, TBMM'nin tepkisini ölçmek ve Birinci İnönü Zaferi sonrası Yunan ordusuna kendisini toplayabilecek zaman kazandırmaktı.

Konferans öncesi İngiliz Başbakanı Lloyd George, yeni kurulan Yunan Hükûmetinin Başbakanı Kalegeropulos ve Anadolu ordusu Kurmay Başkan yardımcısı ve Harekat Şube Müdürü Albay Sarıyannis'le özel bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Yunanlılar, Boğazların korunması için 100.000 kişilik bir kuvvete ihtiyaç duyulduğunu, oysa Yunan ordusunun, Türk ordusu ile meşgul olarak bu işi tek başına yaptığını, İtilaf Devletleri'nin çıkarlarını koruduklarını belirtmişlerdir. Yunan Hükûmeti, İngiltere'nin diplomatik ve parasal desteği karşılığında Yunan ordusunu İngiliz çıkarlarının hizmetine veriyordu. Lloyd George'un isteği de zaten buydu. Yeni Yunan Hükûmeti de Venizelos politikalarını devam ettiriyordu.[654]

21 Şubat 1921 tarihinde İtilaf Devletleri'nin temsilcileri ile Yunan Hükûmeti temsilcileri arasında yapılan görüşmede, Başbakan Kalegeropulos ve Albay Sarıyannis, bir kez de bu ülkelerin temsilcilerine üç ay içinde Türk ordusunu yok ederek Anadolu'yu temizleyeceklerini ileri sürdüler. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız ordularının Başkomutanlığını yapmış Mareşal Ferdinand Fosch'un, Güney Cephesi muharebelerinde Türklerin Fransız ordusunu nasıl zor durumda bıraktıklarını örnek göstererek Yunanlıları uyarması üzerine Albay Sarıyannis: "*Yunan askeri, Fransız askeri gibi değildir Mareşalim!*"[655] şeklindeki kibirli cevabı, bu toplantıya damgasını vurmuştur. Yunanlılar Fransız ve İtalyanları ikna edemeseler de İngiliz Başbakanı Llloyd George, Yunanlıların İngiliz çıkarları için gönüllü olmasından memnun olarak Yunanlılar istedikleri diplomatik ve parasal desteği sağlayacaktır.

Bütün bu görüşmelerin Konferansın başladığı tarih olan 27 Şubat'tan önce yapılması, Londra Konferansı'nın, tamamen Türkleri oyalamak amacıyla yapıldığının bir delilidir. Nitekim Konferans sonuçlanmadan evvel Yunan ordusu, Batılı efendilerinden aldığı izin ve talimat doğrultusunda taarruz hazırlıklarına başlamıştı.

(8) Türkiye – Afganistan Andlaşması (1 Mart 1921)

Afganistan 1919 yılında İngiliz egemenliğinden kurtularak bağımsızlığını ilan etmişti. Afganistan, bağımsızlığını sürdürebilmek için dış destek arayışı içine girmiş ve bunun için Sovyet Rusya'dan destek ve yardım sağlamak için Moskova'ya bir heyet göndermişti. Aynı anda Moskova'da bulunan TBMM temsilcileri ile Afganistan temsilcileri arasında iki ülkenin

653 Aynı; s.392.
654 Smith; a.g.e., s.274.
655 Prens Andre (Çev: Hüseyin Rahmi); **Felakete Doğru**, İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul, 1932, s.62.

dayanışmasını sağlamak üzere 1 Mart 1921 tarihinde *"Türkiye Afganistan Andlaşması"* imzalandı. Andlaşmanın genel içeriği şu şekildedir:

***Türkiye – Afganistan Andlaşması*[656]**

(Moskova – 1 Mart 1921)

1.Türkiye Devleti içtenlikle ve gönülden bağlar ile bağlı olduğu Afganistan Devletini gerçek anlamıyla bağımsız tanımayı bir görev bilir.

2.Bağıtlı taraflar, tüm Doğu uluslarının kurtuluş, bütünüyle özgürlük ve bağımsızlık haklarına sahip olduklarını ve bunlardan her ulusun istediği herhangi bir rejim ve hükûmet biçimiyle kendisini yönetmekte özgür olduklarını kabul eder; Bu kapsamda Buhara ve Hiyve[657] *Devletlerinin bağımsızlığını tanırlar.*

3.Bağıtlı taraflardan biri, Doğu'yu istila, ya da sömürge yapmak siyasetini izleyen herhangi bir emperyalist devlet tarafından ötekine yapılacak saldırıyı bizzat kendine yapılmış sayarak, elindeki araç ve olanaklarıyla, onu püskürtmeyi kabul eder.

4.Bağıtlı taraflardan her biri, ötekinin anlaşmazlık içinde bulunduğu üçüncü devletin çıkarlarına uygun, bağıtlı taraflardan birinin zararına olan bir devletlerarası andlaşma ve sözleşme yapmamayı, herhangi bir devletle imzalayacağı andlaşmayı öteki tarafa haber vermeyi kabul eder.

5.Bağıtlı taraflar, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla konsolosluk işlemleri için sözleşme yapmayı ve birbirlerinin başkentlerine Büyükelçi göndermeyi kabul eder.

6.Türkiye, Afganistan'a kültürel alanda yardım etmeyi, bu alanda Afganistan'a destek olmak amacıyla öğretmen ve subay göndermeyi kabul eder.

Büyükelçi Veli *Yusuf Kemal*

Dr.Rıza Nur

Bu andlaşma, TBMM Hükûmetine somut bir maddi yardım sağlamasa da, sömürgeci güçler karşısında yalnız kalmış olan devletlerin bir dayanışması olması açısından büyük bir öneme sahiptir. Türkiye – Afganistan Andlaşması TBMM Hükûmetinin Gümrü Andlaşması'ndan sonra imzaladığı ikinci uluslararası andlaşma olması ve TBMM'nin meşruiyetinin uluslararası planda ikinci kez onaylanması açısından önemlidir.

(9) Moskova Andlaşması (16 Mart 1921)

Rusya'da 1917 Devrimi sonrası "Rusya Sovyetleri Federal Cumhuriyeti" adıyla komünist rejime sahip yeni bir devlet kurulmuştu. Bu rejim, iç karışıklıklar nedeniyle Kafkasya'daki orduları geri çekmiş ve 3 Mart 1918 tarihinde İttifak Devletleri ile imzaladığı Brest-Litovsk Barış Andlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmişti. Bu durum üzerine, Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Devletleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Türkiye'nin, Bolşevik Rusya ile sınır bağlantısı kesilmişti. Anadolu'da Türk Millî Mücadelesi'nin başlamasıyla Bolşevik yönetimi, antiemperyalist bu mücadeleye büyük ilgi duymuştur. Türklerin mücadele ettiği İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletler, aynı zamanda Bolşevik Sovyet yönetiminin de düşmanıydı. Türk Millî Mücadelesi'nin başarılı olması ve Boğazların tekrar Türk yönetimi altına girmesi, Sovyet Rusya'nın güvenliği açısından büyük önem taşıyordu. Boğazlar, Karadeniz ve Kafkasya, Sovyetler Birliği'nin yumuşak karnıydı. Bu açıdan, sömürgeci güçlerin Anadolu'da Türklerle mücadele etmesi Sovyet Rusya'nın da çıkarınaydı. Nedenleri ve amacı değişik olsa da her iki devlette ortak düşmanla karşı

[656]Soysal; a.g.e., c.1, s. 24-26.
[657] Çarlık Rusya'sının yıkılmasıyla Türkistan'da bağımsızlıklarını ilan eden hanlıklar.

karşıyaydı. Bu nedenlerden ötürü iki ülke diplomatik ilişki kurma ihtiyacı hissetmiş, bu kapsamda Sovyetler Birliği adına Budi Medivani 20 Ekim 1920 tarihinde Ankara'da, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da 21 Kasım 1920 tarihinde Moskova'da, karşılıklı olarak büyükelçilik görevine başlamıştır. Sovyet Rusya, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'da başlatılan direniş hareketinin etkinliği, siyasal niteliği ve geleceği konusunda bir süre gözlemci rolünde kalmak, öte yandan henüz Menşeviklerin[658] yönetimindeki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a Bolşevik yönetimini kabul ettirerek, onları Sovyetler Birliği'ne bağlamak istiyordu. Bu nedenlerden ötürü, Sovyetler Birliği ile bir andlaşma imzalamak üzere 1920 Temmuzunda Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk heyeti bir süre oyalanmış, andlaşmanın imzalanması gecikince Türkiye'ye geri dönmüştü. 1921 yılı Ocak ayında Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey başkanlığında Moskova'ya giden Türk heyeti, Bolşevik yönetimi ile yeniden görüşmelere başlamıştır. Bu arada TBMM yönetiminin otoritesinin artması, 6-10 Ocak tarihleri arasında yapılan Birinci İnönü Muharebesi'nden Türk ordusunun başarıyla çıkması üzerine Sovyet yönetiminin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki mücadelenin etkinliği konusunda tereddütlerini ortadan kaldırmış ve Güney Kafkasya'da Bolşevik yönetimlerin kurulması konusundaki olumlu gelişmeler üzerine Sovyetler Birliği ile TBMM Hükûmeti arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Andlaşması imzalanmıştır.[659] Bu andlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

Moskova Andlaşması[660]

(Türkiye – Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması)

(16 Mart 1921)

1. Bağıtlı taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenen barış andlaşması ya da başka bir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul ederler. Sovyet Hükûmeti, TBMM tarafından temsil edilen Türkiye Ulusal Hükûmeti tarafından tanınmamış Türkiye'ye ilişkin hiçbir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul eder. Bu andlaşmada yazılı "Türkiye" terimi ile Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiş olan Misak-ı Millî'nin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı, Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Hedis Meta dağı – Şavşat Dağı'nda suların bölündüğü çizgi – Kani Dağı ve oradan, Ardahan ve Kars Sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini izleyerek Aşağı Kara Su'yun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlenmiştir. (Günümüz sınırları)

2.Türkiye, Batum kenti ve limanı üzerindeki egemenlik haklarını Gürcistan'a bırakacaktır. Bu topraklarda yaşayan halkın her türlü kültürel ve dinsel hakları sağlanacak ve bu bölgeye yönetimsel özerklik verilecektir. Türkiye, Batum limanından yararlanacak ve bu limandan Türkiye ile yapılan ticaretten hiçbir şekilde vergi alınmayacaktır.

3.Nahcıvan da, Azerbaycan'a bağlı özerk bir yapı oluşturulacak ve bağıtlı taraflar, üçüncü bir ülkeye devretmemek koşuluyla Nahcıvan'ın koruyuculuk hakkına sahip olacaklardır.

4.Türkiye'nin mutlak egemenliğine ve İstanbul'un güvenliğine zarar getirmemek koşuluyla Boğazların serbest ticarete açılması, Karadeniz ve boğazların bağlı olacağı rejimin kesin bir biçimde belirlenmesi için kıyı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir konferans toplanacak ve Boğazların serbest ticarete açılması ve geçiş serbestisi esaslarını belirleyecektir.

---

[658] Taştan; a.g.e., s.275. (Rusça'da azınlık anlamına gelen bir sözcüktür. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nde, Lenin'in önderliğindeki Bolşeviklerin yani çoğunluğun karşısında yer alan azınlık grup için kullanılmıştır.)
[659] Soysal; a.g.e., c.1, s. 27-29.
[660] Aynı; s. 32-36.

5.Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında imzalanmış olan andlaşmalar geçersizdir. Türkiye'nin Rusya'ya karşı bu andlaşmalardan doğan parasal yükümlülükleri ortadan kalmıştır.

6.Sovyet Rusya yönetimi, Türkiye'nin gelişmesi ve egemenlik haklarını engelleyen Kapitülasyonların kaldırıldığını kabul eder.

7.Bağıtlı taraflar, diğer bir ülkenin rejimini tehdit edici nitelikte örgüt ve oluşumları kendi topraklarında barındırmamayı yükümlenirler.

8.İki ülke arasında her türlü ulaşım ve haberleşme imkânı sağlanacak, yolcuların ve ticaret eşyasının geçişi, ülkelerin mevcut yasalarına uymak koşuluyla serbest olacaktır.

9.Sovyet Rusya, kendi ülkesinde bulunan tüm savaş esirlerini ve sivil tutsakları serbest bırakacak ve Türkiye sınırına kadar ulaşımlarını sağlayacaktır.

10.Bağıtlı taraflar en kısa süre içinde bir diğer ülkede diplomatik temsilcilik açacak ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri güçlendirmek amacıyla ekonomik, parasal ve diğer gerekli ilişkileri düzenleyici anlaşmalar yapacaklardır.

11.Bu Andlaşmayla belirlenen Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile ilgili hükümlerin, Türkiye ile bu cumhuriyetler arasında yapılacak andlaşmalarda da yer alması için, Rusya, söz konusu Kafkasya Cumhuriyetleri üzerinde gerekli girişimlerde bulunacaktır.

Yusuf Kemal	*Georges Tchitcherine*
Dr.Rıza Nur	*Djelal Korkmassof*
Ali Fuat	

Moskova Andlaşması ile Sovyet Rusya, TBMM Hükûmetini Türk milletini temsil edecek tek meşru siyasal güç olarak resmen tanımıştır. ***"Türkiye"*** terimi ile Misak-ı Millî sınırlarını ifade eden bir devlet olduğunu vurgulayarak, Misak-ı Millî'yi kabul etmiş, dolayısıyla Sevr Barış Andlaşması'nı yok saymıştır. Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında imzalanan andlaşmalar yok sayılarak, Doğu sınırımız Misak-ı Millî esaslarına göre yeniden belirlenmiştir. Nahçıvan bölgesinin statüsünün yeniden belirleyecek anlaşmalara Türkiye'nin taraf olduğu vurgulanarak Türkiye'ye garantörlük hakkı verilmiştir. Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenlik hakları tanınmıştır. Misak-ı Millî'de özellikle vurgulanan "Tam Bağımsızlık" anlayışı çerçevesinde her türlü kapitülasyonun kaldırıldığı Sovyet Rusya tarafından kabul edilmiştir. Taraflar birbirlerinin rejimini tehdit edecek oluşumları barındırmayacaklarını, her türlü ticari ilişkinin geliştirilmesini sağlayacaklarını ve ekonomik ve parasal anlaşmalar yapacaklarını taahhüt etmişlerdir.

Moskova Andlaşması, eşit koşullarda ve birbirlerinin egemenlik haklarına saygılı olan iki devletin imzaladığı bir andlaşma olması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu andlaşmanın imzalanmasıyla Sovyetler Birliği'nden, Türk Millî Mücadelesi açısından çok büyük öneme sahip silah, mühimmat, teçhizat ve ekonomik yardım alınması sağlanmıştır. Moskova Andlaşması, TBMM'nin otoritesini ve etkinliğini arttırmasına yol açmış, iki devlet arasındaki bu yakınlaşma başta İngilizler olma üzere her iki devletin de düşmanı olan sömürgeci güçleri endişeye sevk etmiştir. Doğu sınırımızın kesin bir biçimde belirlenmesi ve buradan gelebilecek muhtemel tehdidin ortadan kalkması ile Doğu Cephesi emrindeki bazı birlikler Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Sovyetler Birliği ile imzalanan Moskova Andlaşması, Güney Kafkasya devletlerinde Bolşevik yönetimlerinin kurulmasıyla 13 Ekim 1921 tarihinde bu devletlerle aramızda imzalanan Kars Andlaşması'nın da zeminini oluşturmuştur.

(10) İkinci İnönü Muharebesi ve Zaferi (23-31 Mart 1921)

***"Son harekatta alınan tecrübe bana şu kanaati vermiştir ki son iki ay zarfında düşman, geçen iki yıldan fazla gelişme göstermiştir."*[661]**

Yunan Ordusu Başkomutanı General Papoulas

***"Türkler stratejide de, taktikte de üstün göründüler. Çünkü Yunan yenilgisi Hellen ordusunun sol kanadını çeviren Türklerin bir manevrası ile sağlandı... Bütün milletler gibi yaşama ve istiklal hakkı olan bir Türk milleti vardır... Bu milletin bir vatanı, bir başşehri vardır. Asya'da İzmir bu vatanın başlıca penceresidir. Avrupa'da da Edirne, başşehrin gerekli kale duvarıdır. Tek çözüm var: Samimiyetle Türklerin bağımsızlığını tanımak, onlara İzmir'i, Edirne'yi vermek."*[662]**

Le Temps (9 Nisan 1921)

Birinci İnönü Zaferi sonrası, zaman kazanmak amacıyla Londra Konferansı'nı düzenleyen İngiltere, Türk temsilcilerinin önüne konan ve Sevr Andlaşması'nın bir başka biçimi olan projenin kabulü için verilen gerekli zamanı beklemeden, Yunanlıların ikinci kez taarruza geçmesine izin vermiştir. Böylece askerî açıdan kesin bir sonuç alınmadan ve Yunan ordusunu Anadolu topraklarından atmadan kalıcı bir barışın sağlanamayacağı herkes tarafından anlaşılmıştır.

Yunanlılar ise Birinci İnönü Muharebeleri'ndeki başarısızlıklarını Yunan kamuoyuna kendi istekleri ile geri çekilmiş gibi gösterseler de ikna edici olamamışlar, prestijlerini kurtarmak, TBMM Hükûmeti ordularına güçlenmek ve hazırlanmak için zaman vermeden yapılacak bir taarruzla Türk ordusunu dağıtmak istiyorlardı. Böylece Sevr Barış Andlaşması hükümlerini direnç gücünü yok ettikleri Türk milletine kolayca kabul ettireceklerdi.

İkinci İnönü Muharebesi'ndeki Türk ordusunun gücü; 3.725 subay, 67.000 er, 46.000 tüfek, 55 hafif, 260 ağır makineli tüfek, 105 top, 2 uçaktan ibaret idi. Buna karşılık Yunan kuvvetleri ise; 145.000 personel, 41.550 tüfek, 3.124 hafif, 720 ağır makineli tüfek, 3.100 kılıç, 224 topa sahipti.[663] Birinci İnönü Muharebesi'nde olduğu gibi Yunan ordusu yine her bakımdan Türk ordusundan çok daha büyük bir güçtü.

Yunan taarruz planı Kocaeli yarımadası üzerinden 11'inci Tümen ile bir gösteriş taarruzu, güneyde Uşak üzerinden 1'inci kolordu ile Dumlupınar-Kütahya hattına taarruz ve asıl kuvvetleri olan Bursa'daki 3'üncü Kolordu ile Yenişehir-Bilecik ve İnegöl-Bozüyük istikametinden Metristepe-İnönü hattına tarruz şeklinde idi.

Yunan birlikleri Bursa, Uşak ve Kocaeli üzerinden 23 Marttan itibaren harekete başladılar. Bursa'dan ilerleyen Yunan Kolordusu 27 Martta İnönü mevzileri önüne gelerek taarruza geçti. Üstün Yunan kuvvetleriyle çetin muharebelerin sürdürüldüğü sırada, Türk mevziilerinin merkez ve sol kanat kesimlerinde bazı gerilemeler olmuşsa da, Türk askerinin yiğitçe direnişi ile mevziler terk edilmemiş ve üstün bir azim ve sebatla üç gün boyunca sürdürülen şiddetli muharebeler sonunda Yunan kuvvetleri geri atılmıştır. Türk karşı taarruzu ile Yunan ordusu 31 Mart – 1 Nisan gecesi ve sabahı İnönü mevzilerini boşaltarak Türk süvari birliklerinin takibi altında geri çekilmeye başlamıştır.[664] Yunan 3'üncü Kolordu Komutanı General Velahupolos, 10'uncu Piyade Tümenin kuvvetli bir düşman direnişine çarptığını ve ihtiyatlarını tamamen sarfettiğinden dolayı ilerleyişini keserek geri çekilmeye mecbur olduğunu Başkomutan Papoulas'a bildiriyordu.[665]

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 1 Nisan 1921 tarihi akşamı Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta savaşın sonucuna ilişkin şu değerlendirmeleri yapıyordu:

"Saat 18.30'da Metristepe'den gördüğüm durum: Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri dayanan ve artçı olması muhtemel olan bir düşman müfrezesi, sağ

---

661 Anastasios Papoulas; **Yunan Generallerinin İtirafları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s.200.
662 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919 - 1922)**, Ankara 1988, s.262.
663 Belen; a.g.e., 1983, s.308-309.
664 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923, s.437-440.
665 Papoulas; a.g.e., s.197.

kanat grubunun taarruzu ile düzensiz olarak çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye yönünde karşılaşma ve faaliyet yok. Bozöyük yanıyor. ***Düşman, binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza terk etmiştir****."* [666]

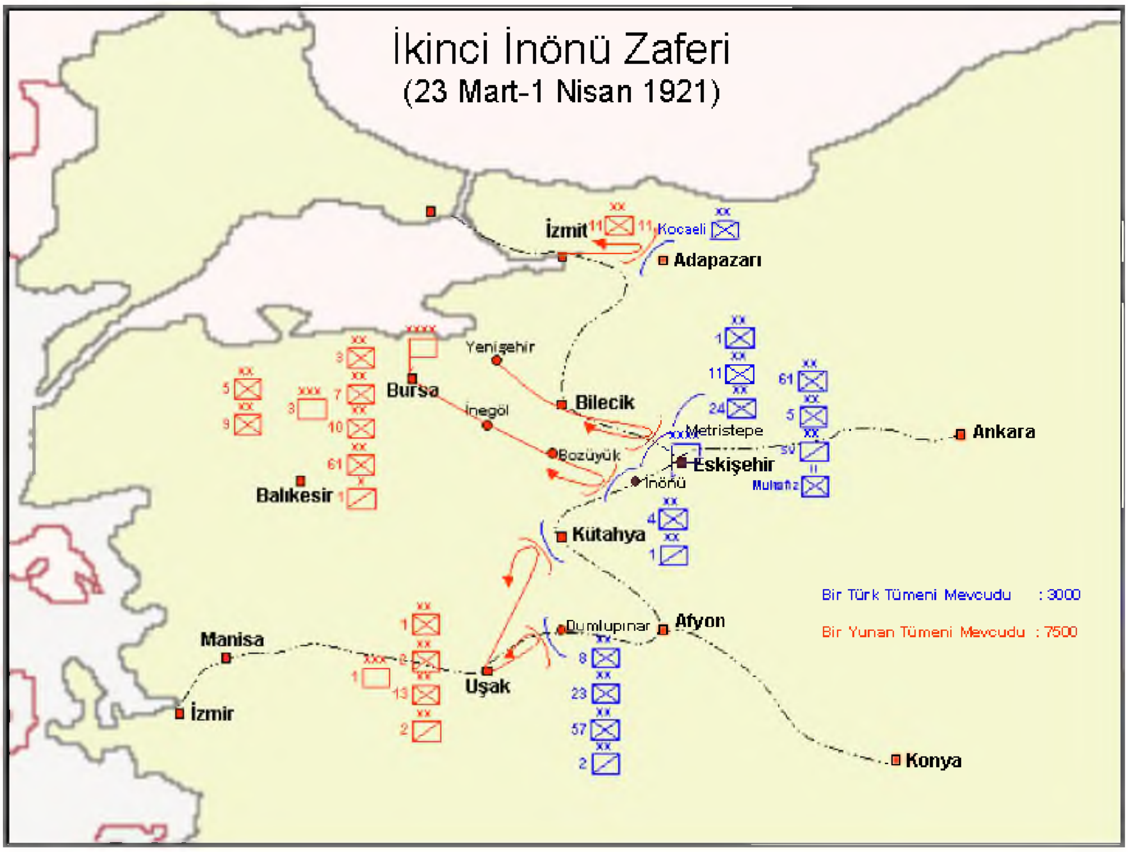

İsmet Paşa'nın bu telgrafı karşısında Mustafa Kemal Paşa şu kutlama telgrafını çekmiştir:

"Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebeleri'nde üzerinize yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Milletimizin; istiklal ve varlığı, dahice idareniz altında görevlerini şerefle yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine büyük bir güvenle dayanıyordu. ***Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz.*** *İstila altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu. Adınızı tarihin şeref abidelerine yazan ve bütün millete size karşı sonsuz bir minnet ve şükran duygusu uyandıran büyük gazâ ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin ufkuna da baktığını ve hâkim olduğunu söylemek isterim."* [667]

Birinci İnönü Muharebesi'nden yaklaşık iki buçuk ay sonra yine aynı mevzilerde, aynı azim ve kararlılık sonucu kazanılan bu ikinci parlak zafer, Türkiye'nin dört bir yanında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. İstanbul'da yayınlanmakta olan ve Millî Mücadele'yi sürekli destekleyerek halkın içindeki ümidi ve güveni arttırmaya çalışan İkdam gazetesinin baş yazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), 6 Nisan 1921 tarihinde gazetesinde yazdığı makalesinde şu duygu ve düşüncelerle İkinci İnönü Zaferini kutluyordu:

---

[666] **Nutuk**; s.394.

[667] Aynı; s.394.

"Metristepe'den Görülen Şeyler; 1337 [1921] yılı 31 Mart akşamı İsmet Paşa adında bir serdarın kılıcı, tıpkı bundan beş yüz yıl önceki serdarın kılıcı gibi tarihi ikiye böldü. Dört beş günden beri bütün şark âlemi ve bütün Asya için yeni bir devir açılmıştır. ***Bu kutsal kıta yüz yıllarca süren bir uykudan sonra taa göbeğinden sarsılıyor.*** *Bütün vatan şehitleri türbelerinden başlarını kaldırıyor, yüzyıllarca süslü şimal iklimlerinden esen rüzgârlar önünde yerle bir olan eski mübarek beldeler tekrar yeryüzüne çıkıyor. Bütün mazlum milletler demir ve çelikten zincirlerini kırıyor ve karanlık zindanlarından dışarıya boşanıyor".*[668]

İkinci İnönü Zaferi'yle Yunanlılar ikinci kez büyük bir yenilgiye uğramışlar ve İngiltere tarafından kendilerine biçilen rolün gereğini yerine getirememişlerdir. Yunan ordusunun kolordu komutanlarından Prens Andre, Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'ne ilişkin yaptığı değerlendirmede bu muharebelerin Yunan ordusu açısından bir ***"felaket"*** olduğunu ifade etmektedir.[669] Bu felaket sonucu Yunan Hükûmeti ve ordusu hem dünya hem de kendi kamuoylarında büyük prestij kaybına uğramıştır.

Ordumuzun son derece güç koşullar altında elde ettiği bu zafer, Türk ordusuna ve komuta kademesine olan güveni ve inancı arttırmıştır.

Bu zafer sonrası TBMM'nin otoritesi ve etkinliği arttığı gibi dünya devletleri, Türk milletinin verdiği bu haklı mücadeleye ilgi duymaya başlamışlardır. Sovyetler Birliği, Büyükelçi Medivani aracılığıyla 30.000 altın Rublelik bir yardımı TBMM Hükûmetine teslim etmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında baş gösteren anlaşmazlıklar belirginleşmiş, Fransa ve İtalya Türkiye'ye karşı uyguladıkları politikalarında değişiklikler yapmaya başlamışlardır. Bu kapsamda Fransızlar, Franklin Bouillion'u Ankara'ya göndererek uzlaşma arayışı içine girmişler ve İtalyanlar Güney Anadolu'daki birliklerini geri çekmeye başlamışlardır.[670] Fransız ve İtalyanlar, İngilizlerin kendilerinin onayını almaya gerek duymaksızın Yunanlılar aracılığıyla uygulamaya çalıştıkları Anadolu politikasında taraf olmaktan kaçınmışlar, gelişen siyasi ve askeri durumu temkinli bir biçimde gözlemleyerek, Müttefiklerin ortak çıkarları uğruna mücadele etmek yerine TBMM Hükûmeti ile ilişkilerini düzeltmeye çalışarak, kendi çıkarlarını gözetecek bir dış politika izlemeye başlamışlardır.

(11) Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (10-18 Temmuz 1921)

İkinci İnönü Muharebesi ve zaferinden sonra Yunan ordusunun kuzey grubu, Bursa bölgesinde, güney grubu ise Dumlupınar mevzisinin doğusunda, Uşak bölgesinde bulunuyordu. Bu durum, Anadolu'yu işgal için karaya çıkarıldıkları ve Türk ordusunun henüz kurulmadığı ilk günden beri devam eden durumdu. İki İnönü muharebesinden sonra Yunan ordusu hiçbir şey elde edememiş, maddi ve manevi yönden sarsılmış bir biçimde eski pozisyonlarına geri dönmüştü. Batı Cephesi birliklerimiz ise, kuzeyde Eskişehir, güneyde ise Kütahya-Afyon hattında iki grup hâlinde durumunu koruyordu.[671]

Yunan orduları Başkomutanı General Papoulas, kapsamlı bir harekât için ordunun büyük ölçüde takviye edilmesini hükûmetinden istemiş, Yunan Hükûmeti de Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde karşılaşılan hezimete benzer bir hezimetle karşılaşmamak ve Yunan Megali İdea'sının *"Küçük Asya"* ayağını tamamen yok etmemek için Başkumandanın bu isteğini ciddiye almıştı. Yunan Hükûmeti hummalı bir biçimde çalışmaya başladı, başta İngiliz Bankaları olmak üzere kredi alınabilecek bütün kaynaklar seferber edildi. Seferberlikle yeni asker alındı ve ivedi olarak Anadolu'ya gönderildi. Silah, mühimmat ve teçhizat için büyük çaba sarf edilerek ordu donatıldı. Batı'nın bütün fabrikaları Yunanlıların hizmetindeydi.[672]

---

[668] Yakup Kadri Karaosmanoğlu; **Ergenekon**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s.49.
[669] Andre; a.g.e., s.62.
[670] Belen; a.g.e., 1983, s.319.
[671] Fahri Aykut (Emekli Tümgeneral) ; **İstiklal Savaşında IV üncü Kolordu**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.3.
[672] Smith; a.g.e., s.297.

Yunan ordusunun nasıl mükemmel donatıldığını cepheyi gezen İngiltere'nin Atina askeri ateşesi Albay E.S.Hoare Nairne 15 haziran 1921 tarihinde Hükûmetine verdiği raporda Yunan ordusunu ***"Pek etkili bir savaş makinesi"*** olarak nitelendiriyor ve gücünü şu sözlerle şöyle naklediyordu:

> *"Yunan ordusunun silah ve cephane durumu çok iyiydi. Askerler 'Mannlicher' silahlarıyla silahlandırılmışlardı. Hafif makineliler 'St. Etien' ağır makineliler 'Lebel' öbürleri Mannlicher mermileri kullanıyordu. Tüfek başına 900, makineli tüfek başına 25.000 mermi düşüyordu ve bol miktarda yedek mermi gelebilecekti. Fransa'dan da 5.000.000 mermi gelecekti. 65 mm'lik 120 top ve her birine 1.700 mermi vardı. 75 mm.'lik 48 topun her birine 1.350 mermi düşüyordu. Bunlar dağ toplarıydı. Sahra toplarına gelince: 75 mm'lik 104 top ve her birine 2.200 mermi vardı. 20 mm'lik 36 top ve top başına 750 mermi bulunuyordu. 6 inçlik 12 Howitzer topu vardı, her birine 360 mermi düşüyordu. 105 mm'lik 6 Şkoda topunun her birine de 1.400 mermi düşmekteydi. Silahlar iyi bakımlıydı. Ulaştırma durumu da iyiydi: Uşak demiryolundan başka, bu bölgede 300 ağır, 75 hafif kamyon; 1.000 deve; 2.500 araba vardı. Bursa bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin elinde de 150 ağır, 45 hafif kamyondan başka 1.000 deve, 2.500 araba bulunmaktaydı.* [673]

Yunan ordusu bu kadar mükemmel takviye edilirken, Türk ordusu elindekiyle yetinmeye çalışıyordu. Türk ordusu iki meydan muharebesi yapmış ve bu süreçte bir de Çerkes Etem isyanını bastırmakla uğraşmıştı. Limanlarımıza uygulanan ambargo yüzünden paramızla bile silah alamıyorduk. İstanbul'daki gizli teşkilatların kaçırdığı silah ve mühimmat ile yetinmek zorundaydık. Başbakan, Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Bakanı Fevzi Paşa, 23 Temmuz 1921 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada, Yabancı ülkelerden silah, mühimmat ve malzeme alımına İngiliz ve Yunanlıların, limanlarımızı da kontrol altına alarak engel olduğunu ifade ediyor ve *"Yunan, gerisinde deniz ve büyük devletlerin parasına hakim, demiryollarına hakim, biz kaçakçılardan ikmal yapıyoruz."* [674] sözleriyle mevcut durumu açıklıyordu. Buna rağmen TBMM didine didine orduyu takviye etmeye çelışıyordu.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesi Türk ordusunun gücü; 120.000 personel, 60.103 tüfek, 423 ağır makineli tüfek, 162 top, 4 uçaktan ibaret idi. Buna karşılık Yunan kuvvetleri ise; 136.142 personel, 66.300 tüfek, 825 makineli tüfek, 460 top, 3.100 süvariye sahipti.[675] Yunan Hükûmeti seferberlik ilanıyla yeni asker celbederken, Trakya'dan getirdikleri birlikler ve Anadolu Rumlarından aldıkları yaklaşık 30.000 askerle birliklerini takviye etmeye çalışıyordu.[676] Bu çabalar sonucu, Haziran 1921 tarihinde Yunan ordusunun personel mevcudu 220.000'e çıkarılmıştı.[677]

Yunan ordusu, aldığı bu takviyeden sonra bir türlü alt edemediği Türk ordusuna son darbeyi vurmak, Ankara yolunu açmak ve Türk Millî Mücedelesini boğmak için planlarını yapmaya başlamıştır.

Yunan harekât planının özü; Kütahya bölgesinde bulunan Türk birliklerini yeteri kadar Yunan kuvveti ile yerinde tutmak, Uşak bölgesinde toplanacak olan asıl kuvvetlerle güneyden bir çevirme harekâtı ile Türk kuvvetlerini muharebeye zorlamak ve imha etmekti.[678]

Düşman taarruzu 8 Temmuzda Bursa'nın güneyinden, Çongra'dan Beyce istikametinde, 10 Temmuz'da, Bursa'dan Yenişehir ve İnegöl yoluyla Eskişehir istikametine, Uşak'tan, Gediz istikametinde ve Afyon demiryolunun güneyi ile Sandıklı arasından Afyon

---

[673] Şimşir; a.g.e.,s.145-148.
[674] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**; c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.110.
[675] Aybars; a.g.e., 1986, s.282.
[676] Aykut; a.g.e., s.5.
[677] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.450.
[678] Trikupis; a.g.e., s.70. Ayrıca Bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.451-452.

istikametinde başladı.[679] Düşman ordusu, 10 Temmuz'dan itibaren Türk birlikleriyle temasa geçmeye başladı. Afyon'da bulunan zayıf kuvvetlerimizi geri atan Yunan ordusu Afyon'u aldı ve kuzeye doğru çark ederek Kütahya mevzilerimize yaklaşmaya başladı. 14 Temmuz sabahı 15.000 kişinin savunduğu Kütahya mevziilerimize 40.000 kişilik Yunan kuvveti taarruza geçti. 15 Temmuz günü Yumruçal-Nasuhçal hattını tutan birliklerimizle temas sağlayan Yunan ordusu ile kuvvetlerimiz arasında yapılan sert çarpışmalar sonucunda 4'üncü Tümenimizin savunduğu bölgeden cephemiz yarıldı. 4'üncü Tümen komutanı Yarbay Nazım Bey şehit oldu. Cephemizin yarılması sonucu bu bölgedeki birliklerimizin kuşatılması tehlikesinin ortaya çıkması üzerine 16 Temmuz tarihinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, orduya Eskişehir'e çekilerek bir savunma hattı oluşturulması emrini verdi.[680] Yunan kuvvetlerinin çok ağır ve dağınık halde takip hareketleri yapması, ordumuzun Eskişehir-Seyitgazi hattında durması ve fırsatlardan yararlanarak karşı taarruz yapabilmesini sağladı.[681] Ancak Yunan kuvvetlerinin sayı ve silah açısından üstünlüğü bu taarruzun başarıya ulaşmasını engelledi.

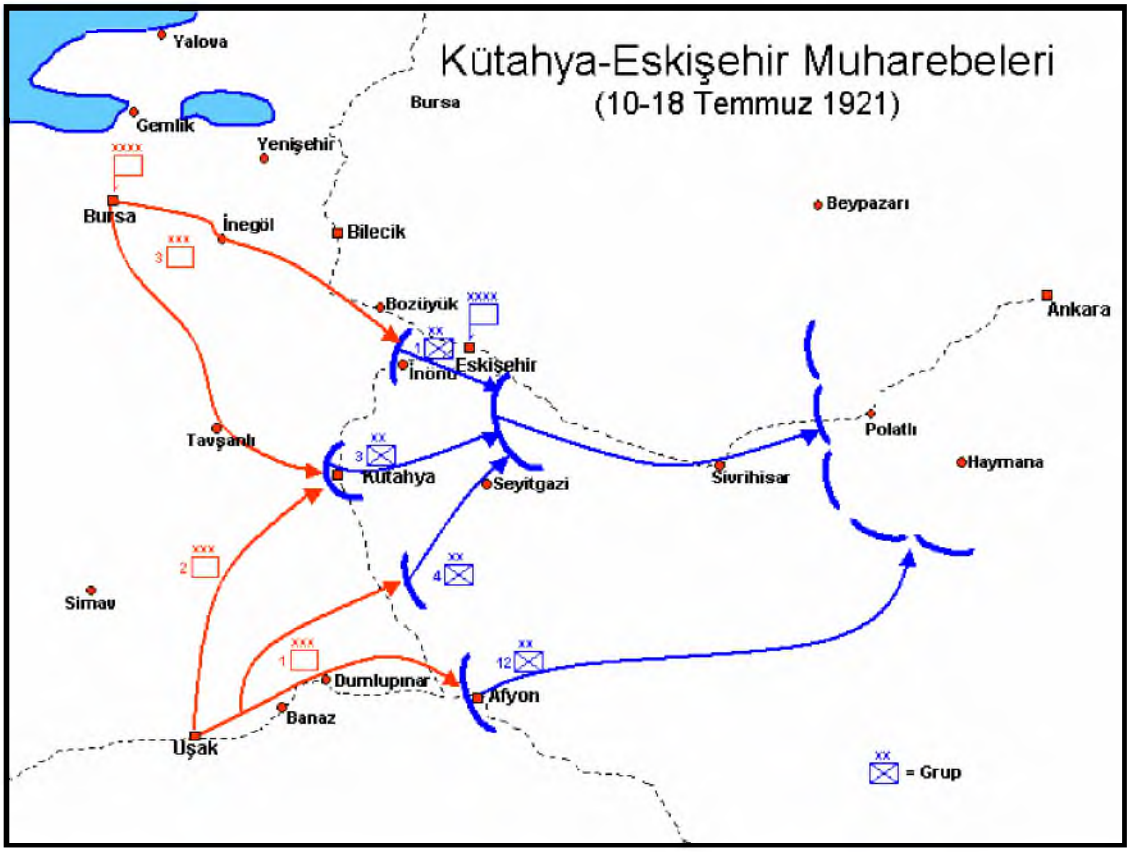

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, bizzat Batı Cephesi'ne giderek durumu yerinde incelemiş ve ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi emrini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu kararını şu sözlerle açıklıyor:

> *"18 Temmuz 1921 tarihinde, İsmet Paşa'nın Eskişehir'in güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek, durumu yakından inceledikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi vermiştim: 'Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla aramızda büyük bir açıklık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlamak ve güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek yerindedir. Düşman hiç durmadan takip ederse, hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmaya mecbur olacak; herhalde beklemediği birçok güçlüklerle*

[679] Aykut; a.g.e., s.111.
[680] Belen; a.g.e., 1983, s.328-334.
[681] Aykut; a.g.e., s.116.

karşılaşacak; buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip olacaktır. Bu şekildeki çekilişimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat kısa zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla, bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini kararsızlığa düşmeden uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyabiliriz.' " [682]

Bu emri ve karar sonrası Türk ordusu kademe kademe Sakarya Nehri'nin doğusuna alınmaya başlanacaktır. Bu çekilme bütün birliklerimiz tarafından muntazam bir biçimde gerçekleştirilecektir. Süvari birlikleri ile örtme kuvvetleri Yunan ileri hareketini sürekli engelleyerek, yavaşlatarak ve zamana zaman durdurarak geri çekilen birliklerimize zaman kazandıracaktır. Bu dönemde Başbakan, Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Bakanı olan Fevzi Paşa 30 Temmuz 1921 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı ayrıntılı açıklamada mevcut durumu şu şekilde açıklamaktadır:

"Askerimizin manevi kuvveti mükemmeldir. Subaylar mağlup bir ordu subayları değil, manevra yapan bir ordunun subayları gibi hareket etmektedir... Üstlerinden uzaklaşmaları, Yunan kuvvetlerinin sürekli zayıflamalarına sebep olacaktır. Fakat biz geri çekildikçe, geriden gelen kuvvetlerimizle ordumuz kuvvetleniyor... Düşmanın zaafa düşmesi kaçınılmazdır... Ordumuzun yeni mevkilerinde muharebeyi büyük bir emniyetle kabul edecek kabiliyet ve kuvvettedir."[683]

Fevzi Paşa'nın bu değerlendirmesini Türk ordusunun peşi sıra takip hareketi yapan Yunan 2'nci Kolordu Komutanı Prens Andre şu sözlerle doğruluyordu:

"Düşmanın geri çekilmesi tam bir intizam dâhilinde icra edildi ve düşman, kuvvetlerinin büyük bir kısmını Yunanlıların tehdit çemberinden sapsağlam olarak kurtarmağa muvaffak oldu." [684]

Türk ordusunun hezimete uğramadan ve dağılmadan muntazaman Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi gerçeği, Yunan ordusu komuta heyeti tarafından görülememiştir. Yunan Başkomutanlığı'ndan yayınlanan ordu tebliğleri ve emirleri sürekli olarak Türk ordusunun dağıldığını ve perişan bir biçimde kaçtığını söylüyordu. Ancak yine Prens Andre Yunan Başkomutanlığı'nın bu yaklaşımını gerçekçi olmamak olarak nitelendirdikten sonra şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Harekâtın birinci safhasının bitmiş olduğunu söylemek şüphesiz ki doğrudur; fakat düşmanın hezimete uğratıldığını söylemek doğru değildir, zira bu yapılamamıştır. 'Düşman geriye sürüldü.' demek daha doğru olurdu"[685]

Fevzi Paşa'nın bizim ordumuzun kendi lojistik merkezine yaklaştıkça güçlendiği, Yunan ordusunun ise lojistik merkezinden uzaklaşarak her geçen gün daha da zayıfladığı şeklindeki değerlendirmesini Prens Andre şu sözlerle haklı çıkarmaktadır:

"Ordu ilerleyecek olursa, orduyu kendi hareket üssünden 100 kilometreden daha uzaklara vahşi ve yarım çöl hâlinde bir memleketin içerilerine sürükleyecek olan bu askeri hareketin kati bir şüphesizlikle muvaffak olacağı nasıl temin edilir? Kuvvetli bir Ordunun pek çok güçlükleri yenebileceği malûmdur; fakat orada kendi karşısında her şeyin iktidarsız kalacağı maniler dikilidir; bunlardan birisi de çöldür. Eskişehir doğusundaki mıntıka az çok çöl sayılabilir, fakat Sakarya'nın güneyine ve doğusuna doğru olan kısım tamamen çöldür ve pek geniş aralıklarla nadiren bulunan köyler ise insan meskeni olmaktan ziyade hayvan meskenine

---

682 **Nutuk**; s.413.
683 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**; c.2, s.118.
684 Andre; a.g.e., s.40.
685 Aynı; s.65-66.

benzerler. Böyle geniş ve irtibat ve nakliyat yollarından tamamıyla mahrum bir mıntıkanın ilerleyen bir orduya pek büyük bir mania olacağı aşikâr olmasına rağmen yüzlerce kilometre genişliğindeki bu susuz toprakları geçmeye Orduyu muktedir kılmak için ciddi tedbirler alınmamıştı." [686] *"Yürüyüş fevkalade yorucu idi; zira sıcaktan ve boğucu bir tozdan başka, efrat su noksanından dolayı dehşetli ıstırap çekmişlerdi; çünkü biz artık Tuzlu Çölün kırları içinde yürüyorduk."*[687]

Yunan 2'nci Kolordu Komutanı Prens Andre Yunan ordusunun bu uzun ve yıpratıcı intikali sonucu nihayet muharebe alanına varıldığında ise şu değerlendirmeleri yapıyordu;

"Ordu, Tuzlu çöl içinden yapılan yürüyüşle yıpratıldıktan sonra düşmanın kat'i meydan muharebesini kabul eylemeye karar vermiş olduğu bölgeye erişmiş bulunuyordu. Zaman dahi düşman için müsait bulunuyordu, çünkü bizim irtibat hatlarımız fevkalade bir derecede uzamış bulunuyordu ve Ordu, Temmuz harekâtında olduğu gibi artık aynı harekâtı yapacak bir halde bulunmuyordu. Kuvvetlerimizi tekrar oluşturmak, düzenlemek ve donatmak için tarafımızdan sarf edilen zaman, kendisini tekrar düzeltmek için dahi faydalı olmuştu, fakat şu fark ile ki, bizim Ordumuzu yeni askerlerle takviye etmek için hiçbir şey yapamamamıza karşılık, düşman şiddetli tedbirler alarak kuvvetlerini iki misline çıkarmaya muvaffak olmuştu. Her ne kadar şimdilik düşman üzerine sayıca bir üstünlüğe sahip bulunuyor isek te, bu üstünlük, başlanılmış olan iş hakkında ileriye güvenle bakabilecek kadar çok değildi."[688]

Bütün bu yakınmalar, Mustafa Kemal Paşa ve Türk Genelkurmayının, askerî gerekçelerle ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi konusunda verdiği kararın ne kadar isabetli ve ileri görüşlü bir karar olduğunu göstermektedir. İngiliz bankalarının verdiği kredilerle ve Basil Zaharof gibi Yunan kökenli silah tüccarlarının büyük çabasıyla donatılmış ve İngiltere'nin Atina Askerî Ateşesinden *"Yunan ordusu şimdi pek etkili bir savaş makinesidir."* şeklinde övgü alan Yunan ordusu, ağustos sıcağında, kimi yerde 100 km kimi yerde ise 200 km'lik yolu katederek Sakarya Meydan Muharebesi'nin yapılacağı alana, Sakarya Nehri'nin doğusuna gelmişti.

(12) Başkomutanlık Kanunu

Kütahya-Eskişehir muharebelerinde cephenin yarılması sonucu Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın da onayıyla orduyu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekme emri vermesi, Meclis içinde ve dışında yoğun eleştirilere neden olmuştu. Asker şahıslar için bu denli derinliğine bir geri çekilmenin anlamı vardır. Ancak sivil milletvekilleri bunu bir kaçış olarak algılayacaklar ve sorumlularından hesap sorulmasını isteyeceklerdir. Eleştirilerin dozunun artması üzerine Fevzi Paşa, Meclis kürsüsüne çıkarak *"**Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye reisi olmakla bizzat ben mesulum, hiçbir kumandan bundan mesul tutulamaz, vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim.**"*[689] sözleriyle kürsüden inince heyecan yatışacak ve çözüm yollarının arayışına gidilecektir.

---

[686] Aynı; s.71-72
[687] Aynı; s.92.
[688] Aynı; s.98.
[689] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**; c.2, s.110. (Fevzi Paşa'nın bu sözleri Türk askerlik tarihinin ve Türk Ordu Geleneğinin ne denli köklü olduğunun bir göstergesidir. Askerlik geleneğinde yapılan ve yapılmayan her şeyden komutan sorumludur. Komutan varken astlarından hesap sormak bizim ordu geleneğimizde o komutan için bir utanç kaynağıdır. Ancak Yunanlı komutanların anıları incelendiğinde başarısızlık bahanesi olarak astlarının kendi emirlerini dinlemediğini veya bir takım emirlerinin doğru uygulanmadığından yakındıklarını görürüz. Nitekim , Büyük Taarruz sonrası General Trikupis ve General Dionis esir edilerek Uşak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılaracaklardır. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın askeri harekata yönelik bazı soruları üzerine, Trikupis, kendisinin Dionis'e emir verdiğini ama onun bu emirleri uygulamadığından yakınacak ve iki general arasında çıkan tartışma bizim komutanlarımızı şaşırtacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halide Edip Adıvar; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Çan Yayınları, İstanbul, 1962, s.275-278.)

Temmuz ayının sonunda TBMM'nin aldığı bir kararla milletvekillerinden oluşan bir inceleme heyeti cepheye gidecek ve ordunun mevcut durumuna ilişkin araştırma ve görüşmeler yaptıktan sonra Ankara'ya dönerek 8 Ağustos 1921 tarihinde TBMM'de yapılan gizli bir oturumda milletvekillerine bilgi verecektir. Bu heyetin üyelerinden Sinop milletvekili Dr.Rıza Nur, ordunun durumunu şu sözlerle nitelendirecektir:

> *"Askerin bir defa çarığı yoktur. Yol yürüyen asker iyi kundura alır. Fakat bize çarık lazımdır. İyi bir çorapla kundura ister. Fakat çarığı yoktur. Bir kısmının var, çıplak ayaklı olan var. Ayakları yalındır. Piyadelerin atı çarıktır...Soğuk oluyor, bir kaputu yoktur. Efradın mataraları eksiktir. Kırbaları yoktur, fıçı yoktur... Sonra ordunun yüzde yirmisinin süngüsü yoktur... Düşmanın topundan Türk askerinin göğsü ve elindeki süngüsü daha kuvvetlidir. Her yerde düşman Türk süngüsünün karşısında tahammül edemeyerek firar etmiştir ve süngü hücumu yapamamışlardır... Sonra süvari var, kılıcı yok. Kılıçsız süvari bir şey yapamaz. Fakat bu memlekette pala ve yatağan doludur...* ***Şurasına kati surette kani olalım ki, arkadaşlar, ordunun ihtiyaçlarını acilen ikmal edersek, bu Ordu düşmanı Sakarya Vadisi'nde parça parça eder."*** [690]

Ordunun en kısa süre içinde donatılarak savaşa hazır hâle getirilmesi için bulunan en geçerli çözüm yolu Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi olmuştur. Milletvekillerinin büyük bir kısmı bu konuda ısrarcı olacaktır. Milletvekillerinin hemen tamamının görüşüne göre, Mustafa Kemal Paşa iyi bir komutandı ve ordunun başına geçmeliydi.[691] Paşa, Meclisten talep edeceği yetkilerin kabul görebilmesi için başlangıçta sesini çıkarmayacak ve tartışmaların olgunlaşmasını bekleyecekti.[692]

Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921 tarihinde Meclis Başkanlığına bir karar tasarısı verdi. Ordunun başına geçmeyi kabul ediyordu. Ancak, ***Başkomutan*** unvanı ve kısa bir sürede ordunun eksiklerini giderebilmek için ***Meclisin askerî konulardaki yetkileri*** geçici olarak kendisine verilmeliydi.[693]

Bu istekler Mecliste yoğun tartışmalara neden olmuştur. Milletvekillerine göre, "Başkomutan" Padişahtı. Enver Paşa bile "Başkomutan Vekili" unvanını kullanmıştı. Ayrıca Meclisin askerî konulardaki yetkilerinin geçici bile olsa bir şahsa devredilmesi Millî Egemenlik ilkesi ile çelişiyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu iddialara karşı yaptığı konuşmada, "Başkomutan Vekili" denmesi sonucu Vahdettin'in çıkıp böyle bir vekil tayin etmediğini açıklaması durumunda ne karşılık verileceğini sordu.[694] Meclis yetkilerini ise üç aylık bir süre için istediğini, bu kadar kısa bir süre içinde alacağı önlemlerin Mecliste tartışılmasının önemli bir zaman kaybına ve belki felakete neden olabileceğini belirtti.[695]

Meclis, bu tartışmalar sonucu aynı gün ***"Başkomutanlık Kanunu"***nu kabul etmiştir.[696] Kanuna göre, Başkomutan, ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami seviyeye çıkarmak amacıyla, üç aylık bir süre için Meclis yetkilerini kullanacaktı.[697] 6 Ağustos 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis tarafından Başkomutanlığa seçildiği bildiriliyordu. Ayrıca, gazetede Paşa'nın orduya ve millete beyannamesi de yer

---

[690] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c.11, s.233-134.
[691] Yakup Kadri Karaosmanoğlu; **Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.42.
[692] Gencosman; a.g.e., 1980, s.303.
[693] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**; c.2, s.164.
[694] Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'ye başladığı andan itibaren gelecekte kurulacak olan devletin siyasi rejimini de adım adım belirlemeye çalışmıştır. Burada "Başkomutan" ünvanını istemesinin sebebi İngilizlerle iş birliği içindeki Vahdettin'i yok saymak ve Anadolu'da girişilen kurtuluş mücadelesi ile Vahdettin arasında bir irtibat kurulmasını önlemekti. Esasen 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 24 maddesinin hiç birinde Saltanat ve Hilafet makamlarından söz edilmiyordu.
[695] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**; c.2, s.164-168.
[696] Aynı; s.176.
[697] **Düstur**, 3.Tertip, c.2, s.133. (Başkomutanlık Kanunu 5 Kasım 1921, 5 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üçer aylık sürelerle uzatılmış, 20 Temmuz 1922 tarihinde alınan bir kararla da, Meclis'in gerekli gördüğü zaman yetkileri geri almak üzere Başkomutanlık süresiz olarak uzatılmıştır.)

almaktaydı. Beyannamede milletin maddi ve manevi kuvvetlerinin birleştirilerek düşman ordusunun yok edileceği bildirilmekteydi.[698]

(13) Tekalif-i Milliye (Millî Yükümlülükler) Emirleri ve Ordunun Hazırlanması

"Askerlerimizin üst başının yırtık olması bizim için ayıp değildir. Fransızlar, üniformasız askerlerin çete olduklarını söyledikleri zaman, 'Hayır onlar çete değil, memleketlerini müdafaa eden askerlerdir.' dedim. 'Üzerlerinde üniforma yok.' dediler, 'Üzerlerine giydikleri bizim üniformamızdır.' dedim." [699]

Mustafa Kemal Paşa

TBMM'den Başkomutanlık görevini ve Meclisin askerî konulardaki yetkisini devralan Mustafa Kemal Paşa, orduyu savaşa hazırlayabilmek için 7-8 Ağustos 1921 tarihinde kanun hükmünde olmak üzere ***Tekalif-i Milliye Emirleri***'ni yayımlamıştır.[700] Mustafa Kemal Paşa, on ayrı emir olarak yayımlanan Tekalif-i Milliye ile milletten tarihte örneği görülmemiş isteklerde bulunmuş ve ***aynî vergi (mal olarak ödenen)*** koymuştur.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonucu Mustafa Kemal Paşa'nın, ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilme emrini verdiği tarih 18 Temmuz 1921'dir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin başladığı tarih ise 23 Ağustos 1921'dir. Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık unvanı ve Meclis yetkilerinin verildiği tarih 5 Ağustos 1921 olduğu gerçeğinden hareketle, ordunun savaşa hazır hâle gelmesi ve eksikliklerinin büyük ölçüde giderilebilmesi için 18 günlük bir süre vardır. Orduyu hazırlamak için elde yeterli miktarda para yoktur. Kaldı ki bu paranın olduğunu varsaysak bile bu kadar kısa bir zamanda bu alımların yapılarak ordunun donatılmasına imkân yoktur. Bu gerçeği gören Mustafa Kemal Paşa, dâhiyane bir kararla milletten mal ve malzeme olarak vergi talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı Tekalif-i Milliye Emirleri şunlardır;

TEKALİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ

(7-8 Ağustos 1921)

1. Her Kazada en büyük sivil ve asker memur başkanlığında bir Tekalif-i Milliye Komisyonu kurulacak. Belediye meclisleri, ticaret odası meclislerinden ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinden ikişer kişi bu komisyonların üyesi olacaktır.

2. Her kazada, her ev, bir kat çamaşır, bir çift çorap ve bir çift çarık hazırlayarak Tekalif-i Milliye Komisyonlarına teslim edecek, çok fakir olan evler istisna tutulacak, onların paylarına düşen malzeme zengin bir aile tarafından karşılanacaktır.

3. Tüccar ve ahali elinde bulunan, rengi ne olursa olsun çamaşırlık bez, Amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış yün, yıkanmamış yün, tiftik, erkek elbisesi imaline uygun her çeşit yazlık ve kışlık kumaşlar, kalın bezler, kösele ve iğne, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyandan mamul yemeni, çarık, potin, çarık yapılmasına uygun deri, demir, kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç iplikleri, nallık demir veya mamul nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gübre, sicim ve urgan stoklarından yüzde kırkına Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca makbuz karşılığında, bedeli sonradan ödenmek üzere el konacaktır.

4. Elde mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek ve kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytin yağı, çay ve mum stoklarından yüzde kırkına Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca makbuz karşılığında, bedeli sonradan ödenmek üzere el konacaktır.

---

[698] **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Ağustos 1921.
[699] Alptekin Müderrisoğlu; **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Cilt.1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988, s.315.
[700] **Nutuk**; s.417-419.

5. Her türlü nakliye aracı sahibi, her ay, ordu malzemesinden bir kısmını kendi aracıyla ücretsiz olarak yüz kilometrelik bir mesafeye taşıyacaktır. Bu nakil devam ettiği sürece araç sahibi ve hayvanlarının yiyeceği ordu ambarlarından karşılanacaktır.

6. Ordu ihtiyacına yarayacak her türlü terk edilmiş, sahipsiz yiyecek maddesi ve eşyaya Tekalif-i Milliye Komisyonlarınca el konacaktır.

7. Halkın elinde bulunan savaşa elverişli her türlü cephane, seri ateşli tüfek, kasatura, süngü, kılıç ve pala üç gün içinde Tekalif-i Milliye Komisyonlarına teslim edilecektir.

8. Her bölgede bulunan benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve balık yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, sülfirik asit ve bunlarla ilgi malzemenin yüzde kırkına Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca makbuz karşılığında, bedeli sonradan ödenmek üzere el konacaktır.

9. Her Tekalif-i Milliye Komisyonu, kendi bölgelerinde bulunan demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafı ve imalathaneleri ile bu imalâthanelerin üretim kapasitesini, bunların dışında, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek sanatkâr isimlerini ve sayılarını Millî Müdafaa Vekaletine bildirecektir.

10. Tekalif-i Milliye Komisyonları, kendi bölgelerinde her türlü nakliye araçlarının en sağlamlarının yüzde yirmisine, nakliye hayvanları ve donanımlarıyla birlikte el koyacak, ordu hizmetine hazır hâle getirecek ve en yakın askerlik şubesine teslim edilecektir. Bu araçlar mümkünse sahipleri tarafından, mümkün değilse bu işi yapabilecek er ve erbaşlar tarafından kullanılacaktır. [701]

Ordumuza silah ve mühimmat hazırlayan çocuklar

[701] Mehmet Akif Tural; **Tekalif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)**, AAMD, Sayı 32, Cilt: XI, Temmuz 1995.

Başlangıçta şaşkınlıkla karşılanan Tekalif-i Milliye Emirleri, halkın, ordunun içinde bulunduğu durumu anlamasına neden olmuş ve büyük bir başarıyla uygulanarak Sakarya Meydan Muharebesi'nde 96.565 kişilik ordunun her türlü ihtiyacının giderilmesiyle sonuçlanmıştır. Millî Savunma Bakanı Refet Paşa, Mecliste yaptığı konuşmada şunları söylüyor:

> *"Ordumuzun iaşe vaziyeti iddia edemem ki parlak denilebilsin. Fakat Anadolu'nun kanaatkâr evladını temin edecek derecededir. Ordu aç değildir, Ordu doyuyor... Geridekiler ilk günlerde ileride bulunanlar lehine aç kaldılar... Fakat ileriye bir yerine iki yetiştirdik... Hiçbir zaman ordu aç kalmadı. Her zaman bol bol ekmek yedi, bulgur yedi, pirinç yedi, bazen şeker yedi."*[702]

Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1921 yılında Çandır isimli bir Anadolu köyünde misafir olduğu Ömer Ağa isimli bir köylünün Tekalif-i Milliye Emirleri ile ilgili sözlerini şöyle naklediyor:

> *"Burada [cebini göstererek] daha birkaç kara onluk var, ambarda daha biraz tane var, köyde daha birkaç delikanlı var. Bunların hepsini size vereceğiz. Vallahi acımayız, tek düşmanı içerde koymayınız."*[703]

Ordumuza silah ve mühimmat hazırlayan çocuklar

"Yurt sevgisinden daha büyük bir sevgi, bağımsızlığından ve özgürlüğünden daha üstün bir değer tanımayan Türk ulusu, Tekâlif-i Milliye Emirleri ve uygulaması ile bunu bir kez daha tüm insanlığa kanıtlamıştır. Ulusunun bu niteliklerini çok iyi bilen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yokluklar içinde bulunan Türk halkına vermekte hiç duraksamadı. Bağımsızlık Savaşı'nın hangi koşullar altında verildiğini anlayabilmek Tekâlif-i Milliye Emirleri ve uygulaması hakkındaki bilgi ve belgelerle daha iyi anlaşılır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, ***Topyekûn Savaş*** stratejisinin ilk adımını Tekâlif-i Milliye Emirleri ve uygulaması ile attı. Gelecekteki savaşları kazanmanın tek koşulunun ulusların bütün varlığıyla savaşa katılması ilkesine bağlı olduğunu dünyaya ilk kez O gösterdi. Tekâlif-i

---

[702] **TBMM Gizli Cebe Zabıtları**; c.2, s.377.
[703] Tural; a.g.m., 1995.

Milliye Emirleri ve uygulaması ile; Türklerin yabancı egemenliğinde esir yaşatılmayacağı Batılı emperyalist devletlere, ***Megali İdea*** düşü peşinde koşan Yunanistan'a ve bütün dünyaya gösterilmiştir."[704]

(14) Sakarya Meydan Muharebesi ve Zaferi

"Ve işte Büyük İskender ve veliahtlarının muzaffer orduları, Bizans İmparatorlarının Küçük Asya içinde ilerleyen orduları, bütün bunlar hürriyet ve medeniyete karşı kapılarını kapamış bir barbara karşı savaşmaya gidiyorlar."[705]

Embros gazetesinin savaş muhabiri İlia Vutieridu:

"Cepheden fevkalade haberler aldım. Mustafa Kemal bu defa savaşı kabul ederse, ordusunu yok edeceğiz ya da ordusunun büyük kısmını esir edeceğiz. 50.000'den fazla askeri olmadığına kaniyim. Bu miktarla baş etmede ordumuz tamamen muktedirdir... Ankara'ya gitmeyi umuyoruz." [706]

Yunan Kralı Konstantin

25 Ağustos 1921

(The Daily Telegraph gazetesi muhabirine verdiği beyanat)

"Karşımızda azim ve teşebbüs ile dolu ve hükûmet merkezinin müdafaası için kudreti altındaki bütün vasıtaları kullanmağa karar vermiş bir düşman vardı." [707]

Yunan 2'nci Kolordu Komutanı Prens Andre

"Haritaya bir bakınız. Çengel gibi kıvrılan bu "Sangarios", (Sakarya) nehir değil, düpedüz devasa bir oltadır. Porsuk bu oltanın iğnesidir. Biz Yunanlılar bu dev oltayı, iğnesiyle birlikte yuttuk." [708]

General X. Stratigos

Yunan Genelkurmay Başkan Yardımcısı

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası Türk ordusunun Yunan ordusu karşısında direnemeyerek Sakarya Nehri'nin doğusuna geri çekilmesi üzerine 28 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya'da Yunan Kralı'nın başkanlığında bir savaş konseyi toplandı. Bu konseye, Başbakan Gunaris, Savunma Bakanı Teotokis, Başkomutan General Papoulas, Kurmay Başkanı Albay Pallis, Genelkurmay Başkanı General Dusmanis ve Askerî Müşavir Genaral Stratigos katıldı. Yunan Savaş Konseyi, Türk ordusunu yok ederek, Yunan emellerini dikte ettirmek için, Ankara'ya kadar ilerlemeye karar verdi. Bu kararı aldıran Yunan düşüncesine göre, Ankara'nın işgaliyle içeride isyanlar çıkacak, Ankara'nın doğusunda demiryolu bulunmadığından Türkler mühimmatın tamamını kaçırmayı başaramayacaktı. Sonuçta maddi ve manevi açıdan hırpalanmış olan Türk ordusu, Kayseri, Sivas ve Harput'a atılacak; kuzeyden Pontus, doğudan Ermeniler, batıdan da Yunan ordusunun arasında sıkışacak ve yok edilecekti. [709]

Yunanlıların düşüncesine göre, 18 Temmuz itibarıyla Türk ordusunu bozguna uğratılmış ve geri çekilmeye mecbur edilmişti. Sakarya Meydan Muharebesi'nin başlayacağı 23 Ağustosa kadar yaklaşık bir ay gibi kısa bir süre içinde Türk ordusunun, bir "*Savaş Makinesi*" olarak nitelendirilen muhteşem Yunan ordusu karşısında direnebilecek bir güce ulaşması mümkün değildi. Yunanlılar, elini kolunu sallaya sallaya Ankara'ya girecekler ve Türk Millî Mücadelesini yok ederek *"Megali İdea"*'yı geri dönülmez bir biçimde gerçekleştireceklerdi.

Yunan Hükûmeti ve Başkomutanlık bu hayalleri görürken Yunan 2'nci Kolordu Komutanı Prens Andre, Türk ordusunun muntazam bir biçimde geri çekildiğini, başta süvariler olmak üzere örtme kuvvetleri ile Yunan ordusuna büyük zararlar vererek takip hareketlerini

---

[704] Mehmet Kayıran; "**Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı**", AAMD, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989.
[705] İlia Vutieridu; **Sakarya Ötesi Harekatı**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, basılmamış çeviri, s.3.
[706] Şimşir; a.g.e., s.217.
[707] Andre; a.g.e., s.138.
[708] Şimşir; a.g.e., s.205.
[709] Baki Vandemir (Emekli Korgeneral); **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.1-2.

güçleştirdiklerini bizzat yaşıyordu. Prens Andre, Yunan Hükûmetinin ve Başkomutanlığının bu basiretsizliğini şu ifadelerle belirtiyor:

> *"Türk ordusu tam bir düzen içinde doğuya geri çekiliyor, bu hareketini artçı ve yancılarla himaye ediyor ve bu şekilde geri çekilmeyi durdurmak isteyen birliklerimizi hırpalıyordu... Yüksek kumandanlık Kütahya'da düşmanın hezimetinin tamamlanmış olduğunu ve bu hezimetin neticesinde düşman geri çekilmesinin düzensiz bir kaçış hâlinde olduğunu zannediyordu... Onlar son meydan muharebesinin düşman artçılarına karşı değil, düşmanın büyük kısmına karşı kazanılmış olduğuna inanmış idiler... Bu fikir çocukçasına bir fikirdi."*[710]

Fevzi Paşa ise, Kütahya-Eskişehir muharebelerinin görüşüldüğü TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada mevcut durumu şu şekilde değerlendiriyordu:

> *"Düşmanlarımız bize arzu ettikleri yerlerde muharebeyi kabul ettirmek istiyorlardı, ordumuzun mahirane harekâtı askeriye ile tamamiyle düşmanın bu harekâtını boşa çıkarmıştır. Ve ordumuz düşmanın arzu ettiği yerde değil, bizim arzu ettiğimiz yerde düşmanı kati muharebeye çekecek ve orada katî darbeyi vuracaktır."*[711]

Yunan Savaş Konseyince alınan taarruz kararı sonrası Başkomutanlıkça hazırlanan Yunan ordusunun harekat planı şöyleydi: Yunan ordusu Porsuk Çayı güneyinden Ankara'ya ilerleyerek Türk asıl kuvvetlerini yok edecekti. Bu amaçla batı-doğu istikametinde cepheden az bir kuvvet Türk ordusunu oyalarken, asıl kuvvetler güneye kaydırılacaktı. Türk mevzii ve kuvvetlerini kuşatacak şekilde taarruz edilecek, baskın niteliğinde yapılacak bu taarruz sonucu kuşatma altına alınan Türk birlikleri imha edilecekti.[712] Yunan harekât planı, kağıt üzerinde etkin ve kesin sonuç alıcı bir plan gibi görünüyordu.

Sakarya Maydan Muharebesi öncesi Türk ordusunun gücü; 4.565 subay, 92.000 er, 47.000 tüfek, 490 top, 379 hafif makineli tüfek, 165 top, 2 uçaktan ibaret idi. [713] Buna karşılık Yunan kuvvetleri ise; 123.780 personel, 75.000 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 386 top, 1.380 kılıç [süvari] ve 18 uçağa sahipti. Yunan ordusu Kütahya-Eskişehir muharebelerinde verdikleri er kayıpları ile Anadolu'nun içlerine doğru ilerlerken bıraktıkları artçı ve yancılardan kaynaklanan eksikliklerini İstanbul, İzmir ve Anadolu'daki Rum ve Ermenileri askere alarak karşılamaya çalışmıştı.[714]

Yunan ordusu 14 Ağustos 1921 sabahı Eskişehir-Seyitgazi hattından harekâta başladı. Sakarya Nehri'ni geçtikten sonra 18-19 Ağustos'ta asıl taarruz gücü olan üç kolordusu ile güneye yönelerek Türk ordusunu güneyden kuşatmak üzere çark ederek asıl pozisyonuna girdi. Yunan kuvvetlerinin bu hareketi Türk ordusunun keşif unsurları tarafından fark edilerek Başkomutanlık Karargâhı'na bildirilince Türk kolorduları da cephe değiştirerek güneye sevk edildi.[715] Yunan ordusu bu hareketi ile muharebeyi bir baskın şeklinde yaparak daha başlangıçta büyük bir üstünlük sağlamak niyetindeydi. Ancak bu hareketin fark edilerek önlem alınması üzerine Türk ordusu en kritik dönemde 5-6 günlük bir zaman kazanmış oldu. Yunan 2'nci Kolordu komutanı Prens Andre bu hareketi şu ifadelerle değerlendiriyor:

> *"Tabiyece kâfi derecede bir mâni olan Sakarya nehri ile himaye edilmekte olan düşman müstahkem cephesine taarruz etmek lüzumundan kaçınmak için lüzumundan fazla geniş bir kuşatma hareketi tevcih etmek hususundaki mesaimiz de boşuna gitmiştir. Zira düşman, bizim yaklaşma yürüyüşümüzün tekâmülünü dikkatli bir surette takip eyledikten sonra cephesini değiştirmiş ve yüzü Cenuba dönük ve Göksu ve Katrancı suları ile himaye edilmiş yani tahkim*

---

710 Andre; a.g.e., s.40/47-48.
711 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c.11, s.368.
712 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.465.
713 Belen; a.g.e., 1983, s.346.
714 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.465.
715 Aynı; s.467.

edilmiş hatlarda yerleşmiştir. Bu nehirlerin her yerlerinden geçilmesi kolay olmasından dolayı bu maniler ciddi değilseler de mevzi dik ve arızalı olmasından dolayı diğer cihetten fevkalade kuvvetli idi.”[716]

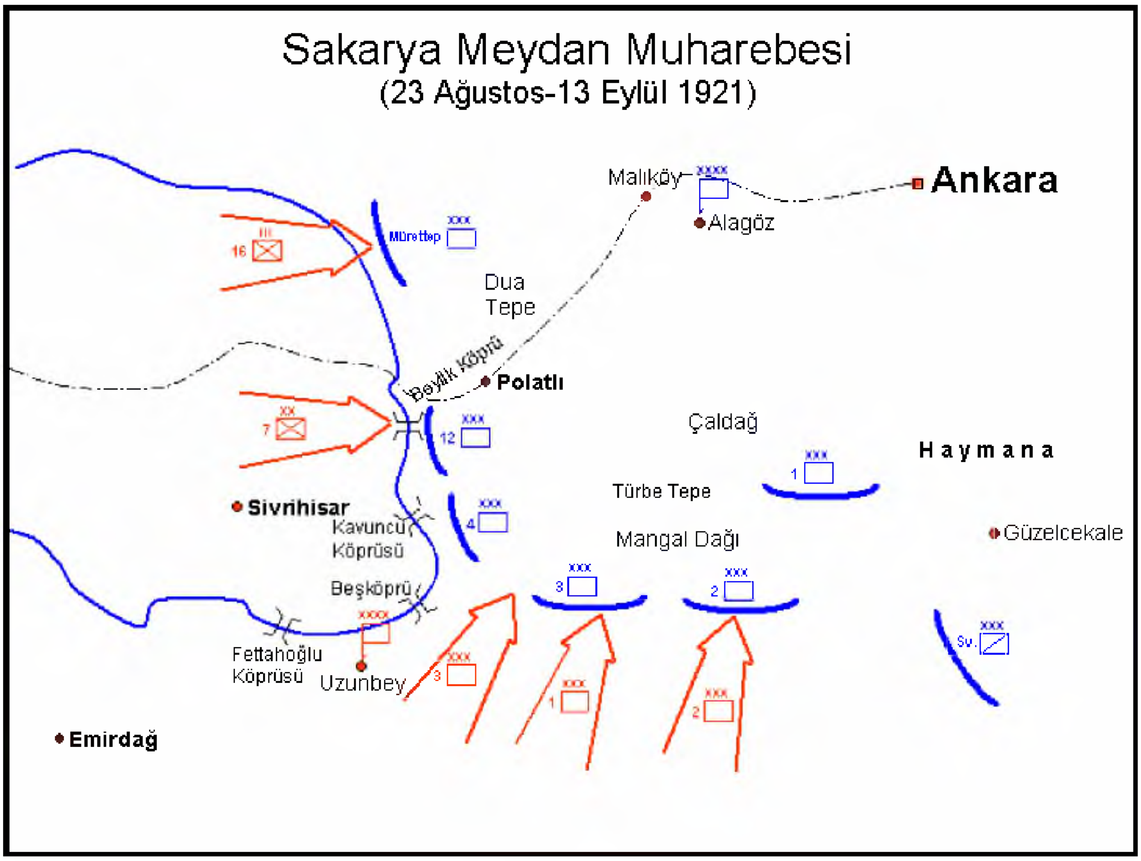

23 Ağustos sabahından itibaren Türk ve Yunan kuvvetleri temasa geçmeye başladı. Yunan ordusunun en önemli hedefi hâkim mevki olarak büyük bir öneme sahip olan Mangal Dağı ile Türbe Tepe idi. 2’nci Kolordumuzun 5’inci Tümeni Mangal Dağı’nı, 9’uncu Tümeni ise Türbe Tepe’yi savunuyordu. 23 Ağustos’tan itibaren Mangal Dağı’na yapılan şiddetli Yunan taarruzunu kırmak için yeterli ihtiyat kuvveti olmadığı için 5’inci Tümen’e destek sağlayamayan 2’nci Kolordu, bir Alayını Mangal Dağı’nda bırakarak geri çekildi. 24 Ağustos sabahı Mangal Dağı Yunanlıların 1’inci Tümeni tarafından ele geçirildi.[717] Böylece sol kanatta kritik bir arazi kesimi düşman eline geçti. 25 ve 26 Ağustos tarihlerinde Yunan ordusu Mangal Dağı’nın kuzey ve doğusuna taarruzlarına devam ettiyse de fazla bir başarı elde edemedi. Yunan taarruzu karşısında yer yer gerçekleştirilen geri çekilmelerle tutulmakta olan mevziilerin muharebe alanı derinlikte inatla savunulması yapılırken, Yunan kuvvetlerine de ağır zaiyat verdiriliyordu.[718] Bunun amacı artık bir dengeye oturmuş olan muharebelerde Yunan ordusuna en ağır darbeleri vurmak ve bir ordunun kaldıramayacağı büyüklükte zaiyat verdirmekti. Nitekim Prens Andre, Türk ordusunun bu muharebe şeklini şu ifadelerle acı bir biçimde dile getirmektedir:

“Müteaddid günler devam eden kanlı muharebeden sonra düşman, yerinden kımıldamış ve yeni bir müdafaa hattına çekilmiş idi... Düşman bizi muntazam bir taarruz icra etmeye mecbur eyledikten sonra ve kendisi tarafından şaşırtıcı derecede cephane sarf edilmek suretiyle bize ciddi zaiyat verdirdikten sonra, daha evvelce hazır olan mevzide oyunu tekrar oynamak için çekiliyordu... Düşman çekilmişti, bu doğrudur, fakat esir ve malzeme olarak hiçbir zayiat

716 Andre; a.g.e., s.101.
717 Belen; a.g.e., 1983, s.350-353.
718 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.471.

vermeden ve sekiz kilometre kuzeyde tekrar tutunmak üzere çekilmiş olup, orada yeni mesai ve daha korkunç zaiyat bizi beklemekte idi. Böyle şartlar altında, eğer en sonunda Ankara'ya gidebilseydik halimiz ve vaziyetimiz ne olurdu."[719]

Prens Andre'nin bu sözlerinden Yunan ordusunun taarruz etmekle ve bazı kısmi başarılar sağlamakla beraber Türk ordusunun inatçı savunması karşısında verdikleri zaiyattan da büyük ölçüde rahatsız oldukları ve özellikle zaferin kazanılmasına yönelik ümitlerini muharebenin daha ilk günlerinde büyük ölçüde yitirdiklerini anlıyoruz.

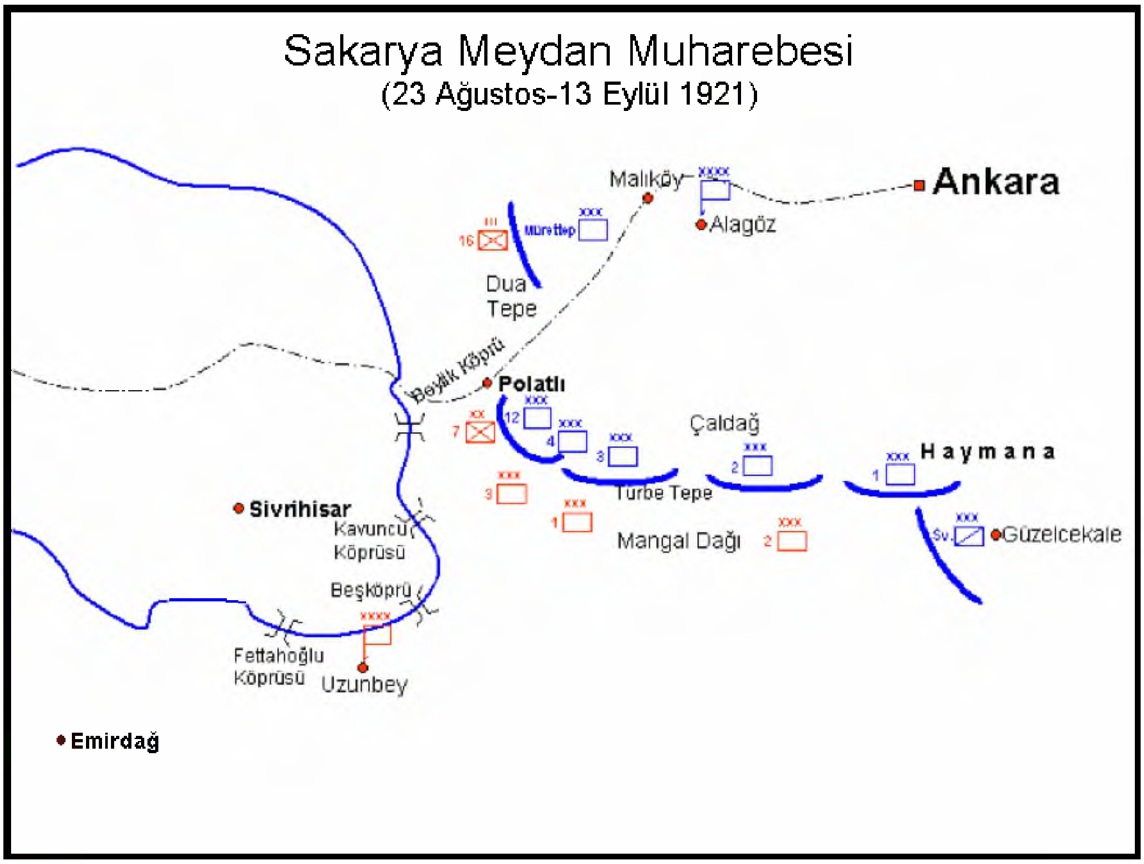

27, 28 ve 29 Ağustos'ta Yunan taarruzu devam ettiyse de kayda değer bir başarı elde edilemedi. 30 Ağustos'ta Karatepe düşman eline geçti ve Yunan birlikleri Çal Dağı eteklerine kadar geldi. Çal Dağı'ndaki birliklerimiz takviye edildiyse de 1 Eylül tarihinde yapılan Yunan taarruzu sonucu Çal Dağı da elimizden çıktı. Muharebe alanındaki hemen bütün hakim mevziler Yunan ordusunun kontrolüne geçti.[720] Yunan ordusu, bu durum karşısında ordumuzun yeni bir savunma hattı belirleyerek uygun bir derinliğe kadar geri çekilmesi beklentisindeydi. Ama Mustafa Kemal Paşa'nın dâhiyane planı bütün bu beklentileri boşa çıkaracaktır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, ordumuzun mevcut durumunu ve bu durum karşısında verilen ve Yunan ordusu komuta heyetinin zafere olan inancını darmadağın eden dahiyane emri şu ifadelerle açıklıyordu:

"Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısmın yerine en yakın bir yerde hemen yeni bir savunma hattı kuruluyordu. Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili

[719] Andre; a.g.e., s.118-121.
[720] Belen; a.g.e., 1983, s.353-356.

*buldum. Dedim ki '**Hattı müdafaa yoktur, Sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.**' "*[721]

Bu dahiyane plana göre, muharebe, cephe anlayışıyla değil alan hakimiyeti anlayışı ile gerçekleştirilecekti. Klasik savaş taktiklerine göre yarılan bir cephenin sağ ve sol kanadındaki birlikler, cephesi yarılan ve geri çekilmek zorunda kalan birlikle koordineli olarak kuşatmaya olanak vermeyecek bir bölgeye kadar geri çekilir ve burada yeni bir cephe oluşturularak savunma yapılırdı. Oysa bu emirle sadece düşman taarruzuna direnemeyen birlik ilk tutunacağı hatta kadar geri çekilecekti. Diğer birlikler yerlerinden kıpırdamayacaktı. Dolayısıyla buradaki birliklerin kuşatılma tehlikesi olabilecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın burada Yunan ordusu Başkomutanı Papoulas'a ve bütün Yunan ordusuna verdiği mesaj şuydu: **Türk ordusunu 100 kilometrelik bir alanda tamamen imha etmeden Ankara istikametine geçemezsiniz.** Türk ordusu, böyle zor bir planı uygulayacak komuta kadrosuna sahip, Yunan taarruzu karşısında zafere inanmış ve direncini hiç yitirmemiş bir orduydu. Hakim mevkilerin elimizden çıkması bile ordu üzerinde zafere olan inancını sarsıcı bir etki yaratmamıştı. Mehmetçik tırnağını vatan toprağına geçirmiş inatla direniyordu.

Türk ordusunun Sakarya'da gösterdiği bu bilinçli, kararlı ve ısrarlı direniş karşısında, Yunan Savunma Bakanı Teotokis, Başbakan Gunaris'e bir telgraf çekerek, Başkomutan Papoulas'ın mevcut durum hakkındaki kaygı ve korkularını şu sözlerle bildiriyordu:

"Türkler, adım adım savunmakta, birbiri arkasına sıraladığı savunma hatlarında verdiği muharebelerle, Yunan ordusunu yıpratmakta ve kuvvet dengesini sağlamaktadır. Geniş cephede bir kuşatma harekatına uygun bir durum hasıl olmamıştır."[722]

Yunan 2'nci Kolordu Komutanı Prens Andre ise, Türk ordusunun kırılamayan direnci ve Yunan ordusunun içine düştüğü durumu şu sözlerle açıklıyor:

"Hakikat şudur ki, biz artık umumi bir çıkmaza saplanmıştık." [723]... *"Daha düşmanın birinci müdafaa hattının zaptedilmesinden evvel, Yunan ordusu mevcut kuvvetinin üçte birini zayi etti. Eğer ikinci ve hatta üçüncü bir müdafaa hattının zaptedimesine teşebbüs edilirse ordunun kalan geriye kalan kısmı da zayi edilecek ve işin sonunda Başkumandan yalnız başına Ankara'ya girebilecektir."*[724]

Yunan ordusunun arkası arkaya gelen taarruzlarının Türk ordusu tarafından sürekli kırılması ve bu taarruzlarda büyük kayıplar verilmesine rağmen bir sonuç elde edilememesi, Yunan komuta kademesinde büyük bir tedirginlik ve kararsızlık yaratmıştı. Birbiri ardına verilen ve biri diğeri ile çelişen emirler bu tedirginliğin ast birlik komutanlarına da yayılmasına sebep olmuştu. Prens Andre, bu durumu: *"Başkumandan acınacak bir haleti fikriye içinde bulunuyordu."*[725] ifadesiyle yansıtmaktadır.

Yunan ordusunu bu acınacak kararsızlık durumundan, Türk ordusunun 10 Eylül tarihinde başlattığı karşı taarruz çıkaracaktır. Sabah 7.30'da başlayan Türk taarruzu Duatepe, Çal Dağı ve Mangal dağı gibi hakim mevkilerin alınmasıyla sonuçlandı.

Türk ordusunun karşı taarruzu üzerine Yunan Orduları Başkomutanı General Papoulas imzasıyla 10 Eylülde gece geç vakitte Kolordulara bir emir gönderildi. Bu emirde 2'nci

[721] **Nutuk**; s.419.
[722] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.473.
[723] Andre; a.g.e., s.129.
[724] Aynı; s.131.
[725] Aynı; s.170-171.

Kolordunun bir karşı taarruz yapacağı, bu taarruz esnasında Kolordulara ait ağırlıkların Sakarya Nehri'nin batısına geçirilmesi istenecektir. 11 Eylül tarihli emirde ise ordunun acilen Sakarya Nehri'nin batısına çekilerek bu bölgede mevzilenmesi istenecektir.[726] Türk ordusunu bozguna uğratarak Ankara'ya rahatlıkla gireceğini düşünen Yunan ordusu, Sakarya doğusunda bir kez daha utanç verici bir biçimde yenilmiş, geri çekilişini gizlemeye çalışarak kendini Sakarya batısına atmaya çalışıyordu.

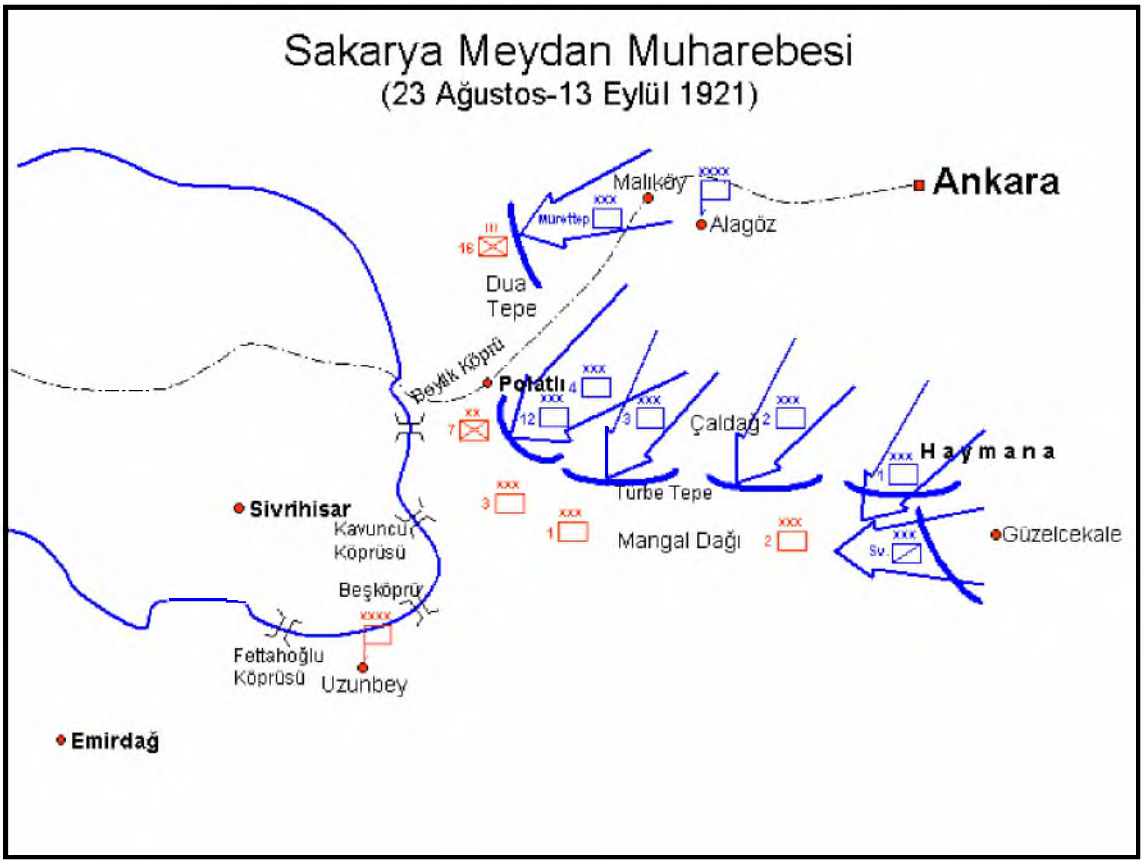

Yunan ordusu, bu geri çekilmeyi 13 Eylül tarihinde tamamlamıştır. General Papoulas, Türk Millî Mücadelesi'nde Birinci İnönü, İkinci İnönü, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusuna komuta etmişti. Bu muharebelerinin tümü dikkate alındığında verdiği en doğru emir, Yunan ordusunun Sakarya'nın batısına geri çekilme emridir.[727] Prens Andre, geri çekilmeyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> *"Çok şükür ki, Sakarya'dan geçişimizi düşman bilmiyordu, eğer bunu anlamış olsaydı ve nehrin kendi tarafındaki kıyısına topçu değil fakat birkaç makineli tüfek olsun indirmiş olsaydı, hareketimiz panik değilse bile kaçışa dönmüş ve mağlubiyet kati ve tamam olmuş olurdu."*[728]

Prens Andre bu değerlendirmeleri yaparken, harekâta Embros gazetesinin savaş muhabiri olarak katılmış olan İlia Vutireidu, Yunan ordusunun uğradığı hezimeti gizlemek ve hükûmete bu konuda destek olmak için şu ifadeleri kullanıyordu:

> *"Yunan ordusu, eski Galatya ve Likaonya sınırlarından büyük muzafferin azameti içinde çekildi... Zafer ka'i idi. Yunan ordusu, tarihin hiçbir zaman unutamayacağı en büyük muvaffakiyetlerinden birini icra etmiştir."*[729]

---

[726] Aynı; s.158/162
[727] Belen; a.g.e., 1983, s.359.
[728] Andre; a.g.e., s.165.
[729] Vutieridu; a.g.e., s.29-30.

Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki Türk zaferi, geri çekilme emri verilmeden İngilizler tarafından haber alınacaktı. İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkomutanı General Harrington, 7 Eylül tarihinde İngiliz Genelkurmay Başkanlığına çektiği telgrafta şu değerlendirmeleri yapıyordu:

> *"Bu gün aldığım bilgilerden Yunanlıların çekilmekte oldukları ve onları kovalamak için Türklerin hummalı hazırlık yaptıkları kesinlikle görülüyor. Yunan çekilmesinin Sakarya arkasında (batısına) toparlanıp hücumu yenilemek amacıyla yapılıp yapılmadığını söyleyemem. Her hâlde şimdiki durumda hedeflerine ulaşmayı başaramamışlardır ve Türkler başarı kazandıklarını ileri sürecekler. Türk başarısı burada (İstanbul'da) hemen yankı yaratabileceğinden her türlü ihtiyat tedbirini alıyorum."*[730]

İngiltere'nin Bağdat'ta bulunan Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, 28 Eylül günü Londra'ya gönderdiği telgrafta Sakarya Meydan Muharebesi'ni şu cümle ile tanımlıyordu: ***"Parlak stratejisi ve büyük taktikleriyle Mustafa Kemal, Yunan taarruzunu ezdi."*** [731]

İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi, Türk ordusunun kazandığı bu parlak zaferin, İngiliz emperyalizminin Anadolu projesini boşa çıkarmanın yanı sıra başta Hindistan ve Afganistan olmak üzere pek çok sömürgede bağımsızlık hareketlerini özendireceği görüşündeydi. Genel Vali, İngiliz Hükûmetinde Hindistan işlerinden sorumlu bakan olarak bulunan Edwin Samuel Montagu'ya gönderdiği raporda endişelerini şu ifadelerle vurguluyordu:

> *"Majestelerinin Hükûmeti ileri bir adım atabilir ve barış şartlarının, özellikle Trakya ve İzmir'e ilişkin şartların yumuşatılmasında Türkiye'ye yardım edebilirse bunun hemen Hindistan'da sonucu görülecektir... Halen Hindistan'da, Afganistan'da ve sınırda karşılaştığımız güçlükleri göz önünde tutarak, bu telkinlerin Majestelerinin Hükûmetince olumlu şekilde dikkate alınmasını ısrarla rica ediyorum."*[732]

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun elde ettiği büyük zaferden sonra The Times gazetesinin 14 Eylül 1921 tarihli nüshasında, Yunanistan'ın içine düştüğü durum ve İngiliz politikasına hakkında şu değerlendirmeler yapılıyordu:

> *"Eski Frigya Krallarının ülkesi Sakarya havzasında 18.000 kişi zayiat verdikten sonra Kral Konstantin'in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı. Bu ters yüz dönüşün Kral Konstantin'in durumunu nasıl etkileyeceğini kestirmek güçtür. Ama Elen yarımadasında ve Ege adalarında birçok kimse şimdi şöyle düşünüyor olmalı: Yüz yıllardan beri Türk vatanı olan Ana Tanrıça'nın bilinmeyen ülkesinde (Anadolu'da) büyük maceraya atılmak yerine, Yunanistan'a yakın yerlerde küçük başarılarla yetinmek daha uygun olurdu. Mustafa Kemal'in ordusu zayiat vermiş olmakla beraber boyun eğmemiştir ve kış içerisinde gücünü yeniden toparlayabilecektir. Yunan başarısızlığı sonucu, Türk Milliyetçi Lideri'nin Doğu'daki prestıji artmıştır... Bunlar, Müttefiklerin hesaba katmak zorunda oldukları soğuk gerçeklerdir. Müttefikler şimdi acıklı bir çıkmazla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Geçmişin hataları ve oyalanmaları şimdi hissedilmektedir. Her halde Yakın Doğu konusuna Müttefiklerin yeni bir politika tespit etmeleri anı gelmiştir. Bu politikanın bir unsurunun, Yunanlıların asla taşıyamayacakları yükü taşımaya artık teşvik edilmemeleri olması bize muhakkak gibi görünmektedir.* ***Anadolu'nun bağrına karşı bu hamle bir felaketle sonuçlanmazsa şükredilmelidir."***[733]

Sakarya Meydan Muharebesi ve Sakarya Zaferi, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan Türk yurdunu parçalama ve Türk milletini esarete mahkûm etme planının iflas ettiğini tüm dünyaya

---

730 Şimşir; a.g.e., s.228.
731 Aynı; s.246.
732 Aynı; s.256.
733 Aynı; s.240-241.

gösteren çok önemi bir zaferdir. Bu zaferle Yunanistan'ı kendi çıkarları doğrultusunda Anadolu topraklarında bir taşeron gibi kullanan İngiltere'nin Orta Doğu politikası çok büyük bir darbe yemiştir. Türk milletinin bağımsızlığını korumak için giriştiği büyük mücadele, Avrupa kamuoyunda olumlu tepkiler almaya başlamış, İngiliz Başbakanı Lloyd George, ciddi eleştiriler almaya başlamıştır. Nitekim olumlu kamuoyu etkisinin bir sonucu olarak Fransa 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM ile imzaladığı bir ön barış anlaşması niteliğindeki Ankara Anlaşması ile Türk milleti ile arasındaki savaş durumuna son vermiştir. Kars Andlaşması'nın imzalanması ile Moskova Andlaşması bütünlenmiş ve doğu sınırımız kesin olarak çizilmiştir. Yunan ordusu taarruz gücünü kaybederek savunmaya geçmiş, gerek Batı kamuoyunda gerekse Yunan kamuoyunda, Yunan ordusunun işgal ettiği toprakları terk etmesine yönelik tartışmalar ve çözüm yolları arayışları başlamıştır. Sakarya Meydan Muharebesi ve Sakarya Zaferi'yle TBMM, artık tartışmasız bir biçimde Türk milleti adına söz söylemeye yetkili tek siyasi kurum olarak kabul edilmiştir. Türk milleti, gerçek kurtuluşun çok yakın olduğuna kesin bir biçimde inanmıştır.

Bu zafer sonrası 7-8 Temmuz 1919 tarihinde ordu müfettişliğinden ve askerlik mesleğinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM "Gazi" ünvanı ve "Mareşal" rütbesi vermiştir.

Gazi Mareşal Mustafa Kemal Paşa

(15) Kars Andlaşması (13 Ekim 1921)

1917 Bolşevik İhtilali sonrası, 1918 yılında Menşeviklerin yönetiminde bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, 1920 yılından itibaren Sovyet Kızılordu'sunun işgaline uğramış, Menşevik yönetimleri yıkılarak, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti devlet isimleriyle federal bir yapı içinde Sovyetler Birliği bünyesinde yerlerini almışlardır. Türkiye Devleti'nin, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sakarya Zaferi sonrası elde ettiği askerî ve siyasi üstünlük, Sovyetler Birliği'nin de yönlendirmesiyle, Güney Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleri ile 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Andlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Bu Andlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

Kars Andlaşması[734]

(Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasınla Dostluk Andlaşması)

(13 Ekim 1921)

1.TBMM Hükûmeti ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Hükûmetleri, kendi toprakları üzerinde daha önce egemenlik haklarını kullanan hükûmetler arasında ve bu hükûmetlerle üçüncü hükûmetler arasında yapılmış olan andlaşmaları geçersiz sayacaktır. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Türk – Rus Andlaşması bu madde dışındadır.

2.Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Hükûmetleri, Türkiye'ye ilişkin olup, TBMM ile temsil edilen Türkiye Hükûmetinin tanımadığı hiçbir uluslararası bağıtı tanımayacaklardır. Bu andlaşmada yazılı "Türkiye" terimi ile İstanbul'da toplanan Osmanlı Mebusan Meclisince kabul edilip, açıklanan Misak-ı Millî'nin kapsadığı topraklar anlaşılır. TBMM Hükûmeti, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a ilişkin olup bu ülkelerin tanımadığı hiçbir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul eder.

3.Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, Kapitülasyon yönteminin, ülkelerin gelişmelerine engel olduğunu, egemenlik haklarının kullanılmasına sınırlamalar getirdiğini, Türkiye'de bu yönteme ilişkin her türlü hak ve yetkilerin kullanılmasının geçersiz ve kaldırılmış olduğunu kabul eder.

4.Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı, Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Hedis Meta Dağı – Şavşat Dağı'nda suların bölündüğü çizgi – Kani Dağı ve oradan, Ardahan ve Kars Sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini izleyerek Aşağı Kara Su'yun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlenmiştir. (Günümüz sınırları)

5.TBMM Hükûmeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet Hükûmetleri, Nahcıvan bölgesinin, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir ülke olmasını kabul ederler.

6. Türkiye, Batum kenti ve limanı üzerindeki egemenlik haklarını Gürcistan'a bırakacaktır. Bu topraklarda yaşayan halkın her türlü kültürel ve dinsel hakları sağlanacak ve bu bölgeye yönetimsel özerklik verilecektir. Türkiye, Batum limanından yararlanacak ve bu limandan Türkiye ile yapılan ticaretten hiçbir şekilde vergi alınmayacaktır.

7.TBMM Hükûmeti ile Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti, Türkiye'nin mutlak egemenliğine ve İstanbul'un güvenliğine zarar getirmemek koşuluyla, Boğazların serbest ticarete açılması, Karadeniz ve boğazların bağlı olacağı rejimin kesin bir biçimde belirlenmesi için kıyı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir konferans toplanacak ve Boğazların serbest ticarete açılması ve geçiş serbestisi esaslarını belirleyecektir.

8. Bağıtlı taraflar arasında her türlü ulaşım ve haberleşme imkanı sağlanacak, yolcuların ve ticaret eşyasının geçişi, ülkelerin mevcut yasalarına uymak koşuluyla serbest olacaktır. Bu maddede söz konusu olan Türkiye toprakları, TBMM Hükûmetinin doğrudan sivil ve askersel yönetimi altında bulunan topraklardır.

9.Bağıtlı taraflar, bu Andlaşmanın imzalanmasından sonra altı aylık bir süre içinde 1918 ve 1920 savaşları mültecileri konusunda ve Kafkas Cephesi'nde

[734] Soysal; a.g.e., c.1, s. 40-47.

savaş nedeniyle işlenen cürümler konusunda öteki taraf uyrukları yararına bir genel af ilan etmeyi yükümlenirler.

10.Bağıtlı taraflar bu Andlaşmanın imzalanmasından sonraki iki ay içinde kendi topraklarında bulunan savaş esirlerini ve sivil tutsakları yurtlarına yollamayı kabul ederler.

11. Bağıtlı taraflar, kendi ülkesinde bulunan tüm savaş esirlerini ve sivil tutsakları serbest bırakacak ve Türkiye sınırına kadar ulaşımlarını sağlayacaktır.

12.Bağıtlı taraflar bu Andlaşmanın imzalanmasından sonra üç ay içinde Konsolosluk sözleşmeleri yapmayı yükümlenirler.

Kâzım Karabekir	*Mravian*
Veli	*Makinzian*
Muhtar	*Şahtahtınski*
Memduh Şevket	*Aliyeva*
	Svanidze
	Hanetzky

13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Andlaşması hükümleri hemen hemen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması hükümleri ile aynıdır. Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan Güney Kafkasya'nın Sovyet Cumhuriyetleri, Türkiye Devleti'nin egemenlik haklarını ve Misak-ı Millî çerçevesinde tam bağımsızlığını tanımışlardır. Doğu sınırlarımız ayrıntılı olarak tarif edilerek benimsenmiş, Nahçıvan'ın statüsüne yönelik garantörlük haklarımız tanınmıştır.

(16) Ankara Anlaşması[735] (20 Ekim 1921)

Mustafa Kemal Paşa, 4 Şubat 1919 tarihinde Alemdar gazetesi yazarlarından Refii Cevat Bey'le yaptığı görüşmede, *"Siz sanıyor musunuz ki, savaşı kazanmakla müttefikler aralarındaki bütün sorunları çözmüşlerdir. Aralarındaki asıl rekabet şimdi başlayacaktır. Asırlarca birbirleriyle boğuşan Fransızlarla İngilizleri ortak düşman tehlikesi birleştirdi. Şimdi o eski rekabet bıraktıkları yerden tekrar başlayacaktır. İtalya'nın da başı dertte. Onlar da her an bir iç karışıklık yaşayabilirler. Sonuçta, Anadolu'da başlayacak bir millî direnişle hiçbiri mücadele edecek durumda değildir. Böyle bir mücadelenin tam sırasıdır."*[736] demiştir. O'nun bu öngörüsü bir süre sonra ortaya çıkmaya başlamış İngiltere, Fransa ve İtalya arasında izlenen Anadolu politikasına yönelik görüş ayrılıkları çıkmaya başlamıştır. İtalya, St.Jean de Maurianne Anlaşması'yla kendisine verilen Batı Anadolu'nun, İngilizlerin etkisiyle daha sonra Yunanistan'a verilmesi üzerine İngilizlerin ve Yunanlıların Anadolu politikasını sabote etmeye başlamıştır. Fransa ise, bir süre Urfa, Antep, Maraş ve Adana'da egemenlik kurmaya çalıştıysa da Kuvayı Milliyenin etkin direnişi nedeniyle bu bölgeyi terk etmek mecburiyetinde kalınca, İngiltere ile iş birliğinden vazgeçerek, TBMM Hükûmeti ile olan ilişkilerini geliştirme kararı vermiştir. Müttefikler arasında Almanya konusunda çıkan anlaşmazlıklar ve Fransız kamuoyunun savaş karşıtı tepkileri nedeniyle Fransız Hükûmeti, TBMM Hükûmeti ile bir an önce anlaşmak istemiş ve bu doğrultuda temaslara girişmiştir. Fransızlar, 30 Mayıs 1920 tarihinde TBMM Hükûmeti ile bir ateşkes anlaşması yaparak Anadolu Hareketi'ni fiilî (de facto) olarak tanımışlardı. Fransız Hükûmeti, Sakarya Meydan Muharebesi ve zaferi sonrası Senato Başkanı Henri Franklin-Bouillion'u *"resmî olmayan"* temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya göndermişti. Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ve Franklin-Bouillion arasında barış görüşmeleri yürütülmüştür. Bu görüşmelerin sonucu olarak 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması ile Fransa ile aramızdaki savaş durumu sona ermiş ve Fransa,

---

[735] Ankara Anlaşması, Fransa ile Türkiye arasında yapılan bir "Ön Barış" anlaşmasıdır. Bu nedenle orijinal metinde bu bağıta "Andlaşma" (Traite) değil, "Anlaşma" (Accord) denilmiştir.
[736] Borak; a.g.e., s.80-81

TBMM Yönetimini resmen (de Juro) tanımıştır.[737] Ankara Anlaşması'nın maddeleri şu şekildedir:

Ankara Anlaşması[738]

(Türk – Fransız Anlaşması)

(20 Ekim 1921)

1.Bağıtlı taraflar bu anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte aralarındaki savaş durumunu sona erdirmişlerdir.

2.Bu anlaşma sonrası taraflar Türk ve Fransız savaş esirlerini, tutuklu ya da hapiste bulunan tüm kişileri serbest bırakarak karşı tarafa teslim edeceklerdir.

3.Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra iki ay içinde, bu anlaşmada belirtilen sınır esas alınarak Fransız kuvvetleri güneye, Türk kuvvetleri kuzeye çekileceklerdir.

4. Bağıtlı taraflar, boşaltılan topraklarda kendi yönetimlerini kurduktan hemen sonra bir genel af ilan edeceklerdir.

5.TBMM Hükûmeti, Misak-ı Millî'de belirlenen esaslar çerçevesinde azınlık haklarını tanıyacak ve uygulayacaktır.

6.İskenderun'da özerk bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan gelen halkı kültürlerini koruma ve geliştirme anlamında her türlü haktan yararlanacak, Türkçe resmi dil olacaktır.

7.Türkiye-Suriye sınırı şu şekilde belirlenmiştir: İskenderun Körfezi üzerinde, Payas'ın hemen güneyinde seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidilecektir. Sınır çizgisi oradan Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaba mevkii ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere, güney-doğuya doğru kayacaktır. Oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra Bağdat demiryolunu izleyerek oradan Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer arasındaki eski yolu izleyerek Cezire-i İbn-i Ömer'de Dicle'ye varacaktır. Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer ve yol Türkiye'ye kalacaktır. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra söz konusu sınır çizgisini çizmek üzere tarafların temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktır.

8.Osmanlı Hanedanı'nın kurucusu olan Sultan Osman'ın büyük babası Süleyman Şah'ın Caber kalesinde bulunan ve "Türk Mezarı" adı verilen kabri, çevresiyle birlikte, Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada bir askeri birlik bulundurup Türk bayrağını çekecektir.

Yusuf Kemal *Henri Franklin-Bouillion*

Ankara Anlaşması ile 1914 yılından itibaren Fransa ile aramızda devam eden savaş durumu sona ermiş, Türkiye ile Suriye arasındaki sınır kesin olarak belirlenmiştir. İskenderun Sancağı (Hatay), özerk bir yönetim statüsüne sahip olmak üzere Fransız mandası altında kalmıştır. 1936 yılından itibaren Fransa tarafından Suriye üzerindeki mandanın kaldırılması gündeme geldiğinde, Ankara Anlaşması'nda Hatay'a sağlanan özerk statü, uluslararası hukuk açısından Türkiye'nin Hatay politikasını şekillendirmiş ve sonuçta 23 Haziran 1939 tarihinde, Hatay'ın Anavatan'a katılması sağlanmıştır. Anlaşmada, azınlık hakları konusunda Misak-ı Millî'deki hükümler temel alınmıştır. Bu hükümle, TBMM'nin, Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren izlediği her türlü politikada temel hareket noktası olan Misak-ı Millî, İtilaf Devletleri'nden biri olan Fransa tarafından tanınmıştır.

---

[737] Soysal; a.g.e., c.1, s. 48.
[738] Aynı; s. 50-52.

Fransa, Ankara Anlaşması'nı imzalayarak, İngiltere ve onun Anadolu'daki politikalarının uygulayıcısı konumunda olan Yunanistan'ı, Türkiye karşısında yalnız bırakmıştır. Bu anlaşma sonrası, Fransa, parası karşılığı Türk ordusuna silah satmaya da başlamıştır.

(16) Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi[739] (26-30 Ağustos 1922)

"Bizi Küçük Asya kabusundan kurtarmak için hemen bir şey yapılmalıdır." [740]

Prens Andre'den Metaxas'a - Ocak 1922

"Eve gidelim, Küçük Asya'nın canı cehenneme!" [741]

1922 baharında Yunan Askerleri

Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğrayan Yunan ordusu, taarruz gücünü yitirmiş ve Batı Anadolu'yu elde tutabilmek için Eskişehir-Afyon hattında güçlü savunma mevzileri hazırlayarak bu mevziilere yerleşmişti. Yunan ordusunun amacı; bu güçlü savunma mevzilerinde olası bir Türk taarruzunu kırmak ve Türk ordusunun Batı Anadolu'ya girişini engellemekti. Böylece savaş uzayacak, siyasi ve diplomatik girişimlerle TBMM'nin otoritesi yıpratılarak, Batı Anadolu'yu ve Doğu Trakya'yı Yunanistan'a ait kılacak bir barış andlaşması yapılacaktı.[742] Bu amaçla Yunan ordusunun çok büyük bir kısmı savunma amaçlı olarak mükemmel bir biçimde berkitilmiş bulunan Afyon istihkamlarında bulunuyordu. Eskişehir istihkamları ise nispeten zayıf tutulmuştu. Bu şekilde tertiplenmenin amacı muhtemelen Eskişehir'e yapılacak bir taarruzda Türk ordusunu hırpalamak ve Afyon istihkâmlarına taarruz edemeyecek duruma getirmekti. Türk ordusunun çok güçlü olan Afyon istihkâmlarına taarruz etmesi ise beklenmiyordu.[743]

Türk ordusu Büyük Taarruza yaklaşık bir yıl boyunca hazırlanmıştır. Hazırlıksız bir biçimde yapılacak olan taarruzun başarısızlığa uğraması durumunda Yunan ordusunun Anadolu'dan sökülüp atılamaması gibi telafisi çok güç sorunlarla karşı karşıya kalınabilirdi. Bu nedenle bir yıl hazırlanılmış ve Türk ordusu her açıdan takviye edilmeye çalışılmıştır. Ankara Cebeci'de Abidinpaşa Karışık Sınıf Zabit Namzetleri Talimgâhında (Bkz. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Döneminde Harbiye) Kuleli Askeri Lisesi ile İstanbul Harbiyesinden kaçarak Ankara'ya gelen subay adayları ile yedeksubaylar eğitimden geçirilerek birliklere gönderiliyordu. Konya'da açılan topçu kursu ile hem mevcut topçu subayları hem de subay adayları eğitiliyordu. İstanbul'dan ve Anadolu'nun dört bir yanından orduya katılmak için gelen subaylarla komuta kadrosu güçleniyordu. Küçük rütbelerdeki subay ikmalinde sıkıntı yoktu. Ankara'nın çevresi talimgâhlarla donatılmıştı. Yeni gelen erler bu talimgâhlarda altı ay süren sıkı bir muharebe eğitimi aldıktan sonra birliklerine sevk ediliyordu. Ordunun silah, mühimmat ve teçhizat açısından donatılması için büyük gayret gösteriliyordu. Sovyet Rusya'dan gelen yardıma ek olarak eldeki mevcut kaynaklarla Fransa, İtalya ve Almanya'dan çeşitli silah tüccarlarının aracılığı ile peşin parayla alım yapılıyordu. İstanbul'daki Mim Mim ve Felah gibi gizli istihbarat örgütlerimiz Müttefik kontrolünde bulunan depolardan kaçırdıkları silahları İnebolu yolu başta olmak üzere çok değişik yollardan Anadolu'ya ulaştırıyordu. Özetle millet, tek bilek ve tek yürek olmuş bağımsızlığını sağlayacak olan ordusunu zafere hazırlıyordu.[744]

Bu hazırlıklar sonucu Büyük Taarruz öncesi Türk ordusunun gücü; 8.659 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5.282 kılıç [süvari], 10 uçak, 198 kamyon ve 33 otomobile ulaşmıştı. Buna karşılık Yunan kuvvetleri ise; 6.565 subay, 218.432 er, 90.000 tüfek, 3.139 hafif makineli tüfek, 1.280 ağır makineli tüfek, 418 top, 1.280 kılıç, 50 uçak, 4.036 kamyon ve 1.776 otomobile sahipti.[745]

---

[739] Yunanlılar, Başkumandan Meydan Muharebesi'ne bu muharebenin yapıldığı bölgede bulunan Aliviran (veya Aliören) Köyünden esinlenerek **"Ali Viran Savaşı"** adını vermektedir. (Bkz. Trikupis; a.g.e., s.96.)
[740] Smith; a.g.e., s.341.
[741] Aynı; s.373.
[742] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.485.
[743] Smith; a.g.e., s.406-409.
[744] İbrahim Artuç; **Büyük Taarruz**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986, s.47-53.
[745] Aynı; s.66.

Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Yunan ordusunda Başkomutanlık görevinden alınan General Papoulas'ın yerine bu göreve atanan General Georgios Hatzianestis, Yunan savunma mevzilerinin tümü üzerinde bir inceleme yaptıktan sonra bazı emirler vermişti. Buna göre Afyon tahkimatlarında savunma görevi yapacak olan General Trikupis'e bağlı bazı ihtiyat kuvvetlerinin emir komutasını Hatzianestis doğrudan kendi üzerine almıştı. Bu emir karmaşası taarruzun başlamasından sonra Yunan ordusunu İzmir'den yönetmeye çalışacak olan Hatzianestis'nin Trikupis kuvvetlerinin ihtiyatlarla desteklenememesi sonucunu doğuracak ve Yunan ordusunun felakete uğramasına katkı sağlayacaktır. [746]

Türk taarruz planı ise 20 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Akşehir'de ordu ve kolordu komutanları ile yaptığı toplantıda son şeklini aldı. Mustafa Kemal Paşa, Nutku'nda planın ana hatlarını şu sözlerle aktarıyor:

> *"Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak, bir imha meydan muharebesi vermekti. Bunun için elverişli bulduğumuz durum, ana kuvvetlerimizi, düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu, güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan alanlarda toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orasıydı. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündü."*[747]

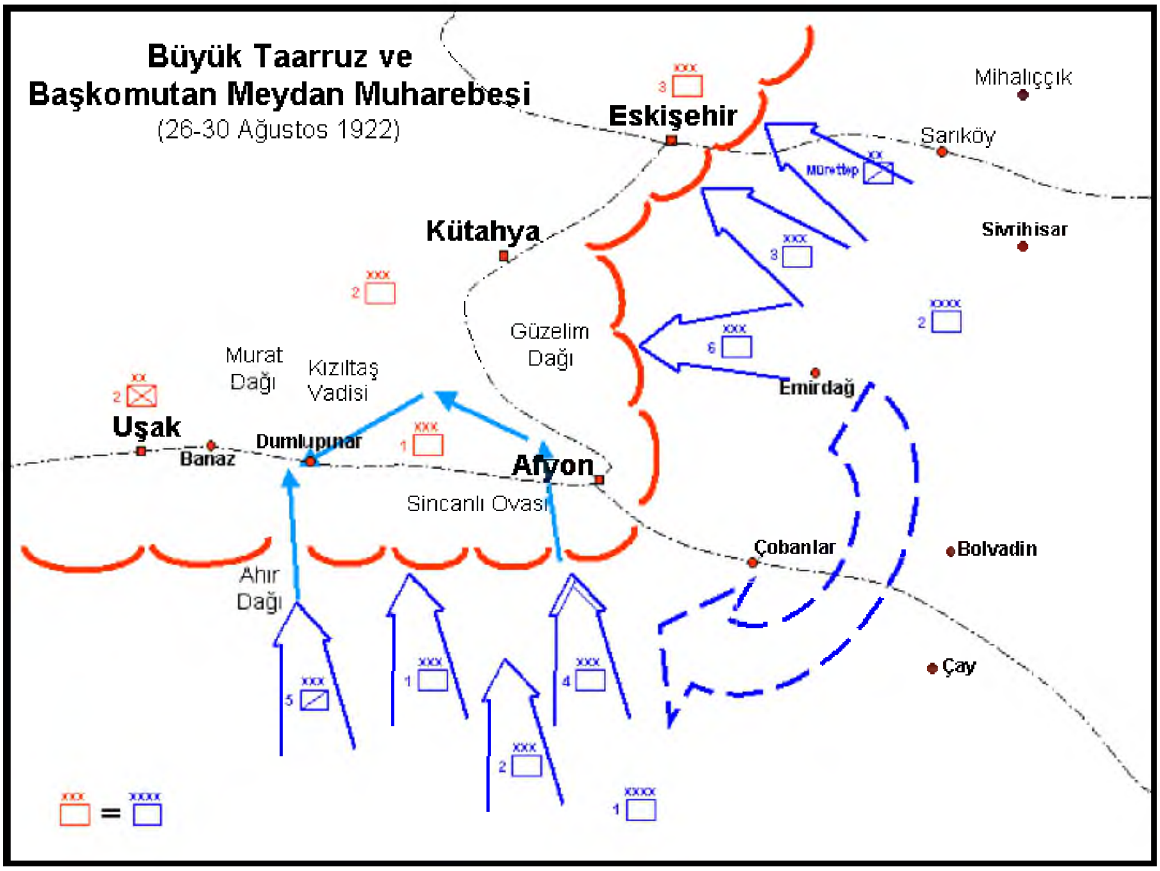

Bu plana göre Yakup Şevki Paşa komutasındaki 2'nci Ordu, ordu mevcudunun yaklaşık dörtte biri kuvvetle Eskişehir Cephesi'nde bulunan Yunan kuvvetlerine taarruzda bulunarak bu kuvvetleri cephede tutacaktı. Nurettin Paşa komutasındaki 1'inci Ordu ise, 2'nci Ordunun 2'nci ve 4'üncü Kolorduları ile 5'inci Süvari Kolordusu ile takviye edilmiş bir biçimde ordu mevcudunun yaklaşık dörtte üçü kuvvetle, Afyon'a baskın niteliğinde asıl taarruzu yapacak,

[746] Trikupis; a.g.e., s.79-80.
[747] **Nutuk**; s.453-454.

düşmanı kuzeye atarak kuşatacak ve İzmir'e doğru kaçışını engelleyerek imha edecekti.[748] Bu plan çerçevesinde 2'nci Ordudan alınarak 1'inci Ordu emrine verilen birlikler, gündüz hava keşiflerine karşı örtü sağlayacak bir biçimde konaklayarak, gece intikalleri ile, büyük bir sessizlik ve disiplin içinde kuzeyden güneye kaydırılarak 24 Ağustos tarihinde Afyon önlerine ulaştı.[749] Benzeri bir hareketi Yunan ordusu Sakarya Meydan Muharebesi'nde yapmaya çalışmış, birliklerini güneye kaydırmış ancak bu hareket Türk ordusu tarafından keşfedilince gerekli önlem alınmış ve Yunan ordusunun baskın girişimi engellenmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle gerçekleştirilen bu birlik intikalleri Yunan ordusu tarafından keşfedilememiş, gerekli ihtiyat desteği alınamamış ve bu durum Yunan ordusunun sonunu hazırlamıştır.

Türk taarruzu 26 Ağustos 1922 sabahı saat 05.30'da yoğun topçu ateşiyle başladı.[750] Yarım saat süren yoğun bombardımanda Yunan ilk hat mevzileri, topçu ileri gözetleyicileri ve makineli tüfek mevzileri iş göremez hâle getirildi. Bombardıman sonrası piyade birliklerimizin taarruzu ile ilk gün Tınaztepe, Belentepe ve Kalecik Sivrisi ele geçirildi.[751] 26 Ağustos gecesi süvari birliklerimiz Ahırdağı mevkisinde Yunanlıların önemsemeyerek korumasız bıraktıkları bir keçi yolu keşfederek bu yol vasıtasıyla Sincanlı ovasına inerek Yunan ordusunu arkadan kuşatarak taarruza geçti.[752]

27 Ağustosta günün ağarması ile başlayan taarruzla Türk ordusu üst üste gerçekleştirdiği süngü hücumlarıyla Yunan mevzilerinin tamamını ele geçirdi. Öğlen saatlerinde bütün cephe yarıldı ve Yunan kuvvetleri kaçarcasına kuzeye çekilmeye başladı. Geri çekilen Yunan kuvvetleri süvari birliklerimizin taarruzuyla bozguna uğratıldı. 28 ve 29 Ağustosta Dumlupınar istikametine çekilmeye çalışan Yunan ordusunun karşı taarruzla geri çekilmesini kolaylaştırmaya çalıştıysa da hemen her bölgede birliklerimiz tarafından ezildi. 29 Ağustos'ta Trikupis, Dumlupınar yolunun kapanması üzerine birliklerini kuzeye Çalköy istikametine yöneltti.[753] Bugün yapılan muharebeleri Trikupis şu şekilde nakletmektedir: *"Öğle vakti, Türklerin bütün cephedeki tazyiki arttı ve kuvvetlerimiz güneyden kuzeye kadar Türk piyade birlikleriyle iki süvari tümeninin baskısı altında kaldı. Hava kararmaya başladığı zaman Türklerin güneyden yaptığı baskı şiddetlendi ve kuvvetlerimizin sağ kanadı çökerek aynı zamanda Kuzey'den açılan topçu ateşine maruz kaldık ve Türkler tarafından sarıldık."*[754]

30 Ağustos sabahı Trikupis komutasındaki Yunan ordusunun asıl unsuru tam olarak kuşatıldı. Başkumandan Meydan Muharebesi adı verilen imha muharebesiyle Yunan ordusunun büyük bir kısmı imha edildi ya da esir alındı.[755] Trikupis, Başkumandan Meydan Muharebesi sırasında Yunan ordusunun içinde bulunduğu panik durumunu şu cümlelerle anlatıyor: *"Karanlık basmadan biraz evvel, Türklerin şiddetli baskısı karşısında cephede muharebe eden birlikler arasında çözülme ve panik başladı ve atlı olanlar batıya doğru dört nala atlarını koşturmaya başladılar."*[756] 31 Ağustos ve 1 Eylül tarihlerinde General Trikupis, yaklaşık 10.000 kişilik dağınık bir kuvvetle Kızıltaş Vadisi yoluyla Uşak istikametine doğru çekilmeye başlamıştır. 2 Eylül günü süvari ve topçu birliklerimiz kaçmaya çalışan bu grubun da önünü kesmiştir. Trikupis, yanındaki bu son birliklerle direnmeye çalışmışsa da, Yunan erleri, Türk ordusuna direnmekte ısrar ederlerse Trikupis'de dâhil tüm subayları bağlayarak Türk ordusuna teslim etmekle tehdit etmişlerdir. Yunan askerlerinin disiplin anlayışından

---

[748] Belen; a.g.e., 1983, s.420-421.
[749] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.488.
[750] Türk ordusunun taarruzu için özellikle Cumartesi günü tercih edilmiştir. Cuma gecesinden itibaren Londra ve Atina'daki devlet görevlileri ile İstanbul ve İzmir'deki Yunan ve Müttefik devlet görevlileri haftasonu tatiline girmenin rehaveti içinde bulunacaklardı. Nitekim, taarruz, baskın niteliğinde olduğu için ilk günlerde karşı refleksin zayıf olması Türk ordusunun çok işine yaramıştır.
[751] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.491.
[752] Altay; a.g.e., s.273-274.
[753] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.489-495.
[754] Trikupis; a.g.e., s.95.
[755] Yunan ordusu başkumandan Meydan Muharebesinde büyük kayıplar verdiği için Yunan askerleri bu muharebenin yapıldığı alanı **"Ölüm Çukuru"** olarak adlandırmışlardır. (Bkz. Trikupis; a.g.e., s.98.)
[756] Trikupis; a.g.e., s.97.

tamamen koparak komutanlarını bile tehdit etmesi üzerine Trikupis teslim olmaya karar vermiştir. General Trikupis, bu durumu şu sözlerle anlatıyor: *"Bu acıklı durumda kalınca, büyük bir üzüntüyle top ve makineli tüfeklerin tahrip edilmesini emrettim ve bu emrim yerine getirildi. Mevcut subaylar, askerlerin takındığı tavır hakkında bana imza verdiler ve Türk süvarilerinin hatlarımıza yaklaşıp, mukavemet gösterdiğimiz takdirde askerlerin kesileceğini anlayınca beyaz bayrak çekmek mecburiyetinde kaldık."* [757]

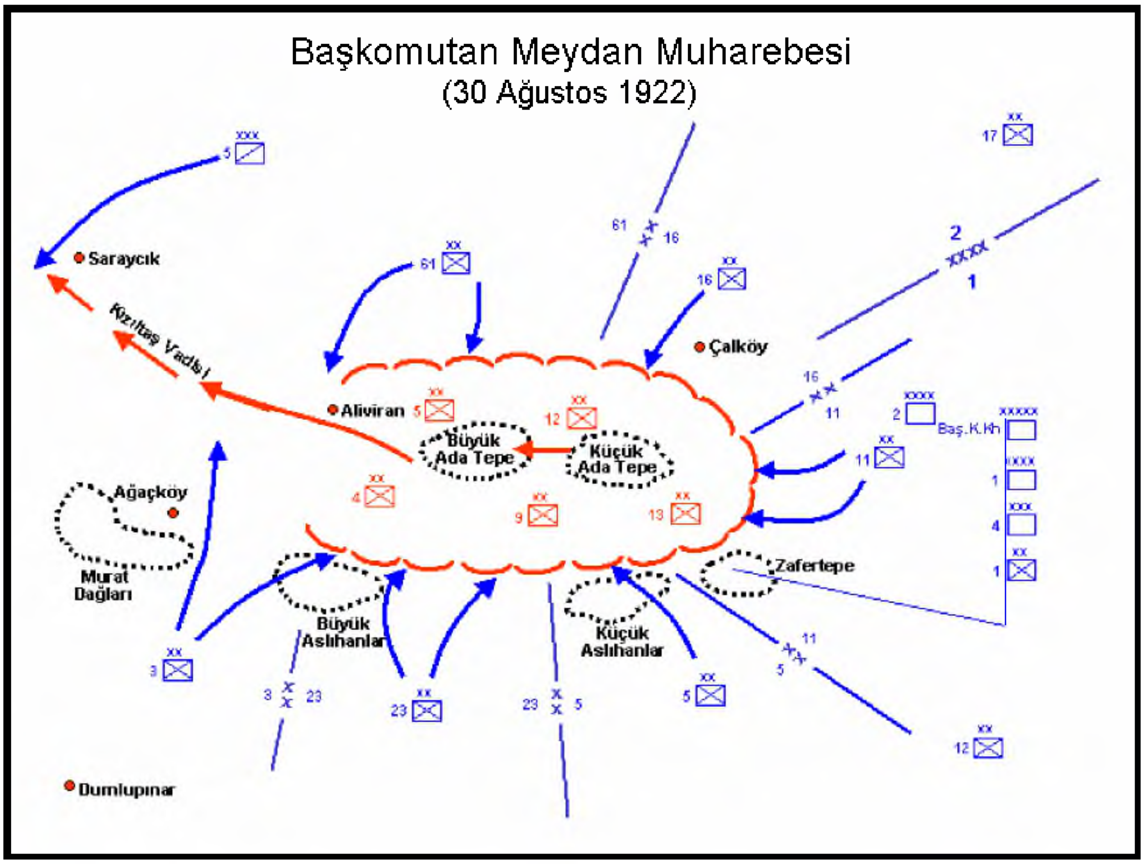

Yunan ordusunu imha harekâtı 31 Ağustosta da devam etti. Çalköy, Allıören,Yeniköy ve Adatepe'de dar bir alana sıkıştırılan beş Yunan tümeni imha edildi. Muharebe meydanındaki bütün dere, tepe ve yollar imha edilen Yunan birliklerinin ölüleri, silah ve teçhizatı ile doluydu. Afyon Cephesi'ndeki Yunan birliklerinin hezimete uğraması üzerine Eskişehir istihkâmlarında bulunan Yunan birlikleri de Türk ordusu tarafından imha edilmemek için Bursa ve İzmir istikametinde geri çekilmeye başlayacaktır.[758]

Yunan ordusunun beş gün gibi kısa bir süre içinde tam bir hezimete uğratılması üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi birliklerine 1 Eylül 1922 tarihinde düşmanın amansız bir biçimde takip edilmesine ilişkin aşağıdaki tarihi emrini vermiştir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!

Afyonkarahisar - Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun asıl muharebe birliklerini inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti, istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakârlıklarınızı, yakından müşahade ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirlerine vasıta olmak görevimi durmadan ve sürekli bir şekilde yerine getireceğim.

[757] Aynı; s.102-103.
[758] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.494.

*Başkumandanlığa tekliflerde bulunulmasını cephe kumandalığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini göz önüne alarak ilerlemesini ve herkesin fikrî güçlerini, kahramanlık ve vatanseverliğini, birbirleriyle yarışırcasına göstermeye devam eylemesini talep ederim. **Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri**."*[759]

Bu emir üzerine imha edilmekten kurtularak İzmir, Dikili, Kuşadası, Edremit, Ayvalık, Mudanya gibi liman şehirlerimize doğru kaçmakta olan Yunan birlikleri süvari ve piyadelerimiz tarafından büyük bir hızla takip edilmeye başlandı. 5 Eylülde Alaşehir'den çekilen Yunan birlikleri Salihli'de süvarilerimiz tarafından karşılanarak imha edildi. Eskişehir'den Bursa ve Bilecik hattında ilerleyen Yunan birliklerine ağır zayiat verdirildi. 6 Eylül'de İnegöl ve Yenişehir geri alındı. Kocaeli Grubu, Bandırmayı alarak çekilmekte olan Yunan birliklerini esir etti. 9 Eylül öğleden sonra Türk süvarileri üç yıldan beri işgal altında bulunan İzmir'e halkın coşkun tezahüratı ve gözyaşları içinde girdi. Hükûmet konağına şanlı bayrağımız çekildi.[760]

Esir edilen Yunan Ordusu Başkomutanı General Nikolaos Trikupis (soldan ikinci)

Mustafa Kemal Paşa, Nutku'nda Büyük Taarruz ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren muazzam bir eserdir. Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklal düşüncesinin ölümsüz bir âbidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evladı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan, mutluluk ve bahtiyarlığım sonsuzdur."[761]

Türk Kurutluş Savaşı'nın en parlak zaferini oluşturan Büyük Taarruzla, Yunan ordusu beş gün içinde çökertilmiş ve imha edilmiştir. Bu muharebelerde bütün komutanlar büyük bir uyum içinde sevk ve idare göstermiş, muharebe eden en ileri hatlardaki birliklerde, askerlerinin yanında onlarla omuz omuza bulunmuş ve birliklerimiz başarı elde etmede birbirleriyle yarışmışlardır. Aralıksız beş gün beş gece muharebe eden ordumuz, ardından

[759] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**; s.478-479.
[760] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s.494-498.
[761] **Nutuk**; s.459.

yaklaşık dört yüz kilometrelik bir takip hareketiyle, hem de muharebe ede ede kaçan Yunan kuvvetlerini İzmir'e kadar sürerek tarihi ölçüde bir ***Yıldırım Harbi*** örneği vermiştir.

(18) Mudanya Ateşkes Anlaşması (11 Ekim 1922)

Büyük Taarruz, Başkumandan Meydan Muharebesi ve zaferi sonrası Türk ordusu, 9 Eylül'de İzmir'e girmiş, Bursa'yı kurtarmış ve Yunan ordusunu Anadolu topraklarından sürüp çıkarmıştı. Türk ordusu bundan sonra Boğazlara yönelmiş ve buradaki İtilaf Devletleri birliklerini tehdit etmeye başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine İtilaf Devletleri 23 Eylül'de TBMM Hükûmeti'ne askeri harekatın durdurulması ve bir ateşkes anlaşması imzalanması teklifinde bulunmuştu. Türk Hükûmeti verdiği cevapta, Türk kuvvetlerinin İstanbul ve Çanakkale istikametinde ilerlemeyeceğini, ancak Doğu Trakya'nın Edirne de dâhil olmak üzere, Meriç Nehri'nin batısına kadar boşaltılmasını koşul olarak ileri sürerek, ateşkes görüşmelerinin 3 Ekim'de Mudanya'da yapılabileceğini bildirdi. Mudanya'da yapılan görüşmelerde Türkiye'yi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbelli temsil etmişlerdir. Yunan Temsilcisi General Mazarakis görüşmelere bizzat katılmamış ve müzakereleri Mudanya açıklarında demirlemiş Yunan Averof zırhlısından takip etmiştir.[762]

Görüşmeler sonucunda Mudanya Ateşkes Anlaşması, 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşmanın maddeleri şöyledir:

Mudanya Ateşkes Anlaşması[763]

(Convention Militarie – Askersel Sözleşme)

(11 Ekim 1922)

1.Bu Sözleşmenin yürürlüğe girmesi ile Türk ve Yunan Silahlı Kuvvetleri arasındaki çarpışmalar durdurulacaktır.

2.Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin geri çekileceği çizgi, Ege Denizi ağzından (ENEZ) Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yere kadar Meriç Nehri'nin sol kıyısıdır.

3.Barış Andlaşması'nın imzalanmasına kadar her türlü karışıklığın önlenmesi için Meriç Nehri'nin sağ kıyısı İtilaf Devletleri askerlerince kontrol altında tutulacaktır.

4.Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonra on beş gün içinde Yunan kuvvetleri, sivil memurları ve her türlü malzemesiyle Doğu Trakya'yı boşaltacaktır.

5. Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonra otuz gün içinde yönetim Yunanlı görevlilerce İtilaf Devletleri memurlarına, onlar tarafından da Türk yöneticilerine devredilecektir.

6.TBMM Hükûmeti, Doğu Trakya'da yönetimin yeniden kurulması, sınır ve bölge güvenliğinin sağlanması için sekiz bin kişiyi geçmemek üzere Jandarma birlikleri bulunduracaktır.

7.Yunanlıların boşalttığı Doğu Trakya topraklarında İtilaf Devletleri yedi taburdan oluşan birlik bulunduracak ve güvenliğin sağlanmasına destek olacaktır. Türk yönetiminin kurulup düzenin sağlanması sonrası otuz günlük sürenin bitiminden önce bu birlikler geri çekilecektir.

8.Türk ordusu barış andlaşmasının imzalanmasına kadar, TBMM Hükûmeti temsilcileri ile İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşacak karma komisyonun tespit edeceği hattın ötesine geçmeyecektir. Bu hat, Çanakkale bölgesinde Bozburun-Kumburnu hattının Boğazdan başlayarak 15 km doğusu, İzmit Yarımadası'nda Şile-Darıca hattının 40 km doğusudur.

9. İtilaf Devletleri, barış andlaşması imzalanana kadar İstanbul çevresi ve Gelibolu Yarımadası'nda askeri birlik bulundurabilecektir.

---

[762] Soysal; a.g.e., c.1, s. 61-62.
[763] Aynı; s. 63-66.

10.TBMM Hükûmeti, barış andlaşmasının onaylanmasına kadar, Doğu Trakya'ya askerî birlik geçirmemeyi, orada bir ordu toplamamayı ve bulundurmamayı yükümlenir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Adına

Ferik (Korgeneral) İsmet

Fransa adına : General Charpy

İtalya adına : General Monbelli

Büyük Britanya adına: General Harrington

Mudanya Ateşkes Anlaşmasıyla, İtilaf Devletleri ile aramızdaki savaş durumu sona ermiş ve barış andlaşması imzalanana kadar uygulanacak olan geçici statü belirlenmiştir. Anlaşmayla, Yunan ordusu ve sivil görevlileri Meriç Nehri sınır olmak üzere Doğu Trakya'yı tamamen boşaltmış ve bu bölge savaş yapılmaksızın Türkiye yönetimi altına girmiştir.

Mudanya Ateşkes Anlaşması'yla, Türk milletini Anadolu'nun ortasında küçük bir bölgeye hapsetmek ve Türk topraklarıyla bütün kaynaklarını paylaşma amacını güden Sevr Projesi çökmüş, bu projenin baş mimarı olan İngiliz Başbakanı Lloyd George, bu görevinden istifa ederek siyasi yenilgisini kabul etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı önderliği, Türk milletinin azmi, Türk ordusunun zaferi; Mudanya Ateşkes Anlaşması, Saltanat'ın kaldırılması, Lozan Barış Andlaşması'nın imzalanarak Tam Bağımsız Türkiye Devleti'nin tüm dünyaca tanınması ve Cumhuriyet'in ilanı gibi bir dizi siyasi ve diplomatik zaferin kazanılacağı süreci başlatmıştır. ***"Kurtuluş"***, yani yurdun düşman işgalinden kurtarılması süreci sonuçlanmış, ***"Kuruluş"*** yani, çağdaş ve modern bir devlet ve toplum yapısına ulaşma mücadelesi başlamıştır.

(19) Saltanatın Kaldırılması (1-2 Kasım 1922)

"Saraylarının içinde Türk'ten başka unsurlara dayanarak, düşmanlarla birleşerek Anadolu'nun, Türklüğün karşısında yürüyen çürümüş gölge adamlarının Türk vatanından sürülmeleri, düşmanların denize dökülmesinden daha kurtarıcı bir harekettir."[764]

Mustafa Kemal Paşa (Dumlupınar 30 Ağustos 1924)

Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması sonrası TBMM Hükûmeti yakın gelecekte yapılacak olan barış konferansı için heyet oluşturma çabası içindeyken, İtilaf Devletleri İstanbul Hükûmetine bir bildirimde bulunarak TBMM Hükûmeti ile İstanbul Hükûmeti'ni birlikte Lozan'da yapılacak olan barış konferansına davet etmişlerdir. İstanbul Hükûmeti'nin başında bulunan Sadrazam Tevfik Paşa 17 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta İstanbul ve Ankara Hükûmetleri'nin temsilcilerinin Lozan'a birlikte gitmelerini teklif etmiştir.[765] Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa 18 Ekim tarihinde cevap vermiş ve TBMM'nin İstanbul'da varolan bir hükûmeti tanımadığını, Türk milleti ve devletinin yalnızca TBMM tarafından temsil edilebileceğini bildirmiştir.[766]

Tevfik Paşa, 29 Ekim tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf daha çekmiştir. Bu telgrafta İstanbul Hükûmetinin barış konferansına katılmaması durumunda Osmanlı Devleti'nin İslam alemi üzerindeki tarihi nüfuzunun çökeceğini, TBMM Hükûmetinin katılmaması durumunda ise barışın tehlikeye gireceğini, bundan doğan olumsuz sonuçların sorumluluğunun da İstanbul Hükûmeti'ne ait olamayacağı ifade edilmiştir.[767] Tevfik Paşa, bu telgraflarla Lozan görüşmelerine katılmakta kararlı olduklarını ve bunun reddedilemeyeceğini belirterek TBMM'yi açıkça tehdit etmiştir.

[764] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.612.
[765] **Nutuk**; 462-463., Ayrıca Bkz. Hakkı Naşit Uluğ; **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975, s.61.
[766] Nimet Arsan (Der.); **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.476.
[767] **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre I, c.24, s.290-291.

Başbakan Rauf Bey, 30 Ekim 1922 günü Meclise Tevfik Paşa'nın bu telgrafı hakkında bilgi vermiş,[768] ondan sonra da Mecliste kızılca kıyamet kopmuştur. Büyük zorluklara göğüs gererek idam ferman ve fetvalarıyla, isyanlarla, bozguncularla ve iş birlikçi Padişah ve İstanbul Hükûmetinin her türlü olumsuz girişimlerine rağmen milletin temsilcileri olarak hem iç hem de dış düşmanlarla mücadele edilerek elde edilmiş olan böylesi büyük bir zaferden sonra, Padişahın ve İstanbul Hükûmetinin büyük bir pişkinlik içinde bu zafere ortak olmaya çalışması milletvekillerini çileden çıkartmıştır.

Meclisteki bu galeyanın bir sonucu olarak Meclis Başkanlığına, Saltanat'ın kaldırılmasına dair 80 imzalı bir karar teklifi verilmiştir.[769] Meclis Başkanlığı, son şeklini vermek üzere bu karar teklifini, Kanun-u Esasi (Anayasa), Adliye ve Şer'iye (Din İşleri) Komisyonlarından oluşan ortak bir komisyona havale etmiştir.[770]

Ortak komisyon hemen toplanarak görüşmelere başlamıştır. Şer'iye komisyonu üyesi bazı hocaların, Saltanat ve Hilafetin birbirinden ayrılamayacağına dair bazı görüşler ortaya atmaları ve tartışmalarda esasın dışına çıkılmaya başlanması üzerine komisyonun toplandığı odanın bir köşesinde tartışmaları izleyen Mustafa Kemal Paşa, orada bulunan bir sandalyenin üzerine çıkarak şu tarihi konuşmayı yapmıştır:

> *«Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ve tartışmayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hakîmiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldu bitti hâline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabiî olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, belki de bazı kafalar kesilecektir."*[771]

Bu konuşma, Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamı boyunca yaptığı en sert çıkışlardan biridir. Burada söz konusu olan Türk milletinin geleceğinin nasıl şekilleneceğidir. Çağ dışı saltanat rejiminin, onun temsilcisi olan Padişahın ve İstanbul Hükûmetinin milletin var olma-yok olma mücadelesi verdiği bir dönemdeki tutumu, bu rejimin artık sonunun geldiğinin en açık delilidir. Millet bu ihanet ortamında TBMM ve 1921 Anayasası ile kendi egemenliğini eline almış ve kendini esarete mahkûm etmek isteyen düşmanlarla ve onların yurt içindeki iş birlikçileri ile büyük bir mücadeleye girişmiş ve bu mücadeleyi büyük bir zaferle sonuçlandırmıştır. Bu bir ihtilaldir ve böylesi bir ihtilalden geri dönmek mümkün değildir. Milletin artık kendi geleceğini kendisinin şekillendireceği yeni bir siyasi sistem yerine çağ dışılığı ve zararları kanıtlanmış eski siyasi sisteme geri dönüş ihtimali, üstelik bu acıları bire bir yaşamış olan bazı milletvekilleri tarafından bu konunun gündeme getirilmesi, Mustafa Kemal Paşa'yı böylesine sert bir çıkış yapmaya zorlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çıkışı üzerine komisyondaki milletvekilleri bir usul tartışması yaptıklarını, millete geçmiş olan egemenliği hiçbir gücün milletten geri alamayacağını ifade ederek Meclis Genel Kurul Karar Teklifine son şeklini vermişler ve Meclis Başkanlığına sunmuşlardır.

Karar teklifi 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de görüşülmüş ve 2 Kasım 1922 tarihinde sabaha karşı saat üç sıralarında yapılan oylama ile ve oy çokluğu ile kabul edilmiştir.[772]

---

[768] Aynı; s.291.
[769] Aynı; s.292-293.
[770] Aynı; s.312.
[771] **Nutuk**; s.468. Ayrıca Bkz. Uluğ; a.g.e., s.69.
[772] **TBMM Zabıt Zeridesi**; Devre I, c.24, s.315.

Oylamada bir tek Rize milletvekili Ziya Hurşit olumsuz oy vermiştir.[773] Saltanatın kaldırılması hakkındaki Meclis Genel Kurul Kararı şöyledir:

> ***Madde 1.*** *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile, kendisinin tek ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi aracılığı ile egemenliğini, terk edilmez, bölünmez ve ayrılmaz bir biçimde eline almış olan Türkiye halkı, Millî İradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar vermiş olup, Misak-ı Millî sınırları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinden başka bir hükûmet şeklini tanımaz. Türkiye halkı, kişi egemenliğine dayanan İstanbul'daki hükûmet şeklini 16 Mart 1920 tarihinden itibaren tarihe karışmış saymaktadır.*
>
> ***Madde 2.*** *Halifelik, Osmanlı Hanedanına ait olup, Halifeliğe, bu hanedanın ilmen ve ahlaken yetişkin ve olgun üyeleri arasından biri, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilir. Türkiye Devleti Halifelik makamının dayanağıdır.*[774]

Bu karar incelendiğinde şu sonuç karşımıza çıkmaktadır; Türk milleti Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile egemenliğini eline almıştır. Milletin iradesine dayanmayan Saltanat rejimi, İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden itibaren kaldırılmıştır. Halifelik makamı Osmanlı Hanedanına aittir. Halifelik makamının yasal dayanağı olan TBMM, Osmanlı Hanedanı içinden yetkin bir kişiyi Halife olarak seçer. Bu madde ile Halifelik, babadan oğula geçen bir hak değil, TBMM tarafından verilen bir görev olarak tanımlanmıştır.

(20) Türk Kurtuluş Savaşı ve Padişah Vahdettin

> ***"Milletler arasındaki ilişkilerde mankenlerden yararlanma yöntemine rağbet etme devrine son vermek medeni dünyanın samimi bir dileği olmalıdır."***[775]
>
> ***Kemal Atatürk***

Vahdettin, 2 Şubat 1861 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. Babası Sultan Abdülmecit (1823-1861), annesi ise Gulüstü Haseki (1831-1861)'dir. Doğumundan kısa bir süre sonra anne ve babasını kaybettiği için Ağabeyi II. Abdülhamit'in himayesinde büyütülmüştür. Osmanlı Devleti'nin son üç Padişahı, yani II. Abdülhamit, V. Mehmet Reşat ve Vahdettin kardeştir. Vahdettin'in çocukluk dönemi hariç hemen tüm yaşamı Çengelköy'deki köşkte geçmiştir.[776] II. Abdülhamit'in yönetimi altında hiçbir hanedan üyesinin devlet işleriyle uğraşması mümkün olmadığı için[777] Vahdettin de devlet işlerinden uzak, kendisine tahsis edilen hanedan ödeneği ile Çengelköy Köşkünde binek atı yetiştirerek yaşamını sürdürmüştür. Yaşamı boyunca beş eşi, ikisi kız ve biri oğlan olmak üzere üç çocuğu olmuştur.[778]

II. Abdülhamit döneminde mümkün olduğu kadar sessiz kalan ve dikkat çekmeyen bir yaşantı süren Vahdettin, V. Mehmet Reşat'ın tahta geçmesinden sonra bir gün kendisinin de tahta geçebileceği hesaplarını yaparak ağabeyi V. Mehmet Reşat'la arasını iyi tutmaya çalışmıştır. Ancak Vahdettin ile taht arasında büyük bir engel vardır; V. Mehmet Reşat'tan sonra sıra Sultan Abdulaziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendi'dedir. Ancak çok sevilen bir şehzade olan Yusuf İzzettin Efendi, Vahdettin'in Veliaht Şehzade ilan edilmesi konusundaki bazı çalışmaları, V. Mehmet Reşat'la arasını iyi tutma gayreti, Yusuf izzettin Efendi'yi büyük ölçüde tedirgin etmiştir. Ayrıca Vahdettin'in, Padişaha başvurarak kendisinin *"ikinci veliaht"* olarak ilan ettirmek istemesi V. Mehmet Reşat'ı şaşırtmış ve kızdırmıştır.[779] Bu gelişmeler üzerine Yusuf İzzettin Efendi, Padişah V. Mehmet Reşat'tan, kendisinden sonra tahta Yusuf

---

[773] Rize Milletvekili Ziya Hurşit Meclisteki Enver Paşa yanlısı İttihatçılardan biridir. Sinirli, saldırgan bir yapıya sahip olan bu milletvekili Meclis içinde muhalif olan İkinci Grubun üyelerinden biridir. Daha sonra 1926 yılında İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen suikastin tertipçilerinden biri olarak yakalanmış sorgulaması sırasında suçunu itiraf etmiş ve İstiklal Mahkemesi yargılaması sonucu idam edilmiştir.
[774] **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre I, c.24, s.315. Ayrıca Bkz. **Düstur**; 3.Tertip, c.3, s.152.
[775] **Nutuk**; s.470.
[776] Okday; a.g.e. s.354.
[777] Türkgeldi; a.g.e., s.138.
[778] Metin Hülagü; **Yurtsuz İmparator Vahdeddin**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.21-26.
[779] Simavi; a.g.e., s.174-175.

İzzettin Efendi'nin geçeceğini ilan etmesi konusunda istekte bile bulunmuştur. Bu isteğine olumlu cevap alamaması üzerine de bir süre sonra ruhsal bir bunalım geçirerek ciddi bir biçimde hastalanacaktır. Yusuf İzzettin Efendi, bu bunalımın sonucu olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir süre sonra bileklerini keserek intihar etmiştir. Bu ölüm üzerine çok yaşlı olan V. Mehmet Reşat'tan sonra tahtın en büyük varisi Vahdettin olmuştur.[780]

V. Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine Vahdettin, VI. Mehmet unvanı ile 4 Temmuz 1918 tarihinde 57 yaşında ve Osmanlı Devleti'nin 36'ncı ve son padişahı olarak tahta geçti.[781] Vahdettin, cülus [tahta geçiş merasimi] için Topkapı Sarayı kapısında arabadan indiğinde maiyetindekilerden bastonunu istemiş, bastonun unutulmuş olduğunu söylemeleri üzerine *"bu bir felaket"* diyerek yürümüştür. Saraydan ilk adımını attığı anda söylediği "felaket" sözcüğü saltanatında hem kendisi hem de milleti için bir gerçek oldu. Daha sonra tören için toplanan devlet erkanının önünde aşırı heyecana kapılarak *"Fena oluyorum."* sözlerinden sonra kendini tutamayarak ağlamaya başlamış ve Onun bu hâli herkesi büyük bir şaşkınlık içinde bırakmıştır.[782]

Vahdettin'in yakın çevresinde çalışan kişiler onu tanımlarken ilginç bazı ifadeler kullanmaktadır. Başkatibi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey, Vahdettin için; ***"sinirli"***, ***"öfkeli"***, ***"soğuk"***, ***"inatçı"***, ***"ısrarcı"***, ***"vehimli"*** [Takıntılı], ***"kararsız"***[783] nitelendirmelerini kullanırken, Başmabeyincisi [Protokol Müdürü] Lütfü Simavi Bey; ***"kötü şöhretli"***, ***"paraya düşkün"***, ***"sorumluluktan kaçan"***, ***"kendi çıkarları için yakınlarını feda eden"***, ***"değer bilmez"***[784] tanımlamalarını yapmaktadır. Vahdettin'in kızı Ulviye Sultan'la evli olan damadı İsmail Hakkı (Okday) Bey kayınpederini; ***"müvesvis"*** [vesveseli], ***"mütereddid"*** [kararsız], ***"her şeyden şüphelenen"***, ***"her kelimeyi ağzından ölçü ile çıkaran"***, ***"vehimli"***, ***"safsatalara inanan"***[785] şeklinde nitelendirmektedir. Bu kişilerin Vahdettin'in en yakınında bulunan kişiler olması ve bu nitelendirmelerin hemen hemen birbirinin aynısı olması Vahdettin'in kişilik özelliklerini ortaya çıkarmaktadır.

Bu nitelendirmeler çerçevesinde en ilginç olaylardan biri Vahdettin'in her zaman üstünde silah taşımasıdır. Başkatip Ali Fuat Bey anılarında, bir arz esnasında evrakı incelemek için masanın üstüne eğilen Vahdettin'in belinden bir silahın yere düştüğünü ve padişahın hiçbir şey olmamış gibi, silahı yerden alıp tozunu üfleyerek cebine koyduğunu anlatmaktadır.[786] Yıldız Sarayı gibi güvenli bir yerde Padişahın üzerinde silah bulundurması hiç kimseye güvenmediğinin bir göstergesidir.

Vahdettin'in çıkarlarına düşkün olduğunun en önemli göstergelerinden biri de Padişahlığının ilk günlerinde yaşanan ilginç bir olaydır. Vahdettin tahta geçtikten sonra V. Mehmet Reşat'ın özel eşyaları arasında bulunan 30.000 lira ve bazı mücevheratı, kanuni mirasçılarına vermemiş, bu parayla kendine bazı özel eşyalar ve sofra takımları yaptırmıştır. Vahdettin'in Başmabeyincisi Lütfü Simavi Bey bu olayı şu şekilde değerlendiriyor: *"Çadırda yaşayan kabile ve aşiret reislerinin, emirlerindeki insanların her türlü mal ve mülküne sahip çıktıklarını bilirdim ama, koskoca Osmanlı hanedanında buna benzer olayların geçeceğini aklıma bile getirmezdim."*[787]

Vahdettin'in tahta geçmesinden bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı sona ermiş ve İtilaf Devletleri ile ateşkes anlaşmaları imzalanmaya başlanmıştır. Vahdettin bu dönemde ateşkes anlaşması imzalamak üzere kız kardeşi Mediha Sultan'ın kocası Damat Ferit Paşa'yı göndermek istemiştir. Lütfü Simavi Bey: *"Vaktiyle kız kardeşini bu adama vermekle budalalık ettiğini yakınlarına söylediğini duyduğum Padişah, sonraları nedense bu fikrini değiştirmişti.*

[780] Aynı; s.220-222.
[781] Hülagü; a.g.e., s.27.
[782] Türkgeldi; a.g.e., s.152.
[783] Aynı; s.298-299.
[784] Simavi; a.g.e., s.231/252/271/322/331.
[785] Okday; a.g.e., s.412.
[786] Türkgeldi; a.g.e., s.155.
[787] Simavi; a.g.e., s.252.

Ferit paşa, Vahdettin tahta çıktıktan bir süre sonra onun büyük güvenini kazanmış ve onun nazarında memleketin en değerli devlet adamlarından biriymiş gibi görülmeye başlamıştı."[788] Bunun değişimin en önemli sebebi Damat Ferit Paşa'nın İngiliz yanlısı olması ve Vahdettin'in de kendi çıkarları için onun bu özelliğinin kendi işine yarayacağını düşünmesidir.

Mondros Ateşkes anlaşması için heyet görevlendirmesi yapılacağı sırada Damat Ferit, Lütfü Simavi Bey'le yaptığı bir görüşmede eğer bu görev kendisine verilirse neler yapacağını şu şekilde anlatmıştır:

> *"Mondros'a gidecek ve Amiral Galtrop ile görüşecek, ona birtakım şartlar– sanki galip taraf bizmişiz gibi- ileri sürecekmiş. Bu şartları Amiral kabul ederse ne ala imiş. Yok eğer kabul etmeyecek olursa, hiç vakit kaybetmeden doğru Londra'ya gidecek, Kralla görüşecekmiş. Kral, kendisinin eski dostu bulunan ölmüş VII. Edward'ın oğluymuş. Onun oğlu bulunduğuna göre babasından kendisine bu eski dostluğun bir miras olarak geçmesi, dolayısıyla kendisini sayması gerekirmiş. İşte buna dayanarak ondan mütareke şartlarının Türkler lehine olumlu olmasını isteyecek ve bunu kabul ettirecekmiş."* Oysa, eski Kralın dostu olduğunu iddia eden Damat Ferit'in bu "dostluğu" Londra Büyükelçiliği'nde yaptığı katiplik görevi sırasında protokol gereği bazı törenlerde Kralla karşılaşmaktan ibarettir. [789]

Ciddi bazı devlet adamları araya girerek Vahdettin'i Damat Ferit'i Mondros'a göndermekten vazgeçirmiş, Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey başkanlığında bir heyet görevlendirilmiştir. Ancak kısa süren bu başarı Vahdettin desteğindeki Damat Ferit'in İngilizlerle iş birliği içinde bu millete daha sonra yapacağı kötülüklere engel olamamıştır.

Vahdettin, ateşkes anlaşmasının imzalanması sonrası iktidarı tek elde tutmak için yaptığı ilk işi, Kanunu Esasi'ye göre mevcut yönetimde Mebusan Meclisinin de bulunmasına rağmen 21 Aralık 1918 tarihinde İngilizlerin önerisi ile, ***"Dayılık bizde kalsın."***[790] diyerek Meclis-i Mebusanı feshederek bütün yönetimi kendi elinde toplamak olmuştur.

Vahdettin, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından ve İstanbul'un gayriresmî bir biçimde işgal edilerek İtilaf Devletleri'nin sivil ve askerî yönetimlerinin kurulmasından sonra özellikle İngiliz Yüksek Komiseri ve İngiliz İşgal Orduları Komutanı ile çok yakın ilişkiler içine girmiştir. Kendi tahtının ve tacının geleceğini, İngilizlerle her konuda mutlak bir iş birliğine bağlı olduğu düşüncesindedir. 25 Mart 1922 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Dişişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta Vahdettin'le ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

> ***"Sultan'ın İngiltere'yle sıkı ilişkiler kurmak arzusuyla samimî olarak dolu olduğuna inanıyorum.*** *O hiçbir zaman bu arzusunu gizlememiştir. Halen Fransa'yla Ankara arasında mevcut sıkı ilişkileri not etmektedir ve Mustafa Kemal'in Sovyet Hükûmet'ne bağlanmasının aşırılığından korkmaktadır. Kemalistlerin İstanbul'a gelmek ve belki beraberlerinde Fransa ve Sovyet Rusya bağlantılarını da getirmek için serbest kalacakları anı önceden düşünmektedir.* ***Bir koruyucu için etrafına bakınmaktadır ve içgüdüsüyle İngiltere'ye dönmektedir."***[791]

Rumbold'a göre Vahdettin içgüdüsel bir biçimde İngiltere ile iş birliği içindedir. Bu iş birliğinin sonucu olarak İngilizlerle olan yakın ilişkileri nedeniyle Sadrazamlık makamına ısrarla Damat Ferit Paşa'yı geçirmek istemiş, bunda başarılı da olmuştur. Nitekim Vahdettin'in damadı İsmail Hakkı (Okday) bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

---
[788] Aynı; s.277.
[789] Aynı; s.277-278.
[790] Türkgeldi; a.g.e., s.182-185.
[791] Şimşir; a.g.e., s.390-391.

"Damat Ferit Paşa, Padişahı, şuna kesin olarak inandırmıştır ki, İstanbul'u işgalleri altında bulunduran düşmanlar ancak kendisi iş başında yani iktidarda bulunduğu müddetçe Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yumuşak davranacaklardır ve şayet kendisi iktidardan uzakta bulunursa henüz barış yapmamış düşmanlar gayet insafsız hareket edecek, Türkiye'ye kan kusturacaklardır. Zira gerek İngilizler, gerek Fransızlar ancak ve ancak kendisine itimat etmekte, Devlet dizginlerini O'nun idare etmesini arzulamaktadırlar. İşte Enişte Paşa'nın Sultan Vahideddin Han'ın gözleri önünde canlandırdığı umacı bu realitedir..." [792]

Bu durum, Vahdettin'in İngilizler karşısında Damat Ferit'e güvenerek teslimiyetçi bir politika izlemesi sonucunu doğurmuştur. Bu teslimiyetçi politika çerçevesinde *"Damat Ferit Paşa, aklına ne eserse onu yaptırıyor, bunları da Padişahına istediği anda tasdik ettiriyordu."*[793]

Vahdettin'in İngilizler karşısında teslimiyetçiliğinin en önemli örneklerinden biri, 19 Ocak 1919 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcilerinin kendi hizmetlerinde kullanmak için Osmanlı hanedanı mensuplarının oturdukları bazı binaların teslim edilmesini istemeleri ve Ali Fuat (Türkgeldi) Bey'in karşı çıkması üzerine, *"Siz nasıl kafa taşıyorsunuz? Biz hâl-i esaretteyiz; Dolmabahçe Sarayı'nı da isterlerse ne yapacağız?"*[794] şeklindeki cevabıdır.

Teslimiyetçiliğine bir başka örnek, İtilaf Devletlerinin etkisi ile savaş suçlularını yargılamak üzere olağanüstü yetkilerle donanmış olan mahkemenin [Divan-ı Harb-i Örfî = Nemrut Mustafa Paşa Divanı] kurulmasına onay vermesidir. Bu mahkemede İngilizlerin etkisiyle, başta Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey olmak üzere pek çok masum insan yargılanarak idam edilmiş, hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır.[795]

Rauf Bey (Orbay), Bahriye Nazırı olarak görev yaptığı dönemde bir gün Padişah'la yaptığı görüşmede, Damat Ferit Paşa ve İngiliz yanlısı tutumundan şikâyet ederek milletin geleceği için neler yapılması gerektiği konusunda bazı önerilerde bulunması üzerine Vahdettin çok sinirli bir biçimde; ***"Beyefendi, ortada bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lazım, O da benim!"*** [796] cevabını vermiştir. Milletten bu kadar kopuk, milletin içindeki direniş gücünü ve cevherini anlamaktan bu kadar aciz bir Padişah, doğal olarak o millete güvenmek yerine İngiliz politikalarını uygulamayı tercih edecektir.

Lütfü Simavi Bey, Vahdettin'in İngiliz yanlısı tutumunu şu sözlerle değerlendiriyor:

"Mart 1919'da Saray'da düzensizlik günden güne ve hissedilir şekilde artmaktaydı. Başmabeyinci [protokol müdürü] *olduğum hâlde benden gizli birçok kimselerin, hatta İtilaf Devletleri uyruğundan kim ve de ne oldukları belli olmayan adamların -vakitli vakitsiz- Padişahın huzuruna kabul edildiğini duyuyor ve görüyordum. Padişah, böylelikle güya çok ustaca bir siyaset güttüğü kanaatindeydi."*[797]

İngilizlerin her türlü isteklerini emir kabul ederek uygulayan Damat Ferit, Vahdettin'in yanında bulunan ve kendisini pek çok konuda uyarmaya çalışan Başmabeyinci Lütfü Simavi Bey'i ve Başkatibi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey'i, Vahdettin üzerindeki etkisini kullanarak bu görevlerden azlettirmiştir.[798] Keza, Vahdet-i Milliye Cemiyeti üyesi Abdurrahman Şeref Bey de bu çerçevede Damat Ferit'in isteği ile Padişah tarafından Vakanüvislik [Sarayın resmî tarihçiliği] görevinden azledilmiştir.[799]

---

792 Okday; a.g.e. s.412.
793 Simavi; a.g.e., s.324.
794 Türkgeldi; a.g.e., s.191.
795 Aynı; s.189-191.
796 Rauf Orbay; **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s.199.
797 Simavi; a.g.e., s.319.
798 Türkgeldi; a.g.e., s.219/286.
799 Simavi; a.g.e., s.335.

İngilizlerin, Karadeniz bölgesinde Pontusçu çetelerle mücadele eden Kuvayı Milliye birliklerinin etkisiz hâle getirilmesi için İstanbul Hükûmetine yaptığı baskı ve bu baskının sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'nın ne şekilde Samsun'a çıktığını kitabımızın *"Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Döneminde İstanbul'daki Faaliyetleri ve Ordu Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı"* alt başlığı altında daha önce ayrıntılı olarak ele alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden sonra Amasya Genelgesi ile başlattığı Türk Millî Mücadelesi, kısa bir süre içinde Türk milletinin desteğini kazanmış, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile millet, *"Tam Bağımsızlık"* anlayışı içinde ortak hedeflerde birleşmiştir. Bütün bu gelişmelere engel olamayan Damat Ferit Hükûmeti istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Yerine geçen Ali Rıza Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçen inisiyatifi tekrar İstanbul'a kazandırabilmek için, Bahriye Nazırı Salih Paşa aracılığıyla Amasya Görüşmesi'ni gerçekleştirmiş ve yapılacak seçimlerle Mebusan Meclisini İstanbul'da açarak, bu Meclisi diledikleri biçimde yönlendireceklerini zannetmişlerdir.

Ancak, seçimlerin yapılmasıyla büyük bir şaşkınlık yaşayacaklardır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde seçilen milletvekilleri büyük oranda Müdafaai Hukuk Cemiyeti adayları olacaktır. Bu beklenmedik durum üzerine Vahdettin, bu milletvekillerini istifaya zorlayarak, yerlerine kendi düşüncesine yakın kişilerin seçilmesi için girişimde bulunmuş, bunda da başarılı olamayınca, bu milletvekillerinden meşruluğunu tanımamak için, bunların temsilcilerinden oluşan heyeti, hastalık numarası yaparak huzuruna kabul etmemiştir.[800] Bu milletvekillerinden oluşan Mebusan Meclisi, 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda *Misak-ı Millî*'yi kabul etmiş ve 17 Şubat 1920 tarihinde de bu kararını ilan etmiştir.[801]

Misak-ı Millî'nin kabul edilmesi üzerine İstanbul 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmiştir. İtilaf Devletlerince geniş kapsamlı tutuklamalar yapılmış ve tutuklanan bu kişiler Malta Adası'na sürgüne gönderilirken, Vahdettin bu tutuklama ve sürgünleri büyük bir sevinçle karşılamıştır.[802] Malta'ya sürgün edilen kişilerin tutuklanmasıyla ilgili olarak Vahdettin'in bilgisi dâhilinde, Damat Ferit, Ali Kemal ve Sait Molla gibi iş birlikçiler geniş kapsamlı tutuklama listeleri hazırlayarak İngilizlere vermişlerdir. Hatta kendisine verilen listelerdeki kişilerin sayısının çokluğu karşısında İngiliz Binbaşısı Basset, bu hırslı siyaset bezirganlarına; "*Efendiler, Hükûmetim bu siyasi sürgünlere Malta Adası'nı değil, adada bulunan ufak bir garnizonu tahsis etmiştir. Görüyorum ki, ayırdığınız bu miktara Malta Adası da yetmeyecek."*[803] şeklinde tepkide bulunmuştur.

İstanbul'un işgali üzerine Mebusan Meclisi çalışamaz duruma gelmiş, 85 milletvekili Malta'ya sürgün edilmiş[804] ve Vahdettin'in çıkarlarına aykırı kararlar alan bu Meclis Vahdettin tarafından 11 Nisan 1920 tarihinde yayımlanan bir iradeyle feshedilmiştir.[805] Böylece Millî İrade'nin İstanbul'daki tek dayanağı da ortadan kaldırılmıştır. Vahdettin'in, Mebusan Meclisi ile ilgili olarak söylediği; *"Ecnebilerin zihniyeti bizimkine uymuyor, bir kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve 'O hey'et-i katilenin müntehabı* [katillerce seçilmiş] *olan Meclis-i Meb'usanı nasıl tutuyorsunuz? Siz neye istinad ediyorsunuz?' diyorlar"* sözleri Meclisi Mebusanın feshedilmesinin İtilaf Devletlerinin isteği ile olduğunun bir delilidir.[806]

İstanbul'un işgali üzerine Salih Paşa Hükûmeti istifa etmiştir. Yeni bir hükûmet kurulması aşamasında Vahdettin'in İngilizlerin isteği doğrultusunda Damat Ferit Paşa'ya hükûmeti kurma görevini vermesi üzerine bunun bir felaket olacağını Vahdettin'e bizzat söyleyen ve bu uygulamaya karşı çıkan Mebusan Meclisi İkinci Başkanı Hüseyin Kâzım Bey'e *"Ben istersem Rum Patriğini de Ermeni Patriğini de getiririm, Hahambaşıyı da getiririm. Ben böyle karar*

---

800 Türkgeldi; a.g.e., s.274-275.
801 Aybars; a.g.e., 1986, s.191-192.
802 Türkgeldi; a.g.e., s.237-281.
803 Yalkın; a.g.e., s.146.
804 Bennett; a.g.e., 1999, s.56.
805 Türkgeldi; a.g.e., s.284. Ayrıca Bkz. Selek; a.g.e., c.1, s.338.
806 Türkgeldi; a.g.e., s.185.

verdim; getireceğim."[807] cevabını vermişti. Bunun sonucu olarak İngilizlerin isteği ile Damat Ferit Paşa tarafından yeni hükûmet kurulmuştur.

Millî İrade'nin İstanbul'daki Meclisinin kapatılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmaları sonucu seçimler yapılmış, yeni seçilen milletvekilleriyle İstanbul Meclisinden kaçarak Ankara'ya gelebilen milletvekillerinin katılımıyla 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır.

TBMM'nin açılarak millî iradeyi temsil etmeye başlamasıyla Vahdettin ve Damat Ferit Paşa da TBMM'yi ve millî iradeyi boğmak için çalışmalara başlamıştır. Bu dönemde İstanbul'daki İngiliz İstihbarat Teşkilatının başında bulunan Yüzbaşı Bennett'in anılarında idam fetvasının, İngiltere'nin İstanbul'daki yüksek komiseri Sir Horace Rumbold'un istekleri doğrultusunda Damat Ferit Paşa tarafından Vahdettin'in de onayı alınarak hazırlatıldığı ifade edilmektedir.[808] Bu amaçla, 9 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngiliz Muhipleri Cemiyetine mensup ulema Yıldız Sarayı'na davet edildi. Bu ulemadan oluşan ***"meşveret meclisi"*** toplandı. Bunlar Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele'nin Padişaha ve Halifeye isyan etmek olduğuna karar vererek şeriat hükümlerine göre hareket edilmesi ve bu konuda Şeyhülislam tarafından bir fetva çıkarılmasına karar verdiler. Dürrizade Abdullah tarafından hazırlanan fetva 11 Nisan 1920 tarihinde tüm gazetelerde ilan edildi.[809] Fetvaya göre; Mustafa Kemal Paşa ve kurtuluş mücadelesi veren herkes dinden çıkmıştı ve idamları ***"farz"*** olarak dinen bir zorunluluktu.

Bununla da yetinilmeyerek Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları düzmece bir mahkemede yargılanarak idama mahkûm edilmiştir. Vahdettin, bu idam fermanını 24 Mayıs 1920 tarihinde bizzat imzalayarak yürürlüğe koymuştur.[810]

Bu idam fetva ve fermanı, İngiliz uçakları, casuslar ve bozguncular aracılığıyla Anadolu'ya dağıtılmış, iç isyanlar bölümünde ayrıntılı bir biçimde açıkladığımız gibi, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi bozguncular eliyle Anadolu'nun dört bir yanında isyanlar çıkartılmış, kardeş kardeşe kırdırılmaya çalışılmıştır. Kuvayı İnzibatiye ve Anzavur İsyanı gibi Vahdettin onaylı projeler devreye sokulmuştur.

Vahdettin, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Anadolu hareketini; ***"bir avuç çete"***, ***"isyan komitesi"***[811], ***"Bolşevikler"***, ***"asiler"***, ***"egoist emeller güden İttihatçılar"***[812] şeklinde nitelendirmiştir. Bu nitelendirmelerin altında yatan gerçek, Anadolu hareketini başlatan Mustafa Kemal Paşa ve bu harekete gönül veren tüm Anadolu halkının, kendi doğal hakkı olarak gördüğü devleti yönetme yetkisini ellerinden alacağı endişesidir. Devlet yönetme yeteneği ve dirayeti olmayan, Türk milletini tanımayan, anlamayan, anlayamayan Vahdettin, İngilizlerle iş birliği içinde bu hareketi boğarak tahtını ve tacını koruyabileceğini düşünmüştür.

Bu doğrultuda Başta Damat Ferit, Sait Molla, Ali Kemal olmak üzere, İngiliz ajanı papaz Frew, İngiliz istihbaratının bütün olanaklarından yararlanarak, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının üyelerini kullanarak Anadolu'nun dört bir yanında propaganda faaliyetlerine başladılar. Bu bozguncuların halka anlattığına göre Kuvayı Milliyeciler İttihatçı ve Bolşevik'ti.[813] Padişaha karşı isyan [Huruç alessultan] etmişler ve bu nedenle de haklarında idam fetva ve fermanı yayımlanmıştı. Dolayısıyla bu kişilere karşı silahlanmak, mücadele etmek ve bunları öldürmek dini bir zorunluluktu.

Bu ve benzeri propagandalarla Anadolu tam anlamıyla yangın yerine çevrilmiş, kardeş kardeşe kırdırılmış ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç aşamasında düşmana karşı kullanılabilecek olan gücümüz, birbirimizi yok etmek için sarf ettirilmiştir. Bu kapsamda,

[807] Aynı; s.282.
[808] Bennett; a.g.e., 2008, s.124.
[809] İrtem; a.g.e., s.170-171.
[810] **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.83/197, Belge-87.
[811] Hülagü; a.g.e., s.32/38.
[812] Şimşir; a.g.e., s.401-403.
[813] Aker; a.g.e., s.381.

İngilizlerle iş birliği içinde verdiği idam fetva ve fermanlarıyla, çıkardığı iç isyanlarda hayatını kaybedenlerin bir numaralı sorumlusu Vahdettin'dir. Ancak Türk milleti, engin sağduyusu ile bu buhranlı günleri aşmış, casuslar, bozguncular ve iş birlikçiler hak ettikleri cezalara çarptırılmışlardır.

Bu arada Vahdettin kendi geleceği ile ilgili olarak taşıdığı kaygılarla uğraşmaktadır. 4 Ekim 1920 tarihinde Amiral de Robeck ile Yıldız Sarayı'nda yaptığı özel bir görüşmede can güveniliği endişesi taşıdığını belirterek, herhangi bir sıkıntılı durumda İngiltere'nin kendisine ***iltica hakkı garantisi*** vermesini istemiştir. Vahdettin'in bu isteği Londra'ya bildirilmiş ve İngiliz Hükûmeti, gerekli gördüğünde bu ilticaya izin verebileceği belirterek, Vahdettin'e bu konuda garanti verilmesini Amiral de Robeck'ten istemiştir.[814] Vahdettin'in Türk Kurtuluş Savaşı boyunca yapmış olduğu bütün faaliyetler, İngilizlerin verdiği bu garanti çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Mütareke ve Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Vahdettin'in Yıldız Sarayı, tam anlamıyla iş birlikçilerin merkezi durumunda olmuştur. İstanbul'daki Mim Mim Grubunun önde gelen casuslarından Mustafa Razi (Yalkın) Bey, sürekli olarak izleme altında tuttukları Yıldız Sarayı ve Vahdettin'le ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapıyor:

> *"Vahdettin'in en sonunda başına yıkılan sarayı Mütareke günlerinde tam manasıyla bir zehir kaynağı idi. Yurt ve ulusun kurtarıcılarını ısırmaya ve zehirlerini akıtmaya uğraşan büyük ve küçük yılanlar, zehirlerini hep bu kaynaktan alırlardı. Başta Vahdettin olmak üzere bütün yurtsuz vatansızlar, gece gündüz sarayın fesat kokan salonlarında toplanıyorlardı. Bütün düşünceleri, hedef ve gayeleri Anadolu'dan fışkıran Türklük hareketinin kaynağını kurutmak, saf ve cahil halkı kandırıp, bu hareketten soğutmak idi. Bunun için mukaddes bildiğimiz her şeyi eziyor ve çiğniyorlardı."*[815]

Vahdettin'in kendi çıkarları doğrultusunda Yıldız Sarayı'nda bir istihbarat teşkilatı kurdurduğu ve Saraya gelen her türlü bilgiyi İngilizlere ulaştırdığı[816] barış görüşmeleri için Paris'e giden Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in katibinin valizini açtırarak gizli evrakların kopyalarını çıkartıp İngilizlere rapor ettiği[817], İngilizlerle iş birliği içinde kurdurduğu *"Hususi Türk Polis İdaresi"* isimli casus şebekesiyle İstanbul'daki vatanseverleri yakalatmaya çalıştığı[818] kitabımızın *"Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nda İstihbarat Faaliyetleri"* başlıklı konusu altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Vahdettin'in en önemli kötülüklerinden biri Anadolu'da Türk Millî Mücadelesi'nin geliştiği bir ortamda Sevr Barış Andlaşması'nı kabul etmesi olmuştur. Yurdumuzu parçalamak isteyen İtilaf Devletleri, Damat Ferit liderliğindeki İstanbul Hükûmeti'nin önüne koydukları ve kabul etme direktifi verdikleri Sevr Andlaşması için Vahdettin, Yıldız Sarayı'nda kendine yakın isimlerden oluşan bir *"Saltanat Şurası"* toplamış[819] ve onların da onayını aldıktan sonra görevlendirdiği bir heyet, Sevr Andlaşması gibi Türk milletinin bütün haklarını imha eden bir belgenin altına imzalarını atmışlardır.[820] Ancak TBMM, Sevr Barış Andlaşması'nı kesinlikle reddetmiş ve Misak-ı Millî hedefleri doğrultusunda mücadelesini devam ettirmiştir.

İç isyanlar ve Sevr'e rağmen TBMM, bütün bu zorlukların üstesinden birer birer gelmiş ve Düzenli Orduya geçişle beraber ardı ardına askerî ve diplomatik zaferler kazanılmaya başlanmıştır. Özellikler Sakarya Meydan Muharebesi ve zaferi sonrası TBMM'nin, Türk milleti adına karar vermeye yetkili tek siyasi güç olduğu Fransa, İtalya ve hatta İngilizler tarafından bile kabul edilmeye başlanmıştır.

---

[814] Hülagü; a.g.e., s.74-75.
[815] Yalkın; a.g.e., s.117.
[816] Aynı; s.117-118.
[817] Sonyel; a.g.e., s. 239.
[818] Yalkın; a.g.e., s.37/159.
[819] Okday; a.g.e. s.415-416.
[820] Özbay; a.g.e., (Bu eserin 356 ile 484'üncü sayfaları arasında Sevr Barış Andlaşmasının 432 maddeden oluşan tam metni incelenebilir)

Vahdettin, bu askeri, siyasi ve diplomatik mücadele sürecinde kendi çıkarları için çalışmaya devam etmiştir. 1921 yılı Aralık ayı başında ***"Anadolu Cemiyeti"*** adında ***"Antikemalist"*** bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet, 9-10 Aralık günlerinde bir yönetim kurulu toplantısı yapmış ve hazırladıkları projeyi 11 Aralık 1921 tarihinde İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliğine sunmuştur. Bu projeye göre; Ege Bölgesi'nde ***"Batı Anadolu Muhtar Hükûmeti"*** adıyla özerk bir siyasi yapı kurulacak, bu siyasi yapı Yunanistan'ın koruması altında, görünüşte Padişah Vahdettin'e bağlı olacak, sınırları Sevr Andlaşması'nda belirlenen sınırlar olacak, başında bir Hrıstiyan vali olacak, hemen bir seçim yapılarak bir Meclis, Hükûmet ve idari sistem oluşturulacak, Yunanistan ve Batılı devletlerden alınacak para yardımı ile bu bölgede bir ordu oluşturulacak, bu ordunun Yunanlı subaylarca eğitiminden ve silahlandırılmasından Yunan ordusunun Başkomutanı sorumlu olacak, Türkçeyi iyi bilen Yunanlı subaylar bu ordunun komuta kadrosunda görev yapacak, bu ordunun kurulması için Yunan Hükûmeti ilk etapta 100.000 lira ödenek ayıracak, bu ordunun kurulması ve eğitimi tamamlandıktan sonra ***"Kemalist Asiler"***in üzerine gönderilecek ve bu *"asileri"* yenerek devre dışı bırakacaktı. Yunanlılar, Anadolu Cemiyetinin bu teklifini hemen İngilizlerle paylaşmışlar ve İngilizler bu konu üzerinde İstanbul Hükûmeti ile temasa geçmiş, teklifin ciddiliği konusunda ikna olmuşlar ve bu konu üzerinde düşünmeye başlamışlardır.[821]

İş birlikçi ***"Anadolu Cemiyeti"***nin bu teklifi Yunanlılara da ilham vermiş olacaktır ki, Yunan Hükûmeti 30 Temmuz 1922 tarihinde İzmir'de Yunan Genel Valisi olarak bulunan Stergiadis düzenlediği bir törenle Batı Anadolu'da ***"İyonya Cumhuriyeti"*** adıyla Yunanistan'a bağlı özerk bir devlet kurulduğunu ilan etmiştir. Başkenti İzmir olan bu devlet yaklaşık 18.000 km^{2}lik bir alanı kapsayacak ve bir buçuk milyonluk bir nüfusa sahip olacaktı.[822] Yunanlıların ***"İyonya Cumhuriyeti"*** projesi ile İstanbul'daki iş birlikçilerin ***"Batı Anadolu Muhtar Hükûmeti"*** projelerinin bu kadar büyük bir benzerlik göstermesi, her ne pahasına olursa olsun Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin ortadan kaldırılmaya çalışılması iş birlikçilerin cesaretini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu girişimin dışında Vahdettin'in İngilizlerle giriştiği başka pazarlıklar da vardır. 25 Mart 1922 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa, İngiltere Yüksek Komiseri Sir. Horace Rumbold'la bir görüşme yaparak, bir gün önce Vahdettin'in kendisine verdiği talimatlar doğrultusunda İngilizlere bir öneride bulunmuştur. Vahdettin, Fransa ve İtalya'dan bağımsız olarak İngiltere ile bir barış yapmak niyetindedir. Yapılacak anlaşma gereğince Türkiye, bütün milletlerin yararına tarafsız olarak Boğazları İngiltere'ye verecekti. İngiltere, Boğazların güvenliği için kendi askerlerini ya da Türk jandarmasını kullanabilecekti. Türk Hükûmeti, Türk jandarmasını İngiltere'nin emrine verecekti. Boğazların korunması için gerekli toprak şeridi de İngiltere'ye verilecekti. Vahdettin, Tevfik Paşa'yı bu öneri için kendini görevlendirdiğinde bu konuyu Hükûmet üyeleri dâhil hiç kimsenin bilmediğini belirterek kendisinden de gizli tutmasını istemiş, ayrıca İngilizlerden de Fransa ve İtalya'nın bu konudan haberdar edilmemesini rica etmişti.[823]

Vahdettin, bu öneriyle ilgili İngiliz Hükûmeti'nden bir ses çıkmayınca bu sefer Yıldız Sarayı'nda Horace Rumbold'la 7 Ağustos 1922 tarihinde bizzat görüşerek, yeni önerisini iletmiştir. Bu öneriye göre; Yunanlılar Anadolu'daki askerlerini çekecek, İngiltere, Vahdettin'e silah ve para yardımı yapacak, bu yardımlarla oluşturulacak olan ordu ile *"Kemalist Ordu"* hezimete uğratılacak, *"Kemalist Yönetim"* yıkılacak, ondan sonra İngiltere ile Vahdettin arasında İngiliz çıkarlarını göz önünde bulunduracak bir andlaşma imzalanacaktı. Rumbold, bu konuyla ilgili olarak hükûmetine yazdığı mektubun bir bölümünde şunları söylüyor:

> *"Sultan barış umudu hakkında ne düşündüğümü sordu. Majesteleri Hükûmetinin (İngiltere'nin) barış yapılması için her çabaya öncülük ettiğini, şimdiye kadarki çabalar başarısız kalırsa bunun hatasını bizde değil, başka yerde, yani Ankara'da aramak gerektiğini hatırlattım. Sultan hemen kabul etti ve*

[821] Şimşir; a.g.e., İstanbul 1972, s.349-355.
[822] Müderrisoğlu; a.g.m., 1993. Ayrıca Bkz. Smith; a.g.e., s.399.
[823] Şimşir; a.g.e., s.390-391.

Milliyetçi liderlere karşı ağır hakaretlere başladı. Onların bir hükûmet değil, bir asiler ve ihtilalciler topluluğu olduğunu söyledi. Onlar, çeşitli adlarla ve bu arada 'Milliyetçilik' adıyla bu memlekete hükmetmek için egoist emeller güden ittihatçılardı. Politika ve inanç bakımından onlar Bolşevik idiler."[824]

Yunanlılar, İngilizler ve Vahdettin arasında bu kirli ilişkiler ve çıkar hesapları yapılırken 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Türk taarruzu bütün bu hesapları alt üst etmiş ve 9 Eylül'de İzmir'e giren Türk ordusu büyük zaferini tüm dünyaya ilan etmiştir.

Bu zafer sonrasında bile Vahdettin, İngilizlerle iş birliğinden ve kendi çıkarlarını ancak İngilizlerin koruyabileceği düşüncesinden vazgeçmemiştir. Nitekim Türk ordusunun elde ettiği büyük zaferle ilgili olarak TBMM Hükûmeti'ni kutlaması konusunda yakınları tarafından kendine yapılan telkinlere direnerek söz konusu kutlamayı yapmamıştır. İngilizlere şirin görünmek için, kutlama konusunda kendine yapılan teklifleri reddettiğini 23 Eylül 1922 tarihinde Horace Rumbold'a iletmiştir.[825]

1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de alınan bir genel kurul kararı ile Saltanat'ın kaldırılması üzerine Vahdettin için sıkıntılı günler başlamıştı. Damat Ferit'in yaveri Tarık Mümtaz Göztepe, bu ortamı şu sözlerle anlatıyor:

"Sultan Vahideddin, can kaygısı içinde kâbuslu günler geçiriyordu. Muhalifler, Yıldız Sarayı'nın eşiklerini aşındırıyor ve kaçmak için padişahtan yol parası istiyorlardı. Dilenci bir, beş olsa; kuş sütüyle beslenecekti. Fakat yüzlerce muhalefet fukarası topyekûn meteliğe kurşun atıyordu."[826]

Bu can kaygısı ile Vahdettin, İngilizlere 1920 yılında kendisine verilen iltica garantisini hatırlatarak bu kapsamda Yıldız Sarayı ile İngiliz Karargâhı arasında çeşitli görüşmeler yapılmış ve bu görüşmelerin bir sonucu olarak Vahdettin'in İstanbul'dan kaçırılmasına ilişkin olarak General Harrington'a hitaben bizzat kaleme alınmış bir mektup, Vahdettin'in kayınbiraderi Kaymakam (Yarbay) Zeki Bey tarafından 15 Kasım 1922 tarihinde Pangaltı Harbiye Mektebi binasında bulunan İngiliz Karargâhı'ndaki Harrington'a elden teslim edilmiştir.[827] Vahdettin'in mektubu ve orijinal imzalı belgesi şu şekildedir:

Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı
General Harington Cenaplarına

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fahimanesine iltica ve bir an evvel mahall-i ahare naklimi talep ederim efendim. 16 Teşrinisani 1922.

Halife-i Müslimin
Mehmed Vahidettin[828]

---

[824] Aynı; s.401-403.
[825] Hülagü; a.g.e., s.30-31.
[826] Tarık Mümtaz Göztepe; Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Mütâreke Gayyasında, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969, s.447.
[827] Tarık Mümtaz Göztepe; **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1968, s.15-16.
[828] Enver Ziya Karal; **Türkiye Cumhuriyeti tarihi 1918-1965**, TTK Basımevi, Ankara, 1981, s.117.

Vahdettin'in General Harrington'a yazdığı mektubun aslı

Bu bir cümlelik mektup aslında çok sayıda soruyu hak etmekte ve çok sayıda soruya da cevap vermektedir. Öncelikle Vahdettin İstanbul'da hayatını neden tehlikede görmektedir? Düşmanla iş birliği yapmadıysa, millet aleyhinde çalışmadıysa, milletine ihanet etmediyse böyle bir tehlike neden mevcut olsun? Ayrıca Vahdettin kendisinde İngilizlerden talepte bulunma hakkını nereden görmektedir? Böyle bir talepte bulunuyorsa, daha önce İngilizler de kendisinden bazı taleplerde bulunmuşlar mıdır? Bu talepleri yerine getirmiş midir ki bu hakkı kendisinde görmektedir? Ayrıca neden İtalyanlardan ya da Fransızlardan talepte bulunmayıp İngilizlerden talep etmektedir? Bir diğer soru ise tarihte hayatını tehlikede gördüğü için bir Gayrimüslim devletten sığınma hakkı talep eden başka bir İslam Halifesi var mıdır? Bu kısacık mektup Vahdettin'in Türk Kurtuluş Savaşı boyunca takındığı tavrın, Türk milletine yaptığı ihanetin en önemli belgelerinden biridir.

Harrington, Vahdettin'in bu isteği üzerine günlerdir süren görüşmeler üzerine gerekli hazırlıkların yapılmış olduğunu ve istenilen zamanda İngilizlerin Malaya Zırhlısı'nın Vahdettin'i İstanbul'dan kaçırmak üzere hazır beklediğini bildirmiştir.[829]

17 Kasım 1922 tarihinde General Harrington bizzat Yıldız Sarayı'na kadar gelerek Vahdettin tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış, bir süre sonra Harrington ve beraberindeki Vahdettin, oğlu Ertuğrul Efendi, Yaveri ve Kayınbiraderi Yarbay Zeki, çamurluklarına kadar silahlı İngiliz askerlerinin bulunduğu otomobillere binerek süratle Dolmabahçe Sarayı rıhtımına gidilmiştir. Buradan İngiliz donanmasına ait bir motora binilerek Saray açıklarında istim üstünde bekleyen Malaya Zırhlısı'na ulaşılmıştır. Burada İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanı Amiral de Robeck tarafından karşılanarak amiral salonunda hazırlanan özel kamarasına alınmış ve zırhlı derhal demir alarak bir İngiliz toprağı olan Malta Adası'na hareket etmiştir.[830]

Vahdettin'in kaçışı, Kılıç Ali Bey'in hatıralarında şu şekilde anlatılmaktadır:

> *"Vahdettin kaçacağı günden bir gün evvel kayın biraderi kaymakam Çerkez Zeki ve doktoru Reşat Paşa ve daha bazı yakınları ile firara dair hareket tarzını, götüreceği eşyaları tespit ettirmiş. Kaçacağı gün sabaha karşı bahada ağır yükte hafif eşyalarını sandıklara yerleştirtmiş. Vahdettin o gece hiç uyku uyumamış, çok asabî halde dolaşmış durmuş. Korka korka mütemadiyen pencerelerin önüne gelerek etrafı gözetlermiş. Bir aralık kendisine otomobillerin hazır olduğunu söylemişler. Derhâl paltosunu giymiş, merdivenlerden inerek ve beraberindekilerle Yıldız Sarayı'nın arka tarafındaki Orhaniye Kışlası'na çıkan*

[829] Göztepe; a.g.e., 1968, s.16
[830] Aynı; 1968, s.17-18.

kapıdan dışarıya fırlamış. Orada kendisini bekleyen General Harrington ile birlikte dört otomobillik bir kafile hâlinde Dolmabahçe Sarayı'na ve oradan motörle zırhlıya gitmişler. Vahdettin'in içeri girmesini müteakip zırhlı hemen hareket etmiş, gitmiş."[831]

Vahdettin'in kaçışına ilişkin TBMM'ye ilk bilgi 18 Kasım 1922 tarihinde Başbakan Rauf Bey tarafından verilmiştir. Rauf Bey, TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'dan gelen telgrafı Mecliste okumuş ve gerekli açıklamalarda bulunmuştur.[832] Kaçış olayı Mecliste büyük bir tepki ile karşılanmış ve Şer'iye Vekili (Din İşleri Bakanı) Vehbi Efendi, Vahdettin'in Hilafet makamını terk etmesiyle Şer'an (Şeriata göre) bu makamın boş kaldığını, dolayısıyla yeni bir Halife seçmek gerektiğini açıklayarak bu konuda teklifte bulunmuştur. Milletvekillerinin Vahdettin'in Halifelikten azledildiğine dair fetva istemeleri üzerine Vehbi Efendi hazırladığı fetvayı Meclis kürsüsünden okumuştur. Hemen arkasından yapılan oylama ile Veliaht Abdülmecid Efendi yeni Halife olarak seçilmiştir.[833]

Vahdettin, Dolmabahçe Sarayı rıhtımında İngiliz motoruna binerken

Milletine yaptığı ihaneti, İngilizlere sığınarak taçlandıran Vahdettin hakkında Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta şu ifadeleri kullanmakta ve bu konudaki son sözü söylemektedir:

"Her ne sebeple ve ne şekilde olursa olsun, Vahdettin gibi hürriyetini ve hayatını milleti içinde tehlikede görebilecek kadar âdi bir yaratığın, bir dakika bile olsa, bir milletin başında olduğunu düşünmek ne hazindir! Şükre değer bir durumdur ki, bu alçak, mirasına konduğu Saltanat makamından millet tarafından atıldıktan sonra, alçaklığını sonuna kadar getirmiş oluyor. Türk milletinin bu işte önce davranması elbette takdire değer.

Âciz, adi, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancının koruyuculuğuna sığınabilir; ancak, böyle bir yaratığın bütün Müslümanların Halifesi sıfatını taşıdığını ifade etmek elbette doğru değildir.

[831] Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.116-117.
[832] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c.24, s.562-563.
[833] Aynı; s.563-565.

Böyle bir düşünce tarzının doğru olabilmesi, öncelikle, bütün Müslüman milletlerin esir olmaları şartına bağlıdır.

Hâlbuki, dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz boyunca hürriyet ve istiklale sembol olmuş bir milletiz! Değersiz hayatlarını iki buçuk gün daha fazla ve sefilce sürükleyebilmek için, her türlü düşkünlüğe katlanmakta bir sakınca görmeyen halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik.

Böylece, devletlerin, milletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde, şahısların, özellikle bağlı bulundukları devlet ve milletin zararına da olsa şahsi durumlarından ve kendi hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespayelerin herhangi bir önemi olamayacağı şeklindeki bilinen gerçeği bir defa daha ortaya koymuş olduk.

Milletler arasındaki ilişkilerde mankenlerden yararlanma yöntemine rağbet etme devrine son vermek medeni dünyanın samimi bir dileği olmalıdır."[834]

Vahdettin'i İstanbul'dan kaçıran Malaya Zırhlısı, 21 Kasım1922 tarihinde Malta Adası'na varmış ve burada İngilizlerin Malta Genel Valisi Mareşal Lord Plummer tarafından İngiliz Kralı V. George adına karşılanmıştır. Vahdettin, Lord Plummer'e *"Haşmetlû İngiltere Kralı ve Denizaşırı Dominyonlar Hükümdarı ve Hindistan İmparatoru Hazretlerinin hakkımda gösterdikleri asil alaka ve misafirperverlikten pek mütehassisim. Kendilerine teşekkürlerimi bildirmenizi rica eder ve Türklerin Padişahı ve İslamların Halifesi sıfatımı kesinlikle muhafaza etmeğe azmetmiş bulunduğumu tekrar arz ve kaydederim."* sözleriyle Malta'ya ayak basmıştır.[835] Bu sözlerden anlaşılacağı gibi Vahdettin, TBMM'nin Saltanat'ın kaldırılması ve kendisinin Halifelikten uzaklaştırılması kararlarını tanımamaktadır.

26 Kasım 1922 tarihli Vakit gazetesi Halife Abdülmecid Efendi'nin Vahdettinle ilgili şu değerlendirmesini yayımlayacaktır: ***"O hain yalnız vatanımıza hıyanet etmedi. Hanedanımızın şerefiyle de oynamıştır. Artık vatandan da, hanedanımızın sicilinden de kovulan bu adamdan bahsetmeyelim. Yazık ki benim babam bu adamın amcasıydı."***[836] Vahdettin'i kendi hanedan üyeleri bile hain olarak damgalamakta ve terk etmekteydi.

Vahdettin Malta'ya gittikten bir süre sonra İngilizlerle Mc Mahon Anlaşması'nı yaparak Türk ordusuna karşı savaşan Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'den telgrafla bir davet alır. Telgrafta; *"Yeryüzünün Halifesi ve umum İslamların imamı, Emirülmüminin Efendimiz Hazretlerini Hicaz Kralı Hüseyin kulları Kâbe-i Muazzamanın muazzam misafirliğine davet eder, dindarane bir sadakat ve merbutiyetle hakipa-yi şahanelerine yüz sürer.'*[837] ifadeleri yer almaktadır. Osmanlı Padişahı ve Halifesine isyan eden bir kişinin bu tür ifadeler kullanması ilginçtir ve bir süre sonra bu ifadelerin gerçek amacı ortaya çıkacaktır. Vahdettin, Şerif Hüseyin'in telgrafına karşı yazdığı telgrafla daveti kabul ettiğini bildirmiştir.[838] Vahdettin ve yanındakiler İngilizlerin Ajax zırhlısı ile Malta Adası'ndan ayrılarak Süveyş'e gelmişler ve burada Şerif Hüseyin'in oğullarından Emir Abdullah tarafından törenle karşılanmışlardır. Burada Rıza Tevfik başta olmak üzere yurt dışına kaçan birçok iş birlikçi asalağın da kafileye katılımı ile kendilerine tahsis edilen *"Zemzem"* vapuru ile Cidde'ye ulaşmışlar, oradan da kara yoluyla Mekke'ye gitmişlerdir. [839]

Bu tantanalı karşılama ve misafirperverliğin neden yapıldığı bir süre sonra ortaya çıkacaktır: Bu pek nazik misafirperverlik altında gizlemeye çalışılan iki yüzlü amaç bir biçimde punduna getirip Vahdettin'den kendi gönül rızası ile Hilâfet hakkında Kral Hüseyin lehine bir feragatname koparmaktır. Nitekim bir süre sonra Vahdettin, Taif'te bulunduğu

---

[834] **Nutuk**; s.470.
[835] Göztepe; a.g.e., 1968, s.20.
[836] Aynı; s.35.
[837] Göztepe; a.g.e., 1968, s.39.
[838] Hülagü; a.g.e.; s.147.
[839] Göztepe; a.g.e., 1968, s.67-69./74-77.

dönemde, Şerif Hüseyin'e bir telgraf çekerek Hükümdarlığı nedeniyle kendisini tebrik etmiştir. Şerif Hüseyin'in Halifeliğine taraftar olanlar tarafından bu telgraf Vahdettin'in Şerif Hüseyin'i Halife olarak tanıdığı anlamında yorumlanmış ve Araplar arasındaki Halifelik tartışmalarında resmî bir belge olarak kullanılmıştır.[840]

Arabistan'da Suud isyanının başlaması üzerine burada barınamayacağını anlayan Vahdettin, Avrupa'da yerleşmek üzere yer arayışlarına girmiştir. İngilizler Vahdettin'in ikameti için Fas'ın Tanca şehrini ya da İsviçre'nin Lozan şehrini düşünmüşlerdir. Vahdettin ise Filistin'in Hayfa liman şehri ile Cidde üzerinde düşündükten sonra Kıbrıs'ta karar kılmış ve İngilizlerden Kıbrıs'ta ikamet etmesine izin verilmesini aksi takdirde Londra'ya yerleşeceğini bildirmiştir. Bu talepleri inceleyen İngiliz Hükûmeti Vahdettin'in kendi topraklarında barındırılmasını siyasi çıkarları açısından uygun görmeyerek reddetmiştir.[841]

İngilizlerin artık kendisini yalnız başına bıraktığını gören Vahdettin yanındakilerle birlikte İtalya'nın San Remo şehrine gelerek kiraladığı *"Villa Parodi"* de yaşamaya başlamıştır. Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması üzerine İstanbul'da bulunan hanedan mensuplarının büyük bir kısmı San Remo'ya, Vahdettin'in yanına gelmişler ve Villa Parodi'nin küçük gelmesi üzerine de *"40 odalı saray yavrusu"* olan *"Villa Manyoli"* kiralanmıştır.[842]

Bütün bu masraflar ve bu kadar kişinin geçimi nereden karşılanmaktadır? Vahdettin Yıldız Sarayı'ndan kaçarken yanına 35.000 İngiliz sterlini almıştır. Daha sonra kız kardeşi Mediha Sultan'ın bir mücevherinin satılmasıyla elde edilen 8.000 sterlin ile bu para 43.000 İngiliz Sterlini'ne çıkmaktadır.[843] Bu paranın, o dönemde Türk lirası olarak karşılığı 107.500 liradır.[844] Bu para Vahdettin adına sarf edilmek üzere Baştabip Reşat Paşa'ya teslim edilmiştir.

Vahdettin son anlarına tanıklık eden Tarık Mümtaz Göztepe tarafından bu para bir ***"servet"*** olarak nitelendirilmektedir.[845] Az olduğu iddia edilen bu para ile bir Hicaz yolculuğu yapılmış, daha sonra Villa Parodi ve Villa Manyoli kiralanmıştır. Villa Manyoli'ye gelen hanedan ailesinin ve İstanbul'dan kaçarak San Remo'ya gelen birçok iş birlikçinin masrafları ve maaşları bu paradan karşılanmıştır. Bu kişilere ödenen maaşlar, İstanbul'da aldıklarından çok daha fazladır. Tarık Mümtaz Göztepe, Villa Manyoli'de yaşananları şu sözlerle anlatıyor:

> *"Sultan Vahdettin sarayında bu bol maaşlı kapı yoldaşlarına gün doğmuştu. Hepsi de İstanbul'daki ikbal günlerinde aldıkları maaşlardan yüksek aylıklar alıyorlar, ayrıca da Yıldız Sarayı'nın meşhur mutfağını aratmayacak mükellef ve zengin bir mutfak, sofra sofra yemekler yetiştiriyordu. Öğle ve akşam yemeklerine burada bir de mükellef sabah ve ikindi kahvaltıları ilave edilmişti... Sultan Vahideddin, bu ağır masraflara ve aylıklara uzun müddet tahammül edemeyeceğini bildiği hâlde umumî masrafları kısmaya yanaşmıyordu... Yaverler, mabeyinciler, ağalar ve beyler mirasyedi vari bir sayfiye ve tebdilhava hayatı sürüyorlar."*[846]

Vahdettin'in sırtından geçinen bunca asalağın yanı sıra, ara sıra San Remo'ya gelen bazı iş birlikçiler, Türkiye'de bir hükûmet darbesi yaparak O'nu tekrar tahta geçireceklerini

---

[840] Aynı; s.78/92. Ayrıca Bkz. Hülagü; a.g.e., s.157-158.
[841] Hülagü; a.g.e., s.137/138/174/176/179/182.
[842] Göztepe; a.g.e., 1968, s.99-100.
[843] Göztepe; a.g.e., 1968, s.100/157. (Vahdettin'in Yıldız Sarayı'ndan ayrılırken devlet hazinesine el sürmediği iddiaları vardır. Bu iddiaları ortaya atanlar Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın nasıl işlediği hakkında bilgi sahibi olmayan kişilerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devlet hazinesi "Hazinei Amire" olarak adlandırılmıştır, devletin genel harcamaları bu hazineden yapılır. Bu teşkilat içinde bir de "Hazinei Hassa" vardır. Hazinei Hassa Padişahların kendi ödeneklerinden oluşan şahsi paralarıdır. Vahdettin'in yurtdışına çıktığı dönemde istese de devlet hazinesinden para alabilme imkanı yoktur. Vahdettin, Yıldız Sarayı'nda kendi şahsına ait olan tüm parayı alarak ayrılmıştır.
[844] Hülagü; a.g.e., s.194'teki oransal karşılaştırmaya göre hesaplanmıştır.
[845] Göztepe; a.g.e., 1968, s.176.
[846] Aynı; s.108.

vadederek para sızdırıyorlardı. Nitekim, Millî Mücadele sonrası 150'likler listesi ile yurt dışına sürgün edilenlerden bir grup Vahdettin'i Villa Manyoli'de ziyaret ederek Türkiye'de bir hükûmet darbesi yaparak kendisini tekrar tahta geçirmek için çalıştıklarını, bir teşkilat kurduklarını söyleyerek Paris'te "İntak-ı Hak" [Hakkın İfadesi] adıyla bir gazete yayımlamak için parasal destek istemişlerdir. Vahdettin, bu kişilere faaliyetlerine destek olmak amacıyla 2.000 İngiliz lirası vermiştir. Fakat bu dolandırıcı grup parayı aldıktan sonra ortadan kaybolmuş Londra'ya giderek tüm parayı Londra kumarhanelerinde kaybetmiştir. Vahdettin ise uzun süre Paris'te yayımlanacak olan gazeteyi boşuna beklemiştir.[847]

8 Temmuz 1923 tarihinde Tanin gazetesinde yayımlanan *"Vahdettin'in Hülyası"* başlıklı yazıda; tekrar tahta geri dönmek için sürgünde bir hükûmet kurmaya çalıştığı belirtilerek bir grup yabancı dolandırıcının sahte belgelerle Türkiye'de çok etkin olduklarını, bir darbe ile yönetimi ele geçirerek Vahdettin'i tekrar tahta oturtacaklarını vadederek 700 Lirasını dolandırdıkları ifade edilmektedir.[848]

Villa Manyoli'de sınırsız harcamalarla yaşam sürerken, dolandırıcılara bol miktarda para kaptırılırken, meydana gelen ilginç bir olay Vahdettin'i tamamen zor durumda bırakacaktır. Bir gün, para harcamalarından sorumlu olan Reşat Paşa Villa Manyoli'de tabancayla vurulacak ve bir süre sonra yaşamını yitirecektir. İtalyan polisi yaptığı sorgulamada Paşa'nın, Vahdettin'in kayınbiraderi Yarbay Zeki tarafından vurulduğu iddiası üzerinde duracak, ancak daha sonra olayı büyütmeyerek, *"intihar"* yargısıyla soruşturmayı kapatacaktır. Reşat Paşa'nın ölümüyle Vahdettin'in parası Zeki Bey'in eline geçecektir. Zeki Bey, bu büyük parayı kıyafetlere, içkilere harcayacak, her gece gittiği San Remo kumarhanelerinde har vurup harman savuracaktır. Tarık Mümtaz Göztepe, Zeki Bey'in safahatını şu sözlerle anlatıyor:

> *"Avrupa'nın en sefih zenginlerine, Hindistan'ın ihtişam ve debdebe içinde yüzen racalarına mihracelerine, Amerika'nın milyonerlerine daima tesadüf mümkün olan bu gazinonun en kalantor müşterisi ve bahşiş vermekte en ölçüsüz mirasyedisi muhakkak ki Sultan Vahideddin'in kesesinden geçinen bu Zeki Bey'di. San Remo gazinosunun demirbaş müşterileri, garson ve krupiye denilen kumar masaları kontrolörleri ve hakemleri bu zatı büyük bir şark asilzadesi ya da müstear ismiyle seyahat eden zengin bir hükümdar sayıyorlardı."*[849]

Parasını harcama kontrolü Zeki Bey'in eline geçen Vahdettin bir süre sonra para sıkıntısı çekmeye başlayacak, kız kardeşi Mediha Sultan'ın bir mücevherini satarak elde edilen 8 bin İngiliz sterlinine de Zeki Bey el koyarak harcayacaktır.[850]

Bu koşullar altında Vahdettin 16 Mayıs 1926 tarihinde bir kalp krizi sonrası 65 yaşında vefat etmiştir. Vefatından sonra San Remo esnafına olan 1.000 Sterlin kadar borcu Suriye Devlet Başkanı Ahmet Nami Bey tarafından ödenerek[851] cenazesi kendi vasiyeti üzerine Şam'a getirilmiş ve burada bulunan Sultan Selim Camii bahçesine defnedilmiştir.[852]

---

[847] Aynı; s.128-133.
[848] Tanin; 8 Temmuz 1923.
[849] Göztepe; a.g.e., 1968, s.100-108.
[850] Aynı; s.157.
[851] Hülagü; a.g.e., s.212.
[852] Göztepe; a.g.e., 1968, s.185.

(21) Lozan Barış Andlaşması (24 Temmuz 1923)

"Barışın nimetlerinden daima yoksun kalan Türk milleti, tarihten beri hak ettiği ve adaleti sağlamak için yaptığı çeşitli barış teşebbüslerinin yetersizliğini ve faydasızlığını anlayarak, artık hiçbir kurtuluş ümidi kalmadığını görerek, varlığını korumayı, maddi ve manevi vasıtalarıyla bağımsızlığını sağlamayı başardı. Bu yolda birçok acılara katlandı. Sınırsız ve sayısız fedakârlıklara rıza gösterdi. Hür milletler; bu hâle şahit olmuşlardır. Her yaşta ve her mevkideki Türkler, kadın ve çocuk, bu savunma savaşına katıldılar. 1918 yılından sonra Türk milletinin maruz kaldığı sonsuz hücumları ve acıları burada hatırlatmaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu hücumları ve acıları, gerek hiçbir askerî zorunluluk olmaksızın Türkiye topraklarının en zengin ve onarılmış kısımlarında, bilhassa yok etmek ve yıkmak fikriyle devamlı surette yapılan tahribatı, hiçbir surette mazur göstermek mümkün değildir. Hâlâ bu dakikada bile, bir milyondan fazla masum Türk'ün Anadolu ova ve yaylalarında evsiz ve ekmeksiz avare dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk milleti, bu insan gücü üstündeki fedakârlıklara katlanmak suretiyle, medeni insanlar arasında derin bir hayat kuvvetine malik milletlere has olan var olma ve bağımsızlık yeteneğiyle barış ve huzura kavuşmaya hak kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin başlıca gayesi, bu yeri korumak ve kuvvetlendirmekten ibarettir."[853]

İsmet Paşa'nın Lozan Barış Konferansı Açış Konuşması

"İsmet Paşa'yı ikna etmek için ileri sürülen beyan, yalvarma, rica, tehdit, hiçbirisi en ufak bir tesir yaratmadı. Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliğinden başka söz söylemiyordu."[854]

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dan Başbakan Bonar Law'a

Lozan; Birinci Dünya Savaşı sonrası, savaşın galiplerince Sevr Andlaşması ile işgal edilerek paylaşılmak istenen bir ülke ve Doğu Sorunu adı verilen bir sorunun uzantısı olarak da yok edilmek istenen bir ulusun buna karşı ***"Kuvayı Milliye Ruhu"*** ile direnişi ve bu direnişinin sonunda elde edilen başarının bir gereği olarak da bağımsız ve egemen yeni bir devletin hukuksal anlamda kuruluşunun belgesidir. Lozan aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 yılında Nutuk'ta ifade ettiği gibi *"Türk ulusu aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Andlaşması ile tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın çöküşünü gösteren bir belgedir."*

Bu nedenle 9 Eylül 1922 ve 24 Temmuz 1923 tarihleri, yakın dönem Türkiye tarihi açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu tarihlerin birincisi, yok olmanın eşiğine getirilmiş olan Türk milletinin ve Batılı devletlerce parçalanıp yutulmak istenen Türkiye'nin, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlattığı özgürlük ve bağımsızlık savaşı sonunda fiilen kurtulduğu tarihtir. İkinci tarih ise fiilen kazanılan bu zaferin sonunda Türkiye'nin; Lozan'da imzalanan uluslararası bir andlaşma ile hukuki alanda meşru varlığını, dünya devletlerine tanıttığı tarihtir.[855]

Bu anlaşma, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarak Mondros Ateşkes Anlaşması ve bunun devamı olarak Sevr Barış Andlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasal mirasını arıtırken, öte yandan yeni Türkiye'nin Misak-ı Millî ilkeleri çerçevesinde, dünyada yer almasını sağlamıştır. Başka deyişle, Lozan Andlaşması *"yenen ve yenilen devletlera rasındaki ilişkileri değil, 1914–1918 Savaşını kazanan Müttefikler ile 1919–1922 Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Türkiye"* arasındaki ilişkileri eşit koşullar içinde düzenlemiştir.[856]

Lozan Barışına giden olaylar zinciri ana hatlarıyla incelendiğinde; 2 Aralık 1920 tarihindeki Gümrü Anlaşmasıyla Doğu Cephesi'ndeki kaygılar giderilmiş, 11 Ocak 1921 tarihindeki Birinci İnönü Zaferi ile Batı Cephesi'nde Yunan ordusu ilk kez durdurulmuş, 16 Mart 1921 tarihinde Türk–Sovyet Barış Anlaşması imzalanarak Doğu sınırı bugünkü kesin şeklini almış, İkinci İnönü Zaferi'nin kazanılmasıyla Güney Cephesi'nde Türkiye'ye karşı savaşa son vermek isteyen Fransa, TBMM Hükûmeti ile görüşmelere başlamış,

---

[853] Baytok; a.g.e., s.222-223.
[854] Aynı; s.293.
[855] M.Vehbi Tanfer; "**9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri**", AAMD, Sayı 22, Cilt VIII, Kasım1991.
[856] Soysal; a.g.e., s.67.

Güneybatıdaki kimi bölgeleri işgal etmiş olan İtalyan kuvvetleri hiçbir çatışmaya girmeden 1921 yılı ortalarında çekilerek gitmiş, Sakarya Savaşı ile Yunan saldırı gücü bütünüyle yok edilince Fransa ile ön barış yapılarak Güney Cephesi'ndeki sorun da çözülerek geriye yalnızca Yunanlılar kalmıştır. 26 Ağustos 1922 yılında da Yunan ordusu yok edilmiş ve bunun üzerine 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Anlaşması yapılmıştır. Bu Anlaşmadan bir hafta sonra da İngiltere, Fransa ve İtalya, 27 Ekim tarihli bir notayla Ankara ve İstanbul Hükûmetlerini Lozan'da görüşmelere çağırmıştır.[857] TBMM, aldığı bir kararla Saltanı kaldırarak, Lozan'a davet edilen İstanbul Hükûmetini sona erdirmiş ve ulusun gerçek temsilcisi olarak sadece TBMM temsilcilerinin Lozan'a gitmesi sağlanmıştır.

Lozan'da düzenlenen Konferans yalnızca Yunanistan'la yaşanan sorunların çözümünü değil, itilaf Devletleri ile Türkiye arasında Birinci Dünya Savaşı'nı sonuçlandıracak olan barış andlaşmasını da hazırlayacağından, Konferans'ta Türkiye'yi temsil edecek heyetin seçimi önemli bir sorun olarak belirmiştir. Bazı çevrelerce Rauf Bey'in başkanlığındaki bir heyetin görüşmelere gitme hesapları yapılırken bu gerçekleşmemiş ve bu durum da gerek görüşmeler süreci, gerekse daha sonraki dönemde TBMM'de Lozan'a ilişkin daha çok muhalefet tarafından yapılan eleştirilerin temel nedenini oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi temsil edecek heyeti, özellikle bu heyetin başkanını bizzat seçmeyi uygun bulmuş ve Mudanya Ateşkes görüşmelerindeki başarısı nedeniyle İsmet Paşa'yı tercih etmiştir. Ancak heyet başkanının siyasi bir göreve sahip olması gerektiğinden, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey görevden çekilerek bu göreve İsmet Paşa'nın getirilmesi sağlanmıştır. İsmet Paşa başkanlığındaki heyet; Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey, eski Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey ile askerî, mali, hukuki müşavirler ve kâtiplerin de yer aldığı 20 kişiyi geçen[858] temsilcilerden oluşmuştur.

Konferans genel oturumuna 21 Kasım 1922 tarihinde başlanmış, görüşmeler 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlamış, Barış Andlaşması ve bununla ilgili diğer belgeler 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır.[859]

Lozan Konferansı'na katılan Türk Heyeti

[857] Aynı; s.68.
[858] Mehmet Gönlübol, Cem Sar vd.; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt.1 (1919-1973), AÜSBF Yayınları, Ankara, 1977, s.52.
[859] Gönlübol-Sar; a.g.e., s.51.

Lozan barış görüşmelerine; bir tarafta Türkiye, diğer tarafta da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya) katılacaktı. Konferansa Türkiye'nin isteği ve ısrarı üzerine, Boğazlarla ilgili konuları görüşürken Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Konferans'ta bir gözlemci bulundurmuş,[860] Bulgaristan ise hem Boğazlar hem de Trakya Sınırına ilişkin konulara taraf olarak katılmış, belirli konu ve hükümlerle ilgili olarak da Belçika ve Portekiz devletleri de çağrılmıştır. Konferans'ta ABD bütün oturum ve görüşmelere katılıp düşüncelerini aktarmakla beraber, oy kullanma yetkisine sahip olmadan gözlemci niteliğini sürdürmüştür. Yugoslavya ise, bütün görüşmelere katılmakla beraber anlaşma ve eklerini bağıtlı taraflarla birlikte değil, daha sonra imzalamayı yükümlenmiştir. Sovyet Rusya ise, Boğazlara ilişkin görüşmelere katılmakla beraber, hükümlerini beğenmediğinden Boğazlara ilişkin sözleşmeyi imzalamamıştır.[861]

Lozan Konferansı ve bunun sonunda imzalanan tüm bağıtlara ilişkin aşağıda yer verilen değerlendirmeler, konuya ilişkin temel başvuru kaynağı niteliğinde olan İsmail Soysal tarafından hazırlanan, *"Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları"* adlı çalışma ile Seha Meray'ın hazırlamış olduğu *"Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler"* adlı çalışma esas alınarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.[862]

Konferans tutanakları Fransızca hazırlanmış ve barış andaşması ile eklerinin geçerli metinleri de Fransızca olarak kaleme alınıp imzalanmıştır. Konferans çalışmaları üç ana komisyon çerçevesinde yapılmıştır. Birinci Komisyon, ülke (sınırlar, uyrukluk, azınlıklar, Boğazlar rejimi vb.) ve askersel işlerle; İkinci Komisyon, Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejimle (yargı yetkisi, ayrıcalıklar vb.); Üçüncü Komisyon ise, ekonomik ve parasal işler (Osmanlı Devleti Borçlarının bölüşülmesi ile birlikte) ile görevlendirilmiştir

Çok kapsamlı düzenlemeleri içeren Lozan Bağıtlar Paketi; barış andlaşması, bu andlaşmayı bütünleyen ekler ve Türkiye ile kimi Batılı devletler arasında karşılıklı verilen mektuplar olmak üzere üç çeşit metinden oluşmaktadır. Resmî Fransızca metinler Romen rakamlarıyla I'den VIII'e dek birbirini takip etmekte, sonra mektuplar ve en sonunda da iki bütünleyici andlaşma ile sona ermektedir.

143 maddeden oluşan Lozan Barış Andlaşması'nın 1–45'inci maddelerini kapsayan ***"Siyasal Hükümler"*** başlığını taşıyan birinci bölümünde, önce toprak sorunları sonra da toprak değişikliği sonucu uyrukluk durumları düzenlenerek, ana hatlarıyla aşağıdaki hükümlere yer verildiği görülmektedir:

1.Türkiye-Suriye (Fransa) sınırının, 1921 Ankara Anlaşması ile belirlenen sınır olduğu,

2.Bulgaristan ile sınırın daha önceki anlaşmalarla (1913 İstanbul Anlaşması ve 1915 sınır düzenlemesi) belirlendiği,

3. Yunanistan ile sınırın, Mudanya Ateşkes Anlaşması ile öngörülen Meriç Irmağı yatağı talveg çizgisi olduğu ve Karaağaç bölgesinin savaş tazminatı olarak Türkiye'ye bırakıldığı,

4.Çanakkale Boğazı'nın güvenliği için Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları'nın Türkiye'ye verildiği, Balkan Savaşları sonucu Yunanistan'a geçen diğer Ege adalarının egemenlik durumu doğrulanarak bu adaların belli başlılarının silahtan arındırılacağı ve hiçbir deniz üssü ve istihkâm kurulamayarak, uçuşlara yasaklanacağı,

5.Yapılan ya da yapılacak olan Türk-Rum nüfus mübadelesinin Gökçeada, Bozcaada halkına uygulanmayacağı,

6.İtalya'nın 1912 yılında işgal ettiği Rodos ve yöresindeki 12 Ada ile Meis Adası'nın İtalya egemenliğine bırakıldığı,

---

[860] Aynı; s.51
[861] Aynı; s.69.
[862] Seha L. Meray (Çev); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, 4 Cilt, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1973. Ayrıca Bkz. Gönlübol-Sar; a.g.e., s.67-244.

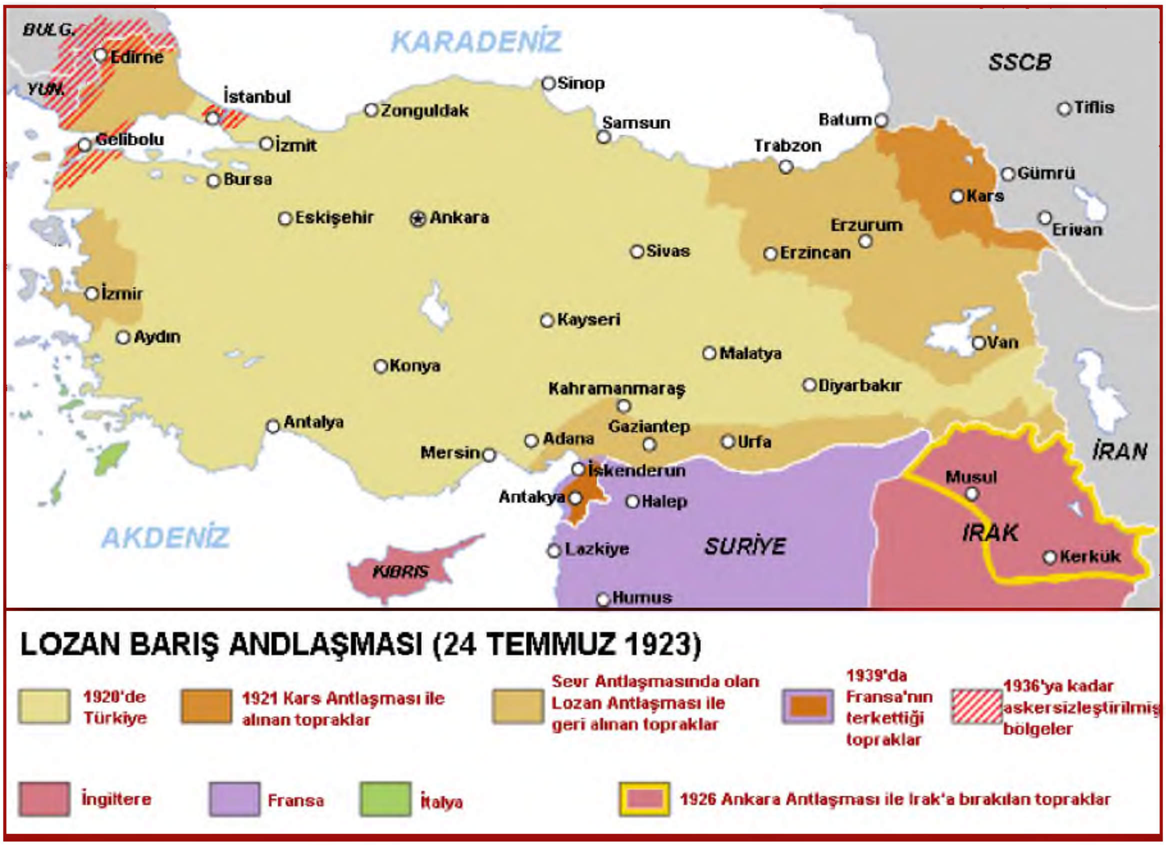

7.İngiltere'nin elinde bulunan Mısır, Sudan ve Kıbrıs Adası üzerinde Türkiye'nin egemenlik haklarından vazgeçtiği,

8.Türkiye-Irak(İngiltere) sınırının dokuz ay içinde iki devlet arasında anlaşma yoluyla belirlenmesi ve sorunun bu sürede çözülememesi durumunda Milletler Cemiyeti Genel Kuruluna götürülmesi,

9.Boğazlar rejimi konusunda savaş ve barış ortamında "geçiş serbestliği" ilkesi getirilerek, yapılacak olan Boğazlar Sözleşmesi'nin de taraflarca, bu sözleşmenin içindeymiş gibi değerlendirileceği,

10.Kapitülasyonların bütünü ile kaldırıldığı,

11.Türkiye'nin hiçbir ayrım gözetmeden, Müslüman olmayan azınlıklara mensup yurttaşlarının, Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasal haktan yararlanma haklarınını olduğu gibi hususlar, taraflarca kabul edilmiştir.

Andlaşmanın 46–63'üncü maddelerini kapsayan ***"Parasal Hükümler"*** başlığını taşıyan ikinci bölümünde; Osmanlı Devlet borçlarının paylaşımı ve ödenmesine ilişkin esaslar belirlenerek, genel anlayış olarak Türk tezi kabul edilmiş ve bu çerçevede Osmanlı Devleti borçlarının; Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nden toprak almış olan, bu andlaşmanın 12 ve 15'inci maddelerinde belirtilen Adalar ve Trakya arazisini sınırlarına dâhil eden devletler ile Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Asya'da yeni kurulan devletler arasında nasıl paylaştırılacağına ilişkin düzenlemeler ve savaş zararları gibi çeşitli konuları içeren hükümlere yer verilmiştir.

Andlaşmanın 64–100'üncü maddelerini kapsayan ***"Ekonomik Hükümler"*** başlığını taşıyan üçüncü bölümünde ise, kişi ve ortakların ilgili devletlerle savaş nedeniyle ortaya çıkan ekonomik sorunları ve bunların çözüm yollarına ilişkin hükümler yer almıştır. Bu bölümde ayrıca Türkiye ve bağıtlı devletler arasında yeniden düzenlenecek ekonomik ve

teknik nitelikteki uluslararası anlaşmalar ile sözleşme ve süre aşımları, yaşam sigortaları, borçlar ve sanat yapıtları mülkiyeti gibi konuları içeren hükümlere yer verilmiştir.

Andlaşmanın 101–118'inci maddelerini kapsayan ***"Ulaşım Yolları ve Sağlık Sorunları"*** başlığını taşıyan dördüncü bölümünde ise; ulaşım yollarına ilişkin tabi olunacak uluslararası sözleşmeler, ulaşım ve haberleşme araçlarının düzenlenmesi, sular rejimine ilişkin ilkeler ve sağlık işlerine ilişkin tedbir ile düzenlemelere yer verilmiştir.

Lozan Barış Andlaşması metninin beşinci ve son bölümü olan ***"Çeşitli Hükümler"*** başlığını taşıyan bölümde ise; savaş tutsakları, mezarlıklar, andlaşmanın yürürlüğe girme koşulları, Türkiye ve Yunanistan arasındaki 30 Ocak 1923 tarihli nüfus mübadelesine ilişkin sözleşmenin, bu andlaşmanın içindeymiş gibi taraflarca kabulü, savaş ganimet ve buluntularına yapılacak işlemler gibi konulara yer verilmiştir.

Taraflarca Lozan Barış Andlaşması'nın ayrılmaz bir parçası kabul edilen ve andlaşmanın 23'üncü maddesine dayanılarak 14 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan ve 20 maddeden oluşan ***"Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme"*** ise şu genel esasları içermektedir:

1.Ticaret gemi ve uçakları ile savaş gemi ve uçaklarının Boğazlardan geçişine ilişkin kurallar; barış zamanında, savaş zamanında Türkiye tarafsız ve savaşan olması durumlarına göre düzenlenmiş,

2.Kılavuz tutma isteğe bağlı bırakılmış,

3.Bayrak ve yükü ne olursa olsun, uluslararası sağlığa ilişkin hükümler hariç olmak ve kılavuzluk, fener, römorkör resimleri gibi doğrudan yapılan hizmetler karşılığı olan resimler ya da harçlar dışında hiçbir ücret alınmadan Boğazlardan geçişin gece ve gündüz geçiş serbestliği benimsenmiş (savaş durumu kısıtları vb. hariç),

4.Boğazların ve adaların askerden arındırılması ve bu nedenle Türkiye'nin güvenliğinin tehlikeye girmesi durumunda ise, bağıtlı taraflarca Milletler Cemiyeti'nin kararlaştıracağı tüm araçlarla bu tehlikenin önleneceği belirtilmiş,

5.Boğazlardan geliş ve gidişlerin denetimini yapmak amacıyla Boğazlar Komisyonu adıyla uluslararası bir komisyonun kurulacağı gibi geçiş rejimine ilişkin düzenlemeler de yer almıştır.

Lozan Barış Andlaşması'nın 24'üncü maddesi gereğince Lozan'ın bir parçası olarak hazırlanan ve 24 Temmuz 1923 tarihinde taraflarca imzalanan, ***"Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme"*** ise; 5 maddeden oluşan ve Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan sınırında 30 km'lik bir alanın askerden arındırılması işlemi ve bu işlem ile ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan 21 maddeden oluşan "Oturma ve Yargı Yetkisi Konusunda Sözleşme", yine aynı tarihte imzalanan ve beş yıllık bir süre için yapılmış olan ve içinde Türkiye'nin Kabotaj Hakkına da yer verilen 19 maddelik "Ticaret Sözleşmesi" de Bağıtlar Paketinin parçalarıdır.

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan ve 19 madde ile bir protokolden oluşan ***"Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"*** ile; genel anlamda Türkiye'deki Ortodoks Rumlarla Yunanistan'daki Müslüman Türklerin mübadelesi öngörülmüş; fakat İstanbul Rumları ile Batı Trakya'daki Türkler bunun dışında tutulmuştur. Aslında Türk tarafı ayrım gözetmeksizin bir mübadele öngörerek, İstanbul'daki Fener Patriğini de çıkarmak istemiş ama bu gerçekleştirememiştir. Bu sözleşme yürürlüğe girdikten sonra yaşanan sorunlar nedeniyle, 1 Aralık 1926 tarihinde ***"Türk-Yunan Etabli Anlaşması"*** yapılmış bu da yetersiz kalınca 10 Haziran 1930 tarihinde yeni bir düzenleme daha yapılmak zorunluluğu doğmuştur.

Lozan Bağıtları içerisinde ayrıca, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan fakat Lozan'ın imzasıyla yürürlüğe gireceği kabul edilen ***"Sivil Tutsakların Geri Verilmesi ve Savaş***

Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması", 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan ***"Genel Affa İlişkin Açıklama ve Protokol"*** ve aynı tarihli ***"Yunanistan'daki Müslüman Mallarına İlişkin Açıklama"***, beş yıl geçerli olacak olan ***"Sağlık İşlerine İlişkin Açıklama"***, yine beş yıl geçerli olacak olan ***"Adalet Yönetimine İlişkin Açıklama"***, ***"Osmanlı İmparatorluğu'nda Verilmiş Kimi Ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Açıklama"***, ***"Lozan'da İmzalanan Bağıtların Kimi Hükümlerine Belçika ve Portekiz'in Katılmasına İlişkin Protokol ve Bu İki Devletin Açıklamaları"***, ***"İngiltere, Fransa ve İtalya Silahlı Kuvvetlerince İşgal Edilen Türk Topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Açıklama"***, ***"Karaağaç Bölgesi İle Gökçe Ada ile Bozca Ada'ya İlişkin Protokol"***, ***"Yunanistan'daki Azınlıkların Korunması Konusundaki Protokol"***, ***"Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin İmzasına İlişkin Protokol"***, Lozan Konferansı'na katılan tüm devletlerinin yetkili temsilcilerinin yer aldığı ve Konferans'ta imzalanan 17 Bağıta yer verilen ***"Lozan Konferansı Son Bağıtı"*** ve Lozan'da imzalanan bağıtların çeşitli hükümlerine ilişkin olarak karşılıklı verilen mektuplar yer almaktadır.

Bu mektuplardan biri olan ve Türkiye'deki İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bağlı din, okul, sağlık ve benzeri yardım kurumlarının varlığının tanınacağı ve öteki kurumların da durumunun olumlu biçimde incelenerek düzenleneceği konusundaki İsmet Paşa'nın mektupları çerçevesindeki Yabancı Okullar konusu, Türkiye ile ilgili devletler arasında anlaşmazlık konusu olmuş ve Türkiye 1926 tarihli Özel Okullar Yönetmeliği ile bu okullarda Türkçeden başka Tarih ve Coğrafya derslerinin de Türk öğretmenlerce verilmesini kabul etmesi de söz konusu mektuba aykırı olarak nitelendirilmiş ve bu konu sonraki dönemde de okulların onarımı gibi konular dâhil olmak üzere bir sorun olmaya devam etmiştir. Ama Türkiye bunu bir iç hukuk sorunu olarak değerlendirdiği için bu itirazları dikkate almamıştır.

Görüldüğü gibi yukarıda genel hatlarıyla yer verilen Lozan Bağıtlar Paketi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuk anlamında kuruluş esaslarını belirleyen düzenlemeleri ortaya koyduğundan çok kapsamlı ve her bir bağıt, başlı başına bir araştırma ya da inceleme konusudur.

Lozan Barış Andlaşması, TBMM'de cereyan eden görüşmeler sonucunda 24 Ağustos 1923 tarihinde kabul edilmiştir. Lozan Barış Andlaşması'nı İtilaf Devletleri meclisleri tarafından da kabul edilerek 6 Ağustos 1923 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[863]

Lozan Barış Konferansı genel olarak değerlendirildiğinde; görüşmeler sırasında, başta İsmet Paşa olmak üzere, tüm heyet üyelerinin çok yorulup yıprandığı, bu yorgunluğun zaman zaman bezginliğe dönüşerek, heyet-hükûmet ilişkilerini olumsuz olarak etkilediği görülmüştür. İsmet Paşa, içinde bulunduğu koşullardan dolayı talimatların dışına çıkmış ve bu davranışı Rauf Bey tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak bu sürtüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa, iki taraf arasında bir yandan denge kurmak isterken, öte yandan İsmet Paşa'nın Ankara'daki en büyük destekçisi olmuştur. İsmet Paşa, hemen bütün sorunlarda, Mustafa Kemal Paşa'yı yanında bulmuştur. Konferans sırasında beliren İsmet Paşa-Rauf Bey anlaşmazlığının gerçek nedeni siyasal açıdan görüş ayrılıklarıdır. Rauf Bey'in gerek İkinci Grup ile olan ilişkileri, gerekse saltanat ve hilafet hakkındaki düşünceleri bunun en açık kanıtı[864] olmuştur.

Lozan Anlaşması'na dönük yapılacak değerlendirmelerde; Mondros-Sevr hükümlerinden sonra gelinen nokta, Milletler Cemiyeti üzerindeki İngiltere vesayeti, Türkiye'nin masaya oturduğu devletlerin, dönemin en güçlü emperyalist devletleri olduğu gerçeği, yokluklar içinde savaş veren ve bu mücadeleden yeni çıkan bir ülke, bağımsız ve egemen bir devlet kurma sürecinde yaşanan iç ve dış sorunların yaşandığı siyasal ve toplumsal ortam gibi etkenler göz ardı edilmemelidir.

[863] İsmet Giritli; **"Lozan Antlaşmasının 70. Yıldönümü Ardından"**, AAMD, Sayı 27, Cilt IX, Temmuz-Kasım 1993.

[864] Temuçin Faik Ertan; **"Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükûmeti Arasındaki İlişkiler"**, AAMD, Sayı 18, C.VI, Temmuz 1990

Lozan Barış Andlaşması, çözümü sonraya ertelenen bazı sorunlara (Musul vb.) rağmen Misak-ı Millî ile belirlenen hedefleri büyük ölçüde gerçekleştiren ve Birinci Dünya Savaşı'nı kapatarak Sevr'in yerini alan ve o dönemden bugüne kadar yürürlükte kalabilen tek barış andlaşması olmuştur.[865] Tarihin ruhunu, atalarının ruhunu ve toprağın ruhunu kendi ruhlarında duyan, bu duyarlılığın yüklediği sorumluluğa sahip çıkan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, emperyalizme karşı 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlattıkları ve 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'de zaferle tamamladıkları büyük mücadeleyi, İsviçre'nin Lozan şehrinde tüm dünyaya ilan ederek[866] Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuşlar ve bu kuruluş andlaşmasında da eksik ya da yetersiz buldukları hususları Montrö ve Hatay örneğinde olduğu gibi uygun ortamları bekleyerek lehimize sonuçlandırmışlardır.

[865] Mehmet Gönlübol; **"Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış"**, AAMD, Sayı 2, C.I, Mart 1985.
[866] Sadık Tural; **"Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Antlaşması: Lozan"**, AAMD, Sayı 55, C.XIX, Mart 2003.

5. CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELER VE DEVRİMLER

a. Cumhuriyet'in İlanı Öncesi Meydana Gelen Siyasi Olaylar

(1) İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

Gazeteci Yunus Nadi Bey Yeni Gün gazetesinde 26 Kasım 1922 tarihinde çıkan *"Yeni Bir Cidal Devri"* başlıklı yazısında ülkede yeni bir dönemin açıldığını ve bu dönemde pek çok yeniliklerin yapılacağını söylemiştir.[867] Yunus Nadi Bey'in sözleri aslında Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini yansıtıyordu. Gerçekten artık yeni bir dönem açılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın aklında yeni bir rejim ve yeni bir sistem vardır. Birinci Meclis bir ihtilal meclisi olarak çalışmış vatanın kurtuluşu görevini başarı ile yerine getirmiştir. Artık Birinci Meclis'in görevi sona ermiştir. Bu Meclis Mustafa Kemal Paşa'nın gelecek ile ilgili düşündüklerini gerçekleştirebilecek bir Meclis değildir.[868] Seçimlerle oluşacak yeni Meclis *"Devleti Kuran Meclis"*[869] olacaktır. Yeni rejimi ve o rejimin gereği olan bütün yenilikleri hep bu Meclis yapacaktır.

Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yenilenmesi düşüncesini uygulamaya koymak için 31 Mart 1923 tarihinde Bakanlar Kurulunu toplamış ve yapılan görüşmeler sonucu seçimlerin yenilenmesi kararına varılmıştır.[870] 1 Nisan 1923 tarihinde Meclisin olağanüstü toplantısında Meclis Başkanlığına verilen 120 imzalı önerge ile seçimlerin yenilenmesi istenmiştir.[871] Yapılan oylamada da Meclis seçimlerinin yenilenmesine oy birliği ile karar verilmiştir.[872] Seçimlerin yenilenmesi kararı alınınca milletvekillerinin büyük bir kısmı Ankara'dan ayrılarak seçim bölgelerine gitmişlerdir. Meclis en son toplantısını 16 Nisan 1923 tarihinde yapmış, ilk celsede çoğunluğu sağlamasına rağmen ikinci celsede çoğunluğu sağlayamadığı için görüşmeleri 21 Mayıs 1923 tarihine erteleyerek dağılmıştır. 21 Mayıs 1923 tarihinde de çoğunluk sağlanamamış ve Birinci Meclis bir daha toplanmamak üzere dağılmıştır.[873]

Haziran ayının sonlarında başlayan ve 24 Temmuz 1923 tarihinde tamamlanan seçimler sonunda Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin adayları tüm yurtta seçimleri kazanmıştır.[874] İkinci Meclis için 72 seçim çevresinden 270 milletvekili seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, hem Ankara'dan hem de İzmir'den milletvekili seçilmiş, daha sonra Ankara milletvekilliğini kabul etmiştir.[875]

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923 tarihinde en yaşlı üye Abdurrahman Şeref Bey'in başkanlığında toplanmıştır.[876] 13 Ağustos 1923 tarihli oturumda da Mustafa Kemal Paşa Meclis başkanı seçilmiştir.[877]

(2) Halk Fırkasının Kurulması

Mustafa Kemal Paşa, işgalden kurtulan ve bağımsızlığına kavuşan Türk milletini vatan toprakları üzerinde hür ve bağımsız olarak çağdaşlaşma hedefine yöneltmek için yeniden teşkilatlandırmak istiyordu. Bu çerçevede yapmak istediği devrimleri halka mal etmek, hem de ileride yapılacak seçimlere bir parti ile girmenin daha faydalı olacağı düşüncesi ile bir parti kurmaya karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu kararını daha 1922 yılının Aralık ayında yaptığı bir konuşmada, "*İstiklal mücadelesinde unutulmaz yardımlarına gönülden borçlu olduğum vatandaşlarımdan bu aydın kısmın gayretlerine dayanarak halk partisini kurma ve*

---

[867] **Yeni Gün**; 26 Kasım 1922.
[868] Ertürk; a.g.e., s.526.
[869] Gencosman; **Devleti Kuran Meclis**, Hür Yayınları, İstanbul, 1981.
[870] Ali Fuat Cebesoy; **General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1957, s.301.
[871] Zabıt Ceridesi, Devre I, c. 28, s. 283.
[872] Aynı; s. 286.
[873] Ertürk; a.g.e., s. 527.
[874] Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 124.
[875] Şevket Süreyya Aydemir; **Tek Adam**, c.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 89.
[876] **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre II, c.1, s. 2.
[877] Aynı; s. 36.

medeniyet ve kültür mücadelesini sürdüreceğim."[878] diyerek Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kuracağını açıklamıştır.[879] Mustafa Kemal Paşa, TBMM içinde 10 Mayıs 1921 tarihinde Müdafaai Hukuk Grubunu nasıl kurmuşsa, şimdi de doğrudan doğruya bir siyasi parti kurma yolunu seçiyordu. Parti kurma düşüncesinin bazı kesimlerce muhalefetle karşılaşması üzerine de Mustafa Kemal Paşa 35 gün sürecek olan bir yurt gezisine çıkarak parti kurmanın gerekliliğini halka anlatmak, aynı zamanda nabız yoklamak yolunu seçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, yurt gezisini tamamlayıp Ankara'ya döndükten bir hafta sonra Meclise 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesine dair 120 imzalı bir önerge sunulmuş ve teklif aynı gün oy birliği ile kabul edilmiştir.

Yeni seçimler yapılmadan önce Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu adına dokuz maddelik bir program yayımladı.[880] Bu programda yer alan maddeler şunlardır:

1. Egemenlik milletindir.
2. TBMM'nin üzerinde hiçbir makam yoktur.
3. Kanunlarla, teşkilatta ve ekonomide millî egemenliğe göre hareket edilir.
4. Saltanatın kaldırılması kararı asla değiştirilemez.
5. Mahkemeler ve kanunlar ıslah edilerek aşar vergisi kaldırılacaktır.
6. Millî bankalar güçlendirilecektir.
7. Demir yolları artırılacaktır.
8. Öğretim birleştirilecektir.
9. Askerlik süresi kısaltılacaktır.[881]

Bu programı kabul edenler, gruba milletvekili seçilmek için başvurdular. Birinci TBMM'de âdeta bir muhalefet olarak görev yapan İkinci Grup aday göstermeyerek seçimlere katılmadı. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu tarafından aday gösterilen kişiler iki dereceli seçim usulü ile ülkenin her yerinde bir iki istisna dışında seçilerek İkinci Dönem TBMM'yi oluşturdular.

Mustafa Kemal Paşa ise Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin işlevini tamamladığını düşünüyordu. Çünkü Cemiyet, Sivas Kongresi ile tespit edilmiş olan hedefleri gerçekleştirmişti. Artık yeni bir örgüte ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos 1923 tarihinde kendisine yakın arkadaşları ile bir toplantı yaptı. Bu toplantı *"Halk Fırkası"* isimli ilk toplantıdır. Fırka tüzüğü hazırlandı ve 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkasının kurulduğu ilan edildi.[882] Hemen arkasından fırka reisliği ve idare heyeti seçimleri yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkasının ilk başkanı, Kütahya milletvekili Recep (Peker) Bey de ilk genel sekreteri seçildi. 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası resmen kurulmamakla birlikte işlerlik kazanmıştı. Gerçekte partinin resmî kuruluşu ise 20 Kasım 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığına yapılan müracaatla olmuştur. Yine bu tarihte Müdafaai Hukuk Cemiyetleri yönetimlerine gönderilen bir bildiri ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin partiye dönüştüğünü ve bütün cemiyetlerin de partiye katıldığı belirtilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olma özelliğine sahip olan Halk Fırkası, Genel Başkan Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda 10 Kasım 1924 tarihinde ismine *"Cumhuriyet"* kelimesi eklenmiş ve *"Cumhuriyet Halk Fırkası"* adını almıştır.[883] Millî Mücadele'nin örgütlenme safhasında toplanan Sivas Kongresi, Cumhuriyet Halk Fırkasının

---

[878] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s. 406.
[879] Turan; a.g.e., s. 224.
[880] Karal; a.g.e., 1981, s.124.
[881] Fahrettin Kırzıoğlu; **Türk İnkılap Tarihi**, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum, 1982, s.83.
[882] Sina Akşin; **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996, s.162.
[883] Turan, Refik; **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 225.

ilk kongresi sayılmıştır. Fırkanın 1927 yılında yaptığı İkinci Büyük Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa altı gün süren Büyük Nutku'nu okumuştur. Mustafa Kemal Paşa burada 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak bastığı günden başlayarak Millî Mücadele'nin geçirdiği safhaları açıklayarak, Cumhuriyet'in kuruluşunu anlatmıştır. Nutkun sonunda da elde edilen bu başarıyı Türk gençliğine emanet ettiğini belirtmiştir.

(3) Ankara'nın Başkent Oluşu

Ülkenin işgalden kurtarılmasının hemen ardından, içinde bulunan siyasi durumu netleştirecek birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesine doğru gidilen sürecin ilk ve en önemli adımı Saltanat makamının kaldırılmasıdır. Diğeri ise Ankara'nın başkent ilan edilmesidir. Gerçekte İstanbul'un başkent olarak eski önemini kaybetmesi ve onun dışında Ankara da dâhil olmak üzere başka birtakım önerilerin ortaya atılması Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de gündeme gelmiş ve tartışılmıştır.[884] Ancak, Osmanlı Devleti'nin işgali ve Millî Mücadele sırasında yaşanan olayların akışı Ankara'yı bir anda mücadelenin merkezi hâline getirmiştir. İstanbul'un işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisinin dağıtılması üzerine yeni bir meclis oluşturma çabasına girişilmesi ve 27 Aralık 1919 tarihinden itibaren Ankara'ya yerleşen Heyet-i Temsiliyenin tüm çalışmalarını buradan yürütmesi ve son olarak yeni meclisin Ankara'da açılması, burasını merkez hâline getirmiş, gelecekte başkent olma durumunu güçlendirmiştir.[885]

Cumhuriyet Ankara'sının ilk yıllarında Genelkurmay Başkanlığı

2 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'da kurulan hükûmet, 31 Ocak 1921 tarihinde başkent sorununu Meclis gündemine getirmiş, ancak ortam henüz yeterince uygun olmadığından bu teklif büyük oranda reddedilmiş, milletvekilleri bu konudan rahatsızlık duymuşlardır.[886] Bu olaydan sonra başkent konusu uzunca bir süre tekrar gündeme gelmemiştir. Ancak Mustafa

[884] Hamit S. Selen; **"Ankara'nın Başkent Oluşu"**, Atatürk Konferansları, AAM Yayınları, Ankara, 1964, s.96. Ayrıca Bkz. H. Von Moltke (Çev: H. Örs); **Türkiye Mektupları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s.7–14.

[885] Seçil Akgün; **"Kurtuluş Savaşının Mekânsal Stratejisi ve Ankara'nın Başkent Seçilmesi Kararının İçeriği"**, Tarih İçinde Ankara Semineri-Eylül 1981, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1984, s.228–229.

[886] Bilâl N. Şimşir; **Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.205–216.

Kemal Paşa zaman zaman bu konuda çeşitli yerlerde söylediği sözlerle geleceğe dönük kamuoyu yaratmayı sürdürmüş, bu fikre alışılması yönünde çaba göstermiştir.[887]

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ve İstanbul'un en son işgalci askerlerden de kurtarılması başkent konusunu yeniden gündeme getirmiş, yeniden tartışmalar başlamıştır. Ancak 13 Ekim 1923 tarihinde İsmet Paşa ve arkadaşlarının Meclis'e verdikleri yasa teklifi ile Ankara yeni devletin başkenti olarak kabul edilmiştir.[888]

Ankara'nın başkent olarak seçilmesinde pek çok etken söylenebilir. Ancak Ankara'nın Millî Mücadele'nin merkezi olmasının, onun başkent olarak seçilmesinde en önemli belirleyici etken olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü psikolojik yönden değerlendirebileceğimiz bu etken manevi açıdan oldukça önemli görünmektedir. Bunun dışında diğer çok önemli bir etken ise, Ankara'nın stratejik öneminden kaynaklanmaktadır. Ankara'nın, Anadolu'nun merkezinde olması onu tehditlerin çoğuna kapalı; bir başka deyişle herhangi bir işgalden daha kolay korunabilecek bir konuma sahip kılmıştır. Ayrıca Ankara'nın yollar kavşağında bulunması, demir yolu bağlantıları ve haberleşme avantajlarına sahip bulunması, başkentin Ankara'ya taşınması ile ülkede bir iç pazar bütünleşmesinin sağlanmasının ve bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesinin düşünülmesi de diğer etkenler olarak kabul edilebilir.[889]

b. Cumhuriyet'in İlanı

Saltanat'ın kaldırılmasından sonra ortaya ilginç bir durum çıkmıştır. Yeni "Türkiye Devleti" 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Anayasa çerçevesinde millet egemenliğine dayalı bir yönetim sergilemektedir. Ancak yine de açıkça bu yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ifade edilmemiştir. Oysa Saltanat'ın kaldırılmasıyla bir yol ayrımına gelinmiştir. Saltanat'ın kaldırıldığı 1-2 Kasım 1922 tarihinden itibaren resmen rejimi olmayan, ancak fiilen Cumhuriyet rejimi ile yönetilen bir devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Lozan Barış Antlaşması, böyle fiili rejime sahip bir devlet yapısı ile gerçekleştirilmiştir. Bu fiili durumun uzun süre bu şekilde yürütülmesi mümkün değildir. Nitekim bu mevcut durumu resmîleştirecek fırsat 1923 yılı Ekim ayında bir hükûmet bunalımının ortaya çıkması ile elde edilmiştir. Meclis Hükûmeti sisteminden kabine sistemine geçiş için yapılan bir Anayasa değişikliğine Cumhuriyet'in ilanına yönelik maddeler konarak sorun çözümlenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim 1923 tarihinde İsmet Paşa ile Anayasa değişikliğine ilişkin bir çalışma yapmıştır. Yapılan çalışmaya 29 Ekim 1923 tarihinde TBMM Kanunu Esasi Encümeni tarafından son şekli verilerek Meclis Genel Kuruluna sunulmuştur. Genel kurulda söz alan Saruhan milletvekili Vasıf (Çınar) Bey Cumhuriyet'in ilan gerekçesini şu veciz sözlerle açıklamıştır:

> *"Arkadaşlar! Dört sene evvel güzel vatanımızın dört tarafı batıyordu. Memleketi istila etmek, esir etmek isteyen bu istilacı kuvvet, bu güzel diyarın garp tarafını, müthiş bir ihtirasla yakıp yıkıyordu. Memleket inliyor, millet inliyordu. Herkesin kalbi kan ağlıyordu, yalnız bu feci manzara karşısında hissiz kalan ve memlekete karşı hiçbir bağlılık göstermeyen bir şey vardı. O da, Saray ve Saltanat idi... O Saray ve Sultan; kendisine verilen, millet tarafından verilen tahtı kurtarmak için gözünün önünde çiğnenmiş namuslar karşısında duyulan feryatlara karşı kulaklarını tıkamıştı. O Sultan, gözünün önünde Kuranın, dinin, mabedinin çiğnendiği vakit gözünü kapamıştı, vicdanını tıkamıştı. O Sultan; gözünün önünde genç Türk kızlarının ismeti parçalanırken kalbi susmuştu. Ancak tahtını kurtarmak, yalnız kendi hayatını kurtarmak için bütün kutsal değerleri feda etmişti. Fakat arkadaşlar! Bu güzel Türk diyarının içinde; ağlayan, inleyen, ezilen bir Türk milleti vardı. Bu millet; asırlardan beri tarihte harikalar, iftihar dolu işler*

---

887 Şimşir; a.ge.; 2006, s.223-226.

888 Nusret Baycan; **"Ankara'nın Başkent Oluşu"**, AAMD, c. VIII, Sa.: 19, Kasım-1990, s.125. Ayrıca Bkz. Mahmut Goloğlu; **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, Ankara, 1971, s.302.

889 Selen; a.g.m., s.100. Ayrıca Bkz. İlhan Tekeli; **"Ankara'nın Başkentlik Kararının Ülkesel Mekân Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirmesi"**, Tarih İçinde Ankara Semineri Eylül-1981, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1984, s.325.

yaratmış ve daima efendi olarak yaşamıştır. Sultan; ona ihanet etmişti. Bu millet altı asırdan beri kendi haşmetini yükseltmek için, kanını, canını, malını verdi. O Sultan ve Saray vermedi. Fakat bunun karşısında milletin imanı sarsılmamıştı, ölmemişti. İmanın doğurduğu kuvvet, o ruhun doğurduğu kuvvet; nihayet Ankara'da teşkil ettiğiniz Meclisin temelini kurdu.

Arkadaşlar! Yeni Türkiye Devleti, herhangi bir kabile serdarının, herhangi bir kabile reisinin taca mazhar olmak için kurduğu bir devlet değildi. İstiklalini kurtarmak isteyen, hür yaşamak isteyen, Türk milletinin doğrudan doğruya ruhundan doğan bir devlettir. Türk milleti, asırlardan beri kendi ruhuna, kendi karekterine uyan bir devlete ilk defa kavuşuyor. Bununla daima iftihar edeceğiz.

Arkadaşlar! Memleketin etrafını saran bütün bu felaket fırtınaları içinde bu yeni devlet kurulurken yalnız bir tek amaç vardı. O da: Memleketi çiğneyen, ezen düşmanı kovmak ve zorbalığına son vermek ve güzel memleketi onun zehirli pençesinden kurtarmak...

Bu kutsal amacın karşısında hiç şüphesiz hükûmet şekli söz konusu olamazdı. Bu amacın karşısında hükûmet şeklini düşünmek imkanı yoktu. Amacı feda ederek münakaşa etmek mümkün değildi. Onun için milletin doğrudan doğruya hakimiyetine, geleceğine egemen olduğu ilan edildi. O ilanın ihtiva ettiği derin anlam içinde ordumuz zaferden zafere koştu ve nihayet o kutsal amaca ulaşıldı ve düşman topraklara gömülerek, mahvedilerek vatan kurtuldu. Vatan, bugün düşmandan ve düşman istilasından kurtulmuştur. Fakat arkadaşlar unutulmamalıdır ki: Onun karşısında yıkılan bir Saray ve o Sarayın etrafında milletin kanını emen bir zümre vardır. O Saray ve zümre, kendi menfaatleri karşısında vatan düşünmezler. Çünkü düşünmediklerini defalarca ispat etmişlerdi. Onlar hayatın her şey olduğunu ve hayatları söz konusu olduğu zamanlarda vatanın, mukaddesatın, mabetlerin, dinin söz konusu olamayacağını acı hakikatlerle, acı ihanetlerle göstermişlerdir. Yarın arkadaşlar, sırf kendi menfaatlerini kurtarmak için yine vatanlarını unutacaklardır. Memleket endişelerini yine kalplerinden sileceklerdir. Bunun karşısında arkadaşlar! Dün düşmanı denize döken orduyu meydana getiren bu milletin tedbir alması ve o milletin evlatlarının da bundan sonra hiçbir şahsın, hiçbir tacidarın esiri olamayacağını bütün açıklığı ve kesinliği ile ifade etmesi zamanı gelmiştir...

Türk milleti bundan sonra başında tacidar kabul etmez, Türk milleti bundan sonra hiçbir şahsın hâkimiyetini kabul etmez. Türk milleti bundan sonra hiçbir ferdin esiri olamaz. Bundan sonra kendisi hâkim, kendisi efendidir. Geleceğine kendisi egemendir (Alkışlar). [890]

Bu veciz sözler sonrası TBMM Kanunu Esasi Encümeni tarafından hazırlanan aşağıdaki değişiklik tekliflerini görüşmüştür:

"Türkiye Devleti'nin hükûmet şekli Cumhuriyettir."

"Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükûmetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtasıyla yönetir." "Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir."[891]

Bu teklifler TBMM tarafından oylanarak ve oy birliği ile *"Yaşasın Cumhuriyet!"* diye üç kez bağırılarak büyük bir coşku içinde kabul edilmiştir.[892]

[890] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, c.3, s.93-94.
[891] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, c.3, s.96. Ayrıca Bkz. **Nutuk**; s.543-544.
[892] **Nutuk**; s.550.

Bu değişikliğin kabul edilmesinin ardından Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiş ve Ankara milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa oy birliği ile sürekli alkışlar ve yaşasın sadaları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.[893]

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesi aslında dar anlamda *"Türkiye Devleti"* ifadesinin arasına birinci maddede yer alan tanımın kavramsal karşılığını koymaktan ibarettir. Nitekim Cumhuriyet'in ilan edildiği anayasa görüşmeleri sırasında kürsüye gelen Abdurrahman Şeref Bey, *"Hükûmet şekillerinin teker teker sayılmasına gerek yoktur. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir, dedikten sonra kime sorarsanız sorun bu Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin."*[894] sözüyle Cumhuriyet'in esasen 20 Ocak 1921 tarihinden itibaren var olduğunu veciz bir şekilde ifade etmiştir. Çocuk, yani Cumhuriyet 20 Ocak 1921 tarihinde doğmuş, vatanın kurtuluşunu sağlayarak rüşdünü ispat etmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde yapılan, doğmuş ve rüşdünü ispat etmiş olan çocuğa adını koymaktır.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa

Böylece 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'da başlayan "Kurtuluş" ve "Kuruluş" mücadelesi son meyvesini de vermiş ve Saltanat'ın kaldırılmasıyla tarihe gömülen çağdışı siyasi sistem yerine en gelişmiş devlet ve toplum sistemlerinde uygulanan Cumhuriyet rejimine "resmen" geçilmiştir.

c. Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Siyasi Gelişmeler ve Siyasi Alanda Devrimler

(1) Halifeliğin Kaldırılması

Saltanat'ın kaldırılması sonrası Halife seçilen Abdülmecid Efendi, daha bu makama geçer geçmez garip bazı davranışlar içine girmiştir. Kendisine yeni bir Halife kıyafeti tasarlamış ve kendi eliyle çizdiği bu kıyafet örneğini TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın onayına sunmuştu. Bu garip kıyafete göre Abdülmecid, Üçüncü Selim'in kavuğunu kafasına geçirecek ve sırtına kürklü hil'at giyecek, beline murassa hançerini takarak bir kıratın sırtında İstanbul caddelerinde kendisini gösterecekti. TBMM tarafından Halifelik görevi verilmiş bir kişinin kendisini karikatürize edecek olan bu komik kılığa girmesi asla onaylanmamış ve

[893] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, c.3, s.99.
[894] **Nutuk**; s.549.

törenlere sivil olarak çıkabileceği, redingot veya stanbolin gibi resmi sivil kıyafetleri kullanabileceği direktifi kendisine kesin bir biçimde bildirilmiştir."[895]

Bu tür garip davranışlar dışında Cumhuriyet'in ilanı sonrası, kendi geleceklerini Osmanlı Hanedanına ve Halifeye bağlamış birtakım kişiler, Halifeye yeni bir rol biçmek ve tekrar devlet başkanlığı sıfatı kazandırmak için yoğun biçimde propagandalara ve yayınlara başlamışlardır.[896]

Abdülmecid Efendi'nin bazı davranışları da eski rejim taraftarlarını cesaretlendirmiştir. Bu sırada Abdülmecid Efendi'nin Başbakan İsmet Paşa'dan talepleri dikkat çekicidir. İsmet Paşa, o sırada Harp Oyunları nedeni ile İzmir'de bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya 22 Ocak 1924 tarihinde şu telgrafı çekmiştir:

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek Katına

Bir süreden beri gazetelerde, hilafet makamının durumu ve Halifenin şahısları ile ilgili olarak yanlış anlamalara yol açabilecek yayınlara rastlanması ve özellikle arasıra İstanbul'a giden Hükûmet üyelerinin ve resmî heyetlerin kendisiyle görüşmekten kaçınmaları ve çekinmeleri dolayısıyla Halife'nin büyük bir üzüntü duyduğu; bu yüzden Başmabeyinci'lerinin

Ankara'ya veya güvenilir bir zatın İstanbul'a kendi yanına gönderilmesini rica ederek duygu ve düşüncelerini ulaştırmayı düşünmüş ise de, yanlış yorumlanabilir endişesiyle bundan da vazgeçtiklerini söyledikleri, Başkatip Bey tarafından bir yazıyla bildirilmektedir.

Bu yazıda, ayrıca uzun uzadıya ödenek işi de anlatılarak Hilâfet Hazinesi'nin gücünü aşan ve yükümlülüğü dışında kalan giderler için Maliye hazinesince yardımda bulunulacağı yolunda Hükûmetin yazdığı 15 Nisan 1923 tarihli yazının incelenmesi ve gereğinin yerine getirilmesi istenmektedir. Durum, Hükûmetçe görüşülecektir. Sonucu ayrıca arz ederim, efendim.

İsmet

Mustafa Kemal Paşa, Halife Abdülmecid Efendi'nin haddini ve yetkilerini aşan bu talepleri karşısında İsmet Paşa'ya Halifeye iletilmek üzere çok sert bir cevap yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı şöyledir:

Ankara'da Başbakan İsmet Paşa Hazretlerine

İlgi: 22.1.1923 tarihli şifre,

Hilafet makamı ve Halife'nin şahısları ile ilgili yanlış anlamalar ve yanlış yorumlar Halifenin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Halife, kendi özel hayatı ve dış yaşayışı ile, ecdadı padişahların yolunu tutmuş görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına memurlar göndererek ilişkiler kurmak, gösterişli gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subaylara varıncaya kadar kabul etmek, onların şikâyetlerini dinleyerek onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu cinstendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk halkı karşısındaki durumunu düşündüğü zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı veya Afgan Devleti ile Afgan halkı arasındaki durumunu bir ölçü olarak almalıdır.

Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve halifelik makamının gerçekte ne dinî ve ne de siyasi bakımdan hiçbir anlamı ve var olma gerekçesi yoktur.

Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını ve istiklalini tehlikeye atamaz. Bizce, hilâfet makamı olsa olsa tarihî bir hâtıra olmaktan öteye bir önem

---

[895] Göztepe; a.g.e., 1968, s.26-27.
[896] Aynı; s.559-562.

taşıyamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmî heyetlerin kendisiyle görüşmelerini istemesi bile, Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık bir tecavüzdür.

Başmabeyincisini Ankara'ya göndererek veya güvenilir bir kimseyi kendi yanına getirterek, Hükûmete duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de, Cumhuriyet Hükûmeti ile karşı karşıya bir durum alması demektir.

Buna da yetkili değildir. Kendisi ile Cumhuriyet Hükûmeti arasındaki yazışmalarda Başkâtibi aracı kılması da yersizdir. Başkâtip Bey'in böyle bir küstahlıktan sakınması gerektiği, kendisine bildirilmelidir.

Halife'nin yaşayışı ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanının ödeneğinden mutlaka daha aşağı bir ödeneğin yetmesi gerekir.

Maksat, gösterişli ve debdebeli bir hayat sürmek değil, insanca yaşamak ve geçimi sağlamaktan ibarettir. 'Hilafet Hazinesi' ile ne denmek istendiğini anlayamadım. Hilâfetin haznesi yoktur ve olamaz. Kendisine ecdadından böyle bir hazine kalmışsa ve açık olarak bilgi alınmasını ve bana bildirilmesini rica ederim.

Halifenin aldığı ödenekle yerine getirilemeyen yükümlülükler nelermiş; 15 Nisan 1923 tarihli yazısıyla, Hükûmet ne gibi vaatlerde bulunarak Halife'ye bildirilmiştir? Lütfen bunu da belirtiniz.

Halifenin oturacağı yeri tespit edip açıklamak, Hükûmetin şimdiye kadar yapmış olması gereken bir görevdi.

İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve malzeme, Hükûmetin durumu tespit etmemesi yüzünden yok olup gidiyor. Halife'nin yakınları, sarayların en değerli eşyalarını Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye söylentiler vardır. Hükûmet bunlara, bir an önce el koymalıdır.

Satılmak gerekiyorsa Hükûmet eliyle satılmalıdır. Hilafet kadrosu ciddi olarak incelenerek yeni baştan düzenlenmelidir ki, başmabeyincilerin ve başkâtiplerin varlığı, Halife'yi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızlar, kral hanedanını ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlıkları ve hâkimiyetleri için yüz yıl sonra, bugün bile sakınca görüp dururken, her gün ufuktan kendileri için bir saltanat güneşinin doğmasına duacı bir haneden mensuplarıyla ilgili tutumumuzda Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsataya kurban edemeyiz.

Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükûmetçe, ciddi ve esaslı tedbirler alınarak bildirilmesini rica ederim, efendim.

Gazi Mustafa Kemal

Türkiye Cumhurbaşkanı[897]

Halife Abdülmecid'in, Osmanlı Saltanatı'nı devam ettirmek ister tarzdaki hareketleri, birtakım eski rejim taraftarlarını cesaretlendirmesi, artık Halifeliğin kaldırılmasını ve Cumhuriyet rejiminin önünün tamamen açılmasını zorunlu hale getirmişti. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde hazırlanan kanun teklifi 3 Mart 1924 tarihinde Mecliste görüşülmüş 431 Numaralı Kanun olarak kabul edilerek Halifelik kaldırılmıştır. Kanun şöyledir:

---

[897] Aynı; s.572-573.

Madde-1: *Halifenin görevine son verilmiştir. Halifelik, Hükûmet ve Cumhuriyetin anlam ve kavramı içinde esasen mevcut olduğundan, Hilafet Makamı kaldırılmıştır.*

Madde-2: *Görevinden alınan Halife ve Osmanlı Saltanatı kökeninden gelen erkek ve kadın tüm kişiler ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti içinde oturmak hakkından sonsuza dek yasaklıdırlar. Bu soya bağlı kadınlardan doğmuş kimseler de Osmanlı soyundan sayılırlar.*

Madde-3: *İkinci maddede belirtilen kişiler, bu yasanın yayımı tarihinden başlayarak en geç on gün içinde Türkiye Cumhuriyeti ülkesini terk etmek zorundadırlar.*

Madde-4: *İkinci maddede belirtilen kişilerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku kaldırılmıştır.*

Madde-5: *Bundan böyle, ikinci maddede anılan kimseler, Türkiye Cumhuriyeti'nde taşınmaz mal elde edinemezler.*

Madde-6: *İkinci maddede anılan kimselere, yol giderlerine karşılık bir kerelik ve kazanımlarının değeri ile orantılı olmak üzere Hükûmetçe uygun bir miktar (para) ödenecektir.*

Madde-7: *İkinci maddede anılan kişiler, Türkiye Cumhuriyeti içindeki tüm taşınmaz mallarını bir yıl içinde Hükûmetin bilgisi ve onayı ile, elden çıkarmaya mecburdurlar. Bu taşınmaz malları elden çıkarmadıklarında bunlar, Hükûmet tarafından satılarak bedelleri kendilerine verilecektir.*

Madde-8: *Osmanlı İmpatorluğu'nda Padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti içindeki tapulu taşınmaz malları ulusa geçmiştir.*

Madde-9: *Kaldırılan padişahlık sarayları ve kasırları ile bunların bağlantıları içinde bulunan eşyalar, takımlar, tablolar, sanatsal yapıtlar ve diğer taşınır mallar ulusa geçmiştir.*

Madde-10: *Padişah malları adı altında olup evvelce ulusa devredilen mallar ile birlikte, kaldırılan padişahlığa ait tüm taşınmaz mallar ve eski hazine mevcutları ile birlikte saray ve kasırlar ve bağlantıları ve arazileri ulusa geçmiştir.*[898]

Bu Kanun'la, eski rejim özlemlilerinin son dayanak noktası, Cumhuriyet'in önündeki son engel de ortadan kaldırılarak siyasal rejim sorunu çözümlenmiştir. Osmanlı Hanedanı yurt dışına çıkarılarak sebep olabilecekleri muhtemel bir Cumhuriyet aleyhtarı kışkırtmanın da önüne geçilmiştir.

(2) Şeri'ye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen devrim kanunlarının en önemlilerinden biri, Şer'iye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılmasıdır. 429 Numaralı Kanunun birinci maddesinde yer alan; *"Türkiye Cumhuriyeti'nde, kişisel ilişkilere ilişkin düzenlemelerin yasama ve yürütmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun oluşturduğu hükûmete ait olup, İslam dininin bunun dışında kalan inanç ve ibadetlere dair hüküm ve sorunlarının yürütülmesi ve yönlendirilmesi, din kurumlarının yönetimi için Cumhuriyet'in başkentinde bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur."*[899] şeklindeki hükümle Şer'iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış, yerine Başbakana bağlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve teşkilatı kurulmuştur. Bir sosyal hizmet olarak halkın dinsel ihtiyaçlarını yerine getirme görevi bu başkanlığa ve teşkilatına verilmiştir.

---

[898] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, c.7, s.65-69. Ayrıca Bkz. Bahir Mazhar Erüreten; **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul , 1999, s.53-56.

[899] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, c.7, s.22.

Osmanlı Devleti'nden miras kalan ve sosyal hizmet amaçlı olarak kurulmuş bütün vakıflar, bu kanun çerçevesinde kurulan Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlanarak devletin yönetim ve denetimi altına alınmıştır.

Bu kanunla, Osmanlı Devleti'nde, çıkarılan kanunların, alınan kararların, yapılacak uygulamaların dini kurallara uygun olup olmadığına karar ve fetva veren ***Şeyhülislamlık*** makamı yerine TBMM'de oluşturulmuş olan Şer'iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmıştır. Dolayısıyla 3 Mart 1924 tarihinden itibaren Türk Devlet Sistemi içinde ***Fetva*** verecek herhangi bir organ kalmamıştır. Bunun fiili sonucu; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ***Laik*** bir yapıya kavuşmasıdır. Bir başka deyişle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 3 Mart 1924 tarihinden itibaren Laik bir devlet olmuş ve kanunlarını akıl, bilim ve toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak herhangi bir kayıt ve şart altında kalmadan oluşturmuştur. 1928 yılında Anayasa'dan *"Devletin dini islamdır."* hükmünün çıkarılması ve 1937 yılında Anayasaya *"Laiklik"* ilkesinin eklenmesi, 3 Mart 1924 tarihinde atılan bu büyük adımın bütünleyicisi niteliğinde olan değişikliklerdir.

(3) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti Yerine Genelkurmay Başkanlığının Kurulması

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 Numaralı Kanunun 8'inci maddesi "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti" kaldırılmış ve 9'uncu madde ile Başbakana bağlı olmak üzere Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur.[900]

Türk Kurtuluş Savaşı döneminde, ordu ile ilgili çalışmaların çok hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesi için Bakanlar Kurulu bünyesine alınan Genelkurmay, bu kanunla, Başbakan'a bağlı olmak kaydıyla kendi iç işlerinde Genelkurmay Başkanı'nın emir ve komutası altına bırakılmıştır. Böylece ordunun siyasi sistemin içinde yer alması gibi orduyu siyasi tartışmaların içine çekecek bir uygulama ortadan kaldırılmıştır. Hükümet içinde Ordunun ihtiyaçlarını karşılama görevi Millî Savunma Bakanlığına verilmiştir.

(4) Tevhid-i Tedrisat Kanunu

3 Mart 1924 tarihinde devrim kanunları kapsamında laik eğitim sisteminin temelini oluşturan ve Türk eğitim sistemindeki karmaşaya son veren Tevhid-i Tedrisat Kanunu da çıkarılmıştır.[901]

Bu kanun ve kanun kapsamında yapılan uygulamalar hakkında *"Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Devrimler"* alt başlığı altında ayrıntılı bilgi verilecektir.

(5) 1924 Anayasası'nın Kabulü

Millî Mücadele dönemi boyunca kullanılan 1921 Anayasası oldukça dar kapsamlıdır ve temel olarak Millî Mücadele döneminin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. 1921 Anayasası'nda, henüz adı konulmamış, ancak kuruluş aşamasında olan bir devletin ana ilkeleri belirtilmiştir. Hatta bu Anayasanın eksikliklerinden dolayı, aynı dönemde 1921 Anayasası ile birlikte Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası olan,1876 tarihli Kanunu Esasi'de kullanılmıştır. Bunun dışında, Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra ülkede birçok önemli devrimler yapılmıştır. 1922 yılında Saltanat kaldırılmış, 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiş, 1924 yılında Halifelik kaldırılmış ve eğitim-öğretim alanında yapılan bir takım yeni düzenlemelerle siyasi, sosyal ve kültürel alanda hızlı ve köklü bir değişim yaşanmıştır. Dolayısıyla zaten birçok eksiği bulunan 1921 Anayasası'nın, devlette yaşanan yeni değişimlerle birlikte artık toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilmesi imkânsız hâle gelmiştir. Bu nedenle hem yaşanan bu değişimi yasallaştıracak hem de toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir anayasa hazırlanmış ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla, 20 Nisan 1924 tarihinde 491 sayılı kanunla TBMM'de kabul edilmiştir.[902]

---

[900] Aynı
[901] Aynı; s.26.
[902] Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.120.

1924 Anayasası "sert" bir anayasadır. Çünkü Anayasa'nın 102'nci maddesine göre, Anayasa'da değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek hükümler olduğu gibi, Anayasa değişikliği teklifi ise TBMM üye tam sayısının en az üçte biri tarafından verilmeli ve Meclis üye tam sayısının en az üçte ikisi tarafından kabul edilmelidir hükmü bulunmaktadır.[903]

Toplam altı bölüm ve 105 maddeden meydana gelen 1924 Anayasası, 104'üncü maddesi ile 1876 ve 1921 Anayasalarını yürürlükten kaldırmıştır.[904] Böylelikle daha önceki dönemde yaşanan *"çift anayasalı dönem"* sona ermiştir.[905] Anayasanın 103'üncü maddesi ile de *"Anayasanın üstünlüğü ilkesi"* açıkça belirtilmiştir. Ancak *"Hiçbir kanun Anayasa'ya aykırı olamaz"*[906] denilmesine karşın, çıkan yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizma kurulmamıştır. Bir başka deyişle yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi oluşturulmamıştır. Bu durumun anayasanın üstünlüğü ilkesinin etkinlik kazanmasında bir eksiklik yarattığı söylenebilir.[907]

1924 Teşkilat-ı Esasîye Kanunu, meclis hükûmeti ile parlâmenter sistem arasında karma bir hükûmet sistemi kurmuştur. Gerçekten de 1924 Anayasası'nda her iki hükûmet sistemini andıran özellikler vardır. 1924 Anayasası'nın kurduğu hükûmet sistemi, bazı yönleriyle meclis hükûmeti sistemine, diğer bazı yönleriyle de parlâmenter hükûmet sistemine benzemektedir. Bu nedenle, anayasacılar bu sisteme *"kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi"* ismini vermişlerdir.[908]

Anayasa'nın birinci maddesi ile "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" denmiş ve ayrıca değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği belirtilmiştir (madde 102).[909] Böylelikle Anayasa'da devletin yönetim şeklinin *"cumhuriyet rejimi olduğu"* belirtilerek, cumhuriyet rejiminin önemi ve vazgeçilmezliği vurgulanmıştır.

1924 Anayasası, egemenliğin yalnızca millete ait olduğu (madde 3) ve ancak TBMM tarafından kullanılacağı (madde 4) esasına göre hazırlanmıştır. 1924 Anayasası'nda, millî egemenlik ilkesi her şeyin temeli olarak görülmüştür. Anayasa'yla millî egemenlik, devletin ve yeni rejimin temeli hâline getirilmiştir. Bu durum demokratik bir devlet düzeninin de zeminini hazırlamıştır demek mümkündür.[910]

Anayasada TBMM'nin üstünlüğü açıkça görülmektedir (madde 5–6–7).[911] Anayasaya göre Meclisin üstünde bir güç yoktur. Meclis ancak kendi kendini feshedebilir ve devletin organları içinde en üst organdır. Milletin tek temsilcisidir, yasama yetkisini Meclis doğrudan kendisi kullanır (madde 6).[912] Yürütme yetkisini kendisi tarafından seçilecek bir cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bakanlar kurulu aracılığıyla kullanabilir (madde 7).[913]

1924 Anayasası'nda klasik hak ve özgürlüklere yer verilmiş, Fransız İhtilali'nden beri devam eden *"tabi hak"* anlayışını kabul etmiştir. Ancak bu hürriyetçi anlayışa karşın, 1924 Anayasası'nda bunların korunmasına ilişkin düzenlemeler yapılmamıştır. Hürriyetler geniş ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemiş, birçoğunda sadece adı sayılmış ve sınırlarının kanunla çizileceği belirtilmiştir. Böylece yasama organının temel hak ve hürriyetleri keyfi bir biçimde sınırlandırmasının yolu açılmıştır.[914]

Yargının millet adına bağımsız mahkemelere verildiği (madde 8)[915] 1924 Anayasası'nda, o dönemin koşulları gereği laikliğe aykırı bir takım hükümlere de yer verilmiştir (madde 2–16–

903 Aynı; s.141.
904 Aynı
905 Tanör; a.g.e., 1992, s.312.
906 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s.141.
907 Özbudun; a.g.e., 2005, s.32.
908 Aynı; s.31-32.
909 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 120,141.
910 Aynı, s. 121.
911 Aynı
912 Aynı
913 Aynı
914 Özbudun, a.g.e., 2005, s.33.
915 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 121.

26).[916] Ancak I0 Nisan 1928 tarihinde yapılan değişiklikle Anayasa'nın 2 maddesinde yer alan *"Türkiye Devleti'nin dini İslâm'dır"* hükmü çıkarılmıştır. Ayrıca milletvekillerinin yeminlerindeki *"vallahi"* kelimesi *"namusum üzerine söz veririm"* ifadesiyle değiştirilmiştir. Yine Meclisin görevleri arasında yer alan "ahkâm-ı şer'iye'nin tenfizi" (dinsel hükümlerin yerine getirilmesi) hükmü Anayasa'dan çıkartılarak anayasa laik bir niteliğe büründürülmüştür. Ayrıca 5 Şubat 1937 tarihinde de aslında Cumhuriyet Halk Partisinin ilkeleri olan *"Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik "* Anayasanın ikinci maddesine dahil edilerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel nitelikleri olarak belirtilmiştir.[917] 10 Ocak 1945 ve 24 Aralık 1952 tarihlerinde yapılan değişikliklerle Anayasa'nın dili üzerinde değişikliklere gidilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 36 yıl boyunca kullandığı 1924 Anayasası, 27 Mayıs 1960 hareketine kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihten sonra yürürlükten kaldırılan 1924 Anayasası'nın bu kadar uzun süre kullanılmasının nedeni, anayasanın tamamen olağan şartlarda, devlette yaşanan değişim ve gelişmelere paralel olarak, toplumsal ihtiyaçları karşılamak nedeniyle hazırlanmasıdır.

(6) Çok Partili Döneme Geçiş Denemesi ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Millî Mücadele'nin başından itibaren vatanın kurtuluşu için çalışmış bulunan ve daha sonra da Cumhuriyet Halk Fırkası içinde yer alan bazı kimseler zamanla fırkanın uygulamalarına muhalefet etmeye başladılar. Gerçekte muhalefet İkinci Grup adı altında Birinci TBMM döneminde de vardı. Ancak vatanın kurutuluşunun önceliği bu muhalefetin sessiz kalmasına neden olmuştu. Daha çok gizli ve küçük bir grubun direnmesi şeklinde yaşayan bu hareket İkinci TBMM döneminde Cumhuriyetin ilan edilmesi ile iyice ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkmada 1923 seçimlerinde İkinci Grup üyelerinin Meclise girememesi ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin merkeziyetçi bir yapıya bürünerek siyasi partiye dönüşmesi de önemli rol oynamıştır.

Her ne kadar ikinci Grup üyeleri milletvekili seçilerek Meclise giremedilerse de başta Millî Mücadele'nin bazı liderleri olmak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir devlet ve toplum yapısı oluşturmaya yönelik çalışmalarını idrak edememiş olan bir grup muhalif milletvekili yeni Mecliste de bulunmaktaydı. Muhalifler Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Meclis üzerinde baskı oluşturduğunu iddia ederek bunun kaldırılmasını istiyorlardı. Gerçekte muhalefet ettikleri konu ise daha başka idi. Türk milletinin çehresini değiştirecek devrimlerin yapılması konusunda Mustafa Kemal Paşa ile ayrı düşünüyorlardı.[918] Bu muhalifler daha İkinci Dönem TBMM seçimleri sırasında Mustafa Kemal Paşa'yı Meclisin dışında bırakmak için bir önerge bile vermişlerdi. Bu önergede "Türkiye sınırları içinde beş yıl oturmayan bir Türk vatandaşı milletvekili olamaz"[919] hükmü vardı. Mustafa Kemal Paşa ise çocukluğu bir kenara bırakılırsa eğitim ve görev hayatı boyunca hiçbir zaman bir yerde beş yıl ikamet edecek zamanı bulamamıştı. Mecliste yaptığı konuşmada doğum yerinin mevcut sınırlar dışında kaldığını, bundan da kendisinin sorumlu tutulamayacağını, bir seçim bölgesinde beş yıl oturamamasının sebebinin de millete yaptığı hizmetler olduğunu, kendisini vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak isteyenlerin bulunmasını hayretle ve hayal kırıklığı ile karşıladığını belirtmiştir.[920] Bir de Cumhuriyet'in ilanının Millî Mücadele'nin bir grup önde gelenlerinin Ankara'da bulunmadığı bir sırada ilân edilmesi de bazı tepkilere yol açmıştı.[921] Rauf Bey'in liderliğinde olan bu grup, Cumhuriyet'in ilânını, Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe

---

916 Anayasanın ikinci maddesi: *"Türkiye Devletinin dini, din-i İslâmdır: resmi dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir"* derken on altıncı ve yirmi dördüncü maddelerinde ise şu hükümler yer almaktadır: *"Mebuslar Meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar (and içerler); Vatan ve milletin saadet ve selametine ve milletin bila kaydü şart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma vallahi" "Büyük millet Meclisi ahkamı şer'iyenin tenfizi, kavaninin vaz'ı tadili, tefsiri, fesih ve ılgası....."* Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 120, 123, 125.

917 Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 120, 121, 123, 125.

918 Turan; a.g.e., 1999, s. 225.

919 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c.25, s.159.

920 Aynı; s.160.

921 Erik Jan Zürcher; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s.49.

artan iktidarını daha da güçlendirmeye yönelik bir hareket olduğunu düşünüyorlardı. Yine Halifeliğin kaldırılmasına, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Rauf Bey, Adnan Bey (Adıvar), Refet Bey, Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir ve Cafer Tayyar Paşa'lar olumsuz tepki göstermişlerdi. Tüm bu gelişmeler altında Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamalarına olan muhalefet de her geçen gün artmaktaydı. Özellikle devletçiliğe ve devrimciliğe olan muhalefet rahatsız edici bir boyuta gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu konuda Nutuk'ta yaptığı bir değerlendirmede ise şöyle diyordu: "*Millî Mücadele'ye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh kabiliyetlerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir.*"[922]

1924 Anayasası'nın görüşüldüğü günlerde Meclis içindeki kaynaşmalar ve muhalefet, kendini iyice hissettirmişti. Yeni anayasa 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmişti. Bu sefer de tartışmaların odak noktasını da Cumhurbaşkanı'nın yetkileri konusu oluşturmaktaydı. Bu sırada Cumhuriyet Halk Fırkası içinde bulunan ılımlıların üzerindeki baskı da giderek artmaktaydı.[923]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına yol açan son olay, 20 Ekim 1924 tarihinde Menteşe milletvekili Hoca Esat Efendi'nin Lozan Barış Andlaşması uyarınca Yunanistan'dan mübadele sonucu Türkiye'ye yerleştirilmeye başlanan mültecilerin durumları ve sayısına ilişkin bir dizi soru önergesi vermesidir.[924] Arkasından 26 Ekim 1924 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa ordu konusundaki raporlarının gereği gibi değerlendirilmediği iddiası ile bundan sonra sadece milletvekilliği yapacağını bildirerek ordu müfettişliği görevinden istifa etti. İstanbul ve Ankara basını bu istifa sonrası gelişmelerini bir muhalefet patisinin kurulacağının kesin işareti olarak yorumladılar. [925] Kazım Karabekir'in istifasını 30 Ekim 1924 tarihinde Ali Fuat Paşa izlemiştir.[926] 8 Kasım 1924 tarihinde Ali Çetinkaya'nın verdiği önerge ile Hükûmet güven oyu tazelemesi yaptı. Yapılan oylamada Hükûmet 148 evet 19 hayır oyu ile güven oyu aldı.[927] Bu gelişmeler üzerine Hükûmete güvensizlik oyu verenlerin Halk Fırkası'nda kalamayacağı söyleniliyordu. Gerçekten de oylamadan hemen sonra Rauf Bey ve 10 arkadaşı Halk Fırkası'ndan istifa etmişlerdir. Bölünme artık kesinleşmişti.[928] Artık yeni bir partinin kurulmasına kesin gözüyle bakılıyordu. Kısaca, Cumhuriyet Halk Fırkası'nda başlayan bu ayrılıklar 17 Kasım 1924 tarihinde yeni bir partinin yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına sebep olmuştur.[929]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, Genel Sekreterliğine Ali Fuat Paşa, Başkan yardımcılıklarına Dr. Adnan (Adıvar) ve Hüseyin Rauf Bey'ler, getirilmişti. Rüştü Paşa, İsmail Canbolat, Sabit (Sağıroğlu), Ahmet Şükrü, Ahmet Muhtar (Cilli), Halis Turgut, Necati (Kurtuluş), Faik (Günday) Beyler ise yönetim kurulunu oluşturmuştur.[930] Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına toplam 29 milletvekili katılmıştır.

Cumhuriyet döneminin bu ilk muhalefet partisini kuran kadroların tamamı Birinci TBMM'si döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarıdır. Tamamına yakını o dönemde Meclis içinde oluşan Birinci Grup'ta etkili olmuşlardır. Yeni parti halktan destek gördüğü gibi, 1923 seçimleriyle Meclis dışında kalan İkinci Grup'un da desteğini kazanmıştır. Dahası İkinci Grup'un Meclis dışında kalmış olan bütün önde gelen isimleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmışlardır. Yeni partiye aynı zamanda İstanbul basını yakın ilgi göstermiş ve geniş ölçüde de desteklemiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin çoğu yüksek öğretim görmüş devlet memuriyetinden gelen kişilerdir.

---

[922] **Nutuk**; s.11
[923] Zürcher; a.g.e., 1991, s.57.
[924] Aynı, s.65.
[925] Aynı, s.66.
[926] Aynı
[927] Aynı, s. 71.
[928] Aynı, s.72.
[929] Eroğlu; a.g.e., s. 204.
[930] Zürcher; a.g.e., 1991, s. 89.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programı genel olarak şu esaslara dayanmakta idi: "*Partinin sistemi liberalizm ve halkın hakimiyetidir. Genel olarak hürriyetlere taraftardır, din düşüncesine ve inançlarına saygılıdır. İdari yönden, yerinden yönetimin gerçekleşmesine çalışacaktır. Cumhurbaşkanının seçiminden sonra milletvekilliği ile ilgisi kesilir.*"[931] şeklindedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının beyannamesi ve programı incelendiğinde, kısaca siyasal ve ekonomik alanda liberal demokrasiyi savunduğu görülecektir. Mustafa Kemal Paşa, demokratik bir düzenin kurulmasını istediği için yeni partinin kuruluşundan memnun olmuştur. Hatta "*Bırakınız, karşımıza çıksınlar, memleket işlerini münakaşa edelim. Bizim Meclisimizde de iki parti olmalı, hükûmeti denetleme sistemi kurulmalı ve medeni ülkelerin parlamentolarına benzemeliyiz*". [932]diyordu.

Partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra Halk Fırkası'nın Meclis grup toplantısında İsmet Paşa Hükûmeti'nin ülkede sıkıyönetim ilân edilmesi konusundaki isteğinin reddedilmesi üzerine, İsmet İnönü hükûmetten ayrılmış ve yerine Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri Fethi Bey Hükûmetine güven oyu vermişlerdir. Bu süreçte ülkedeki teşkilatlanma faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Parti ilk şubesini Urfa'da açmış, bunu Sivas, İstanbul, İzmir, Ordu ve Trabzon izlemiştir. Daha sonrada diğer illerde faaliyet hararetli bir şekilde sürdürülmüştür. Yeni muhalefet partisi Mecliste de sert bir tutum takip etmeye devam etmiştir. Hatta bu tartışmalardan biri sırasında milletvekili Halit Paşa tabanca ile vurulmuştur.[933]
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programına aldığı din ve geleneklere saygılı olmak ifadesinden cesaret alan gericiler, partiyi bir anda doldurmuşlar. Bu durum doğuda Şeyh Sait'in önderliğinde bir isyanın çıkması ile yeni bir boyut kazanmıştır. İsyan 13 Şubat 1925 tarihinde Bingöl'ün Ergani ilçesinin Piran köyünde başlamış ve çok kısa bir sürede Doğu ve Güneydoğu illerine yayılan hem etnik hem de dinî yönü bulunan bir olaya dönüşmüştür. İsyanın gelişmesine karşılık gerekli önlemleri almamakla suçlanan Fethi Bey Hükûmeti istifa etmiş ve yerine İsmet Bey Hükûmeti kurulmuştur.

İsmet Bey Hükûmeti, Meclisten güvenoyu aldığı gün, ilk tedbir olarak "Takrir-i Sükun Kanunu'nu" çıkarmıştır. Bu kanun ile İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuştur. Hükûmet daha sonra Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak İstanbul'da bir dizi muhalif gazete ve dergileri kapatmış ve dolaylı olarak Doğu İsyanı'nı kışkırttıkları gerekçesi ile de bazı gazetecileri de tutuklamıştır.[934]

İsyancıları yargılamak amacı ile kurulan Diyarbakır İstiklal Mahkemesi önce kendi yetki alanı içerisinde bulunan partinin şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir.[935] Ayrıca partinin bazı doğu şubelerinin ve yöneticilerinin Şeyh Sait İsyanı'nın genişlemesinde rol oynadığı şeklindeki kararını da Ankara'da bulunan Ankara İstiklal Mahkemesine göndermiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi 5 Mayıs 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması önerisi ile hükûmete başvurmuştur.[936] Bunun üzerine İsmet Paşa Hükûmeti, 3 Haziran 1925 tarihinde Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması konusunda bir karar almış ve 5 Haziran 1925 tarihinde de aldığı kararı açıklayarak partiyi resmen kapatmıştır.[937]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk teşkilatlı muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu şekilde kapanmıştır.

(7) Şeyh Sait İsyanı

Cumhuriyet'in devraldığı miras içerisinde ülke ortalamasının altında bir sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinde bulunan Doğu Anadolu Bölgesi, Ermeni mezalimi, Rus işgali

---

[931] Eroğlu; a.g.e., s. 205.
[932] F. Hüsrev Tökin; **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul 1965, s.70.
[933] Tarakçıoğlu; a.g.e., s.212.
[934] Özkaya; a.g.e., s.204.
[935] Eroğlu; a.g.e., s.205.
[936] Zürcher; a.g.e., 1991, s.119.
[937] Aynı, s.120.

ve dış tahrikli ayaklanmalar gibi nedenlerle pek çok yönden yıpranmış ve bu olumsuz koşulları giderme görevi de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmıştır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti mevcut ekonomik zorlukları aşmak için önemli adımlar atmak ve ciddi kararlar almak zorunda kalmaktan başka, toplumsal yapının dönüştürülmesi için gereken devrimleri de art arda gerçekleştirmeye başlamış, bu durum da zaman zaman toplumsal değişimin karşısında olan gerici unsurlarla hükûmet güçlerini karşı karşıya getirmiştir.

İşte Şeyh Sait ayaklanması, ülkenin içinde bulunduğu bu olumsuz ortam ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu tamamlamaya dönük yapılan çok yönlü devrimler sürecinin yaşandığı, etki ve yansımalarının 1925 yılı sonrasında da devam ettiği dinsel, etnik ve iç-dış politik etkenlerin bir araya gelmesi sonucunda yaşanan bir ayaklanma olarak ortaya çıkmıştır.

13 Şubat–31 Mayıs 1925 sürecinde yaşanan bu ayaklanmanın, hem dış hem de iç etkenlerden kaynaklanan nedenleri bulunmaktadır. Dış etkenler arasında İngiliz kışkırtıcılığı ve desteği, iç etkenler arasında ise toplumun karşıt siyasi oluşumlarca dinsel ve etnik söylemler kullanılarak tahrik edilmesi yer almaktadır.

Lozan Barış Andlaşması'nın çözümünü sonraya bıraktığı Musul sorunu gibi siyasi meselelerin müzakere yoluyla hallinde Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, özellikle Misak-ı Millî hükümlerini gerçekleştirmek bakımından Musul'un Türkiye'ye iadesi konusunda kararlı, İngiltere ise böyle bir çözüm yoluna fırsat ve olanak vermemek çabası içindeydi. İngiltere, bir yandan Musul halkının Türkiye ile birleşmek istemediğini ispata uğraşırken bir yandan da Türkiye dâhilindeki halk zümrelerini kışkırtıp dünya kamuoyuna, Türkiye'yi kendi iç bünyesinde istikrarını bulamamış bir memleket hâlinde göstermek istiyordu. İngilizlere göre, millî hudutları içinde Türk'ten başka sayılmak istenen Kürt kitlesinin bağımsızlık peşinde koştuğu bir sırada Musul Kürtlerini de bu memleketin idaresi altına koymak, Milletler Cemiyeti'nce elbette doğru görülmeyecek[938] ve dolayısıyla Musul sorununu kendi lehlerine çözülmüş olacaktı.

Bu amaçla İngiliz Gizli Servisi, Türkiye içinde karışıklıklar çıkarmaktan çekinmemiş ve bu dönemde Sovyetler Birliği ile dost olan Türkiye'nin yakın doğu dengesinde kendi aleyhinde bir durum yaratabilecek kuvvete sahip olmasını engellemek amacıyla da Türkiye'deki karşı ihtilal hareketlerini körüklemiştir.[939]

1925 yılında Genç'te silahların patlamasından 3–5 gün sonra Şeyh Sait'e, İngiliz silah fabrikalarının kataloglarının gelmesi, çok anlamlı ve üzerinde düşünülmesi gereken bir olaydır.[940] Ayrıca 9 Mart'ta Diyarbakır'a gelen bazı İngiliz silah fabrikalarının katalogları ve mektupları üzerinde *"Kürdistan Kraliyeti Harbiye Bakanlığı"* yazısının bulunması, İngiltere'nin olayı desteklediği kanısını[941] çok daha güçlendirmektedir.

17 Kasım 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir partinin kurulması ve "*dinî inanç ve fikirlere saygılı olduğunun*" belirtildiği parti programı etrafında devrime tamamen karşı olanların toplanması ve dönemin büyük gazetelerinin de bu yeni partiyi yazılarıyla desteklemelerinin[942] ayaklanmanın çıkmasında etkili olduğu görülmektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programı yayınlanınca dini siyasete alet ettikleri görülmüş özellikle "*Fırka itikad-ı diniyeye hürmetkârdır*" ifadesi Hilafet yanlılarını

---

938 Behçet Cemal; **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.7.
939 Reşat Hallı; **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s.76
940 Sait Aşgın; **"Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923–1938)"**, AAMD, Sayı 50, Cilt: XVII, Temmuz 2001
941 Ergun Aybars; **Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul 1988, s.59
942 Karal; a.g.e., 1981, s.134

yüreklendirmiş, nitekim Şeyh Sait İsyanı da bu konunun kamuoyunda yaygınlaşmasından sonra ortaya çıkmıştır[943].

1922 yılından başlayarak üç yıl içinde gerçekleştirilen ve amacının laikliği gerçekleştirmek olduğu görülen düzenlemeler pek çok çevrede Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı büyük bir direnmenin doğmasına neden olmuş ve Terakkiperverciler de bu karşı tepkinin bayraktarlığını yapmışlardır. Özellikle doğu bölgelerindeki propagandaları çok etkili olmuştur. Bazı aydın geçinenlerin bile doğuda parti örgütünü kurarlarken "*Halk Fırkası dini batırıyor; Terakkiperverler buna mani olacak ve dinimizi yeniden canlandıracaktır*"[944] şeklindeki dini siyasete alet eden söylemleri doğal olarak bölge insanı üzerinde etkili olmuştur.

Şeyh Sait Ayaklanmasında; Kürt Talebe Cemiyeti, Kürdistan Cemiyeti, Kürt İstiklal Komitesi ve Kürt Teavün Cemiyeti gibi bölücü organizasyonlar da rol oynayarak, ayaklanmanın Kürtçü boyutu için zemin hazırlamışlardır.[945]

İşte gerek dışarıdan gerekse içeriden gelen bütün bu halkı kışkırtmaya dönük faaliyetler sonucunda, Nakşibendî tarikatının etkin olduğu Doğu bölgesinde *"Hükûmetin dinsizleştiği, dini kaldırmak istediği"* gibi propagandalar sonucu Devrim hareketlerine tepkinin belki de en büyüğü denilebilecek bir ayaklanma patlak vermiştir.[946] Aslında ayaklanma dış odaklar ile onların içerideki iş birlikçi uzantıları tarafından 1926 yılı içine planlanmış, fakat Şeyh Sait ve yandaşlarına dönük yaşanan soruşturmadan duyulan kaygı nedeniyle 1925 yılında başlamak zorunda kalmıştır.

Şeyh Sait Piran'da 13 Şubat 1925 tarihinde yanındaki adamlardan ikisinin firari olduğu ve hükûmet tarafından takip edilmekte bulunduğunun anlaşılması üzerine, bunların teslimini isteyen jandarmalara karşı silahla mukabelede bulunmuş, bu direnmede iki jandarma yaralanmış, diğer erler ve subay esir edilmişti. Böylelikle ayaklanmanın ilk silahı Piran'da patlamış oldu. Şeyh Sait, Piran'da verdiği vaazda: *"Medreseler kapandı, din ve vakıflar bakanlığı kaldırıldı. Din okulları millî eğitime bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, Peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar, dinin yükselmesine gayret ederim"*[947] şeklindeki söylemlerle, ayaklanmanın daha geniş bir alanda yayılmasını amaçlamıştır. Daha sonra kendisini emir'ül mücahidin ilan eden Şeyh Sait, "*Şeriat ve halifeliği diriltmek, Sultan Abdülmecit'in oğullarından birini halife yapmak ve hükûmetin politikalarına karşı çıkmak*" için Piran'da ayaklandığını[948] halka duyurmuştur.

Asiler halka dağıttıkları beyannameler aracılığı ile *" Hilafetsiz Müslümanlık olmaz. Hiçbir halife memleketten çıkarılmaz. Şiarınız dindir. Şeriat isteyiniz. Şimdiki hükûmet mütemadiyen dinsizlik neşretmektedir. Kadınlar çıplaktır. Mekteplerde dinsizlik ilerliyor"*[949] sloganlarını yineleyerek daha fazla taraftar kazanmaya gayret etmişlerdir.

Bingöl (Genç) ilinin Ergani ilçesine bağlı Piran köyünde başlayan bu ayaklanma kısa zamanda genişleyerek Muş, Çapakçur, Elazığ ve Palu'ya yayılmıştır. Hükûmet ayaklanmanın bastırılması için kısmi seferberlik ilan etmiş ve bölgeye askerî birlikler sevk etmiştir. İsyan başladığında Başbakam Fethi Bey'di. Hükûmet, ayaklanmanın yayılması üzerinden 15 gün geçtikten sonra Hükûmet Tezkeresi ile Muş, Hakkari, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt, Bitlis, Malatya, Van, Tunceli bölgelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildiğini bildirmiştir.[950]

---

[943] Mazıcı; a.g.e., s.1984, s.81
[944] Ahmet Mumcu; **"Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik"**, AAMD, Sayı 2, Cilt: I, Mart 1985
[945] Yaşar Kalafat; **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992, s.115.
[946] Kalafat; aA.g.e., s.101.
[947] Hallı; a.g.e., s.88.
[948] Kalafat; a.g.e., s.101.
[949] Aynı; s. 165.
[950] Aynı; s.155.

Bakanlar Kurulu, isyanın başlangıcında isyanın klasik bir eşkıya vakasından farklı olmadığını ve olağanüstü önlemlerin alınmasına gerek bulunmadığı yolunda beyanatta bulunmuş fakat olaylar bu beyanatı çürütecek şekilde gelişince kabine çekilmiştir. Bu tür gerici toplumsal olaylara çok daha duyarlı olan İsmet Paşa yeni kabineyi kurmuş ve bu kabine de isyan karşısında gerekli tüm önlemleri süratle alma yoluna gitmiştir.

Alınan bu önlemleri kısaca özetlemek gerekirse; "Kısmi seferberlik ilan edilerek isyanın bastırılma görevinin orduya bırakılması, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na yeni hükümler ilave edilerek hükûmetin bu tür olaylar karşısında tam bir yetkiyle donatılması ve dinin siyasete alet edilmesini yasaklayan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i sükûn Kanunu'nun kabulü ile 7 Mart 1925 tarihinde İstiklal Mahkemelerinin kurulması"[951] gibi önlemlerdir.

14 Nisan'da Şeyh Sait, bir grup yakın arkadaşı ile birlikte, İran'a giderken Muş'un kuzeyindeki Murat Nehri geçişinde yakalanmıştır. Yakalananlar arasında Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Mehmet ve Timur ağalardan başka 25 şahıs[952] bulunmaktaydı. Bu durum, hükûmetin 15 Nisan tarihli resmi bildirisiyle açıklanmıştır.[953] Neticede aylar süren çatışmalardan sonra asiler tenkil edilmiş ve Mazhar Müfit Kansu başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi başta Sait, diğer şeyhler dâhil 29 kişi hakkında idam hükmü vermiş[954] ve idam cezaları 28-29 Haziran 1925 gecesi sabaha karşı uygulanmıştır. İstiklal Mahkemeleri'nin kararıyla asılanların sayısı 47'ye ulaşıyordu. [955]

Şeyh Sait ve yandaşları yargılanmayı beklerken

Şeyh Sait ve diğer suçlular, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde yapılan muhakemelerinde, ayaklanmanın dini sebeplerden çıktığını Kürtlük davası gütmediğini ifade[956] etmişlerdir. Yine idama mahkûm edilenlerden Kör Sadi, ip boğazına geçerken; *"Son sözüm şudur: Memleketin selameti namına muhterem hâkimler heyetinin hakkımızda verdiği kararı minnet ve şükranla karşılıyorum. Kabul ediyorum. Hepimiz idam cezasına müstahakız.*

---

951 Karal; a.g.e., 1981, s.134.
952 Kalafat; a.g.e.,s.176.
953 Aybars; a.g.e., 1988, s.64.
954 Sulhi Dönmezer; **"Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Yönelik Bozguncu Hareketler ve Tehditler"**, AAMD, Sayı 38, Cilt: XIII, Temmuz 1997.
955 Aybars; a.g.e., 1988, s.68.
956 Aynı

Çünkü bu vatana hıyanet ettik. Allah Türk milletinin, Türk Memleketinin saadetini ebedi etsin. Söyleyeceklerim bu kadardır."[957] demiştir.

20 Haziran 1925 tarihine kadar devam eden sorgular sırasında isyanın bütün safhaları ve bilhassa hilafet, Kürt istiklali ve yabancı müdahalesine ait kısımları meydana[958] çıkarılmıştır.

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Gazi Paşa, millete seslenen bir bildiri yayımlayarak, *"...Cumhuriyeti korumak için düşman üzerine koşan kahraman ve cesur ordumuzun seferber askerlerini, muvazzaf birliklerini ve cesur ve tecrübeli subay ve komuta heyetini sevgi ve sevinçle tebrik ederim.."*[959] sözleriyle kutlamıştır.

Ayaklanma bastırıldıktan sonra kalıntılarının temizlenmesi gerekiyordu. Seferberlik kaldırıldıktan sonra 1 Haziran 1925 tarihinden itibaren askerin terhisine başlanmış ancak sıkıyönetim 21 Kasım 1925 ve 22 Kasım 1926 tarihlerinde birer yıl süre ile iki defa daha uzatılmıştır.[960]

Şeyh Sait Ayaklanması, Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1843 yılından bu yana çıkmış olan diğer ayaklanmalara benzemez. Hazırlanışı, uygulanışı ve sonuçları bakımından değişiklikler gösterir. Bugüne kadar çıkan ayaklanmaların kökünde derebeylik ve yağma sebepleri yatarken genç Cumhuriyete ve onun getirdiği ilkelere karşı yapılan bu ayaklanma feodal çıkarların devamı için bir yönüyle teokratik düzenin savunmasını yapmak, Hilafetin yeniden kurulması ve Saltanatı yeniden getirmek, diğer yandan da bu hareketin içinde gizlenmiş olan ve Türkiye'yi parçalamak veya sarsmak için İngiliz tahrikleriyle hazırlanan bir Kürdistan devleti kurmayı amaçlayan bazı grupları da içine alan çok tehlikeli bir ayaklanma[961] olarak tarihimizde yerini almıştır.

Ayaklanmanın kime yaradığı, kime hizmet ettiği açıkça görülmüştür. Ayaklanma İngiltere'nin Musul ile ilgili çıkarlarını sağlamış ve Musul meselesinde Türkiye'nin İngiltere karşısında gerilemesini ve İngiltere'nin amacına ulaşmasını kolaylaştırmıştır.[962]

Cumhuriyet hükûmetinin rejim ve ulusal birliği korumak için aldığı bu önlemler sayesinde isyan, irtica ve bozgunculuk her yerde silinmeye, fesatçı ve haksız çıkarlara saplanmış kalmış hainler ezilmeye başlanmış ve 3 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Fırka da çıkarılan bir kanunla kapatılmıştır.[963] Bu isyanın yarattığı ortamdan da yararlanılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin modern, çağdaş ve laik bir devlet ve toplum yapısına kavuşturmayı amaçlayan diğer devrimler gerçekleştirilmesine devam edilmiştir.

(8) Mustafa Kemal Paşa'ya Suikast Girişimi

Mustafa Kemal Paşa, Türk milletini çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaştırmak amacı ile yaptığı devrimlerle milletine yeni ufuklar açıyordu. Yeni düzenin getirdiği bu durum ise birçok eski düzen yanlılarının çıkarlarının zarar görmesine neden olmuştu. Bu kişiler için kendi menfaatleri her şeyin üzerinde idi ve menfaatlerini korumak için de başvurulacak her yolu tabii olarak değerlendiriyorlardı.

Şeyh Sait Ayaklanmasının bastırılması amacı ile 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmıştı. 7 Mart 1925 tarihinde bu kanuna dayanarak kurulan İstiklal Mahkemeleri isyanı çıkaran ve idare eden asileri yargılamıştır. Yargılama devam ederken yapılan soruşturmalarda ulaşılan deliller sonucunda da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştı. Fırkanın kapatılmasından sonra Cumhuriyeti ve Devrimleri ortadan kaldırmak isteyenler yeni bir çareye başvurdular; Mustafa Kemal Paşa bir suikast ile öldürülecekti.

---

957 Metin Toker; **Şeyh Sait ve İsyanı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s.149.
958 Toker ; a.g.e., s.105.
959 Toker ; a.g.e., s.126.
960 Aybars; a.g.e., 1988, s.70.
961 Aynı, s.20.
962 Aynı, s.75.
963 Karal; a.g.e., 1981, s.134.

Suikastçiler aylar süren bir planlama ile Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmayı ve Hükûmeti devirmeyi düşünüyorlardı. Onlara göre yeni rejim Mustafa Kemal Paşa ile birlikte yaşıyordu. Eğer o öldürülürse rejimi istedikleri gibi değiştirebileceklerdi. Bu hain suikast planını yapanlar arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bazı ileri gelenleri ile eski İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup kişiler vardı. En önemli rolü oynayan kişiler ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İzmit milletvekili Şükrü Bey ile eski İttihat ve Terakki Fırkası mensubu Kara Kemal'di.[964] Aynı zamanda Ankara valisi Abdülkadir Bey ile eski Maliye Bakanlarından Cavit Bey de faaliyetin planlayıcıları arasında yer almışlardır.[965] Suikast örgütünün içinde Rüştü Paşa, Halis Turgut ve Ayıcı Arif gibi Millî Mücadelede yer almış ama daha sonra muhalefete geçerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası saflarına katılmış kişiler de vardı.

Suikastın önce Ankara'da yapılması planlanmış, daha sonra Erzincan milletvekili Sabit Bey ve Faik Bey'in girişimi ile Bursa'ya alınmış ancak en sonunda, İzmir'de olmasına karar verilmiştir. Tasarlanan suikastın eylemcilerinden olan eski milletvekili Ziya Hurşit, yakalandıktan sonra planını ve ortaklarını şu ifadesi ile açıklamıştır: "*Suikast yapmak için iki gün önce Gülcemal vapuru ile İzmir'e geldim. Yanımda Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi vardı. Ayrı ayrı otellere indik. Ben İngiliz yapısı iki bomba ve iki Belçika tabancası taşıyordum. Mustafa Kemal'i öldürmeyi 1925 yılından beri kafama koymuştum. Bu nedenle Ankara eski valisi Abdülkadir'le ilişki kurdum. Onun aracılığı ile İzmit milletvekili Şükrü Bey'le ilişkilerimi güçlendirdim.*"[966] demiştir. Giritli Şevki de, bu canileri suikast sonrası motoru ile İzmir'den Sakız adasına kaçırmayı üstlenmiştir.[967]

Mustafa Kemal Paşa 7 Mayıs 1926 tarihinde Anadolu'da bir yurt gezisine çıkmıştır. Gezi programına göre Haziran ayı ortalarında İzmir'e gelecektir. Suikastçılar, Mustafa Kemal Paşa'yı bu İzmir ziyareti sırasında öldürmek konusunda anlaştılar. Eski milletvekili Ziya Hurşit ve avanesi İzmir'e geldiler. Paşa, İzmir Kemeraltı semtinden geçerken dar bir sokağa girdiği zaman öldürülecekti. Mustafa Kemal Paşa sokağa girdiği zaman Ziya Hurşit yanındaki bombaları Paşa'nın arabasına atacak ve kurşun sıkacaktı. Çıkan kargaşadan yararlanarak Çopur Hilmi'nin getirdiği arabaya binerek Karşıyaka semtine geçecek, buradan da Giritli Şevki'nin motoru ile Sakız Adası'na kaçılacaktı. Bütün tertibat buna göre alınmıştı. 16 Haziran günü, gelmesi beklenen tren bir gün gecikti. Bu geciken zamanda bir vicdan muhasebesine girişen Giritli Şevki, katıldığı bu komplonun memlekete getireceği felaketi düşünerek, İzmir Emniyet Müdürlüğüne gitmiş ve "*Gazi Paşa, Kemeraltı caddesinden geçerken vurulacak*"[968] diye itirafta bulunmuştur. Bu itiraf üzerine suikastçılar, Mustafa Kemal Paşa İzmir'e gelmeden önce silahları ile birlikte tutuklanmışlardır. Yapılan soruşturma sonucu, bazı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile eski İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarının olayın içinde yer aldığı, hatta planlayıcısı ve tahrikçisi oldukları tespit edilmiştir.[969] Tutuklamalar İstanbul ve Ankara'da da devam etmiştir. Suçlular, bu olay üzerine o sırada faaliyette bulunan tek İstiklal Mahkemesi olan ve Ankara'dan İzmir'e gelen *"Ankara 1 Numaralı İstiklal Mahkemesi"* tarafından yargılanmışlardır. Suçları ispatlanan "*Ziya Hurşit eski Rize milletvekili, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Şükrü Bey İzmir milletvekili, Ayıcı Arif Eskişehir milletvekili, İsmail Canbulat İstanbul milletvekili, Sarı Efe Edip, Abdülkadir Bey Ankara milletvekili, Kara Kemal eski Gıda Bakanı, Abidin Bey Saruhan (Manisa) milletvekili, Halis Turgut Bey Sivas milletvekili, Rüştü Paşa Erzurum milletvekili, Hafız Mehmet Engin Trabzon milletvekili, Albay Rasim Bey emekli albay, Cavit Bey Maliye eski bakanı, Hilmi Bey Ardahan milletvekili, Nail Bey İttihat ve Terakki Fırkası sorumlu sekreteri, Doktor Nâzım Bey İttihat ve Terakki Fırkası ileri geleni*"[970] kişiler ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmişlerdir.

---

[964] Eroğlu; a.g.e., s.200.
[965] Tarakçıoğlu; a.g.e., s.208.
[966] **Yakın Tarihimiz**; Milliyet Yayınları, Tarihsiz, s.456.
[967] Eroğlu; a.g.e., s.200.
[968] Yakın Tarihimiz; s. 454.
[969] Eroğlu; a.g.e., s.200.
[970] Ergun Aybars; **İstiklal Mahkemeleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.464.

Mustafa Kemal Paşa, kendisine İzmir'de düzenlenmeye çalışılan suikast girişimini şu sözlerle değerlendirmiştir: *"Sonuçsuz bırakılan öldürme girişimi nedeniyle topluluklardan, kuruluşlardan, görevlilerden, komutanlardan, subaylardan, milletvekillerinden, bütün arkadaş ve vatandaşlardan aldığım, içten üzüntülerini dile getiren mektuplar ve telgraf yazılarından dolayı çok duygulandığımı belirtir, onlara teşekkürlerimi sunarım.*

Alçak girişimin benim kişiliğimden çok, kutsal cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüce ilkelerimize yönelmiş bulunduğuna kuşku yoktur. Bu nedenle, genelde gösterilen duygularla cumhuriyet ve ilkelerimize olan bağlılığın ne derece sonsuz olduğuna bir kez daha inandım. Temeli büyük Türk milletinin ve onun kahraman çocuklarından oluşan büyük ordumuzun vicdanında akıl ve bilincinde kurulmuş olan cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan doğmuş ilkelerimizin bir vücudun yok edilmesi ile bozulabileceği görüşünde bulunanlar, çok zayıf dimağlı talihsizlerdir. Bu gibi talihsizlerin, Cumhuriyetin adalet ve kudreti hak ettikleri davranışla karşılaşmaktan başka kısmetleri olamaz. Benim naçiz vücudum mutlaka bir gün toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti sonsuza kadar payidar kalacaktır. Ve Türk milleti, güven ve mutluluğuna kefil bu ilkelerle uygarlık yolunda, tereddütsüz yürümeye devam edecektir."[971]

(9) Serbest Cumhuriyet Fırkası

3 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ile Türkiye'deki çok partili rejim dönemine ara verilmiştir. Tek parti yönetimi ise diktatörlük görüntüsü altında yanlış anlaşılmalara yol açıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ile ilgili bu şekilde bir değerlendirmenin yapılmasından rahatsız oluyor ve çok partili demokratik hayatın gerçekleşmesi için yeniden bir deneme yapılmasının gerektiğine inanıyordu.

Türkiye, toplum henüz hazır olmadığı için Cumhuriyet'in ilanından itibaren tek parti ile yönetiliyordu. Hükûmetin millî ekonomi kurma doğrultusundaki bazı uygulamaları nedeniyle bazı malların bulunamaması halk arasında hoşnutsuzluk yaratıyordu. Özellikle şeker, tuz, alkollü içkilerin, tütün ürünlerinin ve deniz nakliyatının devletleştirilmesi bu hoşnutsuzluğun daha da artmasına neden olmuştu. Aynı zamanda bu anlayış ülkede ekonomik hayatın durgunlaşmasına da neden oluyordu. Bu arada İkinci TBMM, dönemini tamamlamadan yeni seçimlerin yapılması kararını aldı. 1926 yılında yapılan seçimlerle Üçüncü Dönem TBMM'si toplandı. Milletvekillerinin tamamı Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerinden oluşmuştu. Üçüncü Dönem TBMM'si de devrimlerin devamı ve Türkiye'nin dış ilişkilerinde gerekli olan kararları oybirliği ile almaya devam etmiştir. Ancak içlerinden bazı milletvekilleri partinin ekonomik politikalarını ve uygulamalarını beğenmediklerini açıkça ifade etmeye başlamışlardı.

1929 yılının Ekim ayında ABD ekonomisi büyük bir bunalıma girdi. İşsizlik ve açlık tüm ülkeyi sardı. Bu ekonomik çöküntü Avrupa'yı ve sonrasında da tüm dünyayı etkilemeye başladı. Türkiye'de de ekonomi sıkıntıya girdi. İhracat azaldı, çiftçi zor duruma düştü. Cumhuriyet Halk Fırkasının ekonomik politikalarına olan muhalefet, parti içinde daha da arttı. Liberal anlayışa geçilmesi ile ekonominin düzeleceğini ve ülkenin kalkınacağını iddia edenlerin sayısı arttı. Aynı zamanda yaşanan bu ekonomik bunalım ortamında gerici propagandalar daha etkili olabilirdi.[972] Ülkedeki tüm bu gelişmelere karşı Mustafa Kemal Paşa, iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Fırkasını TBMM'de denetleyecek muhalif bir partinin olması gerektiğini savunuyordu. Ona göre Cumhuriyet rejimi fikirlerin çatışması, görüşlerin tartışılması ile sağlıklı olarak yerleşir ve gelişirdi. Mustafa Kemal Paşa, memleketi büyük bir tehlikeden kurtarmış kahraman olarak milletin güvenini kazanmıştı. Ancak halkın genel düşüncelerini yakından izlemek ve Mecliste bu düşüncelerin karşılıklı olarak tartışılmasını da istiyordu. Bu da ancak çok partili bir demokrasi anlayışı ile gerçekleşebilirdi.

Bu sırada Paris büyükelçisi olarak görev yapan Ali Fethi (Okyar) Bey iznini geçirmek için yurda dönmüştü. Mustafa Kemal Paşa da 1930 yılı yaz başlarında Yalova'ya gitmişti. Bu iki eski arkadaş burada bir araya geldiler. Fethi Bey, sık sık İngiltere Parlamentosundan ve

[971] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s.706.
[972] Akşin; a.g.e., s.181.

oradaki siyasi partilerin yapılanmasından bahsetmekteydi. Türkiye ile karşılaştırmalar yaparak ekonomi ve demiryolları politikaları hakkında bilgiler vermekteydi. Mustafa Kemal Paşa daha çok Fethi Bey'i dinleyerek, Avrupa'daki gelişmeleri ve Türkiye ile ilgili tenkitlerini almaya çalışıyordu. Bir gün Fethi Bey bu konuları konuşmaya başlayınca Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'e bir parti kurarak bu fikirlerini Mecliste anlatması önerisinde bulundu. Kendisinin de yardımcı olacağını söyledi.[973]

Serbest Cumhuriyet Fırkasının başkanı Fethi Okyar

Mustafa Kemal Paşa'nın teklifine olumlu bakan Fethi Bey derhal çalışmalara başladı. Çalışmalarını tamamlaması ile de 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş oldu.[974] Böylece yeni parti Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu ve desteği ile kuruldu. Paşa, Fırka başkanı Fethi Bey'e yazdığı mektupta *"Reisicumhurluğun uhdeme teslim eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri Hükûmette olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve bitarafane ifa edeceğime ve laik Cumhuriyet esası dahilinde Fırkanızın her nev'i faaliyet cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz"*[975] diyerek yeni fırkaya olan desteğini açıkça beyan etmiştir. Bu mektubundan açıkça anlaşılacağı üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi hayatta uyulmasını ısrarla istediği en önemli koşul *"Laik Cumhuriyet"* anlayışıdır.

Yeni fırkanın programı Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey arasına da konuşulup kararlaştırılmıştı. Hatta partiye *"Serbest Cumhuriyet Fırkası"* ismi de Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiştir. Fırkanın teşkilatlanması için her türlü desteği sağlayacağını vaat eden Mustafa Kemal Paşa, oldukça önemli miktarda para desteği vermiş ve Meclis içerisinde yeterli sayıda milletvekilinin de katılmasını sağlamıştır. Yaklaşık 15 milletvekili Cumhuriyet Halk Fırkasından Serbest Cumhuriyet Fırkasına geçmiştir. Başkanlığını Fethi Bey'in yaptığı fırkanın Genel sekreterliğine Nuri (Conker) Bey getirilmişti. Ayrıca Kars milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey, Erzurum milletvekili Tahsin Bey, Niğde milletvekili Dr. Reşit Galip Bey, Şebinkarahisar milletvekili Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Rasim (Öztekin) Bey, İbrahim (Tolon) Bey, Nakiyettin (Yücekök) Bey, Talat (Sönmez) Bey, Ali Haydar (Yuluğ) Bey, Refik İsmail (Kakmacı) Bey, Süreyya (İlmen) Paşa, Ali Galip (Yenen) Bey gibi önemli isimler de fırkaya katılanlar arasındadır.[976]

[973] Fethi Okyar (Haz:Cemal Kutay), **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s.393.
[974] Turan, a.g.e., 1999, s. 230.
[975] Tunaya, a.g.e., 1952, s.633.
[976] Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 58-74.

Serbest Cumhuriyet Fırkası liberal ekonomik anlayışı savunan bir muhalefet partisi olarak siyasi hayatına başladı. Fırkanın 11 maddeden oluşan kısa bir programı vardı. Bu programa göre fırka Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik esasına bağlı kalacağını açıklıyordu. Ayrıca seçimlerin tek dereceli olmasını ve kadınlara siyasi haklar tanınmasını da savunmaktaydı. Kısaca Cumhuriyet Halk Fırkasıyla program açısından benzerlikler taşıyor ancak, ekonomide ve siyasi özgürlükler konusunda daha geniş bir hürriyet ve serbestlik yanlısı olarak ön plana çıkıyordu. Serbest Cumhuriyet Fırkası büyük bir hızla gelişerek büyüdü. 1930 yılında yapılan yerel seçimlere büyük bir patlama yaparak 502 yerde seçimi kazandı. Ancak, seçimlerde yolsuzluk yapıldığı gerekçesi ile 22 tanesi geçerli sayılmıştır.[977] Fethi Bey'in bu dönemde yaptığı Batı Anadolu gezisi, irticai kesimin hükûmet, devrimler ve laiklik aleyhine gösteriler yapmasına vesile oldu. Bütün tedbirlere rağmen gerici düşünceler tehlikeli bir biçimde ortaya çıkmaya başladı. Fırka, üyelerini kontrol altına alamıyordu. Fırkaya giren gericiler koyu bir din propagandasına giriştiler. Fesin tekrar geri geleceği, tekkelerin tekrar açılacağı, Arap harflerine geri dönüleceği söylenmeye başlandı.[978] Olaylar, fırkanın ve dahası fırka başkanı Fethi Bey'in kontrolünden çıkmaya başladı. Bu sırada özellikle yerel seçimlerin sonucu ile ilgili değerlendirmeler TBMM'de sert tartışmalara konu oluyordu. Bu süreçte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir anda Cumhuriyet ve devrimlere karşı olanların toplandığı bir parti hâline gelmesi Genel Başkan Fethi Beyi de rahatsız ediyordu. Hele hele kontrolünden çıkan bu olaylar neticesinde Fethi Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmek zorunda kalması, hiç hoşuna gitmiyordu. Fethi Bey'in "Fırkanın Mustafa Kemal Paşa ile siyasi sahada karşı karşıya gelebileceği anlaşılmış, bu sebeple feshine karar verilmiştir"[979] açıklamasından sonra, 17 Kasım 1930 tarihinde İçişleri Bakanlığına bir dilekçe verilerek Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendi kendini kapatmasını sağlamıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshetmesiyle Türkiye'de ikinci defa girişilen çok partili hayata geçiş denemesi de başarısızlıkla sona ermiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin yarattığı tedirginlikle 1945 sonlarına kadar ülkede yeni bir partinin kurulması denemesi yapılamamıştır.

Çok partili siyasi yaşama geçiş için yapılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka denemesi, sosyoloji ve siyaset bilimi açısından bir gerçeği net bir biçimde ortaya çıkarmıştır. Çok partili demokratik yaşam ancak sanayi toplumu düzeyine ulaşıldıktan sonra uygulanabilir, tarım toplumunda böyle bir uygulamaya gitmek, ülkenin parçalanmasına kadar gidebilecek bir sürecin başlangıcı olur. Sanayi toplumu "birey" adını verdiğimiz eğitimli ve vatandaşlık hak ve sorumluluklarının bilincinde olan kişiler, bu kişilerin birleşiminden oluşan, son derece gelişmiş bir toplumsal bilinç düzeyine ulaşmış "millet"'ten oluşur. Oysa tarım toplumunda kişiler eğitimsiz, bilinçsiz dolayısıyla kolayca yönlendirilebilirdir. Türkiye'de Atatürk önderliğinde bir toplumsal dönüşüm ve devrim süreci başlatılmıştır. Ancak, devrim henüz meyvelerini vermediği, eğitimli ve bilinçli bir toplum henüz oluşmadığı için bu iki deneme de çıkarları zedelenen gerici çevreler tarafından kolayca istismar edilebilmiştir. Nitekim, eğitimli ve bilinçli bir neslin yetişmesi üzerine 1945 sonrası çok partili siyasi yaşama geçilebilmiştir.

(10) Menemen Olayı (23 Aralık 1930)

Kuruluşundan kısa bir süre sonra Cumhuriyet ve devrimlere karşı olanların yuvalandığı bir parti hâline gelen Serbest Cumhuriyet Fırkası kendi kendini feshetmiştir. Fırka tüzüğünde laiklik prensibi yer almasına rağmen birtakım gericiler partiler arası mücadeleden medet umarak bu fırkaya katılmışlardı. Fırkanın kendi kendini kapatması üzerine adeta boşlukta kalan Cumhuriyet ve devrim karşıtları bu yenileşmeyi durduracak bir arayış içine girdiler. Dünya milletlerinin ulaştığı gelişmelerden habersiz, hurafelerle dolu eski bilgilerine dayanarak yeniliklerin durdurulması gerektiğine inanan bu kişilere göre: *şapka giymek, yeni harflerle*

---

[977] Turan, a.g.e., 1999, s. 231.
[978] Eroğlu, a.g.e., s. 2007.
[979] Yetkin, a.g.e., s.228.

yazı yazmak, çağdaş okullara gitmek dinen uygun değildi. Hatta dini ortadan kaldıran bir faaliyetti. Halkı aydınlatması gereken bazı din adamları da bu konuda yanlış hareket etmişlerdir. Ülkenin çeşitli yerlerinde din elden gidiyor propagandası ile camilerden yeşil bayraklar alarak sokaklara dökülüp halkı kışkırtmaya çalışmışlardır. Gerçekte bu gösterilerin asıl sebebi bazı irticai çevrelerin, devrim hareketleri sonucu çıkarlarının zarar görmesidir. Medreseler, tekkeler, zaviyeler ve türbeler kapatılmıştı. Bunların vakıf gelirlerinden yararlanmak, ülkemizin iyi niyetli vatandaşlarının adak ve bağışlarını toplama ihtimali ortadan kalkmıştı. Muska yazmak, üfürükçülük yapmak yasaklanmıştı. Kısaca bu parasal imkanları ortadan kaldıran Cumhuriyeti ve onun getirdiği yeni düzeni ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bilhassa kapatılan tarikatların şeyhleri ve dervişleri bu isyanlarda önemli rol oynamışlardır.

Nakşibendi tarikatından Derviş Mehmet adında bir yobaz Manisa civarından topladığı müritleri ile birlikte Menemen'e geldi. Cumhuriyete ve devrimlere yönelik en ağır isyan hareketi de 23 Aralık 1930 tarihinde burada gerçekleşti.[980] Amaçları halkı isyan bayrağı altında toplayarak hükûmet konağını ele geçirmek ve oradan Manisa'ya yürümek olan bu kişiler, Derviş Mehmet'i "*ahir zaman peygamberi*" ilan edecek kadar da ileri gitmişlerdir. İçtikleri esrarlı sigaraların da etkisi ile güya zikir adı altında birçok sapkınlıklar yapmışlardır.[981] Kendisine aynı zamanda mehdi, yani dünyayı düzeltmekle görevli kişi unvanını da veren Derviş Mehmet yanına topladığı birtakım insanlarla ellerinde baltaları, nacakları olduğu halde 23 Aralık 1930 sabahı isyan çıkarmıştır. Yeşil bayrak etrafında toplanan bu kalabalık sabahın erken saatlerinde Menemen meydanına gelerek gösteriye başlamıştır. Kalabalığı dağıtmakla görevli jandarma müfreze komutanı yedek subay genç öğretmen Kubilay, Menemen meydanına geldikten sonra isyancılara dağılmalarını ihtar etmiştir. Kalabalık ise derhal silahla karşılık vermiş ve Derviş Mehmet, silahı ile Kubilay'ı önce yaralamış sonra da Türk devrimine duyduğu hınçla onun başını bir bağ bıçağı ile gövdesinden ayırmıştır. Bir Ortaçağ zihniyetinin esiri olarak gelişen olay neticesinde Kubilay'ın kesik başı bir mızrağın ucuna geçirilerek vahşetin boyutu artırılmış ve "*şeriat isteriz*" nidaları ile halkı isyana katılmaya davet etmişlerdir.

Devrim Şehidi Asteğmen Kubilay

[980] Irmak; a.g.e., s. 247.
[981] Aynı; s. 232.

Bir süre sonra olay yerine gelen yeni birlikler isyanı kısa sürede bastırmış ve suçlular yakalanmıştır. İsyancılar, kurulan sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanarak gerekli cezalara çarptırılmışlardır.

Derviş Mehmet ve arkadaşları yargılanmayı beklerken

Menemen olayı ülkede demokratik ortam şartlarının henüz oluşmadığı göstermesi açısından önemlidir. Mustafa Kemal Paşa bu olay üzerine Türk ordusuna gönderdiği başsağlığı mesajında "*Menemen'de son günlerde meydana gelen gericilik girişimi sırasında görevini yaparken Kubilay Bey'in karşılaştığı olaydan dolayı Cumhuriyet ordusuna başsağlığı dilerim... İstilanın acısını tatmış bir çevrede genç kahraman subayın uğradığı tecavüz, milletin Cumhuriyete karşı bir suikast saydığı, buna kalkışanların, bunu kışkırtanların ona göre koğuşturulacakları muhakkaktır...*" [982] demiştir.

[982] Parmaksızoğlu; a.g.e., s. 137.

6. ATATÜRK DEVRİMLERİ İLE ÇAĞDAŞ DEVLET VE TOPLUM YAPISININ KURULMASI

a. Hukuk Alanında Yapılan Devrimler

Hukuk alanında yapılan devrimler ile hukukun kaynağı ilahi olmaktan çıkarılarak dünyevileştirilmiştir. Kaynak doğrudan milletin iradesi olmuştur. Ayrıca hukuk devrimi ile din ve mezhep farklılıklarına dayalı çok hukukluluktan hukuk birliğine geçiş sağlanmıştır. Aynı zamanda millî bir devlet olmanın ve bu suretle de laikleşmenin çok önemli aşamalarından birinin de gerçekleşmesini sağlamıştır.

(1) Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü

Osmanlı Devleti'nde karmaşık bir hukuk yapısı hüküm sürmekte idi. Devletin bir İslam devleti olması nedeni ile ağırlıklı olarak hukuk kuralları İslam dini esaslarına göre düzenlenmişti. Ancak bu yapı özellikle 19'uncu yüzyıl başlarından sonra değişmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar bütün yargı işlerine İslam hukuk kurallarını uygulayan Şer'i Mahkemeler bakarken, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Şer'i Mahkemelerin yanında Avrupa hukuk kurallarına göre işleyen yeni mahkemeler de kurulmaya başlamıştır. Bunun yanında kapitülasyonların verdiği yetki ile bazı devletlere Gayrimüslimlerle ilgili davaların bir kısmına bakma yetkisi de tanınmıştı. Yine Gayrimüslimlerin özel ve aile hukuklarını kendi geleneklerine göre yürütmeleri için Patrikhanelere de birtakım yetkiler verilmişti. Kısaca tüm bu gelişmeler, Osmanlı Devleti içerisinde bir hukuk birliğinin olmadığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde modern hukuk hareketleri gerçekte Tanzimat Fermanı ile başlamıştır. Avrupa'da ortaya çıkan Sanayi Devrimi Batı Avrupa'nın ekonomik ve ticari hayatında köklü değişiklikler meydana getirirken hukuk alanında da bir yenileşme başlatmıştır. Osmanlı Devleti de hemen her alanda temasta bulunduğu bu devletlerdeki gelişmelerden etkilenmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki hukuk alanındaki yenileşme, daha çok Batılı devletlerin ülkedeki Gayrimüslim halkın haklarını koruma amacı ile yaptığı baskılar sonucunda yaşanmıştır. Bu süreçte 1850 yılında *"Kanunname-i Ticaret"*, 1858 yılında *"Ceza Kararnamesi"*, 1864 yılında *"Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi"* ve 1881 yılında *"Usul-u Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu"* gibi kanunlar Fransız, İtalyan, Belçika ve İspanya kanunlarından alınarak yürürlüğe konulmuştur.[983] Osmanlı Devleti'nde özel hukuk alanındaki önemli gelişme ise, Mecelle ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özel hukukun da Avrupa Devletleri Hukukundan tercüme edilerek alınmasını isteyenler bulunurken, Cevdet Paşa, fıkıh ilkelerini yansıtan ve yerli köklere dayanan bir kanun hazırlanmasını savunarak başkanlığında bir komisyon kurulmasını sağlamıştır. Uzun çalışmalar sonunda da Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'yi[984] meydana getirmiştir.

Mecelle özellikle özel hukuk alanında toplumun ihtiyaçlara cevap vermekten uzak kalmıştır. Çünkü kişi hukuku, miras hukuku ile ilgili kurallar Mecelle'ye alınmamıştır. Bu meseleler Şer'i hukuk içinde yer almış evlenme, boşanma ve miras işleri buna bağlı olarak yürütülmüştür. Dolayısı ile toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak kalan Mecelle'yi yeniden yorumlamak amacı ile 1916 yılında yeni bir komisyon kurulmuştur. Komisyon çalışmalarını 1922 yılına kadar sürdürmüştür. Bazı maddelerin değişmesi sağlanmış ancak Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler bu değişikleri uygulamaya sokmamıştır. Türk Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra yapılan Lozan Barış Görüşmelerinde de bu hukuk karmaşası gündeme getirilerek İtilaf Devletleri Türkiye'deki Gayrimüslim halkın haklarını andlaşmanın 42. maddesi ile güvence altına almışlardır.[985]

TBMM'nin gerçekleştirdiği önemli devrim hareketlerinden birisi de Medeni Kanun'un kabul edilmesidir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk toplumunun hayatını düzenleyecek ve

---

983 Taştan; a.g.e., 2007, (Bkz. kanunlarla ilgili maddeler)
984 Aynı, s.264.
985 Soysal; a.g.e., s.96.

ülkedeki hukuk karmaşasına son verecek bir çalışmanın yapılması zorunlu idi. Mustafa Kemal Paşa Batı normlarında hazırlanmış, Batı standardındaki bir Medeni Kanun'u, Türkiye'de hukuk alanında gerçekleştirilecek devrimlerin temeli olarak görüyordu. TBMM'nin 1 Mart 1924 tarihli toplantısında yaptığı konuşmada hukuk alanında da yenilikler yapılacağını belirterek şunları söylemiştir: "*En önemli şey, adalet anlayışımızı, hukuksal kurumlarımızı ve yaslarımızı, bilinçli veya bilinçsiz olarak bizi etkisi altında bırakan ve ülkenin ihtiyaçlarıyla uyuşmayan bağlardan kurtarıp özgürlüğe kavuşturmaktır.*"[986] 1924 yılı sonlarına doğru Türk hukukçuları yeni bir medeni kanun yapılması konusunda çalışmalara başlamış ve iki görüş üzerinde durmuşlardır. Ya tümüyle baştan sona yeni bir medeni kanun yapılacak ya da Türk toplumuna en çok uyum gösterecek Avrupalı bir devletin medeni kanunundan yararlanılacak. Mustafa Kemal Paşa yeni bir kanunun ne kadar bir zaman süresinde hazırlanacağının kestirilmesi zor olduğu için ikinci görüşü benimsemiştir. Onun işareti ile de çalışmalara başlanmıştır. Birçok ülkeye ait medeni hukuk kitapları incelendi ve İsviçre Medeni Kanunu'nun alınmasında karar kılındı. İsviçre Medeni Kanunu dünya medeni kanunlarının en yenilerinden biri olarak demokratik ve laik esaslara dayanmakta idi. Dili sade, anlaşılır ve pratik bir yapıda idi. Bu nedenlerle bir bütün hâlinde Türk Medeni Kanunu hâline getirilmesine karar verilmiştir. Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, yeni Medeni Kanun'un hazırlanıp TBMM'ne sunulması sırasında yaptığı konuşmanın sonunda şöyle diyordu: "*Arkadaşlar Medeni Kanunu tasvip ve tasdik buyurduğunuz anda, İnkılaba, Türk Tarihine, Türk hayatına yeni bir yön vermiş olacaksınız. Bu kanunu kabul için ellerinizi kaldırdığınız zaman, geçen 13 asır duracak ve Türk milletine, Türk toplumuna yeni ve feyizli bir medeni hayat açılacaktır. İnkılap ve onun öz sahibi olan Türk milleti bu tarihi kararınızı bekliyor. Adalet Bakanlığımız medeni kanunu hazırlamakla tarih ve inkılap huzurunda Türk milletinin gerçek menfaatlerini ifade etmiş olduğuna samimiyetle ve vicdani bir kanaatle inanmıştır.*"[987] Türk diline tercüme edilerek TBMM'ne sunulmuş, tartışmasız ve açık olarak hazırlanmış olan yeni Türk Medeni Kanunu 17 Şubat 1926 tarihli oturumda kabul edilmiştir. Kanun 6 Ekim 1926 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.[988] Bu yeni kanun şahıs hukuku, aile hukuku, vesayet hukuku, miras hukuku ve eşya hukuku olmak üzere beş ana bölümden oluşmuştur.[989] En köklü değişiklikler ise, aile hukuku alanında yapılmıştır.

Bu kanunla Türk milleti, ümmet anlayışından bütün dünya milletlerinin ortak bir değer olarak yaşadığı çağdaş vatandaşlık anlayışına geçmiştir. Yüzyıllar boyu ikinci plana itilen Türk kadını kocasının tek eşi, çocuklarının öz anası olarak haklarını almıştır. Türk toplumunun temel taşı olan aile hayatı yeni bir anlam kazanmıştır. Yine aynı kanunla Türk vatandaşları din ve mezhep ayırımı yapılmaksızın hukuksal eşitliğe de kavuşmuştur. Lozan Andlaşması ile Gayrimüslim vatandaşlara aile hukuklarını kendi geleneklerine göre düzenleme hakkı verilmişti. Türk Medeni Kanunu ile artık bu ayrıcalığı da gerek kalmıyordu. Gayrimüslim vatandaşlarımız Türk Medeni Kanunu'na tabi olmak istediklerini belirterek Lozan Andlaşması ile kendilerine tanınan haklardan vazgeçtiklerini Türk hükûmetine bildirdiler. İstekleri kabul edildi. Böylece yüzyıllar boyu Gayrimüslim halkın haklarını korumak bahanesi ile Avrupa devletlerinin yaptıkları müdahaleler Türkiye Cumhuriyeti tarafından imkân kalmayacak bir şekilde ortadan kaldırılmıştır.[990]

(2) Çıkarılan Diğer Kanunlar

Medeni Kanun'un kabul edilmesinden sonra bütün hukuk kurallarımızın çağdaş esaslara göre yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa Ankara Hukuk Fakültesinin açılışı sırasında yaptığı konuşmada bu duruma işaret ederek şunları söylemiştir: "*Büsbütün yeni kanunlar meydana getirerek eski hukuk esaslarını temelinden sökmek teşebbüsündeyiz. Ve yeni hukuk esasları ile, alfabesinden tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek*

---

[986] Jorge Blanco Villalta; **Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982, s.593.
[987] Tezer Taşkıran; **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 117.
[988] Irmak; a.g.e., s.223.
[989] Emine Akyüz; **"Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri"**, Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1981, s.81.
[990] Karal; a.g.e., s.141.

için bu müesseseleri açıyoruz. Cumhuriyetin desteği ve yardımcısı olacak bu büyük müessesenin açılışında hissettiğim mutluluğu hiçbir teşebbüste duymadım."[991] Medeni Kanun'un hazırlanması ve kabul edilmesi süreci hızla tamamlanmış olmasına rağmen diğer hukuk alanları daha uzun bir çalışma dönemine sahip olmuştur. Ancak 1930 yılına gelindiğinde hemen birçok hukuk alanındaki yenilik tamamlanmıştır.

Türk Ceza Kanunu İtalya Ceza Kanunu'ndan adapte edilerek hazırlanmış ve 1 Mart 1926 tarihinde kabul edilmiştir.[992] Kanun suçlar ve bunlara verilecek cezalar hakkında çağının en medeni hükümlerini kapsamaktadır. Böylece bütün vatandaşlar uygulanacak cezalar konusunda eşit hâle getirilmiş ve aynı suça aynı ceza esası temel prensip olarak kabul edilmiştir. Ceza Kanunu ile ilgili olarak daha sonra da, Alman Federal Ceza Usulü Kanunu tercüme dilerek, Ceza Yargılama Usulü Kanunu kabul edilmiştir.[993]

Hâkimler Kanunu 3 Mart 1926 tarihinde kabul edilen bir yasa ile yürürlüğe girmiştir.[994] Bu kanunla mahkemeler bağımsız hâle getirilirken, hakimlerin verecekleri kararlar konusunda baskı altına alınmaları önlenmiş ve kararlarını kanunlara dayanarak hür iradeleri ile vermeleri sağlanmıştır. Ayrıca hâkimlerin etki altına alınmalarını önlemek için özlük haklarının kendi içlerinden çıkan bir komisyon tarafından düzenlenmesi de kararlaştırılmıştır.

Ticaret Kanunu iki ana bölümden oluşmuştur. Birincisi olan Kara Ticaret Kanunu dünyanın en gelişmiş ticaret kanunları olan Alman ve İtalyan Ticaret Kanunları esas alınarak hazırlanmış ve 29 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilerek 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[995] Kara Ticaret Kanunu'nun bir devamı olarak 13 Mayıs 1929 tarihinde kabul edilen Deniz Ticaret Kanunu Alman kanunlarından yararlanarak hazırlanmış ve yürürlüğe sokulmuştur.[996] Borçlar Kanunu Ticaret Kanunu'nun tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir. 8 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen bu kanun, ticaret hayatında yaşanabilecek alacak-borç ilişkilerini belirli kurallar içinde çözmeyi ve tarafların karşılıklı olarak zarar etmesini önlemeyi amaçlamıştır.[997]

İcra ve İflas Kanunu İsviçre'den alınarak düzenlenmiş ve 4 Nisan 1929 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[998] Ancak kanun istenilen amacı tam olarak karşılamadığı için 1932 yılında yeniden düzenlenmiştir.[999]

(3) Kadın Hakları

"Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekle Anadolu kadını kadar emek gösterdim diyemez."[1000]
Kemal Atatürk

"Elbet Sefil olursa kadın, alçalır beşer."[1001]
Tevfik Fikret

Tarih boyunca Türk kadını toplumsal yaşamın bir gereği olarak daima aile, toplum, ekonomik ve siyasal yaşamda etkin bir rol üstlenmiştir. Türk kadını toplum içinde hak ettiği yeri bulmuş ve yalnız ev içinde değil, tarlada, pazarda hatta devlet işlerinde eşinin yardımcısı olmuş, özellikle sosyal faaliyetlerde ön planda yer almıştır. Kadınının meclislere katılması, kaç-göç olmaması, yaşlı kadınların söz sahibi olması, tek eşlilik modelinin yaygınlığı kadının Türk toplumunda taşıdığı değeri ortaya koymaktadır."[1002]

---

991 Kocatürk; a.g.e., s.86.
992 Özkaya; a.g.e., 1992, s.188.
993 **Atatürkçülük ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.43.
994 Özkaya; a.g.e., s.188.
995 Turan; a.g.e., 1999, s.237.
996 Özkaya; a.g.e., 1992, s.189.
997 Turan; a.g.e., 1999, s.237.
998 Özkaya; a.g.e., 1992, s.189.
999 Turan; a.g.e., 1999, s.237.
1000 Arsan; a.g.e., s.147-148.
1001 Beria Önger; **Atatürk Devrimleri ve Kadınlarımız**, Fahir Önger Yayınları, İstanbul,1965, s.25.
1002 Emel Doğramacı, **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, AAM Yayınları, Ankara, 1993, s.1.

Ancak, İslamiyet'in Türk toplulukları tarafından benimsenmeye ve yerleşik hayata geçilmeye başlanmasıyla toplum yapısında bazı değişimler yaşanmıştır. Türk toplumu, İslam dininin kuralları ve uygulamalarının yanı sıra Arap ve İran geleneklerinin bazı unsurlarını da benimsemeye başlamıştır. Bunlardan özellikle Arap toplumunun kadını hor gören, ona ikinci sınıf insan muamelesi yapan anlayışı, yavaş yavaş Türk toplumunu da etkisi altına almış ve kadın ikinci plana itilmiştir.[1003] Bu toplumsal başkalaşma, zaman içinde dinî taassubun ileri boyutlara ulaşmasıyla kadının adeta toplumsal yaşamdan tamamen soyutlanması gerçeğini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Arap kökenli bazı bağnaz tarikatların ve bunların uzantısı olan tekke tarzı eğitim anlayışının etkisiyle Türk kadını toplum içindeki saygın yerinden uzaklaştırılarak kafes arkasına, cehalete ve karanlığa mahkûm edilmiştir.

Kurtuluş Savaşı ile başlayan süreçte Türk toplumu sadece siyasi ve ekonomik bağımsızlığını kazanmakla kalmamış, yaşanan acılar aynı zamanda müthiş bir toplumsal dönüşüm hareketini de başlatmıştır. Türk vatanına karşı girişilen tacavüz karşısında Türk kadını da haklı tepkisini göstermiş ve bu soylu mücadelede erkeğinin yanında olmuştur.

Bu mücadelenin başlangıcı İstanbul'daki mitingler olmuştur. Fatih mitinginde Halide Edip Hanım ve Meliha Hanım, Üsküdar mitinginde Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat Hanım ve Naciye Hanım, Kadıköy mitinginde Üniversite öğrencisi Münevver Saime Hanım ve Halide Edip Hanım, Sultanahmet mitinginde Halide Edip Hanım, Şukufe Nihal Hanım ve Muaillimler Cemiyeti başkanı Nakiye Hanım çok etkili konuşmalar yapmışlar[1004] ve adeta Millî Mücadele'nin fitilini ateşlemişlerdir.

İstanbul'da ateşlenen bu fitil Anadolu'da da etkisini göstermiş ve Sivas Kongresi sonrası 26 Kasım 1919 tarihinde Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın başkanlığında, 16 kadın yöneticinin öncülüğünde, *"Anadolu Kadınları Müdafaai Vatan Cemiyeti"* kurularak vatan mücadelesine başlamıştır.[1005]

Türk Kurtuluş Savaşı'nda kadınlarımız, ordumuzun lojistik destek ihtiyacını emeğiyle karşılamış, askerimize kıyafet dikmiş, mermi taşımış, siper kazmış ve kendisinden beklenen fedakârlığı Türk kadınına yakışır bir biçimde yerine getirmiştir.

Bununla da yetinmeyen Türk kadını, cephede de bilfiil savaşmış şehit ve gazi olmuştur.

Bu kadınlarımızdan en ünlüsü Kara Fatma lakabıyla anılan Fatma Aliye Hanım'dır. Kara Fatma, başkanlığını yaptığı çete ile Adapazarı, Düzce, Hendek mıntıkasında faaliyet göstermiş, Yunanlılara esir düşmüş, kurtulmuş; önce Teğmenliğe, ardından Üsteğmenliğe terfi etmiş; Kurtuluş Savaşı sonrası kendisine bağlanan Üsteğmenlik maaşını Kızılay'a bağışlayarak bu soylu hareketini noktalamıştır.

Atatürk, kadınlarımızın bu soylu mücadelesini şu şekilde ifade etmektedir; *"Kadınlarımız aslında toplum hayatında erkeklerimizle her zaman yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamanlardan beri, kadınlarımız erkeklerle baş başa, savaş hayatında, ziraat hayatında, geçim hayatında, erkeklerimizden yarım adım geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz ülkeyi zorla ele geçiren düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında varlıklarını ispat ettiler. Fakat erkeklerimizin oluşturduğu ordunun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Ülkenin varlık nedenini hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki bu savaşta ve ondan evvelki savaşlarda milletin yaşama geleneğini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, ürünleri pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin, savaş malzemesini taşıyan hep onlar, hep o ulvi, ilahi Anadolu kadınları olmuştur. Bundan dolayı hepimiz bu*

[1003] Aynı; s.15-18.
[1004] Murat Taştan; **Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kadın Milletvekilleri**, İstanbul, 1993 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.38-45.
[1005] Baykal; a.g.e.,1986.

büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle sonsuza dek kutlayalım ve büyük saygı gösterelim."[1006]

Bu saygıyı hak eden Türk kadını ve Türk milleti için Türk Kurtuluş Savaşı bir dönüm noktası olmuştur. Kurtuluş Savaşı sürecinde bir yandan düşmanla bağımsızlık mücadelesi verilirken diğer yandan Türk insanını karanlığa mahkûm eden anlayışa karşı da bir mücadele başlatılmış ve zihinleri sarıp sarmalayan esaret zincirlerinin kırılmasının ilk adımları atılmıştır. Türk insanı Kurtuluş Savaşı'na kul ve ümmet olarak girmiş, vatandaş ve millet olarak çıkmıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın bir dönüm noktası olduğu, bu savaşın sonuçlandırılmasından sonra artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı daha bu savaşın ilk günlerinde anlaşılmıştır. Kısacası Anadolu'da artık *"Türkiye Devleti"* adıyla yeni bir devlet vardır. Bu devletin halk tarafından seçilmiş bir Meclisi, bir anayasası, bir hükûmeti, bir ordusu, mahkemeleri, idari teşkilatı ve bir yönetim merkezi vardır. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Anayasa ile Kurtuluş Savaşı'nı yürütecek gücün yasal zemini oluşturulduğu gibi, Kurtuluş Savaşı sonrası yapılacak olan reformların da siyasal zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 1-2 Kasım 1922 tarihinde Saltanat'ın kaldırılması[1007] ile gelecekte kurulacak olan Cumhuriyet rejiminin önü açılmıştır. Bu rejim ile birlikte ülkemizde kadın haklarının da önü açılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa yapılacak olan reformlar konusunda zemin yoklamak amacıyla 1923 yılının Ocak ayında bir yurt gezisine çıkacaktır. Bu yurt gezisinin en önemli durak noktalarından biri de, Ocak ayının 16'ncı gününü 17'sine bağlayan gece İzmit'te İstanbul basınının temsilcileri ile yapılan görüşmedir.[1008] Gazi, bu görüşme sırasında Meclis çalışmalarının bir muhasebesini yaptıktan sonra rejim, başkent, hilafet, nüfus meselesi, irtica, parti kuruluşu, seçim sistemi ve kadın hakları gibi konulardaki görüşlerini açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur.

Gazetecilerden Ahmet Emin Bey'in *"Halide Edip Hanımefendi'yi mebus görecek miyiz?"* şeklindeki sorusuna verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir: *"Bu hususta kanunda bir sarahat yoktur. Mamafih şimdiye kadar elli bin zükâr (erkek) nüfusa bir mebus çıkmıyor mu idi? Şimdi genel olarak elli binde bir mebus dersek o zaman bu kayd ile erkeklerle beraber kadınlar da mevzuu bahis olur. Kadınlara bu genel olarak tabiri ile bir intihab hakkı verilmiş olur"*[1009] ifadesi ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi gerektiğini daha 16 Ocak 1923 tarihinde net bir biçimde ifade etmiştir.

Ancak, toplum Gazi'nin ifade ettiği bu tarz bir reforma ne derece hazırdır. Bırakın toplumu, bu reforma, büyük işler başarmış TBMM bile hazır değildir.[1010]

Erzurum mebusu Hoca Salih Efendi, dört kadınla evlenebilme olanağı tanıyan bir kanun teklifini Meclise sunuyordu.[1011]

Bursa mebusu Operatör Emin Bey, frengi hastalığının ortadan kaldırılabilmesi için, kadınların evlenmeden önce muayene edilmesini teklif ettiğinde, Mecliste kavga çıkıyor ve Emin Bey kendisini dövmeye çalışan hocaların elinden zor alınıyordu.[1012]

Seçim kanununda değişiklik yapılarak, seçmen tespiti için yapılacak sayımda kadınların da sayılması konusunda bir teklif yapıldığında teklifi yapanlardan Tunalı Hilmi Bey, Mecliste büyük bir tepki ile karşılaşmıştır. Meclisteki görüşmeler aşağıdaki şekilde geçmiştir.

[1006] Türkan Arıkan; **Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet**, TBMM Yayınları, Ankara, 1984, s.15.
[1007] **TBMM, Zabit Ceridesi;** Devre I, c.24, s.315.
[1008] Arar; a.g.e., s.1.
[1009] Aynı; s.71.
[1010] Kadir Türker Geçer; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde İkinci Grup Muhalefeti**, İstanbul, 1993, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.17.
[1011] **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre I, c.16, s.204.
[1012] Aynı; c.8, s.160.

"Tunalı Hilmi Bey- *Arkadaşlar, mübarek cihadımızın bu millete bıraktığı analar bugün erkeklerden fazladır. (gürültüler ayak patırtıları) Ayaklarınızı vurmayınız beyefendiler, benim mukaddes analarımın, benim mukaddes bacılarımın başına vuruyorsunuz ayaklarınızı. İstirham ederim benim anam babamdan yüksektir. (Ayak sesleri) tekrar ediyorum, analar cennetten bile yüksektirler (patırtılar ve gürültüler) müsaade buyurun arkadaşlar, analar bacılar (şiddetli patırtılar) kadınlara intihap hakkı verin demiyorum. Fakat arkadaşlar analarımı bacılarımı (gürültüler) hakikate tahammül edemeyen kulaklar?*

Emin Bey - *(oturduğu yerden) Hilmi Bey, milletin hissiyatı ile oynama. (Şeriata hürmet ediniz sadaları)*

Tunalı Hilmi Bey – (Devamla) İntihap hakkı verin demiyorum. (gürültüler) Analara intihap hakkı veriniz demiyorum. Şeriata hürmet ederim. Müsaade edin arkadaşlar, kanaatimi söyleyeyim.

Emin Bey – (oturduğu yerden) Öyle kanaat olmaz!

Tunalı Hilmi Bey – (Devamla) Ne olduğunu anlamayan arkadaşlar, susunuz sözüm anlaşılsın. Analara, bacılara... (şiddetli gürültüler) Analara, bacılara hakikate tahammül edemeyen kulaklar[1013]

Bu örnekler göstermektedir ki toplum ve Meclis, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesine henüz hazır değildir. Bu hakkın tanınabilmesi için bir hazırlık süreci gerekecektir.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesiyle reform süreci de büyük bir ivme kazanacaktır. Laikleşme yolunda atılan her adım, aynı zamanda kadınımızı da karanlıktan aydınlığa yavaş yavaş taşıyacaktır. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretim bir düzene konacak, dinsel eğitim yerine çağdaş eğitim ön plana çıkacaktır.

Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusundaki en önemli adım 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen "Medeni Kanun" dur. Bu kanunla Şer-i hukuk yerine pozitif hukuk egemen kılınmış ve Türk kadını yasalar önünde mutlak bir biçimde erkekle eşit hâle getirilmiştir.[1014]

Gerek Medeni Kanun'un kabulünde, gerek daha sonraki düzenlemelerde bazı kadın derneklerinin katkısı olmuştur. Bunlar 1913 yılında Nuriye Ulviye Hanım tarafından kurulan *"Müdafaai Hukuk-u Nisvan Cemiyeti"*, 1923 yılında kurulan *"Halk Partisi Kadın Kolları"* ve 1924 yılında bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın kız kardeşi Makbule Hanım'ı üye yaparak destek verdiği *"Türk Kadın Birliği"* dir.[1015]

Mustafa Kemal Paşa bu çabalara her zaman büyük destek vermiştir. Onun şu konuşması bu desteğin açık bir göstergesidir.

"Bir toplum, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan oluşmaktadır. Mümkün müdür ki bir kitlenin bir parçasını ilerletelim, diğerine aldırış etmeyelim de kitlenin tümü ilerleme onuruna erişebilsin. Mümkün müdür ki, bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer kısmı göklere yükselebilsin? Kuşku yok, ilerleme ve yenilik alanında birlikle yol almak gereklidir. Böyle olunca inkılap başarılı olur. Memnuniyetle görmekteyiz ki, bugünkü gidişatımız gerçekten gerekli olana yaklaşmaktadır. Her halde daha cesur olma gereği çok açıktır".[1016]

Bu cesaretin ilk örneklerinden birini *"Türk Kadın Birliği"* verdi. 1927 Martında İstanbul'da bir kongre toplandı. Başkan Nezihe Muhittin Hanım kadınlara oy hakkı ve yerel seçimlere katılma hakkı istedi. Dernek tüzüğünde de bu konuda değişiklik yapıldı. İstanbul Valisinin bu

---

[1013] Aynı; c.28, s.329.
[1014] Bernard Caporal; **Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, s.376.
[1015] Aynı; s.358.
[1016] Arsan; a.g.e., s.148.

tüzük değişikliğini onaylamaması üzerine hükûmet devreye girerek tüzüğün onaylanmasını istedi.[1017] Artık Türk kadınına siyasal haklarını sağlama yolundaki mücadele hem de hükûmet (yani Atatürk) desteği ile başlamış oluyordu.

Ayşe Afetinan'ın başından geçen bir olay, bu mücadeleye daha da büyük ivme kazandırıyordu. Afet Hanım 1929-1930 öğretim yılında Müzik Öğretmen Okulunda yurttaşlık dersleri veriyordu. Bu çerçevede kız-erkek birlikte eğitim verilen bu okulda seçimleri kavratabilmek amacıyla örnek bir belediye seçimi düzenledi. Bu seçimi bir kız öğrencinin kazanması üzerine erkek öğrencilerden biri bu sonuca itiraz etti. Mevcut yasaya göre kadınların ne seçme ne de seçilme hakkı vardı. Afet Hanım'ın bu olayı Mustafa Kemal Paşa'ya anlatması üzerine Paşa, bir taraftan hukukçularla görüş alışverişinde bulunurken, diğer taraftan Afet Hanım'dan bu konuyla ilgili araştırma yapmasını istedi.[1018] Uzman hukukçuların çalışmaları sonrası 3 Nisan 1930 gün ve 1.580 sayılı kanun ile Türk kadınına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanındı.[1019]

Diğer yandan Afet Hanım, Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine verilmiş olan araştırma görevini tamamlayarak 3 Nisan 1931 tarihinde Ankara Türk Ocağında ***"Kadınlar İçin Genel Oy"*** konulu bir konferans verdi.

"Afetinan daha söze başlarken kadınların oy hakkı sorununu ele alacağını söyledi. İlk bölümde demokratik rejimde değişik hükûmet biçimlerinden söz etti. İkinci bölümde kadının durumunu ve başka ülkelerde bu durumun yaşanma biçimini çözümledi. Sonuç olarak da, kadınların siyasal yaşama tam olarak katılmaları gerektiğini buna hakları olduğu ortaya koydu. Bu demokrasinin bir gereği idi. Gerçekten oy sandığında, en bilgisiz bir erkek seçmenin oyu, en yüksek sorumluluk katlarındaki devlet adamınki ile aynı değere sahipse, nasıl olur da kadın eşitliğin dışında bırakılabilirdi? Tüm yurttaşların eşitliğini ilke olarak benimseyen Türkiye Cumhuriyeti, bu hakkı kadınlara tanımak zorundaydı. Zaten kadınlar her alanda yeteneklerini kanıtlamış ve özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında olmak üzere ulus işlerine duydukları ilgiyi göstermişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti kadınlara belediye seçimlerinde oy ve seçilme haklarını sağlamıştı. Aynı hakları ona genel seçimlerde de tanımasını geciktirmesi için hiçbir neden yoktu."[1020]

Bu konferans ve konferans sonrası tartışmalar ilk meyvesini 26 Ekim 1933 tarihinde verdi. 2349 Sayılı Kanunla Türk kadınına Köy ihtiyar Heyetlerine ve Muhtarlığa seçme ve seçilme hakkı tanındı.[1021]

"Genel seçimler için kadınların hakları sorunu ise hâlâ çözülmemişti. 1934 yılında Mustafa Kemal Paşa ile o zaman Başbakan olan İsmet Paşa bütün gece çalışırlar. Şafakla birlikte Mustafa Kemal Paşa Afetinan'ı uyandırır. İsmet Paşa ile birlikte Afetinan'ın kendisini beklemekte olduğu kitaplığa giren Mustafa Kemal Paşa, ona şöyle der "*İsmet Paşa'nın elini öp ve teşekkür et."* Şaşıran Afetinan nedenini sorunca Gazi şöyle açıklar: *Kadınların mebus seçilçesini hükûmet Büyük Millet Meclisine teklif edecek"*[1022]

Bu gelişme üzerine Anayasa değişiklik teklifi TBMM'ne sunulur. 5 Aralık 1934 tarihinde Anayasasının 10 ve 11'inci maddeleri değiştirilerek her Türk kadınına 22 yaşında seçme, 30 yaşında seçilme hakkı verilir.[1023] Anayasa değişiklikleri şöyledir:

10. Madde : "22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir"

11. Madde : "30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir"[1024]

[1017] Caporal; a.g.e., s.691.
[1018] Aynı; s.696-697.
[1019] Doğramacı; a.g.e., s.22.
[1020] Caporal; a.g.e. , s.698.
[1021] Doğramacı; a.g.e. , s.22.
[1022] Caporal; a.g.e. , s.700.
[1023] Önger; a.g.e. , s.20.
[1024] Afetinan; **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s.145.

Bu Anayasa değişiklikleri çerçevesinde İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda (Milletvekili Seçimi Kanunu) 11 Aralık 1934 tarihinde yapılan değişikliklerle anayasayla tanınmış olan bu haklar seçim kanunuyla da düzenlenmiştir.[1025]

Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesinde en büyük rolü oynayan Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

"Bu karar, Türk kadınına toplumsal ve siyasal hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadınını artık tarihlerde aramak gerekecektir. Türk kadını evdeki uygar yerini yetkili bir şekilde doldurmuş, iş hayatının her safhasında başarılar göstermiştir. Siyasal hayatta, belediye seçimlerinde deneyim kazanan Türk kadını, bu kez de milletvekili seçmek ve seçilmek suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Uygar ülkelerin birçoğunda, kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadının elindedir ve onu salahiyet ve liyakatla kullanacaktır"[1026]

1935 seçimlerinde Meclise giren ilk kadın milletvekillerimiz

Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşünceleri doğrultusunda Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerle 18 kadın milletvekili seçilerek yasama görevine başlamıştır.[1027]

b. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Devrimler

Türkiye'de eğitim ve kültür alanında yapılan devrimlerle, birleştirici bir millî eğitim, ortak bir dil ve tarih anlayışı oluşturarak, ortak bir kültür ve millet bilinci yaratılması hedeflenmiştir.

(1) Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Osmanlı Devleti'nde Müslümanların devam ettiği Selçuklulardan devralınan geleneksel bir eğitim sistemi vardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde uygulanan Millet Sisteminin[1028]

[1025] Aynı; s.150-151.
[1026] Arıkan; a.g.e. , s.16.
[1027] Taştan; a.g.e., 1993, s.76-80.

kendilerine tanıdığı haktan yararlanarak azınlıkların kurduğu okullar ile Osmanlı modernleşme sürecinin en önemli basamaklarından biri olan Tanzimat Dönemi ve sonrasında açılan Batılı tarzda okullar da eğitim sitemi içinde yer almışlardır. Dolayısıyla oldukça farklı kuruluş amacı ve özelliklere sahip olan bu okullardan mezun olanlar, birbirine yabancı hatta zıt anlayışlara sahip olarak yetişmişlerdir.[1029] Bir başka deyişle farklı zihniyette nesillerin yetişmesine yol açan bu eğitim sistemi, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiş,[1030] aynı ideal ve ülkü etrafında birleşmeleri imkânsız hâle gelmiştir. Bunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa yaptığı bir konuşmada, eğitimin en alt basamağından, en üst basamağına kadar tek tip olması gerektiğini vurgulayarak, sorunun ancak böyle çözülebileceğini belirtmiştir.[1031]

Bunun dışında temeli Millî Mücadele sırasında atılmış olan yeni Türk devletine uygun yeni bir insan ve toplum modeli yaratılması da Cumhuriyet'in önemli öncelikleri arasında yer almaktaydı. Amaç millî, çağdaş ve laik bir devlet ve toplum oluşturmaktı. Bu amaca ulaşmanın en önemli aracının da eğitim olduğu düşünülmüştür. Mustafa Kemal Paşa eğitimin önemine yönelik yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir: "*Terbiyedir ki bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye hâlinde yaşatır, ya da bir milleti esaret ve sefalete terk eder*".[1032]

Henüz Millî Mücadele yıllarında 16 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresi'nde yaptığı konuşma da *"Asırların mahmûl olduğu derin bir ihmali idarînin bünyei devlette vücuda getirdiği yaraları tedaviye masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibzal etmemiz lazımdır"*[1033] diyerek eğitimin önemine değinen Mustafa Kemal Paşa'nın, tüm bu sorunlardan kurtulmak ve koyduğu hedefe hızla yürümek amacıyla oluşturmayı düşündüğü eğitim anlayışını şu noktalarda toplamak mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, eğitim her şeyden önce millî olmalıdır. Ayrıca eğitimde birlik sağlanmalı, halkçı, karma ve laik olmalı, bilime dayanmalı, eğitimde fırsat eşitliği sağlanmalıdır.[1034] Tüm bunların dışında Mustafa Kemal Paşa'nın eğitimin amacı konusunda önem verdiği bir diğer nokta ise yetişen yeni nesillerin millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkelerini benimsemiş, millî birlik ve bütünlüğe önem vermiş olmalarıdır. Onun bu idealini şu sözlerinde görmek mümkündür: "*...yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine, an'anat-ı milliyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir...*"[1035]

[1028] Çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan meydana gelen Osmanlı toplumundaki reaya, bu özelliğinden dolayı devlet içerisinde "heterojen" bir yapı göstermiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti reayayı tasnif ederken reayanın bir takım özelliklerini kriter olarak kullanmak durumunda kalmıştır. Din faktörü bu kriterlerin başında gelmiş ve reaya "müslim" ve "gayrimüslim" olmak üzere iki temel gruba ayrılmıştır. Osmanlı Devleti kendi egemenliği altındaki bu toplulukları, din yada mezhep esasına göre örgütleyerek oluşturduğu "Millet Sistemi"ne göre yönetmiş, böylelikle, Osmanlı Devleti'nde devletin kurumsal yapısının biçimlenmesi ve devletin toplumu algılayışı "millet esasına" göre olmuştur. Millet sistemi gayrimüslimler için birtakım haklar ve yükümlülükler de öngörmekteydi. İbadet ve ayin serbestliği en önemli haklardandı ve ibadet yerlerinin dokunulmazlığı vardı. Ayrıca, eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, nüfus, sağlık ve yardımlaşma konularında tam anlamıyla özerktiler. Bahaeddin Yediyıldız; **"Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış"**, Türkler, C.10, Yeni Türkiye Yay., (183-215), Ankara, 2002; Bilal Eryılmaz; Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslim Tebaanın Yönetimi, İstanbul, 1990. s.17; Roderic H. Davison; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, Çev.: Osman Akınhay, c.I., İstanbul, 1997, s.59; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.996. ; Murat Belge; **"Yeni Birlik Biçimleri İhtiyacı ve Azınlıklar"**, Birikim, sa.71–72, (13–16), Mart-Nisan 1995, s.13.

[1029] Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi II; s.46.

[1030] Cumhuriyet dönemi eğitim sistemi hakkında geniş bilgi için Bkz.: Hasan Ali Koçer; **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)**, 2. Baskı, İstanbul, 1984 Ayrıca Bkz. Saim Sakaoğlu; **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul, 1992.

[1031] Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, A.Ü.Dil veTarih Coğrafya Fak. Yay., Ankara, 1982, s.47.

[1032] Arsan; a.g.e., C.II, s.206.

[1033] Aynı; s.19.

[1034] Mahmut Tezcan, **Atatürk ve Eğitim, Gündoğan Yayınları**, Ankara, 1992, s.64–40; Ayrıca Bkz. Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931–1941), Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2001, s.265.

[1035] Enver Ziya Karal; **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1986, s.82.

Benimsenen bu eğitim anlayışıyla ümmet toplumundan bir millete geçişin sağlanmaya çalışıldığı, Cumhuriyet'in eğitim ve öğretiminin genel hedefi Cumhuriyet'in ilk yıllarında okullarda okutulan ders kitaplarında ise şu şekilde ifade edilmiştir: *"Türk milletini medeniyet safında en ileri götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak haysiyetinin gerektirdiği bu gayeye en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk, irade ve kudretle yetiştirmektir."*[1036]

Bu şekilde belirlenen hedeflere ulaşmak için, benimsenen eğitim politikasının en önemli adımını Tevhid-i Tedrisat Kanunu oluşturmuştur. Öğretim birliğinin sağlanmasını en acil ve önemli işlerden biri olarak gören Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasında düşüncelerini şöyle ortaya koymuştur: *"Millet için gerekli olan eğitim ve öğretim programının bir bütün içinde ele alınması gereğine inanıyoruz."*[1037]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından kısa bir süre sonra, Tevhid-i Tedrisat hakkında, Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve arkadaşları bir önerge hazırlayarak TBMM'ye sunulmuş ve yasa 3 Mart 1924 tarihinde Mecliste kabul edilmiştir. Maarif Vekili'de 9 Mart 1924 tarihindeki demecinde *"Bakanlığın bundan sonraki değişmez hedefinin Cumhuriyet'in ruhuna uygun bir eğitim olduğunu ve Türkiye'de bundan sonra tek bir terbiye, tek bir mektep, tek bir öğretim"* olacağını vurgulamıştır.[1038]

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara Kız Lisesi öğretmen ve öğrencileri ile (1933)

430 sayılı bu kanunla ülkedeki bütün okullar Maarif Vekâletine bağlanmış, İstanbul Darülfünuna bağlı İlahiyat Fakültesi ile ülkenin değişik bölgelerinde İmam-Hatip okulları açılmıştır.[1039] 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin ve aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin de kaldırılması önemli bir fırsat yaratmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile laiklik yolunda önemli

---

1036 Tarih IV, s.266.

1037 Arsan; a.g.e.; c.I, s.347.

1038 Abdurrahman Çaycı; **"Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (Öğretimi Birleştirme Yasası) Atatürk İnkılâpları İçindeki Yeri Ve Önemi"**, Türkiye cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel), Ankara, 1995, s.29.

1039 **TBMM Kavanin Mecmuası**; c.II, s.242; Ayrıca Bkz. İlhan Başgöz-Howard Wilson; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk**, Ankara, 1968, s.82–83.

adımlar atılabilmiştir. Çünkü medreseler Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin yönetiminden çıkıp, Maarif Vekâletine bağlı hâle gelmişler, ayrıca çıkarılan kanunla din eğitimi için yeni kurumların açılması da öngörüldüğünden bunlar bir anda gereksiz kurumlar hâline gelmiş ve kapatılmışlardır.[1040] Ayrıca bu kanun gereğince açılan 29 İmam-Hatip okulları da öğrenci sayılarının giderek azalmaları üzerine 1929–1930 yılında tamamen kapatılmışlardır. İlahiyat Fakültesi ise 1933 Üniversite reformu sırasında İslâm İncelemeleri Enstitüsüne dönüştürülmüştür.[1041]

Eğitimdeki kargaşayı ortadan kaldırmak, eğitimi devlet denetimi altına almak, millîleştirmek ve dinsel eğitime son vermek amacıyla çıkarılan bu kanun ve kanuna dayalı olarak yapılan uygulamalarla; hem oluşturulmak istenen yeni insan tipinin tek elden ve tek bir eğitim modeline göre yetiştirilmesi, hem de millet olma bilincinin daha da geliştirilmesine çalışılmıştır.[1042]

Çıkarılan kanuna dayalı olarak azınlık ve yabancı okullarına yönelik olarak da birtakım yeni düzenlemelere gidilmiş, bunların dinî propaganda yapmaları, dinî sembol ve resimler kullanmaları yasaklanmıştır. Ders kitaplarında Türklük ve Türkiye aleyhinde bir ibareye yer verilmemesi istenmiş,[1043] böylelikle bu okullar laik ve millî bir anlayışa doğru çekilmeye çalışılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1982 Anayasasının 174'üncü maddesinde belirtilen, devrim kanunlarının korunması kapsamında olup, Anayasanın kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılması ve yorumlanması söz konusu değildir.[1044]

Eğitim ve öğretim alanında gerçekleştirilen başka önemli bir düzenleme de, 2 Mart 1926 tarihinde kabul edilen Maarif Teşkilatı Hakkındaki kanundur. Bu kanunla laik eğitime uygun bir anlayışla, ilk ve orta öğretimin esasları belirlenerek, eğitim hizmetleri modern hâle getirilirken, devletin izni olmadan hiçbir okulun açılamayacağı belirtilmiştir.[1045]

(2) Medreselerin Kapatılması

Toplum hayatının gelişmesinde eğitim öğretim faaliyetlerinin büyük rolü vardır. Bu nedenle devletler eğitim faaliyetlerine önem vermek mecburiyetindedir. Devletin ve milletin geleceğini sağlam, çağa uygun hâle getirmek, millî ve manevi değerler ile yüceltmek ancak eğitimle mümkündür. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında, eğitime yeteri kadar önem verilmemesi ve bilimden uzaklaşılması önemli olmuştur.

19'uncu yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin eğitim ve öğretim birliği bozulmuştu. Ülkede program ve amaç bakımından birbirinden farklı kurumlar ortaya çıkmıştı. Azınlıkların kendi dillerinde ve programlarını kendilerinin tespit ettikleri okulları vardı. Yabancı devletler Osmanlı topraklarındaki menfaatlerini gözetmek maksadı ile kendi eğitim sistemlerini uygulamaya çalıştıkları pek çok okul açmışlardı. Bunlar kendi dillerini ve kültürlerini öğretmeyi amaçlayan, aynı zamanda dinî bakımdan misyonerlik faaliyetleri de yürüten Hristiyan papazların kontrolündeki bir çeşit tarikat okulları idi. Müslümanlar için ise, İslam dini esaslarına göre eğitim yapan *"mahalle okulları"* ve *"medreseler"* vardı. Bu okullarda genellikle dine yönelik mantık, fıkıh ve ilahiyat gibi dersler ağırlıklı olarak okutuluyordu. Osmanlı Devleti'nde 17'inci yüzyıl başlarında I. Ahmet döneminde çıkarılan bir fermanla zaten çok az olan pozitif bilimlerin okutulması tümü ile yasaklanmıştır. Tüm bunların yanında Osmanlı Devleti Tanzimat'tan sonra askerlik hizmetini mecburi vatan hizmeti hâline getirmiş ve

---

[1040] İlhan Başgöz; **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara, 1995, s.78–79.
[1041] Çaycı; a.g.m., s.29-30; Ayrıca Bkz. Yahya Akyüz; **Türk Eğitim Tarihi**, 8.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.339.
[1042] Macit Gökberk; **"Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk"**, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, 2. Baskı, İst., 1986, s.306.
[1043] Ayten Sezer; **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923–1938)**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1999, s.25–34.
[1044] Kili-Gözübüyük; a.g.e., s.s.327.
[1045] Ahmet Mumcu; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 6. Baskı, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1981, s.153.

medreseye devam eden öğrencileri de bu hizmetten muaf tutmuştur. Böylece medreseler bu andan itibaren çağ dışı eğitim kurumları olma yanında bir de asker kaçaklarının sığınağı olarak taassup ve irtica yuvası hâline dönüşmüştür. 18'inci yüzyıl sonları ve 19'uncu yüzyıl başlarında Osmanlı devlet adamları mevcut eğitim sisteminin ihtiyaçlarını karşılamadığını görmüşler ve Avrupa tarzında okullar açarak bu açığı kapatma yoluna gitmiştir. Böylece Osmanlı eğitim sistemi, azınlık okulları, yabancı okullar, geleneksel eğitim veren mahalle mektepleri ve medreseler ile son dönemlerde açılan Batı tarzı okullar ile tam bir eğitim karmaşası yaşamaya başlamıştır. Türk toplumunun öğretim alanında yaşadığı bu ayrılık Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür. Mustafa Kemal Paşa eğitim sorununu daha Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde gündemine almıştır. Yapılacak ilk iş Osmanlı Devleti'nin bu karmaşık ve çağın gerisinde olan eğitim anlayışını ortadan kaldırarak yerine Türk milletinin ihtiyaçlarına cevap verecek ve her türlü bilimsel gelişmeyi takip edebilecek bir eğitim sistemi ortaya koymak olmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Bütün okulların programları ve eğitim sisteminin düzeni böylece bu bakanlığın kontrolü altına bırakıldı. Aynı gün çıkarılan bir diğer kanun olan Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması hakkındaki kanun ile de bu bakanlık tarafından idare edilen tüm okullar ve medreseler de kaldırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa 31 Ocak 1923 tarihinde İzmir halkı ile yaptığı bir sohbette medreseler hakkındaki bir soruya şu cevabı vererek medreseler hakkındaki kanaatini net bir şekilde ortaya koymuştur:

"Bizde en fazla göze çarpan bir nokta vardır ki, o da herkesin bu gibi konulara değinmekten çekinmesidir. Medreseler ne olacak, vakıflar ne olacak, dediğiniz zaman hemen bir direnişle karşılaşırsınız. Bu direnişi yapanların ne hak ve yetkiyle yaptıklarını sormak gerekir. Bizim dinimiz en akla uygun ve en tabiî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. İslam sosyal hayatında hiç kimsenin bir özel sınıf halinde varlığını korumaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler dinin hükümlerine uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşdeğerde öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir."[1046]

Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılı Eylül ayında *"Sonbahar Gezisi"* olarak bilinen birkaç ay süreli bir yurt gezisine çıkmış ve bu gezi sırasında Karadeniz illerini ziyaret etmiştir. İşte bu gezi günlerinde Paşa, beraberinde eşi Latife Hanım, birkaç milletvekili olduğu halde 17 Eylül 1924 tarihinde Trabzon'dan Hamidiye Vapuru ile Rize'ye gelmiş ve Rize de coşkun gösterilerle karşılanmıştır. O geceyi Rize'de geçiren Mustafa Kemal Paşa, ertesi günü şehirde bazı ziyaretlerde bulunmuş, incelemeler yapmış ve halk ile sohbet etmiştir. Aynı gün saat 16.30'da geldiği vapurla Giresun'a hareket etmiştir. Bu sohbeti sırasında bir grup softanın medreselerin tekrar açılması için yaptıkları ricaya da Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vererek medreselerin kesinlikle bir daha açılmayacağını ifade etmiştir. ***"Mektep istemiyorsunuz, halbuki millet bunu istiyor. Bırakınız artık bu zavallı millet, bu memleket evladı yetişsin. Medreseler açılmayacaktır. Millete mektep lazımdır."***[1047]

(3) Yeni Türk Alfabesinin Kabulü

Türkçenin bilinen en eski yazısı Yenisey Yazıtlarında ve Orhun Abidelerinde görülen Göktürk alfabesidir. Daha sonra Uygurlar zamanında Uygur alfabesi kullanılmıştır. 10'uncu yüzyılı takiben İslam dinine giren Türkler, Göktürk ve Uygur alfabelerini terk ederek Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar zamanında İslam dini ile birlikte Uygur alfabesinin yanında Arap alfabesi de kullanılmaya başlanmış ve Karahanlı Devleti'nden sonraki bütün Türk İslam devletleri Arap alfabesini kullanmışlardır.

[1046] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s.456.

[1047] Neriman Serdarlar, Fahriye Çetinkanat; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İnkılap ve Aka Kitabevi Yayını, İstanbul 1971, s.124.

Ancak Arap alfabesi hiçbir zaman Türk diline uymamış ve Türkçenin ihtiyacını karşılamamıştır.[1048]

Arap alfabesi, sağdan sola doğru yazılıyordu. Yazılmasının ve okunmasının Türkçe açısından bir sürü güçlüğü vardı. Sessiz harflerin bir çoğu birbirine benziyor ancak altına veya üstüne konulan birtakım işaretler ile farklı şekilde okunmaları mümkün olabiliyordu. Örneğin bir şekil altına konulan tek nokta ile *"b"*, iki nokta ile *"y"*, üç nokta ile Arap dilinde olmayan *"p"* harfi; üstüne konulan iki nokta ile *"t"*, üç nokta ile de *"peltek s"* harfi oluyordu. Ayrıca bir harf kelimenin başında farklı, ortasında farklı ve hatta sonunda daha farklı bir yazım şekline sahip oluyordu. Sesli harflerin yazımı ise başlı başına bir sorun teşkil ediyordu. Türkçe'de ***"a, e, ı, i, o, ö, u, ü"*** harfleri ile gösterilen ***"sekiz ayrı ses"*** olmasına rağmen, Arap alfabesinde **"elif"** olarak "**yalnızca bir sesli harf"** bulunuyordu. Dolayısıyla Türkçeyi Arap alfabesi ile yazabilmek için sessiz bazı harflere Türkçe sesler yüklenerek giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bu sefer de sessiz harfe yüklenen sesin okunmasında sorunlar çıkmıştır. Örneğin Arap alfabesinde yer alan *"y"* harfi sadece *"y"* sesine karşılık gelirken, Türkçe ses yüklemesiyle *"y"* harfi, kendi sesi dışında *"ı, i"* hatta kelime sonuna geldiğinde *"o, ö, u, ü"* seslerini okutmaya başlamıştır. Tek bir harfin yedi sese karşılık gelmesi okumada büyük güçlükler yaratmıştır. Yine Arap alfabesinde *"v"* sesine karşılık gelen *"vav"* harfi, Türkçe yazılışta *"v"* sesi dışında *"o, ö, u, ü"* seslerini de okutmaya başlamış ve aynı sorun burada da çıkmıştır. Türkçe kelimelerin yazılmasında aslına uygun olarak yazılması ve o gün kullanıldığı şekilde okunması kuralı (Türkçe *"doğan"* kelimesinin aslı *"togan"*dır. Bu kurala göre Arap alfabesi ile yazarken *"togan"* olarak yazılmalı, ancak okunurken *"doğan"* olarak okunulmalıdır.) Türkçe kelimelerin aslının tam olarak bilinememesi sonucu Türkçe kelimelerin hem ses anlamında hem de yazım kuralı anlamında sorunlar yaratması, Türkçe kelimeler yerine yazım kurallarının çok net olarak bilindiği Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Bu durum da bir süre sonra Türk dilinin Arapça ve Farsça kelimeler ve gramer kuralları tarafından istila edilmesi sonucunu doğurmuştur. Türkçe bir kelimeyi Arap alfabesi ile yazmak ve okumak için harfleri öğrenerek hecelemek yerine doğrudan ezberlemek gerekiyordu. Bu öğrenme şekli ise hem zor hem de çok zamana ihtiyaç gösteren bir iş hâline gelmiştir. Daha farklı bir ifade ile okuma yazmak öğrenmek adeta bir sanat öğrenmekle eşdeğer hâle gelmişti. Okuma becerisini kazanan birçok kişi, yazım kurallarının çok ağır ve Türkçenin bu alfabe ile yazılmasından kaynaklanan güçlükler nedeniyle yazmayı öğrenemiyorlardı. Roman ve hikâyelerin bir çoğunda rastlanabileceği gibi *"Okuman var mı?"* sorunun nedeni budur. Çünkü her okuma bilenin, yazma bilmesi gibi bir durum da söz konusu değildi.

Arap Harfleri ile okuyup yazma konusunda Fuzulî gibi, Türkçeyi, Arapçayı ve Farsçayı çok iyi bilen ve bu dillerde Dîvan'lar yazmış olan bir şair bile, Arap alfabesinden aşağıdaki dörtlükte yer aldığı gibi şikâyet etmektedir:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahririn,
Ki fesâdı rakamı sûrumuzu şûr eyler.
Gah bir harf sukutiyle eder nadiri nâr,
Gah bir nokta kusûriyle gözü kör eyler.

Kötü yazı yazan katip eline kalem alsa,
Hatalı bir işareti neş'emizi kedere çevirir.
Gah bir harf düşmesiyle antikayı ateşe atar,
Gah bir nokta kusuruyla göz'ü kör eder.

Arap Alfabesinin getirdiği bu zorluklar nedeni ile ortaya çıkan imla ve yazım karışıklığı yüzyıllarca sürmüştür. 19'uncu yüzyıldan itibaren Batı dillerinden Türkçeye çeviriler yapılmaya başlanınca, bu yazım kurallarından kaynaklanan sıkıntı daha da artmıştır. Bu sıkıntıları giderme çalışmalarına daha Osmanlı Devleti zamanında başlamış ancak bir çözüm

[1048] Karal; a.g.e.,1981, s.158.

bulunamamıştır. 1878 yılında Maarif Nezaretinde bunun için komisyon kurulmuş ise de bir sonuç çıkmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu konu tekrar gündeme gelmiş ve tartışmalar üç ana konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Birincisi Arap harflerinin olduğu gibi kalması ve sesli harflerin daha rahat okunmasını sağlamak için de yeni birtakım işaretlerin kabul edilmesi. İkincisi Arap harflerinin ayrı ayrı yazılması idi. Üçüncü ise, Latin harflerinin kabul edilmesidir. Ancak bu düşüncelerin hiçbiri başarıya ulaşmadı. Birinci Dünya Savaşı öncesi Enver Paşa, Arap harflerini ayrı ayrı yazılması suretiyle bir alfabe denemek istedi ise de bu uygulamanın yazım güçlüğü yaratması ve savaşın başlaması nedeni ile başarısız oldu. Osmanlı Devleti dönemindeki bu girişimlerden bir sonuç alınamadan Cumhuriyet dönemine geçildi.

İleri görüşlülüğü ile Türk milletinin geleceğini şekillendiren Mustafa Kemal Paşa, daha Erzurum Kongresi sırasında Latin kökenli bir alfabeye geçilmesi kararını vermiş ve bu düşüncesini Mazhar Müfit Kansu'ya ifade etmiştir.[1049] Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin yaşandığı günlerde Dr.Adnan (Adıvar) ile Latin kökenli bir alfabeye geçilmesi konusunda bilimsel tartışmalar yapmış ve bunun mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiği fikrini savunmuştur.[1050]

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Latin harflerinin kabulü ile ilgili bir önerge verilmiş ancak önerge kongre ile alakalı olmadığı için gündeme alınmamıştır. Önerge Millî Eğitim Bakanlığına havale edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı özellikle 1927 yılından sonra harfler konusunda ciddi olarak çalışmaya başlamıştır. Öncelikle üniversitelerin fizik, kimya ve matematik derslerinde Latin esaslı işaretlerin kullanılmasını uygulamaya kondu. Aynı yıl çıkarılan posta pulları üzerine ***"Türk Postaları"*** sözcükleri Latin harfleri ile bastırıldı. 20 Mayıs 1928 tarihinde TBMM, çıkardığı bir kanunla uluslararası rakamların kullanımını kabul etti. Latin esaslı alfabe tartışması ülkenin gündemine oturmuştu. Gazetelerde bu konu ile ilgili her gün haberler çıkıyor ve tartışma ülke geneline yayılıyordu. Ancak Türkiye'de bir gerçek vardı. Konuşulduğu halde yazılmayan bir dil ve yazıldığı gibi okunamayan bir alfabe bulunuyordu. Bu durumun kaynağı ise, Arap alfabesine bir türlü uyum sağlayamayan Türk dilinin yazılmasından kaynaklanıyordu. Artık Arap alfabesinin ıslah edilerek yeni bir alfabe ortaya çıkarılamayacağı da anlaşılmıştı. Millî Eğitim Bakanlığı bir komisyon kurarak Latin harflerine dayanan yeni bir Türk alfabesi hazırlamaya başladı. Mustafa Kemal Paşa da bu konu ile çok yakından ilgilenmiştir. 1928 yılının yaz aylarında İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda topladığı uzmanlarla alfabe komisyonunu bir araya getirmiş ve hazırlanan alfabeye son şeklini verdirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa yenilikleri halka bizzat anlatmayı kendisine görev edinmişti. Yeni Türk harflerini 9 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul Sarayburnu'nda topladığı halka anlatmış ve şunları söylemiştir. "*Bizim düzenli ve zengin dilimiz, yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılamayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak zorundasınız. Anladığınızın eserlerine yakın bir zamanda bütün dünya şahit olacaktır. Buna kesinlikle eminim... yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanseverlik ve milliyetseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir sosyal topluluğun yüzde onu okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez. Bundan insanlar utanmalıdır.*"[1051] Bu sözler Harf Devrimi'nin itici gücü oldu. Kısa süre içinde bütün Türk halkı yeni harfleri öğrenmek için seferber oldu. 16 Ağustos 1928 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası merkezinde yapılan toplantıda her mahallede bir dershane açılması kararlaştırıldı. Mustafa Kemal Paşa Başöğretmen unvanını aldı.[1052] Kısa süre içinde Türkiye bütün ülke olarak bir okul hâline geldi. Mustafa Kemal Paşa ise yurt gezilerine devam ederek yeni harfleri Türk halkına anlatmaya devam etmiştir. 1 Eylül 1928 tarihinden 21 Eylül 1928

[1049] Erendil; a.g.e., s.28-29.
[1050] Adıvar; a.g.e., s.33.
[1051] **Ataürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s. 733-734.
[1052] Özkaya; a.g.e., s.190.

tarihine kadar Çanakkale, Maydos, Gelibolu, Malatya, Sinop, Samsun, Kayseri ve Ankara'ya giderek verdiği derslerle halkı aydınlatmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, bir Mehmetçiğe yeni Türk harflerini öğretirken

1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa, çeşitli konuları kapsayan nutkunun bir bölümünde harf sorununa da değinerek şunları söylemiştir: "*Büyük Türk milletine, onun bütün emeklerini verimsiz duruma sokan zor yolun dışında kolay bir okuma yazma anahtarı vermek gerekir. Büyük Türk milleti, bilgisizlikten, az emekle ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan bir araçla kurtulabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin aslından alınan Türk alfabesidir. Basit bir deney, Latin aslına göre hazırlanmış Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk vatandaşlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi ortaya çıkarmıştır. BMM'nin kararıyla Türk harflerinin kesinlik kazanması ve kanunlaşması ülkemizin yükselme çabalarına başlı başına bir geçit olacaktır.*"[1053] Mustafa Kemal Paşa'dan sonra üç milletvekili daha bu konu ile ilgili görüşlerini TBMM'ye sundu. İkinci oturumda ilgili komisyonun kanun teklifi gündeme alınarak kabul edildi.[1054] Bu kanun şu şekildedir:

Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun

Madde 1. Şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ekteki cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) kabul edilmiştir.

Madde 2. Bu kanunun yayımı tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bütün şirket, cemiyet ve hususi müesseselerde Türk Harfleri ile yazılmış olan yazıların kabulü ve uygulamaya konulması mecburidir.

Madde 3. Devlet dairelerinin her birinde Türk Harflerinin, devlet yazışmalarında kullanılma tarihi 1929 Ocak ayının birinci gününü geçemez. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus ve evlenme cüzdanları ve kayıtları

[1053] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s. 746.
[1054] Özkaya; a.g.e., s.190.

ve askerî hüvviyet ve terhis cüzdanları 1929 Haziran başlangıcından itibaren Türk harfleri ile yazılacaktır.

Madde 4. Halk tarafından yapılacak müracaatlardan eski Arap harfleriyle yazılı olanların kabulü 1929 Haziranının birinci gününe kadar geçerlidir. 1929 Ocak ayının başlangıcından itibaren, Türkçe hususi veya resmî levha, tabela, ilan, reklam ve sinema yazıları ile Türkçe hususi, resmî bütün gazete, broşür ve dergilerin Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

Madde 5. 1929 Ocak ayının başlangıcından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

Madde 6. Resmî ve hususi bütün zabıtlarda 1930 Haziranı başlangıcına kadar yazı makinelerinde eski Arap harfleri kullanılabilir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil defterleri 1930 Haziran başlangıcına kadar kullanılabilir..

Madde 7. Para, hisse sendi, tahvil, bono, pul gibi değerli evrak yenileriyle değiştirilmedikleri sürece geçerlidir.

Madde 8. Bütün bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin bütün Türkçe yazışmalarında Türk harflerinin kullanılması, 1929 yılı Ocak ayının birinci gününü geçemez. Bu müesseselerin ellerindeki Arap harfli basılı evraklar 1930 senesi Haziran ayının birinci gününe kadar kullanılabilir.

Madde 9. Bütün okulların Türkçe yapılan eğitim ve öğretiminde Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle basılı kitaplarla eğitim ve öğretim yapılması yasaktır.[1055]

Yeni Türk harflerini öğretmek için halka dağıtılan "Türk Alfabesi Levhası"

[1055] Erüreten; a.g.e.,s.88-89.

(4) Türk Tarih Tezi ve Türk Tarih Kurumunun Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde tarihçilik genelde ümmetçi bir anlayışla ele alınmıştır. Özellikle devletin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadarki süreçte bu görüş ağırlıklı olarak kendini hissettirmiştir. Bu süreçte, İslam tarihi esas alınmış, dünya tarihine ve İslam öncesi Türk tarihine yer verilmemiştir. Osmanlı tarihçileri de din temellerine dayanan devlet için ortak bir kültür aracı olarak İslam tarihini ele almışlardır. Ancak bu anlayışta da İslam tarihinin anlatımı bilimsel ve objektif olmaktan uzak kalmıştır. Tanzimat'ın ilanından I. Meşrutiyet'e kadarki süreçte İslam tarihi ile birlikte Osmanlı tarihi de ele alınmaya çalışılmıştır. Bunun nedeni ise, halka verilecek Osmanlılık bilinci ile ortak değerlere kavuşturarak Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımlarına karşı korunmaktır. Bu nedenle de daha önceki dönemde olduğu gibi İslam öncesi Türk tarihine yine değinilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve gelişiminin anlatımı da yine bilimsel bir anlayışla ele alınamamıştır.

I. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devleti'nde tarih öğretiminde önemli değişmeler yaşanmıştır. Bu değişimde özellikle Avrupa'da öğrenim gören ve yabancı dil öğrenen aydınlar etkili olmuşlardır. Avrupa'da gördükleri tarih öğretiminden ve anlayışından etkilenerek Türk tarihi tezini ortaya koymuşlardır. Türk tarihi ile ilgili Batıda yayınlanan eserleri okuyarak, araştırarak kendi yayınlarını yapmaya başlamışlardır. Ancak, Batıdan aldıkları bilgilerle başarılı bir Türk tarih tezi ortaya koymaları mümkün değildir. Çünkü Batıda yazılan tarih kitaplarında Türkler sert bir şekilde eleştirilmiştir. Gerçeğe aykırı olarak yapılan bu eleştirilerde Türkler sarı ırktan gelen ve medeniyetten yoksun bir toplum olarak takdim edilmiştir. Türklerin yaşadığı toprakları bazı tarihî hayallere dayanarak kendilerine ait olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Bu düşünce gerçekten de Sevr Barış Andlaşması'nda net bir şekilde ortaya çıkmıştır.[1056] Tarihî Alem isimli bir kitap yazan Süleyman Paşa da *"Avrupa'da yazılan bütün tarih kitapları ya dinimize, ya milletimize ait iftiralarla doludur. Bu kitaplardan hiçbirisi okullarda okutulamaz."*[1057] diyerek bu görüşe destek vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin sona ermesi ve yeni bir Türk devletinin ortaya çıkması üzerine her türlü etkiden uzak millî bir Türk tarihi yazılması gereği ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin ümmet anlayışı, yerini Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaş anlayışına terk etmişti. Bundan sonra ne din tarihi ne de hanedan tarihi öğretim kurumlarında ön planda öğretilemezdi. Bu anlayış yerini millî tarih tezine terk etmeli; Türk'ün yaşadığı toprakların kendi öz yurdu olduğu ortaya konmalı ve medeni bir millet olduğu anlatılmalı idi.

Mustafa Kemal Paşa, milletimizi hatalı bir tarih anlayışından kurtarmak, Türk tarihinin bütün dönemlerini aydınlatmak amacı ile çalışmalar yaptırmıştır. Bu çalışmalar aynı zamanda Millî Mücadele'nin kültür alanında bir devamı niteliğindedir. Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile tarih bilginleri önce Türk tarihinin kaynaklarını araştırmaya başlamışlar ve alınan sonuçlar Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu sonuçları değerlendirerek bir *"Türk Tarih Tezi"* ortaya koymuştur.[1058] Bu teze göre "Türk tarihi yalnızca Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinden ibaret değildir. Türklerin İslamiyet öncesinde de geçmişleri vardır ve bunun araştırılarak ortaya çıkarılması gereklidir.[1059] Böylece, Türklerin İslam öncesi tarihine önem verilmiş ve o zamanda da çeşitli medeniyetler kurdukları ve kendilerine özgü millî bir hayat sürdükleri ortaya konmuştur. Mustafa Kemal Paşa bizzat ortaya koyduğu bu tezde yer alan görüşlerin daha gerçekçi bir yapıya kavuşması için önderlik etmeye devam etmiştir. *"Türk Tarihinin Ana Hatları"* isimli bir eserin yazılmasına katkıda bulunmuş ve kitabı 1930 yılında bastırarak okuyucuların hizmetine sunulmasını sağlamıştır. Daha sonra Türk tarihi araştırmalarını sürekli kılmak amacı ile 23 Nisan 1930 tarihinde toplanmış olan Türk Ocakları VI. Kurultayında, Türk Ocakları Kanunu'na; "*Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tetkik ve tetebbu eylemek vazifesi ile mükellef olmak üzere, bir Türk tarih heyeti teşkil eder*" maddesini

---

[1056] Tarakçıoğlu; a.g.e., s.195.
[1057] Serdarlar-Çelikkanat; a.g.e., s.129.
[1058] Turan; a.g.e., 1999, s. 250.
[1059] Kemal Karpat; **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s.250.

ekleterek, Türk Ocaklarına bağlı, Türk Tarihi Tetkik Heyeti adlı bir kurulu oluşturmuştur.[1060] Türk Ocaklarının 15 Nisan 1931 tarihinde kapanması üzerine de Türk tarihi araştırmalarına ara verilmemesi amacı ile aynı gün Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.[1061] Mustafa Kemal Paşa, bu heyete şu önerilerde bulunarak çalışmalarında yol göstermek istemiştir. *"Büyük devletler kuran atalarımız, büyük ve geniş kapsamlı medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, incelemek, Türklüğe ve dünyaya bildirmek bizim için bir borçtur. Türk çocuğu, atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."* [1062]

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ilk toplantısını Mustafa Kemal Paşa'nın katılımı ile 2-11 Temmuz 1932 tarihinde yapmıştır. Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya attığı *"Türk Tarih Tezi"* tartışılarak kabul görmüştür. Aynı zamanda Türk Tarih Tezinin uluslararası alanda da savunulması düşüncesi de kabul edilmiştir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin ismi 3 Ekim 1935 tarihinde Türk Tarih Kurumu olarak değiştirilmiştir. Türk Tarih Kurumu ikinci toplantısını Atatürk'ün başkanlığında 20-25 Eylül 1937 tarihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda yapmıştır. Toplantı sırasında sarayda bir tarih sergisi açılmıştır. Eserler kabul edilen Türk Tarih Tezini destekleyici nitelikte seçilmiştir.[1063]

Gazi Mustafa Kemal Paşa Birinci Türk Tarih Kongresi delegeleri ile

Bu yeni tarih anlayışı ve çalışmalar sayesinde Türk milleti dünyada hakkındaki yanlış düşüncelerden kurtulma yolunda önemli bir aşama kaydetmiştir. Türk tarihçileri Atatürk'ün *"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan, yapana sadık kalmazsa değişmeyen gerçek, insanı şaşırtacak bir nitelik alır."*[1064] sözüne sadık kalarak tarih biliminin gereği yolunda ülkemizdeki türlü belgeleri araştırarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmaları ile yalnız Türk tarihine değil aynı zamanda dünya tarihine de olumlu katlılarda

1060 Turan; a.g.e., 1999, s.251.
1061 Tarakçıoğlu; a.g.e., s. 195.
1062 Afetinan; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, TTK Yayınları, Ankara, 1959, s.297.
1063 Tarakçıoğlu; a.g.e., s. 196.
1064 Afetinan; a.g.e., 1959, s.269.

bulunmuşlardır. Atatürk Türk tarihine verdiği önemi göstermek amacı ile servetinin önemli bir bölümünü Türk Tarih Kurumuna bağışlamıştır. 1983 yılında çıkarılan bir yasa ile de kurum TC Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı bir kuruluş durumuna getirilmiştir.

(5) Dil Devrimi ve Türk Dil Kurumunun Kuruluşu

Dil; insanlar arasındaki iletişimin kurulmasını, sosyal ve edebi hayatın oluşmasını sağlayan en önemli araçtır. Ayrıca, bir milletin sahip olduğu bütün maddi ve manevi değerlerin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamak gibi bir fonksiyonu icra eder ki, bu anlamda, millet hayatındaki yeri ve önemini göz ardı etmek mümkün değildir.[1065]

Türk milleti İslam dinini kabul ettikten sonra Türk dili Arapça ve Farsçanın etkisinde kalmıştır. İlk Türk İslam devleti olan Karahanlıların Türkçeyi korumuş olmalarına rağmen, sonraki Türk İslam Devletleri bu konuda başarılı olamamışlardır. Selçuklu Devleti ve sonrasında Arapça ile Farsçanın Türk dili üzerindeki egemenliği artarak devam etmiştir. İkinci Dönem Anadolu Türk Beyliklerinin en önemlilerinden biri olan Karamanoğulları Beyliği döneminde dilimizde yaşanan sıkıntıya dikkat çekilmiştir. Moğol istilasına karşı bayrak açarak Anadolu Türklüğünü koruma uğruna şehit olan Karamanoğlu Mehmet Bey Türkçeyi bir fermanla resmî dil olarak ilan ederek *"Bugünden sonra divanda, dergahda ve bargahta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır."*[1066] demiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında da dil Türkçedir. Fakat daha sonra İslam dininin de etkisi ile Arapça ve edebiyat dili kabul edilen Farsça'nın etkisi artmaya başlamıştır. Medreselerin dili Arapça, edebiyatın dili de Farsça olmuştur. Türk düşünürü bu iki dilin etkisinde kalarak Türkçeyi Arapça ve Farsça kalıplarına uydurarak kullanmaya çalışıyordu. Böylece Türk yurdunda Arapça, Farsça ve Türkçenin karışımı bir dil oluşmuş ve Osmanlı aydınları da bu dile kısaca Osmanlıca ismini vermiştir. Bu sonradan yaratılmaya çalışılan dil ile yapılan eğitim ve öğretim de oldukça verimsizdi. Çünkü Türk'ün alışamadığı ve anlamadığı kalıplarda düşünmeye zorlanması bilimsel araştırmalara engel oluyordu. Tüm bunların yanında bir de aydınlar ile halk arasında dilde bir uçurum meydana gelmişti.

Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte Türk dilinin araştırılması düşüncesi ortaya atıldı. Türkçeyi savunan aydınlar ortaya çıktı. Şinasi ve Ahmet Vefik Paşa Türk dilinin zengin bir dil olduğunu iddia ederken, Ziya Gökalp her sözcüğün Türkçe bir karşılığı olduğunu söylüyordu.[1067] Daha pek çok Türk bilim adamı bu konudaki araştırmalara katılmaya başlamıştı. Ancak 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı bu çalışmaların yarım kalmasına neden olmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra kurulan Yeni Türk devletinde milliyetçi bir anlayış hayatın her alanına hâkim olmuştu. Dil konusunda da köklü devrimlerin yapılması bu döneme denk gelmiştir. TBMM ilk kurulduğu andan itibaren bu konu üzerinde çalışma kararı almıştır. Bakanlar Kurulu yaptığı ilk toplantısında halk dilinden toplanacak sözcüklerle bir sözlük meydana getirilmesi kararı almıştır.[1068] TBMM vatanın kurtuluşunun öncelikli görev olarak üzerine aldığı için bu konuda istenilen düzeyde başarı sağlanamamıştır. Ancak çalışmalar hiçbir zaman kesintiye de uğramamıştır. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce Tunalı Hilmi Bey 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'ne bir yasa önerisi sunmuştur. Türkçe Kanunu adını taşıyan bu öneride, her türlü yazışmanın Türkçe yapılması zorunlu tutuluyor, yabancı sözcükleri kullananların cezalandırılması isteniyordu.[1069] Ancak dil konusunda bağlayıcı bir karar çıkarmanın uygun olmayacağı düşünülerek bu öneri kabul edilmemiştir. Vatanın kurtuluşunun sağlanması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Türkçe konusuna verilen önem artmıştır. 10 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan 805 sayılı kanun ile *"İktisadi Müesseselerde Türkçe Kullanılması Mecburiyeti"* getirilmiştir.[1070] Bu kanunun

---

[1065] Turan; a.g.e., 1999, s.252.
[1066] Aynı; s.99.
[1067] Irmak; a.g.e., s. 244.
[1068] Karal; a.g.e., s. 166.
[1069] Turan; a.g.e., 1996, s.102.
[1070] Kırzıoğlu; a.g.e., s.102.

getirdiği heyecanla ülkenin her yerinde Türk gençleri *"vatandaş Türkçe konuş"* kampanyaları başlatmıştır.

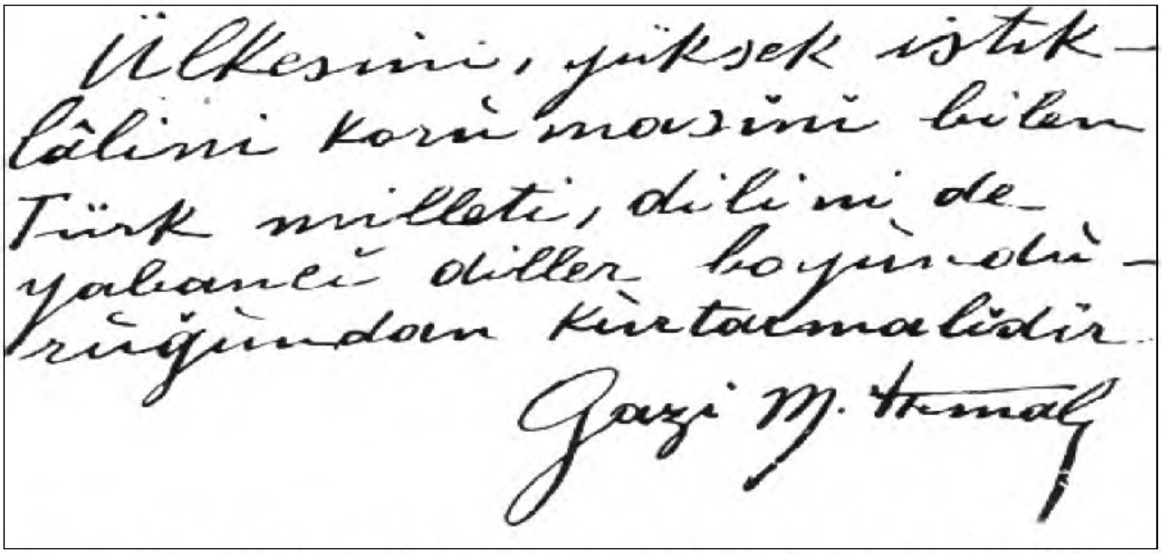

Ülkesini, yüksek istik-
lâlini korumasını bilen
Türk milleti, dilini de
yabancı diller boyundu-
ruğundan kurtarmalıdır.
Gazi M. Kemal

Türk dilinin gelişmesine büyük önem veren Mustafa Kemal Paşa, Profesör Sadri Maksudi Arsal'ın 1930 yılında kaleme almış olduğu *"Türk Dili İçin"* isimli eserinin ön sözünde şunları yazmıştır: " *Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin gelişmesinde başlıca etkendir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."*[1071] Mustafa Kemal Paşa daha 1930'lu yıllarda Türk dilinin incelenmesi için bir kuruma ihtiyaç olduğundan bahsetmeye başlamıştı. Çünkü millî şuur ancak dil ve tarihle ayakta kalabilirdi. 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen yeni Türk harflerinin uygulanması olumlu neticeler de vermeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa artık dil ile de yakından ilgilenmek kararı vermişti. O, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılığı ortadan kaldırmak, Türk dilini halk tarafından benimsenmeyen sözcük ve kurallardan temizlemek ve dahası Türkçe'nin bir bilim dili olmasını amaçlıyordu. Bu niyetle Türk dilinin bilimsel temellere dayanan araştırmalarının yapılabilmesi amacı ile 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşunu gerçekleştirdi.[1072] Kısa süre sonra da ismi Türk Dil Kurumu olarak değiştirildi. Kurum, Türkçenin sözlüğünü, terimlerini ortaya çıkararak; gramer bilgisini, cümle bilgisini, etimoloji konularını araştıracak ve dünya kamuoyuna açıklayacaktı. Mustafa Kemal Paşa ölene kadar bu kurumun çalışmaları ile yakından ilgilendi. İlgilenmenin yanı sıra bir numaralı üyesi olduğu bu kurumun çalışmalarına doğrudan katıldı. Askerlikteki birlik isimleri ile rütbeleri ve geometri terimlerinin bir çoğunu bu çalışmaları sırasında bizzat kendisi bulmuştur.[1073] Hatta bu konuda çalışmalara öncülük etmesi amacıyla kendisi de bir Geometri terimlerini içeren bir kitap hazırlamıştır.[1074]

Mustafa Kemal Paşa, Türk dili çalışmalarının hızlandırılması amacı ile bir dil kurultayının toplanmasını istedi. Birinci Türk Dili Kurultayı bu direktif üzerine 26 Eylül 1932 tarihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı. Türk Dil Kurumu Başkanı Semih Rifat, amaçlarının "*Türk dilinin kendi millî gücü içerisindeki gelişimini araştırmak*"[1075] olduğunun söylemiştir. Kurultay, Türk dilinin kaynakları ile başka dillerle ilişkilerini, geçirdiği değişimleri ve gelecekte hedeflediği çalışmaları görüşerek program oluşturdu ve bir tüzük düzenlendi. Tüzüğün 20'inci maddesi ile Birinci Türk Dil Kurultayı'nın ilk toplantısını yaptığı 26 Eylül gününün ülkemizde Dil Bayramı[1076] olarak kutlanması kararlaştırılmıştır.

[1071] Eroğlu; a.g.e., s.195.
[1072] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.57.
[1073] Celal Erikan; **Atatürkçülük**, T. İş Bankası Yayını, Ankara 1974, s. 180.
[1074] Mustafa Kemal Atatürk; **Geometri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
[1075] Özkaya; a.g.e., s.193.
[1076] Turan; a.g.e., 1996, s.104.

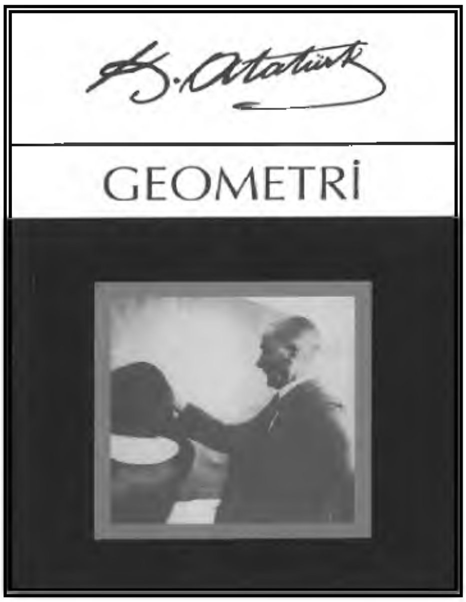

Atatürk'ün yazdığı Geometri kitabı

Kurultayın çalışmalarını yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa 1 kasım 1932 tarihinde TBMM'nde yaptığı açış konuşmasında dil çalışmalarının önemini şu sözlerle ortaya koymuştur: *"Millî kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türk Cumhuriyetinin temel direği olarak temin edeceğiz. Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, alakalı olmasını isteriz."*[1077] Büyük Önder bu sözleri ile dil çalışmalarının ülkenin bütün organlarının ortak görevi olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra Türk Dil Kurumu, halk dilinde yaşayan sözcükleri toplayarak derlemeler meydana getirdi. Bir taraftan da eski Türk metinlerini yayımladı ve yeni bir Türkçe sözlük hazırladı. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki fark ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Böylece zamana bağlı olarak dil devriminin gerçekleştirilmesi için ortam hazırlanmış oldu. Türklük şuurunu yüceltmeyi amaçlayan dil devrimi, Türk devriminin temel prensiplerine de uygun olarak, dilde millîleştirme ve bu akıma güç kazandırma hareketi olarak kabul edilmelidir.

(6) Eğitim Alanındaki Diğer Gelişmeler

Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonunda Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildiği son derece kritik bir dönemde yeni Türk devletinin eğitim programının nasıl olacağı konusunda bir kongre Ankara'da toplanmıştır. 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında yapılan bu kongrede, Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yaparak eğitimin amaçları konusundaki görüşlerini açıkladıktan sonra, şunları da ilave etmiştir:

"Şimdiye kadar sürdürülen eğitim yöntemlerinin milletimizin tarihî geriliğinde en önemli bir etken olduğu inancındayım. Onun için bir millî terbiye programından söz ederken eski devrin saçma sapan ve yaratılış özelliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı düşüncelerden, doğudan ve batıdan gelebilen etkilerden bütünüyle uzak, millî ve tarihî karakterimize uyan bir kültürden söz ediyorum. Çünkü millî dehamızın tam olarak gelişerek ortaya çıkması ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişi güzel izlenecek bir yabancı kültür şimdiye kadar izlenen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür (Harâset-i Fikriyye) zeminle uygundur. O zemin (yer) milletin karakteridir. Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara özellikle varlığı ile, hakkı ile, birliği ile taarruz eden genel olarak yabancı unsurlarla mücadele gereğini ve millî düşünceleri boğmaya çalışan her karşı fikre şiddetle ve özveri ile savunmanın gereği öğretilmelidir. Yeni neslin bütün ruhî güçlerine bu özellikler ve yeteneğin verilmesi önemlidir. Devamlı ve müthiş bir savaş şeklinde beliren milletlerin hayat

[1077] Eroğlu; a.g.e., s.197.

felsefesi, bağımsız ve mutlu kalmak isteyen her millet için bu olgun özellikler şiddetle istenmektedir."[1078]

Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk aydınlarının Türkiye Cumhuriyeti için tespit ettikleri eğitimin genel prensipleri ise şu şekildedir:

"1.Öğretim kuruluşları bir teşkilat tarafından idare edilmelidir.

2.Eğitim programımız milletimizin bugünkü durumu ile sosyal hayatın ihtiyacı ile muhitin şartları ve çağın gerekleri ile tamamen uygun olmalıdır.

3.Eğitimimizin amacı, çocuklarımıza her şeyden önce,Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine ve milli geleneklerine düşman olan her türlü engellerle mücadele etmek fikrini vermek olmalıdır.

4.Eğitim yaşı dışında kalan ve eğitim görmeyen vatandaşlarımız pratik vasıtalarla eğitimin nimetlerinden faydalandırılmalıdır.

5.Türkiye Cumhuriyeti'nin amacı, millî, demokratik ve laik düşünceli vatandaşlar yetiştirmektir. Bunun için de, pedagojik usul ve vasıtalarımız yenileştirilmeli ve ıslah edilmelidir.

6.Eğitimin bütün kademeleri erkekler için olduğu kadar kızlarımız için de açık olmalı ve eğitimde cinsiyet farklarına göre kabul edilmiş olan bütün usul ve kaideler kaldırılmalıdır."[1079]

Bu düşüncelerden ilham alan Yeni Türkiye Devleti milli ve demokratik esaslara dayalı bir devlet olarak kurulmuştur. Bu devletin eğitimi de yukarıda tespit edilen esaslara uygun olarak, millî ve demokratik anlayışta olmalı idi. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan kanunlar ile medreseler kapatılmış ve bütün öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak bu yolda önemli bir aşama gerçekleştirilmişti.

Bundan sonra öğretimin tüm kademelerinde kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve milletin tamamının eğitilmesi için gerekli çalışmalar yapılmaya başlandı. Çıkarılan bir kanunla ilk öğretimin kadın erkek ayrımı yapılmaksızın tüm vatandaşlar için zorunlu ve parasız olması sağlandı. İlköğretim gibi, parasız olması kararlaştırılan orta öğretim, orta ve lise olmak üzere ikiye ayrılarak yurdun pek çok yerinde yeni okullar açıldı. Ankara, İstanbul ve İzmir'de bu okullara öğretmen yetiştirmek amacı ile Yüksek Öğretmen Okulları kuruldu. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu teknik elemanları yetiştirmek amacı ile de teknik öğretime önem verildi. Sanat okullarının sayısı artırılarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeni düzenlemeler yapıldı. Bu okulların ticaret okulları, sanat okulları gibi isimler altında ihtisaslaşmaları da sağlanarak öğretmen ihtiyacının karşılanması için Ankara ve İstanbul'da kız ve erkek Teknik Öğretmen Okulları açıldı. Türk kadınının eğitim ihtiyacının bir bölümünün karşılanması amacı ile de 1928 yılında Ankara'da ilk Kız Enstitüsü açıldı.

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nden İstanbul'da Darülfünun ismini taşıyan tek bir yüksekokul devralmıştı. Tanzimat'ın ilanından sonra Batıdaki üniversitelere benzer bir yüksek öğretim kurumu açılmak istenmiştir. Açılan bu okulun Müslüman çevrelerin tepkisini çekmemesi için Arapça Farsça karışımı bir isim bulunarak Darülfünun (fenler evi) ismi verilmiştir. Yine de bir çok bağnaz tepki ile karşılaşan okul 1863 tarihinden itibaren üç kez açılıp kapanmış ve sürekli eğitime ancak 1900 yılından sonra geçebilmiştir.[1080] II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden yapılandırılan Darülfünun beş şube olarak çalışmalarına devam etmiştir. 1919 yılında yazılan yeni yönetmeliği ile kısmi özerklik kazanan okul, 20 Nisan 1922 tarihli kanun ile de ismi İstanbul Darülfünun'u olarak düzeltilmiştir.[1081]

[1078] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s. 232.
[1079] Karal; a.g.e., s.154.
[1080] Turan; a.g.e., 1996, s.71.
[1081] Özkaya; a.g.e., s.196.

Kız Enstitüsünde dikiş atölyesinde çalışan öğrenciler

Cumhuriyet'in ilanından sonra bir dizi iyileştirmeler ile faaliyetlerine devam eden İstanbul Darülfünun'u, 31 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan bir kanunla kaldırılmış, 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren de İstanbul Üniversitesi olarak yeniden düzenlenmiştir. Yeni üniversite 20 Kasım 1933 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'in konuşması ile öğrenime başlamıştır.[1082]

Yeni Cumhuriyet ihtiyacı olan alanlarda personel yetiştirmek amacı ile başta Ankara olmak üzere pek çok yerde yüksek öğrenim yapan okullar açmıştır. Ankara'da açılan Hukuk Fakültesi, Fen Fakültesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tıp Fakültesi, Veteriner Fakültesi, Ziraat Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi zamanla Ankara Üniversitesine dönüşmüştür. Bugün ülkemiz Cumhuriyet'in açtığı yolda yüzden fazla üniversitesi ile eğitimine devam etmektedir.

c. Sosyal Alanda Yapılan Devrimler

(1) Tarikatlar, Tekkeler, Zaviyeler ve Türbelerin Kapatılması

İslam dininde sonradan ortaya çıkan dinî düşünce akımlarına tarikat, bunların toplanıp ibadet vb. faaliyetlerde bulundukları merkezlerine de tekke veya zaviye ismi verilmiştir. Gerçek İslam inanışında Allah ile kul arasına bir kimsenin veya kurumun girmesi söz konusu değildir. Bu nedenle İslam dini bir ruhban sınıfının varlığını reddetmiştir. İslam dininin esaslarına göre dinî ibadetler her yerde yapılabilir. İslam dini dünya üzerinde yayıldıkça ve farklı milletler bu dine katıldıkça, dine yapılan dış etkiler de artmıştır. Peygamber döneminde olmayan uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu uygulamaların en önemlilerinden biri de yeni düşünce akımlarının varlığı demek olan tarikatlardı.

Tarikatlar, Türklerin İslam dinini kabulü sırasında özellikle göçebe Türkmenlere bu yeni dini anlatmak amacı ile Türk sosyal hayatına girmiştir. Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Anadolu'nun Türk kimliği içinde yoğrulmasında büyük hizmetleri geçen tarikatlar ve bunların kurumlaşmış şekli olan tekkeler daha sonraki yüzyıllar içerisinde asıl fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Halkı aydınlatmak ve doğru yola sevk etmek niyeti ile kurulan bu tarikatlar ve onların dinî merkezleri olan tekkeler ve zaviyeler, Osmanlı Devleti

---

[1082] Aynı; s.197.

zamanında iyice yaygınlaşmıştır. Öyle ki Osmanlı toplumunda tekke ve zaviyeler, tarikatların zikir, ibadet yeri olduğu gibi toplumun da en önemli eğitim ve öğretim yeri hâline gelmiştir. Ancak zaman içinde gerçek amaçlarının dışına çıkan bu tarikatlar, İslam dinine düşünce ayrılığını soktukları gibi halk arasında da ayrılıklar ortaya çıkarmaya başlamışlardır. Aslında bu durum İslam dininin prensiplerine de aykırıdır. Çünkü İslam dini bölücü değil birleştirici bir harekettir. Her tarikat kendi yolunun doğru, diğerlerinin yanlış olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına doğru bu tarikatlar birer siyasi parti hâline gelmişler ve devletin üzerinde önemli yaptırım gücüne erişmişlerdir. Zamanın devlet adamları belirli tarikatları arkasına alarak siyasi nüfuz kazanma yoluna bile gitmişlerdir. Halkın dinî duygularının güçlü oluşundan yararlanan bazı tarikat şeyhleri ise, ellerindeki bu gücü kötüye kullanarak halkı sömürmüş hatta daha da ileri giderek bir çeşit vergi bile toplamaya başlamışlardır. Tarikatlar fasılasız namaz, saatlerce süren zikir ve ayinleri ile toplumu avareliğe sevk etmiş, insanlara dünya hayatını önemsememeyi telkin etmişlerdir. Dahası insanları, her türlü ihtiyaçlarını mucizevi bir şekilde türbelerin veya şeyhlerin kerametinde aramaya özendirmişlerdir. Kısaca bu tarikatlar birer miskinlik ve tembellik yuvası, halkın duygu ve inançlarının sömürüldüğü yerler hâline gelmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde akılcı Batı medeniyetine girmek isteyen Türk halkının bu tür çağdışı uygulamalardan kurtulması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa "*Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek yol, medeniyet yoludur. Medeniyetin gerektirdiğini yapmak insan olmak için yeterlidir. Tarikat reisleri bu dediğim gerçeği bütün açıklığı ile anlayacak ve kendiliklerinden hemen tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık ergenliğe ulaştıklarını elbette kabul edeceklerdir.*"[1083] diyerek bu konudaki görüşlerin net olarak ortaya koymuştur. Tarikatlar Cumhuriyet kurulduktan sonra Cumhuriyet'in varlığına yakışmayacak faaliyetlerde bulunmaya hatta yeni rejime karşı çıkmaya bile başlamışlardı. Şeyh Sait İsyanı gibi devletin birlik ve beraberliğine yönelik isyanların çıkışında da önemli rol oynamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, sosyal ve fikri devrimlerimizi engellemeye çalışan bu safsata ve hurafelerden kurulmaya karar vermişti. Memleketin açık fikirli, özgür düşünceli insanlara ihtiyacı vardı. Bunun için de boş, dayanaksız inançların devamında bir araç olarak kullanılan tarikat, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması gerekiyordu. Bu düşünce ve kararlılığın bir sonucu olarak 30 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan bir kanunla *"tarikat, tekke, zaviye ve türbeler"* kapatılırken aynı kanunla buralarda bulunan kimselerin kendilerine yakıştırdıkları *"şeyhlik, dervişlik, dedelik, müritlik vb."* gibi unvan ve lakapların kullanılması da yasaklanmıştır. Böylece Türk toplumu tarikatların, mistik düşünce ve dogmatik kuralların rehberliğini terk ederek bilimin, bilimsel düşünce ve aklın rehberliğinde Batı uygarlığına yönelmiştir. Bu kanun, Allah ile kul arasına giren sömürücülerin işine son verdiği, vicdanlara yapılan dinsel baskıyı ortadan kaldırdığı ve Türk toplumunun dinsel açıdan bölünmesini önlediği için de laiklik ilkesinin temellerinden birisidir.

30 Kasım 1925 tarihli Tarikat, Tekke, Zaviye ve Türbelerin kaldırılması hakkındaki kanun şu şekildedir:

"Türkiye Cumhuriyeti içinde, gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak (mal sahibi olarak) şeyhin yönetimi altında gerekse başka şekillerde kurulmuş bulunan tüm tekke ve zaviyeler; sahiplerinin, diğer şekillerde haklarını kullanarak sahiplenmeleri devam etmek üzere tamamı kapatılmıştır. Bunlardan, yasal düzenlemelere uygun olarak, cami veya mescit şeklinde kullanılanların faaliyeti sürer.

Genel olarak tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, naiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber verme ve isteğine kavuşturmak amacı ile muskacılık gibi unvan ve sıfatlara ait hizmet görmek ve / veya kıyafeti giymek yasaktır.

[1083] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s.659.

Türkiye Cumhuriyeti içinde, sultanlara ait ya da bir tarikata yahut çıkar sağlamaya yönelik olanlarla tüm sair türbeler kapatılmış, türbedarlıklar kaldırılmıştır. Kapatılmış olan tekke ve zaviyeleri ya da türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden kuranlar veya tarikat ayini yapmak için geçici bile olsa, yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar yada bunlarla ilgili hizmetleri yapanlar veyahut kıyafetleri giyenler, üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere para cezası ile cezalandırılırlar."[1084]

(2) Kılık Kıyafette Yapılan Devrimler

Türkler tarih boyunca kılık kıyafet konusunda asla tutucu olmamışlardır. Yaşadıkları çağın gereklerine göre, bulundukları coğrafya ve iklim ile değişen kültür ekseninde farklı kıyafetleri giymekte bir sakınca görmemişlerdir. Kılık kıyafet ise bir toplumun ilk bakışta göze çarpan en önemli özelliğidir.

Osmanlı Devleti döneminde ülkede kılık kıyafet konusunda tam bir karışıklık hüküm sürüyordu. Müslümanların yanında Müslüman olmayanların da kıyafetleri farklı farklıydı. Hatta aynı dine mensup insanlar mezheplerine göre farklı giyiniyorlardı. Osmanlı Devleti içindeki bu kıyafet karışıklığı dönem dönem Padişahlarında ilgisini çekmiş ve bir çeki düzen vermek istemişlerdir. Özellikle II. Mahmut askerlerin ve memurların Batılı anlamda kıyafet giymelerini ve başlarına da fes takmalarını istemiştir. Ancak fes Osmanlı toplumu tarafından başlangıçta *"gavur kıyafeti"* diye tepki görmüş, hatta bu konuda kan bile dökülmüştür. Zaman içerisinde fes, hem İslam dinini hem de Osmanlı Devleti'ni temsil eden bir sembol hâline gelmiştir. *"19'uncu yüzyıl sonlarında ise II. Abdülhamit ordu içinde kalpak giyilmesini yaygınlaştırmaya çalışmıştır."*[1085] Ancak kalpak da özellikle ulema tarafından ciddi tepki görmüştür. Aslında ne fes, ne kalpak ne de diğer kıyafet unsurlarının din ve milliyet ile hiçbir ilgisi yoktur. Kıyafet tamamen içinde bulunulan çağın ve yaşanılan coğrafyanın bir gereği olarak şekillenir.

Osmanlı Devleti içerisinde din adamlarının kıyafeti de başlı başına bir karmaşayı temsil ediyordu. Müslüman, Hrıstiyan ve Yahudi din adamları bir de mezheplerin getirdiği çeşitlilik işin içine girince rengarenk kıyafetler, başlıklar ve sarıklar ile adeta bir sirk veya panayır gösterisini ortaya çıkarıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin tepeden tırnağa değişmesini, medeni olmasını ve çağdaş bir zihniyete sahip olmasını istiyordu. Eski zihniyetin ve alışkanlıkların değiştirilmesinde ise kıyafet ile bazı sembollerin önemli bir engel teşkil ettiği de gerçekti. Hele II. Mahmut döneminde zorla giydirilen fes artık bir başlık olmaktan çıkmış, Osmanlı Devleti'nin hatta ve hatta tüm doğu zihniyetinin bir sembolü hâline gelmişti. Mustafa Kemal Paşa kıyafet devrimine önce fesi değiştirmekle başlamıştır. 1925 yılı Nisan ayında TBMM tatile çıkınca Mustafa Kemal Paşa da düşündüğü devrimi halka anlatmak amacı ile yurt gezilerine başlamıştır. 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu ve İnebolu'yu ziyaret etti. Burada başında şapka ile yaptığı konuşmasında "*Arkadaşlar Turan kıyafetini araştırıp diriltmeye yer yoktur. Medeni ve milletlerarası kıyafet bizim için çok özlü, milletimiz için yakışır bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta kundura veya potin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve doğal olarak bunların tamamlayanı olmak üzere başta güneş siperli başlık, bunu açık söylemek isterim. Bu başlığın adına şapka denir*"[1086] diyerek Türk halkına şapkayı tanıtmış ve fesi attırmıştır. Bu hareket dalga dalga tüm yurda yayılmıştır. Kıyafet devrimi halk arasında başarıya ulaşınca, 25 Kasım 1925 tarihinde Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun çıkartılmıştır. Kanun maddesi şu şekildedir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, İl Genel Meclisi ve yerel yönetim ve özel idareler ile tüm kurumlara bağlı memur ve hizmetliler şapka giymek zorundadırlar. Türkiye halkının da genel serpuşu şapka olup, buna aykırı bir alışkanlığın devamını hükûmet yasaklar"[1087]

[1084] Erüreten; a.g.e., s.64-65.
[1085] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.80.
[1086] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s.655.
[1087] Erüreten; a.g.e., s.69.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu'ya yaptığı Şapka Devrimi gezisinde Kastamonu kışlasında subay ve subay eşleri ile (30 Ağustos 1925)

2 Eylül 1925 tarihinde alınan bir kararla din adamları dışındaki kişilerin cübbe giymeleri yasaklanmıştır. Daha sonraları kılık kıyafet konusunda sürdürülen çabaların bir sonucu olarak 3 Aralık 1934 tarihinde alınan bir kararla da, din adamlarının, dinî kıyafetlerini en yüksek din görevlisi hariç, sadece ibadet yerlerinde giymeleri esası getirilmiştir.[1088]

Türk kadınlarının çarşaf ve peçeyi çıkartarak modern kıyafetleri giymesi ise devrimlerin genel gelişimi içerisinde ve zorlamadan gerçekleşmiştir.

Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarında kılık ve kıyafet alanında gerçekleştirilen devrimlerle ülkede birlik ve beraberlik sağlanmıştır. Üniter bir toplum yaratma, ümmet anlayışından ulus anlayışına geçmede önemli bir engel daha ortadan kaldırılarak, Türk halkı modern bir görünüme kavuşturulmuştur. Giydiği kıyafete, taktığı başlığa göre etnik ve dini inancı, hatta mezhebi bile belli olan halk, çağdaş kıyafet altında eşit toplumun eşit bireylerine hâline gelmiş, ayrımcılık ortadan kalkmıştır.

(3) Zaman, Hafta Tatili, Rakamlar, Ağırlık ve Uzunluk Ölçülerinde Değişiklik

Türk milleti, tarihî süreç içinde farklı takvimler kullanmıştır. Orta Asya'da kendi millî takvimleri olan ***"12 Hayvanlı Türk Takvimi"*** kullanılırken, batıya göç edilmesi ve İslam dinine girilmesinin ardından miladi 622 yılını başlangıç kabul eden ***"Hicri Takvime"*** geçilmiştir. Hicri takvim ay yılı esasına dayanmaktadır. Ayın dünya etrafındaki her turu bir ay olarak kabul edilmiş ve on iki turuna da bir yıl denmiştir. Hicri ayların bazıları 29 gün bazıları da 30 gün sürmektedir. Bu nedenle de bir yıl 354 gün, bazı yıllar da 355 gün olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Hicri takvim matematiksel bir kesinlikten de uzak kalıyordu. Dünyanın güneş etrafındaki bir turu ise 365 gün olup aradaki bu 11 günlük fark nedeniyle Hicri takvim ayları yıl içerisinde sürekli bir değişmeye de uğruyordu. Bu değişiklik ise Türk toplum hayatında birtakım sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Bu sıkıntıları çözmek amacı ile Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde Selçuklular güneş yılı esasına göre düzenlenen

[1088] Turan; a.g.e., 1999, s. 254.

"Celali Takvimi" kullanmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti de resmi zaman ölçüsü olarak Hicri takvimi kabul etmiştir. Ancak devlet düzeninin tanziminde zamana bağlı sıkıntıların ortaya çıkması üzerine de 19'uncu yüzyıldan itibaren güneş yılını esas alan ancak başlangıç olarak Hicri takvim gibi 622 yılını kabul eden, ***"Rumi Takvimi"*** kullanmak zorunda kalmışlardır. Hicri yılbaşı her sene değişirken Rumi yılbaşı olarak 1 Mart kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti Hicri ve Rumi takvim karışıklığını devlet olarak yaşarken bir de cemaatler olarak da ciddi bir takvim karışıklığı ile karşı karşıya idi. Müslümanlar Hicri Takvimi, Ortodokslar ***"Ortodoks Takvimi"*** ve Katolikler ise ***"Gregorien Takvimini"*** kullanıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin yıkılması, özellikle Hıristiyan kökenli milletlerin bağımsızlığını kazanması ve yeni Türk Devleti'nin ulusal temellere dayanması Ortodoks ve Gregorien Takvimi karışıklığını ortadan kaldırmıştır. Ancak Hicri ve Rumi takvim karışıklıkları Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Lozan Barış Andlaşması'nı imzaladıktan sonra Avrupa ülkeleri ile eşitlik ilkesine dayalı ilişkilerini de geliştirmeye başlamıştı. Ancak ülkemizde yaşanan Hicri ve Rumi takvim karışıklıkları bu ülkelerle olan temaslarda da sıkıntı yaratıyordu. Yeni Türk Devleti her alanda çağdaş ve Batı medeniyetinin önemli bir parçası olmalı idi. Avrupa'da kullanılan Miladi takvim de artık uluslararası bir uygulama olmuştu. Bu çerçevede Batı medeniyeti ile aramızda takvime dayalı farklılığı ortadan kaldırmak amacı ile 26 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen bir kanunla Hicri ve Rumi takvimler kaldırılarak yerine Miladi takvim kabul edilmiştir. Miladi takvimin kabul edilmesi hakkındaki kanun " *Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti içinde resmi Devlet Takviminde, takvim başlangıcı olacak milletlerarası takvim başlangıcı kabul edilmiştir. Madde 2. 1341 senesi Aralık ayının 31. gününü takip eden gün 1926 yılı Ocak ayının birinci günüdür. Madde 3. Hicri Takvimi öteden beri olduğu üzere özel hallerde kullanılır. Hicri kameri ayların başlangıcını rasathane resmen tespit eder.*"[1089] şeklindedir.

Osmanlı Devleti döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında saat anlamında da bir karışıklık yaşanıyordu. Bu durumu ortadan kaldırmak için 1926 yılında kabul edilen 697 sayılı kanun ile de, ezanî saat uygulaması terk edilmiştir. Yerine günü 24'e bölen ve gece yarısından sonra başlayan saat uygulaması kabul edilmiştir. 697 sayılı kanun metni şu şekildedir:

Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gün gece yarısından başlar ve saatler 0 dan 24'e kadar sayılır.

Madde 2. İzmit civarından geçip Grenwich meridyenine göre 30 derecede bulunan meridyen bütün Türkiye saatleri için esastır.[1090]

Osmanlı Devleti'nde bütün toplumu kapsayacak bir hafta tatili uygulaması yoktu. Osmanlı merkez teşkilatı bazen pazartesi günü bazen de perşembe gününü tatil olarak kullanmıştı. Ancak bu uygulamanın sürekliliği ve hukuki bir dayanağı yoktu. Daha çok günün koşullarından kaynaklanan keyfi bir durum idi. 19'uncu yüzyıl sonlarına doğru okullarda perşembe günü öğleden sonra başlayan tatil uygulaması cuma gününü de içine alacak şekilde yaygınlaşmıştı. Azınlıklar da kendi dini günlerinin önemine göre bir hafta tatili anlayışı benimsemişlerdi. Yabancı sermayeli şirketler ise kendilerince uygun olan bir günü çalışanlarına istirahat günü olarak ayırmışlardır. Ancak bu uygulamaların hiç birinin hukuki bir dayanağı yoktu.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Türk Hükûmeti resmî bir günü hafta tatili olarak tanımak istemiştir. Hafta tatilinin çalışanların sağlıkları için bir gereklilik olduğunu kabul eden TBMM de 1924 yılından itibaren cuma gününün bütün Türkiye'de zorunlu tatil günü olarak kabul etmiştir. Ancak kısa bir süre sonra cuma gününün tatil edilmesinin isabetli bir karar olmadığı anlaşılmıştır. Türkiye'nin siyasi ve ticari olarak ilişkiler kurduğu çağdaş devletler hafta tatilini pazar günleri yapıyorlardı. Böylece devletin ekonomik ve politik hayatında

---

[1089] Irmak; a.g.e., s.234.
[1090] Erüreten; a.g.e., s.75-76.

haftanın iki günü diğer devletlerle ilişkileri kesiliyordu. Medeni dünya ile aramızda oluşan bu kopukluğu gidererek daha yararlı ve uyum içindeki ilişkilerin sürekliliğini sağlamak amacı ile 27 Mayıs 1935 tarihinde pazar gününü haftanın resmi tatili kabul eden bir kanun çıkartıldı.[1091] Böylece Türk devletinin ve Türk milletinin çağdaş ülkelerle ortak yaşaması ve çalışması yönünde önemli bir adım daha atılmış oldu.

Osmanlı Devleti'nde 19'uncu yüzyılda uluslararası rakamlar ismi verilen Avrupa rakamları kullanılmaya başlanmıştı. Özellikle gazeteler sık sık bu rakamlara sayfalarında yer vermeye başlamışlardı. Türkiye Cumhuriyeti Latin harfler temeline dayanan Yeni bir Türk alfabesi yapma çalışmalarının sürdüğü bir sırada çıkarılan bir kanunla uluslararası rakamların kullanılması kararlaştırıldı. Avrupa rakamları denilen bu düzene geçme Harf devriminin hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde de önemli ol oynamıştır.

Ülkemizde kullanılan arşın, endaze ve okka gibi netliği olmayan ve bölgelere göre değişiklik gösteren ağırlık ve uzunluk ölçüleri yerine, bütün dünyanın yaygın olarak kullandığı ve 10 tabanlı sayılar üzerinde hesaplar yapılan kilogram gibi ağırlık ile metre gibi uzunluk ölçüleri kabul edilmiştir. Bu yeni ölçü ve tartı sistemi ile hem ülke içinde, hem de uluslararası alandaki ekonomik ve ticari ilişkilerin düzenlenmesinde büyük kolaylıklar sağlanmıştır. 1931 yılında çıkarılan ölçüler ve tartıları metrik sisteme geçiren 1782 sayılı kanun şu şekildedir:

Madde 1. Türkiye'de kullanılacak ölçüler için ondalık metre sistemi kabul edilmiştir. Bütün sözleşme ve anlaşmalarda fatura, ticaret defteri, ilan ve başka evrak ve vesikalarda bu ölçülerden başkasının kullanılması yasaktır. Bu gibi anlaşma ve vesikalarda miktarlar metre sistemi ölçülerine göre yazılmış olmadıkça geçerli değildir. Bu maddelerin hükmü sayı ile alınıp satılmalara geçerli değildir. Bu kanunda kullanılan ölçü kelimesi tartıyı da ifade eder.

Madde 2. Türkiye dahilinde metre sistemine göre tanzim edilmemiş ölçü aletlerinin yapılması ve ayar edilmemiş ölçü aletlerinin satılması yasaktır. [1092]

(4) Soyadı Kanunu (21 Haziran 1934)

Osmanlı Devleti'nde bir soyadı uygulaması bulunmuyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında da böyle bir mecburiyet ortaya çıkmadı. Ancak kişilerin kendi aralarında ve devletle olan ilişkilerinde isim benzerliğinden doğan ciddi karışıklıklar yaşanıyordu. Osmanlı Devleti bu karışıklığı önlemek için kişiyi ismi yanında doğduğu yeri de belirterek tanımlama yoluna gitmişti. Bu durum kısmi bir kolaylık sağlasa da gerçek bir çözüm olmaktan çok uzak kalıyordu. Toplumda bu sıkıntıyı gidermek amacı ile kişilere aile durumuna, fiziki durumuna veya yaptığı işe bakarak bir takım lakaplar yakıştırılmıştır. Bu yakıştırmalar da çözüm olmaktan uzak kaldığı gibi bazı lakaplar insanları küçük düşürecek hakaretler içerebilmiş veya kişilere birtakım ayrıcalıklar tanıyacak aile unvanları hâline dönüşmüştür. Modern Türk devletinde bu karışıklığın yaşanmasına müsaade edilemezdi. [1093]

21 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan Soyadı Kanunu ile *"Her Türk öz adından başka bir de soyadı taşımaya mecburdur."* denilmiştir.[1094] Bu kanun ile her Türk'ün kendi özel adından başka, mensup olduğu aileye ait bir soyadı taşıması kabul edilmiştir. Böylece okul, askerlik, tapu ve miras gibi konuların takibinde ortaya çıkan güçlükler ve karışıklıklar önlenmiştir. Soyadı Kanunu'nun ilk üç maddesi şu şekildedir:

Madde 1. Her Türk, öz adından başka soyadını da taşımaya mecburdur.

Madde 2. Söyleyişte, yazışta, imzada öz ad önde, soy adı sonda kullanılır.

[1091] Özkaya; a.g.e., s. 194.
[1092] Irmak; a.g.e., s.238.
[1093] Örnek olarak Fevzi Çakmak Paşa'nın Kuleli Askeri Lisesi sınıf geçme defterindeki bilgileri "Mustafa Fevzi Efendi-Kavak" şeklindedir. Fevzi Paşa İstanbul Anadolu Kavağı doğumlu olduğu için ismine doğum yeri eklenerek tanımlanmıştır. Aynı sınıf geçme defterinde beş adet Mustafa Fevzi Efendi bulunmaktadır. Fevzi Paşa'yı diğer Mustafa Fevzi'lerden ayırabilmek için meslek hayatında kendisine "Kavaklı Fevzi" denmiştir.
[1094] Özkaya; a.g.e., s.194.

Madde 3. Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç soy adları kullanılamaz.[1095]

İsmet Paşa ve arkadaşları tarafından TBMM'ye yapılan bir kanun teklifi ile Türk devriminin yaratıcısı Mustafa Kemal Paşa' ya *"ATATÜRK"* soyadı verilmiştir. Bu kanunun birinci maddesi "Kemal öz adlı Cumhurreisimize ATATÜRK soyadı verilmiştir." [1096] şeklindedir. Yine aynı kanun ile Mustafa Kemal Paşa' dan başkasının *"ATATÜRK"* soyadını kullanamaması da karara bağlanmıştır. Atatürk'ün İsmet Paşa' ya İnönü soyadını verdiğini bildiren bir mesajı üzerine de İsmet Paşa İnönü soyadını almıştır.

Atatürk'ün Nüfus Hüviyet Cüzdanı

Ayrıca 1934 yılında çıkarılan bir kanunla lâkap ve unvanlar, sivil rütbe, nişan ve madalyalar kaldırılmış, ancak vatan savunması yolunda alınan nişanları taşımak serbest bırakılmıştır. Askerî bir rütbeyi belirten *"paşa"* kelimesi *"general"* olarak değiştirilmiştir. Böylece Osmanlı toplumunun sosyal tabakaları ortadan kaldırılmış ve insanların toplumda ve kanun önünde lakap ve unvanlarına göre sınıflara ayrılması engellenmiştir. Aynı zamanda Türk kadınına getirilen birinci sınıf vatandaş olma hakkı sayesinde kadınlarımız resmî işlemlerini adı ve soyadı ile yürütmekte, hatta eşinin soyadı yerine kendi kızlık soyadını bile kullanabilmektedir.

ç. Ekonomi, Tarım, Ticaret, Sanayi, Bayındırlık ve Sağlık Alanında Yapılan Devrimler

Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine tanıdığı kapitülasyonlar ve bu devletlerin Sanayi devrimini gerçekleştirmelerinin sonucu olarak son dönemlerinde bu devletlerin açık pazarı hâline gelmiştir. 18'inci yüzyıl ortalarında yeni oluşmaya başlayan Osmanlı sanayisi de gelişemeden adeta yok olmuştur. II. Abdülhamit döneminde kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi ile de Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin bütün gelirlerine elkoyarak alacaklarını tahsil etme yoluna gitmişler ve devletin ekonomisini iyice sıkıntıya düşürmüşlerdir. Bu gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti, 20'nci yüzyıl başlarında peş peşe yaşadığı Balkan ve

---

[1095] Erüreten; a.g.e., s.106.
[1096] Aynı; s.109.

Birinci Dünya Savaşları'nın sonucunda zaten kısıtlı olan ekonomik kaynaklarının tümüyle yok olmasını da yaşamıştır. Türk Kurtuluş Savaşı işte bu şartlar altında verilmiş ve ülkenin ekonomisi de bu süreçte iyice harap olmuştur.

Millî egemenliği ve millî bağımsızlığı gerçekleştirmeye ilke edinen TBMM millî kalkınmayı da sağlamak zorunda idi. Mustafa Kemal Paşa "*Siyasi ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner.*"[1097] diyerek bu konudaki görüşlerini ortaya koymuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin devamlılığı için ekonomik güç ve bağımsızlık temel şartlardan biri olarak kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ekonominin toplum hayatındaki yerini göstermek amacı ile Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında da şu konuşmayı yapmıştır: "*Kılıç ile zafer kazananlar, sabanla zafer kazananlara mağlup olmaya ve bunun sonucu, yerlerini onlara bırakmaya mecburdurlar. Kılıç kullanan kol yorulur, nihayet kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmeye, paslanmaya mahkûm olur. Fakat, saban kullanan kol, gün geçtikçe daha fazla kuvvetlenir ve daha çok kuvvetlendikçe daha çok toprağa sahip olur*".[1098]

Ancak ülkede ekonomik faaliyetler için gereken sermaye, alt yapı ve teknoloji hemen hemen hiç yoktu. Öyle ise artık, dışa bağımlı, sanayisi olmayan bu geri kalmış ekonominin bağımsız, güçlü ve ileri bir ekonomiye dönüştürülmesinin zamanı gelmişti. Kısaca tarımda, ticarette, sanayide, bayındırlık ve ulaştırmada, sağlık ve sosyal yardım konularında yapılacak devrimlerin yöntemlerini tespit etmek amacı ile Ziya Gökalp başkanlığında bir ekonomi komisyonu kurularak çalışmalara başlamıştır.[1099] Diğer taraftan Yeni Türk Devleti'nin planlı kalkınmasını sağlamak amacı ile İzmir'de bir iktisat kongresi toplanması da kararlaştırılmıştır.

(1) İzmir İktisat Kongresi ve Kararları

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin 1 Mart 1922 tarihinde Üçüncü Toplantı Yılı açış konuşmasının bir bölümünü ekonomiye ayırarak "*Osmanlı Devleti'nde serbest ticaretin Tanzimat'la başladığını, ama Türk üreticisi ve tüccarının, yabancılarla rekabet edemediğini, kapitülasyonların millî ekonomiyi bağladığını, yabancı şirketlerin, teknik eleman ve sermaye gücüne sahip olduklarına değinerek; Millî piyasada egemen durumuna geçmelerine ve yeni gelişen ekonomiyi baskı altında tutmalarına göz yumulmayacaktır.*"[1100] demiştir.

Askerî zaferin kazanılmasından sonra TBMM, ekonomik kalkınmayı sağlamak ve bunun için takip edilecek yolu saptamak amacı ile 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında ***"İzmir İktisat Kongresi"***ni toplamıştır. Kongre'ye yaklaşık 2000 kişi çağrılmış ve 1135'i katılmıştır. Katılım, sanayi, ticaret, tarım ve işçi temsilcileri gibi toplumun her kesiminden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa burada yaptığı konuşmada da özetle şunları söylemiştir: "*Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküntü nedenlerinin ekonomik sorunlara bağlı olduğunu, çağın ekonomi devri olduğunu, ekonomiye bugüne kadar gerekli önemin verilmediğini, ekonominin her şey demek olduğunu, belirterek tam bağımsızlık için şu kural vardır: Millî egemenlik mali egemenlikle desteklenmelidir. Bizleri hedefe götürecek tek kuvvet, ekonomidir.*"[1101] Kongre iki haftalık çalışmasının sonunda Misak-ı İktisadi ismi altında bir andı kabul etti. Bu anda göre "*Türk milleti kan dökerek sahip olduğu millî bağımsızlığından hiçbir şekilde fedakârlık yapmayacak ve bu bağımsızlık içinde kalkınmamız sağlanacaktır. Siyasi bağımsızlığımız gibi ekonomik bağımsızlığımızı da sağlamak millî bir amaçtır.*"[1102]

Kongre, ülkenin ekonomik kalkınması için de, o günkü şartlara göre devlet desteğinde liberal bir ekonomi anlayışını benimsedi.[1103] Bu anlayışı ifade eden Misak-ı İktisadi de denilen, Millî Ekonomi İlkesi temel prensipleri özetle şu şekildedir:

1097 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s. 474.
1098 Vıllalta; a.g.e., s.653.
1099 **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s. 61.
1100 Özkaya; a.g.e., s. 210.
1101 Aynı; s. 211.
1102 Hakan Uzun; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modernleşme Süreci**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s.138.
1103 **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s. 61.

1.Ham maddesi yurt içinde yetişen veya yetiştirilebilen sanayi dalları kurulmalıdır.

2.El işçiliğinden ve küçük imalattan süratle fabrikaya veya büyük işletmeye geçilmelidir.

3.Devlet yavaş yavaş iktisadi görüşleri de olan bir organ hâline gelmeli ve özel sektörler tarafından kurulamayan teşebbüsler devletçe ele alınmalıdır.

4.Özel teşebbüslere kredi sağlayacak bir Devlet Bankası kurulmalıdır.

5.Dış rekabete dayanabilmek için sanayinin toplu ve bütün olarak kurulması gereklidir.

6.Yabancıların kurdukları tekellerden kaçınılmalıdır.

7.Sanayinin teşviki ve millî bankaların kurulması sağlanmalıdır.

8.Demiryolu, inşaat programına bağlanmalıdır.

9.İş erbabına amele değil, işçi denmelidir.

10.Sendika hakkı tanınmalıdır.

Kısaca iktisadi tedbirler alınarak kalkınma sağlanırken ekonomik bağımsızlık titizlikle korunacaktır. İzmir İktisat Kongresi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecekte izleyeceği ekonomi politikalarını genel esasları ile ortaya koymuştur.

(2) Tarım Alanında Yapılan Devrimler

Osmanlı Devleti tarıma dayalı bir ekonomik anlayış benimsemişti. Ülke nüfusunun büyük bir bölümü tarımla uğraşıyor ve köylerde yaşamını sürdürüyordu. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan olumsuz gelişmeler zaten ilkel şartlarda sürdürülen tarımsal faaliyetlerin daha da geri kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle önemli bir miktarda köylü nüfusu devralan Yeni Türkiye Devleti'nin ekonomik gelişiminde köyün ve köylünün kalkınmasının önemli bir rolü vardı. Köyün ve köylünün ülke ekonomisindeki yerini ve önemini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa bu inancını 1 Kasım 1922 tarihindeki TBMM açış konuşmasında *"Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hak kazanmış ve layık olan köylüdür."*[1104] sözleri ile açıklamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylünün kalkınması için kabul ettiği köycülük siyasetinin temek ilkeleri şunlar olmuştur.

"1.Köylünün bilgi ve görüşleri yükseltilecek,

2.Köylüden toplanan ağır vergiler kaldırılacak,

3.Köylüye ucuz krediler verilecek,

4.Köylü korunacak ve ürünleri ıslah edilecek,

5.Toprağı olmayan çiftçilere toprak dağıtılacak."[1105]

Yukarıda tespit edilen kararlar doğrultusunda bilimsel tarımın yapılması ve köylünün bilgisinin artırılmasını sağlamak amacı ile birçok ziraat okulları açıldı. Bunlardan ilki ve en önemlisi Ankara Ziraat Fakültesidir. Ziraat işlerinin daha bilimsel yapılmasını sağlamak amacı ile 17 Haziran 1927 yılında *"Zirai Tedrisatın Islahı Kanunu"* ile hemen arkasından 20 Haziran 1927 tarihinde *"Ziraat ve Veteriner Enstitüleriyle Yüksek Mektepler Kurulmasına ve Ziraat Öğretiminin Düzeltilmesine Dair Kanun"*[1106] çıkarıldı. Bu kanunlar ile eğitim seviyesi çağdaş olmayan ziraat okulları kapatılarak yerlerine İstanbul, Bursa, İzmir ve Adana'da birer Orta Ziraat Mektebi, Ankara'da Yüksek Ziraat Mektebi açıldı. Bu okul daha sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü hâline getirilmiştir.[1107] Tarım alanında eğitim seviyesini yükseltmek ve bilimsel tarım

---

[1104] Utkan Kocatürk; **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984, s. 270.
[1105] Serdarlar-Çelikkanat; a.g.e., s.136.
[1106] Özkaya; a.g.e., s.218.
[1107] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.63.

yapmak amacı ile; Yüksek Baytar Mektepleri açıldı, hayvan ıslahı için kanunlar çıkarılarak tedbirler alındı, pirinç yetiştirilmesi için çeltik tohumları ithal edildi, köylüye örnek çiftlik çalışmalarını göstermek amacı ile Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği kuruldu. Makineli tarıma geçen köylüleri koruma ve teşvik kanunları çıkarıldı. Köylünün fazla ürününü alıp depolamak amacı ile Toprak Mahsulleri Ofisi 24 Haziran 1938 tarihinde kuruldu. 22 Haziran 1940 tarihinde eğitime başlayan Köy Enstitüleri programlarına tarımın kalitesini yükseltecek dersler konuldu.[1108]

Osmanlı Devleti döneminde köylünün elde ettiği tarımsal ürün üzerinden toplanan onda bir oranındaki vergiye aşar ismi verilmiştir.[1109] Ürün ne olursa olsun bu vergi mutlaka toplanırdı. Hatta bazı dönemlerde devlet bu vergiyi peşin toplamak için açık artırma ile satmış, mültezim adı verilen bu aracılar daha sonra bu vergiyi köylüden toplamıştır. Baskıcı ve adaletsiz iltizam[1110] yöntemi ile tahsil edilen bu vergi köylüyü bunaltmıştır. Dahası bu uygulama köyde sermayenin azalmasına ve küçük toprak sahiplerinin ekonomik kayıplara uğramasına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti köylüyü ezen ve sefalete sürükleyen aşar vergisini kaldırmaya karar vermiştir. Devlet önemli bir gelir kaybını göze alarak 17 Şubat 1925 tarihinde ***"Aşar Vergisinin Kaldırılması Hakkındaki Kanunu"*** kabul etmiştir.[1111]

Atatürk, modern tarım yöntemlerinde halkına önderlik etmek için kurduğu Orman Çiftliği'nde traktör kullanırken

Uzun süren savaşlar ve aşar vergisinin altında ezilen Türk köylüsü parasız, tohumsuz ve hayvansız kalmıştı. Cumhuriyet Hükûmeti köylünün üretim kabiliyetini artırmak amacı ile Lozan Barışı'nı takip eden süreçte 4.000.000 lira kredi dağıtmıştır.[1112] Bu para faizsiz ve uzun vadeli olarak verilmiştir. Ziraat Bankasının kredi faizleri indirildi ve şartları kolaylaştırıldı. 1929

[1108] Özkaya; a.g.e., s.219.
[1109] Taştan; a.g.e., 2007, s.34.
[1110] İltizam: Osmanlı Devleti'nde hazineye ait bir gelir kaynağının tahmin bedelinin yapılmasından sonra , belli bir ücret karşılığında açık artırma ile kişilere satılması uygulamasıdır. Satın alan bu kişilere ise mültezim denilmiştir. (Taştan; a.g.e., 2007, s. 192.)
[1111] Turan; a.g.e., 1999, s.262.
[1112] Karal; a.g.e., 1981, s.176.

yılında ***"Zirai Kredi Kooperatifleri"*** kurularak[1113], köylüye şahsi müracaatı ile kolay krediler verilmesi sağlandı.

Tarımsal üretimin artmasında ve ürün kalitesinin yükselmesinde önemli bir role sahip olan tohumların ıslahı konusu üzerinde de duruldu. Türkiye'nin birçok yerinde ***"Tohum Islah İstasyonları"***[1114] kuruldu. Buralara kalbur makineleri getirilerek köylünün tohumları ücretsiz olarak temizlenmiş ve ıslah edilmiştir. Ayrıca ücretsiz pulluk dağıtımı yapılmış, traktör kredileri verilerek kullanan köylüler himaye edilmiştir. Devlet tarımsal üretimim artması için büyük örnek çiftlikler kurmuş, burada ürettiği tohum ve fidanları halka ücretsiz dağıtmıştır. Ayrıca halkın tarım aleti ihtiyaçlarının karşılanması için ***"Zirai Donatım Kurumları"***nın kuruluşlarına öncülük yapmıştır.

Köylüyü kalkındırmayı millî bir dava olarak gören Türkiye Cumhuriyeti, öncelikli olarak topraksız köylülerin toprağa sahip olmasını istemiştir. Devlet bu amaçla birçok kanun da çıkarmıştır. 1925 yılında çıkardığı bir kanunla *"Köylüye toprak vermek için devlete ait toprak yoksa devlet arazi satın alır ve verir".*[1115] diyerek bu işe verdiği önemi ortaya koymuştur.

Türkiye Cumhuriyeti hayvancılığında en az zirai üretim kadar önemli olduğunu değerlendirmiş ve bu konuda da tedbirler almıştır. Yabancı ülkelerden damızlık büyük ve küçük baş hayvanlar ithal ederek Türkiye'deki hayvan cinsinin ıslahı yoluna gitmiştir. Özellikle 1925 yılında Avusturya ve Macaristan'dan sığır getirilerek Karacabey havzasında kültür ırkı yetiştiriciliği başlatılmıştır. Yine 1928-1930 yılları arasında Almanya ve Macaristan'dan koyun getirilerek kıvırcık koyunu melezlenmiştir.[1116] Cumhuriyetin ilk yıllarında 26 milyon civarında olan hayvan sayısı Cumhuriyet'in 15'inci yılında 38 milyona ulaşmıştır.[1117] Devlet, tavukçuluğun geliştirilmesi ve hayvan hastalıkları ile mücadele etmek amacı ile de birçok tedbir almıştır.

(3) Ticaret Alanında Yapılan Devrimler

Osmanlı Devleti döneminde ülkenin iç ve dış ticaretinin tamamı neredeyse Gayrimüslim azınlıkların elinde idi. Kapitülasyonların verdiği ayrıcalıklardan yararlanan yabancı tüccarlarda ülke ticaretinde önemli oranda pay sahibi olmuşlardı. Türkler ise meslek olarak genelde devlet memurluğu, askerlik ve çiftçiliği seçtikleri için ülke ticaretinde yer almamışlardır. Bu olumsuz durum Lozan Andlaşması'nın imzalanıp kapitülasyonların kayıtsız şartsız kaldırılmasına kadar sürmüştür. Devlet millî bir ticaret ekonomisini kurulması yolunda köklü çalışmalara girişmiştir. Bu amaçla; çeşitli derecelerde ticaret okullarının açılması, ticareti koruyan ve destekleyen kanunların çıkarılması gibi tedbirler alarak iç ve dış ticaretin gelişmesi yanında kendi vatandaşlarımız tarafından yapılması da sağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, iç ve dış şartlara uygun olarak ve ülke çıkarlarını ön planda tutan ticaret politikamızı şu esaslar dahilinde programlı hâle getirmiştir: *"Millî üretimi korumak ve millî üretimin sürümünü sağlamak."*[1118]

Millî üretimin kurulması ancak ihracat oranının ithalat oranına göre artışının sağlanması ile olabilirdi. Lozan Andlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti beş yıl süre ile koruyucu gümrük uygulamasına geçemeyecekti. 1929 yılında bu sınırlama kalkınca gümrük bağımsızlığı sağlandı ve aynı yıl hem mali hem de millî sanayii koruyucu özellikler taşıyan *"Gümrük Tarifesi ve İthalat Umumi Tarifesi Kanunu"*[1119] çıkarıldı. Devlet bu kanuna dayanarak yüksek gümrük vergileri uygulamış ve ülkeye fazla mal girişini önlemek istemiştir. Ayrıca millî üretimi korumak ve artırmak amacı ile kambiyo ve takas gibi ticari faaliyetleri ilgilendiren alanlardaki tedbirleri de almaya devam etmiştir. Yerli üretimi dış rekabetten koruyarak artırmak ticaret

[1113] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.64.
[1114] Serdarlar-Çelikkanat; a.g.e., s.136.
[1115] Aynı; s.138.
[1116] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.65.
[1117] Karal; a.g.e., 1981, s.178.
[1118] Aynı; s.185.
[1119] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.66.

hayatımızın gelişmesi için yeterli değildi. Üretimin iç ve dış pazarlarda satılması gerekiyordu. İç piyasayı canlandırmak için kara ve deniz ulaşımında ticaret malları için ucuz tarifeler uygulamaya konulmuştur. Konferanslar verilerek halk bilinçlendirilmiş ve yerli malı kullanmaya teşvik edilmiştir. Yerli malları sergileri açılmıştır. Üretimin devamlılığını ve kalitesini artırmak amacı ile tedbirler alınmıştır. Ayrıca dış ticarette *"malımızı alanın malını alırız"* sloganı kullanılmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa da yaptığı bir konuşmada "*Eğer tüccarlar bizden olmazsa, millî servetin önemli bir kısmı şimdiye kadar olduğu gibi yine yabancılarda kalacaktır. Onun için millî ticaretimizi yükseltmeye mecbursunuz.*[1120]" diyerek bu konuya verdiği önemi bir kez daha ortaya koymuştur.

Ticaretin geliştirilmesi için ülkede kooperatifçilik anlayışı geliştirilerek yenilerinin açılması teşvik edildi. Anonim ve limitet şirketlerin sayısı artırılırken sigortacılık hizmetlerine önem verildi. Ticari kurumlar arasında en büyük gelişmeyi bankacılık sektörü gerçekleştirdi. Devlet yeni kamu bankaların açılmasını sağlarken bir taraftan da özel bankaların kurulması için her türlü kolaylığı gösterdi.

Osmanlı Devleti deniz taşımacılığı ve ticaretini tümüyle kapitülasyonlar aracılığı ile yabancılara veya ülkede yaşayan Gayrimüslimlere terk etmişti. Türklere ait deniz ticareti ile ilgili hemen hiçbir gelişme yoktu. İzmir İktisat Kongresi kararları arasında kobotaj hakkının Türk gemilerine de sağlanması ve devlet tarafından teşvik edilmesi kararı alınmıştı. Lozan Andlaşması ile Türk gemilerinin kabotaj hakkı tanınsa da, kabotaj hakkının tam olarak uygulanmaya başlaması 1 Temmuz 1926 yılında çıkarılan ***"Kabotaj Kanunu"*** ile gerçekleşmiştir.[1121] Türk deniz ticareti bu tarihten itibaren önemli gelişmeler göstermiştir. 1937 yılında deniz işletmeciliği ve ilgili bankacılık hizmetlerini yapmak amacı ile Denizbank'ın kuruluşu gerçekleştirilmiştir.[1122]

(4) Sanayi Alanında Yapılan Devrimler

Osmanlı Devleti Sanayi Devrimini gerçekleştiremediği için, üretim makinelerle değil hala el emeğine dayalı bir şekilde sürdürülüyordu. Ayrıca kapitülasyonların getirdiği uygulamalar da Türk yurdunu sahipsiz, yabancıların açık pazarı ve ham madde veren bir ülke hâline getirmiştir. Türkiye savaş meydanlarında kazandığı siyasi bağımsızlığını devam ettirebilmek için ekonomik olarak güçlü olmak zorunda idi. Ekonomik gelişmişliğin en ana unsuru ise sanayileşmek olarak değerlendirilmiştir. Atatürk "*Endüstrileşmek, en büyük millî davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan müdafaası olmak üzere ürünlerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşmak için bu bir zarurettir.*"[1123] diyerek bu konudaki inancını ortaya koymuştur.

Lozan Andlaşması ile ülkemizde sanayileşmenin önündeki engeller kaldırılmıştı. Devletin sanayileşmedeki amacı ülkeyi hem tarım, hem de endüstri alanında kendi kendine yetecek bir hâle getirmektir. Böylece ürünlerimiz değerlendirilecek, dışarıdan yapılmış eşya alımı azaltılarak, üretimimiz artırılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti sanayiinin gelişmesi için şu üç ana ilkeyi kabul etmiştir. Bu üç ana ilke şu şekildedir:

"1.Mevcut endüstri müesseselerini korumak ve teşvik etmek,

2.Memleketin muhtaç olduğu müesseseleri devlet eliyle kurmak.

3.Endüstri alanında türlü ihtisas kademeleri için gerekli elemanları yetiştirmek üzere teknik öğretim kurumları kurmak"[1124]

[1120] Kocatürk; a.g.e., s.256.
[1121] Turan; a.g.e., 1999, s.262.
[1122] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.62.
[1123] Kocatürk; a.g.e, s.257.
[1124] Karal; a.g.e., s. 1981,182.

Türkiye'nin kuruluş yıllarında yeterli sermaye birikimi yoktu. Bu durum sanayi yatırımlarının yapılmasının önündeki en önemli engeldi. 26 Ağustos 1924 tarihinde yeni kurulacak sanayi işletmelerinin kredi sorunlarını çözmek ve millî tasarrufun gelişmesinde öncülük yapması amacı ile Türkiye İş Bankası kurulmuştur.[1125] Bu banka ülkemizde kömür, bakır, kurşun ve kükürt madenlerinin işletilmesi ile şeker, pamuklu, ipek, şişe ve cam fabrikalarının kuruluşlarına önemli oranda destek sağlamıştır. 19 Nisan 1925 tarihinde yine sanayi işletmelerinin kredi ihtiyacını karşılamak amacı ile Ticaret Bakanlığı tarafından ***"Sanayi ve Maadin Bankası"*** kurulmuştur. Devlet sermayesi ile kurulan bu banka, devlete ait fabrikaları işletmek, yeni fabrikalar açmak ve gerektiğinde sanayi kuruluşlarına kredi vermeyi amaçlamıştır.

Atatürk, Bursa Merinos pamuklu dokuma fabrikasında

Endüstrinin koruması ve teşvik edilmesi amacı ile 28 Mayıs 1927 tarihinde ***"Teşvik-i Sanayi Kanunu"***[1126] çıkarıldı. Bu kanunla ülkede mevcut olan ve yeni kurulacak endüstri kuruluşları bazı vergilerden muaf tutuldu. Gümrük tarifeleri değiştirilerek ihtiyaca göre yeniden düzenlendi. Kara ve deniz taşıtlarında ücret tarifeleri uygun hâle getirildi. Tüm bunların yanında yerli mallarının korunması ve teşviki için her zaman destek verileceği ifade edildi.

Özel teşebbüsün faaliyetleri ülkeyi istenilen düzeyde endüstrileştirmeye yetmiyordu. Bundan dolayı devlet hızla kalkınmak amacı ile bizzat kendi eliyle sanayi kuruluşlarını oluşturmayı üzerine almıştır.

Ancak 1929 yılında dünyada meydana gelen ekonomik bunalım Türkiye'yi de etkilemişti. Zaten imkanları kısıtlı olan özel teşebbüs daha sıkıntılı hâle gelmişti. Ancak Türkiye kalkınmaya mecbur olan bir ülke olarak yatırımlarda devletin etkinliği artırılmaya başlamıştır. Bu amaçla Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında ***"Türkiye Sanayi Kredi Bankası"*** hâline getirilmiş, 1933 yılında diğer sanayi kredi kuruluşları ile birleştirilerek ***"Sümerbank"*** oluşturulmuştur.[1127] Türkiye'de yeni açılan bu dönemde Devletçilik İlkesine uygun olarak

[1125] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.61.
[1126] Özkaya; a.g.e., s. 216.
[1127] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.61.

yatırımların yapılması hız kazanmıştır. 1933-1938 yıllarını kapsayan ***"Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı"*** uygulamaya konularak ekonomide planlı döneme geçilmiştir.[1128] Türk sanayisinin kuruluş yılları olarak kabul edilen bu dönemde endüstrileşmeye önem verilmiş ve eleman ihtiyacının karşılanması için eğitim alanında da önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Kısaca bütün alanlarda önemli yatırımlar gerçekleştirilerek eksiklikler ve milletin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

Ekonomik alanda madenlerin önemini çok iyi bile Türk devleti ülkemizdeki madenlerimizle de yakından ilgilenmiştir. Madenlerimizi tespit etmek ve değerlendirmek amacı ile 14 Haziran 1935 tarihinde ***"Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü"***nün ve ***"Etibank"***ın kuruluşu gerçekleştirilmiştir.[1129] Etibank'ın kuruluşu ile ülkemizdeki madenlerin bulunması ve işletilmesi, elektrik santrallerinin kurulması ve işletilmesi yolunda yeni bir adım daha atılmıştır.

(5) Bayındırlık ve Ulaştırma Alanında Yapılan Devrimler

Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde özellikle Anadolu, bayındırlık bakımından çok geri kalmıştır. Cumhuriyet kurulduğu zaman Türkiye'de tamamı yabancı şirketler tarafından işletilen 4072 km demiryolu bulunuyordu.[1130] Orta Anadolu'ya giden yol ise Ankara'da sona eriyordu. Doğu ve batı illeri ile Akdeniz ve Karadeniz arasında demiryolu hiç yoktu. Karayolları ise zaten son derece kısıtlı iken bir de bakımsızlık ve savaşlar yüzünden tümüyle kullanılamaz hâle gelmişti. Türkiye Cumhuriyeti ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini tamamlamak ve savunma sisteminde yararlanmak amacı ile yol yapımına büyük önem vermiştir.

Yol yapımında öncelik demiryolunun olmuştur. Devlet sermayesi ile demiryolu yapımına ağırlık verilmiş ve Cumhuriyet'in ilk 15 yılında demiryolu uzunluğu iki kat artmıştır. [1131] Ülkenin doğusu ile batısını birbirine bağlama amacı ile 1927 yılında Ankara-Kayseri, 1930 yılında Kayseri-Sivas ve 1939 yılında da Sivas-Erzurum hatları açılmıştır. Ülkenin ekonomik kaynaklarını birleştirmek amacı ile Orta Anadolu'yu Zonguldak kömür havzası ile birleştiren Zonguldak-Ankara hattı yapıldı. Bu hat daha sonra Diyarbakır ile birleştirilerek ülkenin demir ağlarla örülmesi yolunda önemli adımlar atıldı. Bütün bu çalışmalar devlet sermayesi ile Türk mühendis ve işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Demiryollarının ihtiyaçlarının karşılanması için Sivas'ta bir vagon fabrikası ile Eskişehir, İzmir ve İstanbul'da çeşitli atölyeler açıldı. Ayrıca nitelikli demiryolu personeli yetiştirmek amacı ile Ankara'da *"Devlet Demiryolları Okulu"*nun açılışı yapıldı.[1132] Daha sonra da devlet yabancıların elindeki bütün işletmeleri satın alarak millîleştirmiştir.

Yabancıların elindeki demiryolları satın alındıktan sonra karayolu yapımına hız verildi. Irmak ve çay yataklarının ıslahı, kanalların açılması, su bentlerinin yapılması, bataklıkların kurutulması ve çeşitli köprülerin yapılması faaliyetleri karayolu yapımı ile birlikte başarı ile sürdürülmüştür.

Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Bu nedenle ekonomimizde denizciliğin önemi çok büyüktür. Cumhuriyet idaresi denizciliğe gereken değeri vererek gemi alımlarını desteklemiştir. İzmit'te faaliyet gösteren tersanelerin faaliyetlerini de teşvik etmiştir. Deniz taşımacılığının miktarı ve ülke ekonomisindeki yeri alınan tedbirlerle her geçen sene artmıştır.

[1128] Turan; a.g.e., 1999, s.262.
[1129] Özkaya; a.g.e., s.220.
[1130] Aynı; s.221.
[1131] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.65.
[1132] Özkaya; a.g.e., s.222.

Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu politikasının soganı;
"Yaşasın Demir Kollu Cumhuriyet."

Kara ve deniz yolları yanında gelişmeye başlayan havayollarına da gereken önem verilmeye çalışılmış ve 1937 yılında ***"Havayolları Umum Müdürlüğü"***nün kuruluşu gerçekleşmiştir.[1133]

Türkiye Cumhuriyeti modern şehircilik anlayışını ülkede yerleştirmek için de gerekli tedbirleri almış ve bunları uygulama sahasına sokmuştur. Kısa sürede şehirlerin planlı gelişimine hizmet edecek kadastro hizmetlerinin sunulabilmesi amacı ile 22 Nisan 1925 tarihinde ***"Kadastro Kanunu"***[1134] çıkarılmıştır. Ülkede bilhassa su şebekesi, kanalizasyon ve elektrik hatlarının kuruluşu teşvik edilmiştir.

(6) Sağlık ve Sosyal Yardım Hizmetleri Alanında Yapılan Devrimler

Sağlı hizmetleri Türk milleti için en eski devirlerinden itibaren önemli bir konudur. Bütün Türk devletleri bu konuyu kutsal bir hizmet olarak görmüş ve üzerinde itinayla durmuşlardır. Özellikle Selçuklu Türkleri ülkenin birçok yerine şifahane adı altında hastaneler açarak bu hizmeti toplumun ayağına götürmüştür. Beylikler döneminde Anadolu'nun her tarafında bu hastanelerin hizmet verdiği de tarihî bir gerçektir. Osmanlı Devleti de son dönemlerine kadar bu hizmeti layıkı ile yerine getirmek amacı ile çalışmıştır. Edirne'de II. Bayezit döneminde açılan hastanede akıl hastalarının bile tedavisi yapılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, uzun süren savaşlar ve göçler gibi olumsuzluklar nedeni ile birçok alanda aksamalar olduğu gibi sağlık alanında da ciddi aksamalar olmuştur. Osmanlı Devleti, ayrıca bu hizmetleri aksatmasının yanında ülkenin tamamını içine alacak bir teşkilat yapısını da oluşturamamıştır. Halkın büyük bir kısmı cehalet ve ümitsizlik yüzünden sağlık problemlerini çözme konusunda üfürükçülerden medet umar hâle gelmiştir. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı memleketin nüfus düzenini bozduğu gibi pek çok ailenin de daha güvenli bulduğu yerlere göç etmesine de neden olmuştur. Türk halkı bu süreçte her zamankinden daha çok devletin korumasına muhtaç bir

[1133] Serdarlar-Çelikkanat; a.g.e., s.146.
[1134] Özkaya; a.g.e., s.222.

hâle düşmüştü. Yeni Türk Devleti işte bu şartlar altında ülkenin sağlık ve sosyal yardım işlerini üstlenerek faaliyetlere başlamıştır.

Cumhuriyet döneminde sağlık ve sosyal yardım hizmetlerine özel bir önem verilmiştir. Bu alandaki hizmetlerin ve teşkilatlanmanın yetersiz olması Yeni Türk Devleti'ni ilk olarak bir sağlık ve sosyal yardım politikası belirlemeye sevk etmiştir. Ülkede sağlık ve sosyal yardım işlerini takip etmek amacı ile aynı ismi taşıyan bir bakanlık teşkilatı kuruldu. Bakanlık ilk olarak göçmenlere yardım ederek onların yerleşmesi işini düzenledi. Evsiz kalanların barınma işini çözdü. Kimsesiz ve muhtaç çocukları korumak amacı ile daha Millî Mücadele devam ederken 1921 yılında *"Çocuk Esirgeme Kurumu"* kuruldu.[1135] Türkiye Cumhuriyeti sağlık politikasını "*Milletimizin sağlığını korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu şekilde vatandaşların dinç ve çalışmaya kabiliyetli, sıhhatli vücutlar hâlinde yetişmesini temin etmek.*"[1136] şeklinde ortaya koymuştur.

1923 yılında doktorlara mecburi hizmet getirilerek sağlık hizmetlerinin ülkenin her tarafına devlet eli ile götürülmesi sağlanmıştır.[1137] Özellikle 1926 yılından sonra da toplum sağlığı ile ilgili kanunlar gündeme alınmaya başlamıştır. İlk olarak sıtma konusu ele alınarak doktorların ***"Sıtma Enstitüsü"***'nde staj yapmalarını zorunlu kılan kanun kabul edilmiştir. Sonra "*Sıtma Savaş Kanunu"* ile sıtma ilacı olan ***"kinin"***'in sağlanması ve satışı ile şehir ve kasabaların su ihtiyacını karşılamaya yönelik sular hakkındaki kanunlar kabul edilmiştir.[1138] Bu tarihten itibaren eczacılık ve eczacılık işlerinde kullanılan malzemelerden hayvan sağlığının korunmasına kadar çeşitli alanlarda pek çok kanun çıkartılarak sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinin düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu arada mevcut sağlık kuruluşları süratle modernleştirilerek yenilerinin açılması sağlanmıştır. Belirli zamanlarda toplanarak ülkenin sağlık ve sosyal yardım konularını görüşmek üzere ***"Sağlık Şurası"*** toplanması usulü getirilmiştir. Sağlık Şurası, hastalıklarla mücadele usullerini bulmak, tedavi şeklini ortaya koymak ve gereken aşıları yapmak üzere 27 Mayıs 1928 gün ve 1267 sayılı kanun ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı olarak Ankara'da Refik Saydam Hıfzısıhha Müessesesi'nin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.[1139] 1930 yılında çıkarılan bir kanun ile de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının teşkilatlanması ve faaliyet alanları yeniden tespit edilmiştir. Yine bu kanun ile sağlık alanında birtakım düzenlemeler yapılmış ve ***"Tıp Odaları"***, Hastaneler ve Tıp Fakültelerinin kurulması kararlaştırılmıştır.[1140] Gerçekleştirilen bu faaliyetlerin yanında halkın sağlık yönünden eğitilmesi için, halk eğitimi çalışmalarında sağlık konularına da yer verilmiştir. Ayrıca okullara sağlıkla ilgili derslerin konması da sağlandı.[1141]

1921 yılında Ankara'da açılan Çocuk Esirgeme Kurumunun şubeleri zaman içerisinde artırıldı. Osmanlı Devleti döneminde kurulan Hilal-i Ahmer, Cumhuriyet döneminde Kızılay ismini alarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Yeşilay, Veremle Savaş Derneği, Kanserle Savaş Derneği gibi sağlık ve sosyal amaçlı yardım kurumları oluşturularak çalışmalar sürdürülmüştür.

[1135] Turan; a.g.e., 1999, s.263.
[1136] Karal; a.g.e., 1981, s.192.
[1137] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi** I/2, s.84.
[1138] Özkaya; a.g.e., s.225.
[1139] Villalta; a.g.e., s.672.
[1140] Turan; a.g.e., 1999, s.263.
[1141] **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**; I/2, s.84.

7. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ SİYASETİ

a. Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyasetinin Temel İlkeleri

Türk milleti, Atatürk'ün önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nı başarı ile tamamlayarak düşmanları tarafından kendisine biçilen Mondros ve Sevr gibi antlaşmaları yırtarak tarihin karanlık sayfalarına bir daha geri çıkmamak üzere gömmüştür. Artık yeni bir devlet kurulmalı idi. Osmanlı Devleti'nin geri kalmış köhnemiş yapısı terk edilerek çağdaş bir devlet kurulmalı idi. Lozan Barış Andlaşması'nın imzalanması ile *"Yeni Türk Devleti"* varlığını tüm dünyaya eşit ve onurlu bir şekilde kabul ettiriyordu. Türk milletinin bağımsızlığı önündeki her türlü adli, ekonomik ve kültürel engel kaldırılıyordu. Bu antlaşma aynı zamanda Türk devletinin uluslararası arenadaki ilişkilerinin de temelini oluşturuştur. Karşılıklı ve eşit olma esasına dayanan bu ilişkilerin sürekli hâle gelmesi için Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada takip edeceği ilkeleri daha Millî Mücadele'ye başladığı ilk günlerden itibaren tespit ederek uygulamaya koymaya çalışmıştır. Bu ilkeleri kısaca şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

1.Her şeyden önce millî güce dayanmak,

2.Millî sınırlarımız içinde kalmak,

3.Boş hayaller peşinde koşmamak,

4.Millî dış politikada daima iç teşkilatı dikkate almak,

5.Başka milletlerin iç politikalarından, yönetim sistemlerinden etkilenmemek ve karışmamak,

6.Milletlerarası ilişkilerde eşitliğe dayanan karşılıklı dostluklar ve bağlaşmalar kurmak,

7.Dış politikada, diplomaside bilim ve teknolojiyi yol gösterici olarak kullanmak,

8.Atatürk, Türk Devleti'nin dış siyasetini kısaca "yurtta sulh, cihanda sulh" sözleriyle özetlenmiştir.

b. Atatürk Dönemi Türk Dış Siyasi Gelişmeleri

(1) Nüfus Mübadelesi (Değişimi)

Yunanlıların bağımsızlıklarını kazandıkları 1830 tarihinden günümüze kadar Türklere karşı izledikleri Megali İdea[1142] politikası, Türklerin bu ülkeyle yıllardır birçok sorun yaşamasına neden olmuştur. Gerçekte her iki ülkenin de bulundukları coğrafya, uzun yıllar bir arada yaşamaları, ekonomik yapıları, siyasi rejimleri ve savunma gereksinimleri gibi nedenlerle yakın bir dostluk ve işbirliği içinde olmaları gerekirken[1143] günümüzde Yunanistan'la Türkiye arasında Kıbrıs dışında, adaların silahlandırılması, kıta sahanlığı, hava sahası, deniz hukukundan kaynaklanan karasuları sorununun yanı sıra Batı Trakya'daki Türkler sorunu da ciddi anlaşmazlık konularıdır.[1144]

Uzun süre Türk hakimiyeti altında kalan Yunanlılar, tarih içinde çeşitli Türk beylik ve devletleriyle mücadelede bulunmuşlardır.[1145] Özellikle 11'inci yüzyıldan sonra büyük bir çöküş içerisine giren Bizans, bir taraftan Latinler, diğer taraftan Anadolu'da Türkler tarafından sıkıştırılmaları sonucu gittikçe zayıflayıp, küçülmüştür. Örneğin Anadolu beyliklerinden Menteşe, Aydın ve Saruhanoğulları, Yunan Adaları ile ilk teması kuran beylikler olmuşlardır. Daha sonraki dönemde ise Anadolu'da Türk birliğini sağlayarak, yeni bir Türk Devleti olarak

---

[1142] Yunanistan'ın bir devlet olarak kurulmasından sonra gerçekte, eski Bizans İmparatorluğunu yeniden kurabilmek amacıyla "iki kıta" ve *"beş denize"* yayılan *"Büyük Yunanistan"*, Rum ırkından gelen insanların yaşadıkları yerleri kapsayan bir şekilde milli bir devlet kurma esasına dayanan Megali İdea (Büyük İdea) Yunanistan'ın hedefi olmuştur. Salahi R. Sonyel; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c.I, Ankara, 1973, s.30–32. Ayrıca Bkz. Abdurrahman Çaycı; **"Yunanistan'ın Anadolu Macerası I"**, H.Ü.Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, c.I, Sayı: 1, Ekim, (1–20), 1987, s.2.

[1143] Oral Sander; **Türkiye'nin Dış Politikası**, 2. Baskı, Ankara, 2000, s.70.

[1144] Bu konularda fazla bilgi için bkz. Armaoğlu; a.g.e., s.785-813/833-845.

[1145] Yunanlıların daha eski tarihi için bkz., Arif Müfit Mansel; **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1971.

ortaya çıkan, Osmanlı Devleti, aşiret olarak kurulduğu andan itibaren Bizans topraklarına doğru fetih hareketlerini devletin değişmez siyaseti hâline getirmiştir. Öyle ki kurulduğu andan itibaren Osmanlı Devleti'nin sürekli yükselmesi, Bizans'ın sürekli gerilemesine yol açmıştır.

1383 yılında Serez, 1430 yılında Selanik, 1446 yılında ise Mora'nın büyük bir bölümünü fetheden Osmanlılar, 1453 yılında da İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise 1522 yılında Rodos, 1566 yılında Sakız ve Naksos, 1571 yılında Kıbrıs, 1577 yılında Sisam ve 1699 yılında da Girit fethedilerek Doğu Akdeniz'deki Rumlar da Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına alınmıştır.[1146]

Diğer Gayrimüslimlerle kıyaslandığında onlardan daha üstün ve korunmada öncelikli bir millet olarak kabul edilen Rumlar, Osmanlı Devleti içerisinde oldukça iyi bir konumdaydılar.[1147] Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesiyle birlikte devlet aleyhinde çalışmaya başlayan Rumların, millet bilincine kavuşmalarında Rum ticaret burjuvazisinin ve Fener Aristokrasisinin yanı sıra Rusya ve öteki Avrupa devletlerinin etkisi olmuştur.[1148]

18'inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek Avusturya, gerekse Rusya, Osmanlı Devleti'ni içeriden parçalayabilmek amacıyla, Rumları bağımsız bir devlet kurmaları konusunda kışkırtmaya başlamışlardır. Ayrıca Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı fikirlerden biri olan milliyetçilik akımının Rumları etkilemesi, yine gerek Osmanlı Devleti içerisindeki Rum aydınlarının, gerekse Avrupa'daki Byron, Victor Hugo, Goethe gibi aydınların Hümanizm ve Rönesans hareketleri ile eski Yunan kültürünü yeniden keşfetmeleri sonucu kendilerinde uyanan, Yunan hayranlığının ve sempatisinin sonucunda Yunan bağımsızlık hareketine destek vermeleri ve onların davaları için dışarıda kamuoyu yaratmaları,[1149] Yunan bağımsızlık hareketinin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulan Filiki Eterya[1150]nın faaliyetleri Rumları Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemiştir.

Nitekim bu mücadeleler sonucunda 1828-1829 yılında Ruslarla yapılan savaşta yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, imzalamak zorunda kaldığı Edirne Antlaşması ile[1151] bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulmasını kabul etti. 3 Şubat 1830 tarihinde bir protokol hazırlayarak Yunan Devleti'nin sınırlarını da belirleyen büyük devletler[1152] 24 Nisan 1830 yatihinde bu durumu Osmanlı Devleti'ne de onaylatmışlar[1153] ve böylece Yunan Devleti resmen kurulmuştur.

Zaman içinde Osmanlı Devleti'nin aleyhine sürekli olarak genişleyen Yunanistan, Balkan Savaşları'nın sonunda 14 Kasım 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile imzaladığı 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması ile Girit'i, ayrıca Makedonya, Selanik, Epir ve 12 Ada dışında tüm Ege Adalarını eline geçmiştir[1154].

1910 yılından itibaren, "*ben gençliğimden beri Ege ortasında bulunan Skyros adasını Helenizmin coğrafi merkezi itibar etmişimdir*" diyen Yunan devlet adamı Venizelos, ülkenin kaderine hakim olmuştur. Balkan Savaşları'nda ülkenin sınırlarını oldukça genişleten

[1146] Osmanlı-Bizans ilişkilerinin bu dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**, c.II, c.III. I.ve II. Kısım, Ankara, 1983. Ayrıca Bkz. George Ostrogorsky (Çev: Fikret Işıltan; **Bizans Devleti Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1981, s.490-529.
[1147] Bilal N.Şimşir; **Ege Sorunu-Belgeler (1912–1913)**, c.I, TTK Yayınları, Ankara, 1976, s.XIII-XVIII, XXX-XXXV.
[1148] İlber Ortaylı; **"Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu"**, Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.165.
[1149] Şimşir; a.g.e., 1976, s.XXXVI-XXXVIII. Rumların eski Yunan kaynaklarına inip kendilerini eski Yunan kültürünün mirasçısı olarak görmeleri ile ilgili Ayrıca Bkz. Nikos Svoronos (Çev: Panoyot Abacı); **Çağdaş Helen Tarihine Bakış**, İstanbul , 1988, s.30-31.
[1150] Filiki Eterya ile karıştırılan Etniki Eterya XIX. Yüzyılın sonunda kurulmuştur. Bkz. Ortaylı; a.g.e., s.171.
[1151] Andlaşma metni için bkz., Nihat Erim; **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, c.I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.279-292.
[1152] Fahir Armaoğlu; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınları, Ankara, 1997, s.185.
[1153] Selim Sun; **1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, TC Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Ankara, 1965, s.9.
[1154] Erim; a.g.e., s.457-488.

Venizelos'un bundan sonraki hedefi, yukarıdaki sözüne de paralel olarak Anadolu olmuştur.[1155]

Gerçekte Yunanistan'a İtilaf Devletleri ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'na katılması karşılığında ilk kez 1915 yılında, Anadolu'nun Güneybatı bölgesini ilhak etmeleri önerilmiş, ancak o dönemde Yunan Kralı Konstantin Alman yanlısı olduğundan bu teklifi kabul etmemişti. Sonraki dönemde Kral Konstantin'in tahttan inmesini sağlayarak, Yunanistan'ı İtilaf Devletleri yanında Birinci Dünya Savaşı'na sokmayı başaran Venizelos, savaş sonunda İngiltere Başbakanı Lloyd George bir mektup yazarak Batı Anadolu kıyılarının kendisine verilmesini istemiştir[1156]. 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelen A.B.D., İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri, bu konferansta Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyaya yeni bir düzen vermek amacıyla toplanmışlardır[1157]. 3-4 Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda Büyük Devletlerin huzuruna çıkarak, Osmanlı Devleti üzerindeki Yunan iddia ve amaçlarını listenin başında İzmir olmak üzere takdim edecek[1158] olan usta politikacı Giritli devlet adamı Venizelos, Yunan tezini Wilson prensiplerine ve self-determinasyon hakkına dayandırmıştır[1159]. Venizelos, Batı Anadolu'nun nüfus ve etnik nedenlerle Yunanistan'a verilmesi gerektiğini söylemiştir. Batı Anadolu'daki tüm Rum nüfusunun 1.700.000 olduğunu söyleyen Venizelos, Rum nüfusunun Türk nüfusundan daha fazla olduğunu iddia etmiştir[1160].

Hâlbuki 30 Ekim 1918 tarihinde İbn-ül Cemal M.Ragıb'ın nüfus istatiklerine göre örneğin İzmir Sancağında genel nüfusun 605.584 olduğu, bunlardan 414.995'inin Türk, 180.259'unun Rum olduğu anlaşılmaktadır[1161].

Bu rakamlarda da görüldüğü gibi, Yunanistan'ın işgal edeceği bölgelerde, Türkler kesinlikle çoğunlukta bulunuyordu. Bu gerçeğe rağmen, Paris Barış Konferansı'nda Yunan toprak isteklerini inceleyen kurul, çalışmalarını Yunan isteklerinde bazı değişiklikler yaparak Mart 1919 sonunda bitirmiştir. Bundan sonra Yunan istekleri ülke sorunları Merkez Komitesi'nde bir süre askıda kaldıysa da, mayıs başlangıcında Barış Konferansı'nda önem kazanmaya başlamıştır[1162].

Bu arada Yunan isteklerinin incelenmesi amacıyla oluşturulan A.B.D. temsilcisinin Rumların bölge ahalisinin ancak % 32'ni teşkil ettiğini belirtmesine, İngiltere'deki askerlerin uyarılarına, Lord Curzon'un 18 Nisan 1919 tarihli bir memorandum ile ikazına ve İtalya'nın muhalefetine rağmen, konferanstaki Lloyd George, Clemenceau ve Venizelos'un çabaları ile Yunanlılara,[1163] Ayvalık, Soma, Kırkağaç, Alaşehir ve Kuşadası verilmiş, ayrıca bölgedeki Hıristiyan ahalinin can güvenliğini sağlamak gerekçesiyle İzmir'i işgallerine de izin verilmiştir[1164]. Hellenizm'i kültürel mirasları olarak kabul eden ve bu düşüncelerini Megali İdea ile aynı anlamda kullanan Yunanlıların,[1165] İzmir'i işgal etmelerini sağlayan büyük devletlerin bu düşüncesinin gerekçesi, sözde Anadolu'daki Türk zulmü ve İtalyanların İzmir'i işgalini önlemekti. Gerçekte ise bu devletler Yunanistan'ı, bir uydu devlet olarak kullanabileceklerini

---

[1155] Abdurrahman Çaycı; **"Yunanistan'ın Anadolu Macerası I"**, H.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.I, Sayı:1, (1-20), Ekim, Ankara, 1987, s.2.

[1156] Salahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası**, TTK Yayınları, c.I, Ankara, 1973 s.32–33.

[1157] Günlübol- Sar; a.g.e., s.6.

[1158] Pallis; a.g.e., s.37.

[1159] Gotthard Jaeschke; **Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1971, s.50.

[1160] Sonyel; a.g.e., s.35. Ayrıca Kkz. Matthew Smıth Anderson (Çev: İdil Eser); **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.373.

[1161] Ahmet Özgiray; **"Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleri ile Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914–1919)"**, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 41, Ank, 1989, s.557.

[1162] Yuluğ Tekin Kurat; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s.68.

[1163] Pallis; a.g.e., s.67. Lloyd George Yunanlıların Anadolu'yu işgalinde adeta kişisel bir dava gütmüştür. Çünkü "Gençliğinde hayli sofuydu, papaz olmak istemişti. Sonra Gladstone'un Liberalpartisine bağlıydı ki Türk düşmanlığı o partinin belirgin niteliklerindendi. Ayrıca, birçok Rumlarla yakın ilişkileri vardı".

[1164] Gönlübol-Sar; a.g.e., s.7-8. Ayrıca Bkz. Pallis; a.g.e., s.67.

[1165] Yuluğ Tekin Kurat; **"Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası"**, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar) , Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1986, s.407.

düşünerek bu olayda tercih etmişlerdir.[1166] Aldıkları izinle 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal ederek Anadolu'da bir maceraya atılmış olan Yunanlılar Batı Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Öte yandan, Yunanlıların bu davranışı Türk millî bilincinin, milliyetçiliğinin aniden yükselmesinin nedeni olacak ve[1167] başarılı bir Millî Bağımsızlık Savaşı'nın sonucunda Türkiye, Paris'te galip devletlerce Osmanlılara zorla imzalatılmış olan Sevrés Andlaşması'nı geçersiz kılacak ve Yunan işgaline son verecektir. Bundan sonra Türkiye 1923 yılında Lozan Barış Andlaşması'nın imzalanmasından sonra bağımsız bir devlet olarak, milletlerarası sistemde yerini almıştır[1168].

Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde başlamış, kesin bir sonuç alınmadan 4 Şubat 1923 tarihinde dağılmıştır. Bu süre içindeki oturumlara "Birinci Dönem Görüşmeler" adı verilir. Bu görüşmeler Batılı Devletlerle çıkan anlaşmazlıklar, Osmanlı borçları, Musul sorunu, kapitülasyonlar, Trakya sınırının belirlenmesi konularını içeriyordu. Birinci dönem görüşmeler sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde ***"Türk Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"*** ile ***"Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması"*** imzalanmıştır[1169].

Lozan Barış görüşmeleri 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden başlamış, 24 Temmuz 1923 tarihinde Barış Andlaşması ve Ekleri imzalanarak son bulmuştur. Lozan Barış Andlaşması iki ülkeyi ilgilendiren şu sorunlara çözüm getirmiştir:

1.Askerî esirler ve sivil tutukluların değişimi kabul edilmiştir.

2.Trakya'da Mudanya Ateşkes Andlaşmasında saptandığı gibi Meriç nehri sınır olarak alınmıştır. Gökçe Ada, Bozca Ada ve İtalya'ya bırakılan 12 Ada dışında bulunan, Doğu Ege adaları *"silahsızlandırılma"* koşulu ile Yunanistan'ın egemenliğine bırakılarak Ege'nin statükosu belirlenmiştir.

3.Nüfus Mübadelesi konusunda 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan sözleşme ve protokol üzerinde anlaşmaya varılarak, Lozan Barış Antlaşması ve Ekleri kapsamına alınmıştır.

Lozan Barış görüşmeleri sırasında ikinci dönem sonunda çözümlenen konu ise, Yunan ordusunun işgali sırasında Anadolu'da yaptığı yıkıntı ve zararlara karşılık Türk Heyeti tarafından istenen tazminat konusudur. Görüşmeler sonunda Yunanistan, Türkiye'ye tazminat karşılığı olarak Karaağaç'ı bırakmıştır.[1170]

Bu dönem içinde yaşanan anlaşmazlıklardan biri, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan dokuz maddelik ***"Mübadele Sözleşmesi"***nin uygulanması sırasında ortaya çıkmıştır.[1171] Lozan'da imzalanan "Mübadele Sözleşmesi"ne göre Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks olan Türk uyruklular ile Yunan topraklarında yerleşmiş Türk-Müslüman olan Yunan uyrukluların 1 Mayıs 1923 tarihinde başlamak üzere *"Zorunlu Mübadelesi"* kararlaştırılmıştır.[1172] Mübadele İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır. 1912 yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti (Belediye) sınırları içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (Etablis) bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır.[1173] İki ülke arasındaki nüfus değişimini sağlayan bu olay sırasında hükümetin millî mücadelede yararı dokunan Rumları mübadele dışında tutması ve Mustafa Kemal Paşa'nın da "İstanbul Rumlarını

[1166] Sina Akşin; **"Paris Barış Konferansının Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı"**, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, (174–185), Ankara, 1986, s.181–188.

[1167] Anderson; a.g.e, s.373

[1168] Sander; a.g.e., s.169-170.

[1169] Soysal; a.g.e., 1989, s.177–184.

[1170] Melek Fırat, **"Yunanistan'la İlişkiler"**, Türk Dış Politikası 1919-1980, Ed: Baskın Oran, c.I, (325-357), İstanbul, 2001, s.326-336.

[1171] Özden Zeynep Alantar (Der: Faruk Sönmezoğlu); **"Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi"**, Türk Dış Politikasının Analizi, , 2.baskı, İstanbul, 2001, s.72.

[1172] H.Cevahir Kayam; **"Lozan Barış Konferansına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Kanunun T.B.M.M.'de Görüşülmesi"**, AAMD, c.9, Sa.27, (581-608) Temmuz-Kasım 1993, s.583-584.

[1173] Soysal; a.g.e.,s.177.

çıkartamadık"[1174] ifadesi değerlendirildiğinde hükümetin bu olayla Rumların bir daha sorun olmayacak şekilde ülke dışına çıkarılmasını amaçladığı düşünülebilir. Çünkü Mim Kemal Öke'nin ifade ettiğine göre, Mustafa Kemal Paşa, mübadeleyi hem homojen bir Türk Devleti'nin meydana getirilmesi için temel şart olarak görüyor, hem de ülke içindeki azınlıkların Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi dış güçlerce Türkiye aleyhine kullanılması ihtimalini hiçbir zaman göz ardı etmiyordu.[1175] Ayrıca Rumların ülke içinde kalmalarından dolayı duyulan kaygının kaynağındaki en önemli unsurlardan birisi de Megali İdea ülküsünün Türkiye'yi sürekli rahatsız edeceği fikri olmuştur. Bu nedenle, mübadelenin gerçekleştirilecek olması Megali İdea düşünün sonu anlamını taşıyordu.[1176]

Ancak mübadelede özellikle antlaşmanın ikinci maddesinin uygulanması sırasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve bu durum iki ülke arasında gerginlik yaratmıştır.[1177] Andlaşmanın ikinci maddesine göre; "30 Ekim 1918 tarihli yani Mondros Mütarekesi'nden önce yerleşmiş bulunan tüm Rumlar *'Yerleşik Etabli'* sayılacaklar ve nüfus mübadelesi kapsamında tutulacaklardır. Buna karşılık, 1913 Bükreş Andlaşmasıyla belirlenen sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş bulunan Müslümanlar Batı Trakya'da yerleşik sayılacak ve mübadele kapsamı dışında bırakılacaktır."[1178] Sorun, görünüşte iki ülkenin aslı Fransızca olan sözleşme metnindeki "Etablis" yerleşmiş kelimesini farklı yorumlamasından kaynaklanmıştır.

Ancak Yunanistan, zorunlu mübadele sonucu büyük bir göç dalgasının yaşanacak olmasından dolayı[1179] hem olabildiğince fazla Rumu yerleşik statüsünde bırakarak yeni göçmen almaktan kurtulmak, hem ticari bağlar başta olmak üzere İstanbul'la var olan ilişkilerini korumak, hem de Megali İdea'nın hezimetini yumuşatmak amacıyla sözleşme şartlarının uygulanmasını engellemeye başlamıştır.[1180]

Sorun Karma Mübadele Komisyonu'nda çözülemeyince 19 Kasım 1924 tarihinde Etabli anlaşmazlığı çözümlenmek üzere Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. Konu daha sonra Uluslararası Adalet Divanına sevkedilmiş, ancak; Adalet Divanı da Etabli sorununa çözüm getirememiştir.[1181]

Yunanistan, mübadele sonucu ortaya çıkan göçü engelleme girişimi olarak bu kez Batı Trakya'da bulunan Türklere ait malları ellerinden alarak göç eden Rumlara vermesi, iki ülke arasında yeni bir gerginliğe yol açmıştır.[1182] Lozan'da, mübadele dışı bırakılan Batı Trakya Müslüman Türk toplumu ile İstanbul Ortodoks Rum toplumu Etabli kabul edilerek, bunlara azınlık statüsü tanınmıştı.[1183] Ancak Yunanistan anlaşmadaki tüm bağlayıcı hükümlere rağmen ilk yıllardan itibaren Batı Trakya'daki Türk halkının taşınmaz mallarına el koymuş, bunları Türkiye'den göç eden Rumlar'a vermeye başlamıştır.[1184] Mübadele işlemlerinin duraksamalarla sürdüğü bu dönemde böyle bir sorunun yaşanması iki ülke arasındaki ilişkileri iyice germiştir.

Yunanistan'la yaşanan diğer bir anlaşmazlık konusu da Fener Ortodoks Patrikliği olmuştur. Tüm Rumların ruhani liderliğini yapan Fener Ortodoks Kilisesi, Yunanistan'ın 1830 yılında bağımsız bir devlet olmasından sonra sürekli Türkler aleyhinde faaliyetlerde bulunmuş, *"Devlet içinde Devlet"* rolü oynamaya başlamıştır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya

---

1174 Arı İnan; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1982, s.44.
1175 Mim Kemal Öke; **Ermeni Sorunu (1914–1923)**, TTK yayınları, Ankara, 1991, s.186.
1176 Mahmut H. Şakiroğlu; **"Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar"**, Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, (227–238), Ankara, 1985, s.227.
1177 Alantar; a.g.m., s.72-73.
1178 Öke; a.g.e., s.180.
1179 Georges Castellan; **Balkanların Tarihi**, Doğan Yayınları, İstanbul, 1995, s.440.
1180 Fırat; a.g.m., s.331/339.
1181 Gürel; a.g.e., s.37.
1182 Gönlübol-Sar; a.g.e., s.69.
1183 Soysal; a.g.e., s.92-98.
1184 Aynı; s.95-97.

Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında Fener Patrikliği, bu tahrik ve eylemlerini daha da arttırmıştır.[1185]

Lozan Barış Görüşmeleri sırasında Türk Heyeti bu konuyu gündeme getirerek Fener Patrikliği'nin İstanbul'dan dışarı çıkarılmasını istemiştir. Ancak Yunanistan ve İtilaf Devletleri buna karşı çıkmış ve bu konu üzerinde sert tartışmalar yaşanmıştır.[1186] Sonuçta Fener Ortodoks Patrikliğine siyaset yapmama şartı getirilmiştir.[1187] Ayrıca Lozan'daki düzenlemeye göre bütün ayrıcalıkları kaldırılan Patrikhane, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi adını almış ve *"ekümenik"* vasfını kaybetmiştir.[1188]

Lozan'dan sonra ise, 1924 yılında yapılan seçimde Fener Ortodoks Patrikliğine Arapoğlu Konstantin seçilmiştir ama Türkiye, seçilen patriğin etabli [Yerleşik] olmadığını ileri sürerek patriği sınır dışı etmiştir. Patrik sorunu 1925 yılına kadar sürmüş ve sonunda 19 Mayıs 1925 tarihinde, Konstantin, Patriklikten çekilmiş, yerine İstanbul Rumlarından Vasil Georgiades seçilmiştir.[1189]

Yunanistan'la ilişkiler ancak 1925 yılında normale dönmeye başlamıştır. Aynı yıl Türkiye Atina'ya büyükelçi atamış, arkasından 1 Aralık 1926 tarihinde mübadele ile ilgili sorunları çözmek amacıyla bir andlaşma imzalanmıştır. Bu andlaşmanın uygulanmasında da sorunlar çıkmıştır.[1190] Bu arada göç dalgası Yunanistan'ın demografik yapısını bozmuş, Lozan'dan sonra Türkiye'den Yunanistan'a göç edenlerin sayısı 1.100.000 ulaşmıştır. Yalnızca Atina'nın nüfusu 1920 ile 1928 yılları arasında iki katına ulaşmıştı. Yunanistan'ın nüfusu ise 1928 yılında 6.200.000 olmuştu. Bu göçler konut ve işsizlik sorununu ortaya çıkarmış, sonuç olarak siyasi istikrarsızlık Yunanistan'ı çöküntünün eşiğine getirmiştir.[1191] 1922 yılından sonra Yunanistan *"darbeler"* ülkesi olmuş, bu süreç 1928 yılına, Venizelos'un başbakan olmasına kadar sürmüştür.[1192]

Bu arada Türkiye'nin Musul Sorunu ile uğraştığı bir sırada Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı İtalya ile gizli bir ittifak yaparak Türkiye'ye saldıracağı söylentisinin yarattığı kuşkular ve 1927 yılında Hacı Sami adındaki birisinin Ege'deki Yunan adalarından Türkiye'ye geçerek isyan çıkartmaya çalışması iki ülke arasındaki güvensizliğin ve gerginliğin artmasına yol açan diğer gelişmeler olmuştur.[1193] Türkiye ile Yunanistan'ın ilişkileri ancak 1930 yılından sonra yumuşamaya başlamıştır.

1930 yılında Türk-Yunan ilişkilerinde yakınlaşma döneminin başlamasında Bulgaristan'ın Balkanlardaki tutumu etkili olmuştur. Bu ülke Balkanlarda revizyonist tutum içerisine girmiş, Yunanistan ile Makedonya ve Batı Trakya sorununu gündeme getirmiştir. Bulgaristan'ın bu yıllarda revizyonist davranış içine girmesi Yunanistan'ı Türkiye'ye yaklaştırmıştır.[1194] Ancak gerek Türkiye, gerekse Yunanistan yalnızca savunma ihtiyacıyla yakınlaşmış değillerdi, her iki ülkenin de iç işlerinde yaşadıkları gelişmeler dış politikada tansiyonun düşürülmesini gerekli kılıyordu. Çünkü Yunanistan'da Kralcılar ile Venizelos sürtüşmesi yaşanırken, Türkiye'de yeniden yapılanma nedeniyle birtakım devrimler

---

[1185] Coşkun Üçok; **"Osmanlı İmparatorluğu ve Rum Ortodoks Kilisesi"**, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.189-192.
[1186] Azmi Süslü; **"Atatürk ve Azınlıklar"**, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmiş Beş Yılı Armağanı, (137-148), Ankara, 1998, s.142.
[1187] Gönlübol-Sar; a.g.e., s.70.
[1188] Bu konuda bkz. M. Süreyya Şahin; **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.
[1189] Gönlübol- Sar; a.g.e., s.70.
[1190] Şükrü Sina Gürel; **"Türk Dış Politikası 1919-1945"**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İstanbul, 1982, s.38.
[1191] Aynı; s.39.
[1192] Aynı; s.39-40.
[1193] Aynı; s.38.
[1194] Aynı; s.523.

gerçekleştiriliyordu.[1195] Türk-Yunan yakınlaşması, Venizelos'un başbakan olarak Ekim 1930 tarihinde Türkiye'ye gelmesiyle gerçekleşmiştir.

Venizelos'un Türkiye'ye gelmesinden önce, 10 Haziran 1930 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele sorununa çözüm getiren bir anlaşma imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre: "Doğum tarihi ve yeri ne olursa olsun Rumlar ve Türkler etabli deyiminin kapsamı içine alınmıştır. Ayrıca iki ülkenin azınlıklarına ait mallar konusunda düzenlemeler yapılmış ve böylece süregelen anlaşmazlık sona ermiştir."[1196]

Venizelos'un 30 Ekim 1930 tarihinde ziyareti sırasında bu defa Ankara'da iki devlet arasında, *"Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması"* imzalanmıştır. Bu antlaşmaya *"Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü"* de eklenmiştir. Ayrıca bir de *"Oturma, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi"* adıyla bir anlaşma imzalanmıştır. Bu imzalanan antlaşmaların tümü, *"Ankara Antlaşması"* olarak anılır.[1197]

(2) Yabancı Okullar Sorunu

Osmanlı Devleti kendi egemenliği altındaki toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek oluşturduğu *"Millet Sistemi"*ne göre yönetmiş,[1198] böylelikle Osmanlı Devleti'nde devletin kurumsal yapısının biçimlenmesi ve devletin toplumu algılayışı *"millet esasına"* göre olmuştur.[1199] Bu sistemde milletin üyeleri hükümetle olan ilişkilerini millet liderleri vasıtasıyla sağlamışlar, toplumdaki ve yönetimdeki statüleri de bir dinî cemaatin üyesi olmakla belirlenmiştir.[1200]

Millet sistemi Gayrimüslimler için birtakım haklar ve yükümlülükler öngörmekteydi. İbadet ve ayin serbestliği en önemli haklardandı ve ibadet yerlerinin dokunulmazlığı vardı. Ayrıca, eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, nüfus, sağlık ve yardımlaşma konularında tam anlamıyla özerktiler. Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki nikâh, miras ve vasiyetle ilgili işleri de millet teşkilatlarınca yürütülmekteydi. Cemaat mahkemelerinin bu konularla ilgili verdikleri kararlar da devlet organlarınca aynen uygulanmak zorundaydı.[1201] Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan tebaa, kendi değerleri doğrultusunda, kendi eğitim kurumlarını açabilme hakkına sahip olmuş; zamanla bu haktan yabancılar da yararlanmışlar ve açtıkları okul sayısı gittikçe artmıştır. Ancak oldukça insani ve demokratik olarak görünen bu gelişme, yabancıların emperyalist çıkarları için, Osmanlı Devleti'ne karşı kullandıkları bir silah haline dönüşmüştür. Bu okullar azınlıkları devlete karşı isyana kışkırtmakta birer araç olarak kullanılmış, ülkenin işgali sırasında bir başka deyişle Mütareke Döneminde ise faaliyetlerini daha da arttırarak bu süreci oldukça sıkıntılı bir hâle getirmişlerdir.[1202]

Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'deki faaliyetlerini sürdürmelerine herhangi bir sakınca olmayan yabancı okullar, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince kontrol altına alınmaya çalışılmış, millî ve laik bir konuma sahip olmaları için birtakım yeni düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Hükümet yabancı okullarda dinî izlerin ve işaretlerin kaldırılmasını istemiştir. Ayrıca yabancı okulların ilkokul seviyesinde bulunan sınıflarına Türk çocuklarının devam etmesini de yasaklayarak Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Sosyoloji derslerinin Türk öğretmenler taralından Türkçe olarak verilmesini zorunlu hâle ge-

[1195] Mustafa Türkeş; **"Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923–1938)"**, Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No: 582, Ankara, 1998, s.133–134.

[1196] Armaoğlu; a.g.e. 1984, s.326.

[1197] Soysal; a.g.e., s.391.

[1198] Bilal Eryılmaz; **Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Basın Yayınları, İstanbul, 1990, s.17. (Osmanlı Devleti'nde "millet" sözcüğü bugünkü anlamında kullanılmamış olup, sözcük bir dini topluluğu ifade için kullanılmıştır) Ayrıca Bkz. İlber Ortaylı; **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet"**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.4, s.996.

[1199] Murat Belge; **"Yeni Birlik Biçimleri İhtiyacı ve Azınlıklar"**, Birikim, sayı 71–72, Mart-Nisan 1995, s.13.

[1200] Bilal Eryılmaz; **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992, s.13,33.

[1201] Nuri Adıyeke; **"Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair"**, Osmanlı, c.IV., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.257-260.

[1202] Ayten Sezer; **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923–1938)**, Ankara, 1999, s.5–15.

tirmiştir. Okullar Türk müfettişlerinin denetimine alınmış her türlü tayinin hükümetin onayından geçmesi istenmiştir. Bu kararlar üzerine Türkiye'deki elçiler hükümetle görüşmek istemişler, fakat Türk Hükûmeti bunu bir iç sorun sayarak görüşmeyi reddetmiştir. Bu esaslara uymayan bazı yabancı okullar kapatılmış ve geri kalan okullar ise hükûmetin isteğini kabul ettiklerinden sorun çözümlenmiştir. [1203]

(3) Irak Sınırı ve Musul Meselesi

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Musul bölgesi, petrolleri dolayısıyla, İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta ABD arasında rekabet konusu olmuş stratejik bir bölgedir. Gizli olarak İngiltere ve Fransa arasında 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile bu bölge Fransa'ya bırakılmıştı. Ancak 18-26 Nisan 1920 tarihindeki San Remo Konferansı'nda Fransa, kendisini Orta Doğu' da desteklemesine karşılık Sykes-Picot Anlaşması ile elde ettiği hakları İngiltere'ye devretmiştir. Konferansta ayrıca İngiltere ile Fransa arasında bir petrol anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ile Musul'un İngiltere'nin Irak manda bölgesine dahil edilmesi kesin karar altına alınmıştır. Fransa'ya da Irak petrollerinden % 25 hisse verilmesi ve petrol taşıma kolaylıkları tanınması sağlanmıştır. Görüldüğü gibi İngiltere, Musul konusunda Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında sabit bir fikirle hareket ederek burayı ele geçirmeyi düşünmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere, Musul'u Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak 15 kasım 1918 tarihinde işgal etmiştir.[1204] Lozan Barış Konferansı sırasında en sert tartışmalardan biri de Irak sınırı ve Musul üzerinde yapılmıştır. İngiltere zengin petrol yatakları bulunan Musul'un, mandası altında bulunan Irak'ta kalması fikrini savunuyordu. Türk heyeti ise, Musul'un Misak-ı Millî sınırları içinde olduğunu iddia ederek, halkın önemli bir kısmının Türk olmasına dayanarak da gerekirse bir plebisit yapılabileceğini kabul edeceğini bildiriyordu. İngiltere bu teklifi reddetti. Irak sınırı görüşmelerin devamını tehlikeye sokunca, andlaşmanın imzalanmasına bir engel oluşturmaması amacıyla konunun İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözümlenmesi kabul edildi. Bu amaçla Lozan Andlaşması'nın 3'üncü Maddesinin 2'nci Fıkrasına şöyle bir hüküm konulmuştur. "*Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözülecektir. Belirlenen süre içerisinde iki devlet arasında anlaşma sağlanamadığı takdirde sorun Cemiyet-i Akvam Meclisine gönderilecektir.*[1205] Aynı zamanda her iki devlet sorun çözülene kadar Irak sınırında herhangi bir askeri harekât yapmayacaklarını karşılıklı olarak taahhüt etmişlerdir. Ancak İngiltere bu taahhütlere uymamış ve konferansın hemen sonrasında Süleymaniye kentini top ateşine tutmuştur. Bir yıl sonra da kenti işgal etmiştir. Türkiye bu olay ile ilgili olarak Milletler Cemiyetine müracaat etmiş, ancak bir sonuç alamamıştır.

İngiltere, 5 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'ye müracaat ederek Lozan Andlaşması'nın ilgili maddesi uyarınca Irak sınırı sorununun görüşülmesini talep etti. 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da Haliç Konferansı toplandı. Ancak taraflar burada da Lozan'daki isteklerinde ısrar edince konferans bir sonuç alamadan dağılmıştır.[1206] Bundan sonra da İngiltere sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır.

Musul sorunu bütün olarak Milletler Cemiyeti Konseyi'nde 1924 yılı Eylül ayında görüşülmeye başlanmış ve 15 Aralık 1925 yılında son karar alınıncaya kadar gündemde kalmıştır.[1207] İngiltere, tüm bu süreçte Türkiye'nin üye olmadığı cemiyetin üyelerini etki altına almıştır.

Musul sorununda İngiltere'nin tezi, mevcut statükonun korunması yönünde idi. Türkiye ise, Musul'da bir plebisit yapılarak kararın halk tarafından verilmesini istiyordu. Bölgede Türk, Kürt ve Arap nüfus bulunuyordu. Türkler oran olarak ikinci sırada bulunuyordu ve Kürtlerin de

[1203] Sezer; a.g.e., s.31-34.
[1204] Gönlübol; a.g.e., s.72.
[1205] Aynı; s.73.
[1206] Uçarol; a.g.e., s.562.
[1207] Soysal; a.g.e., s. 304.

Türkiye lehine oy kullanması bekleniyordu. Bu gelişmeler üzerine Milletler Cemiyeti sorunu yerinde incelemek üzere 30 Eylül 1924 tarihinde Macaristan'ın eski başbakanlarından Kont Teleki başkanlığında bir İnceleme Komisyonu kurdu.[1208] İsveç ve Belçikalı uzmanların da görev aldığı komisyona Türk ve İngiliz üyeler de yardım edecekti. Ancak İngilizler Türk üyeye zorluklar çıkarırken bir taraftan da kuzeye doğruda sürekli yeni topraklar işgal etmeye devam ediyordu. Bu da sınır boyunca kanlı çatışmaların çıkmasına neden oluyordu. İş uzayıp sınır çatışmaları arttıkça komisyon 29 Ekim 1924 tarihinde Brüksel'deki toplantıda aldığı kararla taraflar arasında geçici bir sınır ortaya koydu. *"**Brüksel Sınırı**"*[1209] ismi verilen bu geçici durumu Türkiye'de kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti bundan sonra soruna gerçek çözüm bulmak amacı ile İsveç, İspanya ve Uruguay temsilcilerinden oluşan özel bir komisyon daha kurdu. Yeni oluşturulan bu komisyon hazırladığı soruşturma raporunu 16 Temmuz 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne sundu. Raporda Türk tarafının tezi olan plebisit kararı ile ilgili olarak, ancak tarafların ortak bir karar almaları hâlinde bu yola başvurulabileceği belirtilmiştir. İngiltere zaten bu teze karşı çıktığı için uygulanma ihtimali hiçbir zaman da olamamıştır. Komisyon sorunun çözümü ile ilgili raporunu Eylül 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sundu. Komisyon raporunda Musul halkının hiçbir tarafa katılmasızın bağımsız kalmak istediğini bildirmiştir. Buna rağmen komisyon Cemiyet Meclisine şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"1.Musul Irak'ın bir parçası sayılacak ve Irak 25 yıl süre ile İngiliz mandası altına konulacaktır.

2.Türkiye ile Irak arasındaki sınır hattı Brüksel'de tespit edilen hat olacaktır."[1210]

Komisyonun bu tavsiyeleri gerek Türk halkı, gerek Cenevre'deki Türk temsilcilerinin şiddetli tepki ve itirazlarına sebep olmuştur. Türk temsilcileri başta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey olmak üzere Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararlarını Cemiyet Andlaşması'nın çizdiği sınırlar içerisinde verebileceğini ve taraf üç devletin ortak bir kararda uyuşmaması durumunda her üç devleti birden bağlayacak ortak karar alamayacağını söylemişlerdir. Türk temsilcilerin bu itirazı üzerine Cemiyet Meclisi 19 Eylül 1925 tarihinde Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na müracaat ederek şu konularda görüşünü sormuştur:

"1.Lozan Andlaşması'nın 3. Maddesinin 2. Fıkrasına göre Meclis tarafından alınacak kararın mahiyeti nedir? Bu bir hakemlik mahkemesi kararı mıdır, bir tavsiye midir, yoksa sadece bir tavassut [aracılık] *mudur?*

2.Karar oybirliği ile mi, yoksa çoğunlukla mı alınmalıdır? İlgili tarafların temsilcileri oylamaya katılabilir mi?"[1211]

Bu sorulardan da anlaşılacağı üzere Türk tarafı Daimi Adalet Divanı'na sadece usule ilişkin sorular sormuştur. Daimi Adalet Divanı ise verdiği cevabi kararda "Milletler Cemiyeti Meclisi'nin bağlayıcı kararlar alamayacağını ancak, Lozan Andlaşması'nın 3'üncü Maddesinin 2'nci fıkrasının son cümlesindeki *"mukadderatı kat'iyesi bu karara muallak olan ifadesi ile taraflar Cemiyete bu konuda bağlayıcı karar alma yetkisini tanımıştır."*[1212] demiştir. Sonra da Milletler Cemiyeti Meclisi'nde kararların oybirliği ile alınacağını hatırlatarak soruna taraf olan devletlerin de oy hakkı bulunmadığını bildirmiştir. Bu tavsiye kararları üzerine Türkiye temsilcilerini geri çekmiştir. Milletler Cemiyeti Meclisi, Türkiye'nin gıyabında İnceleme Komisyonu kararlarını aynen kabul etmiştir. Gerçekte Türk temsilcilerinin Cenevre'de bulunarak Cemiyet Meclisi'ndeki oylamaya katılmaları da sonucu değiştirmeyecekti. Türkiye hem Milletler Cemiyeti'nin üyesi değildi, hem de soruna taraf olarak oy hakkı yoktu. İngiltere Milletler Cemiyeti üzerindeki tüm nüfuzunu kullanarak kararın Türkiye aleyhinde çıkmasını sağlamıştır. Bu durum Türkiye'de büyük bir tepki ile karşılanmıştır. İngiltere ile ilişkiler gerginleşerek savaş havasına girmiştir. Gerginleşen ilişkiler sonucu ortaya çıkan savaş

[1208] Gönlübol; a.g.e., s. 75.
[1209] Soysal; a.g.e., s. 305.
[1210] Gönlübol; a.g.e., s. 75.
[1211] Aynı; s.76.
[1212] Aynı, s.76.

atmosferine bağlı olarak birtakım hazırlıklara girişildiği sırada Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması ve ülke içinde de değişik alanlarda devrim hareketleri sürecinin devam etmesi Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Zaten uzun ve yorucu bir savaştan yeni çıkılmıştı. Çözüm bekleyen acil birçok sorun vardı. Ayrıca İngiltere gibi Fransa ve İtalya'nın da Türkiye'den bazı istekleri vardı. Uluslararası politikadaki yalnızlık da Milletler Cemiyeti'nin Musul sorunun görüştüğü sırada iyice su üstüne çıkmıştı. İçte ve dışta var olan bu durumlar karşısında Türkiye İngiltere ile görüşmeyi kabul etti. Sonuçta Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde *"Sınır ve iyi Komşuluk Anlaşması"* imzalandı.[1213] Anlaşma iki gün sonrada TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmaya göre: Türkiye ile Irak arasındaki sınır İnceleme Komisyonu tarafından tespit edilen ve "Brüksel Sınırı" diye biline hat üzerinde olacaktır. Böylece Türkiye Musul üzerindeki tüm haklarından vazgeçmiştir. Ancak burada Türkiye lehine bazı küçük sınır düzeltmelerin yapılması öngörülmüştür. Ayrıca Irak Hükûmetinin Türkiye'ye 25 yıl süre ile Musul petrollerinden elde edeceği gelirin % 10'unu vermesi de kararlaştırılmıştır.[1214] Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 ay içinde, Türkiye Hükûmeti öngörülen payını nakite çevirmek istediği takdirde Irak Hükûmeti'ne haber verecek, Irak Hükûmeti de 30 gün içerisinde Türkiye'ye 500.000 İngiliz lirası ödeyecektir.[1215] Nitekim kısa bir süre sonra Türkiye bunu tercih edecektir.[1216] Bu petrol geliri payı, Türkiye'nin Musul'dan vazgeçmesinin bir karşılığı olarak öngörülmüştür.

Böylece, Türkiye Irak sınırı İngiltere'nin istediği ve Milletler Cemiyeti'nin de öngördüğü şekilde Türkiye'nin aleyhine olarak çözümlenmiştir. Bundan sonra Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler hızla gelişirken İngiltere Türkiye ilişkileri de olumlu bir havaya girmiştir. Bu sorun sonrası Türkiye, ikili veya çok taraflı dış politika sorunlarını uluslararası yargı aracılığıyla çözme yerine ikili görüşmelerle çözmeyi bir dış politika ilkesi olarak benimsemiştir.

(4) Milletler Cemiyetine Girişimiz

Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası barışın korunması ve iş birliğinin sağlanması amacıyla kurulan teşkilattır. Bu teşkilat ABD Başkanı Wilson'un görüşleri doğrultusunda dünya barışına hizmet etmek amacıyla kurulmuştur. Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihinde yapılan toplantısında cemiyetin kurulmasına karar verilmiş ve bu kararı yerine getirmek için de bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun hazırladığı sözleşme 28 Nisan 1919 tarihinde Konferans Genel Kurulu'nda kabul edilerek Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Ancak cemiyet daha çok Birinci Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıkan devletlerin önderliğinde Versay Andlaşması'nın getirdiği sistemi korumaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen devletler başlangıçta cemiyete üye olarak alınmamıştır. Dolayısı ile Türkiye'de cemiyete kabul edilmemiştir. 1930'lu yılları takip eden süreçte uluslararası alanda meydana gelen değişmeler yenilen devletlerin de örgüte kabul edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Lozan Barış Andlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye yaptığı devrimlerle batılı bir devlet hüviyeti kazanmıştı. Türk milletinin bu konudaki duyarlılığı ve devrimlere olan bağlılığı kısa sürede tüm dünyada takdir edilir bir hâle gelmişti. Ayrıca hukuk alanındaki yeniliklerle, yabancı devletlerin Türkiye'deki azınlıkları bahane ederek iç işlerine karışmalarının da önüne geçilmiştir. Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde benimsediği barışçı tutum da dünya devletlerinin Türkler hakkındaki bir çok olumsuz kanaatlerinin değişmesine ortam hazırlamıştır. Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türkiye, kendisine güvenilen ve dostluğu aranılan bir devlet hâline gelmiştir. Gerçekten de bu süreçte Türkiye komşu ve komşu olmayan bir çok devletle karşılıklı dostluk ve ticaret anlaşmaları yapmıştır. 1928 yılında İtalya, 1930 yılında Fransa ve Yunanistan ile yapılan anlaşmalar sadece birkaç örnek olarak verilebilir. Nitekim Türkiye; Sovyetler Birliği, İran, Irak, Suriye, Afganistan, Bulgaristan gibi daha birçok ülke ile siyasi ve ticari ikili anlaşmalar yapma

---

[1213] Soysal; a.g.e., s. s.306.
[1214] Gönlübol; a.g.e., s.79.
[1215] Uçarol; a.g.e., s.563.
[1216] Soysal; a.g.e., s.306.

eğiliminde olmuştur. Türkiye bir taraftan kendi güvenliğinin sağlamaya çalışırken bir taraftan da dünya barışına katkıda bulunmaya çalışıyordu. Türkiye'nin bu tutumu dünya devletleri tarafından da son derece olumlu karşılanmıştır.

Türkiye, Milletler Cemiyetine üye olma konusunda çok istekli davranmamıştır. Bu isteksizliğin en büyük nedeni ise Musul Sorunu konusunda Cemiyetin İngiltere'nin etkisi altında kalarak aleyhte bir karar almasıdır.[1217]

1930 yılına doğru Avrupa'da ortaya çıkan gruplaşma dünya barışını yeniden tehdit etmeye başlamıştı. Bu döneme kadar daha çok kendi iç sorunları ile ilgilendiği için uluslararası politikaların dışında kalan Türkiye, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde takip ettiği dış politika ile de bütün dünyanın takdirini kazanıyordu. Bu da Türkiye'nin uluslararası politikada ağırlığının artmasına neden oluyordu. Nitekim Fransa Dışişleri bakanı Aristide Briand'ın girişimi ile kurulmak istenen Avrupa Birliğine Türkiye'de davet edilmiştir. Briand'ın 17 Mayıs 1930 tarihinde Avrupa devletlerine gönderdiği memoranduma cevap veren bir çok ülke birliğe Türkiye'nin de katılmasını istediklerini bildirmişlerdir.[1218] Zaten Türkiye bu birlik düşüncesinden önce Kellog - Briand Paktını imzalayarak uluslararası iş birliğine fiilen katılmıştı.

Tüm bu gelişmelerin ışığı altında 1930'lu yılların başında Türkiye'de Milletler Cemiyeti'ne katılma konusunda bir kanaat oluşmuştu. Bu isteğini de 1931 yılında Sovyetler Birliğine gönderdiği notayla güvence vermesi ile ortaya koymuştur. Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras ise 15 Temmuz 1931 tarihinde TBMM'de yaptığı bir konuşmada konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "*Milletler Cemiyeti fikri Türkiye Cumhuriyetinin ve Türk inkılabının pek hoşlandığı bir fikirdir. Adeta kendi fikrimizdir diyebiliriz. Bir de o fikri uygulamak için yapılan kurum vardır. Fikir ile kurumdan ayrı ayrı bahsedişim, uygulama ile teori arasındaki farkı işaret içindir. Yoksa bu kuruma karşı dostane hareket ediyoruz ve onun giriştiği her işe memnuniyetle katılıyoruz.*[1219]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki düşüncesi ise Türkiye'nin Milletler Cemiyetine kendisi müracaat ederek değil, teşkilatın daveti üzerine katılması idi. Gerçekten Milletler Cemiyeti 6 Temmuz 1932 tarihinde Çin-Japon uyuşmazlığını görüşmek için yaptığı olağanüstü toplantı sırasında İspanya'nın teklifi ve Yunanistan'ın desteği ile Türkiye'nin teşkilata davetini öngören bir karar tasarısını kabul etmiştir. Bu davetin Türkiye'ye bildirilmesi üzerine de TBMM 9 Temmuz 1932 tarihinde daveti kabul ettiğine dair bir genel kurul kararı almıştır. Aynı gün Dışişleri Bakanı Aras, Cemiyet Genel Sekreterliğine gönderdiği bir mesajla katılım kararını bildirmiştir.[1220] Bu mesaj üzerine Genel Sekreter konuyu Genel Kurula sunmuş ve 18 Temmuz 1932 tarihinde yapılan oylama sonucu 43 üyenin oybirliği ile aldığı karar sonucu da Türkiye'nin üyelik süreci tamamlanmıştır.[1221] Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden sonra Sovyetler Birliği de 1934 yılında teşkilata katılmıştır.

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katılarak uluslararası alanda sıkı iş birliğine devam edeceği mesajını bir kez daha kuvvetle vurgulamış olmaktadır. Türkiye bundan sonra gerek Milletler Cemiyeti içinde ve gerekse dışında barışçı tutumunu devam ettirmiştir.

(5) Balkan Antantı

Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve Kurtuluş Savaşı ile devam eden uzun savaş yıllarından sonra imzalanan Lozan Barış Andlaşması ile Türkiye barış ortamına girmiş bulunuyordu. Atatürk'ün önderliğinde dış politikada barışı savunan bir ülke olarak da, dünyada önemi her geçen gün artmaya devam ediyordu. Atatürk bölgesel barış anlaşmalarının evrensel barış için bir basamak olduğunu düşünüyordu. Bu düşünce ışığında Türkiye özellikle komşu coğrafyası ile yakın ilişkiler kurmaya da özel bir önem veriyordu.

[1217] Uçarol; a.g.e., s.576.
[1218] Gönlübol; a.g.e., s.99.
[1219] Aynı, s.100.
[1220] Soysal; a.g.e., s.399.
[1221] Aynı, s.400.

Böylece Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden bu yana Balkan devletleri ile kesilmiş olan ilişkilerin yeniden canlandırılması için ikili dostluk anlaşmaları imzalanmaya başlanmıştı. Bunlar; 15 Aralık 1923 tarihinde Arnavutluk ile, 18 Ekim 1925 tarihinde Bulgaristan ile, 28 Ekim 1925 tarihinde de Yugoslavya ile imzalanan anlaşmalardır.[1222]

Türkiye Balkan devletleri ile arasındaki sorunları gidermeye çalışırken Balkan devletleri de kendi aralarındaki sorunları çözmeye çalışıyordu. Bu karşılıklı yakınlaşmaların sonucu olarak 1930 yılına doğru Balkan ülkeleri arasında ciddi bir yakınlaşma ve iş birliği havası ortaya çıkmıştır. Fakat Balkan Birliği konusundaki ilk adımlar Balkan hükûmetleri tarafından değil, kişisel girişimlerle atılmıştır. Bu konudaki ilk teklif eski Yunan başbakanlarından Aleksandr Papanastasiyu'dan gelmiştir. Dünya Barış Kongresi Derneği'nin başkanı sıfatı ile 1929 Ekimi'nde Atina'da yaptığı toplantıda devamlı bir Balkan Antantı kurulması fikrini ileri sürmüştür. Türkiye dahil bütün Balkanlı temsilciler bu fikri kabul etmişlerdir. Bunun sonucunda da 1930 Ekim'inde Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın katılımlarıyla Atina'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştır.[1223] Bu konferansı takiben ikinci konferans Ekim 1931'de İstanbul'da, üçüncü konferans Ekim 1932'de Bükreş'te ve dördüncü konferans da Kasım 1933'de Selanik'te toplanmıştır. Bu konferanslar sonunda, Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan Denizcilik Bürosu, Balkan Ziraat Odası, Balkan Turist Federasyonu, Balkan Hukukçuları Komisyonu, Balkan Tıp Federasyonu gibi sivil toplum örgütleri ortaya çıkmıştır.[1224] Ancak Balkan devletleri arasındaki yakınlaşmanın asıl sebebi 1930 Ekimindeki Türk Yunan Anlaşmalarının doğurduğu Türk-Yunan yakınlaşmasıdır. Ayrıca Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu yakınlaşmanın sonucu olarak 14 Eylül 1933 tarihinde bir Dostluk ve Sınır Güvenliği Anlaşmasının imzalanmış olması, bu yakınlaşmayı daha da artırmıştır. Bu anlaşma, Yunanistan Başbakanı Çaldaris ile Dışişleri Bakanı Maksimos'un Ankara'yı ziyaretleri sırasında imzalanmıştır.[1225]

Balkan Paktı'nı imzalayan Dışişleri Bakanları (soldaki Tevfik Rüştü Aras)

Bu ikili anlaşmalar ve yapılan dizi konferanslarla Balkan devletleri arasında kısmi bir iş birliği sağlanmış ancak siyasi bir paktın kurulması konusunda anlaşmaya varılamamıştır. Özellikle Bulgaristan ve Arnavutluk'un iş birliği konularında çekingen davrandıkları tespit edilmiştir. Bu iki ülke görüşmelere azınlık meselelerini de dahil etmek istiyorlardı. Ancak Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya bu konunun görüşülmesine engel olmuşlardır.

[1222] Uçarol; a.g.e., s.577.
[1223] Armaoğlu; a.g.e., s.338.
[1224] Uçarol; a.g.e., s.577.
[1225] Soysal; a.g.e., s.433.

Her şeye rağmen Türkiye özellikle Bulgaristan konusunda uzlaştırıcı bir tutum sergilemişse de başarılı olamamıştır. Bulgaristan'ın şüphelerini gidermek amacı ile Başbakan İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sofya'ya bir ziyaret bile yapmışlardır.[1226]

Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan 14 Eylül 1933 tarihli anlaşma Romanya'yı bu konuda harekete geçirdi. Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'nun Ankara'yı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Türkiye ile Romanya arasında 17 Ekim 1933 tarihinde *"Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Anlaşması"* imzalanmıştır.[1227] Romanya'yı bu anlaşmayı imzalamaya götüren sebeplerden biri, Bulgaristan'ın isteklerinden çekinmesi ve diğeri de kendi deniz ticaretinin, Boğazlarda serbest geçişin bekçisi olan Türkiye'ye bağlı bulunmasıdır.[1228]

Türkiye'nin yaptığı bu ikili anlaşmalar, Bulgaristan'ı rahatsız etmiştir. Bulgaristan'ın bu konuda takındığı tavır ise Yugoslavya'yı endişeye sevk etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Belgrad'ı ziyareti sırasında da Türkiye ile Yugoslavya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. 27 Kasım 1933 tarihli *"Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Anlaşması"* [1229] adını taşıyan bu anlaşma ile de Türkiye, Balkan coğrafyasında statükocu diye tanımlanan üç devletle yaptığı dostluk ve saldırmazlık anlaşmalarını tamamlamıştır. Yugoslavya'yı bir an önce böyle bir anlaşmayı imzalamaya götüren sebep, Bulgaristan'dan duyduğu endişe olduğu kadar, İtalya'nın Arnavutluk'ta kurduğu kontrolün de kendisi bakımından yarattığı tehlikedir. Görüldüğü gibi, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile yapılan ikili anlaşmaların hepsinin merkezini Türkiye oluşturmuştur.

Bu gelişmeler üzerine **Türkiye**, **Yunanistan**, **Romanya** ve **Yugoslavya** aralarında tek bir anlaşma yapmak üzere Şubat 1934 tarihinde Belgrat'ta bir araya geldiler. Bu toplantıda Balkan Antantı'nın tasarısı hazırlandı. 9 Şubat 1934 tarihinde de Atina'da hazırlanan bu tasarının taraflarca imza edilmesinden sonra Balkanlarda barışın güçlendirilmesi amacıyla düşünülmüş olan ***"Balkan Antantı"*** resmen kurulmuştur.[1230] Anlaşmanın esas hükümleri üç kısa madde ile özetlenmiştir. Bunlar:

"Madde 1: Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya, bütün Balkan sınırların güvenliğini karşılıklı olarak üstlenirler.

Madde 2: Anlaşmada belirlenen çıkarların tehdit edilmesi durumunda alınacak önlemler konusunda birbirlerine danışırlar. Paktı imzalamamış herhangi bir Balkan devletine karşı birbirine önceden haber vermeden siyasi hiçbir harekette bulunamazlar. Taraflardan birinin oluru olmaksızın diğer herhangi bir Balkan ülkesine karşı siyasi hiçbir yükümlülük altına giremezler.

Madde 3: Bu anlaşma imzalanmasıyla birlikte yürürlüğe girer. anlaşma, her Balkan devletine açık bulunacaktır."[1231]

Bu anlaşma metni 6 Mart 1934 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır. Böylece Türkiye de yeni kurulan bu paktın resmen üyesi olmuştur.[1232] Balkan Antantı ile Balkan sınırlarının korunması yanında barışın güçlendirilmesi ve tarafların her konuda birbirlerine yardım etmesi de kararlaştırılmıştır.

Balkan Antantı'nın başarısı 1936 yılına kadar devam etmiştir. İtalya'nın Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'a saldırması, Milletler Cemiyeti'nin bu devlete karşı zorlama kararı alması ve bu kararın uyulmasına Balkan Antantı ülkeleri birlik hâlinde katılmışlardır. Ayrıca Türkiye'yi Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için desteklemişler ve Montrö Konferansı'nda birlikte hareket etmişlerdir. Atatürk Antant'ın kurulmasından sonra daima bunun güçlenmesi

---

[1226] Armaoğlu; a.g.e., s.338.
[1227] Soysal; a.g.e., s.437.
[1228] Armaoğlu; a.g.e., s.339.
[1229] Soysal; a.g.e., s.441.
[1230] Aynı, s.454.
[1231] Gönlübol; a.g.e., s.107.
[1232] Turan; a.g.e.,1999, s.278.

için çalışmıştır. Bu konudaki düşüncelerini her fırsatta açıklayarak anlaşmaya katılmayan diğer Balkan devletlerine de bu konuda iyi niyetli telkinlerde bulunmuştur.[1233] Ancak 1936 yılından sonra Almanya'nın Balkanlar'ı ve Ortadoğu'yu nüfuzu altına alma girişimi ve İtalya'nın Balkan Devletleri'nin birbirinden koparma politikası karşısında Balkan Antantı çözülmeye başlamıştır. Bu çözülmede İngiltere ve Fransa'nın bu iki saldırgan devlete karşı yatıştırma politikası uygulaması da etkili olmuştur. Ocak 1937 tarihinde Yugoslavya'nın Bulgaristan'la bir dostluk anlaşması imzalaması Balkan Antantı'nı temelinden sarsmıştır.[1234] Bu gelişmeden sonra Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Balkan Antantı'nı ayakta tutmak için Balkan Devletlerini ziyaret etmişler, ancak bir sonuç alamamışlardır. Balkan devletleri son toplantısını 1940 yılında Belgrat'ta yapmıştır.

(6) Montrö Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

Uluslararası hukuk anlamında Türk Boğazları denilince, Montrö Sözleşmesi'nin başlangıcında da ifade edildiği gibi İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nin gemi seyrinde kullanılan geçiş güzergâhının bütünü anlaşılmalı ve Boğazlardan geçişe ilişkin rejimde de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Tarihin her döneminde özellikle stratejik anlamda çok önemli bir yere sahip olmuş olan Türk Boğazlarındaki Türk egemenliği süreci, Boğazlardan geçiş rejimi yönünden genel çerçevede değerlendirildiğinde; tek taraflı, iki taraflı ve çok taraflı anlaşmalar dönemi olarak üç evreye ayrılmaktadır.

Boğazların İstanbul'un Fethi'nden 1809 Yılındaki Kale-i Sultaniye(Çanakkale) Anlaşması adı verilen sürece kadarki dönemi, tek taraflı anlaşmalar dönemidir. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki mutlak egemenlik dönemidir. Yani, istediği devletin ticaret ya da savaş gemilerine Boğazlardan geçiş izni verip vermeme yetki ve gücüne sahip olduğu bir dönemi ifade etmektedir.

1809 Kale-i Sultaniye Anlaşması'ndan 1841 yılındaki Londra Anlaşması'na kadarki süreç ise, ikili anlaşmalar dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin başlangıcı olarak kabul edilen Kala-i Sultaniye Anlaşması ile *"Barış zamanında Boğazların bütün yabancı savaş gemilerine kapalılığı"* prensibi Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilerek, egemenlik haklarının sınırları daraltılmıştır. Bu dönemin diğer ikili anlaşması olan 1829 tarihli Edirne Anlaşması ile de, *"Karadeniz'in bütün yabancı devletlerin ticaret gemilerine açıklığı ve ticaret gemilerinin Osmanlı Devleti'nce durdurularak denetlenemeyeceği"* esası kabul ettirilerek Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları biraz daha kısıtlanmıştır. Yine bu dönemin içerisinde yer alan 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Anlaşması ile de, Osmanlı Devleti'nin talebi sonucu Rus savaş gemilerinin yardıma gelerek Boğazlarda demirlemesi ve bu ihtiyacın ortadan kalkmasına rağmen Boğazları terk etmemesi ile de Boğazlardaki egemenlik hakları eskiye oranla çok daha fazla zedelenmiştir.

1841 tarihli Londra Anlaşması'ndan günümüze kadar gelen süreç ise Boğazlara ilişkin çok taraflı anlaşmalar dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın da içinde bulunduğu beş taraf devletle Osmanlı Devleti arasında 1841 yılında imzalanan Londra Anlaşması, *"Barış ortamında Boğazlardan hiçbir savaş gemisinin geçmemesi"* prensibini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir. Bu temel geçiş rejimi; 1856 Paris Anlaşması ile Rusya ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını biraz daha kısıtlayacak şekilde devam ettirilmiş, 1871 Londra Boğazlar Anlaşması ve 1878 Berlin Anlaşması ile de bazı yeni düzenlemelere gidilmekle beraber Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde, Osmanlı Devleti savaşın doğrudan tarafı olması nedeniyle İtilaf Devletleri'nin savaş ve ticaret gemilerine Boğazları kapatarak dilediği düzenlemeyi yapma yoluna gitmiştir.

[1233] Uçarol; a.g.e., s.579.
[1234] Aynı, s.579.

Türk milletine asla kabul ettirilemeyen ve bu nedenle de hayata geçirilemeyen Sevr Anlaşması'nda ise; *"Savaş ve ticaret gemilerine Boğazlardan serbest geçiş rejimi"* uygulanarak, bu uygulamanın denetiminin de Boğazlar Komisyonu aracılığı ile yapılmasına ilişkin bir düzenleme yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları fiili olarak ortadan kaldırılmıştır.

1923 tarihli Lozan Anlaşması ile, anlaşma metnine dâhil olmakla beraber ayrı bir sözleşme olarak düzenlenen *"Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme"* adıyla yeni bir düzenleme yapılmıştır. Genel anlamda Lozan'daki geçiş rejimine ilişkin getirilen düzenlemede; *"Ticaret gemilerine geçiş serbestîsi, savaş gemilerine ise; Türkiye'nin savaşan ya da tarafsız olması durumuna göre belli koşullarda geçiş izni verilen"* prensibin benimsendiği görülmektedir.

1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yabancı gemilerin Boğazlardan geçmesi ile ilgili hükümleri genel olarak Misak-ı Millî esaslarına uygundur. Fakat Türkiye'nin muhalefetine rağmen, Boğazların silahtan arındırılması ve yabancı gemilerin Boğazlardan geçişlerine nezaret etmek üzere kurulan Milletlerarası Komisyon Türkiye'nin egemenlik haklarını sınırlamaktaydı. Boğazlardan geçiş serbestliği ve gayri askerî hâle getirilen bölgenin güvenliği, Milletler Cemiyeti'nin teminatı altına konarak[1235], Türkiye'nin güvenlik kaygılarına dönük çekinceleri giderilmek istenmiştir.

Boğazların silahtan arındırılması, uluslararası ilişkilerin bozulmaya başlamasından sonra Türkiye'yi endişelendirmiş ve Türk temsilcileri de çeşitli uluslararası konferanslarda Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini talep etmişlerdir. Türk hükûmeti bu talebini ilk kez Londra'da toplanan silahsızlanma konferansının genel görüşmeleri sırasında 23 Mayıs 1933 yılında ortaya atmış ve 1934 yılında Mussollini'nin Asya ve Afrika'ya dönük emellerini açıkladığı konuşmalarından sonra Milletler Cemiyeti toplantılarında tekrarlanmıştır. Türkiye'nin bu talebi 1923 Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf devletlerce olumlu karşılanmıştır.[1236]

Türkiye, Boğazlar rejimini değiştirmek teşebbüsüne Atatürk'ün direktifi ile girmiştir. Tevfik Rüştü Aras bu meseleden Atatürk'e bahsettiğinde Atatürk, *"Benim görüşüme göre de Avrupa'nın durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir... Bu işte behemehal muvaffak olacağız"*[1237] diyerek İkinci Dünya Savaşı süreci ortamından yararlanma öngörüsünü bir kez daha ortaya koyarak Montrö düzenlemesi sürecini başlatmıştır.

Türk hükûmeti 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere birer nota göndererek, sözleşmenin tadilini istemiş ve bu notada Türkiye'yi böyle bir teklife zorlayan nedenlerin uluslararası ilişkilerdeki yeni gelişmeler olduğu belirtilerek, bu gelişmeler özetlenmiştir. Türk Hükûmeti, *"siyasal koşulların değişmiş olması, hükümlerin de değişmesini gerektirir"* hukuk ilkesine dayanarak,[1238] bu talebini yapmıştır. Türkiye'nin bu teklifi taraf devletlerin bazılarında tartışmalara neden olsa da iki ay süren konferans görüşmelerinden sonra 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö şehrinde konferans toplanmıştır.[1239] Montrö Konferansı, İtalya dışında ilgili dokuz devletin katılımıyla 22 Hazirandan 22 Temmuza kadar bir ay sürmüş ve yeni sözleşmenin imzalanmasıyla sona ermiştir[1240].

Konferans'ta Türkiye delegasyonu, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Paris Büyükelçisi Suad Davaz, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Numan Menemencioğlu, Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Asım Gündüz, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Daimi Delegesi ve Sivas milletvekili Necmettin Sadak'tan oluşmuştur. Ayrıca on biri diplomat, yedisi yüksek rütbeli asker, ikisi uzman yüksek memur, dördü enformasyon işleriyle görevli olmak üzere 24 yardımcı bulunmaktaydı[1241].

[1235] Gönlübol- Sar; a.g.e., s.126.
[1236] Aynı; s.127.
[1237] Aynı
[1238] Soysal; a.g.e., s.494.
[1239] Gönlübol-Sar; a.g.e., s.125.
[1240] Soysal; a.g.e., s.495.
[1241] Aynı

Montrö Konferansı'nda izlenen görüşme yöntemi en basit yöntemlerden biriydi. Konferans Başkanı,Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetince sunulmuş olan sözleşme tasarısını tartışma temeli olarak almayı ve bu tasarıyı madde madde incelemeyi kabul etmiş, ayrıca bir Teknik Komite ile Yazı Komitesi kurulmasına karar verilmiştir. Bu genel çerçevede komisyonlar ve alt komisyonlar gibi zaman kaybı yaratacak çalışma gruplarına gerek kalmadan metinlerin hazırlanması oldukça kısa bir süre içinde hazırlanmıştır.

Montrö Konferansı

Konferans boyunca 17 genel oturum yapılmış ve bu oturumların sonucunda, aşağıda temel çerçevesi ve genel içeriği verilen 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan senetler kapsamında 29 madde ve bu maddelerin eki olan dört ekten oluşan *"Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme"* ile ayrıca bir *"Protokol"* imzalanmıştır. Bu Sözleşme ve Protokol'de aşağıdaki genel esaslar kabul edilmiştir:

1'inci madde ile Bağıtlı Yüksek Tarafların Boğazlarda denizden geçiş ve ulaşım özgürlüğü ilkesini kabul ettiğini,

2'nci madde ile barış zamanında ticaret gemilerinin yükleri ne olursa olsun hiçbir işleme tabi tutulmadan geçiş ve ulaşım özgürlüğünden yararlanacakları(sağlık denetimi hariç), transit geçişlerinde hiçbir vergi ya da harç alınamayacağı (sağlık denetimi, fener ve şamandıralar ile kurtarma hizmetlerinden altın-Frank cinsinden alınacak vergi ve harçlar hariç)

3'üncü madde ile Boğazlara giren her geminin uluslar arası sağlık kuralları çerçevesinde, Türk yasaları gereğince konulmuş olan sağlık denetimi için durdurulabileceği,

4'üncü madde ile savaş zamanında, Türkiye savaşan değilse ticaret gemilerinin bayrak ve yüklerine bakılmaksızın Boğazlardan geçiş özgürlüğüne sahip olduğu ve kılavuzluk-yedekçiliğin isteğe bağlı olduğu,

5'inci madde ile savaş zamanında Türkiye savaşansa, Türkiye ile savaşta olmayan bir ülkenin ticaret gemilerinin düşmana yardım etmeme koşulu ile gündüz ve Türk makamlarının göstereceği yoldan Boğazlardan serbest geçiş özgürlüğüne sahip olduğu,

6'nci madde ile Türkiye'nin kendini yakın bir savaş tehdidi altında sayması durumunda ticaret gemilerinin gündüz ve Türk makamlarının göstereceği yoldan olma koşuluyla serbest olduğu ve kılavuzluğun ücrete bağlı olmaksızın zorunlu koşulabileceği,

7'nci madde ile ticaret gemileri teriminden ne anlaşılması gerektiği,

8’inci madde ile savaş gemileri ile bu gemilerin nitelik ve tonajlarına ilişkin tanımlamalara,

9’uncu madde ile deniz kuvvetlerinin yardımcı gemilerine ilişkin düzenlemelere,

10’uncu madde ile barış zamanında, hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemilerin Karadeniz’e kıyıdaş olup olmaması ve bayrağına bakılmaksızın gündüz ve Türk Hükûmetine ön bildirim yapma koşuluyla Boğazlardan geçiş serbestîsinden yararlanacağı, belirtilen gemiler dışındaki savaş gemilerinin ancak özel koşullarda geçebileceği,

11’inci madde ile Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin yüksek tonajlı hattı harp gemilerini tek başlarına olma ve en çok iki torpido bulundurma koşuluyla geçirebilecekleri,

12’nci madde ile Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin, yaptırdıkları ya da satın aldıkları denizaltıları Türkiye’ye zamanında haber vermeleri, gündüz, su üstünden ve tek başlarına geçmeleri koşuluyla Boğazlardan geçirebilecekleri,

13’üncü madde ile savaş gemilerinin Boğazlardan geçebilmesi için Türk Hükûmetine, Karadeniz’e kıyıdaş olan ve olmayan ülke ayrımı gözetilerek ön bildirimde bulunacakları,

14’üncü madde ile Karadeniz’e kıyıdaş olan ülkeler ve Japon donanmasına ait üç okul gemisi ve liman ziyaretleri gibi durumlar dışında, Boğazlardan geçiş yapacak bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek toplam tonajının 15.000 tonu aşamayacağı,

15’inci madde ile Boğazlarda transit geçiş yapan savaş gemilerinin taşıdıkları uçakları kullanamayacakları,

16’ncı madde ile Boğazlardan transit olarak geçen savaş gemilerinin teknik arıza gibi durumlar dışında uzun süre Boğazlarda kalamayacakları,

17’nci madde ile Türk Hükûmetinin çağrısı üzerine Boğazlardaki bir limana nezaket ziyareti amacıyla gelen deniz kuvvetine hiçbir şekilde engel olunamayacağı,

18’inci madde ile Karadeniz kıyıdaşı olmayan devletlerin barış zamanında Karadeniz’de bulundurabilecekleri toplam tonaj sınırları, Türk Hükûmetinden izin alma durumları ve burada 21 günden fazla kalamayacakları,

19’uncu madde ile savaş zamanında, Türkiye’nin savaşan değilse, savaş gemilerinin önceki maddelerde belirtilen koşullar çerçevesinde Boğazlardan geçiş özgürlüğüne sahip olduğu, bazı istisnalar dışında savaşan herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlardan geçemeyeceği ve istisnai durumlardaki geçişlerinde de düşmanca bir eylemde bulunamayacakları,

20’nci madde ile savaş zamanında Türkiye’nin savaşan olması durumunda savaş gemilerinin geçişine ilişkin dilediği gibi davranabileceği,

21’nci madde ile Türkiye’nin kendini pek yakın bir savaş tehdidi altında görmesi durumunda da savaş gemilerine ilişkin dilediği gibi davranabileceği,

22’nci madde ile içinde veba, kolera gibi hastalıklar bulunan savaş gemilerinin Boğazlardan karantina altında geçmeleri ve buna dönük bütün önlemleri alacakları,

23’üncü madde ile sivil uçakların Akdeniz ve Karadeniz arasındaki geçişini sağlamak amacıyla, Türk Hükûmetinin Boğazların yasak bölgeleri dışında geçişe ayrılmış hava yollarını göstereceği,

24’üncü madde ile Boğazlar rejimine ilişkin 24 Temmuz 1923 tarihli sözleşme gereğince kurulan uluslararası komisyonun yetkilerinin Türk Hükûmetine aktarıldığı, bundan böyle geçişlere ilişkin istatistik ve çeşitli bilgilerin de Türk Hükûmetince ilgili taraflara bildirileceği,

25’nci madde ile sözleşme hükümlerinin, Milletler Cemiyeti Misakı’ndan doğan hak ve yükümlülüklere halel vermeyeceği,

26'ncı madde ile sözleşmenin kısa sürede onaylanarak, onama belgelerinin Fransa arşivlerine konacağı ve sözleşmenin bu tutanak tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği,

27'nci madde ile sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak Lozan Andlaşması'nı imzalamış her devletin bu sözleşmeye katılmasına açık olacağı ve bu katılımın Fransız Hükûmetine yapılan bildiri tarihinden itibaren başlayacağı,

28'inci madde ile sözleşmenin geçerlilik süresinin yürürlük tarihinden itibaren 20 yıl olacağı, 1. Maddede belirtilen geçiş ve ulaşım özgürlüğünün süresinin sonsuz olacağı, eğer Sözleşme bu madde hükümlerine uygun olarak sona erdirilirse de Bağıtlı Tarafların yeni bir Sözleşme için kendilerini bir konferansta temsil ettirmeyi kabul edecekleri,

29'uncu maddesinde de sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık dönemin sona ermesinde, Bağıtlı Tarafların sözleşmenin bir ya da birkaç hükmünün değiştirilmesini önerebilecekleri ve bu sürecin nasıl işleyeceğine ilişkin hükümlere yer verilmiştir.

Bu maddelerin devamında yer alan EK-1'de vergi ve harç oranları, EK-2'de hattı harp gemileri, uçak gemileri ve hafif su üstü gemileri gibi çeşitli gemilere ilişkin tanımlamalar, EK-3'te üç Japon okul gemisine ilişkin açıklamalar, EK-4'te Karedeniz kıyıdaşı devletlerinin donanmalarının toplam tonaj hesabına ilişkin açıklamalar yer almaktadır.

Eklerin devamında yer verilen Protokol'de ise, sözleşmeyi imzalayan temsilcilerin kendi hükûmetlerini bağlamak üzere; Türkiye'nin Boğazlar bölgesini hemen askerleştirebileceği, Türk Hükûmetinin sözleşmedeki geçiş rejimini 15 Ağustos 1936 tarihinden başlayarak geçici olarak uygulayacağı ve bu Protokol'ün 20 Temmuz 1936 tarihinden başlamak üzere geçerli olacağı hükümlerini kabul ettikleri[1242] belirtilmektedir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936 Yılında Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalanmış İtalya ise sözleşmeye 2 Mayıs 1938 yılında taraf olmuştur[1243].

Böylece, İsviçre'nin Montrö şehrinde toplanan Konferans, 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin, Boğazlarda egemenliğini tam olarak kuran bir sözleşmeyle sonuçlanmıştır. Bu konferansın kapanış oturumunda, birbirinden farklı rejimlere mensup heyet başkanlarının, mutat nezaket konuşmalarının ötesinde, Türkiye'den ve onun izlediği politikadan övgüyle söz etmeleri, Atatürk'ün izlediği politikanın başarısının bir sonucudur[1244].

Montrö Sözleşmesinden sonra Boğazlarda Türk egemenliğinin yeniden kurulması, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki ağırlığını artırmış ve 1936 yılından sonra hasım gruplar tarafından dostluğu şiddetle aranan bir devlet olmuştur. Bu durumu İsmet İnönü, *"Arkadaşlar, beynelmilel muahedelerin her biri bir devrim ifadesidir. Denilebilir ki yeni Boğazlar Mukavelesi 1923'ten beri yeni Türk Devleti'nin siyasetini ve varlığını gösteren bir vesikadır. Bu varlık her şeyden evvel kudret ifade eder. Atatürk Rejiminin Türk milletine bu kadar az bir zaman zarfında her sahada temin ettiği kuvvet, kudret ve itibar beynelmilel bir sahada tastik edilmiş oluyor."*[1245] sözleriyle ifade etmiştir.

Montrö'nün temel özelliği, Lozan'ın Boğazlar bölgesinde Türkiye hesabına dönemin koşullarının zorlayıcılığı dolayısıyla açık bırakmak zorunda kaldığı bir boşluğu doldurması ve Cumhuriyetimize büyük bir güvenlik getirmesidir. Diğer yandan uluslararası ilişkilerde, siyasi anlaşmaların müzakere ve barış yolları ile günün koşullarına daha uygun bir niteliğe sokulabileceğini gösteren tarihteki ender[1246] örnek olaylardan biridir.

[1242] Seha L.Meray-Osman Olcay; **Montreux Boğazlar Konferansı**, Tutanaklar Belgeler, AÜSBF Yayınları No.390, Ankara, 1976, s.461-476.
[1243] Gönlübol-Sar; a.g.e., s.136.
[1244] Aynı.
[1245] Aynı; s.132.
[1246] Meray; a.g.e., s.VI.

Türk Boğazlarının geçiş rejimini ve Boğazlar bölgesinin güvenliğini düzenleyen bu Sözleşme, 1923 yılında Lozan Anlaşması ile birlikte imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmiştir. Sözleşme eskisine oranla, Türkiye'nin güvenliğine ve onun egemenlik haklarına çok daha uygun olduğu gibi, savaş gemilerinin geçiş rejimi bakımından Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin (Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan) önceliğe sahip hakları ile diğer devletlere tanınan sınırlı haklar arasında daha iyi bir denge kurmuştur. Böyle olduğu içindir ki, Montrö Sözleşmesi, anlaşma gereğince olanak bulunmasına rağmen değişikliğe uğramadan bugüne kadar yürürlükte kalabilmiştir[1247].

Türkiye Montrö Sözleşmesini özenle uygulamıştır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği, Boğazlarda yalnız Türkiye ile Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin söz sahibi olması gerektiği ve savaş yıllarında Alman ve İtalyan gemilerinin Boğazlardan geçirilerek kendi güvenliklerinin tehlikeye sokulduğu gibi gerekçeleri ileri sürerek Boğazlardan üs talebi gibi sonuçsuz isteklerde bulunmuştur.[1248] Fakat yapılan sözleşmenin çok dengeli ve hassas bir sözleşme olmasından dolayı günümüze kadar taraflardan hiç biri Sözleşmenin değiştirilmesine dönük resmi bir talepte bulunmamıştır.

Sözleşmenin üzerinden çok uzun bir zaman geçmesi nedeniyle sözleşmenin; Milletler Cemiyeti ve savaş gemilerinin tanımı gibi hususları düzenleyen maddelerinin var oluş nedenlerinin ortadan kalktığı görülmektedir.

Öte yandan, Boğazlardan geçişlerde kılavuz almanın isteğe bağlı olması, Boğaz trafiğinin büyük oranda artması ve buna bağlı olarak yaşanan kazalar, kirlenmedeki artış, kılavuz ve römorkör hizmetleri için saptanan harçların günümüz koşullarına uymaması,[1249] gibi nedenler Türkiye'yi, sözleşmeye bağlı kalarak 1994 tarihinde yeni bir tüzük hazırlayarak düzenleme yapmaya zorlamıştır.

1979 ***Independenta*** (Romanya bandıralı petrol tankeri) Kazası, Hazar petrolünün Boğazlar yoluyla taşınması gibi gelişmeler sonucunda Türkiye'nin kaygılarının daha da artması sonucunda, 11 Ocak 1994 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanarak 1 Temmuz 1994 Yılında ***"Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük"*** hazırlanarak yürürlüğe girmiştir.

Tüzüğün 1'inci maddesindeki, *"Bu Tüzük, Boğazlar ve Marmara Bölgesinde seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak amacıyla deniz trafik düzenlemesini gerçekleştirmek için hazırlanmış olup bu bölge içindeki bütün gemilere uygulanır."* Hükmü, tüzüğün hazırlanma gerekçesini ortaya koymuştur. Toplam 59 maddeden oluşan bu tüzük ile; seyir hükümleri IMO (Birleşmiş Milletler Denizcilik Örgütü) tavsiye kararlarına dayandırılmış, dar kanallarda seyir yerine Trafik Ayrım Düzeni esas alınmış, Raporlama Sistemi getirilmiş, akıntı ve sis nedeni ile hangi şartlarda kontroller geçiş yapılacağı hangi şartlarda ise Boğazın trafiğe kapatılacağı belirtilmiştir. Büyük gemi, derin draftlı gemi vb. tanımları yapılmış ve bu tanımlar kapsamında idareye değerlendirme ve geçiş şartları belirleme yetkisi vermiştir. Bu tüzükle ilk kez trafik ayrım düzeni getirilerek, haritada geliş-gidiş şeritleri belirlenmiştir. Kısaca Boğazlar Tüzüğü, kaza riskini asgariye indirmek için ortaya konan uluslararası hukuka uygun kurallar bütünüdür.

1994 Tüzüğünün yürürlüğe girişinden itibaren kazalar on kat azalmış ancak büyük gemi geçişlerinde trafiğin tek yönlü kapatılması, Boğazlara girişte beklemelere neden olmuş bu durum da başta Rusya olmak üzere Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelerde hoşnutsuzluk ve tartışmalara neden olmuştur. Türkiye 1997 yılından itibaren Uluslararası Denizcilik Örgütü nezdinde yaşanan tartışmalarda Türk Boğazlarından geçen gemi trafiğinin oluşturduğu riskler ve bunları gidermeye dönük alınan önlemlerin haklılığını anlatmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.

[1247] Soysal; a.g.e., s.493.
[1248] Aynı; s.499.
[1249] Aynı; s.500.

Bugün artık Montrö Konvansiyonu ile transit gemi geçişlerine tanınan hakkın, "Serbest Geçiş" değil "Geçiş Serbestîsi" olduğu gerçeği kabul edilmiştir. Geçiş Serbestîsi Hakkı Koşulunun da "Güvenlik Koşullarına Uyarak Zararsız Geçiş" olduğu ve bunun da 1936 Sözleşmesine aykırı olmadığı kabul edilmiştir.

Türk Boğazları konusu, 1999 yılından 2002 yılına kadar Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün (IMO) gündemine gelmemiş, Türkiye de kendi iç sorunu olarak gördüğü bu konuyu o platforma taşımak istememiştir. Ancak 2002 yılında Türkiye'nin Boğazlarda yürürlüğe koyduğu "Uygulama Esasları", 1994 Tüzüğüne göre trafiğin geçici olarak askıya alınması gibi bazı radikal değişiklikler getirmiş ve bu düzenlemeler de Rusya tarafından 2003 yılında bir şikâyet olarak Deniz Güvenliği Komitesi gündemine taşınmıştır. Türkiye de bu şikâyete cevaben, "1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi dâhil olmak üzere yürürlükteki hukuka dayanmayan hiçbir yeni kural konmadığı, uygulanmakta olan kuralların ulusal ve uluslararası düzenlemelere uygun olduğu amacın sadece genel güvenlikle can güvenliğini sağlamak olduğu" teziyle başarılı bir savunma yapmış ve böylece Türk Boğazları konusu tartışmaya açılmamıştır.

Önümüzdeki yıllarda Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin ekonomilerinin giderek gelişmesi ve Hazar petrolünün aktarımı gibi nedenlerle, Boğaz gemi trafiğinin daha da artacağı ve buna bağlı olarak beklemelerin daha da artacağı değerlendirildiğinden, yakın bir gelecekte Türk Boğazları konusunun uluslararası örgütler gündemine ilgili bazı taraflarca yeniden getirilebileceği düşünülmelidir.

(7) Sâdâbâd Paktı (8 Temmuz 1937)

Türkiye batıda özellikle de Balkan coğrafyasında barışa dayalı birtakım girişimlerde bulunup, bunları karşılıklı imzalanan paktlar, anlaşmalar hâline getirirken bir taraftan da doğusu ile ilgilenmek gereği duyuyordu. Türkiye'yi ve komşularını bu tür ittifaklar yapmaya zorlayan koşullar ise İtalya'nın yayılmacı tutumundan kaynaklanıyordu. İtalyan liderleri, Balkanlar ve Doğu Akdeniz coğrafyası ile ilgili birtakım isteklerde bulunuyor ve gerektiğinde bu istekleri yönünde fiilî harekete girişmekten de geri durmuyorlardı. Gerçekten de 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması Türkiye'nin ve komşu ülkelerin kuşkularında haklı olduklarını ortaya koymuştur.

Habeşistan anlaşmazlığının ortaya çıkmaya başladığı ilk günden itibaren İtalya, yayılma ve sömürgecilik istekleri konusunda daha açık konuşmaya başlamış ve bu isteklerinin toplandığı alanlar olarak Asya ve Afrika kıtalarını sık sık gündeme taşımıştır. Afrika deyimi ile Libya'nın kastedildiği belliydi. İtalya'nın bu kıtada eskiden beri emelleri ve toprakları vardı. Fakat Asya ile anlatılmak istenen topraklar nereleri idi? İtalya'nın coğrafya durumu dolayısıyla Uzakdoğu veya Hindistan olamazdı. Asya toprakları ile kast edilen ancak Anadolu ve komşuları olabilirdi. İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesiyle, şimdi Arap yarımadası ve daha yukarıdaki topraklar da tehdit altına giriyordu. Gerçekte İtalya'nın bu saldırısı ile Akdeniz'de ve Ortadoğu'da güvenliğinin tehlikeye düştüğüne inanan Türkiye, bir yandan İngiltere ile ilişkilerini artırmaya başlamış, aynı zamanda daha önceden imzaladığı ikili anlaşmalarla iyi ilişkiler kurduğu İran, Irak ve Afganistan ile de toplu bir dayanışma anlaşması yapılmasının zamanının geldiğini düşünmüştür.

Türkiye daha önce İran ile çeşitli anlaşmalar yapmıştır. 1926 yılında bir *"Dostluk ve Güvenlik Anlaşması"* yapılmıştır. Beş yıllık bir süreyi kapsayan bu anlaşma metnine 1928 yılında ek bir protokol ilave edilmiştir. 5 Kasım 1932 tarihinde ise *"Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İş birliği Anlaşması"* imzalanarak Türk İran ilişkileri geliştirilmiştir.[1250] İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 yılının haziran ayı içinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret de iki devlet arasındaki yakınlaşmayı artırmıştır.[1251]

1930 yılında İngiltere Irak'ta manda yönetimine son vereceğini ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine bir ölçüde de olsa bağımsızlığını kazanan Irak, Türkiye ile olan ilişkilerini

[1250] Soysal; a.g.e., s.582.
[1251] Gönlübol-Sar; a.g.e., s.111.

geliştirme yoluna girdi. 1931 yılında önce Kral Faysal, daha sonra da Başbakan Nuri Said Paşa Türkiye'yi ziyaret ettiler. 1926 yılında imza edilen Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Sınır ve İyi Komşuluk Anlaşması bu ziyaretler sonucunda 1936 yılında imzalanan uzatma protokolü ile yenilenmiştir.[1252]

Türkiye Afganistan ilişkileri 1 Mart 1921 yılında Moskova'da imzalanan Türk Afgan Dostluk Anlaşması ile dostane bir şekilde başlamıştır.[1253] 1926 yılında Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında yapılan yeni bir anlaşma ise, 1921 yılında imzalanmış olan bu anlaşmayı daha da geliştirerek taraflar arasında iş birliğinin artmasına neden olmuştur.[1254]

İtalya'nın bu saldırgan tutumu yalnızca Türkiye tarafından değil, diğer Orta Doğu devletleri tarafından da tespit edilmişti. Bu coğrafyanın dört ülkesi olan Türkiye, İran, Irak ve Afganistan emperyalizm konusunda ortak düşüncelere sahip olup herhangi bir saldırı olasılığına karşı da duyarlı bulunuyorlardı. İşte bu şartlar altında İran'ın girişimi ile, Cenevre'de 3 Ekim 1935 tarihinde Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edildi.[1255] Ancak, Türkiye tarafından şiddetle desteklenen bu anlaşmayı gerçek alanına sokmak hemen mümkün olmadı. Çünkü İran'ın Türkiye ve Irak ile bazı sınır anlaşmazlıkları vardı. 1937 yılının Ocak ve Nisan aylarında İran ile çeşitli iş birliği konularında bazı anlaşmalar yapıldı ve iki devlet arasındaki dostluk ilişkileri kuvvetlendirilerek küçük sınır problemleri çözüme kavuşturuldu.[1256] Nisan 1937 tarihinde Türkiye ve Irak arasında bir anlaşma daha yapılarak 1926 tarihli anlaşma iki yıl daha uzatıldı.[1257] İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıkları da 4 Temmuz 1937 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile giderildi.[1258] Gerçekte İtalya'nın saldırgan tutumu ve Habeşistan'ı istila etmesi bu devletleri birbirine daha fazla yakınlaştırmıştı. Bu yakınlaşma sonucu da dört devlet arasındaki sorunlar hızla çözüme kavuşturulmuş oldu.

İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı da çözümlenince, 3 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de parafe edilmiş olan anlaşmayı imzalamak için herhangi bir engel kalmıyordu. Bu arada geçen zaman içerisinde bu anlaşmaya Afganistan'ın da katılması sağlanmıştı. Bunun üzerine, 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da İran Şahı'nın yazlığı olan Sâdâbâd Sarayı'nda **Türkiye**, **İran**, **Irak** ve **Afganistan** arasında ***"Sâdâbâd Paktı"*** adını alan anlaşma imzalandı.[1259]

Beş yıl için imzalanan bu dörtlü anlaşma ile taraflar, aralarındaki dostluk ilişkilerini geliştirerek devam ettirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellogg Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren sorunlarda birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırma amacını güden hiçbir siyasal birliğe katılmamayı taahhüt etmişlerdir.

Sadabat Paktı, TBMM tarafından 14 Ocak 1938 günü 3324 sayılı yasa ile onaylanmıştır.[1260] Diğer ülkelerin onay işleminin tamamlanmasından sonra Pakt 25 Haziran 1938 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Beş yıl süreli olarak kabul edilen Pakt imzacı devletlerden biri tarafından bu sürenin sona ermesinden altı ay önce fesih ihbarında bulunmadıkça anlaşma yeniden beş yıl süre ile uzatılmış sayılacaktır. İmzacı taraflardan hiç biri Pakttan ayrılmak istediğini bildirmemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı koşulları içerisinde Paktın etkinliği de olmamıştır. Özellikle 1955 yılında imzalanan Bağdat Paktından (daha sonra Cento ismini almıştır) sonra Sadabat Paktı değerini

[1252] Soysal; a.g.e., s.304.
[1253] Turan; a.g.e., 1999, s.164.
[1254] Soysal; a.g.e., s.329.
[1255] Aynı; s.582.
[1256] Uçarol; a.g.e., s.586.
[1257] Aynı, s.586.
[1258] Aynı, s.586.
[1259] Yücel Özkaya; **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, A.Ü. Tıp Fakültesi yayını, Ankara, 1981,s. 237.
[1260] Soysal; a.g.e., s.583.

tümüyle yitirmiştir. 1979 yılında Afganistan'da komünist bir idarenin kurulması ve 1980 yılında İran-Irak savaşının çıkması üzerine de Pakt tümüyle yok olmuştur.

(8) Hatay'ın Anavatan'a Katılması

Antakya ve İskenderun'u içine alan Hatay bölgesi yaklaşık 14.000 km^2 olup, Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandığı sırada yaklaşık 310.000 civarında bir nüfusa sahipti. Bu nüfusun 250.000'i Türk, geri kalanlar ise çeşitli etnik gruplara mensuptu.

Atatürk Dönemi dış ilişkilerinde yaşanan önemli bir sorun da İskenderun Sancağı'nın durumudur. Sancak Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer almasına rağmen TBMM Hükûmeti ile Fransa arasında imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Suriye sınırları içerisinde bırakılmıştı. Ancak, Türk nüfusun çoğunlukta olması Sancağa özel bir yönetim tanınmasını sağlamıştı.

Ankara Anlaşması 13 madde üzerinden imzalanmış olup yedinci maddesi ile *"İskenderun Bölgesi (Hatay) için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır."*[1261] denilerek doğrudan Sancağın bu durumu düzenlemiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Andlaşması'nın 3'üncü maddesi ile Suriye sınırını aynen Ankara Anlaşması'nda olduğu gibi kabul edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte Türk Fransız ilişkileri oldukça olumlu bir havada yürümüştür. 1933 yılında taraflar arasında yapılan bir anlaşma ile de Lozan Andlaşması'ndan geriye kalan ve iki ülkeyi ilgilendiren sorunlar da çözüme kavuşturulmuştur.[1262]

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da siyasi dengeler değişmeye başlamıştı. 1935 yılında Alman lideri Hitler'in, Versay Andlaşması'nın kendilerini bağlayan hükümlerini tanımayarak silahlanmayı hızlandırması, İtalyan lider Mussolini'nin saldırgan tutum ve davranışları savaş öncesi Avrupa'da önemli gelişmelere neden olmuştur. Bu durum başta Fransa olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinde yeni kaygılar yaratmıştır. Ortadoğu'da birçok menfaati bulunan Fransa'nın bu dönemde Türk dostluğuna olan ihtiyacı da her geçen gün daha önemli bir hâle gelmiştir. Böyle bir dostluğun tesisi ise aradaki sorunların çözümü ile daha kuvvetli bir hâle gelebilirdi.

Yoğunlaşan Alman tehdidine karşı tedbirlerini artıran Fransa, 1936 yılında Suriye ve Lübnan üzerindeki manda yönetimini kaldıracağını açıklamıştı. Arkasından Suriye ile 9 Kasım 1936 tarihinde bir anlaşma yaparak İskenderun dahil bölgedeki bütün yetki ve haklarını Suriye'ye devrettiğini açıkladı.[1263] Bu gelişme Türkiye tarafından kabul edilemez denilerek tepkiyle karşılanmıştır.

Hatay'ın anavatan dışında kalması Ankara Anlaşması ile kabul edilmiş olmasına rağmen gerek Türk halkı tarafından gerek Hatay halkı tarafından hiçbir zaman benimsenmemiştir. Kurtuluş Savaşı sonrası yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya geldiğinde kendisini karşılayanlar arasında bulunan Hatay Türklerine hitaben ***"Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde bırakılamaz!"***[1264] diyerek daha o zamanda düşüncelerini ortaya koymuştur. Hatay halkı da Türkiye ile olan bağlarını hiçbir zaman kesintiye uğratmamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'de başlayan yenilik hareketleri Hatay'da da aynen kabul görerek uygulanmaya başlamıştır. Anavatana katılma çalışmalarını örgütlemek amacı ile Tayfur Sökmen önderliğinde kurulan *"Antakya İskenderun ve Havalisi Müdafaai Hukuk Cemiyeti"* de 1923 yılında merkezi Adana'ya nakledilerek resmi hâle getirilmiştir.[1265]

[1261] Aynı; s.31.
[1262] Turan; a.g.e., s.285.
[1263] Uçarol; a.g.e., s. 588.
[1264] Tayfur Sökmen; **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s.70.
[1265] Uçarol; a.g.e., s. 588.

1936 yılı sonrası meydana gelen gelişmeler ışığında Atatürk, Hatay sorununun artık çözülmesi gerektiğine karar vermiştir. Türk Hükûmeti 9 Eylül 1936 tarihinde Milletler Cemiyetine başvurarak Hatay sorununun Fransa ile ikili görüşmelerle çözülmesini teklif ettiyse de kabul edilmemiştir. Bu durum Türk Fransız ilişkilerinde bir gerginliğe neden olmuştur. Türkiye bunu üzerine 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya bir nota vererek Hatay'a aynen Suriye ve Lübnan gibi bağımsızlık vermesini istemiştir.[1266] Atatürk bu konuya verdiği önemi ise 1 Kasım 1936 yılında TBMM'nin yeni dönem açılış konuşmasını yaparken*: "Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun – Antakya ve havalisinin geleceğidir. Bunun üzerinde, ciddiyet ve kesinlikle durmak zorundayız. Daima kendisiyle dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur."*[1267] Şeklindeki ifadesi ile açıklamıştır. Atatürk bundan sonra Tayfur Bey'e *"Antakya ve İskenderun havalisinin adı Hatay'dır."* diyerek, *"Cemiyetinizin ismini 'Hatay Egemenlik Cemiyeti' olarak değiştirin"* direktifini vermiştir.[1268]

Fransa Türkiye'nin notasına 10 Kasım 1936 tarihinde verdiği cevapta, Hatay'ın bağımsızlığının kabul edilmesi hâlinde Suriye'nin parçalanacağını ileri sürmüş, bu durumun da kendi yetkisi dahilinde olmadığını söylemiştir. Türkiye'nin ısrarları sonucu Fransa sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi önermiş ve Türkiye'de kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti Konseyinde 14 ve 15 Aralık günlerinde görüşmeler yapılmıştır. Türkiye'yi Dr. Tevfik Rüştü Aras, Fransa'yı ise Vienot temsil etmiştir. Bu sıralarda Hatay halkı da mevcut durumu Türkiye lehine değiştirmek amacı ile gösterilere de başlamıştır.[1269] Hatay Sorunu 14 Aralık 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti'nde ele alınmıştır. Cemiyet 22 Aralık 1936 tarihinde bölgeye bir gözlemci heyetinin gönderilmesini ve İngiltere'nin taraflar arasında arabuluculuk yapması da kararlaştırmıştır. Gözlemciler 31 Aralık'ta bölgeye gelerek çalışmalara başlamıştır.[1270] Komisyonun raporları ve Türkiye ile iyi ilişkiler içinde bulunan İngiltere'nin de desteği ile Milletler Cemiyeti 20 Ocak 1937 tarihinde Türk tezini büyük ölçüde kabul ederek Sancağa ayrı bir statü tanınmasını kabul etmiştir. Statüye göre Hatay içişlerinde tam bağımsız olacak, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile yönetilen özerk bir varlık olacaktır. Ayrıca Sancağın resmi dilinin Türkçe olması ve toprak bütünlüğünün Türkiye ile Fransa arasında yapılacak ikili anlaşma ile garanti altına alınması da kararlaştırılmıştır.[1271]

Bunun üzerine Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'de kurduğu komisyon üç aylık bir çalışma sonunda Mayıs 1937 tarihinde Sancak Statüsü ve Sancak Anayasası'nı hazırlamıştır. Milletler Cemiyeti de bu çalışmayı 29 Mayıs 1937 tarihinde onaylayarak yürürlüğe girdiğini ilan etmiştir. Türkiye ile Fransa arasında öngörülen ikili anlaşma da aynı *gün "Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Anlaşma"* adı altında imzalanmıştır.[1272]

Fransa kabul edilen statünün uygulanmasını geciktirmek amacı ile yeni güçlükler çıkarmaya başlamıştır. Bu da Sancak halkının Fransa aleyhine yaptığı gösterilerinin artmasına neden olmuştur. Türkiye'de de sert tepkilerin oluşması üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden gergin bir ortama girmiştir. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Sancak Anayasası'na göre yapılacak seçimin Türkler aleyhine olduğunu belirtmiştir. Başvuruyu inceleyen Milletler Cemiyeti Türkiye'nin müracaatını haklı görerek, Ocak 1938 tarihinde seçim sisteminde değişikliğe gitmiştir.[1273] Fransızlar sorun çıkarmaya devam edince Türkiye Hatay sınırına asker yığarak bu konudaki kararlılığını tüm dünyaya göstermiştir.[1274] Hatay'ın Türkiye'ye kesin olarak katılmasını isteyen Atatürk, 20 Mayıs 1938 tarihinde Mersin'e giderek orduyu denetlemiş ve tatbikatları izlemiştir. Hastalığının seyrinin sürekli artarak devam ettiği böyle bir ortamda bu seyahat Atatürk'ün bu konuya verdiği önemi göstermesi bakımından

---

[1266] Özkaya; a.g.e., 1981, s. 228.
[1267] **Ataürk'ün Söylev ve Demeçleri**; s.842.
[1268] Sökmen; a.g.e., s.95.
[1269] Uçarol; a.g.e., s.589.
[1270] Soysal; a.g.e., s.534.
[1271] Turan; a.g.e., 1999, s.286.
[1272] Armaoğlu; a.g.e., s.349.
[1273] Gönlübol-Sar; a.g.e., s.142.
[1274] Uçarol; a.g.e., s.590.

son derece önemli bir gelişmedir.[1275] Türkiye böylece Hatay için gerekirse askerî bir çözüme başvurmaya da hazır olduğunu Fransa'ya net olarak göstermiştir.

1938 yılı içerisinde Avrupa siyasetinde ilişkiler alabildiğine gerginleşmiştir. Bu durum Fransa'yı Türkiye ilişkilerinde daha yapıcı olmaya zorlamıştır. Fransa 6 Haziran 1938 tarihinde Hatay valisini geri çekerek yerine Türk olan Abdurrahman Melek Beyi atamıştır.[1276] Bu atama Sancak halkının Fransa aleyhine yaptığı gösterilerin kısmen azalmasına neden olmuştur. Avrupa'da gittikçe artan savaş tehlikesi ve Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi de Fransa'yı Türkiye ile daha çok yakınlaşmaya mecbur etmiştir. Bu gelişmeler altında iki ülke arasında imzalanan 3 Temmuz 1938 tarihli Askerî Anlaşma ile Sancak'ın statüsü aynen korunmuş ve 4 Temmuz 1938 tarihinde imzalanan Dostluk Anlaşması ile sorunun çözümü yönünde Türkiye lehine önemli adımlar atılmıştır. Antakya'da imzalanan Askerî Anlaşma ile Hatay'ın toprak bütünlüğü ve siyasi statüsü iki ülkenin garantörlüğü altına alınmıştır. Bu amaçla Fransa ve Türkiye Hatay'a 2.500'er kişilik bir askeri güç göndermeye karar vermişlerdir. 4 Temmuz 1938 tarihinde de Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk kuvvetleri Hatay halkının çoşkulu gösterileri altında şehre girmiştir. [1277] Bu gelişme Hatay sorunu için bir dönüm noktası olmuş, Hatay ve Türkiye'de büyük sevinç gösterileri içinde karşılanmıştır. Hasta yatağında yatan Atatürk yurdun dört bir yanından gelen tebrik telgraflarına *"Hatay millî meselemizin dostça tedbirlerle olumlu neticeye ulaştırılmasından duyulan sevinç yerindedir"*[1278] şeklinde cevap vermiştir.

Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilen bu anlaşmalar üzerine iki devletin gözetimi altında Hatay Meclisi için 22 Temmuz-1 Ağustos 1938 tarihleri arasında seçimler yapıldı. 40 üyeli Hatay Meclisinde Türkler 22 üyelik kazanmışlardır. 2 Eylül 1938 tarihinde ilk oturumunu yapan meclisin başkanlığına Abdülgani Türkmen seçilmiş ve Sancak'a Hatay Cumhuriyeti adını verilerek bağımsız Hatay Devleti'nin kuruluşu dünyaya ilan edilmiştir. Aynı gün Atatürk'ün adayı Tayfur Sökmen cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve Abdurrahman Melek de başbakanlığa atanmıştır.[1279] Böylece Türkiye'nin çalışmaları ile Hatay sorununun ilk aşaması bağımsız devlet kurularak çözüme kavuşturulmuş oluyordu.

Hatay Cumhuriyeti bağımsızlık sonrası Türkiye ile sıkı bir iş birliği dönemi yaşamaya başladı. Türkiye kanunlarını ve para birimini kabul etti. Daha da ileri giderek iki ülke arasındaki gümrüğü ortadan kaldırdı. Türk olan yöneticiler gerçek niyetlerinin Türkiye'ye katılmak olduğunu da her ortam ve fırsatta telaffuz ettiler. Bu durumu gerçekleştirmek için çeşitli yollar aramaya başladılar. Ancak Türkiye ile birlikte garantör devlet konumunda olan Fransa'nın tutumunu da dikkate almak gerekli idi.

1939 yılı ortalarından itibaren genel bir savaşın Avrupa'nın kapısında olduğu da bir gerçekti. Çünkü Almanya Avusturya'yı ilhak ettikten sonra 15 Mart 1939 tarihinde de Çekoslovakya'yı topraklarına katmıştı. Polonya ile arasında imzaladığı Saldırmazlık Paktını tek taraflı olarak iptal etmişti. İtalya da boş durmamış ve Arnavutluk'u işgal etmişti. Gelişmeler Fransa ve İngiltere'de endişe ile izleniyordu. Dahası Ortadoğu'da ortak çıkarları bulunan bu iki ülke Türkiye'nin dostluğuna her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaya başlamışlardı. Nitekim İngiltere 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye ile Karşılıklı Yardım Deklarasyonu yayınlamıştı. Fransa da Türkiye ile anlaşmak istiyordu. Bu da ancak Hatay sorununun çözümü ile gerçekleşebilirdi. Böylece Fransa Hatay sorununda Türkiye'nin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı ve iki ülke arasında 23 Haziran 1939 tarihinde *"Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma"* imzalandı.[1280] Bu anlaşma ile Fransa Türkiye sınırının düzeltilmesi ve belirlenen sınır çizgisinin içinde bulunan toprakları 23 Temmuz 1939 tarihine kadar boşaltmayı garanti etmiştir. Yine aynı anlaşma ile Hatay uyruğundaki vatandaşların Türk uyruğuna kendiliğinden geçmeleri

[1275] Mehmet Önder; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**,Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1975, s.281.
[1276] Uçarol; a.g.e., s.590.
[1277] Soysal; a.g.e., s.539.
[1278] Serdarlar-Çetinkanat; a.g.e., s.161.
[1279] Soysal; a.g.e., s.540.
[1280] Aynı; s.541.

durumunu da kabul etmiştir. Böylece Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını resmen kabul etmiştir.[1281]

Bu gelişmelerin getirdiği ortamda Hatay Meclisi 23 Haziran 1939 günü yaptığı toplantıda oy birliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Hatay Hükûmeti görevini 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay'a atanan Türkiye Olağanüstü Temsilcisi Cevat Açıkalın'a[1282] 23 Haziran 1939 tarihinde devir ve teslim ederek Hatay Devleti'nin varlığına son verdiğini ilan etmiştir.[1283]

TBMM 30 Haziran 1939 günü 23 Haziran 1939 tarihli Ankara anlaşmasını onayladı. Arkasından da 7 Temmuz 1939 tarihinde *"Hatay'ın Türkiye'ye İlhakına ve Hatay İlinin Kurulmasına İlişkin Kanunu"* kabul ederek süreci tamamladı. Bu arada anlaşma gereği olarak Fransız askerleri ve yöneticileri Hatay'dan çekilmeye başladı. 23 Temmuz 1939 günü yapılan törenle de Hatay Türkiye'ye katıldı.[1284]

Hatay'ın Anavatan'a katılma töreninde Hatay Bayrağı'ndaki yıldızın kırmızısının sökülmesi

[1281] Uçarol; a.g.e., s.592.
[1282] Soysal; a.g.e., s.540.
[1283] Uçarol; a.g.e., s.592.
[1284] Aynı

8. ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİ

a. Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Atatürk'ün Kişisel Özellikleri

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Türk Devrimi bir ulusal bağımsızlık ve çağdaşlaşma hareketinin adı, bir toplumun âdeta yeni baştan yaratılmasıdır. Diğer bir ifadeyle, amacı laiklik, demokrasi ve çağdaş bir toplum olan kültür devrimidir. Çağdışı bir devlet ve toplum yapısından birey ve millet anlayışına dayalı vatandaşlık bilinciini temel alan çağdaş bir devlet ve toplum yapısına ulaşma sürecidir. Ulusal bağımsızlık, özgür düşünce ve insan onurunu temel aldığı için de hümanizme dayalı bir Türk Rönesansı'dır.

14'üncü yüzyılda İtalya'da başlayıp Avrupa ülkelerine yayılan kültürel ve düşünsel hareket, Avrupa toplumunu Orta Çağdan modern çağa taşımış ve bu dönüşüm ***"Rönesans"*** olarak adlandırılmıştır. Rönesans'ın düşünce sistemi olan hümanizm ise; Orta Çağın dinî otoritesine ve davranışlarına karşı laik bir ayaklanmayı oluşturmakta ve kişi özgürlüğü ile insan onuruna önem veren insanlığın ortak mirasını temel almaktadır. 16'ncı yüzyılda Avrupa'nın süper gücü olan Osmanlı Devleti'nin daha sonra Avrupa karşısında duraklamasının, gerilemesinin ve nihayet yenik düşmesi ile *"**Hasta Adam**"* durumuna gelmesinin başlıca nedeni; bu dönemler ile akıl ve bilim çağının ürünü olan endüstri devrimini algılayamamış ve gerçekleştirememiş olmasıdır.[1285]

Bu durumu iyi analiz eden Atatürk, Türk toplumunda laik bir dünya anlayışı temeli üzerinde yükselen akıl ve bilim çağını açarak Atatürkçü çağdaşlaşmanın temellerini oluşturmuştur. Laik dünya ve toplum anlayışını uygulamaya geçiren bu devrimlerin tamamı Türk toplumunu ve Türk insanını *"**Çağdaş - Modern**"* bir toplum ve insan hâline getirmeyi amaçlamıştır. Bundan da önemlisi, ulusal sorunlarımızın bundan sonraki çözümleri için bize, hâlâ geçerliliğini koruyan bir eylem planı ve sağlam bir yöntem sunmuştur.[1286]

Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin hâlâ benimseniyor olması, Atatürkçü düşüncenin hâlâ güncel olması, Atatürk'ün hâlâ sevgi ve saygı görmesinin sebebi nedir?

20'nci yüzyıl, kitleleri peşlerinden sürükleyen büyük liderler, devlet adamları dönemi olarak önceki çağlardan ayrılmaktadır. Ne var ki milletler, bu liderlerin çoğunluğuna ya sağlıklarında ya da öldükten sonra sırt çevirdi. Bazıları gerek kendi halkına, gerek insanlığa yaptıkları kötülüklerin bedelini canlarıyla ödedi. Bir kısmının heykelleri yerlerde sürüklendi, isimleri caddelerden silindi. Ama bugün yapılan kamuoyu yoklamaları şunu göstermektedir ki, Atatürk, Türk halkının neredeyse tamamının sevgisini, saygısını ve minnet duygularını hâlâ taşımaktadır. Neden Atatürk bu derece günceldir; Atatürk'ün bu güncelliğinin ve büyük sevgi beslenmesinin temeli neye dayanmaktadır? [1287]

Bu sorunun yanıtı, büyük skıntılara karşı başarıyla gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı, yaptığı devrimin kültür devrimi olması, laik ve demokratik sistemi oluşturması, sayısız iç ve dış tehdide rağmen Türkiye'nin dimdik ayakta kalması, Atatürk'ün atmış olduğu her adımda demokrasiyi elden bırakmadan Türkiye ve Türk ulusunun yararına ve iyiliğine aykırı hareket etmesi ve ölümünden yıllar sonra bile Türk ulusunun'nin hâlâ O'nu *"**Türklerin Atası**"* olarak bağrına basmasında yatmaktadır. Atatürk'ü, Atatürk yapan özellikler nelerdir?

Şüphesiz bu sorunun cevabını vermek için her şeyden önce O'nun yetiştiği ortama kısaca bakmak gerekmektedir.

b. Atatürk'ün Yetiştiği Ortam

Atatürk; Türk tarihinin en önemli döneminde, yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin güdümündeki Halife-Padişah'ın yönetiminde kukla bir devlet hâline getirilmeye

---

[1285] İsmet Giritli; **Atatürkçülük İdeolojisi**, AAMD, Sayı. 1, c.1, Ankara, 1984, s. 34
[1286] Aynı; s.36
[1287] Reşat Kaynar; **Atatürk Düşüncesinde Ulusçuluk ve Çağdaşlaşma**, AAMD, Sayı. 54, c.18, Kasım 2002, s. 78

çalışıldığı, Sevr Antlaşmasıyla Türklüğün İç Anadolu'ya hapsedilerek Doğu Anadolu'nun kurulacak bir Ermenistan'a, Trakya ve Ege bölgelerinin de Yunanistan'a verilmek istendiği, Padişahın bu ve benzeri tüm olumsuzluklara –yapacak başka şey yok gerekçesiyle- boyun eğdiği, aydınların Amerikan ve İngiliz mandasından medet umduğu, halkın kendi yörelerinde düşman karşısında çaresizlikten çırpındığı, ancak yerel kurtuluş örgütlerinin kurulabildiği, Kurtuluş Savaşı'nda Yunan ordusunun Anadolu içlerinde ilerlediği bir sırada halkın Halife ve Ankara yanlısı olarak ikiye ayrıldığı, Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün yanında yer alan ilk yüz isimden sadece Halide Edip Adıvar'ın sivil olduğu, hürriyet ve istiklal kavramlarının cahilliğin boyunduruğundaki halk tarafından bilinmediği, ülkenin açlık, sefalet, eğitimsizlik, salgın hastalıklar ve uzun savaş yılları sebebiyle perişan olduğu, okuma oranının % 8, yazma oranının ise % 2-3 olduğu, tarihin akışının *"**Sevr**"* ile noktalanmak istendiği ve emperyalizmin amacına ulaşacağı bir sırada tarihin akışını değiştiren liderdir.

Atatürk, Selanik'te doğmuş, bu nedenle de Türk toplumu ile bu kentte yaşayan Batılı halkları birlikte görebilmiş ve aralarındaki farkları küçük yaşına rağmen belirleyebilmiştir. Türklerin yaşadığı mahallelerin geri kalmışlığı, buna karşın Hristiyan ve Yahudilerin yaşadığı mahallelerin ileri düzeyde oluşu O'nun *"**neden, nasıl**"* sorularını kendisine sormasına sebep olmuştur.[1288]

Ayrıca, Türkler dışındaki toplumların Selanik'te bilime, kitaba ve sanata verdiği önem de Atatürk için küçük yaşına rağmen araştırılması gereken konu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılara çözüm getirebileceğine inandığı askerlik mesleğini de şüphesiz Selanik'te gördüğü ve Türkler aleyhine olan bu tablo nedeniyle seçmiştir. Çünkü Atatürk, daha çocukluğundan itibaren, sorunları çözebilecek kudrete sahip olabileceği etkili ve yetkili bir görev almak istiyordu. Osmanlı Devleti'nin devlet yapısı dikkate alındığında askerlik mesleğinin ülke yönetimindeki önemi rahatlıkla anlaşılır.

Atatürk'ün yaşadığı dönem Türkler için fikir karışıklığının ve bilgi kirliliğinin yaşandığı dönemdir. Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılara çözüm getirmek için İslamcılık, Turancılık ve Batıcılık gibi çeşitli fikir akımları tartışma konusu idi. Bilime önem verilmemiş, kitabın değeri yüzyıllardır anlaşılmamıştı. Anadolu'nun birkaç şehri dışında hiçbir yerde kütüphane bulunmuyordu. İzmir'de misyonerlerin 1912-1918 yılları arasında bastığı kitap sayısının Osmanlı Devleti'nde Türkler tarafından 1728-1918 yılları arasında basılan kitap sayısından daha fazla olduğu da bir diğer çarpıcı gerçektir.[1289]

Tarihine ve ulus bilincine uzak bir kitle yaratılmıştı. Osmanlı Devleti tarih öğrenimine ve tarih yazıcılığına önem vermemişti. Osmanlı Devleti'nin ilk beş yüzyılında ciddi sayılabilecek bir tek tarih kitabının olmaması çok dikkat çekicidir. Ticaret, azınlıklara terk edilmiş, ulusal sermaye yaratılamamıştı. Akdeniz Türk gölü hâline getrildiği dönemde dahi ticaret başta İtalyanlar olmak üzere başka ulusların elindeydi. Ulus, bağımsızlık, hürriyet, vatan ve ulus sevgisi toplumun büyük çoğunluğunun yabancısı olduğu kavramlardı. Kültür yazılı değil sözlü olarak gelişmiş, ancak yazılı olmayan kültür toplumda kalıcı olamamıştır. Yazılı kültürün olmayışı da beraberinde kültür toplumu olamama sorunu yaratmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında gerilediğinin farkına varılmasından sonra, devleti yönetenlerin bunun nedenlerini anlamaya çalıştıkları ve gerekli reformları gerçekleştirmek için çaba harcadıkları da bir gerçektir. Ancak, Batı'nın telkini ve zorlamasının da etkisi altında

[1288] Atatürk'ün yetiştiği ortamı anlatan kaynaklar arasında kullandığımız ve dikkati çekenler şunlardır: Şerafettin Turan; **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Ankara, 1982, s. 11- 56 ; Şerafettin Turan; **Mustafa Kemal Atatürk**, Ankara, 2004, s.15-60 ; Ali Güler; **Mustafa Kemal Atatürk'ün Beyin Teknolojisi, Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara ,2006 ; S: 43-92 ; Andrew Mango; **Atatürk**, İstanbul, 2004, s. 56-79. ; Hikmet Özdemir; **Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Ankara, 2006, s. 23-29. ; Uluğ İğdemir; **Atatürk'ün Yaşamı**, Ankara, 1980, s.3-8. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin sürdürdüğü yenileşme hareketleri için Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma" adlı eseri okunabilir. Bu eserde Osmanlı Devleti'nin neden kendisini istenilen düzeyde yenileyemediği sorusunun da belli ölçüde cevabı bulunmaktadır.

[1289] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Uygur Kocabaşoğlu'nun Anadolu'daki Amerika – Misyoner Okulları- isimli eserine bakılabilir.

yapılanlar, Batı'dan bazı düşünce, uygulama ve kurumların devralınıp, Türk toplumuna neredeyse zorla benimsetilmesi şeklinde gerçekleşmiş; modernleşmenin ve reformların gerisindeki temel felsefe, mekanizma ve dinamikler üzerinde yeterince durulmamıştır

Elbette, 19'uncu yüzyılda Osmanlı toplumu bazı değişmelere sahne olmuştur. Değişimin yönü, toplum biçimini değiştirmekten ziyade, toplumsal hareketleri izlemeye ve denetime almaya, toplumun dengesini sağlamaya yönelikti. Nitekim, eğitim alanında yapılan yenilikler, bir yandan bireylerin eğitim düzeyini geliştirmeyi hedeflerken, diğer yandan da siyasal düşüncelerin geliştirilmemesini ve hatta dondurulmasını hedeflemişti.

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin ve reformların istenilen ölçüde gerçekleştirilememesi ve sürekliliğinin sağlanamamasının temel nedenlerinden birisi; gerçek anlamda güçlü, entelektüel sosyo ekonomik kadroların bulunmamasıydı. Güçlü olan, askerî ve sivil kadrolardı. Gerçekleştirilen reformların arkasında da bu kadrolar vardı.

Atatürk, bu dönemi yaşadı, izledi, eleştirel bir gözle değerlendirdi. Bir devrimci olarak neler yapılması gerektiği üzerinde sürekli düşündü ve araştırdı. Okuyan, araştıran, neden ve nasılcı yaklaşım sergileyen biri olarak Batı toplumu ile Türk toplumunu çok iyi analiz etti. Toplumun çöküş, Batı'nın yükseliş nedenlerini çok iyi tespit etti. Dinin toplumdaki rolünü, din adamlarının dini çıkarları için yorumlamalarının sakıncalarını, din siyaset ilişkisinin devlete, topluma ve hatta dine verdiği zararları çok iyi ve doğru olarak belirledi. Atatürk'ün önderliğinde başlatılan laik devlet ve toplum yapısına giden sürecin temeli de zaten bu belirlemeden kaynaklanmaktadır.

c. Atatürk Nasıl Başardı?

Atatürk, karşılaştığı olumsuzlukları yenerek, köhnemiş bir rejime son vermiş, laik demokratik Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş ve bu müstesna eserin yaşaması için tüm teorik ve pratik adımları gerçekleştirmiştir.

Atatürk, yukarıda kısaca sözü edilen zorlukları nasıl aştı? Bu başarıda rol oynayan özellikleri nelerdi? Kendisini nasıl yetiştirdi? Koşulları nasıl değerlendirdi? Görünmeyeni nasıl gördü? İnanılmayanı, imkânsız denileni nasıl gerçekleştirdi? Ortaya koyduğu ve ***"Kemalizm"***, ***"Atatürk Devrimi"***, ***"Atatürkçülük"***, ***"Atatürkçü Düşünce Sistemi"*** adlarını verebileceğimiz düşünce sistemini nasıl gerçekleştirdi?

Bu düşünce sistemini hâlâ ayakta tutan ve gelecekte de ayakta tutacak dinamikler nelerdi? Kısacası, Atatürk'ü Atatürk yapan özellikler nelerdir?

Bir kişinin Atatürk gibi bir lider olabilmesi için doğuştan ve sonradan kazanılan bazı lider özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Çalışma, okuma, kendini yetiştirme ve bir ideale kendini adamayla bütünleşmediği sürece sadece doğuştan gelen üstün yeteneklere sahip olmak sıradan kişileri Atatürk yapmaya yetmemiştir ve asla da yetmeyecektir. Atatürk, üstün özelliklerini okuma ve çalışmayla geliştirmiş, Türk toplumunun sorunlarını çok iyi analiz ederek gerçekçi hedefler belirlemiş ve bu hedefleri sıraya koyarak bir cerrah ya da ressam hassasiyetiyle de eserini hayata geçirmiştir.

ç. Atatürk'ün Üstün Kişilik ve Liderlik Özellikleri

Atatürk döneminin ünlü tarihçilerinden **Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur** aynı anlamda değerlendirdiği lider, deha ve dâhi kavramlarının özelliklerini şöyle sıralamıştır:

* Doğuştan olağanüstü işler görmek ve eserler yaratmak kabiliyetinde olmak, yani olağanüstü yaratıcı bir dimağ taşımak,

* Herkesten çok önce anlamak ve görmek, sezmek, kavramak, duymak ve duygulanmak,

* Anlaşılması ve anlatılması imkânsız olan doğuştan büyüklük ve ululuk,

* İnsanlığın gelişmesi sırasında ulaşabileceği en yüksek zirveleri görüp, göstermek ve topluluğu oraya götürecek olağanüstü yaradılışlı olmak,

* Sabırlı olmak.[1290]

Atatürk'ün liderlik özelliklerini Davranış Bilimleri açısından değerlendiren bir eserde de şu özelliklere yer verilmektedir:

* Birleştirici liderlik özelliği,

* İrade gücü ve serinkanlılık niteliği,

* İnandırma yeteneği,

* Sabırlı olma niteliği,

* Önsezi ve ileriyi görebilme yeteneği,

* Samimi olma yeteneği,

* Alçak gönüllü olma yeteneği,

* Objektif değerlendirme yapabilme yeteneği,

* Yaratıcılık yeteneği,

* Hitabet yeteneği,

* Cesur olma yeteneği,

* Bilgili olma yeteneği,

* Karar verme yeteneği,

* Fiziksel görünüm.[1291]

Yukarıda açıklanmaya çalışılan Atatürk'ün liderlik özellikleri dikkate alındığında O'nun karizmatik bir lider olduğu ortaya çıkmaktadır.

Karizma kavramı, siyaset bilimi ve sosyolojide ***"takipçileri üzerinde kişisel yeteneklerinin gücüyle derin ve olağan dışı etki yaratan"*** anlamında kullanılmaktadır. Karizma kelimesi, sıradan insanlardan ziyade, insan üstü veya istisnai güç ve niteliklere sahip olan şahıslar için geçerlidir.

Maks Weber karizma kelimesini şöyle tanımlamıştır: "**Karizma, özel bir kutsallığa, kahramanlığa, düzenleyici yeteneğe veya örnek olan karaktere bağlılıktır."**[1292] Demek ki karizma daha çok liderin örnek kişiliği ile insan üstü yeteneklerine ve takipçilerin bu özelliklere olan inancına dayanmaktadır.

Bilimsel eserler, karizmatik liderin üç temel özelliğinin bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar, ***tasarımcı***, ***canlandırıcı*** ve ***güven verici*** özellikleridir.

Liderin tasarımcı olması demek; insanların anlayabileceği ve onlarda heyecan yaratacak bir gelecek ve bu gelecekle ilgili şartları belirlemesi demektir. Atatürk'ün 1919 yılından itibaren yaptığı budur. Liderin canlandırıcı olması ise, hedefe ulaşmak için karizmatik liderin enerji (güç) yaratmasıdır. Karizmatik liderin güven verici olmasını ise şu şekilde açıklayabiliriz: Karizmatik liderler, psikolojik yönden mücadele gerektiren hedeflerle karşı karşıya kalan takipçilerine performans ve faaliyetlerini artırıcı seviyede yardımcı olurlar. Çünkü, bireyler, yaratılan bir görüntü içinde, canlandırılmış bir motivasyonla faaliyet gösterirken, görevlerini başarmada duygusal yardıma ihtiyaç duyarlar. Atatürk'ün net olarak başardığı işlerden birisi de toplumuna güven vermesi, topluma büyük işler başarabileceğine dair inanç vermesi ve kendisine olan güveni yaratmasıdır.

[1290] Yusuf Hikmet Bayur; **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, Ankara, 1997, s.56.
[1291] Salih Güney; **Davranış Bilimleri Açısından Atatürk'ün Liderlik Özellikleri**, Ankara, 1999, s.116.
[1292] Aynı; s.114.

Çeşitli kaynaklar incelendiğinde Atatürk'ün liderlik özellikleri ise şu maddeler altında toplanabilir:[1293]

(1) Çalışkan olmak.

Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşı ve dönemin ünlü tarihçisi **Afet İnan** Atatürk'ün bazı karakter özelliklerini "**felaketler karşısında soğukkanlılık, okuma ve çalışma kudreti, bir insanla onun hakkında bilgi sahibi edinmiş olarak konuşmak, yaptıklarıyla övünmekten ziyade yapacaklarını düşünmek ve başarılı olmak**" olarak sıralamıştır.

(2) Vatanına ve ulusuna kendini adamak.

Atatürk, **"Ben gerektiği zaman en büyük hediyem olmak üzere Türk milletine canımı vereceğim."** demektedir.

Büyük lider 24 Nisan 1920 günü Ankara'da toplanan TBMM Başkanlığına seçildikten sonra şöyle konuşmuştur:

"Hayatımın bütün safhalarında olduğu gibi, son zamanların buhranları ve felaketleri arasında da bir dakika geçmemiştir ki, her türlü huzur ve istirahatımı, her çeşit şahsi duygularımı milletin selametine ve saadeti adına feda etmekten zevk almış olmayayım. Gerek askerî hayatımda ve gerekse siyasi hayatımın bütün devir ve safhalarını işgal eden mücadelelerimde daimi rehberim millî iradeye dayanarak milletin ve vatanın muhtaç olduğu yerlere yürümek olmuştur."

(3) Gücünü ulustan ve onun temsilcisinden almak.

"Ben zannediyorum ki, millet fertlerinden hiçbirinden fazla yüksekliğe sahip değilim. Bende fazla bir girişim görüldüyse bu benden değil, milletin bileşkesinden çıkan bir girişimdir. Sizler olmasaydınız, sizlerin vicdani eğilimleriniz bana dayanak noktası olmasaydı, bendeki girişimlerin hiçbiri olmazdı." diyen Atatürk, Kurtuluş Savaşı'na başlarken sadece ve sadece Türk ulusuna güveniyordu. Henüz, Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde 22 Haziran 1919 tarihinde yayımladığı Amasya Genelgesi'nde "**Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır**" demesi de bu güvenin bir sonucudur.

(4) Doğru zamanda doğru karar almak ve uygulamak.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın Başkomutanı ve Türk Devletinin kurucusu Atatürk'ün "**uygun zaman**" ve en iyi pozisyonla Anadolu'da bir göreve tayin edilmesi ve vakit geçirmeksizin ulusuna "**sonsuz bir güven**" duyarak "**devrim**" hazırlığına başlaması ve nihayet zaferden sonra sürdürdüğü "**kararlılık**" ögesi asıl belirleyici yanını oluşturmuştur. **Mazhar Müfit Kansu**'nun Atatürk'ten aktardığı şu sözü çok önemlidir: **"Bir işi zamansız yapmak, o işi başarısızlığa uğratmak olur."**

(5) Savaşı ve barışı planlamak.

Bir Türk atasözü vardır ve sanki Atatürk için söylenmiştir: **"Göz odur ki, dağın arkasını göre, akıl odur ki, başa geleceği bile."**

Atatürk, Nutuk'ta, **"Felaket başa gelmeden evvel, onu önleyecek ve ona karşı savunulacak gerekleri düşünmek lazımdır. Geldikten sonra dövünmenin faydası yoktur"** demektedir. Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nda, komutan olarak askerî yeteneklerini ortaya koymanın yanında, lider olarak halkı kurtuluşa inandırmada, halkı teşkilatlandırmada ve bir ulus devlet yaratmadaki başarısını da ortaya koymuştur.

[1293] Atatürk'ün liderlik özellikleri konusunda dikkati çeken ve aynı zamanda bu çalışmada kullanılan eserler şunlardır: Hikmet Özdemir; **Atatürk'ün Liderlik Özelllikleri**, Ankara, 2006, s.37-137. ; İhsan Pekel; **Atatürk'ü Anlamak ve Anmak**, Ankara, 2005, c.1,s. 1-16. ; Şerafettin Turan; **Mustafa Kemal Atatürk**, Ankara, 2004, s. 621-670. ; Cihat Akçakayalıoğlu; **Atatürk**, Ankara, 1998, s. 496-512. ; Muzaffer Erendil; **Çok Yönlü Lider Atatürk**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.23-46.

(6) Düşüncelerini ulusla paylaşmak.

Atatürk, bir lider ve yöneticide bulunması gereken temel özellik olan üst düzey iletişim yeteneğine sahiptir. Ülkenin kalkınmaya, çağdaşlaşmaya olan ihtiyacını halka anlatmak için bütün ülkeyi dolaşmıştır. Kendisini, son derece düzgün, dikkatli ve ikna edici bir şekilde anlatmıştır. "**Türk Gençliğine Hitabesi**" ve "**Onuncu Yıl Nutku**" etkili söylevinin klasikleşmiş örnekleridir.

Liderlik için açık bir amaca sahip olmak yeterli değildir. Bir lider, bu amacını kendisini takip edenlere de anlatabilmelidir. Nitekim, Atatürk, 1923 – 1938 yıllarında o günkü ulaşım koşullarında 448 seyahat (yılda ortalama 30 yurt içi gezi) yapmış ve her fırsatta Türk Devrimini milletiyle paylaşmıştır.

(7) Tarih bilgisiyle zamanın önünde yürümek.

Atatürk, **Leon Caetani**'nin dokuz ciltlik İslam Tarihi adlı eserini okurken, **"Tarih, ilerisini göremeyenler için çok acımasızdır."** sözünün altını mavi kalemle çizmiş ve yanına çok önemli olduğunu belirtmek için iki çarpı işareti koymuştur.

Prof.Dr. Sadi Irmak, Atatürk'ün geçmişi iyi bildiği için bir kehanete lüzum kalmaksızın geleceğin gelişmelerini kestirebildiğini belirtmektedir. Irmak, O'nun bu yeteneğini **"tarihin sesini almak"** diye tanımlamıştır.

(8) Orduyu halkın eğitim sürecine katmak.

Atatürk'ün en önemli özeliklerinden birisi de ordu ile halkın kaynaşmasını sağlaması, orduyu halkın eğitiminde bir güç olarak kullanmasıdır. Atatürk, 1925 yılında da şunları söylemiştir:

"Ordumuz, milletin ilerleme ve yükselme adımlarına öncü olmuştur. Milletimizin bütün devrimlerinde birinci adımı işgal etmiştir. Milleti sevk ve idare edenlerin en büyük dayanağı ordu olmuştur. Diğer milletlerde ordu ile millet daima diğerine karşı olmuştur. Hâlbuki bizde iş, tamamıyla tersinedir."

(9) Demokratik Türkiye yaratmak.

Emekli Orgeneral **Ali Fuat ERDEN**, Atatürk'ün önünde dört tarihî görev bulunduğunu belirterek bunları şu şekilde sıralar:

* Yenilmiş, silahları alınmış bir orduyu zafere ulaştırmak.

* Son yüzyıllarda hep alçalan ve can çekişen bir devletten millî sınırlar içinde tam bağımsız, hür vatandaşlardan oluşan bir devlet kurmak.

* Bu vatanı yabancı istilasından kurtardıktan sonra "**hasta adam**"ın yerine tümüyle yeni anlayışa göre, canlı ve yaşama kabiliyetine sahip "**ulus devlet**" kurmak.

* Orta Çağ âdetlerini kaldırarak, modern bir toplum yaratmak.

Atatürk, bağımsız, hür ve ulusal bir devlet yaratmanın sadece demokrasiyle mümkün olduğunu çok iyi biliyordu. Bu nedenle de bağımsız, vatandaşların özgür olduğu ulusal bir devlet kurmak için çok iyi bilinen devrimleri gerçekleştirmiş ve anayasal güvence altına almıştır.

d. Atatürk'ün Kendini Yetiştirmesi

Şüphe yok ki, sadece okumak kişiyi Atatürk yapmaz. Okumak, kişiye çok şey kazandırır. Okuyan toplum diğer toplumlara göre daha bilinçli, daha aydın olur; daha çok birlik ve beraberlik içinde hareket eder. Ülkesine yönelik bilgi kirliliğinden daha az etkilenir. **"Bizim aydınımız herkesi tanır, ancak kendi ulusunu tanımaz."** diyen Atatürk, kendi ulusunu çok iyi çözümlemişti.

Okuyan Atatürk, aynı zamanda analiz gücünü kullandı. Atatürk'ün askerlikten tarihe, dilden uygarlıklara, sosyolojiden psikolojiye, felsefeden ekonomiye kadar uzanan ilgi alanının

genişliğini ve okuduğu düşünür ve yazarları en iyi anlatan kaynak, özel kitaplığıdır. Bir idealistin oluşmasında kitap kültürü gerçekten önemlidir. Atatürk'ün okudukları ile reformları ve devrimleri arasında doğrudan ilişki vardır. Kendisine yöneltilen hangi yazarları okuduğu ve esin kaynağının ne olduğu sorusunu çok okuduğunu, ancak, her şeyi eleştirel gözle okuduğunu söyleyerek yanıtlamıştır. Çözülmesi gereken sayısız sorunla karşılaşan bir liderin neden ve nasıl başarılı olduğunun cevabı önemli ölçüde, kısa bir yaşama sığdırılan ve üzerine not düşülecek kadar dikkatli okunan **4.000**'i aşkın kitapta yatmaktadır. Atatürk'ün çok okuyan biri olması hiç şüphesiz çok kısa bir sürede dünyada eşi benzeri olmayan bir "**kültür devrimi**" yapmasına neden olmuştur. Bu devrim, kitap ile tanışmayan, okur-yazar oranı çok düşük, yıkılmış bir imparatorluğun tüm sıkıntılarını yaşayan bir toplulukla yapılmıştır ve başarısının büyüklüğünün temelinde bu yatmaktadır. Hiç şüphesiz Atatürk'ün gerçekleştirdiği kültür devriminin amacı, çağdaş, laik ve demokratik bir ulus yaratmaktı. Ancak, her insan gibi düşünce yapısının oluşumunda ilk bilgileri aile ocağından ve öğrenim sırasında bazı öğretmenlerinden almıştı. Daha sonra ise okuduğu kitaplar Atatürk üzerinde etkili olmuştur. Elbette yaşanılan yüzyılın yani 19'uncu yüzyılın olayları da Atatürk üzerinde belirleyici olmuştur.[1294]

Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen bu unsurlar dikkate alındığında O'nun gerçekleştirdiği ***"Türk Devrimi"***nin temellerinde büyük ölçüde akılcılık (rasyonalizm) ve bilimselliğin (pozitivizmin) izleri bulunmaktadır. Akılcılığın önemli temsilcilerinden **Descartes**'ın **"Metot Üzerine Konuşmalar"** kitabı, Atatürk'ün isteğiyle Türkçeye çevrilerek basılmıştır. Akılcılığın diğer önemli temsilcisi olan **Kant**'ın bazı eserleri yine Atatürk döneminde yayımlanmıştır. Pozitivizmin öncüsü **Auguste Comte** da incelediği düşünürler arasındadır. Kendi düşünce ağının oluşmasında Atatürk'ün en çok yararlandığı düşünürlerin başında **Jean Jacques Rousseau** gelmektedir. Rousseau'nun, birey özgürlüğüne önem vermesi ve toplumda siyasal rejim olarak cumhuriyetçi olması Atatürk için çok önemliydi. Önemli bir diğer husus ise Rousseau'nun birey için özgürlüklerin mutlak olamayacağı, sınırlarının olabileceği ve sınırların ise yasalarla tayin ve tespit edilebileceği; böylece yasalara itaat eden her insanın aslında kendine itaat etmiş olacağı görüşüydü. Atatürk'ün **"Toplumsal Sözleşme**"yi dikkatle okuyup işaretlediğini görmekteyiz. Bu dikkatinin bir kanıtını da 1 Aralık 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerini belirleyecek yasa önerisi görüşülürken yaptığı konuşmada görmekteyiz. Bu konuşmasında, **yönetim kuramları bulunan en büyük filozofların, bu kuramları ortaya koymak için çalıştıkları esasları incelediğini, bunların içeriğini anlamaya çalıştığını** söyleyerek milletvekillerine Jean Jacques Rousseau'yu baştan sona kadar okumalarını önermektedir. Bununla birlikte Atatürk'ün, **Montesquieu**'nün "**Yasaların Ruhu**" isimli ünlü eserini de incelediğini biliyoruz. O, bir taraftan Rousseau'dan cumhuriyet, diğer taraftan Montesquieu'den monarşi okumaktadır. Atatürk'ün düşünce yapısı üzerinde, **Ziya GÖKALP**'ın özel ve önemli bir yerinin olduğu da kuşkusuzdur. Düşünceleri ve uygulamaları arasında, benzerlik ve uyumun yanı sıra, önemli ayrılıkların olduğu da bir gerçektir. Atatürk, önemli düşünürlerden **Durkheim**'ın düşüncelerini yalnızca Ziya Gökalp'ten öğrenmekle yetinmeyip, doğrudan Durkheim'ın kitaplarına da eğilmiştir. Atatürk'ün, Türk ve İslam tarihine ilişkin farklı düşünürlerin yazmış olduğu kitaplara da önem verdiğini görmekteyiz. Böylece, farklı düşünceleri inceleyerek objektifliği yakalamıştır. **Gobineau**'nun **"İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme"** isimli kitabını da incelediği ve kitap üzerine koymuş olduğu işaretlerden Gobineau'nun görüşlerine katılmadığı anlaşılmaktadır.[1295]

Atatürk'ün tek bir öğretinin ya da düşünürün izleyicisi olmadığı, onların hepsini değerlendirerek üstün bir analiz yeteneğiyle bir sonuca vardığı apaçık ortadadır. Bu ise bilgi çağının temel düşüncesi olan eleştirel akılcılığın ta kendisidir. Bugün, entelektüel olarak tanımlanan pek çok kişinin bile, kendi görüş ve düşüncelerini destekleyici tek yanlı okumalar

---

[1294] Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen kitaplar ve düşünürler ile ilgili olarak bu çalışmada yer alan bilgiler, Org. İlker Başbuğ'un Kara Harp Okulunda 2006-2007 Eğitim ve Öğretim Yılı açılışı nedeniyle verdiği ilk dersin ilgili bölümünden alınmıştır.

[1295] Aynı

yaptığı, dolayısıyla doğru bir analize ulaşmakta güçlük çektiği düşünülürse, Atatürk'ün entelektüel bakış açısına ve düşünce tarzına hayran olmamak mümkün değildir.

e. Atatürk'ün Analiz, Sentez ve Uygulama Yeteneği

Günümüz standartlarında Atatürk'ün 57 yıllık hayatı şüphesiz oldukça kısadır. Ancak, onun başardıkları tarih boyunca belki de hiçbir insanın gerçekleştiremeyeceği düzeydedir. Okuduğu kitaplardan edindiği bilgiyi ve sahip olduğu vatanseverlik duygusunu "**deha**" olarak nitelenebilecek liderlik yetenekleriyle birleştiren Atatürk, içinde yaşadığı toplumu ve sorunlarını büyük bir doğrulukla analiz etmiş, gerçekçi çözüm yolları arayıp bulmuş, bu çözüm yollarını tek tek hayata geçirmiş büyük bir asker, üstün bir lider ve hayran olunacak devlet adamıdır. Gerçekleştiremeyeceği vaatlerde bulunmamıştır. Sahip olduğu olanaklara ve iktidara rağmen, kalpleri kırarak değil, kazanarak hükmetmesiyle tanınan bir liderdir. Adının, Ankara ya da İstanbul kentlerinden birisine verilmesi için hazırlanan kanun tasarısını engellemiş, **"Tarih, zorlanmayı sevmeyen nazlı bir peridir. Kanunları değil, vicdanları tercih ederim."** diyerek sağlam kişiliğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Falih Rıfkı Atay, "**Atatürkçülük Nedir?**" isimli eserinde Atatürk'ün bilge kişiliğini şöyle anlatır: *"**Ben ömrümde onun kadar tartışmaya katılan devlet ve hükûmet adamına rastlamadım. Pek genç yaşımda devamlı olarak yanında idim. Hiçbir fikrimi saklamak ihtiyacını hissettiğimi hatırlamıyorum. Dalkavukluğu meslek edinmeyenlerin hepsi de öyleydi. Atatürk ile tartışmak için yiğitliğe lüzum yoktu.**"*[1296]

Bu satırlar, Atatürk'ün kendine ve bilgisine olan güvenin, bilginin otorite olduğuna olan inancının ve düşünce sahiplerine duyduğu saygının bir göstergesidir.

Kuşkusuz her insan, ailesinden başlayarak içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel çevre, yaşadığı dönemi belirleyen büyük olaylar ve akımlar tarafından etkilenir. Kimileri bu etkilerin altında birlikte yol alır, kimileri olayların baskısı ile yolunu şaşırır, kimileri de herhangi bir akımın önünde sürüklenir ya da onun sözcüsü ve savunucusu kesilir. Ancak, içlerinden pek azı gördüklerini, duyduklarını ve okuduklarını topluca değerlendirerek yeni bir senteze, belirli bir düşünce seviyesine ulaşabilir. "**Büyük**" diye nitelendirilen kişileri diğer insanlardan ayıran özelliklerin başında da bu sentez yetenekleri gelir. Bu anlamda Atatürk "**büyük**" bir dehadır. Sahip olduğu liderlik özellikleri kadar ortaya koyduğu düşünce sistemi de mükemmel olduğu için Atatürk, Türk ulusunun çok sevdiği bir lider ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dinamiği olma özelliklerini hâlâ sürdürmektedir.

Okuyan, bilgi sahibi olan, bunu doğasında taşıyan ve "**deha**" olarak nitelendirebileceğimiz yetenekleriyle birleştiren Atatürk, asker ve devlet adamı olarak büyük işler gerçekleştirmiştir. **Kazım Karabekir**, kendisine yöneltilen "**Neden görevinden istifa etmek zorunda kalan Atatürk'e, Erzurum Kongresi öncesinde 'Emrindeyim Paşam!' dediniz de kendiniz lider olmadınız?**" sorusuna, "**Bu işi, ben dâhil, Atatürk'ten başkası yapamazdı**" cevabını vermiştir.

f. Atatürkçü Düşünce Sistemi

Atatürk, yukarıda belirtmeye çalıştığımız şekilde kendini yetiştirerek aydın bir lider olmuş, yaşadığı toplumu tanımış, toplumun sorunlarına çözüm getirmiş, Avrupa'da diktatörler çağı yaşanırken genç Türk Devleti'ni laik, demokratik cumhuriyet temelinde yükseltmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Nitekim, Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini, İspanya'da Franco, Yunanistan'da Metaxas, Portekiz'de Salazar, Sovyet Rusya'da Stalin gibi çağdaşı diktatörler varken, Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasiyi yerleştirmeye çalışmış, kendi elleriyle muhalif partiyi kurmuş, 1924 Anayasası'na ülkede birden çok partinin kuruluşuna izin veren maddenin konulmasını sağlamıştır.

[1296] Falih Rıfkı Atay; Atatürkçülük Nedir?, İstanbul, 1976, s.78.

Türk Devrimi ile Atatürkçülük şüphesiz aynı anlama gelmektedir. Bu nedenle de Türk Devrimi'nin özelliklerini ortaya koymadan önce kısaca Atatürkçülük üzerinde durmak gerekmektedir.

Atatürkçülük, Türk ulusunun ihtiyaçlarından ve gerçeklerinden çıkmış ulusal bir ideolojidir. İnsanlığın binlerce yıl işlediği yüksek değerleri temel aldığı için ilerlemeye ve yeniliğe açıktır. Vatanı parçalanmaktan kurtaran ve yıkıntılar üzerinde onurlu bir ulusal devleti yükselten işte bu ideolojidir.

Atatürkçülüğün bir tanımını yapacak olursak;

"**Türkiye'de siyasi ve ideolojik bir bağımsızlık anlayışından hareketle, temeli laiklik ve demokrasi olan, bilim ve aklın ağır bastığı bir toplum yaratmak ve bu yoldan Türk ulusuna Batı Uygarlığı içinde sosyal ve tarihî kişiliğini kaybetmeden hak ettiği yeri kazandırmak ülküsü, felsefesi ve çabası**"dır diyebiliriz.

Bir başka araştırmacı Atatürkçülüğü tanımlarken şunları söylemektedir:

"**Türk halkı için Atatürkçülük, laikliği kabul etmek, demokrasiye sahip çıkmak, modernleşmek ve çağdaşlaşmak olgularını içeren bir tanımdır. Sürekli yenilenme, sürekli devrim anlamına gelen Atatürkçü hareket, Atatürk'ün kişisel fikir ve söylevlerini aşarak Türk halkının iradesi hâline dönüşmüştür. Atatürkçülük, sürekli dönüşüm ve gelişim hâlinde halka mal olan bu aydınlanma iradesinin adıdır.**"[1297]

Yukarıda sözü edilen, "**Atatürkçülük, sürekli dönüşüm ve gelişim hâlinde halka mal olan bu aydınlanma iradesinin adıdır.**" şeklindeki yaklaşım Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin dinamik, kendini zamana ve koşullara göre yenileyebilen özelliğini ortaya koymaktadır.

Atatürkçülüğü ortaya koyan tanımların ortak yönü, uluslaşma ve laikleşme amacının belirtilmesidir. Çok rahat olarak diyebiliriz ki, uluslaşma ve laikleşme Atatürk devrimlerinin ortak paydasıdır. Diğer devrimlerden ve kendisinden önce Türk tarihinde yaşanan Batılılaşma hareketlerinden farklı olan yönü laikleşme ve uluslaşmayı amaçlamasıdır. Başarılı olmasının ardındaki neden de budur. Atatürk'ü hâlâ sevdiren, saydıran, sahip çıkılan, olmasaydı olmazdık dedirten de budur.

Atatürk, Türk Devrimi konusunda şunları söylemektedir:

"Türk Devrimi nedir? Bu devrim, kelimenin ilk bakışta ima ettiği ihtilal anlamından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Milletin varlığını devam ettirmesi için kişiler arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen şekil ve esasını değiştirmiş, yani, millet, dinî ve mezhebî bağlantı yerine, Türk milleti bağıyla kişilerini toplamıştır."

"Millet, milletlerarası genel mücadele sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak çağdaş medeniyette bulunabileceğini bir gerçek olarak kabul etmiştir."

"Sonuç olarak, millet; saydığım değişiklik ve devrimlerin tabii ve zorunlu gereği olarak, toplum idaresinin ve bütün kanunlarının ancak dünyaya ait ihtiyaçlardan doğmuş ve ihtiyacın değişme ve gelişmesiyle devamlı olarak değişme ve gelişmesi esas olan dünyaya ait bir zihniyeti, hayatı boyunca devam edecek bir idare saymıştır."[1298]

Burada Atatürk, yaptığı devrimin hiçbir zaman çağın ve dolayısıyla koşulların gerisinde kalmayacak bir özellik taşıdığını vurgulamıştır.

Bu sözler, Atatürk Devrimi'nin, statik değil, dinamik bir nitelik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Türk Devrimi'nin temel hedefi çağdaşlaşma olduğuna göre, Atatürkçü Düşünce

---

[1297] Menter Şahinler; **Atatürkçülüğün** Kökeni, Etkisi ve Güncelliği, İstanbul, 1998, s.328.
[1298] Atatürkçülük 1. Kitap; Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1983, s.113.

Sistemi'nde Devrimcilik ilkesi sadece yapılan devrimleri korumakla, yani durağan bir durumda kalmakla yetinmeyip, aklın, bilimin ve ileri teknolojinin yol göstericiliğine dayalı atılımlarla çağdaşlaşmaya yönelmeyi gerektirir.

İngiliz Türk tarihi uzmanı **Dr. Andrew Mango** bu konuda şunları yazmıştır:

"Atatürk, bir dogma miras bırakmaya çalışmadığını, bunu istemediğini sürekli olarak vurgulamıştır. Atatürkçülük, bir dogma değildir. Esnek ve makul bir yaklaşım biçimidir. Atatürkçülüğün özünde akılcılık vardır."[1299]

Sabiha Gökçen de Atatürk'ün şu sözlerini nakleder:

"Doktrinler konusuna gelince; ben asla doktrin istemem. Doktrinler insanları ve kitleleri bir noktada dondurup bırakırlar; şartlandırırlar. Birtakım kırılması son derece güç kalıplar içine sokarlar. Bu nedenle diyorum ki doktrin istemem, donar kalırız. Biz yürüyüş hâlindeyiz. Devamlı yürüyecek, devamlı gelişecek, devamlı mutluluklar arayıp bulacağız. Türk ulusu buna layıktır."[1300]

Orgeneral İlker Başbuğ da bir konuşmasında aynı konuda, **"Atatürkçü Düşünce Sisteminin dayandığı sistematik yaklaşımda gelişim, gerçekçilik ve pragmatizmin öne çıktığına da dikkat edilmelidir."**[1301] demektedir.

Tüm bu açıklamalar, Atatürk Devrimi'nin, Atatürkçülüğün ya da Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin dinamik, kendisini yenileyen, çağın getirdiği koşulların gerisinde kalmayacak bir nitelik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

O'nun 1923-1938 döneminde yaptıkları ve ortaya koyduğu fikirler hiç şüphesiz günümüzde çok daha iyi anlaşılan, mantığı ve sağlam kuramı olduğu kabul edilen bir devrimdir. Bu anlamda diyebiliriz ki Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu ve gelişimi bir devrimdir.

Bir ulusun, Türk ulusunun yaratılması ve çağdaş uygarlık seviyesine çıkarılması ve ümmet toplumundan, laik, demokratik ulus toplumuna dönüşümü sağlayan Atatürk İlkelerinin Atatürk'ün belirttiği sıra içinde değerlendirmeye alınması gerekmektedir. Son derece hassas bir dengeyle birbirine bağlı olan ilkeler 1924 Anayasası'nda 1937 yılında yapılan değişiklikle birinci maddesinde altı temek ilke olarak ifade edilmiştir. Bu altı temel ilke şunlardır:

Cumhuriyetçilik

Milliyetçilik

Halkçılık

Laiklik

Devletçilik

Devrimcilik

(1) Cumhuriyetçilik

Atatürk Devrimi'nde Cumhuriyetçilik ana ilke ve esas değerdir. Çünkü Cumhuriyet, Atatürk Devrimi'nin bütün kazanımlarını temsil eden bir devlet ve hükûmet şekli olarak değiştirilemez bir cevherdir. Bu ilke yeni Türkiye Devleti'nin temelidir. Bu yüzden 1924'lerden itibaren Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında, meclislerce değiştirilmesi teklif bile edilemeyecek bir ana kuruluş değeri, temel nitelik olarak yer almıştır. Bu niteliği ile Cumhuriyet, devlet düzen ve yönetiminde şahsilik ve keyfiliğin hâkim olmasını önleyen en sağlam teminattır. Ayrıca Türkiye'de siyasal iktidarların el değişmesi ve dağılması

[1299] Andrew Mango; **"Örnek Yönetici ve Lider Atatürk"** SAREM Üçüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İstanbul 12-13 Mayıs 2003.
[1300] Sabiha Gökçen; **Atatürk'le Bir Ömür**,İstanbul, 2002, s.177.
[1301] Kara Kuvvetleri Komutanı Org. İlker Başbuğ tarafından "Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları Sempozyumu"nda Genelkurmay II.Başkanı olarak 12 Mayıs 2005 tarihinde yapılan açılış konuşması.

bakımından sosyal yapı üzerine en kuvvetli şekilde etki yapan Atatürk İlkelerinini uygulanabilmesinin ön koşuludur. Nitekim Atatürk'ün bütün konuşmalarından açık bir şekilde anlaşılacağı üzere Cumhuriyet, demokratik parlamenter düzendir. Şöyle ki; Atatürk'ün bu ilke ile amaçladığı düzen, her yönüyle çağdaş bir Türkiye yaratmak için seçilmiş bir yol, bir sistemdir. Ancak şu unutulmamalıdır ki, Cumhuriyetçilik ilkesini Halkçılık ve Milliyetçilikten soyutlamaya imkân yoktur. Zira Cumhuriyetçilik gerçek anlam ve değerini bunlar sayesinde kazanmaktadır. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık bir başka deyişle millet olma, demokratik bir idareye kavuşma gayretleri ve ilkeleri birbirinden ayrılamaz bir bütündür.[1302]

Türk Devrimi'nde cumhuriyetçilik ana ilke, esas değerdir. Cumhuriyetçiliğin özünde, devlet yönetim şekli olarak demokratik cumhuriyetin bir fazilet rejimi olduğunu benimsemek vardır. Cumhuriyet, Atatürk Devrimi'nin bütününü temsil eden bir devlet ve hükûmet şekli olarak değiştirilemez bir unsurdur. Egemenliği ulusa verme ve yönetimde ulusun tek söz sahibi olması anlamına gelen bir ilkedir. Atatürk'e göre; *"**Ulusal egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur.**"*[1303] Nitekim Atatürk, Türk Devrimi ile gerçekleşen büyük olayı, Türk ulusunun eseri olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Bu nedenledir ki, Atatürk'e göre, Türk ulusunun yaratılışına, onuruna ve anlayışına en uygun yönetim şekli cumhuriyet yönetimidir. Cumhuriyetçilik ilkesi, gerek 1924, 1961 ve gerekse 1982 anayasalarında mecliste değiştirilmesi veya bir başka şekle sokulması teklif dahi edilemeyecek bir değer olarak korunmuş ve yerleşmiştir. Bu özelliğiyle cumhuriyet, devlet düzen ve ideolojisinde şahsilik ve keyfiliğin hâkim olmasını önleyen en sağlam teminattır.[1304]

Cumhuriyetçilik halkın; hâkimiyeti doğrudan doğruya veya seçtiği temsilciler aracılığı ile kullandığı bir devlet şeklidir. Bu tariften hâkimiyetin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu, yani ulus iradesinin devlet idaresinde hâkim olduğu bir idare şekli anlaşılır. Atatürk bu durumu, *"**Bugünkü hükûmetimiz doğrudan doğruya ulusun, kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet teşkilatı ve hükûmetidir ki, onun adı cumhuriyettir.**"*[1305] sözleriyle açıklamaktadır. Burada, devletin demokratik prensipleri uygulaması, yani hiçbir kayıt ve şarta tabi olmadan milletin belirli bir yaşa gelmiş bütün fertlerinin yöneticilerini kendi içerisinden seçmesi esastır. Seçim unsuru, cumhuriyet idarelerinin totaliter, oligarşik, demokratik vb. niteliklerini belirleyen tek ölçüdür. O sebeple iktidarın kaynağı cumhuriyet idarelerinde çok önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti için bu hususu Atatürk, "**Hâkimiyet kayıtsız şartsız ulusundur. Hâkimiyeti ulusun uhdesinde toplamak demek, onun bir zerresini bile ismi ve sınıfı ne olursa olsun hiçbir şahsa ve makama verdirmemek demektir.**" şeklindeki sözleriyle açıklamaktadır. Burada idarenin temel dayanağı bir bütün olarak Türk ulusunun kendisidir.

Tarihimizde en değerli yapı Cumhuriyettir. Türkiye Cumhuriyeti her anlamda büyük Türk ulusunun öz ve değerli malıdır.

Cumhuriyette esas kural seçimdir. Cumhuriyet veraset yöntemini kesin olarak reddeder. Ancak, seçim yapılan tüm sistemler kendisini cumhuriyet olarak ilan eder ki bu demokrasi anlamına gelmez. Yöneticinin seçimle iş başına geldiği yönetim cumhuriyettir. Ancak, demokrasinin olabilmesi için düşünce, seçme ve seçilme, seyahat, yazma, kuruluş oluşturma ve buna üye olma gibi hürriyetlerin olması da gereklidir. Bugün, yani demokrasi olabilmesi için cumhuriyet şarttır. Ancak, her cumhuriyet de demokrasi değildir.

Cumhuriyeti yaşatacak ve ayakta tutacak tek kuvvet ise kişilerin siyasi olgunluğuna ve ahlaki değerine dayanan, kamu yararına dayanan ve kamu yararına göre yönetilen devlet şeklidir. Atatürk, Cumhuriyet'i, ***"Gençler! Cesaretimizi kuvvetlendiren ve devam ettiren sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile insanlık meziyetinin, vatan sevgisinin, fikir hürriyetinin en kıymetli sembolü olacaksınız. Cumhuriyet'i biz kurduk***

[1302] http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=224
[1303] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s.612.
[1304] Vehbi Tanfer; Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri, AAMD, Sayı:42, Cilt:: XIV, s.34.
[1305] Atatürkçülük 1. Kitap, s.43-44.

onu yükseltecek ve devam ettirecek olan sizlersiniz."[1306]diyerek emanet etmiş ve bu konuda bizlere sorumluluk yüklemiştir.

(2) Milliyetçilik

Atatürkçülüğün en önemli ilkelerinden biri de milliyetçiliktir. Bu ilke, Millî Mücadele'nin doğuşunda ve başarıya ulaşmasında başlıca rolü oynamıştır. Zira yeni kurulan devlet, artık milletler topluluğuna değil, sadece Türk unsuruna dayanıyordu. Bu sebeple ulus devletti, millî bir devletti.

Atatürkçü düşünce, Türk milletini dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir toplum olarak kabul etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür; çünkü bu kişiler aynı dili konuşmakta, aynı kültürü paylaşmakta, aynı ülküyü taşımaktadırlar. Bu anlayış içinde her bireyimizin amacı, Türk milletinin mutluluğu, birlik ve beraberliği için çalışmak, bu kutsal vatanı daha güzel, daha bayındır hâle getirmektir. Bu nedenle millî sınırlarımız içinde, millî benliğimizi duyarak varlığımızı yükseltmeye çalışmak, Atatürk milliyetçiliğinin esasıdır.

Irkçılığı reddeden Atatürk milliyetçiliği bütünleştirici, birleştirici, vatan yüzeyinde millî birliği sağlayıcı bir milliyetçiliktir. ***"Ne mutlu Türk'üm diyene!"*** özdeyişiyle kalplere millî iman perçinleyen Atatürk, aynı zamanda insanlık ülküsünün ve insan sevgisinin de simgesidir. ***"Biz kimsenin düşmanı değiliz; yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız."*** diyen Atatürk'tür. Bu bakımdan, Atatürkçülüğün milliyetçilik anlayışı hiçbir zaman bencil bir milliyetçilik değildir; aksine bu anlayış, insanî bir ideal ile el ele yürümektedir. Atatürk milliyetçiliğine göre, Türk vatandaşları her şeyden önce kendi milletinin varlığı ve mutluluğu için çalışacak, fakat başka milletlerin de huzur ve refahını düşünecektir. İşte Atatürkçü düşünce sisteminin ***"Yurtta barış, cihanda barış."*** ilkesi, milliyetçiliğimizin bu insancıl yönünü işaret etmektedir.

Milliyetçilik ilkesinin anlamını Atatürk, Türk ulusunu ve Türk'ü tanımlamak için söylemiş olduğu şu sözlerle belirtmiştir: ***"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk ulusu denir."***[1307] Bu söz aynı zamanda, kökeni ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından bir ulus yaratma amacını da ortaya koymaktadır.

Milliyetçilik, ulus gerçeğinden hareket eden bir fikir akımı ve çağımızın en geçerli sosyal politika prensibidir. Milliyetçilik, Türk Devrimi'nin temel bir prensibi olduğu kadar, Türk ulusunun kaderini tayin eden temel bir ilke, yüce bir ülkü, ulusu huzur ve refaha yönelten bir bağdır.[1308]

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, ülkemizdeki bölücü hareketler nedeniyle yoğun olarak gündeme gelmektedir. Bu ilkeye kısaca baktığımızda dahi göreceğiz ki, Atatürkçü Düşünce Sistemi'nde milliyetçilik anlayışı ülkemizde herhangi bir sorunun kaynağı olmadığı gibi, bu konuda eksik bir nokta dahi bırakmamaktadır.

Atatürk, elbette her milliyetçi gibi kendi ulusunun meziyetlerini anlatmış, niteliklerini belirtmiş ve ulusunu her fırsatta övmüştür. Bunun yanında, aynı ortak geçmişe, tarihe, kültürel, haklara sahip bulunan, ulusumuzun ortak ideallerini benimseyen bütün Türk yurttaşlarını Türk kabul etmiştir. Nitekim, bu düşünce 1924 Anayasası'nın 88'nci maddesine ***"Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibarıyla Türk denir."*** şeklinde yansımıştır.

Atatürk, milliyetçiliği, ulusal bütünlüğün temeli olarak görür. Van'dan, Diyarbakır'dan Edirne'ye, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar yurdumuzun her köşesindeki memleket evlatlarını "**hep aynı cevherin elemanları**"[1309] olarak nitelendirir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının bir diğer yönü, kişisel hürriyete ve insan şahsiyetine değer verip, eşitlik fikrine dayanır olmasıdır.

[1306] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 614-615.
[1307] Atatürkçülük 1 Kitap, S: 49
[1308] Hamza Eroğlu; **Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik**, Atatürk Yolu (Kolektif Eser), Ankara,1987, s.133.
[1309] Cumhuriyet gazetesi; 5 Ekim 1932.

Bu anlayışta bağımsızlık ve birleştiricilik bulunmaktadır. Laik, insani ve barışçı olmak gibi özelliklere sahiptir.

Atatürk'ün ırk esasına dayanmayan milliyetçilik ilkesi, günümüzde kimi iç ve dış çevreler tarafından eleştiriliyorsa, bunun nedeni söz konusu unsurlarda yer alan "bölücü" zihniyet ve amaçtır. Yani, Atatürk'ün miliyetçilik anlayışı ülkemizin bölünmesini engellemekte, gelişmiş Batı ülkeleri gibi ulus devlet olması amacını taşımaktadır. Özellikle, ulus devlet olmuş ülkelerin "Ulus devlet dönemi bitti" şeklindeki propagandalarına rağmen en katı ulus devlet anlayışını savunmaları ülkemize oynanan oyunun bir yüzünü ortaya koymaktadır.[1310] Türkiye'de, ülke bütünlüğünü tehlikeye düşürecek noktaya kadar kişilere özgürlük tanındığı anayasal bir gerçektir.[1311] Hâlbuki Türkiye'nin sahip olduğu topraklar jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı iki ulusun varlığını kaldırmaz. Üzerinde çok oyun oynanan bir coğrafyada yaşıyoruz. Dünyayı meşgul eden büyük siyasi ve askerî gelişmeler yaşadığımız bölgede gerçekleşmektedir. Bu gerçek dikkate alındığında ulus ve üniter devlet olma zorunluluğu

---

1310 Avrupa'nın ulus devlet tutumu konusunda Fransa örneğini dikkate alabiliriz. Bilimsel bir çalışmada Fransa ve azınlık politikası şu şekilde vurgulanmaktadır: "60 milyona yaklaşan nüfusun yaklaşık 7 milyonluk kısmı Fransızca dışında bir dil kullanan Fransa'da göçmen işçilerle birlikte azınlık niteliğine sahip birçok grup bulunmasına rağmen, devletçe resmî olarak tanınmış azınlık bulunmamaktadır. Dolayısıyla Fransız devriminden beri "özgürlük", "kardeşlik" ve "eşitlik" ilkeleri çerçevesinde gelişen Fransız devlet geleneği negatif korumaya dayanmakta, belirli gruplara ilave haklar ve ayrıcalıklar tanınmasına izin vermektedir. Nitekim, Fransız Anayasası'nın giriş bölümünde de yasa karşısında tüm vatandaşların eşitliği temin edilmekte, köken, ırk ve din ayırımı yapılmaksızın tüm vatandaşlardan oluşan bir Fransız halkının bulunduğu kaydedilmektedir.

Ülkesinde hiçbir etnik grubun bulunmadığı görüşünü savunan ve bu çerçevede azınlık politikasını yürüten Fransa, Capotorti Raporu'nda azınlıklarla ilgili şunları belirtmiştir: "Fransa azınlıkta olsun ya da olmasın ülkesinde hiçbir etnik grubun mevcudiyetini kabul etmez. Dinler ve dillere (devletin resmî dili dışında) ilişkin olarak, Fransız Hükûmeti bu ikisinin devletler hukukunun konuları değil, vatandaşlarına tanınan kamu özgürlüklerinin özel uygulamalarının bir tezahürü olduğu görüşündedir. Hükûmetin görevi, kanunlar çerçevesinde vatandaşlarının bu hak ve özgürlükleri serbestçe kullanmalarını güvence altına almaktır. Fransız Hükûmeti ayrıca mahalli dillerin kullanılmasının, bilimsel amaçlar dışında, hiçbir şekilde bir grubun kimliğini belirlemede bir kriter olarak kabul eidlmesinin mümkün olamayacağına dikkat çeker. Kaldı ki, bireysel olarak kullanılan bu diller ve lehçelerin teknik olarak düşüncelerin geliştirilmesi açısından yetersiz kalması, bu dil ve lehçeleri kullananların Fransız milletine karşı bir azınlık sayılmasına da engeldir."

Azınlıklara yönelik katı bir duruş sergileyen Fransa, bu tutumunu onları konu alan uluslararası sözleşmeleri imzalamayarak ve/veya onaylamayarak da göstermektedir. Avrupa Birliği ülkeleri arasında Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalamamış tek ülke olan Fransa, Bölge veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı ise imzalamış, fakat onaylamamıştır. Bu konuda 1999 yılında bir bildirge yayımlayan Fransa, altına imza attığı Bölge veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı ancak bazı yorumlar getirerek onaylayacağını duyurmuş, örneğin Şart'ın amacını azınlıkların tanınması ve korunması değil, sadece Avrupa dil mirasının geliştirlmesi olarak gördüğünü, Fransa'nın yurttaşları arasında etnik, dilsel ve ırksal açıdan hiçbir ayrı muamele yapamayacağını ve Fransa'nın sadece Fransız halkını tanıdığını söylemiş ve birçok maddeyi de bu çerçevede yorumlamıştır. Yine benzer gerekçelerle 1982'de yürürlüğe koyduğu Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin azınlıklarla ilgili 27. maddesinin kendisine uygulanamayacağını belirten Fransa, bu konuda Birleşmiş Milletler'e yaptığı bildirimde "Fransız halkının etnik özelliklere dayanan hiçbir ayrımı kabul etmeyeceğini ve dolayısıyla her türlü azınlık kavramını reddeceğini" belirtmiştir." Murat Saraçlı; **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar**, Lotus Yayıncılık, Ankara, 2007, s.100-103.

Aynı eserde genel olarak Avrupa Birliği ülkelerinin azınlık politikası da şu şekilde vurgulanmaktadır: "1 Mayıs 2004'te tarihin en büyük genişleme hamlesini gerçekleştiren Avrupa Birliği'ne üye yirmi beş ülkenin azınlık politikalarına genel olarak bakıldığında, henüz tüm ülkelerde uygulanan genel bir azınlık politikası standardının Birlik içerisinde oluşmadığı ve her ülkenin kendi toplumsal tarihi ve yaşanmışlığı çerçevesinde öznel bir azınlık hakları konsepti geliştirdiği görülmektedir." Saraçlı; age, s.88. Bu konuda bir diğer ilginç örnek ise yıllardır Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan'ın tutumudur. Bilindiği gibi bu ülkede 150 bin kadar Türk yaşamaktadır. Ancak, Yunanistan bu Türkleri azınlık ya da Türk olarak kabul etmemekte, Müslüman Yunanlı olarak görmektedir. Dolayısıyla bu kişilerin kendilerini Türk olarak ifade etme hakları bulunmamaktadır. Ayrıca yine Yunanistan'da Makedon, Arnavut ve Pomaklar da azınlık olarak kabul edilmemektedir. Şu gerçeği kabul etmek gerekmektedir: Ülkemizde uluslararası antlaşmalara göre azınlık sayılan hiçbir şahıs baskı görmemektedir. Azınlık olmayıp kendisini Türk kabul etmeyen şahıs ise bir Türk vatandaşın sahip olduğu tüm haklara sahiptir. Unutmamak gerekir ki gelişmiş ve demokratik ülkelerde yasalar ayırma değil de birleştirmeye yani ulus devlet yaratmaya hizmet etmektedir.

1311 Ülkemizde hiçbir batılı ülkede olmayan uygulamalar mevcuttur. Terör örgütünü destekleyen hatta onunla organik bağ içinde olduğunu gizleme ihtiyacı dahi duymayan dernek, vakıf, parti, medya ve belediyeler bulunmaktadır. Bu uygulama demokratik ülkelerde mevcut değildir ve terörün devamında etkili olan nedenlerden birisidir.

kendisini daha net olarak ortaya koymaktadır. Atatürk de bunun bilincinde olarak ulus ve üniter bir devlet yapısını oluşturma amacıyla hareket etmiştir.

Ulus devlet kavramını kısaca açıklamak gerekirse, ulus; dil, kültür ve ülkü birliği ortak paydaları ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve sosyal bir birliktir. Bu ulus anlayışı, toplumun bütün alanlarını sarmış olan ulusal kültürümüzü, çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkartmayı amaçlamaktadır.

Ulus devletin temel dayanağı ise, ulusal kültürdür. Ulusal kültürün, çağdaş uygarlık düzeyine çıkartılması ise hedeftir. Bütün bu düşünceler, Cumhuriyet'in temel kuruluş felsefesini oluşturmaktadır.

Sınırları belirli bir coğrafyada, ortak bir kültürü, dili ve geçmişi olan, yine ortak bir gelecek için bu özellikleri temel alarak birlikte yaşayan bir toplumun, feodal dönemden ayrı olarak merkezî otoriteyi temel alan yeni politik rejimi, yani milliyeti ve milleti temel alan devlet örgütlenmesine ulus devlet denmektedir.

Atatürk'ün ulus anlayışı, dinî ve mezhebî bir bağlılık yerine "**Ne mutlu Türk'üm diyene!**" sözünde kendisini ifade etmektdir. Yani, tek ulus anlayışı Atatürk'ün ulus anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle de Atatürk, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ülkede tek ulusun varlığını temel alan bir politika izlemiştir. Bu anlayış, çağdaş ve güçlü devlet olmanın da gereğidir. Nitekim, dünyanın çağdaş ve büyük devletleri bu anlayışa sahiptir ve hâlâ da tek ulus anlayışlarını güçlendirici politikalar izlemekte, önlemler almaktadırlar.

Üniter devlet ve ulus devlet anlayışları birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Üniter olan devletler aynı zamanda ulus devlettir. Birinin oduğu yerde diğeri de bulunmaktadır. İkisinde de ortak payda bireylerin kendilerini aynı ulustan saymaları ve bu nedenle de tek bir coğrafyada yaşamaları ve bunu arzulamalarıdır. Bu nedenle de üniter ülkenin varlığını savunup ulus devlete karşı olmak mümkün değildir. Aksi anlayış ülkenin zamanla bölünmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını üç temel noktada özetleyebiliriz

Atatürk milliyetçiliğinde asıl olan "**ulusal karakter**"in oluşmasıdır. Ne üstün ırk nazariyesi ne de azınlık ırkçılığı önemli değildir. Türk milliyetçiliği, ulusal birlik ve beraberliğin sembolüdür. Atatürk bu konuda şunları söylemiştir: ***"Bugünkü Türk ulusu sosyal ve siyasi yapısı içinde kendilerine türlü yabancılık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat, mazinin ihmalkâr devirleri mahsulü olan bu yanlış isimlendirmeler, birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden başka hiçbir ulus ferdi üzerinde elemden başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü, bu ulus fertleri de umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, soya ve hukuka sahip bulunuyorlar. Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır."***[1312]

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, özellikle Türk ulusunun birlik ve beraberliğine yer ve değer vermektedir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı birleştirici ve toplayıcı nitelikte ve ulus yararınadır.[1313] Bu anlayış Türk ulusu gerçeğinden hareket eder ve ona dayanır. Türk ulusunun yükselme ve çağdaş uluslar seviyesine ulaşma ülküsünü ifade eder. Türk ulusunu meydana getiren değerleri korumayı esas alır.

"Bize milliyetçi derler, fakat biz öyle milliyetçileriz ki bizimle iş birliği eden bütün uluslara hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin gerçeklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhâlde bencil ve mağrurane bir milliyetçilik değildir."[1314]

[1312] Atatürkçülük 1 Kitap, s. 75.
[1313] Hamza Eroğlu; **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, 1981, s.409. Ayrıca Bkz. Cumhuriyet gazetesi; 5 Ekim 1932.
[1314] Atatürkçülük 1 Kitap, s. 76.

Atatürk; milliyetçiliği, Türk toplumunu, Türkçe, Türk kültürü ve Türklük ülküsü etrafında birleştirip siyasi ve sosyal bir bütün hâline getirmek şeklinde anlamaktadır. Dilin, yani Türkçenin, eski Türk devletlerinde önemli bir yeri vardır. Atatürk de dile büyük önem vermekte ve Türk dilini ***"Türk ulusu için mukaddes bir hazine saydığı"*** gibi ***"Türk ulusunun kalbi ve zihni olarak da değerlendirmektedir."*** O sebeple ***"kesin olarak bilinmelidir ki, Türk ulusunun ulusal dili ve ulusal benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır"***[1315] demiştir.

"Bizim milliyetçiliğimizin esası dil birliğinin korunması ile mümkün olacaktır" diyen Atatürk, ***"Türk ulusunun dili Türkçedir. Türk dili dünyadaki en güzel, en zengin ve en kolay dildir."*** demekten kendisini alamamıştır.

Atatürk'ün üzerinde durduğu bir diğer husus ise ülkü birliğidir. Etnik kökeni ne olursa olsun, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının devlete sahip çıkması, onun çıkarını kendi çıkarı olarak kabul etmesi, vatandaşların iyi ve kötü günde aynı duyguyu taşımasıdır.

Kısaca, Atatürk, kökeni ne olursa olsun, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan insanlardan oluşan bir ulus yaratma amacı taşımıştır ve milliyetçilik anlayışını da bu amaçla ortaya koymuştur.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını çok iyi kavrayan vatandaşlarımız her türlü iç ve dış propagandaya rağmen bölücü hareketlere yönelmemiş, bu konudaki istekleri çok büyük oranda reddetmiş, bölücü terör örgütünü ve destekçilerini yalnız bırakmasını bilmiştir.

(3) Laiklik

Laiklik, öncelikle, akli düşünce ile dinî düşüncenin ayrılmasıdır. Siyasal alanda ise, dünya ve devlet işleri alanı ile din alanının birbirinden ayrılmaları, birbirine karışmamaları anlamına gelir. Kişileri ilgilendiren yönüyle, akıl ve vicdanın kendi alanlarında hür olduklarını belirterek bir dokunulmazlık alanı da çizer. Kişilerin, dinî inançları yüzünden ya da benimsemiş oldukları dinin kurallarını yerine getirip getirmemelerinden dolayı baskı ve ayrım görmemeleri ilkesini ifade eder. Hukuki anlamda ise, kanun koyucunun dinî kurallardan etkilenmeden, bu kurallara uygunluk endişesi olmaksızın sosyal yaşamı düzenlemesidir. Çağdaş insan haklarının temelini oluşturan laikliğin demokratik ülke anayasalarının vazgeçilmez ilkesi hâline gelmesi bu ilkeyi benimseyen ülkeler için uzun bir mücadeleyi gerektirmiştir.

Avrupa'da, Reform ve Rönesans'ın katkılarıyla başlayan Aydınlanma Çağı, dinî dogmaların bilim, siyaset, sanat ve felsefe üzerindeki baskısına karşı çıkılmasına yol açmış ve laiklik Fransız İhtilali'yle tüm Avrupa'ya, sarsıcı ihtilaller dizisi ile yayılmıştır. Çağdaş ülkelerde "**devletin laikliği**" ve "**fertlerin din ve vicdan hürriyetleri**" demokrasilerin en temel ilkeleri olarak kabul edilerek insan haklarının da vazgeçilmez ön şartı biçiminde anayasalarda yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nin başlangıçta daha çok padişahlar tarafından konan hukuk kurallarının oluşturduğu örfi hukukla yönetildiği, sonradan teokratik devlet niteliğinin giderek arttığı genel olarak kabul edilir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet'in, devlet işlerine karışmak isteyen kadıya, "**Devlet işlerine din adamları karışamaz**!" şeklinde cevap verdiği bilinmektedir.

Atatürk 1'inci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine başlattığı Kurtuluş Savaşı'nda ve kurduğu cumhuriyet rejiminde Türk toplumu içinde dinî veya etnik açıdan mevcut olan çeşitli gruplar arasında huzuru sağlayabilmek için devletin iç siyasetinin temelini şu iki noktada toplamıştır:

(1) Ülkenin hukuk birliğini sağlamak üzere, yeni devleti laik hukuk temeline dayandırmak;

[1315] Atatürkçülük 1. Kitap, s.365.

(2) Dil, tarih ve kültür birliğine dayanan ulus anlayışını egemen kılmak.

Birbirinden ayrı gibi görünen bu iki ilke arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Laik düzene geçiş, Türkiye'de ulus kavramının ilk kez bilinçli bir biçimde gelişmesine ve benimsenmesine yol açmış ve aynı dinden olmayı ifade eden "**ümmet**" bilinci yerine "**ulus**" bilincinin gelişmesini sağlamıştır.

Atatürk, din ve dünya işlerinin ve özellikle dinle politikanın kesinlikle birbirinden ayrılmasını öngörmüş ve düşünceye karşı olmayı kesinlikle reddetmiştir. Atatürk'e göre hiçbir kimse bir başka kişiyi ne bir din, ne de bir mezhebi kabule zorlayamaz. Din ve mezhep kuralları, hiçbir zaman politikada bir araç olarak kullanılamaz. Laik anlayışta inançlara, dolayısıyla dine karşı gerçek bir saygı vardır.

1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde bir katılımcı Atatürk'e ***"Din toplumlar için gerekli midir?"*** diye sorar. Atatürk, şöyle yanıt verir: ***"Muhterem hocam, din toplumlar için gereklidir. Dinsiz toplum yaşayamaz ve devam edemez. Her toplumun tabii olarak bir inancı vardır. Ama şunu söyleyeceğim; din Allah ile kul arasındadır. Biz dine saygılıyız, dine hürmetkârız ama bu arada Allah ile kul arasına giren ve bundan siyasi menfaat, ticari menfaat elde etmek isteyenler vardır. Dini bunlar kirletmek istiyorlar. Biz buna müsaade etmeyiz. Bu itibarla dine saygılıyız ve dine hürmetkarız. Fakat dinin suistimal edilmesine katiyen taraftar değiliz."***[1316]

Türkiye'de devletin laikleştirilmesi, toplum hayatında laik değerlere yer verilmesi dinin, devlet hayatında siyasi bir fonksiyon ifa etmesine kesin olarak son verme şeklinde hayata geçirilmiştir. Siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik zorunluluğun sonucu olan laiklik, bu nedenle devlet idaresi ile birlikte hukuk, eğitim, dil alanlarını da kapsar.

Atatürk'ün din ve laiklik anlayışında, millet sevgisi ile birlikte dinine saygılı olma özelliğini de görmekteyiz. Onun gerçekleştirdiği Türk Devrimi'nde laiklik, din aleyhtarlığı şeklinde değil, toplum hayatında din hürriyetinin, serbest düşüncenin güvenilir bir teminatı olarak düşünülmelidir.

Atatürk'ün şiddetle karşı çıktığı şeylerden birisi de İslam dininin ruhunu anlamayan veya anlamak imkânı bulamadan din görevlisi pozisyonunu kazanmış cahil kişilerin din adına gerçekleştirdiği faaliyetlerdir. Atatürk bu konudaki düşüncelerini ***"Bizi yanlış yola sevk eden habisler bilirsiniz ki çoğunlukla din perdesine bürünmüşlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz. Görürsünüz ki milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve melanetten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırdılar. Hâlbuki elhamdülillah hepimiz Müslümanız, hepimiz dindarız."*** sözleriyle ortaya koymuştur.

Laik sistemde, din hürriyeti ana ilke olarak kabul edilir. İbadet özgürlüğü tanınır, ancak ibadetin siyasi gösteri hâline dönüştürülmesine ve rejim aleyhinde kullanılmasına izin verilmez. Herkese, dinini seçmek ve gereklerini yerine getirmek hakkı tanınır. Ancak gereğini yapmayanlara dayatma yapılmasına da izin verilmez.

Laik devlet sistemine geçmekle, Türk ulusu İslam dininin özünden kopmuş değildir. Tam tersine, birçok hükümleri resmen ve fiilen uygulanamaz hâle gelen bazı hukuk kurallarının yükünden, Türk kadınını ikinci sınıf yurttaş gören zihniyetten, nikahta davul çalmanın haram olduğunu ilan eden fetvalardan veya matbaanın, paratonerin, coğrafya dersinde harita kullanımının dine uygun olup olmadığını tartışan, dinin özüne aykırı çağ dışı safsata ve hurafelerden sıyrılan, akıl ve ilimle bağdaşmayan yorumları kaldıran Türkiye'de İslam dini zayıflamamış, güçlenmiştir. Atatürk, Türk ulusunun dinini hiçbir aracı olmaksızın öğrenebilmesi için Kuran'ı Türkçeye tercüme ettirmiştir. Ayrıca, çok sayıda temel İslami eser, Türkçeye çevrilerek binlerce eve girebilmiştir.

[1316] Kaynar; a.g.m., s.89.

Türkiye'de laiklik uygulaması kendi özünde birtakım zorluklar taşıyordu. İlk olarak, İslam dini, din ve devlet ya da din ve dünya işleri ayrımına yabancıydı. Yalnız inanç ve ibadeti değil, toplumsal ve dünyevi ilişkileri de ayrıntılı kurallara bağlayan bir dinin dünyevi alandan uzaklaştırılarak bireylerin vicdanlarına bırakılması kolay değildi. Ayrıca, Batı'da Sanayi Devrimi, kentleşme ve sermayenin yükselişi gibi olgulara paralel yürüyen laikliğin, az gelişmiş bir tarım toplumunda kökleşebilmesinin büyük zorlukları vardı.

Kısacası Atatürkçü Düşünce Sistemi, gelişmiş, ulus ve laik devlet olmuş Batılı ülkelerin uyguladığı yöntemi ve kuralları benimsemiştir. Batılı, yani demokratik değerlere aykırı hiçbir unsuru barındırmaz. Bu nedenle de, her şeyden önce laik-demokratik çizgideki bir Batılının ya da Türk aydınının, Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin onun ortaya koyduğu düşünce sistemini eleştirmeye ya da zamanı geçmiş gibi göstermeye hakkı yoktur.[1317]

[1317] Ülkemizdeki irticai unsurlar propagandanın bütün unsurlarını kullanarak laiklik aleyhinde propaganda yapmakta, din devleti kurma yolunda çaba harcamaktadır. İrticai unsurlar çok sayıda finans, eğitim, sağlık, medya ve ticari kuruluşa sahiptir. Elinde bulundurduğu okul, yurt ve dershane gibi eğitim kuruluşlarıyla her yıl yüz binlerce çocuğun ve gencin beyni yıkanmakta, sözde dinî ilkelere dayalı bir devlet kurulması için militan yetiştirilmektedir. İrticai unsurlar, söz konusu yasal, ancak zararlı faaliyetlerini özgür düşünce, demokratik toplum adına yapmaktadır. Ancak çok iyi bilinmektedir ki gerçek amaç laik-demokratik sistemin yerine teopkratik bir devlet kurmaktır.

İrticai unsurlar özellikle de propagandalarında İslam'ın dolayısıyla Kur'an'ın din devleti kurulması için hükümler taşıdığını iddia etmektedir. Ancak, Kur'an incelendiğinde 6666 ayetin sadece çok azının devlet işlerine müdahale anlamına gelecek hükümleri içerdiği, geri kalan ayetlerin ise ibadet ve güzel ahlaka yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda şu saptama yapılmaktadır:

"**İslam konusundaki araştırmalarını derinleştirmiş olan Malise Ruthven'e göre, Kuran'daki 6000'den fazla ayetten sadece 600'ü yasal yükümlülüklerle ilgilidir. Bunların da büyük kısmı namaz, oruç ve hac gibi dini konuları kapsar. Tam anlamıyla hukuk kapsamına giren ayet sayısı sadece 80'dir ve bunların çoğunluğu, hanımlar, evlilik ve miras hükümleriyle ilgilidir**." İhsan Pekel; Atatürk'ü Anlamak ve Anmak -1, AAM Yayınları, Ankara, 2005, s.149.

Hz. Muhammet'in ölümünden sonra mevcut olan Arap devletinin başına geçen ve halife olarak bilinen kişilerin görev ve yetkilerine ait herhangi bir ayet ya da hadis mevcut değildir. Devlet başkanının yetkileri uygulamalar sonunda ortaya çıkmıştı. Yani, örfi idi. İhtiyaca dayanmaktaydı.

Devlet işlerine karışma anlamına gelen ayetlerin tamamı ise medeni ve ceza hukuku alanındadır. Yani, evlenme, boşanma, miras, hırsız ve katil konularındadır. Hırsız ile katile verilecek kol kesme ve öldürülenin akrabasının katili cezalandırması yani kısas ise neredeyse İslam tarihinde hiç uygulanmamıştır. Miras, boşanma ve evlenme kuralları ise zamana ve şartlara göre farklı yorumlanabilecek ayetleri içermektedir.

Birçok ilahiyatçı, Allah'ın varlığı, birliği, Hz. Muhammet'in peygamberliği, Kur'an'ın kutsal kitap oluşu ve ibadetler dışındaki anlayışın zamana göre farklı yorumlanabileceğini, şartların bunu gerektirdiğini ifade etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlarından Ali Bardakoğlu da Haziran 2008'de basına yansıyan sözlerinde ***"Kuran her 8-10 yılda yeniden yorumlanmak zorundadır."*** demiştir. Elbette ki, Kuran'da yazılı olan bir ayetin ya da doğruluğundan şüphe edilmeyen bir hadisin değiştirilmesi, yeniden yazılması sözkonusu değildir. Ancak ayetten ya da hadisten ne anlaşıldığı zamana ve o zamanın getirdiği koşullara göre değişmektedir, değişmelidir. Nitekim, 1.500 yıllık İslam tarihinde yüzlerce tefsir yapılmış, günün getirdiği ihtiyaçlara cevap verilmeye çalışılmıştır. Hatta, yaşanılan yerin cografi ve iklim koşulları dahi İslam'a yaklaşımı etkilemiştir. Nitekim, birçok din adamı organ nakli konusunda geçmişte "olmaz" hükmü verirken son yıllarda bunun "olur" şekline dönüştüğü, aşı olmanın orucu bozduğu uzun yıllar iddia edilmişken, son yıllarda aksi görüş belirtildiği, enflasyon oranında vade farkı almanın faiz sayılamayacağı gibi farklı anlayışlar son dönemde ortaya çıkmıştır. Hatta, tesettüre dahi "füruat" yani ayrıntı, teferruat diyenlere dahi son dönemde rastlanır olunmuştur.

İslam'ın çağın getirdiği koşullara göre yorumlanması ve İslam'a yanlış yaklaşımlar konularında sonradan Müslüman olan bir Batılı bilim adamı Roger Garaudy, yazdığı eserde şunları ifade etmektedir: "**Kuran'da yazılı olduğu bahanesiyle yasal bir emri harfiyen uygulamayı iddia etmek, Allah'ın ezeli kanunu olan İslam'ı, 7. asrın Orta Doğu'suna has tarihî bir uygulama olan o ülke ve çağda verilmiş hüküm ile karıştırmak olur. Doğrusu, her ikisi de, Kuran'da vardır, fakat ikisini karıştırmak ve Kuran'ın durmadan bizi davet ettiği düşünmeyi terk etmekle ortaya çıkan ilkelerin körü körüne uygulanması, yaşayan mesajın tanıklığını yapma konusunda bizi beceriksiz kılar.**

Sömürgecilikten kurtulmalarına rağmen, Müslüman milletler, niçin tarihin faili, yaratıcısı ve yapıcısı değil de, hâlâ nesnesi olarak kalmaktadır. Niçin onlar tarihe liderlik örneği veremiyorlar? Çünkü, daha tarihin ilk asırlarından itibaren, bu dinin şekli değiştirildi ve yaşayan gelişmesi durduruldu.

Dini saptırmak ve ters yüz etmek, prensler açısından, krallığı elde tutmak için zorunluluktur. Kuran'da tarif edildiği şekliyle tanrısal yasa, gücün, servetin ve bilginin bütün kokuşmuşluklarını yasaklar.

Mekke'ye giden yol üzerinde, Müslüman olmayan kimsenin şehre girmesini yasaklayan bir levha var. Bu, Necran Hristiyanlarını kendi camisinde ibadet etmeye davet eden Peygamber'in sünnetiyle çelişiktir. Takva sahibi bir Hristiyan, Suudilerin Mekkesi'nde ibadet edemezken, 1979 yılında bazı isyancılar rejime karşı Kabe'de ayaklandıklarında, Kral onları orada avlamak için Yüzbaşı Baril komutasındaki Fransız

(4) Halkçılık

"**Halk**" deyimi, çok daha geniş bir anlamı olan milletin bugün yaşamakta olan bölümü için kullanılan bir deyimdir. "**Halkın egemenliği**" deyimi de, daha geniş bir anlamda "**millet egemenliği**" olarak kullanılmaktadır. Anayasa'da belirtildiği gibi, yasa yapma, yürütme ve yargı hakları hep millete aittir.

Halkçılık, Atatürk'ün TBMM'ye sunduğu ilkedir. Halkçılık, 18 Eylül 1920 tarihinde TBMM'de kabul edildi. İlkede TBMM'i halkın sorunlarını, sıkıntılarını yeni bir örgütlenmeyle ortadan kardırmak ifade edilmiştir.

Halkçılık ilkesinin anlamı, seçmene hoş görünme politikası olarak algılanmamalıdır. Bu ilkenin anlamı, kader siyaseti güdenlerin, halkı soktuğu uyuşukluktan kurtarıp, onun birlik ve beraberlik gücüne dinamizm kazandırmaktır.

Halkçılık ve Ulusçuluk bu anlamda birlikte düşünülmelidir. Eğer bir ulus kendi yaşamı ve hakları için tüm gücünü ortaya koymazsa, onun için kurtuluş yoktur. Biz işimize köyden, komşudan, çevremizdeki insanlardan, yani fertlerden başlayarak ilerleriz. Her fert kendini kurtarmak için tüm becerisini ortaya koymak zorundadır. Bu suretle aşağıdan yukarıya, tabandan tavana sağlam bir yapı oluşturulur. Bu, Atatürk'ün uygulamak istediği programın, bireylere yüklediği sorumluluğa ilişkin olağanüstü önem taşıyan bir saptamasıdır.

Halkçılık ilkesi, sınıf esasını kabul etmez. Halk, meslek ve çalışma grupları olarak ayrılmıştır. Türk toplumu bir eşitlik dengesi içindedir. Ayrıcalıklı bir sınıf bilinci yoktur ve olamaz. Yasalar önünde, bütün yurttaşlar için kesin bir eşitlik öngörülür. Halkçılık, milliyetçilik fikrinin bir sonucudur. Türk halkı birdir ve bir bütündür. Atatürk'e göre, Türk ulusunun gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür.[1318]

Türk devlet geleneğine göre devlet, halk için vardır. Halkın taşıdığı bu anlam Osmanlı Devleti'nin son döneminde unutulmaya yüz tutmuş olsa da hak ettiği önemi Türk Devrimi ile tekrar kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aydınlarımız topluma yabancılaşmış, halk bilgisiz bir sürü şeklinde düşünülürek kaba saba, dağlı ya da taşralı olarak algılanmıştır. İdarenin de belirli bir zümrenin elinde olması bu durumun devamını sağlamıştır. Bu aydınların aynı zamanda hürriyet, eşitlik, adalet gibi kavramların da yegane savunucuları konumunda bulunması dikkat çekicidir. Atatürk'ü böyle kişilerden ayıran temel fark, onun kim için, ne için istendiği belli olmayan kavramlar peşinden koşmamış olmasıdır. Atatürk, "**Şuna emin olabilirsiniz ki, dünya üzerinde yaşamış ve yaşayan milletler arasında ruhen demokrat doğan yegane millet Türklerdir. Eskiden beri cemiyetimizde birinden diğerine geçilmez bir sınıf asaleti ve zihniyeti asla mevzubahis olmamıştır.**" sözleriyle ulusun özelliklerini gayet iyi tespit etmekte ve "**Türkiye halkı asırlardan beri hür ve bağımsız yaşamış ve**

Jandarmalarını çağırdı. 1978 yılınsa Suud ordusu ve polisi, İranlı hacıların gösterisini önlemede aciz kalınca, ertesi gün hemen Alman general Ulrich Wegener, millî muhafız askerlerine eğitici olarak atandı." Roger Garaudy'den aktaran Yaşar Nuri Öztürk; "**Allah İle Aldatmak",** 8.Baskı, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2008, s.88-89.

Samimiyetle ve akla uygun olan bu yaklaşım tarzına İslam adına itiraz etmek mümkün müdür?

İrticai unsurlar sık sık Endülüs Emevi Devleti'nin bilime verdiği önemi örnek gösterirler. Ancak, bu devletin İslam'a yaklaşımını ele almazlar. Bu yaklaşımın kendilerinde var olan gericilikten, kadını en geri plana atmaktan ne kadar uzak olduğunu görmek istemezler. Yine aynı şekilde irticai unsurlar Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemini İslam'dan kaynaklanan, İslam'ın devlet hayatına tam egemen olmasından kaynaklanan bir süreç olarak görür. Propagandasına bu süreci temel yapar. Ancak, Osmanlı Devleti'nde toprak, adalet, vergi ve askerlik alanlarında örfi kanunları yine görmezden gelir. Özellikle de Kanuni döneminde çıkarılan örfi kanunlar irticai unsurların üzerinde durmak istemediği gelişmedir. Bunun yanında Osmanlı tarihinin son 150 yılı neredeyse tamamen Batıdan alınan uygulamaların devlete aktarılma çabası olarak bilinir.

Atatürk'ün de dediği gibi İslam son ve en mükemmel dindir. Bu dine zarar veren anlayış ise dini inanç ve ibadeti kendi alanından çıkarıp siyasetin içine sokmaktır. Din siyasallaşınca toplumu bir arada tutma özelliğini kaybetmekte, ayrıştırıcı bir özellik kazanmaktadır.

[1318] Tanfer; a.g.e., s.123.

bağımsızlığı yaşama gereği saymış bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet bağımsızlıktan uzak yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır."[1319] sözleriyle de halkçılık anlayışının sömürü düzenine karşı olduğunu ifade etmektedir.

Atatürk'ün, halkçılık anlayışında demokratik esaslara göre birleşmiş, halkın kendisini demokratik esaslara göre yönettiği hür bir toplum düzeni öngörülmüştür. Bu düzende siyasi rejim ancak ve ancak halk yararına kullanılır. Atatürk'e göre halkçılık, demokratlık ve fertler arasında imtiyaz tanımamaktır.

Bütün bu ifadelerden anlaşıldığına göre, Halkçılık ilkesi; Türk toplumu içerisinde imtiyazlı bir sınıf yaratmamak, fertleri birbirine karşı saygılı, eşit haklara sahip dinamik bir kitle hâlinde bulundurmak, böylelikle de Türk ulusunu "**imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle**" hâline getirmek amacına yöneliktir. Bu ilke doğrultusunda halk herkes demek olup, bütün vatandaşların dil, din, meslek, renk ve cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin aynı haklara sahip olması ve kanunlar önünde eşit muamele görmesi esastır. Dolayısıyla halkçılık ilkesiyle, sınıf mücadeleleri yerine, sosyal adalet ve sosyal düzen, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma kabul edilmekte, bir sınıf ahlakı yaratmak yerine millî ahlak esas alınmaktadır.

(5) Devletçilik

Atatürk, devrimler çerçevesinde incelendiğinde, Devletçiliğin dar ve geniş anlamlar ifade ettiğini görmekteyiz. Geniş anlamda ele alındığında Türkiye'de uygulanan ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın özelliklerini ortaya koyan politik bir uygulamadır. Dar anlamda ise özel teşebbüse yer veren ekonomik prensiplere sahip ekonomik alandaki uygulamalardır.

Türkiye'de devletçilik, karma ekonomi şeklinde gelişme göstermiştir. Devlet işletmeciliği ile özel teşebbüsün bir arada bulunması anlamına gelen karma ekonomik sistemde katı bir devletçiliğin uygulanması söz konusu değildir. [1320]

Atatürk, devletçiliği; "**Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş ve Türkiye'ye has bir sistemdir... Kişinin çalışmasını esas almakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha kavuşturmak ve memleketi geliştirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.**"[1321]şeklinde tarif etmekte ve devletçiliği ekonomik hayatı destekleyen bir güç olarak düşünmektedir.

Atatürk, devletçiliği tamamıyla demokrasi ve hürriyet rejimi içinde değerlendirmiş, devletin ekonomik alanda rehberliğini ön planda tutmuştur. Ancak bu rehberlik her şeyi devlet yapar anlamında değildir. Atatürk devletçilik konusunda şunları söylüyor: "**Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin içine almak. Devletçilik bilhassa sosyal, ahlaksal ve ulusaldır. Devlet ve fert (özel teşebbüs) birbirine karşıt değil, birbirinin tamamlayıcısıdır.**"[1322]

Görüldüğü gibi Atatürk, ekonomik kalkınmanın temelinde "**ferdi teşebbüs ve menfaatin**" bulunmasını doğal bir olgu olarak kabul etmektedir. Ferdin teşebbüsünün ekonomik faaliyetine sınır çizilmesini hükümetin görevi saymakla birlikte, bu sınırın zaman içinde değişebileceğini düşünmektedir. Sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmada daha çok akılcı metodu belirten bir esastır. Ekonomik alanda, özel sermaye kadar, devletin de yatırımcılığını öngörür. Bu ilke, devlet elindeki sermayenin başta altyapı olmak üzere, ülke kalkınmasına ayrılmasını arzular. Dış sermayeye, her iki tarafın da yararına olmak koşuluyla ve ülkeyi bir sömürge durumuna düşürmemek kaydıyla karşı değildir.

[1319] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s.337.
[1320] Mustafa Aysan; **Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı**, Ankara, 1987, s.78.
[1321] Atatürkçülük 1 . Kitap, s.109.
[1322] Aynı

Atatürk'e göre, **"Siyasi ve askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle süslendirilip kuvvetlendirilmezler ise kazanılan zaferlerin yaşamasına ve ayakta durmasına imkân yoktur."... "Ekonomik bakımdan zayıf bir ulus fakirlik ve sefaletten kurtulamaz, kuvvetli bir uygarlığa, refah ve mutluluğa kavuşamaz, sosyal ve siyasi felaketlerden yakasını kurtaramaz." ... "Ülkemizin yönetimindeki başarı ekonomik alandaki başarının ölçüsüyle orantılı olacaktır. Zira tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler zaferler ya da mağlubiyetler iktisadi durumumuzla yakından ilgilidir. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu medeni seviyeye ulaştırmak için zaman geçirmeden ekonomimize birinci derecede önem vermek mecburiyetindeyiz."**[1323]

Devletin ve özel sektörün zaman ve koşullara göre ekonomik faaliyetlerini daraltacak ya da genişletecek olması, Devletçilik ilkesinin de dogma olmadığını, halkın çıkarını esas alan bir özellik gösterdiğini, halkın ihtiyaç duyduğu ekonomik faaliyetleri özel sektörün, o yapamıyorsa devletin yapmasının temel alındığını görüyoruz.

Kısaca, Devletçilik, ülkenin genel ekonomik faaliyetlerinin düzenlenmesi ve özel sektörün girmek istemediği veya yetersiz kaldığı ya da ulusal çıkarların gerekli kıldığı alanlara girmesini öngören ilkedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusal ekonomiyi, sağlam temeller üzerine oturtma amacına yönelik olarak ve ***"İktisaden zayıf bir ulus, fakirlik ve sefaletten kurtulamaz. Toplumsal ve siyasi felaketten yakasını kurtaramaz."*** felsefesine dayalı olarak Atatürk İlkeleri arasında yerini almış olan ilkedir.

Atatürk bu ilkenin amacını *"Bizim güttüğümüz **devletçilik** bireysel çalışma ve etkinliği esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde ulusu refaha, ülkeyi bayındırlığa eriştirmek için, ulusun genel ve yüksek yararlarının gerektirdiği işlerde özellikle ekonomik alanlarda, devleti fiilen ilgilendirmektir."* diyerek açıklamaktadır.

Devletçilik ilkesi, Halkçılık ilkesi ile bağlantılıdır. Yoksul, yüzyıllardır ihmal edilmiş olan halkın kalkınması ve çağdaş yaşam düzeyine ulaşması için 1923 - 1930 yılları arasında, kalkınma için gerekli yatırımları yapması özel girişimcilerden beklendi. Ama bu işlevi yerine getirmeye özel kişilerin yeterli parası, yeterli deneyimleri ve yeterli teknolojik birikimi olmaması yanında Dünyayı sarsan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, ekonomi politikalarının tam bir başarısızlığını vurguluyordu. Ülkeyi kalkındırmak, halkı çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için ***"Devletçilik"*** ilkesini benimsedi. Böylece hem üretim arttırılacak, sanayi gerçekleştirilecek, hem de hakça bir paylaşım yapılacak ve ekonomik gücü kullanan bir sınıfın halkı ezmesine olanak verilmemiş olacaktı.

Türk Devrimi, tekelci eğilimi olmayan ulusal nitelikli özel girişimciliğin, gelişip güçlenmesine özel önem verir ama, bağımsızlıktan ödün vermeyen bir devletçiliğe dayanır.

Bu anlayışa oluşturulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, toplumsal yaşamın her alanındaki yenileşme ve gelişmeye öncülük edecek, ekonomik yaşamı düzenleyecek ve halkın sorunlarını çözecektir. Sosyal ve ekonomik gerilik nedeniyle, çelişkileri uzlaşmazlığa varmamış olan sosyal sınıf ve tabakaların haklarını, ulusal çıkarlar temelinde birleştirecek ve bunları yasal düzenlemelerle dengeleyecektir. Devlet faaliyetlerinin tümünde, topluma ve halka hizmet temel ilke olacaktır.

Türkiye başlangıç aşamasında Devletçiliğin iki büyük yararını gördü: Bir yanda, özellikle altyapı ve sanayi yatırımları sayesinde oldukça hızlı bir büyüme gerçekleştirirken; diğer tarafta, sanayileşmenin devlet eliyle oluşumu sayesinde, Türk işçisi, Batı'daki örnekleri gibi insancıl olmayan koşullar içinde birkaç kuşağın feda edildiğini görmedi. 1929 - 1939 yılları arasında dünya sanayi üretimi %19 artarken, Türkiye'de sanayi üretim artışı % 96'yı buldu. Sovyetler Birliği ve Japonya dışında hiçbir ülke, bu alanda Türkiye'den daha hızlı bir büyüme sağlayamadı. Giderek oluşmaya ve büyümeye başlayan sanayi işçisi sınıfı nasıl hiçbir

[1323] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s.474.

mücadele vermeden seçme ve seçilme haklarını elde ettiyse; yine kan dökülmesine, kuşaklar boyu süren büyük acılar çekilmesine gerek kalmadan insancıl çalışma koşullarına kavuştu. Sendikalara grev ve toplu sözleşme gibi hakların verilmesi için de işçilerin talebi zorlaması beklenmemiştir. Demokrasinin beşiği sayılan ülkelerde ise işçiler seçme hakkını elde etmek için uzun ve kanlı savaşımlar vermişlerdir.

Kemalizmin diğer ilkeleri gibi "Devletçilik" de, 1920'lerin Anadolu'sundaki koşulların ürünüdür. Altyapısı ve sanayisi yok düzeyde olan yoksul, yüzyıllardır ihmal edilmiş olan bir halkın nasıl kısa bir sürede kalkınıp çağdaş yaşam düzeyine ulaşacağına sorulan sorunun yanıtı "Devletçilik" olmuştur.

Çağdaş uygarlığı temsil eden Batı, uzun ve ıstıraplı bir yoldan geçerek o noktaya ulaşmıştı. Batılı ülkeler zenginleşir ve gelişirken sadece geri kalmış ülkeleri sömürmemiş, aynı zamanda kendi halklarını -insancıl olmayan koşullarda- kuşaklar boyu çalıştırmış. Türkiye ise geri kalmış bir ülke olarak ne sömürgesi vardı ne de yüzyıllar boyu bekleyecek kadar zamanı geçirmeyi düşünüyordu. Halkın sırtından, birkaç kuşağı daha yoksul tutma pahasına bir kalkınma ise, Kemalizmin "halkçılık" özüne aykırıydı. Tüm bu şartlara rağmen 1930 yılına kadar kalkınma için gerekli yatırımları yapması özel girişimlerden beklendi. Ödenmesi gereken Osmanlı borçları, Lozan Barış Antdaşması'na bağlı Ticaret Sözleşmesi'nin bazı hükümleri gibi hususlar da devletin ekonomiye kapsamlı bir şekilde karışmasını engelliyordu. Bu eksikliği gidermek için özel kişilerin yeterli parası, yeterli deneyimi, yeterli teknik bilgisi yoktu. Dünyayı sarsan 1929 ekonomik bunalımı ise liberal ekonomilerin başarısızlığını vurguluyordu. Kemalizm, ülkeyi kalkındırmak, ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için devletçilik ilkesini bu sürecin sonunda benimsedi. Böylece hem sanayi devlet eliyle kurulabilecek hem de hakça bir paylaşım yapılacak ve ekonomik gücü kullanan bir sınıfın halkı ezmesine olanak verilmemiş olacaktı. Nitekim bu süreç bu şekilde gerçekleşti. Sanayileşmeyi hızlandırmak ve ülke düzeyine yaymak için bir dizi girişimde bulunuldu. 28 Mart 1927 tarihinde Sanayi Teşvik Kanunu, 8 Haziran 1929 tarihinde de Millî Sanayi Teşvik Kanunu çıkarıldı. Yerli sanayi ve ticareti koruyan yeni gümrük tarifeleri, 1 Ekim 1929 tarihinde uygulamaya sokuldu. 3 Haziran 1933 tarihinde Sanayi ve Maadin Bankası ile Devlet Sanayi Ofisi'nin yerine Sümerbank kuruldu. 1925 yılında kurulmuş olan Sanayi ve Maadin Bankası, yedi yıl içinde Hereke, Feshane, Bakırköy Mensucat, Beykoz Deri ve Kundura, Uşak Şeker ve Tosya Çeltik fabrikalarını kurmuş veya kontrolü altına almıştı. Ayrıca, Bünyan ve Isparta İplik, Maraş Çeltik, Malatya ve Aksaray Elektrik, Kütahya Çini fabrikalarına ortak olmuştu. Bu fabrikalar 1933 yılında Sümerbank'a devredildi. Sümerbank 1939 yılına kadar 17 yeni fabrika kurdu, birçok bankaya ortak oldu, bazı şirketlere sermaye yatırdı. 1935 yılında kurulan Etibank, madencilik alanında yatırımlar yaptı, modern maden işletmeleri kurdu. Emlak Bankası 1926 yılında açıldı ve ciddi düzeyde konut kredisi dağıttı, konut yatırımlarına destek verdi. İş Bankası 1924 yılındade kuruldu, ve çok kısa zamanda, kredi piyasasında yabancı aracıları ortadan kaldıran mali bir güce ulaştı. 1924 yılında Ziraat Bankası'na her türlü bankacılık işlemini yapabilme yetkisi verildi. Bu banka hızlı bir büyüme sağlayarak 1931 yılında mevduatını 56 milyon liraya çıkardı (1924 yılında devletin bütçesi 120 milyon liraydı). Banka 1933 yılında 58.363 ortağı olan 637 Zirai Kredi Kooperatifi aracılığıyla, tarım sektörüne kredi aktardı. Ziraat Bankasının denetimi altında çalışan Emniyet Sandığı'nın toplam mevduatı, 1923 yılında 2 milyon 327 bin lira idi. Bu miktar, büyük artış göstererek, 1929 yılında 16 milyon 508 bin lirayı buldu. [1324]

Atatürk'le başlayan süreçte Cumhuriyet tarihimizde ekonomik ve sosyal kalkınmayı en kısa zamanda ve en yüksek verimle gerçekleştirmek amacı ile geliştirilen ve Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin ekonomi teorisini oluşturan Devletçilik İlkesi daha Atatürk'ün sağlığında, O'nun büyük çabası ile ulusal sanayinin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Devletçilik İlkesi ile öncelikle hammaddesi ülke içinde bulunan madenciliğe ve tarıma dayalı sanayi tesisleri kurulmuş ve bu tesisler daha sonra oluşturulacak olan sanayi dallarına öncülük etmiştir. Bu

---

[1324] Feridun Ergin; **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1977, s.50-51.

tesisler daha sonraki ulusal sanayinin yetişmiş insan gücü ihtiyacını sağlayan birer okul da olmuştur.

Özel sektör işletmeciliği ile kamu işletmeciliğinin işbirliği ve uyum içinde ülke kalkınmasını gerçekleştirmeyi hedefleyen Devletçilik İlkesi günümüzde de etkinliğini sürdürmektedir. Limanlar, hava limanları, petrol rafinerileri, ulaşım ve enerji yatırımları kâr amacı güdülmeksizin devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. GAP Projesi gibi Türkiye'nin çehresini değiştirecek stratejik, ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlayacak yatırımlar devlet eli ile gerçekleştirilmektedir. Devletçilik İlkesinin nihai hedefi, özel sektör hangi alanda yatırım yaparsa yapsın Türk toplumunun ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlayıcı altyapı ve üstyapı yatırımlarının yine devlet eli ile yapılmasını zorunlu kılar. Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin toplumsal boyutunu oluşturan ve anayasamıza Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri arasında "Sosyal Devlet İlkesi" olarak yansımış olan Halkçılık İlkesinin en önemli uygulama boyutlarından birisi Devletçilik İlkesidir. Cumhuriyet tarihi boyunca ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayan Devletçilik İlkesi gelecekte de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin gelişmesinin ve kalkınmasının temel itici güçlerinden birisi olmaya devam edecektir.

(6) Devrimcilik

Atatürk; "**Türk Ulusunu son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktır.**"[1325] şeklinde tanımladığı Türk Devriminin amacını da, **"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve şekilleriyle medeni bir heyet-i içtimaiye haline is'al etmektir. Devrimlerimizin asıl amacı budur.**"[1326] sözleriyle açıklamaktadır.

Atatürk'ün devrim anlayışında milletin en yüksek medeni ihtiyaçlara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri kurup bunları daha da geliştirecek, her zaman çağın icaplarına uygun bir hâlde tutacak şartların oluşturulması da gerekli görülmüştür. Bu noktada devrimcilik ilkesi, devamlı değişen toplum hayatında ortaya çıkan ihtiyaçların giderilmesi, böylelikle de kurucu ve yapıcı bir zihniyetle yeni ilerleme ve gelişmelere imkân hazırlayan, hatta diğer ilkeleri de içine alan bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk, Türk Devrimi'nin ortaya koyduğu değerlerin, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma yolunda bir aşama, bir araç olarak düşünülmesini, böylelikle de toplumun huzur ve barış içinde ve devamlı ilerleyebilecek bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Burada önemle göz önüne aldığı husus, uygar dünyadan geri kalmama yolunu bulan Türk ulusunun, ulusal bütünlüğü ve ulusal çıkarlarını en titiz bir şekilde, itina ile muhafaza etmesinin şart olduğudur.

Atatürk'ün ortaya koyduğu düşünce sistemi devrimcilik ilkesi nedeniyle zaman ve koşulların gerisinde kalmak diye bir olumsuzluk içinde olmayacaktır. Çünkü, bu ilkeye göre laik ve demokratik yapıya ters düşmemek şartıyla Atatürkçü Düşünce Sistemi zaman ve koşullara uygun yeni düzenlemeler içerebilir, bu düzenlemelere ayak uydurabilir. Dogmalara dayanmayan bir yapıya sahip olan Atatürkçü Düşünce Sistemi "ihtiyaç" koulunu temel hareket noktalarından saydığı için devamlı oarak çağdaş medeniylet seviyesini hedeflemiştir.

Atatürk'ün 1923 yılında sölediği şu iki söz Atatürk'ün devrimcilik anlayışını ve devrimlerin korunması gereğini ortaya koymaktadır:

"Devrimin kanunu var olan kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe ve bizim kafamızdaki fikir akımını boğmadıkça, başlattığımız ileriye dönük devrim bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de hep böyle olacaktır."[1327]

Devrimcilik, Mustafa Kemal Atatürk'ün mücadele sisteminin, hedeflerinin özünü kapsar. Bu ilkelerin gelecekte de sürdürülmesini ve geliştirilmesini sağlar. Burada bilim, bilimi aramak kilit rol oynar. Bilim, gerçeği bulma yolunda sistematik bir eleştirelliği, kuşkuculuğu

---

1325 Atatürkçülük 1. Kitap, s.115.
1326 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s.659.
1327 Pekel; a.g.e., s.191.

beraberinde getirir. Toplum ve devletin örgütleri çağın gerisine düşmemeli, kendisini sürekli yineleyebilmelidir. Statik bir cemiyetin kurulmasına karşı çıkan Devrimcilik İlkesi, durmaksızın bilimin, yeniliğin peşinde koşmanın, çağa ulaşmanın motor gücünü içinde taşır. Geriliğe set çeker, yönetim örgütlerinin durağanlaşmasını önleyip, Türk ulusunun ufuklarını açar.

Atatürk'e göre Devrimcilik, ihtilalden öteye geçen bir anlam içeriyordu. Dünya gereklerinden doğan ihtiyaçların karşılanması yolunda yönetim biçimi, yasalar ve hemen her alanda alınacak kararlar Devrimcilik ilkesi sayesinde hayata geçirilecek, topluma benimsetilecekti. Türk halkı uygar bir halktı ama bazı devletler, özellikle Batı, bu uygarlığı tanımakta güçlük çekiyor, ayak diretiyordu. Devrimcilik ilkesi, Türk ulusunun uygarlık sınavını nasıl verdiğini ortaya koyacak ve haklılığını tüm dünyada kanıtlayacak metodun adıydı. Kapsayıcı bir bütünlülüktü. Çağdaş uygarlığın Türklerin çok dışında, çok yabancısı olmadıkları, uygulanan devrimler sayesinde dostça ve düşmanca anlaşılacaktı. Atatürk'ün Devrimcilik ilkesi; maceraları, sadece teoride kalan nazariyeleri, süslü lafları kapsamazdı. Devrimcilik yaşanan, içinden geçilen hayli güç süreçte toplumun önüne dikilen engelleri nasıl kaldırdığının örneği, mücadele metodunun adıydı.

Atatürk'ün Devrimcilik İlkesi kapsamında söylediği bazı sözler şunlardır:

"Türk inkılabı nedir? Bu inkılap, kelimenin ilk bakışta ima ettiği ihtilal anlamından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir... Milletin varlığını devam ettirmesi için kişileri arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen şekil ve esasını değiştirmiş, yani millet, dinî ve mezhebî bağlantı yerine, Türk milliyeti bağıyla kişilerini toplamıştır. Millet, milletlerarası genel mücadele sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak çağdaş medeniyette bulunabileceğini hayatı boyunca devam edecek bir idare saymıştır."[1328]

"İnkılap var olan müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni gereklere göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktır." (1933)

"Uçurum kenarında yıkık bir ülke... türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... yıllarca süren savaş... ondan sonra, içerde ve dışarda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız inkılâplar... İşte Türk genel inkılabının bir kısa ifadesi"(1935)

"İnkılaplarımızın ana ilkesi budur. Bu gereği kabul edemeyen zihniyetleri darmadağın etmek zaruridir, şimdiye kadar milletin beyinlerini paslandıran, uyuşturan, bu anlayışta bulunanlar olmuştur. Her hâlde anlayışlarda var olan uydurma ve boş fikirler tamamen çıkarılacaktır. Onlar çıkarılmadıkça beyine gerçeğin nurlarını sokmak imkânsızdır." (1925)

"Türkiye'yi derece derece mi ilerletmeli, ani olarak mı? İki sistem var, biri bilinen büyük Fransız İhtilali'ndeki yöntem; rejimler değişecek, ihtilallere karşı mukabil ihtilaller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bir bakılacak ki bir buçuk asırlık zaman geçmiş... Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?" (1922)

"Biz büyük bir inkılap yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Birçok eski müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lazım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılabı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız."(1925)

"Mutlu inkılabımızın aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve doğru yolu göstermek, aydınlara düşen millî vazifelerin en önemlisi ve en birincisidir." (1929)

"Türkiye'de doğan inkılap güneşi yükselerek sıcaklığını yaydıkça, Türk milletinin kalbi büsbütün dünyanın büyük ve takdire layık eserlerine karşı sıcak bir sevgiyle dolmuş, bütün ilerleme prensiplerini tamamıyla benimsemiştir. Her türlü yükselme ve gelişmeye kabiliyetli olan milletimizin sosyal ve fikrî inkılap adımlarını kısaltmak isteyen engeller mutlaka ortadan kaldırılmalıdır." (1924)

[1328] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s.689.

“İnkılabın hedefini kavramış olanlar daima onu koruyabilecek güçte olacaklardır.”(1930)

“Gerçek inkılâpçılar onlardır ki, yükselme ve yenilenme inkılabına yöneltmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilime nüfuz etmesini bilirler. (1925)

“İnkılabın temellerini her gün derinleştirmek, kuvvetlendirmek lazımdır.” (1925)

Sonuç olarak;

Atatürk, tarihçi Yusuf Hikmet Bayur’un belirttiği gibi; “**Atatürk Devrimleri**” deyimini iyi karşılamazdı. Onun yerine “**Türk Devrimi**” diye yazar ve bu şekilde ifade edilmesini isterdi. Atatürk’e göre; Bu millette bu istek ve bu gelişme olmamış olsaydı, bu devrimi yaptırmaya hiçbir kuvvet ve kudret yeterli gelemezdi. O halde bu devrim Türk milletinin eseridir.

Atatürk tarafından ortaya konulan bu ilkeler, denilebilir ki, aynı zamanda Atatürkçülüğün ana çizgileridir. Atatürkçülükte son derece önemli olan tamamlayıcı ilkeler de vardır. Bunlar altı ilke arasında sayılmamakla birlikte, Atatürkçülüğün dünyaya ve insanlara bakışını ortaya koymak açısından son derece önemlidir. Daha çok vecizeler biçiminde ortaya konulan bu ilkelerle ilgili olarak bir kaç örnek verelim:

“Türk öğün, çalış, güven.”

“Yurtta sulh, cihanda sulh.”

“Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir.”

“Ne mutlu, Türk’üm diyene.”

Bu vecizelerin her birinin birbiriyle ilişkisi olduğu gibi, kendi başlarına da derin anlamları vardır. Örneğin, “**Yurtta barış, dünyada barış.**” sözünü söyleyen Atatürk’te insan ve insanlık sevgisinin ne denli üstün olduğunu görmekteyiz. Atatürk, bu vecizeyi kendisi şöyle açıklamıştı: “**Bütün beşeri âlem bir insan vücuduna benzer. Bir insanın parmağındaki acıdan biraz sonra bütün vücut nasıl ki müteessir olursa, dünya milletleri arasındaki herhangi bir huzursuzluk da, biraz sonra diğer milletlerin huzursuzluğu olacaktır.**”

Dünya ulusları, Atatürk’ün bu sözünü duysalardı ve buna uysalardı, bugün olduğu gibi kan, gözyaşı ve barut kokusu ile yarınından emin olmayan insanlar yerine, huzur, mutluluk ve barış rüzgârlarının estiği bir dünyanın insanları olurduk.

Yakın tarihte Türk toplumu, Atatürk’ün gösterdiği müspet yolda yürüyerek kısa sürede güçlenmek ve tekrar uygar bir ulus hâline gelmek kararlılığını göstermiştir. Bugün bize düşen görev, O’nun işaret ettiği aydınlık ve müspet yoldan sapmadan, birlik ve bütünlük içerisinde bir an evvel toplumu çağdaş uygarlık düzeyine taşımaktır.

Bu noktada önemle üzerinde durulması gereken bir başka husus da, “**Batı**”nın Atatürkçü Düşünce Sisteminde bir amaç olarak gösterilmek istenmesidir. Ne var ki bu sistemde “**Batı**” mutlak biçimde bir hedef olarak seçilmemiştir. Yani, onun temsil ettiği medeniyete ulaşmak için körü körüne bir taklitçilik, ulusal kimlikten uzaklaşma gibi Türk tarih ve kültürünün, karakterinin bir tarafa bırakılmasını gerektirecek ilkeler bu düşünce sisteminde yer almaz.

Atatürkçü Düşünce Sistemi, Türk toplumunun geleneklerine uygun yaşama kuralları olarak bu toplumun ihtiyaçlarından doğmuş ilkeler bütünü olduğu kadar, yine ona has bir temel düzenin de ifadesi olup ulusal, demokratik ve akılcı bir hüviyete sahiptir. Bu nedenle, bu sistemi meydana getiren esasların yorumlanmasında tarihî olaylar, kültür ve medeniyetimiz ile toplumumuzun karakteri göz önünde bulundurulmalıdır. Atatürk de, düşüncelerinin temelini “**Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız vatan, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir milletler tarihinin binbir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir.**” sözleriyle ortaya koymaktadır.

Gelişen, çağdaş olan, uzayda birbirleriyle yarışan, ulusal bütünlüğünü ve anayasalarında yazılı olan siyasal sistemlerini halkın sağduyusuna terk edecek kadar kültürel gelişimini tamamlayan bütün ülkeler laik-demokratik sistemle yönetilmektedir. Bir diğer

ifadeyle; uluslararası ortamda güçlü olan bütün devletler laik, demokratik ve gelişmiş ülkelerdir.

Burada akıllara, Türkiye'nin laik-demokratik devlet olmasına karşın istenen, amaçlanan çağdaş uygarlık seviyesine neden gelemediği sorusu gelebilir. Bu soruya cevap verebilmek için önce 1923 yılında devralınan ekonomik, sosyal ve kültürel mirası da dikkate almak ve özellikle son 84 yılda her türlü iç ve dış engellemelere, yolsuzluklara, devlet olanaklarının siyasal ve maddi çıkar uğruna peşkeş çekilmesine rağmen gelinen noktayı küçümsememek gerekmektedir. Ayrıca, Müslüman çoğunlukların bulunduğu ülkelerin günümüzdeki koşulları dikkate alındığında ortaya çıkan tablonun çok daha fazla takdir görmesi gerekmektedir.

Nitekim,

Türkiye'ye 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan dış borç 107.528.461 altın liraydı ve bu borç tutarı 1924 bütçesinin 7,25 katına karşılık gelmekteydi.

1927 yılındaki yaklaşık 14 milyon nüfusun % 80'i köylerde yaşıyordu.

Kişi başına düşen millî gelir o günkü kurdan 50 doları dahi geçmiyordu.

Ünlü tarihçi **Arnold Toynbee** Türk tarımı hakkında şunları yazmıştır: **"Kullandıkları tarım metotları tarihin şafağındakilerden değişik değildi. Karasaban hâlâ en gözde tarım aracıdır. Derin sürme, gübreleme ve değişik ekim bilmedikleri şeylerdi. Modern ekme ve biçme makineleri görülmeye değer garip şeylerdir."**

1923 yılında ekime uygun alan 80 bin dönüm iken, 1924'te bu alan 1 milyon 500 bin dönüm sürülmüş tarlaya çıkarılmış, bunun 900 bin dönümünde ekim yapılmıştır.

1923 yılında tarım dışsatımın % 90'ını sağlıyordu.

Maden işletmelerinin tamamı yabancı şirketlerin tekelindeydi.

1923 yılındaki 13 bankanın tamamı yabancı sermayeye aitti.

1923 yılında mevcut elektrik üretimi sadece 3 bin kişiye yetecek düzeydeydi.

1914'te millî servet tutarları; ABD'de 42 milyar, Almanya'da 16,5 milyar, İngiltere'de 14,5 milyar, Fransa ve Rusya'da 12,5 milyar, İtalya'da 4,5 milyar sterlin idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 300 milyon Reşat altını (1,2 milyar) idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra rakam daha da azalmıştır.

Bütün bunların yanında, Avrupa ülkelerinin yüzyıllar süren bir aydınlanma sürecinden geçtiği, demokrasi deneyimi olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nda bu sürecin yaşanmadığı, Avrupa devletlerinin müthiş bir sömürge kaynağı kullandığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ise güçlü olduğu dönemlerde bile kapitülasyonlar nedeniyle sömürüldüğü, 20'nci yüzyılın 2'nci yarısından itibaren uluslaşma sürecini tamamlayan devletlerin ülkemizde ulus devlet sürecini çözmek için yoğun çaba harcadığı, mezhep ve siyasal görüş ayrılıkları ile etnik ayırımcılığı teşvik ettikleri, yaşanan kanlı olaylarda on binlerce insanımızın yaşamını yitirdiği, coğrafyamızın güçlü ülkelerin her çeşit oyununa sahne olduğu gerçekleri dikkate alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin geldiği uygarlık düzeyinin hiç de küçümsenemeyecek bir nokta olduğu görülecektir.

Bütün bunların yanı sıra irticai ve bölücü unsurlar, Türkiye Cumhuriyeti'ni yıpratmak amacıyla aklın, vicdanın ve vatanseverliğin dışına çıkan her türlü yöntemi denemişlerdir. Özellikle irticai unsurların Türkiye Cumhuriyeti'ni her alanda başarısız gösterme ve böylece taban kazanma çabaları göz önüne alındığında devlete ve Atatürkçü Düşünce Sistemi'ne sahip çıkma zorunluluğu her geçen gün artmaktadır.

Dünyada Türkiye Cumhuriyeti kadar iç ve dış oyunla karşı karşıya kalan başka bir ülke mevcut değildir. Başka hiçbir ülke bu oyunlara Türkiye kadar başarılı şekilde karşı koyamazdı. Türkiye, bu başarısını laik-demokratik yapısına borçludur.

Yapılması gereken, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslaşma ve laikleşme sürecini en kısa sürede tamamlaması ve sağlama alınmasıdır. Unutmamak lazımdır ki, gelişmiş, çağdaş, Batılı ülkeler Atatürkçülüğün temeli ve özü olan laik-demokratik sistemi en tavizsiz biçimde uygulamakta, ancak Türkiye gibi hedef aldıkları ülkelerde ise bu sistemi aksatmaya çalışmakta, kendilerinde mevcut olan ulus devlet anlayışını ülkemizde "**çağ dışı**" ilan etmektedirler.

Sonuç olarak; Atatürkçü Düşünce Sistemi bir kimlik arayışının değil, mevcut bir kimliğin tekrar tescilinin, yani bir yabancının tespitiyle "**Türk'ün yeniden Türkleştirilmesi**"nin ifadesidir. Karşı karşıya bulunduğumuz en büyük sorunlardan birisi Atatürk ve düşüncelerinin her seviyede istismar edilmesidir. Atatürk ve Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin, beceriksiz politikacı, yeteneksiz bürokrat, vergisini vermeyen iş adamı, yozlaşmış aydın, kabiliyetinin çok üstünde beklentileri olan hırslı memur gibilerinin arkasına sığındığı bir kavram hâline getirilmesine asla fırsat verilmemelidir. Ayrıca, onun düşünceleri sadece ihtiyaç duyduğumuzda ve işimize geldiğinde söz konusu edilmekten kurtarılmalıdır. Bir başka deyişle Anayasa'mızda yer almış, devletin unsurları, nitelikleri olarak değerlendirilmiş ve bir kısmı halen devlet politikalarına esas teşkil etmekte olan bu düşüncelerin taviz verilmeden, aşındırılmadan uygulanması gerekmektedir. O zaman Türkiye'de çözülemeyecek hiçbir problem kalmayacaktır. Çünkü Atatürkçülüğün en temel özelliği uluslaşma ve laikleşmedir. Bu iki husus gelişmiş Batı ülkelerinin de temelini oluşturmaktadır. Daha da özele inecek olursak, Türk Devriminin temeli, ortak paydası laikliktir. Batı ülkelerinin bugünkü yüksek medeniyet seviyesine ulaşmasının temelinde de laiklik bulunmaktadır. Ulus devlet olma ve demokrasi ancak laik olduktan sonra ortaya çıkmaktadır. Laiklik sürecini tamamlamayan bir devlet, demokrasi sürecini de tamamlayamaz. Laiklik sürecini tamamlamayan bir Türkiye Cumhuriyeti, uluslaşma sürecini de tamamlayamaz. Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması en kısa sürede laikleşmesi ile mümkündür. Bu gerçek, yani laikleşme aynı zamanda Türkiye'nin iç huzurunun da vazgeçilmez koşuludur. Laikliğin olmadığı ülkelerde sadece etnik değil, mezhep ve hatta tarikat/cemaat kavgaları kaçınılmaz olur.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Çan Yayınları, İstanbul, 1962.

Adıyeke, Nuri, **"Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair"**, Osmanlı, c.IV., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Afetinan; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, TTK Yayınları, Ankara, 1959.

Afetinan; **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

Ağaoğlu, Samet; **Kuvayı Milliye Ruhu**, 4. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.

Akandere, Osman; **"Dramalı Rıza Bey ve Kuzey Batı Anadolu Kuvayı Milliye Mücadelesindeki Hizmetleri"**, AAMD, Sayı 57, Cilt: XIX, Kasım 2003.

Akbay, Cemal (Emekli Tuğgeneral); **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, c.1, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Akçakayalıoğlu, Cihat; **Atatürk**, Ankara 1988.

Akçakayalıoğlu, Cihat; **Atatürk; Komutan, İnkilapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988.

Akçora, Ergünöz; **"Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri"**, AAMD, Sayı 31, Cilt:XI, Mart 1995.

Akçura, Yusuf; **Üç Tarz-ı Siyaset**, Lotus Yayınları, Ankara, 2008.

Aker, M.Şefik (Emekli Albay); **57'nci Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Akgün, Seçil**; "Kurtuluş Savaşının Mekânsal Stratejisi ve Ankara'nın Başkent Seçilmesi Kararının İçeriği"**, Tarih İçinde Ankara Semineri-Eylül 1981, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1984.

Akıncı, İbrahim Ethem; **Demirci Akıncıları**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, İstanbul, 1992.

Akşin, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, c.1, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı (Yenigün Haber Ajansı), İstanbul, 1997.

Akşin, Sina; **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996.

Akşin, Sina, **"Paris Barış Konferansının Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı"**, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, (174–185), Ankara, 1986.

Akyüz, Emine; **"Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri"**, Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1981.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919 - 1922)**, Ankara, 1988.

Akyüz, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi**, 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Alantar, Özden Zeynep (Der: Faruk Sönmezoğlu); **"Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi"**, Türk Dış Politikasının Analizi, 2.baskı, İstanbul, 2001.

Altay, Fahrettin (Haz:Taylan Sorgun); **İmparatorluktan Cumhuriyete**, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2004.

Anderson; Matthew Smıth (Çev: İdil Eser); **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Andre, Prens (Çev: Hüseyin Rahmi); **Felakete Doğru**, İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.

Apak, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

Apak, Rahmi; **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Arar, İsmail; **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969.

Arıkan, Türkan, **Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet**, TBMM Yayınları, Ankara, 1984.

Arıkoğlu, Damar; **Hatıralarım**, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul, 1961.

Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, Ankara, 1996.

Armaoğlu, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınları, Ankara, 1997.

Arsan, Nimet (Der.); **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

Artuç, İbrahim; **1915 Çanakkale Savaşı**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992.

Artuç, İbrahim; **Büyük Taarruz**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.

Aşgın, Sait; **"Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923–1938)"**, AAMD, Sayı 50, Cilt: XVII, Temmuz 2001

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, Ankara, 1982.

Atatürk İlkeleri ve inkılap Tarihi, YÖK Komisyonu, c.I-1 / I-2 / II , Ankara,1986.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Atatürk, Mustafa Kemal (Haz:İsmet Gönülal); **Nutuk**, c.III, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.

Atatürk, Mustafa Kemal (Haz:Zeynep Korkmaz); **Nutuk**, AAM Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, AAM Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Geometri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürkçülük 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Atay, Falih Rıfkı; **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Atay, Falih Rıfkı; **Atatürkçülük Nedir?**, İstanbul, 2006.

Aybars, Ergun, **İstiklâl Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

Aybars, Ergun; **İstiklal Mahkemeleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.

Aybars, Ergun; **Türkiye Cumhuriyeti tarihi I**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1986.

Aybars, Ergun; **Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul, 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, c.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

Aykut, Fahri (Emekli Tümgeneral) ; **İstiklal Savaşında IV üncü Kolordu**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2006.

Aysan, Mustafa; **Atatürk'ün Ekonomik Görüşü**, Ankara, 1987.

Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Eylül-Ekim 2006.

Balcıoğlu, Mustafa; **"Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki"**, OTAM, Sayı:4, Ankara 1993.

Balkan Harbi (1912-1913), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Banoğlu, N. Ahmet; **Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1960.

Başbuğ, İlker; **Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları Sempozyumu Açış Konuşması,** 12 Mayıs 2005.

Başbuğ, İlker; **KHO 2006-2007 Eğitim ve Öğretim Yılı Açış Konuşması,** 25 Eylül 2006.

Başgöz, İlhan; **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara, 1995,

Başgöz, İlhan -Howard Wilson; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk**, Ankara, 1968.

Baycan, Nusret; **"Ankara'nın Başkent Oluşu"**, AAMD, c. VIII, Sa.: 19, Kasım-1990.

Baykal, Bekir Sıtkı; **"Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaai Vatan Cemiyeti"**, AAMD, Sayı 1, Cilt: I, Kasım 1984.

Baykal, Hülya; **"Milli Mücadele'de Basın"**, AAMD, Sayı 11, Cilt IV, Mart 1988

Bayrak, Harun; **Türkçe Dualar**, Yakamoz Yayınları, İstanbul 2006.

Baytok, Taner; **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Bayur, Hikmet; **XX.Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

Bayur, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, TTK Yayınevi, , c.II, Kısım; IV Ankara, 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet; **Atatürk'ün Hayatı ve Eseri**, Ankara 1987.

Belen, Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Belen, Fahri; **Balkan Savaşı (1912-1913)**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1971.

Belen, Fahri; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi (1915 Yılı Hareketleri)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Belge, Murat, **"Yeni Birlik Biçimleri İhtiyacı ve Azınlıklar"**, Birikim, sa.71–72, (13–16), Mart-Nisan 1995.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, 2003.

Belge, Murat; **"Yeni Birlik Biçimleri İhtiyacı ve Azınlıklar"**, Birikim, sayı 71–72, Mart-Nisan 1995.

Bennett, John Godolphine (Çev:Çiçek Öztek); **Tanık**, Bir Arayışın Hikayesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Bennett, John Godolphine (Haz: Nezih Uzel); **Atatürk'e Nasıl Vize Verdim**, Selis Yayınları, İstanbul, 2008.

Berkes, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Besleyici, Hadi; **Atamız Atatürk**, Serbest Matbaası, İstanbul, 1980.

Bila, Hikmet; **CHP Tarihi 1919-1979**, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri (Özet), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı, V.Cilt, 1.nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, c.1, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1970.

Borak, Sadi; **Ata ve İstanbul**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983.

Caporal, Bernard; **Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982.

Castellan, Georges; **Balkanların Tarihi**, Doğan Yayınları, İstanbul, 1995.

Cebesoy; Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

Cebesoy; Ali Fuat; **General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957.

Cemal, Behçet; **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Coşan, Esat; **Güncel Meseleler**, Seha Yayınları, 3. Baskı, c.1, İstanbul 1995.

Criss, Bilge; **İşgal Altına İstanbul**, İletişim yayınları, İstanbul, 1993.

Çaycı, Abdurrahman; **"Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (Öğretimi Birleştirme Yasası) Atatürk İnkılâpları İçindeki Yeri Ve Önemi"**, Türkiye cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel), Ankara, 1995.

Çaycı, Abdurrahman; **"Yunanistan'ın Anadolu Macerası I"**, H.Ü.Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, c.I, Sayı: 1, Ekim, (1–20), 1987.

Çerkes Etem (Haz: Cemal Kutay); **Çerkes Etem Hadisesi "Kendi Anılarıyla"**, Türkiye Ticaret Matbaası, İstanbul, 1955.

Çetiner, Yılmaz; **Son Padişah Vahideddin**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

Davison, Roderic H. (Çev: Osman Akınhay); **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, c.I, İstanbul, 1997.

Doğramacı, Emel; **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, AAM Yayınları, Ankara, 1993.

Dönmez, Cengiz**; "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler"**, Yeni Türkiye Dergisi, Türkoloji ve Türk Tarihi Özel Sayısı II, Mart – Nisan 2002, Yıl 8, Sayı 44, Ankara, 2002.

Dönmez, Cengiz; **Millî Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, AAM Yayınları, Ankara, 1999.

Dönmezer, Sulhi; **"Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Yönelik Bozguncu Hareketler ve Tehditler"**, AAMD , Sayı 38, Cilt: XIII, Temmuz 1997.

Duman, Doğan; **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1997

Dusmanis, Viktor; **Küçük Asya Seferi'nin İç Yüzü**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, basılmamış çeviri.

Erendil, Muzaffer; **İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988.

Ergin, Feridun; **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, İstanbul 1977

Ergün, Mustafa; **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, A.Ü.Dil veTarih Coğrafya Fak. Yay., Ankara, 1982.

Erikan, Celal; **Atatürkçülük**, T. İş Bankası Yayını, Ankara, 1974.

Erim, Nihat; **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, c.I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Eroğlu, Hamza; **Türk İnkılap Tarihi**, MEB yayınları, İstanbul, 1980.

Eroğlu, Hamza (Der; Turhan Feyzioğlu); **Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik, Atatürk Yolu, (Kolektif Eser)** , Ankara, 1987.

Erol Ulubelen; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

Ertan, Temuçin Faik; **"Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükûmeti Arasındaki İlişkiler"**, AAMD, Sayı 18, C.VI, Temmuz 1990.

Ertem, Şefik; **Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri**, Kastaş Yayınevi, İstanbul ,1992.

Ertürk, Hüsamettin (Haz: Samih Nafiz Tansu); **İki Devrin Perde Arkası**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957

Erüreten, Bahir Mazhar; **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999.

Eryılmaz, Bilal; Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslim Tebaanın Yönetimi, **Risale Basın Yayınları, İstanbul, 1990,**

Eryılmaz, Bilal; Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.**

Evsile, Mehmet; **"Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri"**, AAMD, Sayı 40, Cilt: XIV, Mart 1998.

Eyicil, Ahmet; **"Maraş Savunması"**, AAMD, Sayı 61, Cilt:XXI, Mart 2005.

Fırat, Melek; **"Yunanistan'la İlişkiler"**, Türk Dış Politikası 1919-1980, Ed: Baskın Oran, c.I, (325-357), İstanbul, 2001.

Fromkin, David; **Barışa Son Veren Barış**, Gençlik Yayınları, İstanbul,1994.

Geçer, Kadir Türker; **"TBMM Cumhuriyeti"**, Atatürk Haftası Armağanı Dergisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 10 Kasım 2005.

Geçer, Kadir Türker; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde İkinci Grup Muhalefeti**, İstanbul, 1993, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Gencosman, K.Zeki – Banoğlu, N. Ahmet; **Atatürk Ansiklopedisi**, c.5, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1971.

Gencosman, Kemal Zeki; **Devleti Kuran Meclis**, Hür Yayınları, İstanbul, 1981.

Gencosman, Kemal Zeki; **İhtilâl Meclisi**, Hür Yayınları, İstanbul, 1980.

Giritli, İsmet; **"Lozan Antlaşmasının 70. Yıldönümü Ardından"**, AAMD, Sayı 27, Cilt IX, Temmuz-Kasım 1993.

Giritli, İsmet; **Atatürkçülük İdeolojisi**, AAMD, Sayı 1, Cilt: I, Kasım 1984.

Goloğlu, Mahmut; **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, Ankara, 1971.

Gökalp, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1963.

Gökberk, Macit, **"Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk"**, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, 2. Baskı, İstanbul, 1986.

Gökçen; Sabiha; **Atatürk'le Bir Ömür**, İstanbul, 2002.

Gökdemir, Ahmet Ender; **"Milli Mücadele'de Elviye-i Selase"**, AAMD, Sayı 19, Cilt: VII, Kasım 1990.

Gönen, Cengiz; **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara, 2005.

Gönlübol, Mehmet**; "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış"**, AAMD, Sayı 2, c.I, Mart 1985.

Gönlübol Mehmet, Sar, Cem vd.; **Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt.1 (1919-1973)**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1977.

Gör, Hamdi Namık; **İstiklâl Mucizesi**, Ege Matbaası, Ankara, 1956.

Göztepe, Tarık Mümtaz; **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Mütâreke Gayyasında**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969.

Göztepe, Tarık Mümtaz; **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1968.

Gülekli, Nurettin Can – Onaran, Rıza; **TBMM'nin 50. Yıldönümü (1920-1970)**, MEB yayınları, İstanbul, 1973.

Güler, Ali; **"Milli Mücadele'de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü Sınıf-ı Muhtelife Zabit Namzetleri Talimgahı"**, AAMD, Sayı 53, Cilt: XVIII, Temmuz 2002.

Güneşen, Fikret; **Çanakkale Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul,1986.

Güney, Salih; **Davranış Bilimleri Açısından Atatürk'ün Liderlik Özellikleri**, Ankara, 1999.

Gürel, Şükrü Sina, **"Türk Dış Politikası 1919-1945"**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İstanbul, 1982.

Gürer, Cevat Abbas; **Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak**, Halk Basımevi, İstanbul, 1939.

Gürün, Kamuran; **Ermeni Dosyası**,TTK Yayınları, Ankara, 1985.

Halaçoğlu, Yusuf; **Ermeni Techiri ve Gerçekler (1914-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 2001.

Hallı, Reşat; **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

Hanioğlu, Şükrü; **"Osmanlıcılık",** Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; sayı.13, E.U. Basımevi, Ankara, 1955.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; sayı.22, E.U. Basımevi , Ankara, 1958.

Hatipoğlu, Süleyman; **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1989.

Hülagü, Metin; **Yurtsuz İmparator Vahdeddin**, Timaş yayınları, İstanbul, 2008.

Hülagü, Orhan; **Anzavur İsyanı**, AAMD, Sayı 40, Cilt: XIV, Mart 1998.

Ilgar, İhsan; **Çanakkale Savaşları 1915**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

İnan, Arı; **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

İnan, Arı; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1982.

Irmak, Sadi; "**Atatürk ve Meclis"**, AAMD, sayı.8, Ankara, 1987.

İğdemir, Uluğ; **Atatürk'ün Yaşamı**, 1. CİLT, Ankara 1980

İlter, Erdal; **Millî İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, MİT Basımevi, Ankara, 2002. (http://www.mit.gov.tr)

İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Kalafat, Yaşar; **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992.

Kandemir, Feridun; **Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast**, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955.

Kara Harp Okulu Mezunu Şehit Subaylar Albümü, KHO Matbaası, Ankara, 2006.

Karabekir, Kazım; **İstiklâl Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul, 1990.

Karaca, Taha Niyazi**; "Milli Mücadele'de Bozkır İsyanları"**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, Yıl:2004/1.

Karakaya, Recep; **Ermeni Meselesi (Kronoloji ve Kaynakça)**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005.

Karal, Enver Ziya; **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1986.

Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, c.VIII-IX, TTK Basımevi, Ankara, 1996.

Karal, Enver Ziya; **Türkiye Cumhuriyeti tarihi 1918-1965**, TTK Basımevi, Ankara, 1981.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Atatürk**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1981.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Ergenekon**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

Kasalak, Kadir; **"Kuvayı Milliye'nin Askeri Açıdan Etüdü"**, AAMD, Sayı 42, Cilt: XIV, Kasım 1998.

Kayam, H.Cevahir; **"Lozan Barış Konferansına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Kanunun T.B.M.M.'de Görüşülmesi"**, AAMD, c.9, Sa.27, (581-608) Temmuz-Kasım 1993.

Kayıran, Mehmet; **"Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı"**, AAMD, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989.

Kaynar, Reşat; **Atatürk Düşüncesinde Ulusçuluk ve Çağdaşlaşma**, AAMD, Sayı 54, Cilt: 18, Kasım 2002.

Keleşyılmaz, Vahdet; **"Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme"**, AAMD, Cilt XV, Sayı.43 (Mart 1999).

Kili, Suna-Gözübüyük; A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

Kılıç Ali; **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Kılıç Ali; **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel yayınları, İstanbul 1955.

Kırzıoğlu, Fahrettin; **Türk İnkılap Tarihi**, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum, 1982.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.

Koçaş, M.Sadi; **Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınları, İstanbul,1990.

Koçer, Hasan Ali; **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)**, 2. Baskı, İstanbul, 1984;

Koçer, Kemal (Emekli Korgeneral); **Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul (İşgal Senelerinde M.M. Grupunun Gizli Faaliyeti)**, Vakit basımevi, İstanbul, 1946.

Kotku, Mehmed Zahid; **Ehl-i Sünent Akaidi**, Seha Yayınları, 11.Baskı, İstanbul, 1992.

Köylü, Murat; **Kurtuluş'un Gölgedeki Kahramanları**, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

Kurat, Yuluğ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

Kurtcephe, İsrafil- Balcıoğlu, Mustafa; **Kara Harp Okulu Tarihi**, KHO Matbaası, Ankara, 1991.

Levent, A.Sırrı; **"Mütareke ve Milli Mücadele'de Gazetecilik ve Gazeteler"**, Ulus Gazetesi, 9 Şubat 1961.

Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınevi, Ankara, 2000.

Mango, Andrew; **Atatürk**; İstanbul, 2004.

Mango, Andrew; **"Örnek Yönetici ve Lider Atatürk"** SAREM Üçüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İstanbul 12-13 Mayıs 2003.

Mansel, Arif Müfit; **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1971.

Mardin, Şerif; **"Batıcılık"**, Türk Modernleşmesi (Makaleler), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Mardin, Şerif; "**İslamcılık"**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Mazıcı, Nurşen, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984.

Meray, Seha L.-Olcay, Osman; **Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1976.

Meray, Seha L. (Çev); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, c.4, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1973.

Moltke, H. Von (Çev: H. Örs); **Türkiye Mektupları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

Mumcu, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 6. Baskı, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1981.

Mumcu, Ahmet; **"Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik"**, AAMD, Sayı 2, Cilt: I, Mart 1985.

Müderrisoğlu, Alptekin; **"Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İONYA"**, AAMD, Sayı 27, Cilt: IX, Temmuz-Kasım 1993.

Müderrisoğlu, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, c.1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988.

Mütercimler, Erol; **Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek – Kuva-yı Milliye Donanması**, Yaprak Yayınları, İstanbul, 2004.

Nadi, Yunus; **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Nedim, Şükrü Mahmut; **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Okday, İsmail Hakkı; **Yanya'dan Ankara'ya**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1975.

Okyar, Fethi (Haz:Cemal Kutay), **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Orbay, Rauf; **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, Truva yayınları, İstanbul, 2004.

Ortaylı, İlber, **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet"**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Ortaylı, İlber; **"Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu"**, Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Ostrogorsky, George (Çev: Fikret Işıltan); **Bizans Devleti Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1981.

Öke, Mim Kemal; **Ermeni Sorunu (1914–1923)**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Öktem, Haydar Rüştü (Haz: Zeki Arıkan); **Mütareke ve İşgal Anıları**, TTK yayınları, Ankara, 1991.

Önder, Mehmet; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1975.

Önger, Beria; **Atatürk Devrimleri ve Kadınlarımız**, Fahir Önger Yayınları, İstanbul,1965.

Örgeevren, Süreyya; **Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe**, Sel yayınları, İstanbul, 1955.

Özakman, Turgut; **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Özbay, Turgut; **Lozan'dan Sevr'e Türkiye**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.

Özbudun, Ergun; **Türk Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Ankara, 2005.

Özbudun, Ergun; **"TBMM Hükûmetinin Hukuki Niteliği"**, AAMD, sayı 2, Ankara, 1985.

Özbudun, Ergun; **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.

Özçelik, İsmail; **Ermeni Sorunu ve Gerçekler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005.

Özdemir, Hikmet; **Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Ankara, 2006.

Özgiray, Ahmet; **"Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleri ile Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914–1919)"**, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 41, Ankara, 1989.

Özkaya, Yücel; **"Kuvayı Milliye"**, AAMD, Sayı 24, Cilt: VIII, Temmuz 1992.

Özkaya, Yücel; **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, A.Ü. Yayını, Ankara, 1981.

Öztoprak, İzzet; **"Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı"**, AAMD, Sayı 33, Cilt: XI, Kasım 1995.

Öztoprak, İzzet; **"Adana ve Çevresinde Müdafaai Hukuk Çalışmaları"**, AAMD, Sayı 22, Cilt: VIII, Kasım 1991.

Öztürk, Yaşar Nuri; **Allah İle Aldatmak**, Yeni Boyut Yayınları, 8. Baskı İstanbul, 2008.

Pallis, Alexander Anastasius (Çev:Orhan Azizoğlu); **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)** , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

Papoulas, Anastasios; **Yunan Generallerinin İtirafları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.

Pehlivanlı, Hamit; **"Tarih Perspektifi İçinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri"**, AAMD, Sayı 29, Cilt: X, Temmuz 1994.

Pekel, İhsan; **Atatürk'ü Anlamak ve Anmak**, c.1, Ankara, 2005.

Peker, Nurettin; **İstiklal Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekatı,** Gün Basımevi, İstanbul, 1955.

Roda, Mihail L.; **Yunanistan Küçük Asya'da**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, basılmamış çeviri.

Sakaoğlu, Saim; **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul, 1992.

Sander Oral; **Türkiye'nin Dış Politikası**, 2. Baskı, Ankara, 2000.

Saraçlı, Murat; **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar**, Lotus Yayıncılık, Ankara, 2007

Sarınay, Yusuf; "**Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası"**, AAMD, Sayı 31, Cilt: XI, Mart 1995.

Selek, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, c.1-2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.

Selen, Hamit S.; **"Ankara'nın Başkent Oluşu"**, Atatürk Konferansları, AAM Yayınları, Ankara, 1964.

Selışık, Selahattin; **Türk İstiklal Savaşında Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Semiz, Yaşar; **"18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları"**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, sayı.14, Güz 2004.

Serdarlar, Neriman, Çetinkanat, Fahriye; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İnkılap ve Aka Kitabevi Yayını, İstanbul 1971.

Sezer, Ayten; **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923–1938)**, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

Shaw, Stanford J.-Shaw, Ezel Kural; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları, İstanbul 1983.

Simavi, Lütfü; **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.

Smith, Michael Llewellyn (Çev:Halim İnal); **Yunan Düşü**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

Sofuoğlu, Adnan; **"Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları"**, AAMD, Sayı 26, Cilt: IX, Mart 1993.

Sonyel, Salahi R.; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

Sonyel, Salahi R.; **Türk-Ermeni Çıkmazı (Barışma Ümitleri)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Sonyel, Salahi R.; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c.I, Ankara, 1973.**

Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, c.I, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Sun, Selim; **1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, TC Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Ankara, 1965.

Sökmen, Tayfur; **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1978.

Spridonos, Yorgos L.; **Harp ve Hürriyetler**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, basılmamış çeviri.

Stoddard, Philip D.; **Teşkilât-ı Mahsusa**, Arba yayınları, İstanbul, 1993.

Süslü, Azmi; **"Atatürk ve Azınlıklar"**, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmiş Beş Yılı Armağanı, (137-148), Ankara, 1998.

Süslü, Azmi; **Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap)**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995.

Svoronos, Nikos (Çev: Panoyot Abacı); **Çağdaş Helen Tarihine Bakış**, İstanbul , 1988.

Şahin, M. Süreyya; **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

Şahinler, Menter; **Atatürkçülüğün Kökeni**, Etkisi ve Güncelliği, İstanbul, 1998.

Şakiroğlu, Mahmut H.; **"Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar"**, Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, (227–238), Ankara, 1985.

Şapolyo, Enver Behnan; **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967.

Şener, Cemal; **Çerkes Ethem Olayı**, Ant yayınları, İstanbul, 1990.

Şimşir, Bilal N.; **Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1972.

Şimşir, Bilâl N; **Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

Şimşir, Bilal N.; **Ege Sorunu-Belgeler (1912–1913)**, c.I, TTK Yayınları, Ankara, 1976.

Şıvgın, Hale; **Trablusgarp Savaşı 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri**, AAM Yayınları, Ankara, 1989.

Tanfer, M.Vehbi; **"9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri"**, AAMD, Sayı 22, Cilt VIII, Kasım1991.

Tanfer, Vehbi; **Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri**, AAMD, Sayı 42, Cilt: XIV, Kasım 1998.

Tanilli, Server; **Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 2. Baskı, İstanbul, 1998.

Tanör, Bülent; **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931–1941), Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2001.

Taş, N. Fahri; **"Millî Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması"**, AAMD, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996.

Taşkıran, Tezer; **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

Taştan, Murat; **Tarih Sözlüğü**, Asil yayınları, Ankara, 2007.

Taştan, Murat; **Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kadın Milletvekilleri**, İstanbul, 1993 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.38-45.

Tekeli, İlhan; **"Ankara'nın Başkentlik Kararının Ülkesel Mekân Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirmesi"**, Tarih İçinde Ankara Semineri Eylül-1981, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1984.

Tevetoğlu, Fethi; **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Tezcan, Mahmut; **Atatürk ve Eğitim**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Toker, Metin; Şeyh Sait ve İsyanı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Tomruk, Ahmet Esat (Haz: Zekeriya Türkmen); **İngiliz Kemal, Millî Mücadele Dönemi Hatıraları**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, 2000.

Tosun, Ramazan; **“Millî Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi”**, AAMD, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996.

Tökin, F. Hüsrev; **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul, 1965.

Tökin, F.Hüsrev; **Basın Ansiklopedisi**, Kulen Matbaası, İstanbul, 1963.

Trikupis, General (Çev:Ahmet Angın); **Hatıralarım**, Hüsnütabiat Matbası, İstanbul, 1967.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Arba Yayınları, İstanbul, 1996.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

Tunaya, Tarık Zafer; **“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri”**, İ.Ü.Hukuk Fakültesi Mecmuası, c.XXIII, sayı.3-4, İstanbul, 1958.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)** , Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952.

Tunçay, Mete; **T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınları, İstanbul, 1989.

Tunçoku, Mete; **Anzakların Kaleminden Mehmetçik**, AAM Yayınları , Ankara, 2000.

Tural, Mehmet Akif; **“Tekalif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)”**, AAMD, Sayı 32, Cilt: XI, Temmuz 1995.

Tural, Sadık; **“Türkiye Cumhuriyeti’nin Tapu Tescil Antlaşması: Lozan”**, AAMD, Sayı 55, C.XIX, Mart 2003.

Turan, Mustafa, **“18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi”**, Türk Tarihçiliği ve Prof.Dr.Aydın Taneri Armağanı, Ankara, 1998.

Turan, Mustafa; **“İstiklâl Harbi'nde ‘Milne Hattı’”**, AAMD, Sayı 21, Cilt: VII, Temmuz 1991

Turan, Refik; **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, 1-3. Kitap II. Bölüm, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996.

Turan, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk**, İstanbul, 2004.

Turan, Şerafettin; **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar**, Düşünürler ve Kitaplar, Ankara, 1982.

Tutsak, Şadiye; “**İzmir’in İşgalinden Sonra Uşak’ta Kuvayı Milliye’nin Oluşumu”**, AAMD, Sayı 59, Cilt: XX, Temmuz 2004.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Türk Kurtuluş Savaşı (Haz: Mehmet Özel); Ankara Ticaret Odası Yayınları, Beşinci Baskı, c.II, Ankara, ty.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), 4’üncü cilt, 1’inci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

Türkeş, Mustafa**; “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Bölgesel Dış Politikaları (1923–1938)”**, Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No: 582, Ankara, 1998.

Türkgeldi, Ali Fuad; **Görüp İşittiklerim**, TTK basımevi, Ankara, 1949.

Uçarol, Rifat; **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

Ulubelen, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

Uluğ, Hakkı Naşit; **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.

Uzer, Tahsin; **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Basımevi, Ankara, 1979.

Uzun, Hakan; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modernleşme Süreci**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s.138.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, c.II, c.III. I.ve II. Kısım, Ankara, 1983.

Üçok, Coşkun; **“Osmanlı İmparatorluğu ve Rum Ortodoks Kilisesi”**, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Ülman, Haluk; **I.Dünya Savaşı'na Giden Yol**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Vandemir, Baki (Emekli Korgeneral); **Türk İstiklal Savaşı’nda Sakarya’dan Mudanya’ya**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Vıllalta, Jorge Blanco; **Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982.

Vutieridu, İlia; **Sakarya Ötesi Harekatı**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, basılmamış çeviri.

Yakın Tarihimiz; Milliyet Yayınları, Tarihsiz.

Yalkın, Mustafa Razi (Haz:Serpil Sürmeli); **Bir Türk Casusunun Mütareke Hatıraları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2007.

Yazman, M. Şevki; **Anadolu'nun İşgali**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999.

Yediyıldız, Bahaeddin; **"Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış"**, Türkler, C.10, Yeni Türkiye Yay., (183-215), Ankara, 2002.

Yetkin, Çetin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

Yıldırım, Hüseyin; **İrade-i Milliye Gazetesi**, AAMD, Sayı 23, Cilt: VIII, Mart 1992.

Yüceer, Nasır; **1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Kafkas Harekâtı**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı yayınları, Ankara, 1996.

Zürcher, Eric Jan (Çev: N. Salihoğlu); **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

Zürcher, Erik Jan; **Modern Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Zürcher, Erik Jan; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.

Düstur; 3.Tertip, c1-4, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929.

TBMM Kavanin Mecmuası, c.II, TBMM Basımevi, Ankara, 1928.

TBMM Gizli Celse Zabıtları; c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.1, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.2, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.3, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.4, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM zabıt Ceridesi, Devre I, c.7, 2. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1944.

TBMM zabıt Ceridesi, Devre I, c.8, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, c.10, 2. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.11, 3. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.16, 2. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.24, 2. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi , Devre I, c.25, 2. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.28, 2. Basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, c.3, TBMM Matbaası, Ankara, ty.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, c.7, TBMM Matbaas, Ankara, 1968.

www.tbmm.gov.tr/partiler/partiler.htm

www.ttk.gov.tr./Ermeni Araştırmaları

Albayrak Gazetesi

Açıksöz Gazetesi

Alemdar Gazetesi

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet gazetesi

Ferda Gazetesi

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi

İrade-i Milliye Gazetesi

İrşat Gazetesi

Sabah Gazetesi

Peyam Gazetesi

Peyam-ı Sabah Gazetesi

Tan Gazetesi

Tanin Gazetesi

Te'min Gazetesi

Tevhid-i Efkâr Gazetesi

Öğüt Gazetesi

Yeni Adana Gazetesi

Yeni Gün Gazetesi